تۆرسۆن یاسس

سالە پالوان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئاپتوردىن

1864 ـ يىلنىڭ ئالدى ـ كەينىدە جۇڭگونىڭ باشقا جايلىرىدىكىگە ئوخشاشلا ، شىنجاڭنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىسمىدا چىڭ خاندانلىقىنىڭ مۇستەبىتلىكىگە قارشى بىر قاتار دېھقانلار قوزغىلاڭلىرى كەڭ ئەۋج ئالغاندى . مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ، چىڭ خاندانلىقى ھەم چار رۇسىيىنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا قارشى كۆتۈرۈلگەن قوزغىلاڭلاردا ، جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئىچىدىن نۇرغۇنلىغان سەركەردە ـ پالۋانلار مەيدانغا كەلدى . سادىر پالۋان دەل شۇلارنىڭ بىرى . ئۇ ئۆزىنىڭ سەركەردىلىكى ، خەلق قوشاقچىسىلىقى ، خەلقنىڭ باتۇر پالۋانى بولۇش سۈپىتى بىلەن جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئارىسىدا ئۆچمەس نام چىقاردى . 200 يىل مابەينىدە ئۇنىڭ نامى تېخىمۇ ئۇلغايدى . مانا شۇ تارىخ مېنىڭ قەلبىمگىمۇ چوڭقۇر ئىز سالغاچقا ، مەن بۇ پالۋان ھەققىدە 1975 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە ئىزدەندىم ، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ۋەتىنىمىزنىڭ جاي ـ جايلىرىدا ، ھەتتا ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئالمۇتا ، يەركەنت ، سادىر ، بايانداي قاتارلىق ئۇيغۇر يېزىلىرىدىمۇ تەكشۈرۈش ـ ئۆگىنىشتە بولدۇم . نەتىجىدە ، « سادىر پالۋان » ، « سادىر پالۋان ھەققىدە ھېكايە » قاتارلىق كىتابلارنى يازدىم . بۇ قېتىم سىلەرگە سۇنۇۋاتقىنىم ، « سادىر پالۋان » ناملىق رومان . مۇنداقچە ئېيتقاندا ، بۇنى « سادىر پالۋان ھەققىدە ھېكايە » نىڭ داۋامى دېيىشكە بولىدۇ .

مۇشۇنداق ئۇلۇغ تېمىنى يورۇتۇپ بېرىش مېنىڭ سەۋىيەم ، ئەدەبىي جەھەتتىكى قابىلىيىتىمگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ناھايىتى مۇشكۇل ئىش . لېكىن ، مېنىڭدىكى قىزغىنلىق ، تىرىشچانلىق يۇقىرىقى

مۇشكۈلاتلىرىمنى ئاسانلاشتۇرغان ئاساسىي ئامىل بولدى. شۇڭا، مەن بۇ جەھەتتە ئۆزۈمنى خەلق تەمسىللىرىدە ئېيتىلغان:

پۇتمەس ئىشىنىڭ بېشىغا،
پالۋان كېلۇر قېشىغا.

دېگەندەك، پالۋانىنىڭ روھىنى جارى قىلدۇردۇم دەپ ھېسابلايمەن. قىسقىسى ئون نەچچە يىللىق ھاياتىمنى سادىر پالۋان توغرىسىدىكى ئىزدىنىشكە بېغىشلىدىم.

ھۆرمەتلىك كىتابخان، بۇ جەھەتتە يېتىشسىزلىكلەر، كەمچىلىكلەر بولسا، كەچۈرگەيسىلەر. مېنىڭ ئىزدەنگەنلىرىم كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمنىڭ سادىر پالۋان ھەققىدىكى ئىزدىنىشىنىڭ خام ماتېرىيالى بولۇپلا قالالىسا، مېنىڭ ئارزۇلىرىم چېچەك ئاچقۇسى.

1985 — 1992 ـ يىللار

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب : بايانداينى ساراسىمگە سېلىش 1
ئىككىنچى باب : شېھىتگاھ 16
ئۈچىنچى باب : شاپائەتچى 35
تۆتىنچى باب : سۇيىقەست 51
بەشىنچى باب : ھەق يولىدا 66
ئالتىنچى باب : قوچقار 89
يەتتىنچى باب : سادىر ئۆزى خوخەنزە 102
سەككىزىنچى باب : جەڭ پىلانچىسى 112
توققۇزىنچى باب : سادىرنىڭ نامى 123
ئونىنچى باب : پاراسەت 144
ئون بىرىنچى باب : چۈش 161
ئون ئىككىنچى باب : مەھبۇس كىيىمى كىيگەن ئادەم 172
ئون ئۈچىنچى باب : ئىقرارنامە 197
ئون تۆتىنچى باب : كاچات 221
ئون بەشىنچى باب : يوشۇرۇن تۇتۇش 249
ئون ئالتىنچى باب : سەللە يوغان ، ئىمان يوق 277
ئون يەتتىنچى باب : ھاماقەت 309
ئون سەككىزىنچى باب : پالۋاننى زىنداندىن چىقارسۇن 324
ئون توققۇزىنچى باب : ئاق ئۆرۈك 344
يىگىرمىنچى باب : سازايى قىلىش 353
يىگىرمە بىرىنچى باب : ئالغا 371

يىگىرمە ئىككىنچى باب : پالۋان 382
يىگىرمە ئۈچىنچى باب : بىر تىرىك ئەلا 396
يىگىرمە تۆتىنچى باب : ياشاڭ ، پالۋان ! 408
خاتىمە 418

بىرىنچى باب

بايانداىدا ياتقانلار ،
ئاق خان بىلەن قاراخان .
بوزەك كۆرمە سادىرنى ،
قىلىمەن سەنلەرنى پايخان .

(سادىر پالۋان قوشاقلىرىدىن)

بايانداينى سارايسىمگە سېلىش

1863 ـ يىلى باش باهار چاغلىرى ئىدى . سادىر پالۋان باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوزغىلاڭچىلىرى غۇلجا شەھىرى ئەتراپىدىكى يېزىلاردىن چىرىك زومىگەر ئەمەلدارلارنى ۋە يولسىز ، نەپسانىيەتچى چېرىكلەرنى يوقىتىپ زەپەر قۇچۇپ ، غۇلجا شەھىرىدە قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ ۋاقتىلىق قارارگاهى ــ ئىلى سۇلتانلىقى هاكىمىيىتى ئوردىسىنى قۇرغىنىغا خېلى بىر مەزگىل بولۇپ قالغانىدى .

تۇن كېچە ، ئارامبەخش باهار شامىلى يۇزلەرنى يېنىك سىپاپ ئۆتەتتى . شەھەر كوچىلىرىدىن ئاندا ـ ساندا ئاڭلىنىۋاتقان ۋاڭ ـ چۇڭ ئاۋازلىرى كېچە جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ تۇراتتى . دەل شۇ چاغدا ، بىرەيلەن ئېغىر قەدەملىرىنى يۆتكەپ ، ئاللىقانداق ئويلارغا بەند بولغان هالدا ئېگىز سوقما تاملار بىلەن قورشالغان ئوردا مەھەللىسىنى ئارقىسىدا قالدۇرۇپ ، قازانچى مەھەللىسىگە قاراپ كەلمەكتە ئىدى . قازانچى مەھەللىسىگە يېقىنلاشقانسېرى ئۇنىڭ ئەندىشىسى كۈچەيدى . « سادىرنى تاپالمسام

قانداق قىلارمەن ؟ يەنە نەلەردە تەمتىرەپ يۈرەرمەن ؟ ... » بۇ سوئاللار ئۇنىڭ كاللىسىدا قانچە قېتىملاپ تەكرارلاندى . ئۇ قەدەملىرىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن يۆتكەپ ، ئاخىر قازانچى مەھەللىسىگە قەدەم قويدى . بىردىنلا قىنغىراپ يىغلاۋاتقان بوۋاقنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭ دىققىتىنى تارتتى . ئۇ شۇئان توختاپ زەن سالدى . بوۋاقنىڭ يىغىسى مەھەللە ئېغىزىغا يېقىن بىر ئۆيدىن چىقىۋاتاتتى . ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ يەنە ئاننىڭ ئەللىيمۇ ئاڭلىناتتى . ھېلىقى ئادەم خىرە يورۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان مايلىشاڭغۇ قەغەز چاپلانغان پەنجىرە ئالدىغا كەلدى .

— نېمە بولغانسەن قوزام ، ئاللا قۇلۇم ، كۆزۈمنىڭ قارىچۇقى ئاللا قۇلۇم ، يىغلىما ، بولدى ، قەغىشلىك قىلما ! بولدى قىل گۆھىرىم ... — ئانا ئىچ ـ ئىچىدىن بېرىلىپ ، مېھرىبانلارچە بەزلەپ بالىسىنى ئۇخلاتماقچى بولاتتى . ئەمما ، بوۋاق يىغىسىدىن ھېچ توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى .

ھېلىقى ئادەم « ئاللا قۇلۇم » دېگەن ئىسمىنى يەنە بىر قېتىم ئاڭلىغىنىدا « ئىزدىگىنىم دەل مۇشۇ ئۆي ئوخشايدۇ ، سادىرنىڭ بۇ قېتىمقى ئالغان ئايالى ئېرجان ① لاردىن ئىكەنمىش . ئۇنىڭدىن بولغان پەرزەنتىنىڭ ئىتىنى ئاللا قۇلى دەپ قويۇپتۇ . بۇ سادىرنىڭ ئۆيى بولسا كېرەك ... » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى ـ دە ، دىلىغۇللۇق ئىلكىدە ئىشكنى چەكتى . بىر ھازادىن كېيىن ، ئانا ئىشكنى ئاچتى . كەلگۈچى ئانا بىلەن تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن ، ئۆز مەقسىتىگە كۆچتى :

— پالۋانمىزنىڭ ئۆيى مۇشۇمۇ ؟

— ھەئە .

— پالۋانمىز ئۆيدىمۇ ؟

— ياق ، تېخى كەلمىگەنتى .

---

① ئېرجان — شۇ چاغلاردا ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمان بولغانلارنى شۇنداق دەيتتى .

ئانىنىڭ جاۋابى ھېلىقى ئادەمنى گاڭگىرىتىپ قويدى . « خەۋەرنى بۇگۈن كېچىدىن قالدۇرماي سەركەردىگە يەتكۈزمىسەم بولماي دۇ ، ئۇنى كۈتەي ... » دېگەن ئوي چاقماق تېزلىكىدە ئۇنىڭ كاللىسىدىن كەچتى . ئۇ سەل پەسكويغا چۈشۈپ ، ئالدىدا تۇرغان ئايالىدىن :

ــ سىزنىڭ ئىسمىڭىز ؟ ... ــ دەپ سورىدى .

ــ شەرۋانەم ، ــ جاۋاب بەردى ئايال . كەلگۈچى بۇ ئىسمىنىڭ ئۇنىڭغا سەركەردە بىلەن نىكاھلانغاندىن كېيىن قويۇلغان يېڭى ئىسىم ئىكەنلىكىنى بىلەتتى . شۇڭا ، بۇ ئايالنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن ئەتەي سورىغاندى ، ئايالنىڭ جاۋابى ئۇنىڭ كۈتكىنىدەك بولۇپ چىقتى .

ئۇ بۇ مۇلايىم ، ئىسسىق چىراي ئايالغا ئۆزىنىڭ سادىر بىلەن كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشى بارلىقىنى ، سادىر كەلگىچە سىرتتا كۈتۈپ تۇرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ كەينىگە بۇرۇلدى . ئايالمۇ ئۆيگە كىردى . بوۋاق يىغلاۋېرىپ ھالىدىن كەتكەچكىمۇ ، بايا بۆشۈكتىن يېشۈرىلىپ زاكىلاپ تاشلاپ قويغان يېرىدە ئۇيقۇغا كەتكەنىدى . ئانا بوۋاقنىڭ بۆشۈك ئۈدىلىرىنى تازىلاپ ، تۆشەكلىرىنى باشقىدىن جۆندەپ قويۇپ ، چوڭقۇر خىيال دېڭىزىغا غەرق بولدى : « ئۇ مېنى ئۆز ئەمرىگە ئېلىپ بېشىغا پىت قويۇۋالدىمۇ نېمە ؟ ئاڭلىسام ، ئوردىدىمۇ ئۇنىڭ مەن بىلەن نىكاھلانغانلىقى توغرىسىدا سۆز ــ چۆچەك بولۇۋاتقان ئوخشايدۇ . ئۇنى ئاز دەپ ئۇچرىغانلا ئادەملەرنىڭ مېنىڭدىن ‹ ئېتىڭىز شەرۋانەممۇ ؟ › دەپ ئاسماقچىلاپ سوراپ كېتىشلىرىچۇ تېخى ! بىلسە ئۇلار مېنىڭ ئېتىمنى شەرۋانەم قويغىنىمغا خۇش بولسا بولاتتى ... » . ئۇ شۇلارنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈۋاتقىنىدا ، تۇيۇقسىز ئىشىك ئېچىلىپ سادىر كىرىپ كەلدى . بايا كىرگەندە ئايال ئىشكنى ئىچىدىن ئېتىۋېلىشنى ئۇنتۇغانىدى . چۆچۈپ

كەتكەن شەرۋانەم شۇئان :

ــ سادىرمۇ سىلى ؟ ! ئاھ ، ئەجەپ قورقۇپ كەتتىما ، ــ دەۋەتتى .

ــ ئۇخلىماپسەنغۇ ؟ ــ دېدى سادىر خوتۇنىغا كۆيۈنۈش بىلەن . ئۇ شەرۋانەمنىڭ جاۋابىنى كۈتمەستىن ، ئۇدۇل بالىسىنىڭ يېنىغا باردى ـ ده ، يىرىك قوللىرى بىلەن ئۇنىڭ يۇمران يۈزلىرىنى ئاستا سىلىدى ... شۇ تاپتا شەرۋانەمنىڭ كۆكىلى بۇزۇلغانىدى ، ئۆزىنى تۇتۇۋالمىغان بولسا ئۇن سېلىپ يىغلاپ تاشلىشىمۇ مۇمكىن ئىدى .

ــ ئۇيقۇم كېلەتتىمۇ ، ــ دېدى شەرۋانەم مۇكۈلۈق بىر تەلەپپۇزدا ، ــ بىز ئۆي ـ ئۇچاقلىق بولغىلى بىرەر يىلچە بولدى . كۈنۈم سىلىنىڭ يوللىرىغا قاراپ ، سىلىنى كۈتۈپ ئۆتۈۋاتىدۇ . بىز بىردەم ـ يېرىم دەم كۆكۈللۈك ئولتۇرۇپ گۈكۈر ـ مۇكۈر پاراكىلىشىپ باقتۇقمۇ ؟ ئاھ ، بۇ قانداق تەقدىر كىن ـ تاڭ !

ــ يوقسۇ ، بۇ ئاغرىنغۇدەك ئىش ئەمەس . ھەممىسى ئەل ـ خەلق سائادىتى ئۈچۈن ، ــ سادىر شەرۋانەمگە مېھرىبانلارچە قارىدى ـ ده ، ئۇنى ئۆزىگە تارتىپ باغرىغا باستى ...

بىردىنلا ئىشىك چېكىلدى . سادىر چىقىپ كېتىپ ، بىر ئازدىن كېيىن ، ھېلىقى ئادەمنى باشلاپ كىردى . ئۇنى سۇپىغا باشلىدى ، ھېلىقى ئادەم ئۆزى ئېلىپ كەلگەن خۇپىيانە خەۋەرنى بىرمۇ ـ بىر يەتكۈزدى . ئۇ گېپىنى تۈگىتىشىگە سادىرمۇ مالخىيىنى كىيىپ ، پوتىسىنى باغلاپ تەقمۇ ـ تەق بولغانىدى . خىرە چىراغ يورۇقىدا سادىر شەرۋانەم بىلەن ئۇن ـ تىنسىز ، ئىما ـ ئىشارەت ئارقىلىق خوشلاشتى ـ ده ، كەلگۈچىنى ئالدىغا سېلىپ ئۆيدىن چىقتى . بۇ ئىككىيلەن سىياھدەك قاراڭغۇلۇق قوينىغا كىرىپ ، ھەش ـ پەش دېگۈچە كۆزدىن غايىب بولدى . پەقەت ئۇلارنىڭ

يەرنى ئويۇۋېتىدىغاندەك گۈس - گۈس دەسسەپ مېڭىشلىرىلا كېچە جىمجىتلىقنىڭ ھالاقىت بېرىپ تۇراتتى.

※ ※ ※

سادىر ئەتىسى يەنە جاھاننى قاراڭغۇلۇق قاپلىغاندا سەپەرگە چىقتى. بۇ كېچە باشقا بىرەيلەن ئۇنىڭ بىلەن بىللە كېتىۋاتاتتى. ئۇلار-نىڭ مەنزىلى بايانداي قەلئەسى ئىدى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ ئاق مالخاي، مودەنخان ئاق كۆڭلەك، كۈجە باغلانغان قارا شىم كىيىپ، بەللىرىگە پوتا باغلىغانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مانجۇ تىلىدا راۋان سۆزلىشىپ مېڭىشلە-رىدىن ئۇلارنى كۆرگەنلەر «مانجۇلارمىكىن» دەپ قالاتتى. چۈنكى، سادىرمۇ مانجۇ تىلىغا پۇختا ئىدى. ئۇلار چىلپەڭگۈز قەلئەسىگە يېقىنلاپ قالغانىدى، سادىرنىڭ ھەمراھى چىلپەڭگۈز سېپىلى ئەتراپىدىمۇ سادىر پالۋان قوشۇنلىرىنىڭ خېلى كۆپلىكىنى بىراقتىنلا بايقىدى ــ دە، دەككە - دۈككىگە چۈشتى.

ــ بۇ يەردىمۇ ھېلىقىدەك قوزغىلاڭچىلار مىغىلداۋاتامدۇ نېمە؟ ئاجايىپ شىر يۈرەك خەق ئىكەنغۇ بۇ! ــ دېدى ئۇ پاراكەندە بولغان ھالدا.

ــ قورقمىغايلا، جىياڭجۈن جانابلىرى! ئۇلارنىڭ جاجىسىنى بايىقىدەك ئۆزۈم بېرىمەن، ــ دېدى سادىر قىلچە چاندۇرماستىن. شۇنـ دىلا جىياڭجۈننىڭ يۈرىكى ئورنىغا چۈشكەندەك بولدى.

ــ توزغاقچىلىقتا ئۆمرۈڭ زايە كېتىپتۇ، سەن توزغاقچىلىققا ئەمەس، قاچاقلارنىڭ ئەدىبىنى بېرىشتە بىزگە تازىمۇ يارىملىق ئادەم ئى-كەنسەن. ھېلى بولسىمۇ كۈرەگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، سېنى مىڭ رۇي جىياڭجۈنگە ئوبدان ماختاپ بېرىمەن، مېنى سۈلتانلىق ئوردىسىدىن ئېلىپ چىققاندا كۆرسەتكەن باتۇرلۇقلىرىڭنى جىياڭجۈنگە بىرمۇ بىر

يەتكۈزمەن . سېنى نۇرغۇن مال ـ دۇنياغا ئىگە قىلىمەن ، ـــ شۇلارنى. دەۋاتقىنىدا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا بۇ بەستلىك ، قاۋۇل ، پالۋان سۈپەت ئادەمنىڭ ئۆزىنى ئىلى سۈلتانلىقى ئوردىسىدىن ئېلىپ چىققان چېغىدا كەينىدىن قوغلاپ كەلگەن ئون نەچچە ئادەمنى بازغاندەك مۇشتى بىلەن ئۇرۇپ ياتقۇزۇۋەتكەنلىكى كەلدى .

ـــ سېنى توزغاقچى دەپ ئاتاش ئانچە مۇناسىپ كەلمىگۈدەك ، مىڭ رۇي جىياڭجۈنمۇ ئادەم تونۇيدىغان نەرسە ، كۈرە بىلەن بايانداي قەلئەسىنىڭ سىرتىدا يۈرگەن سېنىڭدەك بىر شىر يۈرەكنى تونۇپ مېنى ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتكىنىنى دېمەمسەن ... ـــ دېدى ئۇ ئۈزۈپ ـ ئۈزۈپ سۆزلەپ .

سادىر ئۇنىڭ سۆزلىرىگە باشتىن ـ ئاخىر « شۇنداق ، شۇنداق » دەپ جاۋاب بەرگەندىن باشقا ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىدى . چۈنكى ، سادىر بۇ ھېيلىگەر تۈلكىنىڭ ئۆزىنىڭ توزغاقچى قىياپىتىگە كىرىۋالغان سادىر ئىكەنلىكىنى بىلىپ قېلىشىدىن ئېھتىيات قىلاتتى ... شۇ ئاپتا سادىر تازىمۇ چارچىغانىدى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇيقۇسىزلىق قىيناپ ئۇنىڭ ۋۇ- جۇدىنى بىئارام قىلماقتا ئىدى ، سەۋەبى : ئۇ ئىككى كۈندىن بۇيان تۈزۈكرەك ئۇخلىيالمىغانىدى . شۇنداقتىمۇ ئۇ سۈلتانلىقنىڭ بايانداي قەلئەسىنى ئىشغال قىلىشى ئۈچۈن يول ئاچىدىغان بۇ مۇشكۈل ۋەزىپىنى ئۈگۈشلۈق ئورۇندىشىغا قاتتىق بەل باغلىغانىدى . « بەكرى توزغاقچى ، بەلەن ئىش قىلدىڭ ، ئۇزۇندىن بۇيان بايانداي قەلئەسىگە كىرىدىغان ئەپلىك پۇرسەتنى تاپالمايۋاتاتتىم ، ئوبدان پۇرسەت يارىتىپ بەر- دىڭ . رەھمەت ساڭا بەكرى ! خەۋەرنى ۋاقتىدا يەتكۈزگىنىڭ ئۈچۈن رەھمەت ! » دېدى سادىر ئىچىدە .

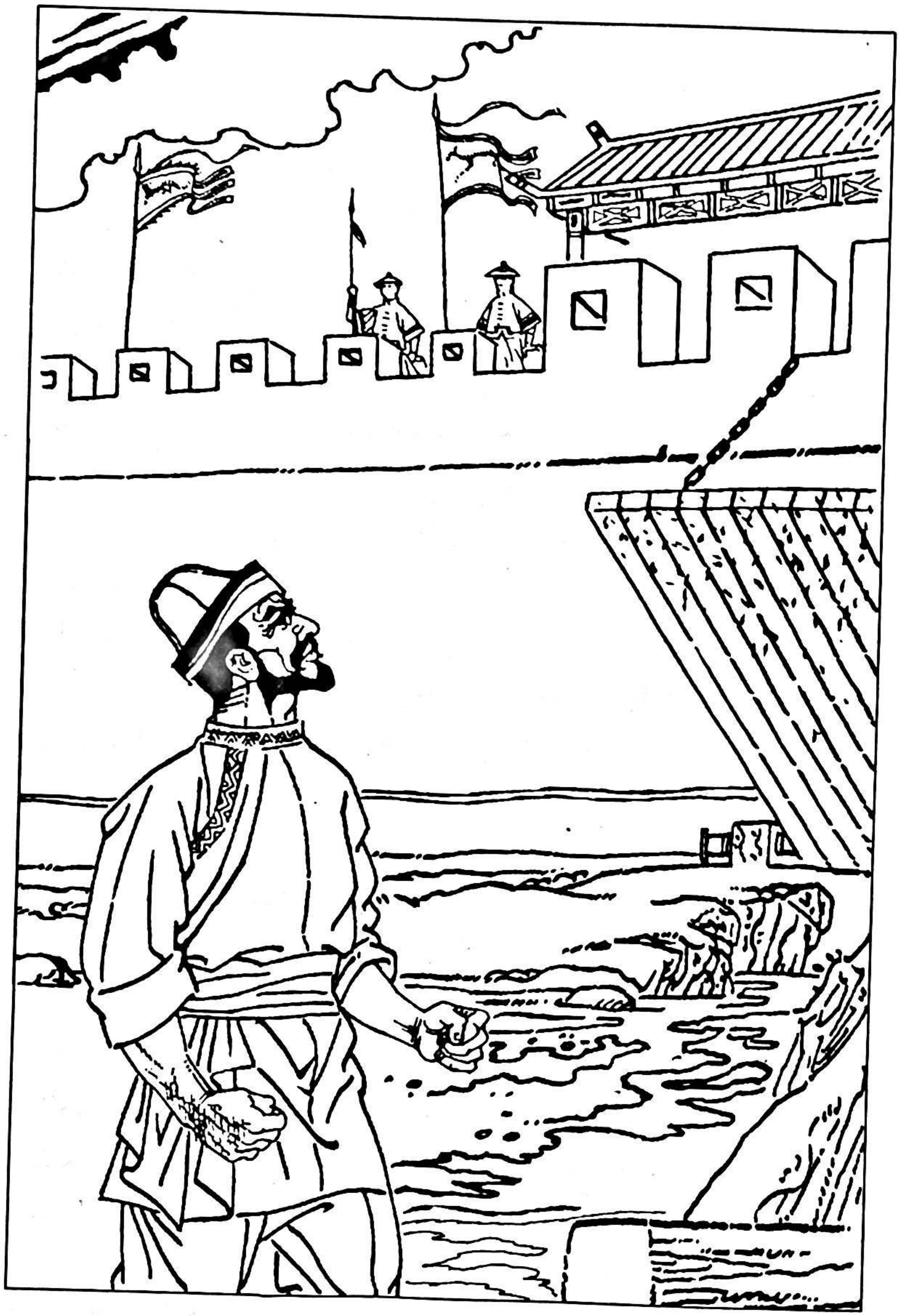
تۈنۈگۈن كېچىدە سادىرنىڭ ئۆيىگە كەلگەن كىشى ئۇزۇندىن بۇ-

يان بايانداي ئەتراپىدا توزغاقچىلىق قىلىپ كۈن ئىلىپ كېلىۋاتقان بەكرى توزغاقچى ئىدى . ئۇ سادىر بىلەن تاسادىپىي تونۇشۇپ قالغانىدى . بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرى كۈرە دودىشاڭدا توزغاق يىغىۋاتقىنىدا قو- مۇشلۇق ئارىسىدا بىھوش ياتقان سادىرنى ئۇچراتقان ، سادىرغا ئۇسسۇلۇق ئىچكۈزۈپ ، يېنىدىكى تالقانلىرىنى يېگۈزۈپ ، ماغدۇرىغا كەلتۈرگەنىدى . شۇ سەۋەبلىك ئۇ سادىر بىلەن تونۇشۇپ قېلىپ ، ئۇنىڭ كۈرە يامۇلىدىن قاچقان سادىر پالۋان ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغانىدى . ئۇنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكى سادىرنىڭ قەلبىدىمۇ چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغانىدى . شۇنىڭدىن كېيىن بەكرى توزغاقچى سادىر بىلەن بىر قانچە رەت ئۇچراشقانىدى ...

ئۇ چاغلاردا بايانداي قەلئەسىدىكى ھەر قانداق ئۆي توزغاقسىز سۇۋالمايتتى . شۇڭا ، توزغاقچىنىڭ قەلئەگە كىرىپ ـ چىقىشى ئادەتتىكىچە بىر ئىش ئىدى . لېكىن ، « قاچاق » لارنىڭ قەلئەگە كىرە- لىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئەللىك يىلدىن بېرى بەكرى توزغاق سېتىپ يۈرۈپ قەلئەدىكى چوڭ ـ كىچىكنىڭ ھەممىسگە تونۇشلۇق بولۇپ كەتكەنىدى ، ھەتتا مىڭ رۇي جياڭجۇنمۇ ئۇنى ئوبدان بىلەتتى . بۇ قېتىم سۇلتانلىق قەلئەسىدە يوشۇرۇنۇپ تۇرۇۋاتقان مالياڭ جياڭجۇننى خۇپىيانە ئېلىپ كېلىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇش ئۈچۈن ، ئىلى جياڭجۇنى بەكرىنى ئالايىتەن ئۆز ھوجرىسىغا چاقىرغانىدى . بەكرى بۇ ۋەزىپىنى ياۋاشلىق بىلەن قوبۇل قىلدى . ئەمەلىيەتتە ، ئۇنىڭ بۇ ئىشتىن باش تارتىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى . بۇ ئىشتىن باش تارتسا ، يامان ئاقىۋەتكە قالىدى- غانلىقى ئۆزىگە ئايان ئىدى . قەلئەدىن يېنىپ چىقىۋاتقىنىدا ئۇنىڭ كاللىسىغا بىر ئۇي كەلدى . « بۇ ئىشقا بويۇن تولغاش تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغان بىلەن باراۋەر » دېدى ئۇ ئىچىدە « بۇنىڭ چارىسىنى سەركەردىنىڭ ئۆزىدىن سوراش كېرەك » . شۇنىڭ بىلەن بەكرى قوز-

غىلاكچى قوشۇننىڭ قارارگاهى ــ ئوردا مەھەللىسىگە كېلىپ سادىرنى سۈرۈشتۈردى . سادىرنىڭ ئۇ يەردە يوق ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ ، كېچىلەپ يول يۈرۈپ قازانچى مەھەللىسىگە كەلدى ـ دە ، كۈتۈپ تۇرۇپ سادىر بىلەن كۆرۈشتى ... سادىر بەكرى توزغاقچىدىن سۈلتانلىق ئوردىسىدىن مالىيالىڭ جياڭجۈننى ئېلىپ چىقىپ كۈرەگە ئېلىپ بېرىش ۋەزىپىسى بىلەن كەلگەنلىكىنى ئۇقۇپ ، ھەيران بولدى . مالىيالىڭ دېگەن بۇ قانخورنىڭ تا مۇشۇ كەمگىچە سۈلتانلىق ئوردىسىدا ئامان ـ ئېسەن ساقلىنىپ تۇرغانلىقىغا كۈچلۈك گۇمانى قوزغالدى . بۇ قانخور ، جاللاتنى سۈلتانلىق ئوردىسىدا بىرىنىڭ ئۆزۈندىن بېرى قانات ئاستىغا ئېلىپ كېلىۋاتقانلىقىنى جەزم قىلدى . مالىيالىڭ غۇلجا قەلئەسى ئىشغال قىلىنغاندا قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ قولىغا چۈشكەنىدى ، ھەمدە سۈلتانلىق تەرىپىدىن شۇ چاغدىلا قەتلى قىلىشقا بۇيرۇلغانىدى . ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ ھايات ئىكەنلىكى سادىرنى نېمىشقا ئەجەبلەندۈرمەسۇن ؟ شۇنداقتىمۇ ، سادىر سۈلتانلىقنىڭ كۈرە جياڭجۈنىنىڭ ئۇۋۇسىنى چۈۋۈپ تاشلاپ ، ئۇلارنىڭ چىرىك ، ئىستىبدات ھۆكۈمرانلىقىنى تۈپتىن يوقىتىشىغا يول ئېچىش ئۈچۈن ، ھازىرچە بۇ ئىشقا ئانچە كۆڭۈل بۆلۈپ كەتمىدى . « بوپتۇ ، بۇ ئەبلەخنى ئاپىرىش بانىسى بىلەن كۈرە قەلئەسىنىڭ ئەھۋالىنى ئۇجۇر ـ بۇجۇرىگىچە بىر بىلىپ چىقاي . ئاندىن ئۆز ئىچىمىزدە يۈز بېرىۋاتقان بۇ گۇمانلىق ئىشنى چوقۇم بىر ياقلىق قىلىمەن » دېگەنلەرنى ئويلىدى . ئۇ توزغاقچى قىياپىتىدە ياسىنىپ سۈلتانلىق ئوردىسىدىن ئەپچىللىك بىلەن مالىياڭنى ئېلىپ چىنقان ھەمدە كېچىدە كەينىدىن قوغلاپ كەلگەن ئون نەچچە ئادەمنى دۇمبالاپ يەرگە چاپلىۋەتكەنىدى .

سادىر يېنىدىكى ھەمراھىغا قاراپ ـ قاراپ قويۇاتتى . مالىياڭمۇ تولا سۆزلەپ هارغان بولسا كېرەك ، جىمجىت كېتىپ باراتتى . ئۇلار تاڭ

سۈزۈلگەندە كۆزلىگەن مەنزىلىگە يېتىپ كېلىشتى.

※ ※ ※

ئەمدى قەلئە سىپىلى ئېنىق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇلار ئالدى دەرۋازىغا كېلىپ توختاشتى. شەرق ئاسمىنىدىن نەۋ باھارنى تاماشا قىلىشىپ، قاتار تىزىلىپ ئوچقان بىر توپ تۇرنا ئۇلارنىڭ باشلىرىدىن غاقىلدىشىپ ئۆتۈپ كېتىشتى. دەرۋازا ئالدىدىكى ئويقۇمەست تۇرغان ئىككى چېرىك تۇيۇقسىز ئاڭلانغان تۇرنىلارنىڭ غاقىلدىشىدىن ئەندىكىپ كېتىشتى. تىپىرلاپ ئالمان ـ تالمان قىلىچلىرىنى يېنىدىن سۇغۇرۇۋېلىشىپ، ئۇياق ـ بۇياققا ئەلەڭلەپ قاراشتى. تۇرنىلار ئىكەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىنلا يۈرەكلىرى ئورنىغا چۈشتى.

ـــ ھۇ ئاناڭنى ... ـــ دەپ سەت تىللىدى بىرى، ـــ سادىر دېگەن قاچاقنى بېشىمىز ئۈستىدىكى سېپىل قوۋۇقلىرىدا ئەرۋاھتەك پەيدا بولۇپ قالدىمىكىن دەپ قورقۇپ كېتىپتىمىز، تۇرنىلار كەنغۇ!

ئۇلارنىڭ گەپلىرى دەرۋازا ئالدىغا ئەمدىلا كەلگەن سادىر ۋە ئۇ-نىڭ «ھەمراھ» ىغا ئېنىق ئاڭلاندى. ئۇلارنىڭ كېلىشىدىن ئالدىن خەۋەردار ئىككى چېرىك قىلىچلىرىنى يەرگە تىرەپ تەزىم بەجا كەلتۈردى ـ دە، دەرۋازىنى ئېچىپ يول بەردى. بۇ ئىككىسى ھەيۋەتلىك خاڭجۇڭ ①شەھرىنىڭ ئۇچار قۇشمۇ كىرەلمەيدىغان بىرىنچى دەرۋازىسىدىن ئېچىكىرىلەپ كىرىپ كېتىشتى. سادىر سېپىل ئىچىنى ئىنچىكە كۆزىتىپ بارماقتا ئىدى. سېپىل تېمىنىڭ ئېگىزلىكىگە، ئۇنىڭ قۇۋۇقلىرىغا، ئۇ يەرگە تۇرغۇزۇلغان چېرىكلەرگە، ئۇلارنىڭ زەمبىرەك ـ قورالىلىرىغا زەن سېلىپ ماڭاتتى. ئۇلار مەركىزىي قوۋۇق دەرۋازىسىدىنمۇ ئۆتتى. شۇ تاپتا سادىر ئوق ـ دورا ئامبىرىنىڭ نەدىلىكىنى بىلۈۋېلىشقا

① شۇ چاغلاردا ئىلى جىياڭجۈنى تۇرۇشلۇق جاي خاڭجۇڭ دەپمۇ ئاتىلاتتى.

به‌كمۇ ته‌قه‌ززا ئىدى . بىراق ، ئۇنى بىلىۋېلىشقا تېخى ئۇلگۈرمىگه‌نىدى . بۇ ئىككىيلەننىڭ ئالدىدا يەنه بىر قووۇق دەرۋازىسى كۆرۈندى . ئۇلارنىڭ مىنىپ كەلگەن ئاتلىرىنى مەخسۇس ئىككى ئات باقار دەل شۇ يەرگه كەلگەنده قوللىرىدىن ئېلىشتى . ئەمدى ئۇلار ئىچكىرىگه پىيادە مېڭىشتى . ئاخىر رەڭگارەڭ پانۇسلار تېخى ئۆچۈرۈلمىگەن ، نەقىشلىك قارا دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ توختىدى . قاراۋۇللاردىن بىرى ئىجازەت ئېلىش ئۈچۈن ئىچكىرىگه كىرىپ كەتتى . هايال ئۆتمەي قاراۋۇل يېنىپ چىقتى ـ ده ، مالىياڭنىڭ كىرىشىگه رۇخسەت قىلدى . سادىر بولسا بوسۇغا تۈۋىده قالدى .

مالياڭ كىرىپ كەتكەندىن كېيىن ، دەرۋازا ئالدىدا قاراۋۇللۇقتا تۇرغان چېرىكلەر پاراڭغا چۈشتى :

ــ قاچاقلار غۇلجا ، چىلپەڭزە قەلئەسىنى ئىگىلىۋالغاندىن بۇيان مىڭ جىياڭجۈنمۇ تەمتىرەپ قالدى . دەرۋازا ـ قووۇقلارنىڭ مۇھاپىزىتىنى هەسسىلەپ كۈچەيتتى ، يىغىلىش ، مۇراسىملارنمۇ يوشۇرۇن ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ .

ــ راست دەيسەن ، مالياڭ جىياڭجۈن بۈگۈنكىدەك دەرۋازا ئالدىغا كەلسە ، هېچقاچان ئىچكىرىگه كىرىپ ئىجازەت ئېلىپ چىقىپ ، كىرگۈزگەن ئەمەستۇق ...

ــ تۇغرا ، مالياڭ ئابرويلۇق جىياڭجۈن ئىكەنىدۇق ، بېيجىڭ خانىمۇ ئۇنى ئەتىۋارلايدىكەنمىش .

سادىر ئۇلارنىڭ گەپلىرىگه قىزىقىپ قالدى .

ــ شۇنداق ، ــ دېدى يەنه بىر چېرىك گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، ــ ئۇ مۇھىم ئادەم بولغاچقا ، مىڭ جىياڭجۈن كۆپ بەدەل تۆلەپ ، پارا بېرىپ ، قاچاقلار ئىشغال قىلىۋالغان قەلئەدە ئۇنى خېلىدىن بېرى ئامان ـ

ئېسەن ساقلاتقۇزدى ، مىڭ بىر ئامالار بىلەن ئاخىر ئۇنى بۇ يەرگە ئەكەلدۇردى .

ــ بۇ گەپنى دەپ قالدىڭ ، مەن ساڭا بىر ئىشنى ئېيتىپ بېرەي ، بۇنى باشقا ئادەمگە دەپ يۈرمە ، ــ دېدى يەنە بىرى سادىرغا ئاستا قاراپ قويۇپ يېنىدىكى قاراۋۇلغا ، ــ قاچاقلارنىڭ ئىچىدىمۇ مۇناپىقلىرى بار ئىكەن ، پۇل ـ مالنى دەپ ھەرقانداق چوڭ خىيانەت قىلىشتىنمۇ باش تارتمايدىكەن . مەن بۇ قېتىم جىياڭجۇننىڭ قاچاقلار ئوردىسىدىكى مال ـ ياڭنى يوشۇرۇپ ، ساقلاپ كەلگەن بىرەيلەنگە خېلى كۆپ ئالتۇن ئەۋەتكىنىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم . ئاڭلىسام ئۇ قاچاق باشلىقلىرىدىن بىرى ئىكەن . مالياڭ جىياڭجۇننى ئۆز يېنىدا ساقلاپ ، يوشۇرۇنچە يولغا سالغانلىقى ئۈچۈن دەسلەپتە بېرىلگىنى ھېلىقى مەن كۆرگەن سوۋغات ئىكەن ، ئۇ ئادەم ئۈچۈن كېيىنچە بېيجىڭ خان يارلىق چۈشۈرۈپ ، نە ـ سەبلىرىگىچە نام ـ ئاتاق بېرەرمىش . قارا ، مالياڭنىڭ مۇھىم ئادەم ئىكەنلىكى مۇشۇنىڭدىنلا چىقىپ تۇرمامدۇ ؟ !

چېرىكلەرنىڭ گەپلىرى سادىرنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇر ـ دى . « مالياڭنى قانات ئاستىغا ئالغان زادى كىم ؟ » دەپ يەنە ئۆز ئۆزىگە سوئال قويدى سادىر . ئۇنىڭ ئويىنى تۈيۈقسىز بىر چېرىكنىڭ :

ــ قارا ، ئاڭلاۋاتامسەن ؟ جىياڭجۇن بۈگۈن يەنە بىرنىڭ كاللـ سىنى ئالدىغان بولدى ، ــ دېگەن سۆزى بۆلۈۋەتتى .

سادىرمۇ شۇئان ئىچكىرىدىن چىقىۋاتقان داد ـ پەريادقا قۇلاق سالدى .

ــ جىياڭجۇن جانابلىرى ، جىياڭجۇن جانابلىرى ! ئالدىلىرىدا ئۆتكۈزگەن گۇناھىم ئېغىر . مېنى كەچۈرگەيلا ، بىر قېتىم پۇرسەت بەرگەيلا ! بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا !

— تىلىڭنى تارت، دۆيۈز سېنى ھەرگىز كەچۈرگىلى بولمايدۇ. سەن قاچاقلارنىڭ ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي قەلئەنى تاشلاپ قېچىپ كەلدىڭ! ئۆز نەسىللىرىڭنى سادىردەك توپىلاڭچىلارغا بوسۇنچۇق قىلىپ بەردىڭ! ئالەمدە ئۆز نەسلىنى ئۇنتۇشتىن ئارتۇق جىنايەت بولمايدۇ. بىلىپ قوي سالداي! شۇڭا سەن ئۆلۈمگە مەھكۇم! جاللات!... قېنى كېلىڭلار!

جاللاتلار تەق بولۇشۇپ تۇراتتى. جياڭجۇن سالدايغا غەزەپ بىلەن چەكچىيىپ جوزىنى مۇشتلاپ تۇرۇپ:

— روھىڭ ئەمدى توپىلاڭچىلارغا بېرىپ ئېيتسۇن! ئۇلار سېنى ئۆزلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش ئارزۇسىغا يېتەلمىدى. ئەكسىچە مەن ئۇلارنىڭ باشلىقىنى ئۆزىمىز ئۈچۈن كەتمەن چاپقۇزدۇم. ئۇ بۇرۇنمۇ بىز ئۈچۈن جىق كەتمەن چاپقانىدى. ھازىرمۇ مېنىڭ يارىملىق ئىتتىم... مانا مالياڭ سەركەردىمىزنى ئوردىمىزغا ساق ـ سالامەت يەتكۈزۈپ بەردى، — دېدى كۆرەڭلىگىنىچە، — مەن سادىرنى يەڭدىم، روھىڭ بېرىپ سادىرغا ئېيتسۇن! كېلەر يىلى مۇشۇ كۈنى يىلىڭ بولىدۇ... جاللات!...

جاللاتلار سەگەكلەشتى، ئىلى جياڭجۈنى ئاخىرقى قېتىم:

— ئۇنىڭ كاللىسى تېنىدىن جۇدا قىلىنسۇن!... — دەپ ۋارقىرىشىغا، ئىككى چېرىك شۇئان سالدايىنى سۆرىگىنىچە ئىلىپ مېڭىشتى...

سادىر ھېلىقى گەپلەرنى تولۇق ئاڭلىغانىدى. ئىلى جياڭجۈننىڭ بايىقى گەپلىرىدىن سۈلتانلىق ئوردىسىدىكى مۇناپىقنىڭ كىملىكىنى قىياس قىلىپ بولغانىدى. « خەپ مەزەمزات، خەپ! » دەيتتى سادىر ئىچىدە.

بۇ چاغدا غۇلجا قەلئەسىنى سۈلتانلىق قوشۇنلىرىغا تاشلاپ قاچقان غۇلجا ئامبىلى سالداينىڭ كاللىسى ئېلىنغانىدى. كاللا بىر نەچچە دومىلاپ ئازگالغا چۈشۈپ توختىدى. جاللاتلار قىلىچلىرىنى شاپىلدىتىپ

يالىشاتتى . ئۇلارنىڭ ئېغىز ـ بۇرۇنلىرى قان يالىغان ئىتنىڭكىدەك قىپقىزىل بولۇپ كەتكەنىدى .

مىڭ رۇي جىيانجۇن مالياڭ بىلەن ئەھۋاللاشقاندىن كېيىن ، توزغاقچىنى چاقىرىپ كىرىشنى بۇيرۇدى ، ئەمما بىرئازدىن كېيىن ، ئىككى چېرىك ھاسىراپ ـ ھۆمىدىگىنىچە كىرىپ جىيانجۇننىڭ ئالدىدا تىزلاندى :

ـــ جانابىي جىيانجۇن ، توزغاقچى ، توزغاقچى ، ئۇ ...

ـــ تىلىڭنى چاينىۋەتكىن ، زادى نېمە بولدى ؟

ـــ توزغاقچى ! ئۇ ، ئۇ قاچقۇن سادىر ئىكەن !

ـــ ھە ، نېمە دېيىشتىڭ ، سادىر ؟ تېز بولۇش ، ئۇنى تۇتۇپ كېلىش !

ـــ ئۇ ، ئۇ قېچىپ كەتتى ...

يېڭىلا كېلىپ ئولتۇرغان ماليانڭ شۇئان چاچراپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، قىلىچتىن بىرنى ئەكەلدۇرۇپ ، سارايدىكى نەچچە ئون چېرىكنى ئەگەشتۇرگىنىچە شاپاشلاپ چىقىپ كەتتى .

ـــ ھەي سادىر ، ھەي سادىر ! ـــ دەيتتى ئۇ كېتىۋېتىپ شالىنى چاچقىنىچە ، ـــ سەن بۇرتۇمغا چالما تىزماقچى بوپسەن ، سېنى تۇتۇپ قىيما ـ چىيما قىلىۋەتمىسەم ...

بۇ چاغدا سادىر ئاللىقاچان قەلئەدىن چىقىپ خېلى ئۇزاپ كەتكەنىدى .

بايا ئۇ ئىلى جىيانجۇنى سارىيىنىڭ نەقىشلىك قارا دەرۋازىسى ئالدىدىكى ئىككى چېرىكنى مۇشتا تىك موللاق چۇشۇرۇپ ، قاپلاندەك تېزلىكتە تامغا سەكرەپ چىقىپ مەركىزىي قوۋۇققا يېتىپ بارغانىدى . ئۇ مەركىزىي قوۋۇقنىڭ يان تەرىپىگە جايلاشقان ئوق ـ دورا ئامبىرىنى

ئوبدان كۆرۈۋالدى ، ئاندىن سېپىل تېمىغا ئەپچىللىك بىلەن چىقتى ـ دە ، قووۇق دەرۋازىسىدا تۇرغان قاراۋۇللارغا :

ـــ بېرىپ مالىيالڭ دېگەن ئەبلەخكە ئېيتىڭلار ، ئۇنى ئېلىپ كەلگەن تۇزغاقچى ئەمەس ، توپىلاڭچى سادىر ! ئۇنى پات ئارىدا مۇشۇ يەردە قوبۇل قىلىمەن ، مېنى كۈتسۇن ! ـــ دېدى ، ئۇ گېپىنى تۈگىتىپلا سېپىلنىڭ ئۇ تەرىپىگە سەكرەپ چۈشۈپ كەتتى .

ئىلى جىياڭجۈنى مەھكىمىسىدىكىلەر پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بولۇپ كېتىشكەنىدى ، مىڭ رۇي توختماي ئۈياق ـ بۇياققا ماڭاتتى ، چىرايى ئۆلۈكنىڭكىدەك تاتىرىپ كەتكەنىدى ... ئالاھىزەل بىر ئاش پىشىم ۋاقىتتىن كېيىن ، مالياڭ سالپىيىپ كىرىپ كەلدى .

مىڭ رۇي شۇئان قاتتىق چېچىلدى :

ـــ مالياڭ ، سېنى زېرەك دېسەم ، ئەجەپ شۇنچە ئۇزۇن يولدىن كەلگۈچە ئۇنىڭ سادىر ئىكەنلىكىنى بىلەلمەپسىنا ! تېخى تالاي ئەسكەر بىلەن قوغلاپ بېرىپ ، تۇتالماي قۇرۇق قول يېنىپ كەپسەن ! گۇناھىڭنىڭ ئېغىرلىقىنى بىلەمسەن ؟

ـــ جىياڭجۈن جانابلىرى مەن ئەيىبلىك ، مەن ئەيىبلىك . گۇناھىمنى تىلەيمەن ، پات ئارىدا قاچاقلار باشلىقى سادىرنى تۇتۇپ گۇناھىمنى يۇيىمەن ، ماڭا ئىشەنسىلە ، ـــ مالياڭ شۇنداق دېگىنىچە قۇللۇق بىلدۈرۈپ تۇردى .

مەھكىمە مەسلىھەتچىلىرىدىن بىر قانچىسى مالياڭنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ مىڭ رۇيگە نەسىھەت قىلىشتى .

مىڭ رۇينىڭ ئاچچىقى سەل ياندى ، لېكىن سادىرنىڭ پاراكەندىچىلىكىدىن تۇغۇلغان ۋەسۋەسە ، قورقۇش ئالامەتلىرى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغاندى . ئوردىدىكى پاتپاراق ، ساراسىمە تېخى بېسىق-

مىغانىدى، سادىرنىڭ تۇيۇقسىز پەيدا بولۇشى چېرىكلەرنىڭ جېنىنى ئېلىپ يېنىدا قويغانىدى. ھەممىسىنىڭ چىرايىدا يەنىلا تېگى ـ تېگىدىن بىر خىل ئەنسىزلىك، ۋەھىمە تېپىپ تۇراتتى.

ئىككىنچى باب

قولۇمدىكى بەردەڭگە ،
تونۇمايدۇ ئادەمنى ،
سادىر ئۆزى خوخەنزە ،
ئايىمايدۇ ياماننى .

(سادىر پالۋان قوشاقلىرىدىن)

شېھىستگاھ

سادىر بايانداي قەلئەسىگە يوشۇرۇن كىرىپ چىققان كۈنى قەلئە-دىكى مانجۇ چېرىكلىرىدىن بىرەر يۈزى ئۇنى قوغلاپ مېڭىشتى .

جياڭجۈن قەلئەسىدىكى قوۋۇق ① ، قوختىلارغا ② جايلاشتۇرۇلغان كېلەڭسىز زەمبىرەك ، مىلتىقلار توختىماي ئېتىلىۋاتاتتى . سادىر قەلئە سېپىلىدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ ، قېلىن چاتقاللىققا يوشۇرۇندى ـ دە ، گاھ گۈلدۈر ـ گۈلدۈر ، گاھ ۋالاڭ ـ ۋۇۋك قىلىپ ئېتىلىۋاتقان ئوق توچكىلىرىنى سىنچىلاپ كۆزىتىشكە باشلىدى . ئۇ ئارتىلىپ چۈشكەن سېپىل تېمى يېنىدىن بىردىنلا زەمبىرەك بېشى كۆتۈرۈلدى . سادىر شۇئان كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە ، زەمبىرەك بىلەن ھەپىلىشىۋاتقان ئۇچ چېرىكنىڭ ئۇستىگە ئۆزىنى ئاتتى . ئاندىن خۇددى مۇشۇك چاشقاننى بوغقاندەك بو-

---

① سېپىل دەرۋازىسى .
② سېپىلنىڭ تېمىغا يانداش سېلىنغان چېرىكلەر ئۆيى .

غۇپ ئۇلارنىڭ جېنىنى ئالدى.

سېپىل تاملىرىغا زىچ ئوق ئېتىش تۆشۈكلىرى قويۇلغان بولۇپ، تۆشۈكلەردىن ئوق ئېتىلۋاتاتتى. بۇ ئوقلار بىھۇدە ئېتىلۋاتاتتى، چۈنكى سادىر قاراڭغۇدا ئەپلىك بىر جايغا يوشۇرۇنۇۋالغانىدى. سادىر يەرگە چاپلىشىپ يېتىپ، ئوق ئېتىلۋاتقان تۆشۈكلەرنى ساناپ چىقتى. شۇ تاپتا ئۇ جىياڭجۈن قەلئەسىدىكى دورا ئامبىرىنى پارتلىتىشقا توساق بولۇۋاتقان بۇ توسالغۇ توغرىلىق ئويلاۋاتاتتى. تۇيۇقسىزلا ئۇ سېپىل تاملىرىدىن ئار-قان، شوتىلارغا ئېسىلىپ چۈشۈۋاتقان نۇرغۇن چېرىكلەرنى كۆردى. ئۇ شەپە چىقارماي سېپىلدىن يىراقلاشتى. سېپىلدىن چۈشكەن چېرىكلەر تەرەپ ـ تەرەپكە بۆلۈنۈپ «قوۋ! قوۋ!» ① دەپ ئالا ـ تاغىل ۋارقىرىشىپ، سادىرنى قوغلاشتى. ئۇنى قوغلىغان چېرىكلەر لەنتەيزە غو-لىنىڭ تاشلىق يېرىگە ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ چىقىپ كېلىشتى. ئۇلار شۇ يەرگە كەلگەندە سادىرنىڭ ئىزىنى يوقىتىپ قويۇشتى. شۇ ئەسنادا ئۆسـتەڭ تەرەپتىن كەتمەن كۆتۈرۈۋالغان بىر ئادەم چىقىپ كەلدى. چېرىكلەر ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇشتى ـ دە، تەرەپ ـ تەرەپتىن:

ـــ قاچقۇننى كۆردۈڭمۇ؟! بېشى قازانداەك، تەمبەل بىر ئادەمنى كۆردۈڭمۇ؟ ـــ دەپ سوراشتى.

يولۇچى سەل ـ پەل تۇرۇۋالدى ـ دە، ئىتتىكلا:

ـــ كۆرمىدىم، ـــ دەپ جاۋاب بەردى. شۇ ئەسنادا بىر قانچە چېرىك ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ، ئالاقزادە بولغان ھالدا بۇلارنىڭ يېنىغا كېلىشتى. ئۇلاردىن بىرى:

ـــ ئۇ قاچقان سادىر ئوخشايدۇ، چاققانلىق قىلمىغان بولساق، جېنىمىزنى ئالار ئىكەنىدۇق، ھەممىمىزنى يۇرەكزادە قىلىۋەتتى، ئاندىن

① ئالغا مەنىسىدە.

ھەش ـ پەش دېگۈچە كۆزدىن غايىب بولدى ، ـــ دېدى .
ـــ تونۇدىڭلارمۇ ؟ ئۇ راستلا سادىرمىكەن ؟!
ـــ شۇ ، شۇ ئۆزى . بولمىسا ، بىز ئۆمرىمىزدە قاچاقلاردىن قورقۇپ باققانمىدۇق !
ـــ ئۇمۇ قاچاققۇ ؟
ـــ بۇنىسى راست ، ئەمما ، ئۇ باشقا قاچاقلارغا ئوخشمايدۇ . ئۇ-نىڭ كۆچىتۇڭگۇرلىكىنى بىر نېمىگە تەڭ قىلىپ بولمىغۇدەك . ئۆزۈڭلار بىلىسىلەر ، ئوردىدىكىلەر بۇ سادىر دېگەننىڭ دەستىدىن ئارامخۇدا ئۆتۈپ باقمىدى . ئوردىدىن ئون ئىككى قېتىم قېچىپ چىققان شۇ سادىر ئەمەسمۇ ! مانا ھازىرغىچە ئۇنىڭ پاراكەندىچىلىكىدىن قۇتۇلالمايۋاتىمىز-غۇ ! ؟ ...
شۇ سۆزلەر بىلەن چېرىكلەر سادىرنى ئىزدەشتىن يالتىيىشىپ ، سالپايغان ھالدا ئوردىغا قايتىشتى .
دەرۋەقە ، سادىر جىق چېرىكلەرنىڭ جېنىنى ئېلىپ جاڭگالدا قويۇ-غانىدى . ئۇنىڭ يۈزمۇ ـ يۈز ئېلىشىپ ، ئۆلتۈرگەن چېرىكلىرىدىن باشقا ، يول ئېزىقتۇرۇپ ، بىرلەپ ، ئىككىلەپ جېنىدىن جۇدا قىلغان ، پاتقىدىن تۇتۇۋېلىپ ، بىر ـ بىرىگە ئۇسۇشتۇرۇپ ، ئاغزى ـ بۇرۇنلىرىنى ماكىچايتىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن چېرىكلىرىمۇ كۆپ ئىدى . ئاشۇنداق پاجىئە-لىك ئاقىۋەتلەردىن قېچىپ قۇتۇلغان چېرىكلەرمۇ بار ئىدى . سادىر بۇ قېتىمقى قەيسەرلىك بىلەن ئېلىشىپ ، چېرىكلەرنىڭ ھەيۋىسىنى سۇنۇ-دۇردى . تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىغاندا ئۇ چىلپەڭزە قەلئەسىگە يېتىۋالدى . قەلئە سېپىل بىلەن ئورالغانىدى . ئەسلىدە بۇ قەلئە بىر ھاكىملىق يەر ئىدى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈشتىن ئىلگىرى مانجۇ ھۆكۈمدارلىرى بۇ يەرگە تەجرىبىلىك ئۇرۇش سەركەردىسى دەپ ئاتالغان گېۋاڭنى ھاكىم

قىلىپ تەيىنلىگەنىدى . گېۋاك ھاكىم ① بولغانىنىڭ 10 ـ يىلى كۈزدە ، سادىر قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ قەلئەگە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلغانىدى . گېۋاك بۇ ھۇجۇمغا بەرداشلىق بېرەلمەي ، ئاق بايراق چىقىرىپ ، قەلئەنى سادىرغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەنىدى . شۇنىڭ بىلەن گېۋاكنىڭ ھاكىملىق سەلتەنىتى ئاخىرلاشقانىدى ... سادىر بەخۇدۇك ھالدا قەلئەگە قەدەم قويدى . قەلئە ئىچىدە بىر كۈنلۈك ئىش ـ ئوقەت باشلانغانىدى . ھەر خىل شاۋقۇن ـ سۈرەنلەر ، توخۇلارنىڭ تىنماي چىللاشلىرى ، قوي ـ كالىلارنىڭ مەرەشلىرى بۇ « كىچىك دۇنيا » نى بىر ئالغانىدى . سادىر ئاجايىپ شېرىن تۇيغۇغا چۆمۈلدى . بولۇپمۇ ، قاياقتىنىدۇر چىقىۋاتقان « ھايدا پادا كالاڭنى ! ھايدا ! » دېگەن يېقىملىق سادالار سادىرنىڭ بالىلىق چاغلىرىنى ئېسىگە سېلىپ ، ئۇنى قاتتىق ھاياجانلاندۇرۇۋەتتى . ئۇ بەرجەس قەدەملەر بىلەن يولنى داۋام قىلدى . كۆرە يولىغا يانداش ھەيۋەتلىك مانجۇ بۇتخانىسى ، خىش بىلەن ئېگىز قوپۇرۇلغان ، تۆمۈر پەنجىرىلىك مانجۇ يامۇلى ، ئۇلارنىڭ ئەمەلدار ـ قەلەمدارلىرى ئولتۇرىدىغان ھېجىرىۋا ② لاردا ئەمدىلىكتە ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ ئورۇنلاشقانلىقىنى كۆرگەن سادىر يايراپ كەتتى . ئۇلار ئىلگىرى « قاچاقلار » دەپ ھاقارەتلىنىپ ، سېپىل تېمىغا يېقىن كەلتۈرۈلمەيتتى . كۆز بويىاپ كىرىپ ـ چىقىش بولمىسا ، ئۇلارنىڭ قەلئە ئىچىگە كىرىپ ـ چىقىشىدىن ئېغىز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ھالا بۇگۈن ، بۇ قەلئە ئۆز ئىگىلىرىنىڭ قولىغا ئۆتتى . بۇ ھۇرلۇك ، ئازادلىق يولىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ كۆرەش مېۋىسى ئىدى ، بۇنى سادىر ئوبدان بىلەتتى . بۇ يولنىڭ تېخى ئاخىرلاشمىغانلىقى ، داۋام قىلىدىغانلىقى

---

① گېۋاك ھاكىم ـــ 1851 ـ يىلى ئىلى جىيالگجۇنى تەرىپىدىن چىلپەگزىگە ھاكىملىققا تەيىنلەنگەن .

② ھېجىرىۋا ـــ فار ـ فۇر خىشلار بىلەن ياسالغان ھەشەمەتلىك ئۆيلەر .

هەم ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. ئۇنىڭ بۇ توغرىلىق ئۇرغۇن - نۇرغۇن پىلانلىرى بار ئىدى. ئەنە شۇ پىلانلىرى، مەقسەت - مۇددىئالىرى سادىرغا قىران چاغلىرىدىكىدەك كۈچ - جاسارەت بېغىشلاپ تۇراتتى. گەرچە، ھازىر سادىرنىڭ يېشى ئاتمىشتىن ھالقىغان بولسىمۇ، قامىتىدىن يەنىلا غالىبانە روھ ۋە تېتىكلىك نامايەن بولۇپ تۇراتتى...

سادىر بىردەمنىڭ ئىچىدە قەلئەدىكى تۆت كوچىنى ئايلىنىپ چىقتى - دە، يەنە بىر كوچىغا بۇرۇلدى. دەل مۇشۇ يەردە ئوردا قورۇقى بار ئىدى. بۇ يەرنى قوزغىلاڭچىلار قارا دىۋانبېگى مەھكىمىسى قىلىپ ئۆزگەرتكەنىدى. سادىر بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندە، كۈن سېپىل تېمىدىن ئۆرلىگەنىدى. قەلئەگە كىرگەندىن بېرى ئۇنىڭ ئۇچراتقانلىرى ئادەتتىكى پۇقرالارلا بولۇپ، قوزغىلاڭچىلاردىن بىرەرسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئادەتتە، ئۇلارنىڭ قىزغىن داۋاملىشىدىغان ئوق - دورا ياساش، نەيزە - قىلىچ سوقۇش دېگەندەك ئىشلىرىدىن قىلچىمۇ سادا يوق ئىدى. سادىر قارا دىۋانبېگى مەھكىمىسىنىڭ دەرۋازىسىدىن كىرگەندىن كېيىنلا سىر ئاشكارىلاندى. سادىر بىلەن تونۇش ئىككى دەرۋازىۋەن ئۇنىڭ بىلەن يىغلاپ تۇرۇپ كۆرۈشتى. ئۇلار كۆز ياشلىرىنى ئېرتىشىپ، بىرئاز ئۆپكىلىرىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، يۈز بەرگەن ئەھۋاللارنى ئېيتىپ بەردى.

— سىلىنىڭ مۇھىم ۋەزىپە بىلەن دۇشمەن قەلئەسىگە كەتكەنلىرىدىن بىز خەۋەردار ئىدۇق، — دېدى دەرۋازىۋەنلەردىن بىرى، — سىلى كەتكەندىن كېيىن، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكلىرىنى پۈتۈنلەي توختىتىۋەتتى. ئوق - دورا، قورال - ياراق ياساشنىمۇ توسىدى. قارشى چىقىپ، بىر - ئىككى ئېغىز لىللا گەپ قىلغانلارنى زىندانغا تاشلىدى. قالغانلىرىنى دېھقانلاردىن كۈزلۈك سېلىق يىغىشقا

بۇيرۇغاندى . ئۇلار : « بىز چىرىك ئەمەس ، ئۇنداق سىلىقنى يىغمايمىز ! » دەپ ، ھەرقايسىسى ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىشتى .

ــ ئاۋۋال دېھقانلاردىن سىلىق يىغىۋېلىپ ، ئاندىن قوزغىلاڭنى قايتا باشلايمىز ، دەپ سۇلتانلىق يارلىق چۈشۈرۈپتۇ ، ــ دېدى دەرۋازىۋەنلەردىن يەنە بىرى سۆز ئېلىپ ، ــ بۇ يارلىقتا قوزغىلاڭچىلار نارازىلىق بىلدۈرۈشتى . ئۇلار « بىز نېمە مەقسەتتە قوزغىلاڭ كۆتۈردۇق ؟ جەبرى ـ زۇلۇم تارتىۋاتقان دېھقانلارنى يەنە شىلىپ يەيمىز دەپ قوزغىلاڭ قىلغانمدۇق ؟ بۇ ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك قىلغانلىق ئەمەسمۇ ؟ بىز ئۇلاردىن سىلىق يىغىشتىن نومۇس قىلمىز ، قوزغىلاڭچىلار سېپىدىن چېكىنسەك چېكىنىمىزكى ، ئەمما ئۇنداق قىلالمايمىز ، قېنى ، سادىر قايتىپ كەلسۇن ، شۇ بىر نەرسە دېسۇن ! » دېيىشتى . سۇلتانلىق ئوردىسىدىن كەلگەن ئەمەلدارلار : « بۇ سۇلتانلىقنىڭ يارلىقى . بۇنىڭغا سادىرمۇ بىر نېمە دېيەلمەيدۇ » دېدى . شۇنىڭ بىلەنلا قالماي ، سىلىنى ۋە بىر مۇنچە قوزغىلاڭچىلارنى قاتتىق ھاقارەتلىدى . شۇنىڭ بىلەن قېرىنداشلىرىمىزنىڭ روھى چۈشۈپ ، ئۆي ـ ماكانلىرىغا قايتقىنى قايتتى ، قەلئەدە پەقەت ئاز بىرقىسىملا قېپىقالدى . ھازىر قەلئەدە ياگور قوزغىلاڭچىلىرىلا قالدى دېسەكمۇ بولىدۇ . ئۇلار سۇلتانلىقنىڭ يارلىقى بويىچە دېھقانلاردىن سىلىق يىغىشقا ئاتلاندى .

بۇنى ئاڭلىغان سادىر غەزەپتىن تىترەپ كەتتى . ئۇ بۇ ئىككىسىدىن :

ــ قارا دېۋانبېگىلار چۇ ؟ ! ــ دەپ سورىدى .

ــ قارا دېۋانبېگىمىز قەيسەر سۇلتانلىقتىن كەلگەن ئەمەلدارلار يۈرگۈزمەكچى بولغان بۇ ئىشنىڭ خاتا ئىكەنلىكى ھەققىدە سۇلتانلىق بىلەن سۆزلىشىش ئۈچۈن كەتكەنىدى . ئۇنى ئاخشام قايتىپ كەپتۇ ، دەپ

ئاڭلىدۇق.

سادىر دەرۋازىۋەنلەرنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ باشقا گەپ ـ سۆز قىلمىدى. ئۇ ئىنتىنىڭ بۇرۇلۇپ قارا دىۋانىيەگى قەيسەرنىڭ تۇرالغۇسىغا قاراپ ماڭدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ گۈرەن تومۇرلىرى زىيادە كۆپۈپ، قۇلاقلىرى تىنىمسىز لىپىلداپ تۇراتتى. بۇ ئۇنىڭ غەزىپى كەلگەندە دائىم يۈز بېرىدىغان بىر خىل ھال ئىدى. « سادىر ھايات، سادىر تېخى ھايات ! » دەيتتى ئۇ بازغاندەك مۇشتلىرىنى تۇگۈپ، « ئۇنىڭ ئەللىك يىللىق ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرىگە كىمكى توسقۇنلۇق قىلىدىكەن، كىمكى ئۇ-نىڭ ئىشلىرىغا دەخلى ـ تەرۇز يەتكۈزىدىكەن، شۇ سادىرنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى، سادىر ئۇنىڭ جاجىسىنى بەرمىسە، ئوغۇل بالا ئەمەس، سادىر-نىڭ ۋۇجۇدىدىكى كۈچ ـ غەيرەت، يالقۇن ھېلىھەم پەسەيگىنى يوق » ... ئۇ شۇ خىياللار بىلەن ئۆزىنىڭ قەيسەرنىڭ تۇرالغۇسىغا كېلىپ قالغانلى-قىنى تۇيمايلا قالدى. ئۇلار تەڭلا :

ــ ئاغىنە !

ــ پالۋان ! ــ دېيىشتى ـ دە، بىر ـ بىرىگە ئوقتەك ئېتىلىپ كېلىپ كۆرۈشتى. ئۇلار ئەمدىلا ئەھۋاللىشىپ تۇرۇشىغا، قوزغىلاڭ-چىلاردىن ئىككى كىشى ھودۇقىنلىرىچە كىرىپ كېلىشتى، ئۇلار باشقا گەپ ـ سۆز قىلماي :

ــ دۈشمەن ! ... دۈشمەن ! ... ــ دېگەننى تەكرارلايتتى. سادىر ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ نېمە ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى سوردى.

ــ مانجۇ چېرىكلەر سېپىل تۈۋىدە پەيدا بولدى. قۇۋ ! ... قۇۋ ! ... دەپ جار سېلىشىپ، ئۆزۈلمەي كېلىۋاتىدۇ، ــ دېگەن جاۋابنى بەردى ھېلى كىرگەن ئىككىسى.

شۇئان سادىرنىڭ غەزىپى قايتىدىن ئۆرلىدى. ئۇ ئۇلارغا :

ــ قوزغىلاڭچىلار تەييارلانسۇن ! ــ دەپ ئۆزىلا بۇيرۇق بەردى .
ئاندىن يېنىدىكى قەيسەرگە قاراپ :
ــ قەلئەدە تۇرۇۋاتقان تۇڭگان قوشۇنىمۇ بىرلىكتە جەڭگە ئاتلانسۇن ! ئۇلارغا ئۆزۈڭ بۇيرۇق قىل ! ــ دېدى قەتئىي تەرىزدە . قەيسەر ھودۇق ـ پۇدۇق قىلىپ قالدى . بۇ چاغدا سادىر :
ــ ئەھۋال چۈشىنىشلىك . ھەممىدىن خەۋەر تاپتىم . توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاشقا ھېچكىمنىڭ ھەققى يوق . ئۇلارغا بۇيرۇق قىل ! بۇ جەڭگە قاتناشسۇن ! بولمىسا ، جەڭدىن قاچتى ، دەپ قارىلىپ ، ئۇلار ئۈستىدىنمۇ جازا يۈرۈشى قىلىنىدۇ ! ــ دېدى . ئاندىن ئۇ بېرىپلا قەيسەرنىڭ ھۇجرىسىنىڭ تۆرىدە ئېسىقلىق قىلىچنى قولىغا ئالدى . بۇ چاغدا قەيسەر ئاللىقاچان چىقىپ كەتكەنىدى .
ــ ئاللا ساڭا مەدەت قىلسۇن ، قەيسەر ، ــ دېدى ئۇنىڭ كەينىدە قالغان سادىر . قەيسەرنىڭ مۇشۇ تاپتىكى مىجەز ـ خۇلقىنىڭ ئەينى يىللاردا بىللە پادا باققان قەيسەرنىڭكىدەك ھېلىھەم ئۆزگەرمىگەنلىكىنى ھېس قىلغان سادىر نىڭ كاللىسىدىن دەماللىقا ئەينى يىللارغا چېتىلىدىغان ئۆزگىچە خىيالىلار كەچتى : « بىز بېشىمىزدىن نېمە قىسمەتلەرنى كۆچۈرمىگەن دوستلار . بىزنىڭ ياشلىقىمىز ، نەۋ قىران چاغلىرىمىز زۇلۇمغا قارشى قوزغىلاڭ بىلەن ئۆتۈۋىدى . ئۇ چاغلاردا بىز پادا تاياقلىرىمىز بىلەنمۇ رەقىبلىرىمىزگە ، زومىگەرلەرگە تېتىپ ئۆتكەنىدۇق . ھالا بۇگۈن يېشىمىزمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى ، يىلان ـ چايانلار يەنە قۇتراپ بىزنى بوزەك قىلماقچى بولۇۋاتىدۇ . قوزغىلاڭ يالقۇنى بىلەن تاۋلانغان ۋۇجۇدىمىز بۇنىڭغا قانداقمۇ چىداپ تۇرالسۇن ؟ ياق ، ياق ! ... ھەققە ھەق بىلەن ، ناھەققە قوزغىلىپ جەڭ بىلەن ئوت ئېچىپ ئۆلسەك نېمە ئارمان ! كېلىڭلار رەقىبلىرىم ، كېلىڭلار ! سىلەرگە يەنىلا تېتىغۇ چىلىكىم بار . » ئۇ

قىلىچنى غىلاپىدىن زەرب بىلەن سۇغۇرۇۋالدى . بىر پەس قىل قۇيرۇق مەشقىنى ئۆتكۈزۈۋەتكەندىن كېيىن ، چەبدەسلىك بىەن سىرتقا ئېتىلدى .

※ ※ ※

سادىر مىڭدىن ئارتۇق قووۇۋق مۇھاپىزەتچىلىرىنى سېپىلىنىڭ سىرتىغا باشلاپ چىققاندا ، پېتىۋاتقان كۈننىڭ قىزىللىقى تېخى يوقالمىغانىدى . قەيسەر ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا قووۇۋقتىكى ئون نەچچە قوزغىلاڭچىنى باشلاپ كەلدى . بۇ ئىشقا ھەيران بولغان سادىر :

— ياگور قوشۇنىدىكىلەر قېنى ؟ ! — دەپ سورىدى .

— ئۇلار ياگوردىن بۇيرۇق كەلمىگۈچە جەڭگە چىقمايمىز ، بۇنى سۇلتانلىق بېكىتكەن ، دەيدۇ — دېدى قەيسەر ۋە قىلىچنى زەرپ بىلەن بىر شىلتىپلا ئالدىدىكى سۆگەت نوتىسىنى چورتلا كېسىپ تاشلىدى .

— سۇلتانلىق دەمسەن ، سۇلتانلىق ! ... ئۇ ياگورنىڭ بىزنىڭ بۇيرۇقىمىزنى ئاڭلىماسلىقىغا قوشۇلۇپتىما ! ... ھىم ...

— تېخى ماڭمۇ يېڭى يارلىق چۈشۈرۈلگۈدەكمىش . مېنىڭ ئۇرۇمۇغا تەيىنلىگەن ئادىمىمۇ كەلگۈدەكمىش ، — قەيسەر شۇنداق دەپ تۇرۇشىغا ، ئارىدىن بىرەيلەن قوشۇمچە قىلدى :

— بۇ ئىشنى بىز ئاللىبۇرۇن ئاڭلاپ بولغان . لېكىن ، قەيسەر بەگنىڭ كۆڭلىنى ئايلاپ ئېغىز ئاچمىغانىدۇق .

— ئۇ كىم ئىكەن ؟ !

— كىم بولاتتى ، ئانا تۇپراق سىرتىدىن كەلگەن خوجا ئەۋلادى .

— ئىسمى نېمە ئىكەن ؟

— ئەخمەتخان خوجا .

— ئەخمەتخان خوجا ! ؟ — دەپ بۇ ئىسىمنى غەزەپلىك تەلەپپۇزدا تەكرارلىدى سادىر مالخىينى قولىغا ئېلىپ ، — قېنى ، ئۇلار

يامانمۇ ، بىزمۇ ؟ ئەمدىلىكتە ئۆز ئادىمىمىز بىلەنمۇ جەڭ قىلىپ كۆرەيلى . بۇ ھەقتە بايانداي قەلئەسىدە ئاڭلىغانلىرىم ھەقىقەتەن توغرا ئوخشايدۇ . ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ سالمىغىنىمنى كۆرسۈن ! ھەي مەزەمزات ، ھەي مەزەمزات ! قېنى مەن بىر كۆرەي ! ...

سادىرنىڭ ئاغزىدىن بۇ ئىسىم چىقىشى بىلەن تەڭلا تەرەپ ـ تەرەپتىن ئاغرىنىش ، شىكايەتلەر باشلاندى :

ـــ بىز خوجا ئەۋلادى بولغان مەزەمزاتنى سۈلتان قىلىپ تىكلەپ ، مۇشۇ ئىشتا كەتكۈزۈپ قويۇپتىمىز . ئۇ مەلئۇن قوزغىلاڭدىن كېيىنكى باتۇر بولۇۋېلىپ ، قوزغىلاڭچىلارنى چەتكە قاقتى . نەدىكى بىر ، تېگى ـ تەكتى نائېنىق قورسىقىدىكى غەرەزلىرىنى بىلىپ بولمايدىغان ، خوجا ئەۋلادلىرى دەپ ئاتالغانلارنى يېنىغا تارتىۋاتىدۇ . ئۇنى ئاز دەپ چىرايلىق ، سەتەڭ خوتۇن ـ قىزلارنى توپلاپ ، ئەيشۇ ئىشرەت سۈرۈۋاتىدۇ . ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ پاھىشۋازلىقىنى نىقابلاش ئۈچۈن ، سىزگە « ئېرجان بولغان ئايالنى نىكاھىغا ئېلىۋالدى ، بۇ ئەھلى مۇسۇلمان ئەمەس » دەپ ئۆسەك سۆزلەرنى ئارتىپ ، پىتنە ـ پاسات تېرىپ يۈرگەنلىرىچۇ تېخى ! ...

بۇ چاغدا سادىر ئۆز ـ ئۆزىگە سوئال قويغاندەك چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتىپ قويدى . « قارا سېنى مەزەمزات . دۈشمەنلەردىن كېلىۋاتقان زۇلۇم ـ ئوقۇبەتلەر تۈگمەي تۇرۇپلا ، ئەمدى سېنىڭ دىلىڭنىڭ ياتلىقى باشلاندىمۇ ؟ ئاكاموي پالۋان ! دېگەنلىرىڭ يادىڭدىن چىقىپ قالغان ئوخشىمامدۇ ؟ » . سادىرنىڭ خىيال ئىكرانىدىن بۇرۇن بولۇپ ئۆتكەن مۇنداق ئىشلار ناماياں بولۇپ ئۆتتى :

قوزغىلاڭ تېخى غەلىبە قازانمىغان چاغلار ئىدى . سادىر ئاخىرقى قېتىم كۈرە يامۇلدىكى زىندانغا تاشلاندى . سادىر ياتقان زىندانداا ئۆزىدىن باشقا ، بىر قانچە مەھبۇسنىڭ ھوشىغا كېلەلمەي ياتقىنىغا بىرنەچچە

كـۇنـلەر بولغاندى . ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىرىنىڭ ھالى بەكمۇ خاراب كۆرۈ-
نـەتتى . ئۇ ھەتتا شۇ يەردە ياتقان مەھبۇسلار تەرىپىدىنمۇ خورلىناتتى . ئۇ
ھەر قـانچە خورلىنىۋاتسىمۇ ، باشقىلار ئۇنىڭغا نەزەر كۆزىنىمۇ سېلىپ قوي-
مـايتتى . ئېنىقراقى ، ئۇنىڭغا يامان كۆز بىلەن قارىشاتتى . سادىر بۇ ئىشنى
زىـنـدانـغا كىرگەن كۈنىلا بىلىۋالغاندى . ئاجىز ، بوزەكلەرگە ياردەم قو-
لـىـنى سـۇنـۇپ كـەلـگـەن سادىر بۇ ئاجىز كىشىگىمۇ قولىدىن كېلىشىچە
خـەيـرخـاھلىق قىلدى . ئارىدىن خېلى كۈنلەر ئۆتتى . ئاخىر بۇ مەھبۇس
كـۆز ئېچـىـپ ئولـتـۇرغـۇدەك بـولدى . ئەمدى ئۇ سادىرغا ھال ـ مۇڭىنى
تـۆكـۈشـكە باشلىدى . شۇ چاغدا سادىر زىنداندىكىلەرگە ئۇلار تەرىپىدىن
چەتكە قېقىلغان بۇ مەھبۇسنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ :

ـــ ئاغـىـنـىـلـەر ، بۇ زىندان قورقماس ، مەردانە ، راستچىل ، ساپ
نـىيەتلىك بىگۇناھلارنىڭ ئۆيى . ئەزىمەتلەرنىڭ ئەزىمىتىنى ، يىگىتلەرنىڭ
يـىـگـىـتـلـىـنى تاۋلاپ سىنايدىغان ئوچاق . بۇ ئوچاقتا بۈگۈنكى كۈندە بۇ
بـۇرادەرمۇ زالىم ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تاشلانغانىكەن ، بىزنىڭ بۇ ئۆيىمىز-
نـىڭ ئەزاسـى بـولـۇشـقـا مـۇنـاسـىـپ . ئۇنىڭغا ياخشى مۇئامىلە قىلايلى !
شۇنداقمۇ بۇرادەرلەر ، ـــ دېدى ، ئۇ ھېلىقى مەھبۇسقا قارىغاندى . ئۇنىڭ
كـۆزىـدىـن يـەنـە يـاش ئېقىۋاتقانلىقىنى كۆردى . سادىر زىندانغا كىرگەن
كـۈنـىلا ئۇنى تونۇغاندى ، ئەمما ئۇنىڭغا تازا تونۇشلۇق بەرمىگەندى . بۇ
چاغدا ئۇ :

ـــ ئاكـامـوي پالۋان ! ـــ دەپ سادىرغا ئېسىلىپ ياش تۆكتى . بارا
ـ بارا بۇ مەھبۇسمۇ زىنداندىكىلەرگە يېقىنلىشىشقا باشلىدى . مەھبۇسلارمۇ
ئۇنىڭغا يېقىنلىشىشقا باشلىدى . شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ مەھبۇس زىندان
ئىچـىـدە ئۇخلاپ يـېتىپ مۇنداق چۈش كۆردى : ئۇ تىنىق كۆك ئاسماندا
ئاق لاچىن بولۇپ ئۇچۇۋاتقۇدەك ؛ ئۇنىڭغا ئۆزىگە ئوخشاش بىر قانچە ئاق

لاچىنلار كېلىپ قوشۇلىۋاتقۇدەك ؛ شۇ ئەسنادا ھاۋادا قارا بۇلۇت پەيدا بو-
لۇپ ، ھايال ئۆتمەي بىر قارا لاچىن ئۇچۇپ كەلگۈدەك ؛ ئۇ ئاق لاچىنغا
شىددەت بىلەن ئېتىلغۇدەك ، ئۇلار بىر ـ بىرىگە ھۇجۇم قىلىپ بىر ھازا
ئېلىشىپتۇ . ئاخىر ھېلىقى قارا لاچىننىڭ قاناتلىرى سۇنۇپ ، ئۆزى پارە ـ
پارە بولۇپ كۆك قەردىن غايىب بوپتۇدەك . شۇ ھامان قۇياش يۈزىنى
ئېچىپ ، كۆك ئاسمان يورۇپ كېتىپتۇ . شۇنىڭدىن كېيىن ، ئاق لاچىنلار
تېخىمۇ ئېگىزدە پەرۋاز قىلغۇدەك .

ئۇ چۈشىدە كۆرگەن بۇ ئىشنى سادىرغا تولۇق ئېيتىپ بەردى .
سادىر جاۋابەن ئۇنىڭغا :

ـــ سېنىڭدە يەنە ئامەت بار . بۇ قېتىم يەنە تەختكە
چىقىدىكەنسەن ، ـــ دېگەنىدى . ئۇ :

ـــ ياق ، ياق ! ئۇ تەخت سىلىگە مۇناسىپ . زىندانىدىن چىقسام ،
قانخور چېرىكلەر بىلەن جەڭ قىلىمەن ، پۇقرالىرىمغا زەرەر
يەتكۈزمەمەيمەن . ئەگەر ، مۇشۇ دېگەنلىرىم يالغان بولسا ، بويىنۇم قىلدا
باغلاقلىق بولسۇن ! ئەزبىرايىل خۇدا ! ـــ دەپ تىزلىنىپ قەسەم
قىلغانىدى . شۇنىڭدىن ئاز كۈنلەر ئۆتۈپلا سادىر بىر ئامالالار بىلەن
زىندانىدىن قېچىپ كەتتى . ئۇزۇن ئۆتمەي ، سادىر بىلەن بىر زىندانداش
ياتقان ھېلىقى مەھبۇسلارمۇ زىندانىدىن بوشىنىپ چىقتى . سادىر باشچىلىق
قىلىدىكى قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى غۇلجا شەھىرىنى ئازاد قىلىپ ۋاقتىلىق
ھاكىمىيەت ـــ سۇلتانلىقنى قۇرغاندا ، سادىر زىندانىدىكى ۋاقتىدا قىلغان
ۋەدىسىگە بىنائەن يېغلاڭغۇ « دوستى » مەزمىزاتنى ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ
سۇلتانى قىلىپ بەلگىلەپ ، چوڭ ھوقۇقنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزغانىدى .

سادىر ھەسرەت ، پۇشايمان ئىلكىدە مۇشۇلارنى ئەسلەپ چىقتى .
« خەپ سېنى » دېدى سادىر ئىچىدە ئاچچىقىنى باسالماي تىت ـ تىت

بولغان هالدا ، « تېشىڭ قانچە قارا بولسا ، ئىچىڭ ھەم ئۇنىڭدىنمۇ قارا ئىكەن ، قارا تايغانىنىڭ ئۆزى ئىكەنسەن ئەبلەخ ! » . ئۇنىڭ خىياللىرىغا بەرھەم بېرىپ تۇيۇقسىز بىرەيلەن :

ــ دۇشمەن ! دۇشمەن كەلدى ! ــ دەپ ئاچچىق ۋارقىرىدى . دەرۋەقە ، يېقىنلا يەردە چۆمۈلدەڭ مىغىلدىغان چېرىكلەر چىلبۆرىلەردەك يوپۇرۇلۇپ كېلىشىۋاتاتتى . ئۇلار بىردەمنىڭ ئىچىدە ھەممە ياقنى ئوق يامغۇرغا كۆمۈۋەتتى . توختىماي ئېتىلىۋاتقان زەمبىرەك ، مىلتىقلار زەربە-سىدىن ھەممە يەر زىل ـ زىلىگە كېلىپ ، ئىس ـ تۈتەككە تولۇپ ، ئەتراپنى بۇرۇقتۇرمىلىق قاپلىغانىدى .

سادىرنىڭ ئاللىبۇرۇن مۆكتۈرمە قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان قوز-غىلاڭچىلىرىغا چېرىكلەر ئاتقان ئوقلار پەقەتلا تەگمەيۋاتاتتى . قوزغىلاڭچىلار توقنەك قۇشتەك بىر ـ بىرىدىن قېرى قارىياغاچلارنىڭ پىنھان جايلىرىغا بېكىنىۋېلىشقانىدى . شۇڭا ، دۇشمەن چېرىكلىرى قوزغىلاڭچىلارنى ئاسانلىقچە كۆرەلمەيتتى . قوزغىلاڭچىلار بولسا ، دەللەپ تۇرۇپ ئۇلارنىڭ جاجىسىنى كېلىشتۈرۈپ بېرەتتى . ئۇلارنىڭ بەردەڭگە ، مىلتىق بىلەن ئاتقان ئوقلىرى زايە كەتمەي ، چېرىكلەرنىڭ جېنىنى ئالاتتى . يېقىلغاق چېلىشقا تويماپتۇ دېگەندەك ، چېرىكلەر تېخىمۇ ئەدەپ كېلىشكە باشلىدى . قوزغىلاڭچىلارمۇ بوش كەلمەي ، چېرىكلەرنىڭ ئۇسـتىگە ئوق ياغدۇرۇپ تاقابىل تۇردى . سادىر بىرقانچە يارەنلىرى بىلەن ئالدىدا كېلىۋاتقان تۆت ـ بەش چېرىكنى يەر چىشلەتتى ـ دە ، ئۇلارنىڭ باشلىرىنى دۇشمەننىڭ كىرىش يولىدىكى تېرەكلەرگە مىقلىۋەتتى . بۇ سۈرلۈك ھالەتنى كۆرگەن كىشىنىڭ تېنى ئەيمىنەتتى . دەرۋەقە ، چېرىكلەر مۇشۇ يەرگە كېلىپلا ھېلىقى باشلارنى كۆرۈپ ، كۆزلىرى ئالاق ـ جالاق بولۇپ ، كەينىلىرىگە داجىشتى . ئەمما ، چېرىك باشلىقلىرىنىڭ

زورى بىلەن بويىندىن باغلاپ سۆرىگەن ئىت كەبى ئالغا قاراپ سىلجىشتى. ئۇلار يۇرەكئالدى بولغان هالدا ئاستا ئىلگىرىلەشتى. ئەمما، قايسى دەرەخكە يېقىنلاشسا، بېشىغا ياكى بېقىنىغا ئوق، كالتەك يەپ يېقىلاتتى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئوق ـ دورىلىرى تۈگەي دەپ قالغانىدى، شۇنداقتىمۇ ئۇلار خېلىغىچە شۇ تەقلىدته چېرىكلەرنىڭ ئەدىبىنى بېرىۋەردى. ئەمدى غالجىرلاشقان چېرىكلەر بىراقلا يوپۇرۇلۇپ كەلدى. سادىر يارەنلىرىگە ئۇر ـ چاپ قىلىپ ئېلىشىش بۇيرۇقىنى بەردى. قىلىچۋازلار يوشۇرۇنۇۋالغان تېرەك شاخلىرىدىن تۇشمۇ ـ تۇشتىن چۈشۈشكە باشلىدى. چېرىكلەرنىڭ كۆزىگە ئۇلارنىڭ بىرى ئون بولۇپ كۆرۈنۈپ، ئاسماندىن بالا ـ قازا يېغىۋاتقاندەك بىلىندى.

ــ قېرىنداشلار، هۇرلۇك ئۇچۇن چېرىكلەرنى قىرىڭلار! ــ دەپ مەدەت بېرەتتى سادىر قول ئاستىدىكىلەرگە. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ هەربىرى بىر ئارسلانغا ئايلانغانىدى. قىلىچلىرىنى ئويناتىپ ئالدىغا كەلگەن چېرىكلەرنى يەر چىشلىتىپ ماڭماقتا ئىدى. بەزىلىرى بىر قىلىچ ئۇرۇشتا بىر قانچە چېرىكنى بىراقلا جەهەننەمگە يوللايتتى. شۇ تەرىقىدە نۇرغۇن چېرىكلەر جەهەننەمگە يول ئالدى. قوزغىلاڭچىلارمۇ تالاپەتكە ئۇچرىدى. ئاخىر، چېرىكلەر تاقابىل تۇرالماي، جان قايغۇسىدا قېچىشقا مەجبۇر بولدى.

سادىر ئاخىرقى هوجۇمغا ئاتلىق قوشۇننى ئاتلاندۇردى. چېرىكلەر ئۆلەر ـ تېرىلىشىگە باقماي قېچىپ، چىلپەڭزە قەلئەسىدىكى قارىياغاچلىقتىن خېلىلا يىراقلىشىۋالغانىدى. سادىرنىڭ ئاتلىق قوشۇنى ئۇلارنىڭ كەينىدىن سۈر ـ توقاي قىلىپ ئىلگىرىلەۋاتاتتى. شۇ تاپتا بايانداي قەلئەسىگە ئازلا قالغانىدى. توساتتىن بايانداي قەلئەسى تەرىپىدىن ئېتىلغان زەمبىرەكلەر قوزغىلاڭچىلارنىڭ يولىنى توسىدى. قوغلاپ

كەلگەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىر قىسمى مۇشۇ توپ ئوقلىرىدا تالاپەتكە ئۇچرىدى. پۇرسەتنى ئۆزلىرىگە پايدىلىق دەپ بىلگەن مانجۇ چېرىكلىرى قوزغىلاڭچىلارغا يېقىنلا يەردىكى ئازگاللىقتىن باشلىرىنى كۆتۈرۈپ چەقىشتى. قوزغىلاڭچىلار توپ ئوقلىرىدىن قوغدىنىش ئۈچۈن، ئويمان بىر جايغا يېتىپ يوشۇرۇنغانىدى. سادىر ئوقسىز قالغان بۇ قوزغىلاڭچىلارغا قۇچاقلاشما جەڭگە تەييارلىنىشنى ئۇقتۇردى. ئەمما، ھايال ئۆتمەي ئۇ ئاجايىپ بىر ئەقىلنى ئويلاپ تاپتى. بۇ يەردىن ئالاھەزەل يۈز قەدەمدەك نېرىدا تىرەن بىر يارداڭلىق بار ئىدى، بۇ يارداڭلىقتىن چۈشۈپ كەتكەن ئادەمنىڭ چىقمىقى تەس ئىدى. ئۇ چاقماقلىق بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، يارداڭلىق تەرەپكە ماڭدى. ئۇ ئەتەي ئۆزىنىڭ كەينىدىن چېرىكلەرنى قوغلاتماقچى ئىدى. دېگەندەك، مىڭشەن باشچىلىقىدىكى ئىككى، ئۈچ يۈزچە چېرىك ئۇنى قوغلاپ ماڭدى. سادىر قاپلانىدەك تېزلىكتە يارداڭلىقتىن سېرىلىپ پەسكە چۈشۈۋالدى. مىڭشەن باشلىق چېرىكلەر سادىرنى قوغلىغان پېتى يارداڭلىقنىڭ لېۋىگە كېلىپ قالدى. ئۇلارغا سادىرنى تۇتۇش ئۈچۈن يارداڭلىققا چۈشۈشتىن باشقا يول يوق ئىدى. ئاتلىق چېرىكلەر ئاتلىرىنى توختۇالالماي، يارداڭلىققا ئات ـ پاتلىرى بىلەن دومىلاپ چۈشۈشتى. ھايال ئۆتمەي، ئەتراپتا قوزغىلاڭچىلارنىڭ «ئۇر ـ چاپ» ئاۋازلىرى ياڭرىدى. بىر مەيدان قىلىچ‌ئازلىق باشلىنىپ كەتتى. قوزغىلاڭچى يىگىتلەر ئاجايىپ باتۇرلۇق كۆرسەتمەكتە ئىدى. سادىر چېرىكلەر باشلىقى مىڭشەن بىلەن روبىرو كېلىپ قالدى، ئىككىسى بىر ـ بىرىگە يەۋەتكۈدەك ھەيۋە قىلىشتى.

ـــ سەن بىزنىڭ قولىمىزدىن قېچىپ قۇتۇلغىنىڭ بىلەن ھامان ئۆز يېرىڭدە تۇتۇلسەن! ساڭا قاپقاننى ئۆز يېرىڭ، ئۆز ماكانىڭدا ئاللىقاچان قۇرۇپ قويغان بىز! ـــ دېدى مىڭشەن كۆرەڭلىك بىلەن.

بۇ سۆز سادىرغا چاقماق چاققاندەك شۇنداق تەسىر قىلدىكى ، غەزەپتىن ئۇنىڭ تومۇرىدىكى قانلار ئۇرغۇدى ، ئۇ مىڭشەنگە قاراپ :

ــ كەل بەدبەخت ! كارامىتىڭنى كۆرسەت ! ــ دېدى .

شۇئان ، ئىككىلىسى بىر ـ بىرىگە قىلىچ ئۇرۇشتى . ئىككىلىسى رەقىبلىرىنىڭ ئۇرغان قىلىچلىرىنى توسۇپ قايتۇردى . مىڭشەننىڭ قىلىچ ئۇرۇشى تېز ، ئەپچىل بولۇپ ، ئۇ بارا ـ بارا ئۇستۈنلۈكنى ئىگىلەشكە باشلىغانىدى . شۇ پەيتتە سادىرنىڭ كاللىسىدا ئۇستازى ماموت قوتازدىن ئۆگەنگەن پەم ـ ھىيلىلەرنى ئىشقا سېلىش ئويى تۇغۇلدى . ئۇ قىلىچ ئۇرۇشنى توختاتمىدى . مىڭشەننى قىلىچ ئۇرۇشقا بەنت قىلىپ قويۇپ ، ئۆزى قىلىچ تۇتمىغان قولىنى چاققانلىق بىلەن ئىشقا سالدى ـ دە ، كاپ قىلىپ ئۇنىڭ كېكىرتىكىدىن ئامبۇردەك قىسىپ تۇتۇۋالدى ... ئەتراپتا تېخىچە ئېلىشىش داۋام قىلىۋاتاتتى . چېرىكلەرنىڭ ئۆلگىنى ئۆلۈپ ، ئېلىشىۋاتقانلىرى ھالسىزلانغانىدى . بۇ چاغدا قوزغىلاڭچىلاردىن ئىككى كىشى كېلىپ سادىرغا ئەھۋال مەلۇم قىلدى .

ــ كەينى تەرىپىمىزدىن ئورۇنباسار سۇلتان ياگورنىڭ قوشۇنلىرى ھۇجۇمغا ئۆتۈۋاتىدۇ . ئۇلار خېلىدىن بېرى جەڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ تۇرغان ئوخشايدۇ . بىزنىڭ بۇ ئازگاللىققا قامىلىپ قالغانلىقىمىزنى بىلىپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپتۇ ئۇ پۇرسەتپەرەسلەر !

سادىر تېخىچە مىڭشەننىڭ كېكىرتىكىنى ئامبۇردەك قىسىپ تۇراتتى . ئۇ بايىقى ئىككى كىشىگە بۇيرۇق بەرمەكچى بولۇۋىدى ، سادىرنىڭ قولىدىن بىر ئاز بوشانغان مىڭشەن خىرقىراپ تۇرۇپ :

ــ قانداق ؟ مېنىڭ دېگىنىمدەك بولدىمۇ ؟ سېنى ئۆز ئادەملىرىڭ ئىنىڭ قولى بىلەن ھالاك قىلىمىز ،بىلىپ قوي ! ــ دېدى .

سادىرنىڭ جان ـ پېنى چىقىپ كەتتى . « خەير ، ئاچچىقنى

يەڭگەن باتۇر » دەپتىكەن ، دېدى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە . شۇنىڭ بىلەن ئۇنى بوغۇپلا ئۆلتۈرۈپ قويۇشتىن ساقلاندى . ئۇنى سۆرەپ يارداڭلىقنىڭ بىر چېتىگە ئېلىپ باردى . بۇ چاغدا چېرىكلەر قىرىلىپ تۇگەي دەپ قالغانىدى . ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئەل بولۇپ ، قوزغىلاڭچىلارغا ئەسىرگە چۈشكەنىدى . مىڭشەننىڭ ئەڭ ئىشەنچ قىلىدىغان ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ تارمار بولۇشى ئۇنى بىردىنلا يېلى چىققان توپتەك قىلىپ قويغانىدى . ئەمدى ئۇنىڭ باياتىنقى كۆرەڭلىكىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى . سادىر ئۇنى بىر قانچىنى چايقىۋېتىپ قويۇپ بەردى . ئۇ سادىرنىڭ ئايىغىغا تىزلىنىپ جېنىنى تىلىدى .

ــ پالۋان ، قانداق ؟ ! ــ دېدى سادىر تەئەددى بىلەن .

ــ بولدى ، تۈگەشتىم ...

ــ بايىقى گەپلىرىڭنى ئېنىقراق سۆزلە !

ــ ماقۇل ، ماقۇل ! مەن ئېيتاي !

ــ قېنى ، سۆزلە !

ــ بۇ قېتىمقى سېپى قوغلاپ تۇتۇپ ، يوقىتىش پىلانىنى سىلەرنىڭ قەلئەيىڭلاردىكى ئەمەلدار بىز تەرەپتە تۇرۇپ كۆرسەتكەن ... ــ ئۇ سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ، تۇيۇقسىز ئۇنىڭغا ئوق تەگدى . ئوق تازىمۇ چەنلەپ ئېتىلغان بولۇپ ، ئوق ئۇنىڭ پېشانىسىغا تېگىپ ، مېڭىسىنى تېشىپ ئۆتكەنىدى . شۇڭا ، ئۇ سۆزىدىن چىپىدە توختاپ ، تۇرغان يېرىدە تىن تارتماي ئۆلدى .

ــ خەپ ! بۇنى زادى كىم ئاتتى ؟ ــ دېدى سادىر ئەتراپىغا قاراپ .

ــ ئەنە ئۇلار بېسىپ كېلىۋاتىدۇ . تۇڭگان قوشۇنى ! ــ دەپ مەلۇمات بەردى ھايال ئۆتمەي چارلاپ قايتىپ كەلگەن يىگىت . سادىر

مىڭشەننىڭ ئاخىرقى سۆزلىرىنى ئاڭلىيالماي قاتتىق ھەسرەتتە تۇراتتى. بۇ خەۋەر ئۇنىڭ يۈرىكىنى تېخىمۇ ئەزدى. ئۇ ئورنىدىن قوزغىلىشىغا يەنە بىر پاي ئوق كېلىپ سادىرنىڭ يېنىدا تۇرغان يىگىتكە تېگىپ، شۇئان جېنىنى ئالدى.

— ھوي! بايىقىدەكلا ئوققۇ بۇ! ئالدىنقىسىنى مىڭشەنگە، بۇنى ماڭا دەللەپ ئاتقان قايسى خۇمسىدۇ بۇ؟! — دېدى سادىر غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ، ئۇ قەيسەرگە دەرھال قوزغىلاڭچىلارنى بىر يەرگە يىغىشنى بۇيرۇدى. ھايال ئۆتمەي ئىككى يۈزدەك كىشى ھازىر بولدى، سادىر ئۇلارغا:

— بىز نائىلاج، ئۆز قوشۇنىمىز ئىچىدىمۇ جەڭ قىلىشقا مەجبۇر بولدۇق. قېرىنداشلار غەيرەت قىلىڭلار! ئالغا! — دېدى.

ئۇنىڭ بۇيرۇقى ئاخىرلىشىشىغلا، يارداڭلىق ئۇستىدە ۋارقىراشقىنىچە تۇڭگان قوشۇنىنىڭ ئەسكەرلىرى پەيدا بولدى. ئۇلار قەلەچ ئۇرۇپ يارداڭلاشقىچە سەكرەپ چۇشۇشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ دەسلەپكى ئۇرغان قىلىچى سادىرنىڭ يېقىن ئاغىنىسى ئابدۇللانى جېنىدىن جۇدا قىلدى. ئارقىدىنلا قىلىچ سادىرغا ئۇرۇلغاندا، سادىرنىڭ ئوغلى ئەگەمقۇل چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ قىلىچىنى كەينىگە يانداۋرۇۋەتتى.

— مانا كۆرۈش مۇناپىقلار، قىلىچ ئۇرۇشنى!

سادىر پۈتۈن گۇمپىسىنى ئىشقا سېلىپ، قىلىچنى ئويناتىپ بۇ مۇناپىقلارنى قىرىشقا باشلىدى. قىلىچلارنىڭ جاڭ ـ جۇڭ تەگكەن ئاۋاز-لىرى، جان ئاچچىقىدا «ئاھ» دەپ ئايانچلىق ئىگىراشلار ئەتراپنى بىر ئالدى. سادىرنىڭ قوزغىلاڭچىلىرى ئاجايىپ باتۇرلۇق كۆرسەتتى. بۇ قانلىق ئېلىشىشتا مۇناپىقلار قوشۇنىنىڭ تەڭدىن تولىسى يەر چىشلەپ ھالاك بولدى، قالغانلىرى قېچىشقا ئۇرۇنغانىدى. سادىرنىڭ يىگىتلىرى

ئۇلارنىمۇ ياردائلىق ئەتراپىدا قوغلاپ يۈرۈپ يەر بىلەن يەكسان قىلدى. بىر كىچە داۋام قىلغان بۇ گىرەلەشمە جەڭدە تاڭ يورۇشقا يېقىن قوزغىلاڭچىلاردىن سادىر، ئوغلى ئىگەمقۇل ۋە باشقا يەتتە كىشىلا هايات قالغانىدى، ئابدۇللا ۋە باشقا چوڭ - كىچىك قىرىق نەپەر سەركەردىلەر، يۈزدىن ئارتۇق قوزغىلاڭچى بىر كىچىلىك جەڭدە شېهىت بولغانىدى. سادىر ئابدۇللا قاتارلىق قىرىق سەركەردىنىڭ جەسىتىنى بىر يەرگە جەم قىلدى. باشقا قوزغىلاڭچىلارنىڭ جەسەتلىرىنىمۇ رەتلەپ يەرلىككە قويدى. ئاندىن دۇئا - تەگبىر ئوقۇپ نامىزىنى چۈشۈردى. بۇ چاغدا ياردەمگە كەلگەن گاڭگۇڭ باقى باشلىق قوزغىلاڭچىلار ئۇلارغا قوشۇلغانىدى. سادىر گاڭگۇڭ باقىنى كۆرۈپ يىغلاپ تاشلىدى. بۇ قېتىم ئۇنىڭغا ئابدۇللانىڭ ئۆلۈمى ئېغىر كەلگەنىدى ...

ئۇلار گاڭگۇڭ باقىنىڭ يىگىتلىرى ئېلىپ كەلگەن ئۇزۇق - تۈلۈكلەر بىلەن قورساقلىرىنى تويغۇزغاندىن كېيىن، بىرلىكتە ئاتلىنىپ چىلپەڭزە قەلئەسى تەرەپكە كېتىشتى.

ئۇچىنچى باب

ئالەمدە تولا جانىۋار ،
ئۇۋا سالماي تۇغمايدۇ .
سادىرنىڭ كۆڭلى تۇزۇك ،
ئۆز پۇشتىنى قوغدايدۇ .

شاپائەتچى

« سۇلتان ئالىيلىرى ، ئوردا ئەمەلدارلىرى : ئەمدى سادىر توغرىسىدا تولا لاتا چاپىناشمىسلا ! ئېغىزلىرىنى ۋاقتىدا يىغىشتۇرۇۋېلىشقانلىرى ياخشىمىكىن ، خېلىدىن بېرى ھەر بىرلىرىنىڭ ئېغىزلىرىدىن بالا چىقماي ، ئۇنىڭدىن باشقىسىنىڭ ھەممىسى چىقتى . سادىر ئاۋام ئۈچۈن كۈرەش قىلدى ، ناھەقچىلىقنى توسىدى ، ئۇنىڭ ھەق ـ ئادالەت پالۋانى ئىكەنلىكىنى كۆردۈڭلار ، بۇنىڭغا گەپلىرى بارمۇ ؟ ...

مىلادى 1863 ـ يىل 9 ـ ئاي »

نازىم قومۇش قەلىمى بىلەن پاتلىق خوتەن قەغىزىگە چۈشۈرۈۋاتقان تەسىراتىنى شۇ يەردە توختاتتى . ئۇ سالماقلىق بىلەن قەلەمنى دۆۋىتىگە قويدى . شۇ تاپتا ئۇ سادىر توغرىسىدا خىيال سۈرمەكتە ئىدى . « ئاجايىپ قالتىس ئادەم ـ دە ئۇ ، پۈتۈن ھاياتىنى كۈرەش بىلەن ئۆتكۈزۈپ كەلدى . كىچىك چاغلىرىمدا ئاپام بىر ‹ بالا شائىر › نىڭ ھاشارچىلار ئارىسىدا نەزمە ئوقۇپ ، ئەمەلدارلارنىڭ جېنىغا

تەگكەنلىكىنى تەرىپلەپ تولا سۆزلەپ بېرەتتى. كېيىن بىلسەم، بۇ ‹ بالا شائىر › سادىر ئىكەن. ئاۋامنىڭ يىغىسىنى يىغلايدىغان، دەردىگە دەرمان بولىدىغان بۇ پالۋاننى سۈلتانلىق ئوردىسىدىكىلەر چەتكە قېقىپتۇ. ئىلى سۈلتانلىقى تەختىنى ئىگىلىگەن شۇ ئۆزى بولسۇنۇ، ئەمدى كېلىپ ئۇ ‹ تۇزكور ›، ‹ ئوغرى › بولۇپ قالسۇن ؟ ! ھۇي نائەھلىلەر ! قارا يۈزلەر ! سادىرنى قايسى ۋىجدانىڭ بىلەن ئەيىبلىشسەن ؟ ! »

ئۇ ئۆزى ئولتۇرغان ئىلى بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ دەرۋازىسى ئۈستىگە ياسالغان ياغاچ پەشتاقلىق راۋاقنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى خاس ھۇجرىسىدىن بوسۇغا ئاتلاپ چىقتى. ئۇنىڭ چىرايى سۈرلۈك، قوشۇمىلىرى تۈرۈلگەنىدى. ئۇ ئىچىنى بىر نېمە تاتلاۋاتقاندەك، بىر خىل بىئاراملىق، ئىزتىراپلىق ئىچىدە قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ غەمناك كۆڭلىنى بىردەم بولسىمۇ تەسكىن تاپقۇزۇش مۇددىئاسىدا تالاغا قاراپ ماڭغانىدى، لېكىن، نەگە بېرىپ، نەدە تۇرۇشنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى.

نازىم مەدرىس دەرۋازىسىدىن چىققاندا، كۈن پاتقانىدى، شامال بارغانسېرى كۈچىيىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئېگىز، زىلۋا قامىتىگە زەپ ياراشقان شايى يەكتەكنىڭ ئېتەكلىرى شامالدا توختىماي يەلپۈنەتتى، بۇ ئۇنىڭ ئىچىنى پۇشۇراتتى. شۇڭا، ئۇ بەلبېغىنىڭ چىڭ تۈگۈلگەن يېرىگە يەكتەكنىڭ پېشىنى قىستۇردى. قويۇق، قوشۇما قاشلىرىنى يېپىپ چۈشكەن ئەپچىل، نەپىس يۆگەلگەن سەللىسىنى كۆتۈرۈپ - كۆتۈرۈپ قويياتتى. ئۇ قانچە - قانچە غەزەل - نەزمىلەرنى يازغاندا، ئەل غېمى، يۇرت غېمىنى يەپ تەركىدۇنيالىق ھېسسىياتلىرىغا چۆككەندىمۇ مۇنداق خاپىلىق، ھەسرەتكە مۇپتىلا بولۇپ باقمىغانىدى. بەلكى، نەپىس، گۈزەل سۆز دۇردانىلىرىنى قەلەم ۋە ئېغىز ئارقىلىق خۇددى شېپالىق يامغۇر كەبى يېغىدۇرۇپ كەلگەنىدى. ۋەھالەنكى، ئۆز ئادەملىرى ئىچىدىن بەزىلەرنىڭ

سادىردەك خىسلەتلىك ئادەمگە تىل ـ ھاقارەت ئوقيالىرىنى بەتلەپ تۇر-
غانلىقىنى بۇگۈن ئۇ تونۇپ يەتتى .

ئۇ تېخىچە يولدا ئىدى . ئۇ چوڭقۇر خىياللار ئىلكىدە كېلەتتى .
شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا قەدىناس بۇرادىرى ئەلى گەۋدىلىنەتتى .
چۈنكى ، نازىمنىڭ دەسلەپكى تۇتقان چىن دوستى شۇ ئىدى. ئۇ ئەرك
يولىدا قۇربان بولغان گۈلەمخان نەزمىسىنى ئۇنتۇمىغاندەك ، ئەلىنىمۇ ئۇنۇ-
تۇمايتتى . چۈنكى ، ئەلى نازىمغا گۈلەمخانىنى يېزىش توغرىسىدا مەسلىھەت
بېرىش بىلەن بىللە ، ئۇنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى نازىمغا سۆزلەپ بەرگە-
نىدى، ھەتتا غۇلجا قازانچىدىن نازىمنى ئۆزى باشلاپ گۈلەمخانىنىڭ يۇرتى
ـــ ئويمان بايتوقايغا ئېلىپ چىقىپ خېلى ئۇزۇن تۇرغۇزغانىدى .
شۇنىڭدىن باشلانغان بۇ دوستلۇق ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ئۈزۈلمەي كې-
لىۋاتاتتى . قوزغىلاڭدىن كېيىن بولسا ، ئىككىيلەن بىر ـ بىرى بىلەن
تېخىمۇ ئىجىل ـ ئىناق بولۇپ كېتىشكەنىدى . چۈنكى ، ئەلى يېڭى تىك-
لەنگەن ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرلىكىگە تەينىلىنىپ ، ئوردىغا يۆتكەپ
كېلىنگەنىدى . شۇڭا ، نازىم ئۇنىڭ بىلەن كۈندە دېگۈدەك كۆرۈشەتتى .
نازىم يېقىندا تۇتۇش قىلغان « غازات دەر مۈلكى چىن » ناملىق
ئەسىرىنىمۇ ئۇنىڭ مەسلىھىتى بويىچە داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى .

بۇگۈنكى كۈنلۈكتە نازىمنىڭ يۈرىكىگە قاتتىق تەسىر قىلغان قايـ
غۇلۇق بىر ئىش ـــ مەزمەزاتنىڭ ئوردا سۇلتانى تۇرۇقلۇق قان ئىچەر
جىياڭجۈن مالياڭنى ئوردىدا يوشۇرۇپ ساقلىغانلىقى ، ياكى سۇلتانىنىڭمۇ
ئىپلاس ، نومۇسسىزلارچە بۇ ئىشقا ماسلاشقانلىقى ئىدى . بۇلا ئەمەس ، بۇ
شۇملۇقلاردىن خەۋىرى بار سادىرغا بولسا ، يالغان ـ ياۋىداق سۆزلەر بە-
لەن بۆھتان چاپلاپ ، ئەل ـ يۇرت ئارىسىدا پىتنە ـ ئىغۋا تارقىتىپ
ئاۋامنى ئالداپ قايمۇقتۇرۇپ ، شۇ ئارقىلىق سادىرنى كۆزدىن يوقاتماقچى

بولغانلىقى ئىدى. شۇنداق قىلغاندىلا بۇ چىلبۆرىلەرنىڭ قايتا باش كۆتۈرۈپ، ئۆزى بىلگەنلىرىچە دەۋران سۈرۈشىگە ئىمكانىيەت يارىتىلغان بولاتتى. نازىم ئەنە شۇ ئەھۋاللارنى ئەلگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ماڭدى.

يېڭى قۇرۇلغان سۇلتانلىقنىڭ باش ئەمرى ئەلى يېقىندىن بۇيان ئوردىدا يوق ئىدى. ئۇنىڭ موللا روزى مۇپتى، شەمشىدىن خەلپەت، موللا شەۋكەت قازىلار بىلەن بىرلىكتە يۇرت ئارىلاپ چىقىپ كەتكەنلىكىنى نازىم ياخشى بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە چىلپەكزە قەلئەسىدە كېچىدىكى تۇيۇقسىز بولۇپ ئۆتكەن ئۇرۇش تۈپەيلىدىن ئۇلارنىڭ ئامالسىز قايتىشقانلىقىمۇ نازىمغا ئېنىق ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ بۇ كۆڭۈل سىرلىرىنى دوستى ئەلگە يەتكۈزمىگىچە خاتىرجەم بولالمايتتى. نازىم ئەلىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندىلا ئۆزىنى خىيالدىن تارتتى ۋە تاقەتسىزلىك بىلەن دەرۋازىنى قاقتى، ئۆيدىن ئەلى چىقتى، ئۇلار قەدىردانلارچە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئەلى ئۇنى ھۇجرىسىغا باشلىدى.

ــ يارەببىم! مۇنداقمۇ تەلەيلىك كېلەرمەنمۇ؟ خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى بۇ ئۆيگە كەلسەم، تائام تەييار، داستىخان سېلىنغلىق!...

ــ ئۆزلىرىنىڭ ياخشى كۆڭۈللىرى، ياخشىلار شۇنداق تائام ئۈستىگە كېلىدۇ، ــ دېدى ـ دە، ئەلى نازىمنى تۆرگە سېلىنغلىق شايى كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى. شىرە ئۈستىگە تولدۇرۇپ راسلانغان نان ـ تۇغاچ، تاتلىق ـ تۇرۇم، يېڭىلا ئۇزۇلگەندەك رەڭدار ئاق سېرىق، قىزغۇچ موللا توختى يۈزى ئالمىسى كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ ئىشتىھانى قوزغايتتى. نازىمنىڭ كۆزى ھە دېگەندىلا ئالمىلارغا چۈشتى. ئۇ ئالمىدىن بىرنى ئېلىپ ئالقىنى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ، ئاغزىغا ئاپىرىپ بىرلا چىشلەۋىدى، ئاق بۇزغۇندەك شەربەت سۈيى چاچراپ چىقتى.

ــ نېمىدېگەن تەملىك ـ ھە!

ـــ شۇنداق ، ـــ دېدى ئەلى تەستىقلاپ . ھەر ئىككىيلەن سۆزنى ئالدى بىلەن ئالمىدىن باشلاشتى .

ـــ كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان زېمىنلىرىمىز بار ، ـــ ئەلى سۆزىنى مۇشۇنداق باشلىدى ، ـــ موللاتوختى يۇزى ئالمىسىنى دەيلى ، ئۇ سوغۇققا ئۇچرىغانسېرى شرىنكا بولۇپ كېتىدۇ . ئۇنىڭ كېلەركى باھارغىچە سۇلۇقلۇقى ، تەمى يوقالمايدۇ . بۇ باشقا ئالمىلاردا كۆرۈلمەيدىغان ئۆزگىچە خسلەت . يەنە ئاق ئۆرۈكنى ئالساقمۇ شۇنداق ، ئۇ باشقا يەرلەردە يوق . بۇ سۆزلەرنى دېسەك ، گەپ تولا . ئوق ـ دورىلىرىمىزمۇ شۇ يەرنىڭ مىس كان ، كۆمۈر كانلىرىنىڭ ئەشيالىرىدا ياسىلىۋاتىدۇ ، شۇڭا بۇ يەرنىڭ پالۋان قورغىنى بولۇپ قالغانلىقى بىكار ئەمەس . بىزنىڭ كۆرۈۋاتقانلىرىمىز تېخى يۇرتىمىز ئوت ـ چۆپىنىڭ ئۇچى ، سۈيىنىڭ يۇزىدەكلا بىر ئىش . بۇگۈنكى كۈندە بۇ مۇنبەت يۇرتنىڭ لەززىتىنى پۈتۈنلەي باشقا ھارامتا- ماقلار كۆرۈۋاتسا ، بۇنىڭغا چىدامدۇ كىشى . موللا توختى يۇزى ئالمىسىنىڭ لەززىتىنى ئۆزلىرى تېتىپ ھۇزۇرلىنالمىغان ، مانتىدەك بولۇق ئاق ئۆرۈكلىرىنىمۇ راھەتلىنىپ ئولتۇرۇپ قانغىچە يېيەلمىگەن ، ئۇنى يېتىشتۇرگەن ساپ ھاۋا ، سالقىن شامال ، تاغ سۇلىرىدىن راھەتلىنىپ نە- يەسلىنىپ ، قانغىچە ئىچىپ راھەتلىنەلمىگەن قېرىنداشلىرىمىزغا ئىچىم ئاغرىيدۇ . بۇگۈن سىز موللاتوختى يۇزى ئالمىسىغا ئېغىز تېگىپ ، ئۇنىڭ شەربىتىنى تېتىۋاتسىز ، قېنى سىز دەپ بېقىڭ ، شۇ ئەمگەك تەرىمىزنىڭ مېۋىسى بولغان شۇ شېرىن ـ شېكەر نېمەتلىرىمىزدىن بىزنى مەھرۇم قى- لىپ ، ئۆزلىرىنىڭ قىلۋالىمەن دېيىشسە ۋە زورلۇق بىلەن تارتىۋېلىۋاتسا سىز بۇنىڭغا نېمىمۇ دەرسىز ؟ !

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ، نازىم ئۆز كۆڭلىدىكىنى يوشۇرالمىدى . ئۇ كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەنلىرىنى ئەمدى بىر ـ بىرلەپ ئېيتىشقا مەجبۇر

بولدى.

ئىككى دوست ئوتتۇرىسىدىكى سۆھبەت ئەنە شۇ خىلدا قىزغىن داۋاملاشماقتا ئىدى. ئۇلار ۋاقىتنىڭ بىر يەرگە يېرىپ قالغانلىقىنىمۇ سەزمەي ئولتۇرۇشاتتى. يېقىلغان شامنىڭ ئاللىبۇرۇن كۆيۈپ تۈگەپ، يەڭگۈشلىنىپ يەنە يېقىلىشى ئۇلارنىڭ بىر ئاز دىققىتىنى بۆلگەندەك قىلدى. ۋاقىت تۈن نىسپىگە يېقىنلاشقان بولۇپ، تالادا گۈركىرەپ بوران چىقىۋاتاتتى. تۈن نىسپىدىكى تۇيۇقسىز بوران ئاۋازى ئىككىيلەننىڭ سۆزلىرىنى يەنىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇۋەتتى.

— ئېيتقانلىرىڭىز توغرا — دەپ قۇۋۋەتلىدى ئۇنىڭ سۆزىنى ئەلى، — ھەيدەرمۇ بايىلا كېلىپ كەتتى. ئۇ مۇشۇ بىر نەچچە دانە يۇرت ئالمىسىنى ئارانلا ئۈزۈپ ماڭا ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ كايىپ كەتكەنىدى: بىزنىڭ نەچچە ئون يىللىق قان تۆكۈپ ئېلىپ بارغان قوزغىلاڭ مېۋىنىمىز قېنى؟ بۇرۇنقىسىنى دېمەيلى، بۈگۈنكى كۈنلۈكتە ئۆز سۈلتانلىقىمىز قۇرۇلۇپمۇ، ئەدناسى موللا توختى يۈزى ئالمىسىغا پۇقرالار ئۆزلىرى ئېغىز تېگەلمەيۋاتىپتىغۇ! قوشۇن تەمناتى دەپمۇ، ھاشارلىققا دەپمۇ، ئىشقىلىپ مېلى بارنىڭ مېلىغا، ھەتتاكى پىشقان مېۋىلىرىگىچە زورلۇق بىلەن يىغۋاپتۇ، ئەمدىلىكتە مېلى يوقنىڭ جېنىغا تەگكىلى تۇرۇپتۇ. «سىلەرنىڭ پالۋانلىرىڭلارنىڭ بۇيرۇقى»، بەرسەڭلارمۇ بېرىسىلەر، بەرمىسەڭلارمۇ بېرىسىلەر دەپ، سادىرنىڭ نامىنى سېتىشماقچى بولۇشۇپتۇ. لېكىن، ھەممە پۇقرا: پالۋانسىمىز — پالۋان، ئۇنىڭغا ھەر قانچە قارا چاپلاپمۇ ئۇنى بىزگە قارا كۆرسىتەلمەيسىلەر! دېيىشۋاتىدۇ. شۇ بىرنەچچە تال ئالمىنى ئوغرىلىقچە ئېلىپ كەلدىم، بىز زادى نېمە ئۈچۈن قوزغىلاڭ قىلغان ـ ھە! دەپ قاياپ سۆزلەپ، تېخى ئالدىڭىزدىلا ئاچچىق يۈتۈپ چىقىپ كەتكەنىدى، — دېدى ئەلى.

سۆز شۇ يەرگە كەلگەندە ، ئۇلار سۆزلىشىپ ئولتۇرغان ئۆي تېمىدىكى كەينى تەرىپىدە گۈپۈلدەپ ئاياغ ئاۋازلىرى ئاڭلاندى . نازىم چۆچۈپ ئەتراپىغا قارىدى ، ئۆي ئىچىدە ھېچقانداق شەپە بىلىنمەيتتى . ئەلى ئۇنى تۇيغاندەك ئىتتىك نازىمغا قاراپ :

ـــ ھېچگەپ يوق ، بوران ، ـــ دېدى .

ـــ بەلكى شۇنداقتۇر ، ئەمىر ئەلىنىڭ ئۆيىدىمۇ خاتىرجەم بولالمىساق ، بۇ قانداق گەپ ئۆزى ...

ـــ ئۇغۇ شۇنداق ، ھەيدەرنىڭ ماڭا دەپ بېرىشىچە ، مۇشۇ كۈنلەردە سىرتلاردا تۇيۇقسىز ئۆلتۈرۈلۈپ تاشلىۋېتىلگەن جەسەتلەر يېزا ـ يېزىلاردا بارغانسېرى كۆپىيىۋاتقۇدەك . بۇرۇنلاردا مانجۇ ئەمەلدار ـ لويىلىرى يېزا ـ يېزىلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ ئەيش ـ ئىشرەت ، كەيپ ـ سا ـ پالار بىلەن ھۆكۈم سۈرگەن بولسا ، ھازىر ئۆز ئەمەلدارلىرىمىز ئارىسىدىمۇ ئاشۇنداق يامان ئىشلار كۆپىيىپ كېتىپتۇ . يېگىتلەر ، قىزلار ئۆز سۆيگەنلىرى بىلەن بىللە بولالمايۋېتىپتۇ . بولۇپمۇ قىزلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرىغا زورلۇق كۈچ بىلەن تەھدىت سېلىپ ، مال ـ دۇنيا بىلەن ئازدۇرۇۋېتىپتۇ . « مەردنىڭ قولىنى يوقسۇزلۇق باغلاپتۇ » دېگەندەك ، بۇ خىل زوراۋانلىقلار يېگىت ـ قىزلار ئۇچۇن چوڭ كۈشەندە بولۇپ قاپتۇ .

سىلەرنىڭ مۇشۇ قېتىمقى ئەل ئارىلاپ ئېلىپ بارغان سەپىرىڭلار-نىڭ چوڭ ئۇتۇقى ، ـــ دېدى نازىم سۆز ئېلىپ ، ـــ مانا مۇشۇنداق يامان ئىشلارنى توسۇپ ، بۇ بىچارە ياشلارنىڭ باشلىرىنى قوشۇپ ، قايغۇ ـ ھەسرەتلىك كۆز ياشلىرىنى تۆكۈشۈپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىپ ، ئۇلارنىڭ ھايات ياشىشىغا كاپالەتلىك قىلغانلىغىڭىزلاردا . بۇ ياخشىلىق ئاشۇلارنىڭ يۈرەك قېتىدا مەڭگۈ ساقلىنىدۇ . بۇ ئۇرۇق ـ ئەۋلادلارنى قوغداپ قېلىش دېيىلىدۇ . شۇنداق ئەمەسمۇ ؟ !

ــ كۆرگىنىڭدىن كۆپتۇر كۆرمىگىنىك ، كۆرمىگەننى كۆرەرسەن ئۆلمىگىنىك دەپ ، ئەلۋەتتە ماڭا قارىغاندا سىزنىڭ كۆرگەنلىرىڭىز كۆپتۇر ــ دېدى ئەلى ، ــ سادىر توغرىسىدا ياخشى مەسلىھەتلەرنى بەردىڭىز ، رەھمەت ! ...

تۇن يېرىم بولغان ، ئاي غۇۋالىشىپ ھەممە تەرەپ قاراڭغۇلۇققا پۈركەنگەن چاغ ئىدى . توختىماي ھۇشقىتىپ چىقىۋاتقان شامال ئاللىبۇرۇنلا توختىغانىدى . مۇشۇنداق تىمتاس كېچە جىمجىتلىقىنى ئىكىلەن كېيىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان ھۇجرا تېمىنىڭ كەينى تەرىپىدە دۇپۇرلىگەن قاتتىق ئاياغ تاۋۇشلىرى تۇيۇقسىز بۇزۇۋەتتى . بۇنداق قاتتىق شەپىنىڭ بۇلارغا ئىككىنچى قېتىم ئاڭلىنىشى ئىدى . بۇ قېتىم ئىككىيلەن چۆچۈپ ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قېلىشقانىدى .

ــ بۇ زادى نېمە ئىش ؟ ــ دەپ ئاۋۋال ئەلى ئەمىر ھۇجرىدىن ئاشقىرىغا يۈگۈردى ، ئۇنىڭ كەينىدىنلا نازىم يۈگۈرمەك بولۇپ تۇرۇشىلا ، ھۇجرا ئىشىكى غاچ قىلىپ ئېچىلدى . شۇئان قارا كېيىم كىيگەن ، كۆزىدىن باشقا يەرلىرىنىڭ ھەممىسى قارا رەخت بىلەن ئورالغان بىر نەچچەيلەننىڭ قانغا بويولغان جەسەتلىرى بىر ـ بىرلەپ ھويلىغا تاشلاندى . ئەلى بىلەن نازىم بۇنى كۆرۈپ ، تۇرغان ئورۇنلىرىدا داڭقېتىپ تۇرۇپ قېلىشقانىدى . خېلىدىن كېيىنلا بۇ ئىككىيلەن بايا كىرگەن ھېلىقى ئىككى ئىشىك باقارنىڭ :

ــ ھوي مۇناپىق ، قارا نىيەتلەر ! جاجىلىرىڭنى يېيىشىپ تويۇشتۇڭمۇ ! ... ــ دېگەن غەزەپلىك ئاۋازلىرىدىن كېيىنلا ھوشلىرىنى تېپىپ سەگەكلەشتى .

ــ بۇ نېمە ئىش ؟ ! ــ بۇ ئىككىيلەن تەڭلا سورىدى . ئىشىك باقارلار بۇ ئىككىيلەننىڭ ئەلپازىدىن چۆچۈپ ، دەماللىقا داڭ قېتىپ تۇرۇپ

قالدى . بىر ئازدىن كېيىن ، ئۇلار يۈز بەرگەن ئىشلارنى بايان قىلىشقا باشلىدى .

※ ※ ※

بايانداي قەلئەسىنىڭ چېرىكلىرى بىلەن تۇڭگان قوشۇنىدىكى سۈيىقەستچى چېرىكلەرنى سادىر بىلەن گاڭگۇڭ باقى باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار تارمار قىلىپ ، چىلپەڭزە قەلئەسىگە قايتقان چاغدا پېشىن ۋاقتى بولغانىدى . ئۇلار « جىنلىق قارىياغاچ » دەپ ئاتىلىدىغان يەرگە يېتىپ كېلىپ قارىياغاچ سايىسىدا ئارام ئېلىپ ئولتۇرۇشتى . بۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەممىسى چارچىغان ، بەردەڭگە ـ مىلتىقلىرىنىڭ ئوقلىرى تۈگەپ قۇرۇقدالغان ، قىلىچلىرىنىڭ تولىسى سۇنغان ، ئۇلارنىڭ ئۈستىباشلىرى يىرتىلغان ، تىتىلغان ، قان داغلىرى بىلەن بۇلغانغانىدى . غۇلاچ يەتمەيدىغان قېرى قارىياغاچ ئاستىدا سادىر ، گاڭگۇڭ باقى ، ئىگەمقۇل ، يەنە بىر قانچە قوزغىلاڭچى ئولتۇرۇشاتتى . بۇ قارىياغاچنىڭ ئاشۇ ئويۇلغان غولى بۇلارنى ھازىرلا ئورىۋالىپ ، كۆزدىن غايىب قىلىۋېتىدىغاندەك تۇيۇلاتتى . سادىر قاتارلىقلار بىر ھازاغىچە زۇۋان سۈرۈشمىدى . شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ كۆزلىرىلا پارقىراپ بىر تەكشى ھەرىكەتلىنەتتى . بۇ كۆزلەرنىڭ دەل شۇ پەيتتە نېمىلەرنى كۆرۈپ ، نېمىلەرنى ئالدىدىن ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقىنى نامەلۇم ئىدى . لېكىن ، بۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ بەزىلىرىدە غەزەپ ـ نەپرەت ئۇچقۇنى ، بەزىلىرىدە قاتتىق ئېچىنىش ھەم قايغۇ ـ ھەسرەت ئالامەتلىرى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى . شۇ ئەسنادا سادىر قاتتىق بىر « ئۇھ ! » تارتىۋەتتى ـ دە ، « ھەتتىگىنەي ! ... » دەپ سالدى . بۇ چاغدا ئەتراپتا دەم ئېلىپ ئولتۇرغانلار دىڭكىدە چۆچۈشۈپ سادىرغا قاراشقانىدى ، ئۇ ھەرقانداق قىلىپمۇ ئۆزىنىڭ بۇ ھالىتىنى قوزغىلاڭچى بۇرادەرلىرىدىن يوشۇرۇپ قالالمىدى .

ـــ هەي ، شېھەت بولغان ئەزىزلىرىم ، قەيسەرلىرىم ! سىلەرنىڭ قان قىساسىڭلارنى شۇنداق ئالايكى ! ... ـــ دەپ ، سادىرنىڭ يەر بېغىرلاپ ياتقان قارىياغاچ شېخىنى ئۇرۇپ چورتلا ئۈزۈپ تاشلىۋەتكەنلىكى ئەتراپىدىكى قوزغىلاڭچى سەپداشلىرىنى سەگەكلەشتۈرۈپ ، ئۆز خىياللىرىدىن خالاس قىلغانىدى . سادىر دەرغەزەپ بىلەن ئۆزىگە ئۆزى خىتاب قىلغان ھالدا :

ـــ سادىر زوراۋانلارغا قارشى جەڭ ئېلان قىلىپ كەينىگە چېكىنگەن ئەمەس ، سۈيىقەستچىلەردىنمۇ قىساس ئالماي يانمايدۇ ! ھەي ! قەيسەرىم ، سېنىڭ شۇ سۆزلىرىڭ مەڭگۈ يادىمدا . مېنى غەزەپ ـ نەپرەتلىرىگە جور قىلدى ، قىساس ئوتلىرىمنى ئويغاتتى ، ـــ دېدى .

بۇ سۆزلەر ئۇنىڭ ئاغزىدىن شۇنداق تەسىرلىك ، شۇنداق جارانگلىق چىقتى . ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى . قوزۇغلاڭچىلارمۇ دەرھاللا ئۆزلىرىنى رۇسلاپ ، سادىرنىڭ ئەتراپىدا سەپ تۈزۈپ تۇرۇشتى . ئۇ بۇ قېتىمقى يەنە دەرغەزەپ بىلەن قىلىچنى ئېگىز كۆتەردى ـ دە ، قوشۇنغا چىلپەڭزە قەلئەسىگە يۈرۈش قىلىشنى بۇيرۇدى . سادىرنىڭ بۇرادەرلىرى چىلپەڭزە قەلئەسى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى . ئالاھىزەل ئۈچ چاقىرىمچە ماڭغاندا ئۇلارنىڭ ئالدىدىن تۈيۇقسىزلا ئىككى كىشى چىقىپ كەلدى . ئۇلار سادىر تەرەپدارلىرى ئىدى . ئۇلار سادىرنى ياخشى تونۇيتتى . بۇ ئىككىيلەن سادىرنى دەرھال چەتكە تارتىپ ، ئۇنىڭغا ئاستا پىچىرلاپ نېمىلەرنىدۇر دېدى . سادىر ئورنىدا داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى ، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان گاڭگۇڭ باقىمۇ ، ئىگەمقۇل ۋە باشقا قوزغىلاڭچىلارمۇ شۇڭ تۇرۇپ قېلىشتى . خەۋەر يەتكۈزۈپ كەلگەن ھېلىقى ئىككىيلەن ئاخىر :

ـــ گاڭگۇڭ باقى سەركەردە ، سىلەر قەلئەگە كىرمەڭلار ، ھەممە

ئەھۋالىنى سادىر پالۋانغا يەتكۈزدۈق ، ئۇ سىلەرگە ئىيتىپ بېرىدۇ . شۇنى دېمەي بولمايدۇكى ، ئوردىدىكى مەزمەزات سۈلتاندىن ئۈمىد يوق ، ئۇ ھەر قايسىڭلارنىڭ بېشىدا ياڭاق چېقىش ئۈچۈن ، ئەخمەتخان خوجىنى ئۆزىگە ھەمنەپەس قىپتۇ . شۇڭا ، ئەمدىكى سىلەر قىلماقچى بولغان بۇ ئىش تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغان بىلەن باراۋەر ! ــ دېيىشتى .

ــ سادىر ! ؟

ــ ئاتا ! ؟

سادىر بىلەن ئىگەمقۇل بىر ـ بىرىگە قاراپ قېلىشتى . ئاندىن گاڭگۇڭ باقى بىلەن ئىگەمقۇل سادىرنىڭ يېنىغا كەلدى . باشقا قوزغىلاڭچىلارمۇ ئۈلارغا ئەگىشىپ سادىرنىڭ ئەتراپىغا يىغىلىشتى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەممىسى سادىرغا تىكىلىپ ئاغزىدىن نېمە گەپ چىقارکىن ، دېگەندەك تۇرۇشاتتى . سادىر قىلىچىنى يەرگە سانجىپ سېپىگە تايىنىپ چوڭقۇر خىيالغا پاتقانىدى ...

چىلپەڭزە قەلئەسىگە ھۇجۇم باشلاشنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىنىڭ بىرىدە مەزمەزات سۈلتان سادىرنى ئوردىغا چاقىرتتى . بۇ قېتىم سۈلتان سادىرغا قەشقەردىن چىققان خوجا ـ ئىشان مۇرتلىرىنىڭ سەركەردىسى ئەخمەتجان خوجىنى تونۇشتۇرۇپ ، ئۇنىڭ « پەم ـ پاراسىتى » نى ئالاھىدە كۆپتۈرۈپ ماختىدى . يەنە ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى جەڭگە ئىشلىتىشى ئۈچۈن ئۆزى پۇل چىقىرىپ ، « پەم ـ پاراسىتى » بىلەن زەمبىرەك ياسىغانلىقىنىمۇ كۆككە كۆتۈرۈپ سۆزلەپ كەتتى . سادىر بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ، بەكلا خۇشال بولغانىدى . چۈنكى ، ئۆزلىرىدىمۇ زەمبىرەك بولمىغانلىقى ئۈنى كۈچلۈك جەلىپ قىلغانىدى . لېكىن ، بۇ قېتىمقى چىلپەڭزە قەلئەسى جېڭىنىڭ پىلانىنى ئالدىن تۈزۈپ قويغانلىقلىرىنى ئېيتقانىدى ، ئۇ زەمبىرەكنى بولسا ئالدىدىكى مۇستەھكەم قەلئە بايانداي

جىڭگە قالدۇرۇشنى ئويلىغاندى. بۇ «ئاقىلانە» پىلاننى مەزمەزات سۇلـ تانمۇ توغرا تاپقاندى.

ــ مانا، ــ دېدى سادىر ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك بىر تەرىزدە، ــ ھېلىقى خەۋەر يەتكۈزگەنلەرنىڭ دېگىنى توغرا. ئۇ زەمبىرەك بىزنى ھالاك قىلىش نىيىتىدە ياسالغانىكەن ـ دە، شۇڭا قەيسەردەك ئادالـ لەتلىك دۇئانبېگىمىزنى چەتكە قېقىپ، ئۇنىڭ دۇئانبېگىلىك ئورنىغا ئەخمەتخان خوجا دەسسەپتۇ ـ دە. يېڭى كەلگەن ھېلىقى خوجا ـ ئىشان مۇرىتلىرى چىلپەڭزە بىلەن غۇلجا شەھەر قەلئەسىدىكى تارقىتۇېتىلگەن قوزغىلاڭچىلىرىمىزنىڭ ئورنىنى ئىگىلەپتۇ. بىزنىڭ قوزغىلاڭچىلىرىمىزـ نىڭ قولىدىكى بەردەڭگىلەرنى يېغىۋېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئادەملىرىنى قوراللاندۇرۇش نىيىتىدە مىلتىق، زەمبىرەكلەرنى ئالدۇرۇپتۇ. بۇ زادى بىزنىڭ ئازادلىق، ھۆرلىكىمىز ئۈچۈنمۇ ياكى بولمىسا...

سادىر ھېلىقى خەۋەرچىلەرنىڭ چىلپەڭزە قەلئەسىگە كىرمەسلىك تۇغرىسىدا بەرگەن مەسلىھىتىگە قوشۇلدى. سۇلتانلىق ئوردىسىغا بېرىش ئۈچۈن قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ يۈرۈپ كەتتى.

نامازدىگەر ۋاقتى ئىدى. سادىر، گاڭگۇڭ باقى، ئىگەمقۇل باشلىق قالغان قوزغىلاڭچىلار چىلپەڭزە قەلئەسى ئىچىگە كىرمەي، چوڭ كۆرە يولى بىلەن سۇلتان ئوردىسىغا قاراپ مېڭىشقاندى. ئۇلارنىڭ يوللىرىنى بىر نەچچە يەردە ھېلىقى يېڭى دۇئانبېگى ــ ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرى توسىدى. ھەتتا ئۇلار «بۇيرۇق» دېگەننى باـ ھانە قىلىشىپ، ئۇقمۇ ئېتىشتى. سادىر باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار ئۇلارنىڭ دەككىسىنى خېلى ئوبدانلا بەرگەندىن كېيىن، «بىز بىلمەپـ تۇق» دەپ ئەپۇ سوراپ ئۆزىخاھلىق ئېيتىشتى. شۇنداق قىلىپ شەھەردىكى سۇلتانىنىڭ ئوردىسىغا يېتىپ كەلگىچە ئۆيلەرنىڭ چىراغلىرى

ئۆچۈپ ، ئەل ياتقۇ بولۇپ قالغاندى . شۇڭا ، ئۇلار ئوردىغا كىرىش پىلانىنى ئەتىگە قالدۇردى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەرقايسىسى ئۆز ئۆيلىرىگە كېتىشتى . سادىرمۇ ئوغلى ئىگەمقۇل بىلەن ماڭغاندى . ئۇ يولدا كېتىۋېتىپ ئىگەمقۇلنى ئۆيگە قايتۇرۇۋەتتى ــ ده ، ئۆزى ئۇدۇل بەيتۇللا مەسچىتىگە قاراپ ماڭدى . سادىر كەلگىنىچە مەدرىس پەشتىقىدىكى ھۇجرىغا ئالدىراپ چىقتى . ئەتراپ قاراڭغۇ ، ھۇجرىدا چىراغ يورۇقمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئۇ ھۇجرا ئىشىكىنى قېقىپ بىر نەچچە قېتىم : نازىم ! ... نازىم ! دەپمۇ ۋارقىراپ باقتى ، ھۇجرا ئىچىدىن ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمىدى .

ــ توختا ! ــ دېدى سادىر تېخىمۇ جىددىيلەشكەن ھالدا ، ــ تازىمۇ نەس باسقان كۈن بولدىغۇ بۈگۈن . شۇ تاپتا نازىم بولسا يېڭى دۇئانېپگىنىڭ ئىشان ـ مۇرتلىرىنىڭ قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىنى دەل ۋاقتىدا ئاڭلىۋالغان بولاتتىم . نازىم بۇ سىرلارنى بىلەتتى ، ئەلۋەتتە . ئۇ ئۆيدە راستلا يوق ئوخشايدۇ ، ئۇ ھېچقاچان بۇنداق ۋاقىتتىمۇ ئۇخلىمايتتى ، ــ سادىر بىر ئاز ئويلىنىۋالدى ـ ده ، « ئۇ جەزمەن ئەمىر ئەلىنىڭ ئۆيىدە » دەپ جەزم قىلدى . ئۇ ھۇجرا پەلەمپېيىدىن ئاستا تۆۋەنلەپ چۈشۈۋاتاتقىنى ، تۇيۇقسىز پەشتاق پەلەمپېيى ئاستىدىكى كاھىشلىق قوشقاناتلىق قارا دەرۋازىنىڭ يېنىدىن گۇدۇڭلاشقان ئاۋاز ئاڭلاندى . سادىر سەگەكلىشىپ قەدىمىنى ئاستىلاتتى . « مۇنداق چاغدا بۇ يەرگە كەلگەن نېمە ئادەملەردۇ ؟ » ئۇ دەرھال ئۆزىنى دالدىغا ئالدى ــ ده ، ئاۋاز چىققان تەرەپكە قۇلىقىنى دىڭ تۇتتى . ھېلىقى ئاۋازلار ئۇنىڭغا شۇنداق ئوچۇق ئاڭلىنىپ تۇراتتى :

ــ بۇرادەر ، بۇ ئىشنىڭ ھەزرىتى سۇلتانىنىڭ بۇيرۇقى دەپ قىلمىغان ئىشلار بولمىسا كېرەك ، ئۇنداقتىمۇ بۇ ئىشقا مېنىڭ زادىلا ئايىغىم تارتمايۋاتىدۇ . ئادەم

كـۆڭـلى تارتمىغان ئىشنى قىلسا ، كۆپىنچە ىىرەر پىشكەللىككە ئۇچرىغىنى ئۇچرىغان . بۇگۈنزە ...

ـــ سەنـمـۇ شـۇنـداق دەيـسەن بۇرادەر . كـۇن ئىـلىش ئۇچۇن بـۇ « ۋەزىـپـە » نى ئورۇندىمساق بولمايدۇ دېگىنە ... تۇن بولغاچقا ، باشـقىلار بىلمەيدۇ ھەم پەرق ئېتەلمەيدۇ دەپ كەلدىم . كۇندۇزى بولسا ئىللا ـ بـىللا كەلمەيتتىم . مۇبادا بۇ ئىشمىزنى خەق بىلىپ قالىدىغان بولسا ، نەس باسقىنى شۇ !

شـۇ ئەسـنـادا مـەدرىـس ئالدىدىكى چوڭ يولدا يەنە بىر نەچچە قارا كـۆلەڭگە پەيدا بولدى . ئۇلار بىر ـ بىرىگە « ئاستاراق » دېگەندەك ئىما ـ ئىـشـارەتـلەرنى قىلىشىپ ، ئوردا كوچىسىدىن چىقىشىپ تۆۋەنلەپ كېلىۋاتاتتى . بۇ ئىككىيلەن ئۇلارنى كۆردى .

ـــ ئەنـە بـايـا بـىزگە مۇشۇ ئىشنى قىلىشنى بۇيرىغان خوجام . بىر نـېمىلەرنى دېيىشىپ كېتىپ بارغانلار شۇلار . ئاڭلىشىمچە ، ـــ دەپ ئۇلار-نىڭ ئېغىز ئېچىشىغا سادىر يوشۇرۇنغان يېرىدىكى تاشقا پۇتلىشىپ تاۋۇش چـىقـىرىپ قويدى . بۇ ئىككىيلەن شۇ ھامان ئالاقزادە بولۇپ ، بۇ يەردىن كەتمەككە تەرەددۇتلاندى .

ـــ دېـمـەدىمۇ مەن ، بىرەر پىشكەللىك يۇز بېرىدۇ دەپ . بۇ يەردە بـىر كـىم بـاركـەن ، قـاراپ تـۇرۇپ يـۇز كـېتىدىغان ئىشنى قىلمايلى ... قـارىـمـامـسەن بۇ خوجا ـ ئىشانلارنىڭ توپىلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاپ يامان ئىـشقا سـايـە قـىـلـغـىـنـىـنـى ! بـىـزمۇ : « تۆھمىتىڭگە تۆھمەت قىلاي ، تـۆھمـەتـلـىـرىڭ ھەيران قالسۇن » دېگەندەك قىلايلى ، « نازىم يوقكەن » دېسەكلا سادىر ھەققىدىكى سوراقمۇ يوققا چىقمامدۇ ؟ جۇر ، قايتايلى .

ئۇلار بـىـر نەچچە قەدەم ئېلىشىغا سادىر چاقماق تېزلىكىدە ئېتىلىپ كـەلـدى ـ دە ، بۇركۇتتەك چاڭگال سېلىپ بۇ ئىككىسىنى سۆرەپ تامنىڭ

دالدىسىغا ئاپىرىپ ئولتۇرغۇزدى ، ئاندىن ئۇلارغا :
ـــ كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىڭنىڭ بىرىنسىمۇ قويماي سۆزلەپ بېرىش ، ـــ دەپ بۇيرۇق قىلدى ، ئۇلار سادىرنى تونۇدى . بۇ ئىككىسىمۇ ھېچ ئىككىلەنمەيلا ئېغىز ئېچىشتى :
ـــ ئۇلار سىلىگە « نالايىق ئىشلارنى قىلدى » دەپ قارا چاپلاپ ، قەست قىلىش كويىغا چۈشكىلى بىر نەچچە كۈن بولدى . ئەمما ، سىلىنى تۇتۇپ زەھەرلىك قوللىرىنى سېلىش مۇددىئاسىغا يېتەلمەيۋاتىدۇ . بۈگۈن كېچىلەپ نازىمكامنى قىسماقچا ئېلىش ئارقىلىق سىلىنىڭ دېرەكلىرىنى ئېلىپ كېلىشكە بىرنى ئەۋەتكەن . بايا ئۆتۈپ كەتكەنلەر ئەلى ئەمرىنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتىلگەنلەر . ئۇلارغا : « ئەمر قارشىلىق كۆرسەتسە ، ئۇنى يەر چىشلەتكىنىڭلار ياخشى » دەپ كۆرسەتمە بېرىشكەن . ھازىر سىلىنىڭ ئاملىرىنى تىلغا ئالغانلارغىمۇ كۈن يوق ! ھازىر بىزنىڭ ئىشىمىزدىمۇ ـ بېشىمىزدىمۇ شۇلار ، خوجا ـ ئىشان مۇرتلىرى !
ـــ سادىر ئاكا ! سادىر كا ! ... ـ دېيىشتى ئەپۇ سوراپ ، كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا ، ـــ بىز ئېزىپتىمىز ، كەچۈرگەيلا ، كەچۈرگەيلا !
سادىر كەچۈردۇم ، دېگەن ئىپادىدە بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى . ئاندىن ئۈن ـ تىنسىز ھالدا ئۇلارنى ئۆزى بىلەن بىللە ئەمىر ئەلىنىڭ ئۆيى تەرەپكە باشلاپ ماڭدى . ئۇلار ئەلىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە ، يوچۇن ئاۋازلارنى ئاڭلىدى . شۇ تاپتا بىرقانچەيلەن ئەلىنىڭ دەرۋازىۋەنلىرىنى تۇيۇقسىز تۇتۇپ ، باغلاۋاتاتتى . سادىر شۇ ھامان ھېلىقى ئىككىيلەنگە بۇيرۇق قىلدى ـ دە ، ئالدى بىلەن ئۆزى بۇ قارا كۆ-لەڭگىلەرگە ئوقتەك ئېتىلدى . ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە ئۇلاردىن بىر نەچچىسىنى پەشۋا بىلەن ئۇرۇپ ، بوغۇپ دېگۈدەك يەر چىشلىتىۋەتتى . بۇ چاغدا ھېلىقى ئىككىيلەن باغلاقلىق دەرۋازىۋەنلەرنى يېشىپ سادىرنىڭ يې-

نىغا ئېلىپ كەلگەندى . ئۇلار كۆپ رەھمەت ـ تەشەككۈرلار ئېيتتىشتى .

ــ سىلى بولمىسىلا ، ئەلى ئەمىر بېگىم ، نازىملارمۇ خەتەرگە ئۇچرايتتى . بىزنىمۇ قۇتۇلدۇردىلا ، بۇ شاپائەتلىرىنى ئۇنتۇمايمىز ، ــ دېيىشتى .

ــ يۇرت ئەھلى سىلىنى ھەرگىز ئۇنتۇمايدۇ ، سىلىنىڭ ئاۋام ئالدىدا ئابروي ـ مەرتىۋىلىرى ئاشقانسېرى ئۇ نائەھلىلەر زەھەر يۇتقاندەك بولۇشۇپ ، سىلىدىن ئۆلگۈدەك قورقۇشىدىكەن ، ئۇلار سىلىنى كۆزدىن يوقاتمىغىچە ئۆزلىرىگە كۈن يوق ، دەپ بىلىشىدىكەن . بىز سىلىدىن بەك خۇرسەن بولدۇق ، ــ دېيىشتى بايا سادىر بىلەن بىللە كەلگەن ئىككى كىشى . ئاندىن ئۇلار سادىردىن قايتا ئەپۇ سوراپ قايتىشتى .

سادىر ئەلىنىڭ دەرۋازىۋەنلىرىگە ئەلى بىلەن نازىمغا بۇ ئىشلار ھەققىدە خەۋەر يەتكۈزۈشنى ئېيتتى . ئۇلار « خوپ » دېيىشكىنىچە ئىچكىرىگە كىرىپ كېتىشتى . سادىر دەھلىزدە تۇراتتى ، ھايال ئۆتمەي ئەلى بىلەن نازىم پەيدا بولدى .

ــ سادىر قېنى ، سادىر ! ــ ئۇلار تەڭلا سىرتقا ئېتىلىپ چىقىشتى . ئۇلار سادىر بىلەن مەھكەم قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى . ئاندىن سادىرنى باشلاپ ھۇجرىغا بىللە كىرىپ كېتىشتى .

تۆتىنچى باب

نوغايتۇ دېگەن يەرلەر،
ئىلانلىق قويۇق سايدۇر.
زالىملار ئۇۋال قىلسا،
چىداپ تۇرمىدى سادىر.

سۇيىقەست

سادىر ئەلى ئەمىر بىلەن نازىمنى سۇيىقەستچىلەردىن قۇتقۇزۇۋېلىپ، ئاندىن ئۆيگە قايتتى. ئۇ ئۆيگە كېلىپمۇ زىنھار ئارام ئالالمىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا ھەر تۈرلۈك خىياللار ھەمراھ ئىدى. چەكسىز خىياللار ئۇنى بىردەم ئۇياقتا، بىردەم بۇياقتا ئېلىپ قاچاتتى. تۇرۇپلا غەزەپلەندۈرسە، تۇرۇپلا ئويلاندۇراتتى. سادىرنىڭ ئۆتكەن ئون نەچچە يىللىق سەرگۈزەشتلىرى بىر نۆرە بولسا، تۇنۇگۈنى بىلەن بۈگۈنى بىر نۆرى بولۇۋاتاتتى. بۇ كۈنلەرنىڭ غەم ـ غۇسسىسى ھەقىقەتەن ئۇنىڭغا بەكمۇ ئېغىر كېلىۋاتاتتى. ئۇ بۇنىڭدىن بۇرۇن شۇنچە دەھشەتلىك زۇلۇم ـ ئوقۇبەت، ئاچ ـ يالىڭاچلىق، يول ئازابى، تۈرمە ئازابلىرىنى باشتىن كۆچۈرۈپمۇ، بۈگۈنكى كۈنلەردىكىدەك ئازابلىق خىياللاردا بولمىغان، ئارىسالدىلىقتا تېڭىرقاپ قېلىپ، قىلىشقا تېگىشلىك ئىشنى ھېچقاچان تاشلاپ قويمىغانىدى. بۈگۈن ئۇ زادى نېمە سەۋەبتىن شۇنچىلىك بىئارام بولىدىغاندۇ ـ ھە! ئۇ خىيال دېگىزىغا نېمانچىۋالا غەرق بولىدىغاندۇ، ئۇنى تىنىمسىز بىئارام قىلىۋاتقان ئازاب زادى قايسىلار؟

ئۇ مۇشۇنداق بىئاراملىقتا كېچىلەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى . ئەنە ئۇ سۇلتانلىق ئوردىسى ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرەتتى . تاڭ سۈزۈلدى ، ئۇ سەپىل ياقىسىدىكى مەھەللىلەرگە يېتىپ كەلدى . بۇ يەرلەردە ئۇنىڭغا تونۇش ، سىرداش ، ئاھاڭداش غەزەلخان بۇلبۇللارنىڭ ئاۋازلىرى توختىماي ياڭراۋاتاتتى . بۇرۇن ئۇ سەپىل ياقىسىدىن بۇرۇلۇپ قازانچىغا قاراپ ماڭغىنىدا تېرەك مازار چوڭ ئۆستىڭىنىڭ سېدە ، مەجنۇنتاللىرىدىكى بۇلبۇللارنىڭ خۇش ناۋالىق سايراشلىرى ئۇنى مەپتۇن قىلاتتى . بۇگۈن ئۇلارمۇ سادىرنىڭ دىققىتىنى تارتالمىدى . شامچى مەھەللىسىگە قاراپ ماڭغاندا ئىككى چوڭ ئۆستەڭنى بېسىپ ئۆتەتتى ، ئارىلىقلىرى ئانچە كەڭرى بولمىغان بۇ ئۆستەڭ ياقىلىرىمۇ ئىنتايىن قېلىن ئورمانزارلىق ئىدى . بۇ يەردىكى بۇلبۇللارنىڭ ئاۋازلىرىچۇ تېخى ، بۇگۈن بۇ يېقىملىق ئاھاڭلارمۇ ئۇنى جەلپ قىلالمايۋاتاتتى . ئانچە ئۇزۇن دائىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىغان بۇ يوللار ئارىلىقىدىكى ئۆستەڭلەرنىڭ كۆپلىكىگە ، تېرەك بوستان ، ئورمان ـ توقايزارلىقلىرىنىڭ قېلىنلىقىغا قاراپ ئادەم ھەيران قالاتتى . . بۇ يەرلەر مانا شۇنداق خاسىيەتلىك بولغانلىقى ئۈچۈن ، جەننەت مۇشۇ يەردىمىكىن دەپ قالىدۇ كىشى . بۇنداق گۈزەل ماكانغا كىممۇ زوقلانمىسۇن ؟

شۇنداق ، ئۆز ۋاقتىدا بۇ يەر سادىرنىڭمۇ زوقىنى ئۆزىگە تارتقانىدى . سادىر ۋە قېرىنداشلىرى ئون نەچچە يىل جاپالىق كۈرەشلەر بەدىلىگە ئاخىرىدا ھۆرلۈك تۇغىنى تىكلەپ ، بۇنىڭدىن ئۈچ يىل ئىلگىرى سۇلتانلىقنى قۇرغانىدى . شۇ چاغدا سۇلتانلىق ئوردىسى بەيتۇللا ئەتراپىدا ئىدى ، قوزغىلاڭ غەلبە قىلغاندىن كېيىن ، سەركەردە ـ ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى ئوردا ئەتراپىغا يىغىلىشقانىدى . سادىر بولسا ئايالى ھېۋىنىسەمدىن ھەم ئۇنىڭدىن بولغان بەش پەرزەنتىدىن بىر يوللا ئايرىلىپ ، موللا توختى يۈزىگە يېگانىلا قايتىپ چىقىۋالغانىدى . كېيىن قوزغىلاڭچىلار سا-

توختى يۇزىگە يېگانىلا قايتىپ چىقىۋالغاندى . كېيىن قوزغىلاڭچىلار سادىرنىڭمۇ ئوردا مەھەللىسىگە قايتىپ كېلىشىنى تەلەپ قىلىشتى . ئاخىر ئۇ ئوردا مەھەللىسىگە ئەمەس ، قازانچىغا كېلىپ ئولتۇراقلاشتى . ئاندىن ئاز ۋاقىت ئۆتۈپ ، شەرۋانەم بىلەن ئۆي ـ ئوچاقلىق بولدى . ئۇ بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسىدىن باشلاپ يېزىدىكى ۋاقتىدىكىدەك كۈن كۆچۈردى . سۇنىڭمۇ ، ئورمانىنىڭمۇ ، ھەر خىل قۇشلارنىڭمۇ پەيزىنى مۇشۇ ماكاندا سۈرۈپ ئۆتتى . شۇڭا ، ھەر باھاردا ياش چاغلىرىدىكىگە ئوخشاشلا بۇلبۇلنىڭ سايرىشىغا ئۆز ئاۋازىنى تەڭكەش قىلىپ ، قانچە ـ قانچىلىغان كېچىلەرنى تاڭغا ئۇلايتتى . ئۇ ھەقتىكى قىزىقىش ـ ھەۋەس كارلىق كەچۈرمىشلىرىنى كېچە ـ كېچىلەپ ھېكايە قىلىپ شەرۋانەمگە سۆزلەپ بېرەتتى . بۇلبۇللار سايراشقان چاغلاردا ئۇنىڭ قۇلقى دىڭ بولۇپ كېتەتتى .

بۇگۈن ئۇنىڭ ئەنە شۇ زوق ـ ئىشتىياقلىرى ئاللىقاياقلارغا ئۇچۇپ كەتكەندى . شەرۋانەمگە قىزغىن ھەۋەس بىلەن سۆزلەپ بېرىدىغان ھېكايىلىرىچۇ تېخى . ئۇ كېيىنكى ۋاپادارى شەرۋانەمدىن بولغان پەرزەنتى كېرەمقۇل ، تۆرەمقۇللارنى كۆرمىگىنىگە شۇنچە كۈنلەر بولغان تۇرۇقلۇق ، پەرزەنتلىرىنى يادىغا كەلتۈرمەيۋاتقىنى نېمىسى ! سادىر ئۆيدىن چىققان چاغدا ۋاپادارى شەرۋانەم ئۇنىڭغا :

ــ سىلى بىلەن مېنىڭ ۋاپادار جۆرە بولۇشىمىز ئاللا سۆزىنى شۇنچە كەلتۈرۈپ قىلىنغان . شۇڭا ، دەسلەپكى پەرزەنتىمىزنىڭ ئېتىنى كېرەمقۇل قويۇپ ، ئۇنى تەربىيىلىدۇق . پەرزەنتىمىز ئاللانىڭ قۇلى دەپ چۈشەندۈرگەن ئىدىلە . شۇنچە قارشىلىقلارغا ، پىتنە ـ ئىغۋالارغا قارىماي مېنى ئۆز پاناھلىرىغا ئالغانىدىلە ، ئىككى پەرزەنتلىك بولغان بۇگۈنكى كۈنلۈكتە سىلى يەنىلا جەڭگە ئاتلىنىۋاتىدىلا ، ئىككىمىزنى مۇشۇنداق

بـىر تەكىيگە باش قويغۇزغان ئاللا سۆزى بىلەن سىلىنىڭ ماڭا بولغان تو-
لـۇق ئىشەنـچ ، سـەمـىمـي ـ سـادىـقلىقتا تولغان سۆزلىرى ـــ ئوتلۇق
ۋەدىـلـەرنى سىلى كەلگىچە كۈنىگە نەچچە ئون قېتىم يادلايمەن ، سىلىمۇ
مـۇبـادا بىزنى سېغىنسىلا ئەنە شۇ ۋەدىلەرنى تەكرار يادلاۋاتقىنىمنى ئەسكە
ئېـلىپ ياد ئېتەرلا ! ... ـــ دېگەن شۇ يادنامىلەرمۇ شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆڭلە-
دىن ئۆتمەيۋاتاتتى .

سـادىـر قانچە تىرەن خىيال سۈرگەنسېرى بۇ ئىشلارنىڭ مەزەمزات
سۇلتان يوشۇروپ ساقلاپ كەلگەن ھياڭجۇننىڭ ئەتىۋارلىق سەركەردىسى
مـالـيـاڭـنـى ئۇنـىڭ بـايـاندايغا خۇپىيانە ئېلىپ ماڭغان كۈنىدىن تارتىپ
بـاشلانغانلىقىنى ھېس قىلدى . سادىر بۇگۈنكىچە مەزەمزات سۇلتانىدەك ئۆز
ئادەملىرىنىڭ مۇشۇنداق شۇملۇق جىنايى قىلمىشلىرىغا دۇچ كەلمىگەنىدى .
ئەمـدى بـۇ مـەلئۇنلارغـا بـاشـقىلارغا ئۇرغاندەك يا پىچاق ۋە ياكى قىلىچ ـ
خـەنـجـەر ئۇرۇش كـېرەكمۇ ! ؟ سادىرنى بىئارام قىلىپ يۈرىكىنى تاتىلاپ
قىيناۋاتقان تۇگۈن دەل مۇشۇ ئىدى .

سـادىر بۇ قوزغىلاڭ جەريانىدا شۇنچە كۆپ جاپا چەكتى ، ئەڭ يە-
قـىـن ۋە قەيسەر ، باتۇر بۇرادەر ، قېرىنداشلىرى دۈشمەنلەرنىڭ زەھەرلىك
قـىـلـىچ ، ئوقلىرىدا قۇربان بولدى . ئاخىر مىڭبىر جاپادا قولغا كەلتۈرگەن
غـەلـىـبـە مېۋىسىنى باشقىلارغا تارتقۇزۇپ قويدى ، ئۆزى باش بولۇپ ئازاد
قـىـلـغان قەلئە ئىچىدە ئەركىن يۈرەلمىدى . سادىرنىڭ يۈرىكىنى ئېچىشتۇ-
رۇۋاتـقـان بـۇ غـەلـىـتـە ئەھۋاللارنـىـڭ ھەمـمـىـسـى ئۇنـىـڭ بۇرۇنقىدەك
كۈچتۈڭگۈرلۈكى ، ئۆتكۈر سۆزمەنلىكى ، ناخشىچى ـ قوشاقچىلىقى بىلەن
ئىشقا ئاشىدىغان ئىشلار ئەمەس ئىدى . بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ پەقەت باشقىدىن
يـېـڭى يول ، باشقىچە ئامال ـ چارە ، قوزغىلاڭنىڭ يېڭى پىلان ـ ئۇسۇللە-
رىـنـى ئويلاپ تـاپـمـىـسـا بـولمايتتى . مانا ئۇ ئۆيىگە يېتىپ كېلىشكىمۇ ئاز

قالدی ، سادىر پىكىر ـ خىياللىرىنى تېخىچە بىر نۇقتىغا يىغالمايۋاتاتتى . تۇيۇقسىز ئۇ يەنە مۇنداق بىر ۋەقەگە دۇچ كەلدى .

※ ※ ※

« خۇدانىڭ بەزى كۈنلىرىدىن ئۆرگىلىپ كېتەي ، بەزى كۈنلىرىدىن چۆرگىلىپ كېتەي » دېگەندەك ، سادىرغا شۇ بىرنەچچە كۈن ھەقىقەتەنمۇ چۆرگۈلگىدەك كۈنلەر بولۇۋاتاتتى ، ئۆز ئۆيىگە يېقىنلاشقانسېرى ئۇنىڭ پۈتۈن ئەس ـ يادى بىرنەچچە كۈن ئاۋۋال ئۆزىنى يىغلاپ تۇرۇپ ئۇزاتقان سۆيۈملۈك مەھبۇبى شەرۋانەمگە مەركەزلەشكەنىدى :

ـــ شەرۋانەمنىڭ يىغلاپ تۇرۇپ ئۇزىتىپ قالغانلىقىمۇ راست ، ئۇ-نىڭ تاپىلاپ تۇرۇپ ئېيتقانلىرى بىردىنبىر توغرا ، ـــ دەيتتى سادىر ـــ يەنە ئارقىدىنلا شۇ توغرىسىدىكى كەچمىش ـ كەچۈرمىشلىرىنى ئويلاپ كېتەتتى :

1859 ـ يىلى ئەتىياز . سادىر باشچىلىق قىلغان قوزغىلاڭچىلار غۇلجا ئاشلىق ئامبىرىنى ئىشغال قىلغان يىلى ئىدى . سادىر ئۆز ئائىلىسىنى قازانچىغا ئالدىن ئورۇنلاشتۇرغانىدى ، بۇ چاغدا سادىرنىڭ بىگۈناھ تۇرمەلگە بېسىلغان توختىدىن ئاسراپ بېقىۋالغان بولۇس ئاتلىق بالىسىدىن باشقا ، يەنە بەش بالىسى بار ئىدى . شۇ يىلقى چېچەك كېسەللىكىدە بۇ بالىلار كەينى ـ كەينىدىن قازا قىلىپ كېتىشتى . ئارقىدىنلا بۇ بالىلارنىڭ ئاپىسى ، سادىرنىڭ ۋاپادار جۆرىسى ھېۋىزىخانمۇ ئېچ سۇرۇش ئاغرىقى بىلەن قازا تاپقانىدى . ئەمدى سادىرغا بولۇسلا ھەمراھ بولۇپ قالغانىدى ، كېيىنچە ئۇنىڭ ئېتىنى ئىگەمقۇل دەپ ئۆزگەرتكەنىدى .

يېشى ئوتتۇزدىن ئاشقان ئىگەمقۇل قامەتلىك ، كېلىشكەن يىگىت بولۇپ ئۆستى . ئاتىلىق بۇرچىنى ئۆتەۋاتقان سادىر ئۇنىڭغا ھەر جەھەتتىن كۆڭۈل بۆلۈپ غەمخورلۇق قىلاتتى . كۆپچىلىك بۇرادەرلىرى

ئۇنىڭ بېشىنى ئوڭشاپ قويۇش ھەققىدە مەسلىھەت بېرىشتى . ئۇلار بۇ مەسىلىھەتلىرىگە سادىردىن : « ئاۋۋال ئىنتىقام ... » دېگەن جاۋابنى ئالغانلىرىدىن كېيىنلا جىمىپ قىلىشتى .

سادىر ئۆزى باشچىلىق قىلغان بۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەممىسىگە ئوخشاش ئىگەمقۇلنى قاتناشتۇرۇپ كەلدى . غۇلجا ئاشلىق ئامبىرىنى ئىشغال قىلىش جېڭىنىڭ چارلاش ـ تەكشۈرۈش قوشۇنىغا ئىگەمقۇلنى باشچى قىلىپ ئەۋەتكەندى ، ئۇ شۇ كېچىسى ئېلىپ بارىدىغان تەكشۈرۈشنىڭ ئىنتايىن جاپالىقلىقىنى بىلسىمۇ ئۆز زىممىسىگە ئالدى . دەريادىن تۆۋەنلەپ ئۇزۇپ ، ئامبار ياقىسىدىكى يارلىقتىن ئاۋۋال چىقتى ـــ دە ، ئامبار ئامبىلى دەرۋازىسىدىن دەرھال ئۆتۈپ ئىچكىرىلەپ كىردى . ئۇ يوشۇرۇنۇپ ياتقان تەكشۈرۈش قوشۇنىدىكى ئادەملىرىدىن بىراقلىغانسېرى تىلىنىڭ ئۇچىغا قىستۇرۇۋالغان چىغتىماق بىلەن چاشقاندەك ئاۋاز چىقىرىپ ، يوشۇرۇنۇپ ياتقانلارغا بەلگە بېرەتتى . ئۇ ئامبال دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلگەندە يەنە چىرىلداپ بەلگە بەردى ، ئامبال ھۇجرىسىغا يېتىپ كەلگەندە چىراغ يورۇقىنى كۆردى ـــ دە ، بىردەم ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ يوشۇرۇنۇپ تۇرۇۋالدى . ئامبالنىڭ ھۇجرىسى ئىچىدىن :

ـــ چاي ، چاي ! ... ـــ دەپ كارکىرىغان يېقىمسىز ئاۋاز ئاڭلاندى ، شۇ ئەسنادا قوشنا ھۇجرىدىن بىرەيلەن :

ـــ ھوي دېدەك ئامبالغا چاي كەلتۈر ! ـــ دەپ تالاغا چىقىپ ۋارقىرىدى ـــ دە ، ئامبالنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى . شۇ ئەسنادا ئىگەمقۇل يوشۇرۇنغان يەردىن بىر ئىشىك ئېچىلدى . ئىگەمقۇلمۇ دەرھال ئۆزىنى دالدىغا ئالماقچى بولۇپ جىددىيلەشكەندى ، ھېلىقى ئىسمى چاقىرىلغان دېدەك شۇ ئىشكىتىن چىقىپ كەلدى . ئىگەمقۇلنىڭ كاللىسىدىن شۇئان « كەمبەغەلنىڭ قاياشى كەمبەغەل » دېگەن تەمسىل يالت

قىلىپ ئۆتتى . ئۇ دېدەكتىن يامانلىقتىن كۆرە ياخشىلىق كېلىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى ــ دە ، بىر قولىدا ئۇنىڭ ئاغزىنى مەھكەم ئېتىۋېلىپ ، يەنە بىر قولىدا بولسا ، شەپە چىقىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن قىزنىڭ قولىدىكى ئامبالغا ئېلىپ ماڭغان چاينى ئېلىۋالدى . شۇئان ئۇنى سۆرەپ يېقىندىكى ئازگالغا ئېلىپ كەلدى ــ دە ، ئامبارنىڭ ھەممە ئەھۋالىنى ئۇنىڭدىن بىرمۇ بىر سوراپ ، دېدەك قىزمۇ ھېچبىر تارتىنىپ تۇرماستىن بۇ يەردىكى چېرىكلەرنىڭ سانى ۋە ئۇلارنىڭ جايلىشىش ئەھۋالى ھەمدە ئامباردىكى ئاشلىق زاپاسلىرىنىڭ مىقدارىغىچە ئۇجۇر - بۇجۇرىنى قويماي ئېيتىپ بەردى . يەنە ئائىلىسىنىڭ ئاشلىق سېلىقىنى تاپشۇرالمىغانلىقى تۈپەيلىدىن ئۆزىنى زار قاخشىتىپ بۇ يەرگە گۆرۈگە ئېلىپ كەلگەنلىكىنىمۇ ئېيتتى . دېدەك قىز : « مېنىڭ ئېتىم دېڭ لىڭشيا ، دادامنىڭ ئېتى زاپتۇ ، ئۆزۈم نوغايتۇلۇق » دېدى .

مۇشۇ سۆزلەر بولۇۋاتقىنىدا ئىچكىرىدىن يەنە :

ــ چاي كەلتۈر ، تېز بول ! ــ دەپ ئاچچىق كارکىرىغان ئاۋاز بۇ ئىككىيلەننى ھودۇقتۇرۇۋەتتى . ئىگەمقۇل دەرھال چاينى دېدەكنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ ، ئۇنى تېزلا ئامبالنىڭ ھوجرىسىغا ماڭدۇرۇۋەتتى . ئۆزى بولسا ھېلىقىدەك چىر - چىر قىلىپ بەلگە بېرىپ ئامبارنىڭ باشقا جايلىرىنى يەنە بىر قېتىم ئارىلاپ قايتتى . ھازىر ئىگەمقۇلنىڭ قۇلاق تۈۋىدە پەقەت ئىككىلا سادا جاراڭلايتتى . بىرى ، ئۇ چارلاش قوشۇنى يېنىغا يېتىپ كەلگەندىمۇ خۇددى چېكەتكە ئاۋازدەك توختىماي چىرتىلداۋاتقان ئامبارداكى چاشقانلارنىڭ ئاۋازى ئىدى . يەنە بىرى ، خورلۇق ھەسرىتى ئىچىدە يىغلامسىرىغان دېڭ لىڭشيانىڭ قايغۇلۇق سۆزلىرى ئىدى .

ئامبار ئىشغال قىلىنغان كۈنى سادىر بىلەن ئىگەمقۇل ئاتا - بالا ئىككىيلەن دېڭ لىڭشيا ئىسىملىك دېدەكنىڭ ئىزدەك - سورىقىنى قىلىپ

ئۇنى ئىزدەشتى . لېكىن ئۇنىڭ ئۆزىنى تاپالمىدى . ئۇ دېدەك تۇغرىسىدا : « زېن دارېن ئۇنى قانات ئاستىغا ئاپتىمىش » دېگەن سۆز تارقالدى . سادىر بۇ ئىسىمغا بەكمۇ قىزىقتى ۋە ئاخىر ئۇنىڭ بار يېرىنى ئېنىقلاپ تاپتى . سادىر بۇ قېتىم يەنە چارلاش ـ تەكشۈرۈش قوشۇنىدىكىلەرنى غۇلجا شەھىرىدىكى زېن دارېننى يوقىتىش ئۈچۈن ئەۋەتتى . قوشۇندىكىلەرنىڭ بېرىپ ئالدى بىلەن ئۇچرىشىدىغان ئادىمىنىڭ ئىتى «دېڭ لىڭشيا » ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى . قوشۇندا بۇ قېتىم ئىگەمقۇل بولمىغاچقا ، دېدەكنى تاپماق قوشۇندىكىلەرگە قېيىن بولدى . ئىزدەشتۈرۈپ يۈرۈپ ئاخىر دېڭ لىڭشيانىڭ زېن دارېننىڭ ھۇجرىسىدا ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاشتى . لېكىن ، بۇ ھۇجرىغا كىرىش چارلاش قوشۇنىدىكىلەر ئۈچۈن تازمۇ مۇشكۈل ئىش ئىدى . شۇئان ئۇلار ئەھۋالنى سادىرغا يەتكۈزۈپ مەسلىھەت سورىدى . ئۇنىڭ كۆرسەتمىسىگە ئاساسەن بىرەيلەننى دېڭ لىڭشيانىڭ ئاتىسىنىڭ قېيىپتىدە ياساندۇرۇپ زېن دارېننىڭ ھۇجرىسىغا كىرگۈزدى . دېدەك قىز « دادىسى » نىڭ ئالدىغا چىقتى . لېكىن ، قارىغۇ- دەك بولسا كىرگەن كىشى دادىسى ئەمەس ئىدى . كىرگەن كىشى شۇئان دېڭ لىڭشياغا :

ـــ دادىڭىز زاپتۇ بىلەن بىزنىڭ سەركەردە كۆرۈشۈپتۇ ، دادىڭىز ئامان ئىكەن ، سىزنى سوراپتۇ ، سىزنى گۆرۈدىن قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن لەڭ قەرزىنى تەييارلاپ قويۇپتۇ ، ـــ دېدى . دېڭ لىڭشيا دەسلەپ تازا ئىشەنمەي تۇرۇپ قالدى . بىرئازدىن كېيىن ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى تۇگۈن يېشىلدى . دادىسىنىڭ تىلغا ئېلىنىشى ئۇنى ئىختىيارسىز سەگەكلەشتۈر- گەندى . ئۇ بىردىنلا :

ـــ سىز سەركەردە ئادىمىمۇ ، ئۇ زادى قانداق ئادەم ؟ بىزدەك دېدەكلەرگىمۇ شەپقەت قىلامدۇ يا بولمىسا « ئىمانسىز كاپىرلار » دەپ

بىزنى يەكلەمدۇ ؟ ــ دەپ كىرگۈچىدىن ئۇ .

ــ ياق ، بىزنىڭ سەركەردىنىڭ نامىنى ئاڭلىغانمۇ ؟

ــ ئاڭلىمايچۇ ... دادام ، ئاپام ، يۇرت ـ مەھەللىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى مەن ئېسىمنى تاپقاندىن تارتىپ شۇ سەركەردە توغرىسىدا پاراڭ قىلىشىپ ئۇنى ماختىشاتتى . ئۇ سەركەردىنى بىر كۆرۈش ئارزۇيۇم بار ئىدى .

ــ قاراڭ ، سەركەردە بۇ يىل ئەللىكتىن ئاشتى ، شۇنداقتىمۇ ئۇ-نىڭ قىلغان ھەرقانداق ئىشىنى قىران يىگىتلەرنىڭ خېلى ـ خېلىسى قىلىپ قاملاشتۇرالمايدۇ ، ئۇنىڭ كۆڭلى دەريا . ئۇنداق ـ بۇنداق دەپ ئادەم ئايرىمايدۇ ، پەقەتلا زۇلۇمغا زاۋاللىق تىلەيدۇ ، ــ دېگەنىدى ، دېڭ لىڭشيا ئۇنىڭ سۆزىدىن چوڭقۇر تەسىرلەندى :

ــ ئۇنداقتا ... ــ دەپ تۇرۇپ قالدى ئۇ . ھېلىقى كىرگەن ئادەم :

ــ بىزگە قوشۇلۇشنى خالامسىز ؟ ــ دەپ سورىدى .

ــ خالايمەن ، خالىمىغان بولسام ئۆتكەندە سىلەرنىڭ بىر ئادەمىڭلارغا ھەممە ئەھۋالنى دەپ بەرمىگەن بولاتتىم .

ــ ھىم ، سىز ئۇچراشقان شۇ ئادەم سەركەردىمىزنىڭ ئوغلى ئىكەنمۇل بولىدۇ .

ــ سەركەردىڭىز دەپ قويۇڭ . مەنمۇ بۇ ئەھۋالدار ـ لويىلارنىڭ زۇلۇمىدىن جاق تويدۇم . مەن ئۇ سەركەردىگە ياردەم بىرەلەيمەن .

ــ خوپ ، خوپ ... سەركەردە سىزگە ئىشەنگەچكە بىزنى بۇ يەرگە ئەۋەتتى .

ــ ئەھۋال بايا مەن سىزگە ئېيتقاندەك ، بۇ دېدەكلىكتىن جاق تويدۇم . زالىملار بىزدەك دېدەكلەرنى مال ئورنىدا ساتىدۇ ، خورلايدۇ ، ئامبار ئامبىلى قاچقاندا مېنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ قېچىپ مۇشۇ زېن

دارىنغا هەدىيە قىلدى . ئەمدىلىكتە بولسا زىن دارىن ئۆزىگە ياردەم ئېلىش ئۈچۈن مېنىڭ بىلەن يەنە بىر نەچچە دېدەكنى چىلپەكنى قەلئەسىنىڭ باشلىقىغا ھەدىيە قىلىپ ، ئەتە ـ ئۆگۈن ئىچىدە يوشۇرۇنچە ئەۋەتىپ بەرمەكچى . ئاكىلىشىمچە ، ئاخشام جىياكجۇندىن زىن دارىنغا : ئون بەش كۈنلۈك مۆھلەت ئىچىدە ئامبارنى ئىشغال قىلىۋالغان سادىر باشلىق قوزغىلاكچىلارنى تارمار قىلمىسا ئەمىلدىن مەھرۇم قىلىنىپ كاللىسى ئېلىنىدىغانلىقى توغرىسىدا پەرمان چۈشۈرۈلۈپتۇ ، ئەمدى مېنى ئىزدەش تۇغرا كەلسە سەركەردە ئون بەش كۈن ئىچىدە چىلپەكنى قەلئەسى بىلەن بايانداي قەلئەسىدىن ئىزدەپ تاپسۇن ، ئۇ يەردە بىزنى يەنە قانداق زۇلۇم ـ خورلۇقلار كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ ئۇنىسى ماكا نامەلۇم ...

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن سادىرنىڭ ئېسىدە « دېڭ لىكشيا » دېگەن بۇ ئىسىم چوڭقۇر ساقلىنىپ قالغانىدى . مۇشۇنداق ئەسلىمىلەر دېكىزىغا چۆككەن سادىر ئۆيىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا تاكى يورۇش بىلەنلا پەيدا بولغان بىرنەچچە قارا كىيىملىكلەرنىڭ تۇرغانلىقىنى پەقەتلا بايقىمىغانىدى .

ـــ توختاڭلار ، ئەنە ئۇ كېلىۋاتىدۇ ، ـــ دېگەن سەت ۋارقىراشتىن كېيىنلا سادىر ئۇيقۇدىن چۆچۈپ ئويغانغاندەك سەگەكلەشتى . ئۇ شۇئان ئۆزىنى دالدىغا ئالدى ـــ دە ، بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى هوشيارلىق بىلەن كۆزىتىپ تۇردى . قارا كىيىملىكلەرنىڭ كۆزى تېخى سادىرغا چۈشمىگەنىدى ، ئۇلارنىڭ كۆرگىنى يان كوچا تەرەپتىن چىقىپ كەلگەن سادىردەك بەستلىك ، سادىرغا ئوخشاش كىيىنىۋالغان ئىگەمقۇل ئىدى . بايىقىلار شۇ كۆلەڭگىگە قاراپ :

ـــ ئەنە سادىر كېلىۋاتىدۇ ـــ دېيىشكەنىدى .

بۇ ئەھۋالدىن ئاللىبۇرۇنلا خەۋەردار ئىگەمقۇل دەرۋازىغا قاراپ

ماڭماي ، شۇئان خالتا كوچىغا بۇرۇلدى . ھېلىقى قارا كىيىملىكلەرمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭىشتى ، ئۇلار ھەر قەدەمدە :

ــ تېز ، تېز ! ئۇنى ئەمدى باپلىماي بولمايدۇ ... ئاۋۋال كۆزىنى سەن ئېتىسەن ، سەن ئارقان تاشلاپ باغلايسەن ، سەن ... سەن ! ... شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ سادىر بولغىنىغا تويغۇزىمىز ! ــ دېيىشىپ گۈدۈڭلىشاتتى .

ئۇلارنىڭ بۇ قۇتراشلىرىنى كۆرگەن سادىر ئۆزىگە قارشى پىلانلانغان بۇ سۇيىقەستنىڭ قانچىلىك دەھشەتلىكلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر تونۇپ يەتتى . « ئاچچىقنى يەڭگەن باتۇر » دېگەن سۆزنى شۇ ھامان يەنە بىر قېتىم تەكرارلىدى ئىچىدە .

ــ توختا ، بۇ ئەھۋالنىڭ ئاقىۋىتى زادى قەيەرگە بېرىپ توختايدۇ ، زادى بۇ كىمنىڭ ئويۇنى ، بۇنىمۇ كۆرۈپ باقاي ، ــ دېدى ـ دە ، ئۆيىگىمۇ كىرمەي ئۆز يولىنى دەرھال ئىگەمقۇل كىرىپ كەتكەن ھېلىقى خالتا كوچىغا توغرىلىدى . ئۇنىڭ ئالدىدىكى قارا كىيىملىكلەر قارا كۆرە ، قارا كۆرە كېتىشىۋاتاتتى . ئىگەمقۇل بولسا ئۇلارنىڭ ئالدىدا ماڭىپ كەيىنىگە بۇرۇلۇپ قاراپمۇ قويمايتتى ، كەينىدىكىلەر بولسا بىر ئەپلىك جاي ئىزدىشىپ كېلىشەتتى .

تاڭ سەھەر ۋاقتى ، ئەتراپ جىمجىت . پەقەت بۇلبۇللارنىڭ سايراشلىرىلا توختىماي ئاڭلىناتتى . ئۇ ئۆي ، بۇ ئۆيدىن چىقىشىپ بىرەن ـ سەرەن مەسچىتكە قاراپ ماڭغانلارلا كۆزگە چىلىقاتتى . مانا ئۇلار خالتا كوچىنىڭ ئاخىرى بېرىپ تاقىشىدىغان چوڭ ئۆستەڭ بويىغىمۇ يېتىپ كېلىشتى . سادىرمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماڭىپ ئۇلارغا يېقىنلاپ كېلىپ قالغانىدى . قارا كىيىملىكلەر بايىقى كېلىشۋالغانلىرى بويىچە ئارقان ، قارا رەختلىرىنى تەييارلاشتى . ئىگەمقۇل توختىماي كېتىۋاتاتتى ، قارا

كىيىملىكلەر جەددىي ھەرىكەتكە كېلىشىپ بىر ـ بىرىگە قارىشاتتى . سادىر بۇ چاغدا يول بويىدىكى قۇچاق يەتمەيدىغان سېدىنىڭ دالدىسىدا يوشۇرۇنۇپ تۇراتتى . شۇ ئەسنادا ئۇلاردىن بىرى :

ــ ئاغىنىلەر ، ئۆز پۇتىمىزغا ئۆزىمىز پالتا چاپقىلىۋاتىمىز ، مۇشۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلىسام ، ــ دېسە ، يەنە بىرەيلەن :

ــ ئۆز گۆشىنى ئۆز مېيىدا قورۇش دېگەن مۇشۇنداق بولسا كېرەك . بولمىسا نەچچە ئون يىللىق ئۆمرىنى خەلق ئىشى يولىغا ئاتىغان پالۋاننى تۇتۇپ نېمە قىلاتتۇق ...

ــ ئاتاق ـ ئابروي دېسە ، خوتۇن ، بالا ـ چاقىسى تۇغۇل ، ئاتا ـ ئانىسىنى قۇربان قىلىۋېتىدىغان ئاغىنىلەر ئارىمىزدا بولغاچقا ، بۇنىڭ ئاقىۋىتى يەنىلا ئۆزىمىزنى قۇل قىلىشتىن باشقىغا ئېلىپ بارمايدۇ ، دەڭلا . زادى بىز مۇشۇنداق ئۆز چاۋىمىزنى ئۆزىمىز چىنتقا يېيىپ ، كۈلىمىزنى كۆككە سورۇتۇپ ئۆتىدىغانلا ئوخشايمىز . ئارىمىزدىن كۆزگە كۆرۈنگەن ئەقىللىق بىرى چىقسا بىرىنى ، ئىككىسى چىقسا ئىككىسىنى ئۆز قولىمىز بىلەن يوقىتىشقىلا تۇرىدىكەنمىز . ئۇنى قوللاش ، ئۇنىڭغا ئەگىشىش ، ئۇ تۇتقان يولغا ئاخىرغىچە سادىق بولۇش بىزدە يوق ئىكەن ــ دە ، زادى ... زادى ! ...

قارا كىيىملىكلەرنىڭ گۇدۇڭلىشىپ قىلىشقان بۇ سۆزلىرى مۆكۈپ تۇرغان سادىرنىڭ قۇلىقىغا ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇردى . شۇڭا ، سادىر بۇرۇنقى ئەلپازىنى ئۆزگەرتىپ نېيىتىدىن ياندى . بولمىسا ئۇلارنى خۇددى دۇشمەن چېرىكلىرىنىڭكىگە ئوخشاش ئاغزى ـ بۇرۇنلىرىنى قان يالىغان ئىتنىڭ بۇرنىدەك قىلىۋەتمەكچى ئىدى . شۇنىڭدىمۇ ئۇ يەنىلا بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈۋاتاتتى . شۇ ئەسنادا ئىگەمقۇل خالتا كوچىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆستەڭ بويىغا يېتىپ كەلدى . بايىاتىن بېرى

ئۇن چىقارماي جىددىي تەييارلىق كۆرۈپ تۇرغان قارا كىيىملىكلەر مەجبۇرىي بۇيرۇق بىلەن ئۇنىڭغا تۇنجى قېتىم قاتتىق ۋارقىراشتى :

ــ توختا ! ئەمدى قېچىپ نەگە بارماقچىسەن ؟ ! ... ــ بۇ ئاۋاز ئىگەمقۇلنى قىلچە مەڭدەتمىدى ، ئۇ شۇ هامان بىر نەچچە غۇلاچ كېلىدىغان ئۇلۇغ سۇلۇق ئۆستەڭنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى چوڭ سۆگەتنىڭ بۇ تەرەپكە ئىگىلىپ چۈشكەن بىر تال شېخىنى چىڭ تۇتتى ــ دە ، كەينىگە بىر قارىۋېلىپلا گۈلەڭگۈچ ئۇچقاندەك چىڭ تۇتۇۋالغان شاختا ئىلىنىپ ، بار كۈچى بىلەن بىر سىلكىنىپ ئۇ قاتقا ئۆتۈپ كەتتى .

قارا كىيىملىكلەر ئالاقزاده بولۇشقان هالدا ئۇياق ـ بۇياققا تىپىرلىشىپ ، يېقىمسىز ، سەت ۋارقىرىشىپ ئىگەمقۇلغا پوپوزا قىلىپ ، ئۇنى قورقۇتماقچى بولۇشاتتى . ئۆزلىرى بولسا ئۆستەڭدىن ئۆتۈشكە جۈرئەت قىلالمايتتى . ئىگەمقۇل ئۇ قاتقا ئۆتۈپ كەينىگە قاراپ دادىسى سادىرنى كۆردى . ئۇنىڭ « دادا ! » دېگەن يېقىملىق ئاۋازى ئاڭلاندى . شۇ چاغدىلا قارا كىيىملىكلەر كەينىگە قاراپ ، بايا ئۆزلىرى « كەينىدىن ئەگىشىپ كەلگەن » جەسۇر پالۋان سادىرنىڭ بۇ يەرده تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ داڭقىتىپ تۇرۇپ قېلىشتى . سادىرنىڭ غەزەپ ـ نەپرەتكە تولغان كۆزىگە كۆزلىرى چۈشكەنده قورقۇپ تىترىشىپ كىرىدىغان تۆشۈك تاپالمايۋاتقان چاشقاندەك بىردەمدىلا دۈگدىيىپ كېتىشتى . سادىر ئۇلارغا قاراپ كۆكرەك كېرىپ كېلىۋەردى . بۇ قارا كىيىملىكلەر بولسا شۇمشۇيۇپ بىر يەرگە جەم بولۇشتى .

ــ سادىر ! ... ــ دېدى بىرى يىغلامسىراپ .

ــ سادىر ئاكا ! ... ــ دېدى يەنه بىرىمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ .

ــ سەركەرده ، بىزنى كەچۈرسىله ! بىز ئار ـ ۋىجدانسىزنى يوقتىپتىمىز ...

ـــ ياق ، ياق سەركەردە ، ۋىجدان ـ ئەقلىمىزنى ساتتۇق ... بۇ بىزنىڭ كەچۈرگىسىز سەۋەنلىكىمىز ، بىزنى جازالىسلا ، بىزنى جازالىسلا !

سادىر ئۇلارغا ھېچقانداق گەپ ـ سۆز قىلمىدى ، پەقەت ھومىيىپلا قويدى . ئاندىن ئۇلارنى ئالدىغا سالدى . سادىر ئۆزى كەلگەن تەرەپكە بۇرۇلۇش ئالدىدا تۇراتتى ، يەنە بىر قېتىم « دادا ! » دەپ توۋلىغان يىگىراق ئاۋاز ئىختىيارسىز ئۇنى ئۆستەڭنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئوغلى تەرەپكە قاراتتى . ئىگەمقۇل سۆگەت شېخىنى گۈلەڭگۈچ قىلىپ بۇ قاتقا كېيىكتەك سەكرەپ ئۆتكەندە سادىرنىڭ خىيالىي ئۇچقاندەك پادا باققان چاغلىرىغا كۆچتى :

ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ھېلىقى موللا توختى يۈزىنىڭ پادىسىنى ھەيدەپ چىقىپ ، بىنەملىكنىڭ كەينىدىكى جىرغىلاڭ ئوتلاقلىقىدا يېيىپ قويۇپ ، يالغۇز قارا تاش يېنىدا ئولتۇرغان چاغلىرى ، مەھەللىلەردىن كەلگەن پادىچى ئاغىنىلىرى يىغىلغاندا سادىرنىڭ جىرغىلاڭ ئۆستىگىدىن سۆگەت شېخىغا ئېسىلىپ بىرىنچى بولۇپ ئۆتكەنلىكى ، ئۇنىڭ كەينىدىن باشقا ئاغىنىلىرىنىڭمۇ ئۆتۈپ بولۇشۇپ جەم بولۇشقانلىرىدا :

ـــ مۇشۇنداق بەگباشلىق بىزنى نەگىمۇ ئاپىرار ...

ـــ ئوغۇل بولساڭ شوخ بول ، شوخ بولمىساڭ يوق بول ، دەپتە كەن ، نەگە ئاپىراتتى ، زۇلۇمغا بوي بەرمەسلىككە ، تەگسىزلىككە يول بەرمەسلىككە ئاپىرىدۇ ، تىز پۈكۈپ مىڭ يىل ياشىغۇچە ، تىك تۇرۇپ بىر كۈن ياشاشقا ئاپىرىدۇ . شۇنداقمۇ ئاغىنىلەر ! ؟ ... مۆمىن بولامدۇق ، بەگ باش بولامدۇق ، بۇنى ئەمدى ئۆزۈگلار تاللىۋېلىڭلار ! ـــ دېيىشىدىغان بۇ سۆزلەر ئۇنىڭ يادىدىن يېپتەك تىزىلىپ ئۆتتى . بۇ چاغدا ئىگەمقۇل يېتىپ كېلىپ ئۇنىڭ خىيال يىپى ئۈزۈلدى . ئالدىدىكى قارا كىيىملىكلەرمۇ سادىر

يول كۆرسەتكەندەك ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل مېڭىپ ، سۇلتانلىق ئوردىسىغا قاراپ سادىر بىلەن ئىگەمقۇلنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ كېلىشەتتى . ئۇلارنىڭ كەينىدىن يانمۇ يان كېلىۋاتقان دادا ـ بالا ئىككىيلەننىڭ كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا مەزەمزات سۇلتانغا دەيدىغان مۇنداق سوئاللار ئورۇن ئالغانىدى .

ـــ بۇ بىزنىڭ بۇگۈنكىلا بىر ئىشتىن سىزگە ئېلىپ كەلگەن ناشتىلىقىمىز ، بۇ قولغا چۈشكەنلەر سۈيىقەستلىك پىلانىڭىزنى بەجا كەلتۈرگۈچىلەر . قېنى مەزەمزات سۇلتان ، بۇنىڭغا بىر نېمە دەڭچۇ !

بەشىنچى باب

مەن ئاللادىن سورايمەن ،
سەندە نېمە نۇسرەت بار .
نامىڭ تىلغا ئېلىنسا ،
قىلىچىم توختاپ قالار .

(سادىر پالۋان قوشاقلىرىدىن)

ھوڭ يولىدا

سادىرنى مەخپىي تۇتۇش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن سۇلتان چېرىكلىرىنىڭ سادىرنىڭ قولىغا تىرىك چۈشۈپ ئەل بولغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر شۇ كۈنلا مەزمەزات سۇلتانىنىڭ قۇلىقىغا يەتتى .

ــ ناشىتىلىق ، تازا ناشىتىلىق قىلدىڭ ! چىق ، كۆزۈمدىن يوقال ، ــ سۇلتان غەزەپلىنىپ خەۋەرچىنى ئوردىدىن ھەيدەپ چىقاردى . ئۇ بۇنداق ئاچچىقلانغان چاغلىرىدا « نەسەپ ، ۋارىس » دېگەن سۆزلەرنى داۋاملىق تەكرارلايتتى . ئۇ شۇ سۆزلەرنى خۇددى ناخشا ئېيتقاندەك ئۈنلۈك تەكرارلايتتى . ئۇنىڭ بۇنداق مىجەزى بىلەن تونۇشلۇقى يوق ئادەم بۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭ يېنىدا بولۇپ قالسا ئۇنىڭدىن قورقاتتى ، ياكى ئۇنى « سارىڭ بولغان ئوخشايدۇ » دەپ ئەنسىرەپ قالاتتى . مەزمەزات ئۇنداق سۆزلەرنى ئېيتقاندا جىددىيلىشەتتى ، ھەرىكىتىمۇ تېزلىشەتتى . خىيالىرىمۇ ئادەتتىن تاشقىرى چېچىلىپ ، كۆپىيىشكە باشلايتتى . ئوردا خىزمەتچىسى ئۇنىڭغا قايتىدىن ناشىتىلىق غىزا ئېلىپ كىرىپ :

ــ ئەتىگەنلىك غىزانى ئۇنتۇماسلىقمۇ ، سىلىنىڭ نەسەپلىرىنىڭ ئەنئەنىسى ، ــ دېيىشىگىلا ، خىزمەتچىسىگە ياۋۇزلۇق بىلەن ئېتىلدى . خىزمەتچى چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇپ چىقىپ كەتتى . لېكىن ، سۇلتان تېخىچىلا غەزەپلىنىپ بۇ سۆزنى تەگەۋاتاتتى .

ــ قارا تېخى ، ئۇنىڭ نەسەپ ئەنئەنىسىنى دەۋاتقىنىنى ، ئامەت قاچقان چاغدىكى نەسەپ قۇرۇسۇن ؛ تۆگىگە مىنۋالساڭ پىستە چىشلەيدىغان نەسەپ قۇرۇسۇن ؛ نەسەپ ئەنئەنىسىمۇ قۇرۇسۇن . مېنىڭ بېشىمغا كېلىۋاتقان خورلۇق ـ شورلۇقلارنىڭ ھەممىسى شۇ نەسەپتىن ، شۇ ۋاـ رىسلىقتىن ؛ ئامەت ـ پامەتلىرىمنىڭمۇ خۇددى مامكاپتەك توزۇۋاتقانلىقمۇ شۇنىڭدىن ؛ كۆڭلۈمگە پۈككەن ئىشلىرىمنىڭ رونىق تاپماي قەدەمدە بىر ئاشكارىلىنىپ ، يۈز ـ ئابرويىمنىڭ تۆكۈلۈۋاتقانلىقمۇ شۇ نەسەپتىن .

« نەسەپ ـ ۋارىسلىق » دەپ ، ئاخىرقى سۆزلەرنى ئۇ تېخىمۇ ئاچچىق پۇشايمان بىلەن تەكرارلايتتى . ئۇ ئوردا ئىچىدە ئۆزى يالغۇز ئۇياقتىن ـ بۇياققا ماڭاتتى . قارا موتۇق چىرايى تېخىمۇ قارايغان ، بەللىرى سەل ـ پەل ئالدىغا ئىگىلگەنىدى . ئوتتۇرا بويلۇق بەستى ئوردا ئىچىدە خۇددى قوغۇنلۇقتىكى قارانچۇقتەك كۆرۈنەتتى . سۇلتان تېخىمۇ جۇدۇنى تۇتۇپ تېرىككەن ھالدا ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلەشكە باشلىدى :

ــ نەسەپ ـ ۋارىسلىقنىڭ ھەممىسى قۇللۇق كىشەن ، قۇللۇق زەنجىرى ، ئۇ مېنىمۇ چىرمىدى ، كىشەنلىدى ، زەنجىرلىدى . مەن زادى نېمە ئۈچۈن بۇگۈنكى كۈنلۈكتە بۇ نەسەپكە ۋارىس بولۇپ قالدىم ـ ھە . . . بۇگۈنكىسى ئۆتكەنكى كۈنلەرگە ئوخشىمايۋاتسا ، ئۇ نەسەپلىرىم ، ــ دەپ بىر ئاز ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ خىيال سۈرگەندەك بولدىيۇ ، يەنىلا سۆزلەشكە باشلىدى :

ــ ئىمىن ۋاڭ تۇغ نەسىپىم . ئۇ ئۆز يۇرتىدا ئۇنىڭغا قول ـ قانات

بولغۇچىلارنىڭ بولغانلىقىدىن سەلتەنەت سۈردى. ئۇ تېخىمۇ چات كېرىپ، دائىرىسىنى كېڭەيتىپ دەۋران سۈرۈش ئۈچۈن، ئىككى نەسەپ مۇسانى بۇ يۇرتقا ۋاكالىتەن بەلگىلىدى. ئۈچىنچى، تۆتىنچى، بەشىنچى، ئالتىنچى نەسەپلەر: ئورانزىپ، مەلىكزات، خۇشنىزات، خانزاتلارنىڭ ئالدى نەچچە ئون يىلدىن، ئاخىرى بىر نەچچە يىلغىچە ۋاقتى ـ بەگلىكنى قولىدا تۇتۇپ ئۆتتى. ھەممە شان ـ شەرەپ شۇلارغا مەنسۇپ بولدى، شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇلار ئەل ـ يۇرتنىڭ نېمە بولۇشىنى ئويلاپمۇ كۆرمىدى. دەرۋەقە، ئۇ چاغلاردا ئەل ـ يۇرتنىڭمۇ ئويلىنىش ۋە قوزغىلىش ئىقتىدارى ھەم ئىمكانلىرى بولغانىدى، ئەمدىچۇ؟ ئۇلار ئويغاندى، قوزغالدى. خارۇ ـ زارلىقا مەھكۇم قىلىنغان يۇرت ئەھلى ئۆزلىرىنىڭ مىڭبىر جاپادا تەييار قىلغان ئېشىنى قاغىلارنىڭ چوقىلاپ يەپ كېتىۋېرىشىگە چىدىمىدى. ئاخىر ئۇلار قۇللۇقا، مەھكۇملۇققا، قول ـ پۇتلىرىنى چۇشەپ بەرگۈچى نەسەپلەرگە قارشى ئاتلاندى. بۇگۈنكى كۈنلۈكتە بولسا، يۇرت ئەھلىنى مەھكۇملۇققا گىرىپتار قىلغانلارنىڭ ئۆزلىرى پاش بولدى. ئۇلارنىڭ ئاشۇنداق ھىيلە ـ مىكىرلىرىمۇ كارغا كەلمەيۋاتسا، يەنە نەسەپمۇ، ياق، ياق. ئەمما... ــ دەيتتى ئۇ ئېغىر خۇرسىنىپ ئۇھ تارتقان ھالدا، ــ زادى نېمىشقا، نېمىشقا مەن بۇ نەسەپ زەنجىرىگە باغلاندىم؟ مەن نەسەپلىرىمگە قارىغاندا ئەل غېمىنى تارتقان، يۇرت ئەھلىنىڭ ئازابلىرىنى كۆرگەن ئىدىمغۇ، ئۇلار ماڭا سىرداش ئىدىغۇ، ھەتتا ئۇلار ماڭا ئىشەنگەن ئىدىغۇ، بۇ سۇلتانلىقمۇ ئۇلارنىڭ ماڭا سادىقلىقىنى ئىپادىلەپ كىيدۈرۈلگەن تاجى ئىدىغۇ، يەنە نېمىشقا نەسەپ زەنجىرى مېنى چىرمىۋالدى. مەن... مەن ... ــ دەيتتى مەزمۇت سۇلتان، ئاخىر خۇددى ئەجەل گىردابىدىن قۇتۇلغاندەك، جۈرئەتلىك ھالدا سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، ــ ئىلى جىياڭجۈنىنىڭ جازاسىدىن قېچىش

موهتاجلىق ، خارلىقىنىڭ مۇقەددىمسى ئىكەنلىكىنى تولۇق چۈشەنمەدىم ، جازادىن قاچتىم ، ئۆلگۈدەك قورقتۇم ، نەسەپلىرىمنىڭ شۇ ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلدىم . مانجۇ خانىنىڭ ئەمەلدارلىرى بۇ نەسەپنىڭ خاسىيەتلىك پوستىنغا كىرىۋېلىپ ، خۇددى ياغاچ غاجايدىغان يۈمشاق قۇرتقا ئوخشاش ، ئەل ـ يۇرتنى غاجىلاپ يېدى . شۇڭا ، ئۇلار نەسەپنى ئۇزمىدى ، ئۇزۇلسە ئۇنى ئۇستىلىق بىلەن قايتا ئولاپ تۇردى . مانا مەن شۇ ئىسكەنجىگە چۈشكەن نەسەپمەن . نېمە ئۈچۈن ! . . نېمە ئۈچۈن ! . . . ــ ئۇ شۇنداق سۆزلەيتتى ، سۆزلىگەنسېرى ئەزۆەيلەپ ، بۇرگە سەكرىگەندەك ئۆرلەپ كېتەتتى . ــ زادى ، زادى . . . « ئەل بىلەن ئۆلۈم بەجايىكى توي » دېگەن دانا نەسىھەتنى ئۇنتۇغانلىقىمدىن مۇشۇ كۈن بۇگۈن مېنىڭ بېشىمغا كەلدى . مۇبادا ئاشۇ ھېكمەتلىك سۆزنى ئەستە ساقلاپ جازالىنىشتىن قورقمىغان بولسام ، ماڭا بۇ كۈنلەر يوق ئىدى . جىياڭجۈن مېنىڭ يۈرىكىمنى مىجىپ ، ئىشنى نەسەپ يولۇمغا سېلىش ئۈچۈن غەرەزلىك ھالدا تۇرمىگە تاشلىغان چاغدا قورقمىغان بولسام ، بۇگۈن قېرىنداشلىرىمنى ئۇنىڭ مەھكۇم قىلىشىغا قويمىغان بولاتتىم . ئازادلىق مېۋىلىرىمنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويمىغان بولاتتىم ، يۇرت ئەھلىمۇ بۇگۈنكىدەك مېنىڭدىن بىزار بولمايتتى . ئىسىت ، ئىسىت ! مەردۇ ـ مەردانىلىرىمدىن ئايرىلىپ قالدىم ، شورى قۇرغۇر نەسەپ ، لەنىتى نەسەپ ! . . . لېكىن بۇنىڭدىن ئايرىلىش ھەم تەس ، ئايرىلسامۇ ئەمدىلىكتە ئەل ـ يۇرت قانداق ئىشەنسۇن ؟ مەن ئەمدى يۇرتنىڭ ئىشەنچىسىدىن مەھرۇم بولدۇم . پۇت ـ قولۇم جىياڭجۈننىڭ يىراقتىن تاشلىغان سالمىسىدا چۈشەكلىك ئىدى ، ئەمدىلىكتە يەنە ئەخمەتخان خوجىدەك تەخت كۈشەندىسىنىڭ زەنجىرىدە باغلاقلىق . ئۇنىڭ ئۈستىگە ماڭا سۇلتانلىق تاجىنى كىيدۈرگەن ، ھۈر-لۈكنى يۇرت ئەھلىگە ئىنئام قىلغان سەركەردە سادىرنىڭ ئىشەنچىسىدىن

ئايرىلدىم . ئۇنىڭغا ۋاپاسىزلىق قىلىپ ئىشلەتكەن سۈيىقەستىم پاش بولدى . ماڭا نسبەتەن ئەمدى نەسەپكە قايتىشتىن يۇرت ئەھلى تەرەپكە يۈزلىنىش تېخىمۇ قىيىن بىر مۇشكۈلات ، ــ دەيتتى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە چېچىلغان ھالدا . ئۇ ئاخىرىدا ئۆزىنى ئورىدا ئىچىگە سىغمايۋاتقاندەك ، دېمى سىقىلىۋاتقاندەك ھېس قىلدى ـ دە ، سىرتقا قاراپ ئىلدام چىقىپ كەتتى .

سۇلتان مەزەمزات ئوردا سەيلىگاھىنىڭ ئالدىغا چىقتى . ئۇ باھار ئەتىگىنىنىڭ مەيىن شامىلىدا ئارام تاپقاندەك ، ھېلىقى ئېغىر ۋە ھەسرەتلىك خىياللىرى كاللىسىدىن بىر ئاز نېرى بولغاندەك ، بىر ئاز سەگىپ قالغاندەك بولدى . ئۇنىڭ بۇ تىنچلىقى ئۇزۇنغا بارمىدى . توساتتىن ئىشىك باقارلاردىن بىرەيلەن :

ــ سۇلتان جانابلىرى ! ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا ئەرزىيەت ئېيتقۇچىلار كېرىشكە رۇخسەت سوراۋاتىدۇ . . . ــ دېدى . سۇلتان شۇئان چېچىلىپ ئىشىك باقارغا كايىپ كەتتى :

ــ ئوردا . . . ئوردا سۇلتانى . . . قۇرۇپ كەتسۇن بۇ سۆزلىرىڭ ! . . . يوقال كۆزۈمدىن !

بۇ غەزەپلەك سۆزلەر ئىشىك باقارنى مەڭدىتىپ ، ھودۇقتۇرۇپ قويدى . ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇشنىمۇ ئۇنتۇپ ، داجىپ ماڭغىنىچە كۆزدىن غايىب بولدى . « مانا ، نەسەپنىڭ يەنە بىر يالدامسى . . . ئوردا سۇلتانى . . . نېمىدىن سەسكەنسەم شۇنىڭ يەنە ئالدىمدا پەيدا بولۇۋاتقىنى دېمەمدىغان . مەن ئەمدى بۇنداق نەسەپنى ئاڭلاشنى خالىمايمەن . ئۇنىڭ ئورنىغا ئوردا نامى قۇلىقىمغا يېقىملىق ئاڭلىنىدۇ . ئوردا ــ بۇ دېھقانلار قوزغىلاڭچىلىرى قويغان نام . ئېھ ! ئوردا ، مېنى كەچۈرگەيسەن . سېنىڭ ئالدىڭدا ئەڭ پاسىق گۇناھكار بەندەڭمەن . جىياڭجۇننىڭ دامىغا چۈشۈپ پاسىقلىق قىلدىم . قوزغىلاڭچى يۇرت ئەھلىنىڭ ئىچكى

مەخپىيەتلىكىنى ئاشكارىلاپ بەرگەن پاسىق ئىنسانمەن . مەيلى قوبۇل كۆر ـ كۆرمە ، ھەرقانداق نەسەپ ـ ۋارىس يالدامىلىرىنى ئاڭلاشقا بىزارمەن » ئۇ ئوردىنىڭ سەيلىگاھ باغچىسىدىكى كۆل بويىغا كەلدى . ئۇ بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشى بىلەنلا كۆكسى ـ قارنى بىرئاز بوشىغاندەك ھېس قىلدى . بۇ يەر يېڭى سەيلىگاھ ئىدى .

بۇ يەردە بىر گۈللۈك شېپاك بار ئىدى . يەردىن ئىككى مېتر ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ ، تۆت تېمىنىك ھەممە ياغاچلىرى رەڭدار ، كەسمە گۈللۈك قىلىپ ياسالغانىدى . ھەتتا ئۈستى ۋە تۆت ئەتراپىدىكى گەرنىزلىرىدىمۇ گۈللۈك كۆك خىشقا ئويۇلغان ئويما تەخسە ، ئويما تەخسىدە چاي سۇنۇ- لۇۋاتقان رەڭدار سىركايلارنىڭ گۈللىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ھەممە ئەتراپى تۇمارچە كۈنگۇرىلىق بولۇپ ، شامال ـ بوران ۋە يامغۇر ـ يې- شىنلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، ئۇنىڭغا ئەينەك قويۇلغانىدى ، ئۇنىڭ پول تاختايلىرىمۇ گۈللۈك سىرلانغانىدى . تۆر تەرىپىگە گىلەملەر سېلىنغان ، تام تەرەپكىمۇ بىر دانە چوڭ يىلپىز تېرىسىنى (بېشى بىلەن كۆزىنى ئەينەن كەلتۈرۈپ) ئاسقانىدى . بۇ يەردىكى ھەر خىل گۈل نۇسخىلىرى ئاجايىپ ئۆزگىچە بىر تەسىراتنى بېرەتتى . شېپاڭنىڭ كىرىش ئىشىكىنىڭ يان تەرىپىگە :

گەرچە ئالتۇن جام ئارا گۈلنى نەزەرگە قويسىلەر ،
تەبىئىي خاھىش ئەيلىگەي ئۇنگەن يېرىنىڭ تۇپرىقى .

دەپ ئويۇپ يېزىلغان نەزمە بۇ شېپاڭغا كىرگەنلا ئادەمنىڭ دىققىتىنى ھەممىدىن بۇرۇن ئىختىيارسىز ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى . دېمەك ، شېپاڭنىڭ كىرىش ئېغىزىنىڭ تاملىرىدىن تارتىپ ئىچى ـ سىرتىنىڭ ھەممىسى ئۇي- غۇر ھۈنەر ـ سەنئىتى بىلەن بېزەلگەن بولغاچقا ، ئۇنىڭغا « گۈللۈك

شىپاڭ » دەپ نام قويۇلغانىدى . ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى يېشىل چىمەنزارلىقمۇ ئاجايىپ گۈزەل ئىدى . ئۇمۇ ئالەمدە بار رەڭدارلىقنىڭ ھەممىسىنى نامايان قىلالايدىغان گۈللەر بىلەن پۈركەلگەنىدى . ئۇنىڭدىكى گۈل تېرىلغان ئېتىزلار ، ياغاچلار ھەتتا كونگورىلارغا قويۇلغان ئەينەكلەرگىچە ئوبدان زەن قويۇپ قارايدىغان بولسىڭىز ، ھەممىسىدە ئۆزىگە خاس بىر خىل شەكىل ــ دۇتار ، ساتار ، غىجەك ، نەيلەر ۋە ئۇسسۇلچى ، گۈلچى ، ئىلى مەشرەپى ئويۇن تۈرلىرى ، مۇزىكا تۈرلىرى ۋە باشقا نەرسىلەرنى كۆرەلەيسىز .

سۇلتان مەزەمزات شىپاڭنىڭ ھەممە ياقلىرىغا تويماي قارايتتى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ كاللىسىدا نەسەپ توغرىسىدىكى ئوي ـ خىياللىرى توختاۋسىز داۋاملاشماقتا ئىدى . ئويلىغانسېرى ئۇنىڭ نەسەپكە بولغان ئۆچمەنلىكى ئېشىپ باراتتى . شۇڭا ، ئۇ شىپاڭنىڭ ھەر بىر تال ياغاچ ، تام گۈللىرىگە قاراپ :

ــ ھەي ، باشقىلارنىڭ ، قۇلى بولۇپ تۆرەلگەن نەسەپ . سەنمۇ ئوخشاشلا تەييارغا ھەييار بولۇپ يەيسەن ، ئىچسەن ، ھەممە تەلەي ـ ئا-مەت شاخلىرىنى ئۆزۈڭگە قارىتىپ ئىگىسەن ، ئۆزۈڭنىڭ قىلىۋالسەن ، مېۋىسىنى يەيسەن ، شېخىنى سۇندۇرۇپ ، يىلتىزىنى قىرىسەن . شۇڭا ، سېنىڭدىن ئانا تۇپراق بىزار ، يۇرت ئەھلى بىزار . چۈنكى ، سەن ئەل ـ يۇرتنىڭ ئۈمىدىنى ئاقلىيالمىدىڭ ، دوپپىچىلىك جايىغا بىر تال گىياھنىمۇ تىكمىدىڭ ، مەھشەر كۈنى كېرەك دەيدىغان ، سايىدايدىغان بىر تال گىياھ بويىنىمۇ سېنىڭ ۋاقتىڭدا ئەل كۆرمىگەن . ئەمدى قارا ، يۇرت ئوغۇللىرى ئوردىدا بىر نەچچە يىل تۇرۇپلا بۇ يەرنى گۈل ـ گىياھقا كۆمۈۋەتكىنىنى . ئۆز ئېلىنىڭ ئەنئەنىۋى تارىخى بىلەن بېزەپ ـ نەقىشلىۋەتكىنىنى . بۇ-نىڭدىن كىممۇ تەسىرلەنمىسۇن .

مەزەمزات سۇلتان شۇنداق ئوي ـ خىياللار ئىلكىدە شىپاگدا ئەمدىلا ئارام ئېلىپ ئولتۇراتتى. ئارقا ـ ئارقىدىن ئىككى ئىشىك باقار يۈگۈرۈپ كىرىشىپ:

ـــ ئەرزىيەتچىلەر كۆپەيىپ، جانابلىرى بىلەن كۆرۈشۈش توغرىسىدا قاتتىق تەلەپ قويۇۋاتىدۇ، ـــ دېيىشتى.

مەزەمزات لام ـ جىم دېمىدى، دەرۋازىئوغىلەر يەنە ئېغىز ئېچىشتى:

ـــ كەلگەنلەر باشقا كىشىلەر ئەمەس، جانابلىرىنىڭ يېقىن زاتلىرى، ئۇلارنىڭ جانابىگىزغا ئېيتار مۇھىم مەسىلىھەتلىرى بارەك قىلىدۇ. جانابلىرىنىڭ: ھەرقانداق كىشى كىرمىسۇن، دېگەنلىرى بويىچە ئۇلارنى دەرۋازا ئالدىدا توختىتىپ قويۇۋىدۇق، ئۇلار بىزدىن نارازى بولۇشۇپ كايىشۋاتىدۇ. بولۇپمۇ ئەخمەتخان خوجا بەگ!...

دەرۋازىئوغىلەرنىڭ بۇ ئىسىمنى تەكىلا ئاغزىلىرىدىن چىقىرىشى مەزەمزاتنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇنىڭ قارامتۇل چىرايى تېخىمۇ قارىيىپ تۇتەك قاپلىغاندەك تۇسكە ئۆزگەرگەندى، ئۇ ئاۋۇالقىدەك قاتتىق، ئاچچىق ۋارقىراپ كەتمىدى. ئۆچكە مىيىدەك شاپپىدە ئېرىپ:

ـــ بوپتۇ، كىرسۇن، ـــ دەپ بوش، يۇمشاق جاۋاب بىلەن ئىككى دەرۋازىئوغىنى قايتۇردى. ھايال ئۆتمەي ئەخمەتخان خوجا بەگ شىپاگىنىڭ ئىچىگە ئۇدۇللاپ كىرىپ كەلدى. ئۇ بەكمۇ رەسمىي ـ قائىدىلىك كۆرۈنەتتى، ئۇنىڭ مانتا كاۋسىغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئورۇق، ئىنچىكە باش قىسمىدىن بېلىنىڭ تۆۋەن تەرىپى ئۆزگىچە يوغان، بەكمۇ ئۆلچەمسىز ئىدى. ئادەتتىن تاشقىرى ئالدىغا ساڭگىلاپ كەتكەن قورسىقىدىكى شايى پوتىسىنىڭ تۇگۇنچىكىنى ئىككى قولىدا مەھكەم تۇتقان ھالدا مەزەمزاتقا ئېگىلىپ تەزىم قىلدى:

ـــ جانابلىرى، خۇشۋاق تۇرۇۋاتاملا؟

ـــ ئۆزلىرى كۆرگەندەك ، سىلى ئۆزلىرىچۇ ؟

ـــ بىز ھەرقايسىلىرىنىڭ ئىلتىپاتلىرىدا ئوبدان كېتىپ بارىمىز . بۇنىڭغا مىڭ قەتلە شۈكرى ، ماڭسام ـ تۇرسام جانابلىرىغا ئالاھىدە مىنـ نەتدارلىقىمنى بىلدۈرۈپ كېلىۋاتىمەن ، بۇگۈنمۇ ئۆزلىرىنىڭ ناموۇ ـ شەرىپلىرىنى يادىمغا ئېلىپ ، ئۆزلىرىنى كۆرمەككە بەكمۇ ئىنتىزار بولدۇم . بىزگە كېلىۋاتقان ھەممە تەلەي شاخلىرىنىڭ بىر ئاللادىن باشقا ، ئۆزلىرى تەرىپىدىن ئېگىپ بېرىلىۋاتقانلىقى كىمنىمۇ مەمنۇن قىلمىسۇن دەيلا . . . سىلى بۇ تەكىدىشى يوق ئىلى ئالەمنىڭ ئامەت ششسى . ئۇنى تۆمۈر سەندەلگە قويۇپ ، مىڭ پاتمانلىق تۆمۈر بازغان بىلەن ئۇرۇپمۇ يەنجىيەلمەيدۇ . . .

ئىككىسى كۆرۈشكەندىن كېيىن بولۇنغان بۇ سۆزلەر ھەر ئىككىسىنىڭ ئەسلى تەبىئەتلىرىگە يات ھالدا ئېيتىلىۋاتاتتى . چۈنكى ، مەزەمزات ئىشان خەلىپىلىك تونىغا ئورۇنۇپ ئوردىغا كىرىۋالغان ئەخمەتخانىنىڭ ئادەمخور تەبىئىتىنى بارغانسېرى چۈشىنىپ يەتكەنىدى . ئەخمەتخان خوجا بەگمۇ مەزەمزاتنىڭ ئۆز نەسەپ ۋارىسلىقىدىن يۈز ئۆرۈش تەرىپىگە ئۆتـ كەنلىكىنى ھېس قىلىپ قالغانىدى . لېكىن ئۇنىڭدىكى قورقۇنچاقلىق ، ماختاشنىلا ياقتۇرۇشقا مايىل خۇسۇسىيەتلەرنىڭ قان ـ قېنىغا سىڭىپ كەتكەنلىكىنى ، ئۇنى ئاسانلىقچە ئۆزگەرتەلمەيدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى .

مۇشۇنداق خۇي ـ مىجەزلەر تۈپەيلىدىن ھەر ئىككىيلەننىڭ كۆرۈشكەندىكى ھالەتلىرى ياسالما ، سۈنئىي ئىدى . مەزەمزات ئۇنىڭدىن يىرگەنگەندەك چىراي ئاچماي تۇراتتى . ئەخمەتخان خوجا بولسا ، ھەربىر سۆزىدە ياغاق يۇزىنى پۈرۈشتۈرۈپ ، يالغان كۈلكە پەيدا قىلىپ ، مەـ زەمزاتنىڭ مېڭىش ـ تۇرۇشىغا يەر ئاستىدىن سىنچى كۆز بىلەن قارايتتى . ئاخىر ئۇ مەزەمزاتنىڭ بۇ قېتىمقى ئۆزگىچە مۇئامىلىسىدىن ئۈستۈن

كىبلىش ، ئۇنى يۇمشىتىش ئۈچۈن ، زەھەرخەندىلىك بىلەن ئۇنى ماختاشقا باشلىدى :

ــ جانابلىرىغا جىياڭجۇن قول قويۇقلۇق ، ئۇ ھەر دائىم زىنداندىن ئۆزلىرىنى ئازاد قىلىپ قويۇپ بەرگەنلىكىنى ئۆمرىدە قىلغان چوڭ دانالىقىم دېگۈدەك ، ھەتتا شۇ چاغدا ئۆزلىرىگە زىندان ئازابىنى كۆرسىتىپ قويغانلىقى ئۈچۈن ئالدىلىرىدا بەكمۇ خىجالەت ئىكەنلىكىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدۇ . چۈنكى ، ئۆزلىرى جىياڭجۇننىڭ ئەڭ قابىل ، ياراملىق سەركەردىسى ماليا ڭنى ئېغىر پەيتلەردە غۇلجا قەلئەسىدە ساقلاپ قېلىپ ، ئۇنى جىياڭجۇن ئوردىسىغا ساق ـ سالامەت يەتكۈزۈپ بەرگەن ـ دە . جىياڭجۇن جانابلىرىنى بەكمۇ ئەتىۋار بىلىدۇ ، قەدىرلەيدۇ .

ئەخمەتخان خوجا جىياڭجۇننىڭ تەرىپلەپ ئېيتقان سۆزىنى كۆپ تۇرۇپ سۆزلەپ ، مەزمۇنىنى ئۆزىگە رام قىلىۋېلىشقا تىرىشىۋاتاتتى . مەزمۇنات ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ، بىرئاز ئويلىنىپ قالغاندەك بولسىمۇ ، يەنىلا چىرايى تۇتۇق ھالەتتە تۇراتتى . ئەخمەتخان خوجا بەگ بۇ قېتىم مۇنداق دېدى :

ــ جانابلىرىنىڭ جىياڭجۇن نەزەرىدە شۇنداق ئىشەنچلىكلىكى ھەق . لېكىن ، بۇ ئىشلار بارغانسېرى باشقىلارغا ئاشكارىلىنىپ قېلىۋاتىدۇ . مانا بۇگۈن ئىشىك ئالدىدا ئاققان سەلدەك تۇرۇپ كەتكەن ئەرزىيەتچىلەرنىڭ كۆپلۈكى ئۇنىڭ ئاددىي مسالى . مۇشۇ ئەھۋالغا قارىغاندا ، ئۆزلىرىگە زىيان ـ زەخمەت يېتىشتىن پەخەس بولمساق بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ ، ــ دەپ مەزمۇنىنى قورقۇتتى . بۇ سۆزنى ئاڭلاپ راستتىنلا ئۇ بىرئاز قورقۇنچقا چۈشتى ــ دە ، ئەخمەتخان خوجىغا تىكىلىپ قارىدى . ئۇ شۇ ھامان ئەمدى پەيتى كەلدى دەپ بىلىپ ، مۇنداق دېدى :

ـــ بۇ جەھەتتە ئۆزلىرىگە بىردىنبىر يار ـ يۆلەك بولغۇچى يەنىلا جىياڭجۇن جانابلىرى. ئۇنىڭ شاپائىتىدىن ئايرىلغان كۈنى ئۆزلىرى بىلەن بىرگە كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرۈشمۇ يوق دېسىلە!... ئاقىۋىتى شۇنداقتۇ!...

ـــ شۇنداق، ـــ دېگەن جاۋابنى مەزمەزاتتىن ئەمدىلا ئېلىپ تۇراتتى، دەرۋازىۋەنلەرنىڭ:

ـــ سەركەردە، بىزنى ئايىسىلا! بېشىمىز كېتىدۇ، سۈلتاندىن سوراپ رۇخسەت ئېلىپ چىقايلى، ئاندىن كىرسىلە! ـــ دېگەن يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇشلىرى ئاڭلاندى. شۇ هامان ئەخمەتخان خوجا بەگ ئەھۋالنى سەزدى ـ دە، ئۆزىنى يوشۇرۇشقا مەزمەزاتتىن ياردەم سورىدى. مەزمەزات نىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ئۇ پىنهان بىر جايغا يوشۇرۇندى. شۇ مەھەلدە سادىر پالۋان كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ كەينىدە تۇرغان هېلىقى دەرۋازىۋەنلەر ئۆزلىرىنى ئۇنۇتقان هالدا هېلىقى سۆزلىرىنى تېخىچە تەكرارلىشۋاتاتتى.

ـــ بولدى بەس، ـــ مەزمەزات شۇ هامان دەرۋازىۋەنلەرنى قايتۇرۇۋەتتى ـ دە، كىرىپ كەلگەن سادىرنى خۇشخۇيلۇق بىلەن دىۋانغا تەكلىپ قىلدى. لېكىن، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ قىزىرىپ كەتكەن، قۇلاقلىرى لىكىلداپ توختىمايۋاتقان سادىر پالۋان قوشۇمسىنى تۇرگەن هالدا ئۇنىڭغا ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل كېلىپ توختىدى. مەزمەزات ئېسىنى تاپقاندىن بۇيان تاكى بۇگۈنگىچە سادىرنىڭ نام ـ شۆھرىتىدىن باشقا، ئۇنىڭ مىجەز ـ خۇلقىدىنمۇ ئوبدانلا خەۋەردار ئىدى. مەزمەزات ئۇنىڭ بۇگۈنكى دەك هالىتىنى شەخسەن ئۆزىگە ۋە قېرىنداشلىرىغا بىلدۈرمەي، پۈتۈنلەي مانجۇ ئەمەلدارلىرىغا، چېرىك، دۇشمەنلىرىگە قارىتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلەتتى. ئۇنىڭدىكى بۇ ئۆزگىچىلىك دۇشمەنلەرنى ئۇزۇل ـ كېسىل

يوقىتىدىغان چېغىدىلا كۆرۈلەتتى . مەزەمزات ئۇنىڭ مۇشۇنداق ئەلپازىدىن بەكمۇ قورقاتتى ، شۇڭا ئۇنىڭغا ئوشۇقچە تەكەللۇپ قىلىشقا تىلى قولاشماي كالۋالىشىپ سۆزلەشتىن قالغانىدى . پۇتى كۆيگەن توخۇدەك تىپىرلاپ ، نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرۇپ قالغانىدى .

ــ ئۆچكە مۇڭگۈزىگە شام قاداپ ، چىلپەڭزە قەلئەسىنى ئازاد قىلغىلى قانچە ۋاقىت بولدى ؟ ئېيتقىنا مەزەمزات ! ــ دېدى سادىر ئاردىن بىر هازا ۋاقىت ئۆتكۈزۈۋەتكەندىن كېيىن . ئىشتانىغا چىققان كۆڭۈلگە ئايان دېگەندەك ، مەزەمزاتمۇ ئۆز قىلمىشىنى تونۇپ بولغانىدى ، شۇڭا ئۇنىڭ جېنىنى هەلقۇمىغا كېلىپ قالغاندەك بىلىنىپ ، كۆسەيدەك قاپقارا يۈزلىرىدىكى دۇگىلەك ، ئويمان ـ چوڭقۇر سىزىقچىلار بارغانسېرى پۈرۈشۈپ ، ئۇنىڭ يۈزىنى كىشى كۆرسە سەسكەنگۈدەك هالەتكە كەلتۈرۈپ قويۇۋاتاتتى . ئۇ سادىرنىڭ سوئالىغا دەسلەپتە نېمە دەپ جاۋاب بېرىشنىمۇ بىلەلمەي قالدى . بۇنداق چاغلاردا سادىرنىڭ ئون بارمىقىنىڭ ئون جانغا تېتىغۇدەك هەرىكىتى قىلىدىغانلىقىنى مەزەمزات بىلەتتى ، هەتتا بىر بارماق بىلەن ئۇرۇپمۇ دۇشمەننىڭ كېكىرتىكىنى تېشىۋەتكەنلىكىنى ئۇ كۆرگەنىدى . ئىككى بارمىقى بىلەن چېرىكلەرنىڭ كېكىرتىكىنى ئامبۇر بىلەن قىسقاندەك قىسىپ جېنىنى ئېلىش ئۇنىڭ ئادەتتىكى ئىشلىرى ئىدى . كىچىك چېغىدا دادىسىنىڭ سادىرغا : « قولۇڭنىڭ قاتتىقلىقىنى دۇشمەنلىرىڭگە قارىتىغلىق قىلغاي » دەپ دۇئا بەرگەنلىكىنىمۇ مەزەمزات بۇرۇن ئاڭلىغانىدى ، شۇڭا سادىرنىڭ ئۆزى تەرەپكە بارغانسېرى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن هەزەر ئەيلەپ تىترەيتتى . سادىر سوئال ـ سوراقنى شۇنداق قويۇپ ، ئۇنىڭغا قاراپ غەزەپ بىلەن يېقىنلىشىۋاتاتتى . مەزەمزات ئۇنىڭ كۇچتۇڭگۇر قوللىرىنىڭ ئۆزىگە قارىتىپ سۇنۇلۇشىدىن قورقۇپ جان ـ پېنى چىقىپ كەتتى . دۇدۇقلاپ تۇرۇپ :

ـــ بـۇگـۈن توپ ـ توغرا بىر ئاي بىر كۈن بولدى ، ـــ دېۋېدى ، سادىر يەنە :

ـــ بـۇغـۇ ئېسـىگدىكەن ، قېنى دەپ باققىنە ، بىز غۇلجا شەھىرىنى قـاچـان ئازاد قـىلـىپ ، ئېرجانلارنى ئۆز سېپىمىزگە قاچان قوشتۇق ؟ ـــ دەپ ئۇنىڭغا ياندۇرۇپ سوئال قويدى . ئۇ دەرھاللا :

ـــ ھەر ئىككىلا ئىش بىر كۈندە بولغان ، ئۇنىڭغا ئۈچ يىل بىر كۈن بولدى ، ـــ دېدى .

ـــ سېنىڭ بىلەن مەن قەيەردە ، قاچان ئۇچراشقان ؟

ـــ بۇنىڭدىن تۆت يىل بۇرۇن كۇرە زىندانىدا .

ـــ ئۇ چاغدا نېمىلەرنى دېيىشكەنىدۇق ؟

ـــ سـىلـە مـېنىڭ كۆرگەن چۈشۈمگە تەبىر بېرىپ : ئاسماندا ئېلىشقان ئاق قۇش سەن ، قارا قۇش ـــ مەنچىڭ چېرىكلىرى ، قارا قۇشنىڭ غـەرق بـولۇپ يەرگە چۈشۈپ كېتىپ ، ئاق قۇشنىڭ ئەركىن قانات قېقىپ كـۆكتە پەرۋاز قىلىشى ـــ كۇرىشىمىزنىڭ چوقۇم نىجادلىققا ئېرىشىدىغانلىقىدىن ، سېنىڭ زىندانىدىن چىقىپ قوزغىلاڭچىلار قۇرغان سۇلتانلىقنىڭ سـۇلـتـانـى بـولىدىغانلىقىڭدىن بېشارەت ، دېگەنىدىلە ، شۇنداق دەپ سۆزلەشـكـەنىدۇق . دېگەندەكلا قوزغىلاڭ مېۋىسىنى ماڭا تۇتقۇزدىلا . بۇنىڭغا ئۇچ يىل چامىسىدا بولۇپ قالدى . . .

ـــ مـۇشۇ جەريانىدا ماڭا ئاستىرتىتىن قانداق بۆھتانلارنى چاپلاپ ، قـانداق ھۇجۇم قىلدىڭ ؟ قانداق سىرلارنى يوشۇردۇڭ !؟ يېقىنقى بىر ئاي بـىـر كۈندىن بۇيان نېمە ئۆزگىرىشلەرنى قىلدىڭ ؟ ـــ سادىر ئۇنىڭ سۆزىنى چـورتلا ئۈزۈۋەتـتـى . سـادىـر غـەزەپ ـ ئاچچىقىدا ئۇنىڭغا تېخىمۇ تـىكىلدى . مەزمۇنات بۇ قېتىم ھەرقانداق قىلىپمۇ ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئېلىپ قاچالمايۋاتاتتى . سادىرنىڭ ئاچچىقى راسا كەلدى ، ئۇ بېگىز قولىنى ئۇنىڭ

كۆزىگە ئاپىرىپ بولۇپ :

ــ خەير ، كۆزۈڭنى ئويۇپ ئالاي دېۋىدىم ، يەنە . . . ئۆز ئىكەنسەن ، سېنى يەنە بىر قېتىم كەچۈرۈۋېتەي ! سېنىڭدىن بۇنچىلىك يامانلىق كېلەر دەپ ئويلىماپتىكەنمەن . بىزنىڭ پوستىمىزغا كىرىۋېلىپ ئاسىيلىق قىلىپ ، ئىككى قولى بىگۇناھلارنىڭ ئىسسىق قېنىنى بىلەن بويالغان جىيانجۇن سەركەردىسى مالياڭنى ئاۋامنىڭ ئىشەنچلىك تۈۋرۈكى بولغان ئوردىمىزدا ساقلىغىنىڭنى قارا . ئۇنى ئاز دەپ مېنى ئاشۇلارغا تۇتقۇن قىلىپ بېرىشنى پىلانلاپ ، قوزغىلاڭچى قوشۇننى پارچىلاپ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىغا زىددىيەت ـ ئىتتىپاقسىزلىق ئۇرۇقىنى چاچتىڭ ، ئاۋام ئىشى ئۈچۈن جان تىكىپ كۈرەش قىلغان قوزغىلاڭچىلارنى چەتكە قاقتىڭ . تېگى ـ تەكتى نائېنىق بولغان سىرتتىن كەلگەن دىلى زەھەر ، يامان نىيەتلىك بەدبەخلەرنى ئوردىغا كىرگۈزۈپ ، ئۇلارغا مەنسەپ بېرىپ ئولتۇرغۇزغىنىڭچۇ تېخى . ئاخشاملا قىلغان سۇيىقەستلىك ھەربىكەتلىرىنىڭنىڭ گۇۋاھچىلىرىنى شۇ تاپتا ئالدىڭغا ئېلىپ كىرسەم ، نېمىمۇ دەپ جاۋاب بېرەرسەن . مۇشۇ ئىشلار توغرىسىدا ياخشى نىيەت بىلەن مەسلەھەتكە كىرگەن نازىم بىلەن ئەلىگە ، گاڭگۇك باقى بىلەن نودەرگە قىلغان ھىيلە ـ نەيرەڭلىك گەپلىرىڭگە نېمە دەپ جاۋاب قىلىسەن ئەمدى ؟ . . . ھاشار ، ئالۋان ـ سېلىق بىلەن دېھقانلارنى قايتا خورلاشقا باشلىغىنىڭچۇ تېخى . شۇڭا ، ئۇلار سۇلتانلىقتىن نارازى بولۇشۇپ ، ئەرزىيەت ئېيتىشۋاتىدۇ . كۈنىگە يۈزلەپ ـ مىڭلاپ يۇرت ئەھلى ئوردا ئالدىدا زارىقىپ تۇرۇۋاتىدۇ . ئۇلارغا قانداقمۇ جاۋاب بېرىسەن ؟ شۇنداق قىلمىشلارنى قىلمۇاتقان سەن ساتقىن ، سەن مۇناپىق بولماي ، پۇقرا ، ئاۋام بىلەن بىر جان ، بىر تەن بولسام مەن ساتقىن ، مەن ئىمانسىز بولدۇممۇ ئەمدى . . .

سادىر ئۇنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى ئەنە شۇنداق سۆكۈپ تاش-

لىدى . مەزەمزات كۆزىدىن ياش تۆكۈشكە ئۆتكەندى ، سادىرنىڭ ئاخىرقى قېتىم مەزەمزاتقا تېخىمۇ يېقىنلاپ :

ــ سەن ! ــ دەپ ۋارقىرىشلا ، ئۇنى پاكىتىدە يېرىلىپ باش قويۇپ ئۇنلۇك يىغلاشقا مەجبۇر قىلدى .

ــ تووۋا ، تووۋا ! قىلغان ـ ئەتكەنلىرىمگە تووۋا ، كورلۇق قىپتىمەن ، كەچۈرگەيلا پالۋان ، كەچۈرگەيلا . . .

بۇ سۆزلەر ئۇنىڭ ئاغزىدىن ھەقىقەتەنمۇ تەسلىكتە ، پۇشايمان ئالىرىلاش تەلەپپۇزىدا چىقۋاتاتتى . ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى ئۆكۈنۈش ، ئەلەم چىرماپ ئالغانىدى .

ــ مېنى ئادىمى شەيتان ئازدۇرۇپتۇ ، مەن ئېزىپتىمەن ! ــ ئۇ خۇددى ھازىرلا ئەخمەتخان خوجا بەگنى يوشۇرۇنغان يېرىدىن تارتىپ سۆرەپ چىقىدىغاندەك ، ئۇ يوشۇرۇنغان تەرەپكە قاراپ ئۆزىنى ئاتىدىغاندەك ئەلپازدا تۇراتتى . سادىر :

ــ خەير ! . . . بۇ قېتىممۇ يول قويماي . تېزدىن ئوردا ئىچىدىكى زەھەرلىك يىلان ـ چايانلىرىڭنى تىنجىت ! بىز چىلپەڭزە قەلئەسىنى ئازاد قىلىپ ، ئوردائىغا دەسسىمىگەن بىر ئاي ئىچىدە يولغا قويغان ئەمىر ـ پەرمانلىرىڭنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، بۇ توغرىسىدا ئېلان چىقار ، ــ دېدى ـ دە ، ئالدى ـ كەينىگە قارىماي چىقىپ كەتتى . مەزەمزاتمۇ سادىر بار چاغدىكىدەكلا بىچارە ـ مسكىن ، ئويچان ھالەتتە تۇرۇپ قالغانىدى . چۈنكى ئۇنىڭ دەسلەپتىكى « نەسەپ » ھەققىدىكى خىياللىرى قايتىدىن يادىغا كېلىۋاتاتتى . ئارقىدىنلا ئۆتكۈزگەن قىلمىش ـ ئەتمىش جىنايەتلىرى يېپقا تىزغاندەك بىر ـ بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتۈۋاتاتتى .

ــ ھەقسىزلەن كەچۈرگۈسىز ، ــ دەپ پىچىرلايتتى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە .

شۇ ئەسنادا ئەخمەتخان خوجا بەگ يوشۇرۇنغان تەرەپتىن قايتا پەيدا بولدى. ئۇ بۇ قېتىم چىرايلىرىنى تېخىمۇ پۈرۈشتۈرۈپ، يۈزىگە مەجبۇرىي، سۈنئىي كۈلكە پەيدا قىلىپ:

ــ بەللى!... بەللى!... ــ دېگەن سۆزلىرى بىلەن مەزەمزاتنىڭ ھېلىقى خىياللىرىنى بۆلۈۋەتتى.

ــ ئەمدىلىكتە بىزنىڭمۇ ھېسابىنى شۇنداق ئوچۇق قىلمىساق بولمايدىغان ئوخشايدۇ...

ــ نېمە ھېسابنى؟!

ــ سىلىنىڭ بىزگە بەرگەن ئەھدە ـ ۋەدىلىرى توغرىسىدىكى ھېسابنى دېمەكچىمەن.

ــ مەن سەنلەرگە ئەھدە ـ ۋەدە قىلمىدىم. بۈگۈندىن ئېتىبارەن ئۆزۈمنىڭ سەنلەرگە ئەھدە ـ ۋەدە قىلغانلىرىمدىنمۇ ۋاز كېچىمەن، ئۇنى رەت قىلىمەن. ساڭا شۇنى ئېيتايكى، بېرىپ خوجدارلىرىڭغا ئېيت، ھېلىغۇ ئۆزۈمنىڭكەن، ھەتتاكى ئەجدادلىرىمغا بەرگەن ئەھدىلىرىمنىمۇ رەت قىلىمەن. ئۇنىڭ بەدىلىگە پۇقرالىرىمنىڭ تارتقان دەرد ـ ئەلەملىرى ئۈچۈن ئۇلاردىن كەچۈرۈم سورايدىغانلىقىمنى جاكارلايمەن. بېرىپ كىمگە ئېيتساڭ ئېيت، جىياڭجۈنگە قىلغان ئەھدە ـ ۋەدىلىرىم ئىناۋەتسىز، سەنمۇ يوقال، كۆزۈمدىن يوقال! سەن... سەن!... ئادىمى شەيتان سەن!...

مەزەمزات شۇنداق چېچىلىپ چالۋاقاۋېرىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايلا قالغاندى. ئۇنىڭ ئاخىرقى ۋارقىراپ ـ جارقىراشلىرى شىياڭنى بىر ئالغا نىدى. شۇئان بۇ غەلىتە، ئاچچىق ئاۋازدىن چۆچۈپ كەتكەن دەرۋازىۋەن، ئوردا مۇھاپىزەتچىلىرى پايپېتەك بولۇشۇپ، بۇ ئىككىيلەنىڭ ئەتراپىدا پەيدا بولۇشتى. مەزەمزات ۋارقىراپ ـ جارقىراپ:

ـــ يوقىلىش كۆزۈمدىن ! يوقىلىش ! ئۆز ئىشلىرىڭغا بېرىش ! ـــ دەپ ئۇلارنىمۇ ئۆز جايلىرىغا قايتۇرۇۋەتتى . شۇ ئەسنادا ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۆزىگە ئىشەنچلىك ئوردا خادىمىدىن بىرىگە كۆز ئىشارىتى قىلىۋەتتى . بۇ ھالنى مۇشۇ ئىككىسىدىن باشقا ھېچكىم سېزىلمىگەنىدى ، مەزمەزات شىپاڭ سۈپىسىغا بىر پۇتىنى تىرەپ ، بېشىنى تۇتقان ھالدا يەردىن باش كۆتۈرمەي ھاسىراپ خىيال سۈرمەكتە ئىدى . كۆپ ئۆتمەستىلا ئوردا خادىمىدىن بىرى بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى ـ دە ، بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ تۇرۇپ مەزمەزات سۇلتانغا تەزىم قىلدى . ئارقىدىن ئەخمەتخان خوجا بەگكە ئېگىلىپ قويدى . ھېلىقى كىرگەن خادىم يېنىدىن بىر مەكتۇپنى چىقىرىپ ، مەزمەزاتقا يېقىنلاپ بېرىپ ئىككى قوللاپ سۇندى . سۇلتان مەزمەزات شۇ چاغقىچە ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويمىغانىدى .

ـــ بۇ مەكتۇپنى ، ـــ دەپ ئۇنلۇك ئاۋازدا ئۇنىڭغا سۇنغانىدى ، شۇ چاغدىلا مەزمەزات بېشىنى كۆتۈردى ، مەكتۇپنى ئۇنىڭ قولىدىن ئالدى . شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا غەزەپ بىلەن مەكتۇپنى يىرتتى . خەتنىڭ بىر بۇرجىكى مەكتۇپ بىلەن يىرتىلىپ چىقتى . سۇلتان ئۇنىڭغىمۇ پىسەنت قىلمىغان ھالدا ئۇ خەتكە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى . ئاندىن ئۇ ئورنىدا دىڭىشىدە چۆچۈپ قەددىنى رۇسلىدى . ئالاق ـ جالاق بولغان كۆزلىرىنى تېخىمۇ يوغان ئېچىپ ، ئۇ خەتكە قايتىدىن كۆز يۈگۈرتتى . ئۇنىڭ بايىقى ئاچچىق ـ غەزەپلىرىنىڭ ئورنىنى بىردىنلا بىچارىلىك ، چۈشكۈنلۈك ئىگىلىگەن ئۆزگىرىشلىرىنى ئەخمەتخان خوجا بەگ سېزىپ ، تاماشىسىنى كۆرۈۋاتاتتى .

ـــ بالام ! تۇغ بالام ! ئۆمرۈمدە يالغۇز بالام ! ... ساقا بالام ! قاشقىر بالام ! ... ئەمدىلا ئون بەشكە كەلگەن قىران بالام ! تۇڭچىلىق ئوقۇش بېشىڭغا چىقتىمۇ بالام ! ... ئالەمدىن كەچسەم كېچەي بالام ، سېنى قۇت-

قۇزاي بالام !...

مەزەمزاتنىڭ خەتنى ئوقۇپ ، دادۇ پەرياد ئۇرۇشلىرى ئەخمەتخان غوجا بەگنى تېخىمۇ يايرىتىپ خۇشال قىلىۋەتتى . ئۇ ئۆز ئىچىدە : بەللى ، بەللى ، جىياڭجۇنگە كۆرسەتكەن بۇ چارەم ھەقىقەتەن ئۇنۇملۇك بولىۋاتىدۇ . جانابىي جىياڭجۇننىڭمۇ كۆڭلىنى ئالىدىغان بولدۇم . مېنىڭمۇ كۆڭلۈم ئۇنىڭ سېخىي ئىنئاملىرى بىلەن كۆلىدىغان بولدى ، ياشنايدىغان بولدى ... سۇلتانلىق ، سۇلتانلىق ... ماڭا ئاتا بولمىسا ... قېنى ، — دەپ ئۆزى بۇرۇنلا تەخ قىلىپ قويۇپ ، ئاندىن كىرگۈزگەن بۇ مەكتۇپنىڭ ئوينىغان رولىدىن تېخىمۇ ھۇزۇرلىناتتى . مەزەمزات ئاخىر ئەخمەتخان خوجىغا قارىدى .« ئىت ئۇرغۇچىسىغا ئامراق » دېگەندەك ، يەنىلا ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سوراش نىيىتىدە ، ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى . سۇلتاننىڭ نېمە قىلارنى بىلمەي پەسكويىغا چۈشۈپ گاڭگىراپ قالغانلىقىنى بىلىپ يەتكەن بۇ ساتقىن ، ئۆزىنى سۇلتانغا نىجادلىق تىلەيدىغان شاپائەتچى قىلىپ كۆسىتىشى ئۈچۈن ، تۈلكە قۇيرۇقىنى يوشۇرۇپ ، ھېچنېمىنى بىلمەيدىغان كىشى قىياپىتىدە :

— سۇلتانىم ، ئۆزلىرىدىن سوراشنى بىئەپ كۆرۈۋاتىمەن ، رۇخسەت قىلامدىلىكىن ؟ بۇ ... بۇ ... — دەپ يالغاندىن دۇدۇقلىغان قىياپەتتە ساختىلىق بىلەن ھېجىيىپ ، سۇلتاننىڭ ئاغزىغا قارىدى . سۇلتان :

— خوپ ، نېمىنى دەيدىلىكىن ، سوراۋەرسىلە ، — دېگەندى ، ئۇ يەنىلا ھېيلىگەرلىك بىلەن :

— قوللىرىدىكى بۇ مەكتۇپقا نېمىلەر يېزىلىپتىكىن ؟ ئۆزلىرىنى ئوشۇقچە بىئارام قىلىۋاتىدىلا ، — دەپ ھېچنېمىنى بىلمىگەن بولۇپ خۇپسەنلىك قىلدى .

— قارىمامدىلا ، كۆڭۈل ئاغرىقى ... — سۇلتان مەكتۇپتا يېزىلغان

قايغۇلۇق خەۋەرنى ئېيتىپ بەردى .

ــ بۇ جياڭجۇن ، ــ دېدى ئەخمەتخان خوجا بەگ مەزمەزاتنىڭ قولىدىكى خەتكە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ ، سۇلتانغا تەسەللى بەرگەن قىياپەتتە ، ــ ئىلگىرىكى جياڭجۇنلەردىنمۇ بەكرەك بىلەرمەن جياڭجۇندەك قىلىدۇ . شۇڭا ، ئۆتكەندە ئۇنى بېيجىڭ خانلىقىمۇ ئالاھىدە ئىنئام بىلەن مۇبارەكلىگەنىڭ گېپى بار . ئۇنىڭ قىلغىنى قىلغان ، ئەتكىنى ئەتكەن ئوخشايدۇ . شەرقىي جەنۇبتىكى قېرىنداشلاردىن ئاڭلىشىمىزچە ، ئۇ يەرلەردىكى توپىلاڭچىلارنىڭ بىرىنىمۇ تىرىك قويماي دارغا ئېسىپ ، چېپىپ ، ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ . ھەتتا ئۇلارغا يان باسقانلارنى بايىلا ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكى ئېنىق . ئۇلارنىڭ سۆزىنى سۆزلەپ قويغان ئەمەلدارلارنىڭمۇ شۇ يەردىلا كاللىسىنى ئېلىۋېتىپتۇ ، دەيدۇ ئەمەسمۇ . شۇنىڭغا قارىغاندا ، جياڭجۇننىڭ غەزىپى ھەقىقەتەن يامانداەك قىلىدۇ . ئەمدى ئۇنىڭ ئۆزلىرىگە يازغان بۇ مەكتۇپىدىكى : « ئېسىڭدە چىڭ تۇت . ئۆز قەۋمىڭنى ئوبدان باشقۇر . ئۇلارنى ئىلكىڭدە قويدەك ياۋاش قىلىپ ئۆگەت . ئۇلار بىزگە ــ خان جەمەتىگە جانپىدالىق بىلەن خىزمەت قىلىسۇن . ئەگەر ، ئۆكتە قوپقۇچىلار بولسا ، قىرىپ تۇخۇمىنى قۇرۇتىۋەت » دېگەن سۆزلىرىدە گەپ بار ، بۇنى سىلىگە ئېيتاي دېسەم ... ــ ئۇ شۇنداق دەپلا جىنم بولۇۋالغاندى ، مەزمەزات ئۇنىڭغا تېخىمۇ يېقىنلاشتى ۋە ئۇنىڭدىن نىجادلىق ، شاپائەت تىلەشكە ئۆتتى .

ــ قېنى ئېيتسىلا ، زادى ئۇ دېگىنى نېمىدۇ ؟

ــ ئېيتاي دېسەم ...

ــ ئېيتسىلا بېگىم ، ئېيتسىلا ! ....

ــ كېيىن ئىلگىرى ...

ــ ياق ، سىلىگە ھەر قانداق خەۋپ ــ خەتەر كەلسە ، ھۆددىسىگە

مەن .

ــ ئۇنداق بولسا ، جياڭجۇننىڭ يۇرتنى قىر ، جەمەتىڭنى قىر دېگىنى راستلا ئۇلارغا قارىتىلىپ ئېيتىلغان سۆز بولمسا كېرەك . خان جەمەتىنىڭ بۇ يەردە تىنچ ـ توق ياشىشى ئۈچۈن ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە قۇتراتقۇلۇق قىلغۇچىلارنى قىر ، دېمەكچى .

ــ ئۇنداقتا...

ــ ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا ، ئۆتكەنكى ئۆزلىرى بىلىدىغان سادىر پالۋان توغرىسىدىكى گەپتىن باشقا نەرسە ئەمەس .

ــ هە ، سادىر پالۋان ... ياق ، ياق ! ئۇنىڭغا تىڭ تەگكۈزۈش ، ئۇنى ئەل كۆزىدىن يوقىتىش مېنىڭ قولۇمدىن ، مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ . ئوتتۇز ــ قىرىق يىللار مابەينىدە ئۆتكەن تالاي جياڭجۇنلەر چېغىدا ئۇنى يوقىتالمىغان تۇرسا ، مەن ... مەن ... قانداق يوقىتالايدىكەنمەن . بۇ چۈش ، بۇ خام خىيال ... بۇ مېنىڭ ئوي ــ پىكرىمگە يات ، بۇ تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس . مانا بۇ يەر سادىر باشلىغان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئوردىسى . سادىر بۇگۈنكىدەك ئوردا ــ تەختىگە ئىگىدارچىلىق قىلىپ تۇرغان ، ئوردىدا ئۆز قوزغىلاڭچىلىرى ئادەملىرى قاراۋۇللىۇقتا تۇرۇۋاتقان پەيتتە ، مەن بۇ ئىشنى قانداقمۇ زىممەمگە ئالالايمەن . ئۆتكەندە بۇ ھەقتە جياڭجۇنگە ئەھدە بېرىپ ، كۆرگۈنۈم ئاز بولدىمۇ ؟ سادىرنىڭ ، يۇرتنىڭ ئالدىدا ئابرويۇم ، ئىناۋىتىم بىر تىيىنغا يارىماس بولدى . يەنە ئۇ ، ماڭا يول بېرىپ ، كەچۈرۈم قىلغان بۇگۈنكى كۈندە ، مەن ئۇنىڭغا يەنە قانداقمۇ قارا سانىيالايمەن ... ئېيتتىمغۇ ، تۇمەنلىگەن خان چېرىكلىرى بۇگۈنگىچە ئۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماي ، يەر چىشلەۋاتقان تۇرسا ، مەن ... مەن ! ...

شۇئان ئەخمەتخان خوجا ئازازۇللۇق قىلىپ :

ـــ ئۆزلىرى ئۇنچىۋالا نادان ، پەمسىز ئەمەس ، ۋۇجۇدىلىرىدىكى قانلىرى ساپ ، ئەقىللىقلارنىڭ قېنى ، دانىشمەنلەر ، بەگلەرنىڭ قېنى . ئۆزلىرى بولسىلا ئوقۇمۇشلۇق ، پاراسەتلىك . شۇڭا ، جياڭجۇن جانابلىرى بۇنىڭدىن بۇرۇنقى ھەر بىر سۆزىدە ئۆزلىرىنىڭ تەرىپلىرىنى قىلماي ئۆتەمگەن . مەن ئۇچۇن ئۆزلىرى ئېيتقاندەك ، ھەممىلىرىلا ئوخشاش دېسىلە ، يۇرت ـــ يۇرت ، قەۋمى ـــ قېرىنداش ، يارۇ ـــ بۇرادەر دېگەن بۇ يەردە ئوخلىساممۇ چۇشۇمگە كىرمەيدۇ . بەزى چاغلاردا شۇنىڭ ئۆزىمۇ بولىدىغان ئىشكەن . مەسىلەنگە ئېيتقاندا ، بۇگۈنكىدەك ئەھۋالغا دۇچار بولغانلىرىدا ، ئۆزلىرى ئەگەردە يەنىلا يۇرت دېسىلە ، دۇنيالىقتىكى بىر تال ئوغوللىرىدىن ئايرىلىپ قالىلا دېسىلە .

ـــ ياق ، ياق ! يۇرىكىمنى قوزغاتمىسىلا ، دۇنيالىقتىكى يالغۇز ئوغۇلۇمدىن ئايرىلىپ ياشاش ـــ ماڭا ھارام ، لەنىتى دوزاخ !

ـــ ئانچىكى دەۋاتقان گەپ ...

ـــ زادى قانداق قىلسام بولىدۇ ؟ توغرا يول كۆرسەتسىلا !

ـــ ئۆزلىرىنىڭ مەيلىچە بولسا ، مېنى بەگ قىلماس ئىدىلە . جياڭجۇن جانابلىرىنىڭ قىلتىقىغا چۇشۇپ قېلىپ ، شۇ ۋەجىدىن دەسلەپتە قىلغان ئىشلىرى مېنى بەگلىك مەنسىپىگە قۇيغانلىقلىرى ئىكەنلىكىنىمۇ بىلىدىغانلا تەخسىر . شۇنداقكەن ، ئەمدىكى ئىشلاردىن تولىمۇ ئەنسىرەپ كەتمىسىلە ، ئۆزلىرىنىڭ سۇلتانلىقلىرى ھازىر قۇرۇق بىر نەرسە . سۇلتانلىقتا دەسلەپكى قوزغىلاڭچىلىرىدىن كىم قالدى دەيلا ! ھەممىسى ھاشار ـــ ئالۋانلىرىنىڭ ئېتىنى ئاڭلاپ ، ئۆزىنىڭ يۇرت ـــ ماكانلىرىغا كېتىشتى . ئۇلارنىڭ ئورنىغا مۇساپىرلار سەپلەندى . سەركەردىلەردىن قالغىنى گاڭگۇڭ باقى ، ئۆلىمالىرىدىن شەمشىدىن خەلپەت ، موللا بىلال ، ئۇلاردىن باشقا يەنە كىملەر بار دەيلا تەخسىر ! ئۇلارنىڭ ھەر

قايسىسىغىمۇ بىر نەچچىدىن مۇساپىر سەركەردە ، ئۆلىمالىرىمىزنى ئا-
رىلاشتۇرۇۋەتتۇق . چىلپەكزە قەلئەسى بولسا مېنىڭ قولۇمدا ... باش
تەرىپىدىن بولسا ، پاناھىم ــ جىياڭجۇن جانابلىرى يار ـ يۆلەك بولىدۇ
دېسىلە ... ئەمدى قورقۇپ دىلىغۇل بولۇپ تۇرىدىغان نېمىسى قالدى
دېسىلە . شۇڭا ... سادىرنى يوقىتىش توغرا كەلسە ، ئۆزلىرى قىلىچ تۇتاتـ
تىلىمۇ ... ئۆز ئادەملىرى ئارقىلىق بىر كېچىدىلا ...
ــ پالۋاننى ... بىر كېچىدىلا دەمدىلا ! ...
ــ شۇنداق بولىدۇ ــ دە ، ئەلۋەتتە ، ياق دېسىلە بۇ مەكتۇپتا
ئېيتىلغاندەك ئەزىز باللىرىڭ تېنىدىن جۇدا بولغان كاللىسىنى ئەتە
كەچتە تاپشۇرۇپ ئالسىلا ، بولمىسا ...
ــ ياق ، ياق ! بۇنىسى تېخىمۇ دەھشەت ، بالا ـ قازانىڭ ئۆزى ...
بۇ ئىككىيلەن ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان يۇقىرىقىدەك سۆزلەرنىڭ
ئاخىرىسىغا ئۇلگۈرۈپ ، ئۇشتۇمتۇت ئۇلارنىڭ ئالدىدا سادىر پەيدا بولدى .
بۇ ئىككىيلەن مۇشۇكنى كۆرگەن چاشقاندەك ، سادىردىن ئۆلگۈدەك
قورقۇشۇپ ، تىزلانغانلىرىچە ئۇنىڭ پۇتىغا توختىماي باش ئۇرۇشاتتى :
ــ خۇدا ھەققى ، تۇۋا ، تۇۋا ! گۇۋاھلىرىمىزنى كەچۈرگەيلا ،
ئىلاھە مەھەممەدۇن رەسۇللىللا يولىدا بىر قوشۇق قېنىمىزنى ئۆزلىرىدىن
سورايلى ، ــ دېيىشىپ ، خۇدانى تىللىرىغا ئېلىشىپ مىڭ مەرتىۋىلەپ
كەچۈرۈم سوراشتى . ئۇلارنىڭ جېنى تۇمشۇقلىرىغا كېلىپ قالغانىدى .
سادىر يىنىدىن چىقارغان قىلىچنى قايتىدىن غىلاپقا سېلىۋېتىپ :
ــ ئەلھەمدۇلىللا ، مۇسۇلمان بولغانلىقىم ئۈچۈن ، قان تېمىۋاتقان
ئاغزىلىرىڭنى تەنلىرىڭدىن جۇدا قىلىشقا رايىم بارمىدى . بىلىپ
قويۇشقىن ، بۇ يەر جياڭجۇننىڭ ئوردىسى ئەمەس ، قوزغىلاڭچى دېھـ
قانلارنىڭ ئوردىسى . گۇناھلىرىڭنى ئەمدى دېھقانلارغا ئىشلەپ يۇيۇشساڭ

يۇيۇشتۇك ، بولمسا ، جاجاڭنى يېيىشسەن ـــ دېدى ـــ دە ، غەزەپ بىلەن ئوردىدىن چىقىپ كەتتى .

ئالتىنچى باب

مەن ئۇرۇشقا چىققاندا ،
ئاچچىقتىن شاراب يۇتتۇم .
ئۆز ـ ئۆزۈمگە ھاي بېرىپ ،
ھارۋىدا توشقان تۇتتۇم .

(سادىر پالۋان قوشاقلىرىدىن)

قوچقار

سادىر پالۋان سۇلتانلىق ئوردىسىدىن قايتىپ چىققان كۈنى ـــ دەل جۈمە كۈنى ئىدى . ئۇ ئوردا دەرۋازىسىدىن ئوزاپ ماڭغاندا ، بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ پەشتىقىدا مەزىن جۈمە نامىزىغا ئەزان چاقىرىۋاتاتتى . ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدىكى سان ـ ساناقسىز ئەرزىيەتچىلەر بىردىنلا تىمتاس بولۇشۇپ ، ئۆره تۇرغان ئورۇنلىرىنىڭ ئۆزىدىلا تىزلىنىپ ئولتۇرۇشۇپ ئەزەلنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى قىلىپ تىڭشىشىۋاتاتتى . سادىرمۇ ئەزەلىي ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئۆره تۇرغان بويىچە بىردەم تۇرۇپ قالدى . ئەزەلىي خىرلاشتى . شۇ ئەسنادا ئوردا دەرۋازىسى ئالدى تەرەپتىن تۇيۇقسىز :

ـــ سادىر پالۋان ! ...
ـــ سادىر ئاكا !...
ـــ سەركەردە ! ...
ـــ پالۋان ! ... ـــ دەپ ئىلتىجالىق توۋلاشقان سادالار مەيدانىنى بىر

ئالدى . شۇ تاپتا سادىر تولىمۇ ئالدىراش بولسىمۇ ، بۇ يەردىكى كۆپچىلىككە ئۆز يولىدا سالام ـ سائەت قىلىپ ، ھال ـ مۇڭ بولۇشۇپ ماڭدى . ئارىدىن بىرەيلەن ئۇنىڭغا « سالام » دېگەن سۆزنىنى ئارانلا دەپ بولۇپ ، بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى . سادىر شۇ يەردىلا بىر ئاز توختىدى . يىغلىغۇچى نوغايتۇلۇق ئېرجانلارنىڭ بىرى ـــ سادىرنىڭ ئايالى شەرۋانەم بىلەن بىر تۇغقانىنىڭ بالىلىرى بولاتتى . ئۇ سۇلتانلىقتىن ئالۋان ـ سېلىق يىغىشقا چىققانلار ئۇستىدىن ئەرزىيەت ئېيتىپ كەلگەنىدى . ئۇ شەھەرگە كىرىپ سادىرنى ئىزدەپ ، بارمىغان يېرى قالمىغان، ھەتتاكى ئۇ بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ پەشتىقىدا ماكان تۇتقان موللا بىلالنىڭ يېنىغىمۇ بارغانىدى . ئۇ سادىرغا يىغلاپ تۇرۇپ :

ـــ بىزنى ھاشار ـ سېلىق يىغقۇچىلار : سېلىق تۆلە ... ئالۋاننى تۆلە ! ... بۇگۈن كەچ كىرگۈچە تۆلىمەيدىغان بولساڭلار ، ئۇرۇق ـ پۇشتىلىرىڭنىڭ بىرىنىمۇ قويماي قىرىپ تاشلايمىز ! ... ئېسىڭلاردا بولسۇن ، بۇ ماكاندا مانجۇ ئەمەلدارلىرىغا چاڭگۇڭ بولۇپ ئىشلىگەن زاپۇ باشلىق مانجۇ دېھقانلىرىنى قانداق يوقاتقان بولساق ، بىزمۇ سەنلەرنى شۇنداق يوقىتىۋېتىمىز ! دەپ تېخىمۇ بەتتەرەك قىينىدى . شۇ ئىش تۇپەيلىدىن مەن قېچىپ چىقىپ ، سىزدىن شاپائەت تىلەپ بۇ يەرگە كەلگەنىدىم ، ـــ دېدى . سادىر شۇ مەيداندىلا ئۇنىڭغا :

ـــ سەن قايتىۋەر ، مەن ئۇنىڭ يولىنى قىلاي ، ـــ دېدى ـ دە ، ئىتتىك يۇرۇپ كەتتى . لېكىن ، سادىر قەدەم تاشلاپ ئالغا قاراپ مېڭىۋاتقاندا ، ھەر خىل چىگىش ئۇيۇ ـ پىكىرلەر چولغىۋالغانىدى . چۈنكى ، سۇلتانلىق ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا ئاۋامدىن ئاڭلىغان ئەرز ـ شىكايىتىنىڭ تولىسى شۇ ئالۋان ـ سېلىق توغرىسىدا ئىدى . ئۇ ئۆز ئۆزىگە ، « مېنىڭ ئەللىك يىللىق ھاياتىم زادى نېمىگە قارشى تۇرۇش بىلەن ئۆتتى ـ ھە ! ... بۇ ئىشلار ئالۋان ـ سېلىقنىڭ دەھشىتىگە قارىتىلغان ئەمەسمىدى ...

بۇگۈنكى كۈنلۈكتە مىكىبىر جاپا ـ مۇشەققەت ، قۇربان بېرىشلەر بەدىلىگە دېھقانلارنىڭ سۇلتانلىق ئوردىسىنى قۇرغان تۇرۇقلۇق ، يەنىلا شۇ ئالۋان ـ سېلىقمۇ ؟ قارا بۇ ناھەقچىلىقنى ! ئېرجانلاردا زادى نېمە گۇناھ بار ؟ ئۇلارنىڭ مۇسۇلمان بولغىنى يامان ئىشمۇ ؟ قارا ، بۇلارنىڭ يوغانچىلىقنى ! « بىز زاپتۇنى ئۆلتۈرگەندەك ، ئېرجانلارنىمۇ قويماي قىرتۇېتىمىز » دەپتۇ ، ئۇلارنىڭ بۇ قىلمىشلىرىغا نېمە دېگۈلۈك ! ئۆتكەندە ئۇلار بىگۇناھ زاپتۇنىڭ ئائىلىسىنى ۋەيران قىلدى ... زاپتۇنى ... » دەيتتى . سادىر ئۆز خىيالىدىن مۇنداق بىر كەچۈرمىشنى ئۆتكۈزۈۋاتاتتى .

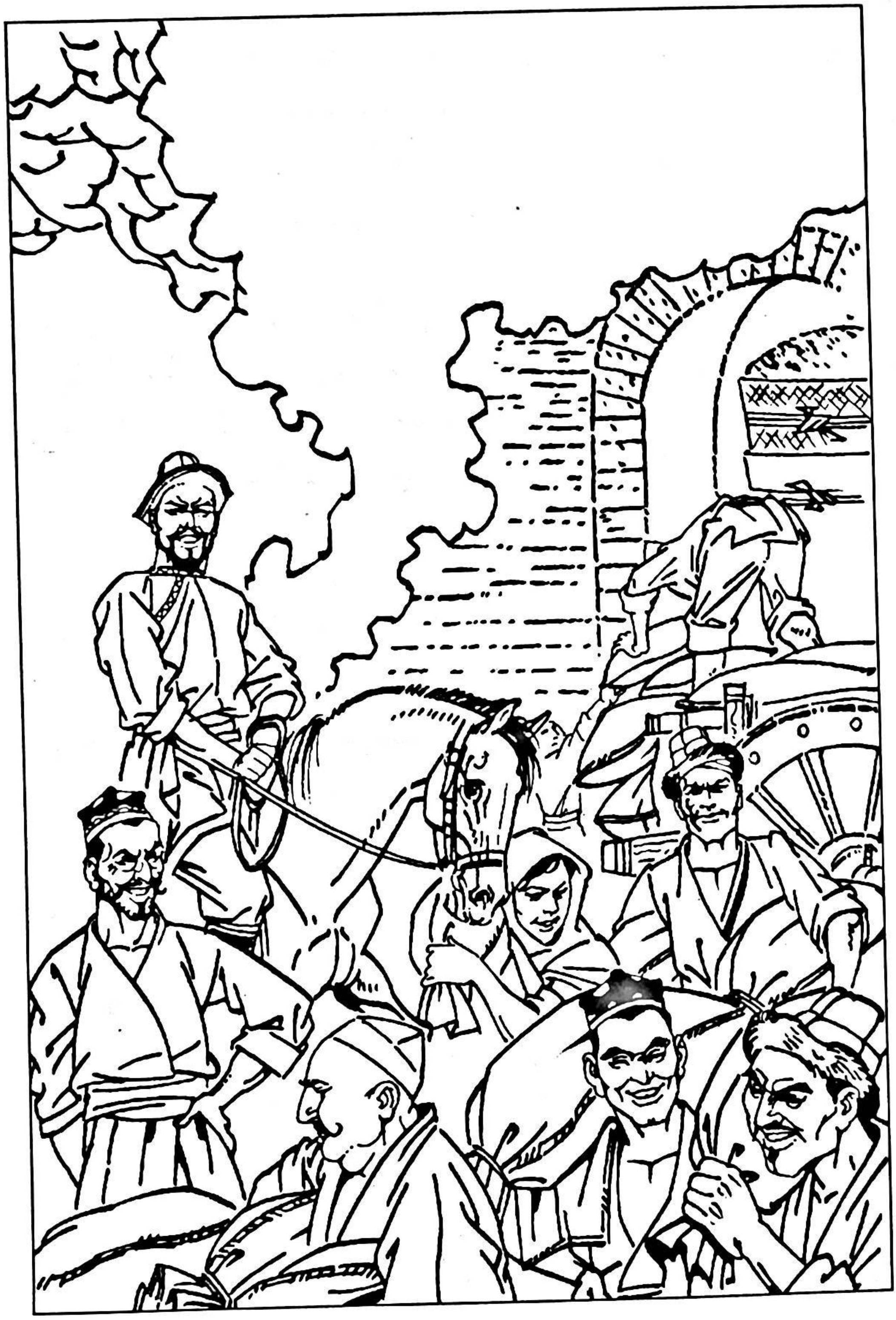
سادىر پالۋان باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار ئىلى ئاشلىق ئامبىرىنى ئىشغال قىلىپ ، ئاچ ـ زېرىن دېھقانلارنىڭ ئاشلىق سېلىقىنى بىكار قىلىشتىن سىرت ، ئامباردىكى بارلىق ئاشلىقنى ئۇلارغا تارقىتىپ بەرگەن كۈننىڭ ئەتىسىگە غۇلجا قەلئەسىدىكى دېڭ لىكشىيا دېدەككە يولۇقۇپ ئالاقە باغلاش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتكەنىدى . سادىر ئاشلىقتىن قىينالغان نوغايتۇ دېھقانلىرىغا يوشۇرۇن ئاشلىق يەتكۈزۈپ بەرگۈچىلەر بىلەن بىللە شۇ ياقتا ماڭغانىدى . ئۇ شۇ كۈنى كەچ نوغايتۇغا يېتىپ كەلدى . بۇ كۈنى مانجۇ ئەمەلدار ـ چېرىكلىرى يېزا دېھقانلىرىنىڭ يېمەكلىكىنى ئۆي ـ ئۆيىگە كىرىپ يۇرۇپ زورلۇق ـ زومبۇلۇق بىلەن يىغىۋېلىپ ، ئۇلارنى ئاچ قويۇپ : «قوزغىلاڭچىلارنى يوشۇرغان يەرلىرىدىن چىقىرىپ بېرىشىسەن » دەپ ، دېھقانلارنى قىيىن ـ قىستاققا ئېلىشۋاتقانىدى .

سادىر پالۋان قوشۇن ئەزالىرىنى باشلاپ ، ئۇن نەچچى بولغاندا ئاشلىقنى يەتكۈزۈپ كەلدى ـ دە ، قوشۇندىكىلەرگە : ئاشلىقنى دەرھال ئۆي ـ ئۆيگە كىرىپ تارقىتىپ بېرىش بۇيرۇقىنى بەردى . ئاخىرىدا ئۆزى يالغۇزلا قالغانىدى . بۇ مەزگىلدە يېزا جەمجىتلىققا چۆمگەن ، ھەممە جان تاتلىق ئۇيقىدا ئىدى . تۇيۇقسىز بىر ئۆيدە ناھايىتىمۇ قاتتىق ئېچىنىشلىق

يـنـغـا ئاۋازى ئاڭلانـدى . شـۇ هامـان سـادىـر ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراپ ئۆزىـنـى ئاتتى . بۇ يەردە يەردىن بىر مېترلا ئېگىز كۆتۈرۈپ ياسالغان گەمە ئۆيـ بـولـۇپ ، ئۇنـىـڭ ئەتـراپـىـدىـكـى شـاخ ـ شۇمبىلار ئۆينى دالدىلاپ تـۇراتـتـى . تـۇن قـاراڭغۇسىمۇ سادىرغا توسقۇن بولالمىدى . باشتىن كەـ چـۈرگـەن نـەچـچە ئون يـىـلـلـىـق تـەجرىبىسىگە ئاساسەن ، بىرەمدىلا يـوشـۇرۇن كـەپـىـگـە يېتىپ كەلدى . ئۇ كېلىشىگىلا يىنغا ئاۋازى چىپچىدە تـوخـتـىـغـانـىـدى . ئۇ ئۆزىنى قاراڭغۇ گەمە ئۆيگە ئاتتى . ئىشىك ئالدىدا يـوشـۇرۇنـۇپ تۇرغان ئىككى چېرىك سادىرغا ئېسىلغانىدى ، ئۇ ئىككى چېـ رىـكـنـى ئىـككـى قـولـىـدا دەس كـۆتـۈرۈپ يـەرگـە ئۇردى ـ دە ، ھەر ئىـككـسىنىڭ مەيدىسىگە دەسسەپتتى . ئۇلار شۇ هامان غىڭ قىلماي جان بـەردى . سـادىـر شـۇنـىڭدىن كېيىنلا ئۆيدىن مىڭ تەسلىكتە خىرە يورۇقى قـالـغـان شام چىراغنى تېپىپ يورۇتتى . شۇ هامان سادىرنىڭ كۆزى ئاللـ قـاچـان جـان ئۇزگـەن مـانـجـۇ ئايـال بـىـلـەن ئۇنـىـڭ بالىسىغا چۈشتى . ئارقـىـدىـنلا بـوسـۇغىدا بارماقلىرى قان ، بويىنىدا قان ئۇيۇپ قالغان ئەرنى كـۆردى . سـادىـر ئۇنىڭ ئاغزىغا قولىنى ئاپىرىپ ، ئۇنىڭ تىنىقى بارلىقىنى سـەزدى ـ دە ، دەرھال ئۇنـىـڭ ئاغـزىـغا سۇ تېمىتتى . شۇنىڭدىن كېيىنلا ئۇنـىـڭـغـا بىر ئاز جان كىرگەندەك بولدى . ئۇ نىمجان تاۋۇشتا ناھايىتىمۇ تەسلىكتە :

ـــ مـەن مانجۇ ، زاپتۇ ، ئايالىم بىلەن بالام ئاچلىقتىن ئۆلدى ، مەن يـىـغـلـىـدىم ، ئۇلار : ئاغزىڭنى يۇم ! دەپ بوغدى . مېنىڭ دۇنيالىقتا دېدەك قـىـزىـم دېـڭ لـىـڭـشـيا قالدى ، ـــ دېدى ـ دە ، هايال ئۆتمەي ئۇمۇ جان ئۈزدى .

سـادىـر كۆز ئالدىدا كۆرۈپ تۇرغان بۇ پاجىئەلىك ۋەقەلەرنى يول بويى ئويلاپ كېلەتتى : « بۇگۈنكى كۈنلۈكتە بىز قۇرغان سۇلتانلىقمۇ هەر مـىـللەتتىن بولغان دېھقانلارنى مۇشۇنداق ئاچلىققا قويۇپ ئۆلتۈرمەكچىمۇ !

... ياق ، بۇ مۇمكىن ئەمەس ، بىزلەر ئازادلىق ـ ھۆرلۈك ، تەڭلىك بولغان تۇرمۇشقا يېتىمىز دەپ ئاز جان بەردۇقمۇ ؟ چەككەن جاپا ـ مۇشەققەتلەر ، تۆككەن قانلىرىمىز ئاز بولدىمۇ ... ئەمدىلىكتە سەنلەرنىڭ بۇنداق رەزىل قىلمىشلىرىڭنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىشلىرىڭگە يول قويۇپ بەرمەيمەن ، بىلىپ قويۇش ، سادىر تېخى ئۆلگىنى يوق ! » ئۇ ئۇدۇللاپ بەيتۇللا مەدرىسىگە يېتىپ كەلدى .

مەدرىس پەشتىقىنىڭ ئۈستىدىكى ھۇجرىدا موللا بىلال ، ئەلى ئەمىر ۋە موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئولتۇرۇشاتتى . يېڭىلا كېلىپ ئۇلارغا قوشۇلۇپ ئولتۇرغان موللا روزى خاتىپمۇ بار ئىدى . شۇ ئەسنادا سادىر پالۋان كىرىپ كەلدى . ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى :

ــ پالۋان !

ــ پالۋان بۇياقتا ! ... ــ شۇنداق دېيىشىپ ئۇلار ئاۋۋال سادىرغا سالام بېرىپ ، ئاندىن ئورۇن بېرىش ئۈچۈن تەكەللۇپ قىلىشتى . سادىر پالۋان ئۇلارنىڭ ئارىلىرىدىن ئۆتۈپ ، ئەلى ئەمرىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى .

ــ ئەلى ئۇستاز ، سەركەردە پالۋىنىمىزنىڭ كەلگىنىمۇ بەك ياخشى بولدى ، سىزگە دېمەكچى بولغانلىرىمنى دەۋېرەي ، ــ دېدى موللا بىلال سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، ــ مېنىڭ سىزنى ئىزدىشىم ــ سىز ھازىرقى ئوردىمىزنىڭ ئەمىرى . ئوقۇغانلىرىمدىن ئېيتقاندا ، سىزگە بىر گۆھەر تەقدىم قىلماقچىمەن . بۇ گۆھىرىم ــ بۇيۇك ئەسەر «قۇتادغۇبىلىك» تىكى دۆلەت باشقۇرۇش قائىدىلىرى . ــ نازىم « قۇتادغۇبىلىك » تىن بىرنەچچە قۇرنى ئوقۇپ بەردى . بۇ ھېكمەتلەر سۇلتانلىقنى باشقۇرۇش تەرەپلىرىگە تازىمۇ باب كېلىدىكەن ، شۇنداق ئىشلىسەك دەيمەن . شۇ چاغدا ، سۇلتانلىق ئوردىمىزدىكى بۆلگۈنچىلىك ، مەنسەپخورلۇق ، سېتىلمىلىقلار تۈگەمدىكىن ! ...

ــ خوش ، خوش ... بىز ئۆزلىرىدەك ئىلىم ئەھلىگە موھتاج ، شۇڭا

ئۆزلىرىنى ! ...

— ياق ، ئۇستازلار تۇرغان يەردە بۇ ئابروي ماڭا خاس ئەمەس ، — دەپ موللا بىلال موللا روزى ۋە موللا شەۋكەت ئاخۇنلارغا قاراپ ، ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم بەجا كەلتۈردى . سادىر پالۋان جىمجىت ئولتۇراتتى . ئاردىدىن ئەلى ئەمىر ئۇنىڭغا :

— پالۋان ، سىز ئۆيىڭىزدىنمۇ خەۋەر ئېلىپ قويغان بولسىڭىز ياخشى بولاتتى ، لېكىن ... — دەپ ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى .

— بۈگۈن ئۇنى چاقىرتىشتىكى ئويىمىزمۇ يەنىلا پالۋانغا مۇناسىۋەتلىك ، ئۇنىڭسىز بۇ ئىشمۇ پۈتمەيدۇ ئەمەسمۇ .

— شۇنداق ، — دېدى پالۋان ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى بۆلۈپ ، — بۈگۈنكى قايسى ئىشنى دېمەكچى ئىكەنلىكىن ؟! ...

ئولتۇرغانلار بىرئاز ئويلىنىپ تۇرۇپ قېلىشتى . ئارىنى جىمجىتلىق باستى . سادىر بىر ئۇنىڭغا ، بىر بۇنىڭغا قارايتتى . سىر يوشۇرۇۋاتقاندەك بىر خىل ھالەت ئوتتۇرىدا ھۆكۈم سۈرۈۋاتاتتى .

— مەن دەۋېتەي ، سەركەردە ئاكامنىڭ كۆڭلىنى ئوشۇقچە پەرىشان قىلمايلى ، سەركەردە ئاكا ، بايىقى ئېيتقانلىرىم ئەسلىدە سىلىگە ئېيتماقچى بولغانلىرىمغا ئىشارەت ئىدى . راستىنلا سۇلتانلىق ئۆزگىرىۋاتىدۇ ، قارىماملا ، ئۇلار گاڭگۇڭ باقى ئاكامنى تۇتۇۋېلىپ ، يوشۇرۇنچە كۈرەگە ئېلىپ كېتىپتۇ .

موللا بىلالنىڭ بۇ سۆزى بىردىنلا جىمجىتلىقنى بۇزدى . سادىرنىڭ ئولتۇرغان ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ جوزىنى مۇشتلىشى ھەممەيلەننى چۆچۈتۈۋەتتى . ئۇ ھۇجرا ئىچىدە توختىماي ئۇياق ـ بۇياققا ماڭاتتى . ئاخىر ئۇ سۆز ئېچىپ مۇنداق دېدى :

— بۇ شۇم ئويۇننى كىملەر ئويناپتۇ ؟ بىلەلمىدىلىمۇ ؟ ... — دەپ باشقىلارغا سوئال نەزىرى بىلەن قاردى .

ـــ ئۇنىسى ئېنىق ، ھېلىقى ئاغزىدا گېپى تولا ، ئولتۇرسا ـ قوپسا قۇرۇق پونى تولا ئاتىدىغان « مەخمۇتخان پوچى » دەيدىغان ئوردا مەھەللىلىك يۈز بېشى . نېمە سەۋەبتىندۇر ، ئۇنى خېلىدىن بۇيان مانجۇ چېرىك باشلىقلىرى يوشۇرۇنچە ئۆز قەلئەلىرىگە ئاپىرىپ ـ ئەكىلىپ يۈرۈپتىكەن . ئۆتكەن كۈنى كەچتە سىلىنى تۇتۇش ئۈچۈن مەھەللىلىرىگە بېرىپ ، سىلىدىن دەككىسىنى يېپ قايتقان ئىكەنغۇ ! ... ئاخشام گاڭگۇك باقى ئاكامنى يوشۇرۇن تۇتۇۋېلىپ ، ئۇياقتىكى قەلئە چېرىكلىرىگە تاپشۇرۇپ بېرىۋېتىپ ، ئۆزى بۇ يەردە قالغاندەك قىلىدۇ ...

ـــ ئاڭلىشىمچە ، ئۇنىڭغا بېرىلىدىغان ئىنئاملارمۇ مۇقىملاشتۇرۇلۇپ بولۇنغان ئوخشايدۇ . ئۇنىمۇ كەلگۈسىدە سۇلتانلىققا قويماقچىمىش ...

ـــ سۇلتان ! ـــ موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ ئاغزىدىن تۇيۇقسىز جاراڭلاپ چىققان بۇ سۆز ، ئولتۇرغانلارنىڭ ئۆزئارا پاراڭلىرىنى بىردىنلا بۆلۈۋەتتى . هەممەيلەن ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ قېلىشقانىدى . موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئارقىدىنلا ئېغىز ئېچىپ :

ـــ ئاڭلىشىمچە ، پالۋاننىمىزنى تۇتۇش ئۈچۈن ، هازىرقى ئوردىمىزنىڭ سۇلتانى مەزەمزاتنىڭ ئوغلى غىياسىدىننى ئۆلتۈرۈشنى شەرت قىلىپ پىلانلاپتۇ . ئەگەر مەزەمزات پالۋاننىمىزنى تۇتۇپ تاپشۇرمىسا ، ئۇنىڭ ئوغلى جەزمەن ئۆلۈمگە مەھكۇم بولىدىكەن . بۇ ھېيلىنى پىلانلاپ جىياڭجۈنگە مەسلىھەت بەرگەن ئارىمىزدىكى يەنە بىرىگىمۇ سۇلتانلىق ئىنئامىنى ئاتا قىلماقچىمىش . هازىرقى سۇلتانىمىز بۇ پىلاننى ئورۇندىسا ، ئۇنىڭمۇ ئابروي ـ ئىناۋەت ۋە سەلتەنەتىنى يەنىمۇ يۇقىرى كۆتۈرمەكچىمىش ، ـــ دەپ قاياپ سۆزلىدى .

ـــ سۇلتانلىق ! ـــ دېدى سادىر غەزەپ بىلەن ، ـــ ئۇلارنىڭ ئۇنىڭغا ـ بۇنىڭغا بەرمەكچى بولۇۋاتقىنى زادى قايسى سۇلتانلىق ؟! ئۇ

بىزنىڭ سۇلتانلىقىمىز ــ قوزغىلاڭچى دېھقانلارنىڭ ، ئاۋامنىڭ سۇلتانلىقى . جياڭجۇننىڭمۇ ، باشقىلارنىڭمۇ سۇلتانلىقىمىزنى ئۆزلىرىنىڭ قىلىۋېلىشىغا قىلچە ھەققى يوق ، شۇنى دەيكى ، ئانسىنىڭمۇ ھەققى يوق ! ــ دېدى . ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپ قويۇپلا سىرتقا مېڭىۋىدى ، ئەلى ئەمىر ئۇنى توتۇۋالدى ـ دە :

ــ نەگە پالۋان ؟ ــ دەپ سورىدى .

ــ نەگە بولاتتى ، سۇلتانلىقنىڭ ئورنىنى كولاۋاتقان مەزەمىزاتنى ، ئەخمەت خوجا ، مەخمۇت خوجا دېگەنلەرنى ئوردىدا سوراق قىلغىلى باريمەن . ئەمىر مېنىڭدىن رەنجىمەڭ ، ــ دېدى ـ دە ، سادىر بوسۇغىغا بېرىپ توختىدى .

ــ قېنى ، ئولتۇرۇپ باش قوشۇپ بۇ ئىشنى مەسلىھەت قىلىپ باقايلى ، ــ دېدى ئەلى ئەمىر . ئولتۇرغانلارمۇ ئۇنىڭ مەسلىھەتلىرىگە قوشۇلدى . سادىر ئۇلارغا قاراپ :

ــ بىز بۇگۈندىن باشلاپ ، ھاشار ـ سېلىقنى توختاتمىز ، بۆلۈنۈپ ھەرقايسى يېزىلارغا بېرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىمىز . ئەمدى سۇلتانلىقنىڭ بىرلا كىشىنىڭ دېگىنى ـ دېگەن بولۇپ سەلتەنەت قۇرۇپ ، ئۇنى نايامان قىلىشىغا يول قويمايمىز . گېزى كەلگەندە تىلى تاتلىق ، دىلى زەھەر مۇسۇلمان ئاسىي دۈشمەنلىرىمىزنىمۇ يەكسان قىلىشقا توغرا كېلىۋاتىدۇ . ئۇلارنىڭ قىلمىش ـ ئەتمىش جىنايەتلىرى ئالدىدا ، بىزنىڭ ئۇلارغا قىلىچ ئۇرۇشىمىزنى ئاللامۇ راۋا كۆرىدۇ . مانا مەن ئەمدى بۇ ئىشنى ئۆزۈم باش بولۇپ ئېلىپ بارىمەن ، ــ دەپ ئەلى ئەمىرگە قارىۋېدى ، ئەلى دەرھاللا :

ــ مەن سەركەردىنىڭ پىكرىگە قوشۇلمەن ، بىرلىكتە ئوردىغا بارايلى ، سەركەردىنىڭ ئېيتقانلىرى ھەق گەپلەر . قېنى ! ــ دېدى ـ دە ، سادىرنىڭ كەينىدىن ماڭدى .

* * *

ئىلى جياڭجۇن كۆرەسىدىكى جياڭجۇن قوۋۇقى ئالدىدا ناغرا ـ كاناي چېلىنىپ، ئۇنىڭ قۇلاققا يېقىمسىز، ئالا ـ تاغىل سادالىرى ياڭراۋاتاتتى. ئەتراپ هارامتاماق خان چېرىكلىرى بىلەن تولغانىدى. ئەمەلدارلار، چېرىك باشلىقلىرى ۋە خان جەمەتىدىن باشقا، شۇنچە كۆپ مەيداندىكى ئادەملەر توپى ئىچىدە بىر ەرمۇ «قاچاق پۇقرالار» كۆرۈنمەيتتى. بۇگۈنكى بۇ يىغىلىشتا چېرىكلەرلا ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتىپ، قوۋۇق ئالدىدىن ئۆتۈۋاتاتتى. ھەر خىل دۇخاۋا، ئۇزۇن ـ كالتە جىيەكلىك، ھەم دۇگىلەك بەلگىلىك كۆڭلەكلەرنى كىيىشكەن پالۋانلار، سېھىرگەر ـ چامباشچىلارمۇ چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن ماھارەت كۆرسىتىپ ئۆتۈشۈۋاتاتتى. هەممە ئويۇن ـ ماھارەتنى پەقەت قوۋۇقنىڭ ئۈستۈنكى راۋىقىدا تۇرۇشقان جياڭجۇن ۋە خان جەمەتىدىكىلەر، ئەمەلدارلار، چېرىك باشلىقلىرى بىرمۇ بىر كۆزدىن كەچۈرۈشۈپ تاماشا قىلىشىۋاتاتتى.

كەمدىن كەم ئۇچرايدىغان بۇنداق كۆرۈنۈش جياڭجۇن قوۋۇقى ئالدىدا يا جەڭگە كىرىش ياكى غەلىبە قىلغانلىقىنى كۆز ـ كۆز قىلىش، ياكى بولمىسا بېيجىڭ خانىنىڭ ئەمىر ـ پەرمانلىرىنى ئۇقتۇرۇش ۋاقىتلىرىدىلا بولاتتى. بۇگۈنكىسى بولسا، ئىلى سۇلتانلىقى قايتۇرۇۋالغان چىلىپەڭزە، غۇلجا قەلئەسىگە قايتۇرما هۇجۇم قىلىش ئالدىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان يىغىلىش ئىدى. چېلىنىۋاتقان ناغرا ـ سۇناي ئاۋازلىرى تۇيۇقسىز چىپچىدە توختىدى. مەيداننىڭ ئۆزىدىمۇ هېچقانداق غەيرىي ئاۋازلار ئاڭلانمايىتتى. شۇ ئەسنادا جياڭجۇن سۆز باشلىدى:

ـــ قۇدرەتلىك، كامالەتكە يەتكەن ئۇلۇغ خان جەمەتلىرىم، ئۇلۇغ خان كۆرەسى ـــ سىلەرنىڭ تەختى ـ بەختىگلار. بۇ يەرنى قوغداش،

مەكگۇلۇك ساقلاش سلەر خان جەمەتلىرىنىڭ بۇرچى ـ قەرزى . بۇگۈن سىلەرگە توپىلاڭچى قاچاقلارنى يۇرتتىن تامامەن قوغلاش ، يوقىتىش يارـ لىقىنى چۈشۈرىمەن . سلەر ، توپىلاڭچىلار تەرىپىدىن تارتىۋېلىنغان چىلىپەكزە ، غۇلجا قەلئەلىرىمىزنى ئازاد قىلغايسلەر ، جەكدە قۇدرەت ـ كامالەت تاپقايسلەر ، ئايغاقچىلىرىمىز شۇ قەلئەلىرىمىزدە سلەرنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈشمەكتە ، قېنى ، پالۋانلار ئالغا !

جىياڭجۈن ئۇلارغا ئەمدىلا يارلىق چۈشۈرۈپ تۇراتتى ، قوۋۇقنىڭ قوڭغۇرىقى تۈيۇقسىز شۇنداق قاتتىق سادا چىقىرىپ ، قۇلاقنى پاكـ قىلغۇدەك داڭگىرلاپ كەتتى . ئاۋۋال جىياڭجۈن ، ئەمەلدارلار ، ئارقىدىنلا مەيداندىكى چېرىكلەر داراڭلىغان بۇ ئاۋازغا هاڭ ـ تاڭ بولۇشۇپ قۇلاق سېلىپ تۇرۇپ قېلىشتى . مەيداندا قوڭغۇراق ئاۋازىدىن باشقا ، هېچقانداق غەيرىي ئاۋاز ئاڭلانمايتتى . بۇ ئەهۋال هەممىنى ئەندىشىگە سالدى . چۈنكى ، كۆرەدىكى جىياڭجۈن قوۋۇق قوڭغۇرىقى بىر بولسا ، جىياڭجۈنـ نىڭ بۈيرۇقى بىلەن چېلىناتتى ، بىر بولسا ، تۈيۇقسىز هۇجۇمغا ئۇچرىغاندا ، چوڭ ئوغرىلىق ـ بۇلاڭچىلىق ۋەقەلىرى يۈز بەرگەندە چېـ لىناتتى .

شۇبهسىزكى ، بۇگۈن تۈيۇقسىز چېلىنغان بۇ قوۋۇق قوڭغۇرۇقىغا جىياڭجۈن مۇناسىۋەتسىز ئىدى . ئەهۋالدىن قارىغاندا ، چوڭ ۋەقەنىڭ يۈز بەرگەنلىكى ئېنىق ئىدى . شۇڭا ، جىياڭجۈن تېخىچە قوۋۇق راۋىقىدىن چۈشمىگەنىدى . جىياڭجۈن هازىرلا هۇجۇمغا يارلىق چۈشۈرگەن چېرىكلىرىگە قايتىلاپ : كۆرە مەهكىمىسى دەخلى ـ تەرۇزگە ئۇچراش ئالدىدا تۇرىۋاتقانلىقى ، بۇ ۋەقەنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، كۆرەنى قوغداش تۇغرىسىدا يارلىق چۈشۈردى . شۇئان هەممە چېرىكلەر مەيداندىن تارقـ لىپ ، جىياڭجۈن كۆرەسىنىڭ كوچا ـ كوچىلىرىغا كىرىپ كېتىشتى . جىياڭجۈن راۋاق تۆپىسىدە ئۆز ئەمەلدار ـ چېرىك باشلىقلىرىنى تىك

تـۇرغۇزۇۋالغاندى . ئۇلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ ئالدىغا ئايرىم ـ ئايرىم كېلىپ تـوختـاپ ، ئۆز ۋەزىپىلىرىدىن دوكلات ئالاتتى ، بولۇپمۇ جياڭجۈن كۈرەدەرۋازىسى قـوۋۇقـىنـىڭ بـاشلىقى ، ئوتتۇرا قوۋۇق باشلىقى ، ئىچكىرى قـوۋۇق بـاشلىقلىرىنىڭ ئالدىلىرىغا كەلگەندە ، ئۇلارغا غەزەپ بىلەن ھومـيىپ قاراپ :

ـــ سـەنـلـەرنىڭ ، ـــ دەيتتى ئۇ ، ئۇلارنىڭ ھەر قايسىسغا ئايرىم ـ ئايـرىـم ھالـدا ، ـــ قاچاق نەسلى ئۇچار قۇش بولسىمۇ ، ئۇچۇپ كىرەلمەيـدىغان ھالەتتە قوۋۇقنى قوغداش بۇرچۇڭلار بار ئىدى . نېمە ئۈچۈن بۇنى ئادا قـىلىشمايسەن ؟! نېمە ئۈچۈن ئۇلارنى جەمەتى ياشايدىغان ، ئۇلارنىڭ مـۇقـەددەس راھەتـبەخش ماكانى بولغان خان كۈرەگە دەسسىتىشسەن ؟! ئۇلار زادى نـەدىن كەلدى ؟ ئۇلار بۇ يەرگە قانداقلارچە قەدەم باسالىدى ؟! بـۇنـىڭغا جاۋاب بېرىشمەيدىغان بولساڭ ، ھەر قايسىڭنىڭ كاللىسىنى ئالـمەن ! قـېنـى ئېيـتـىش ! بۇگۈنكىدەك ھۇجۇمغا ئۆتۈش ئالدىدا ، قانداق قاچاقلارنى مۇقەددەس خانىمىزغا كىرگۈزۈشتۈك ؟!

جـيـاڭـجۈن شۇ تەرىقىدە ئۇلارنى بىرمۇ بىر سوراققا ئېلىپ ، ئارقـىدىن ئامبالىلارنى يىغىپ ، ئۇلارغىمۇ شۇنداق ھەيۋە قىلىۋاتاتتى . شۇ ئەسنادا چـېرىـك باشـلـىقـلـىرىدىن بىر نەچچەيلەن ھودۇققان ھالدا ئالدىراپ ـ سـالـدىـراپ يـېتىپ كېلىشتى ـ دە ، جياڭجۈنگە پۈكۈلۈپ تەزىم قىلىشتى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىرى :

ـــ ئارقـا يـامـۇل پـاچـاقـلىنىپ ، قاچاقلار دەريادىن قېچىپ ئۆتۈپ كـېتىپتۇ . سۇلتاننىڭ ئوغلى قوۋۇق ئىچىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېتىلىپتۇ . سـۇلتانلىققا قارشى توپىلاڭچىلار چىلپەڭزە قەلئەسىدە بىزگە تۇزاق قۇرۇپ يـېتىپتۇ . بۇنىڭ ھەممىسگە توپىلاڭچى سادىر باشچى ئىكەن ، ـــ دېگەن مـەلـۇمـاتـنـى يەتكۈزدى . جياڭجۈن ئورنىدىن پومزەكتەك قاڭقىپ تۇرۇپ كەتكىنىچە ئەمەلدار ـ چېرىك باشلىقلىرىغا :

ــ سەنلەر نېمە ئۈچۈن قوۋۇقنى ساقلاشقا ئادەم قويۇشمىدىڭ !؟ قېنى ئېيىت ! ئارقا دەرۋازىنى نېمىشقا قوغدىمىدىڭ ؟! ــ دەپ ، دەرۋازىۋەنلەر باشلىقىغا غەزەپ بىلەن ھومىيىپ قارىغانىدى ، ئۇ دۈدۈقلاپ ھېچبىر جاۋاب قايتۇرالمىدى . خەۋەر يەتكۈزگۈچىلەردىن بىرەيلەن :

ــ ئىگىلىشىمىزچە ، توپىلاڭچى سادىر ھۇجۇمغا ئۆتۈش ئالدىدا ئەسكەرلىرىمىزگە يېگۈزدىغان بورداق قوچقارلارنى ھەيدەپ ئېلىپ كەلىۋاتقان پادىچى بولۇۋالغان ، ئۇنىڭ ئادەملىرىدىن بىر نەچچىسى قوچقار تېرىسىگە يۆگۈنۈۋېلىپ ، شۇ قوچقارلار بىلەن بىللە كۈرە دەرۋازىلىرىدىن كىرىۋاپتۇ . نەتىجىدە ... ــ دېدى ـ دە ، سۆزىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمىدى . ئەتراپىدا بۇنى دىققەتتە بولۇپ ئاڭلاپ تۇرغانلار :

ــ ياپىر ! ــ دېيىشتى ئىختىيارسىز ھالدا . لېكىن شۇئان جىياڭ-جۇنىدىن قورقۇشۇپ ئاغزىلىرىنى مەھكەم تۇتۇۋېلىشتى . شۇ تاپتا جىياڭجۇنمۇ راسا قورقۇپ تۇراتتى . لېكىن ، ئۇ شۇنداق قورقۇپ تۇرسىمۇ ، بۇنى ئەتراپىدىكىلەرگە سەزدۈرمەسلىك ئۈچۈن ، يەنىلا ھەيۋە بىلەن تۇراتتى . جىياڭجۇن مۇشۇ ھالەتتە ھېلىقى ئەمەلدار ـ چېرىك باشلىقلىرىنى داتاڭ سوراق قىلىشتىنمۇ قالغانىدى . ئۇنىڭ تىلى ئوشۇقچە سۆزلەشكە كەلمەيۋاتاتتى . پەقەت ئۇنىڭ كاللىسىدا :

ــ سۇلتاننىڭ ئوغلى قولدىن كېتىپتۇ ، بىز ئىشقا سالغان ھېيلە ـ نەيرەڭ يوقىما چىقىپتۇ . ئۇنىڭدىن تاشقىرى ، مۇشۇنداق ھېيلىنى ئىشقا سېلىپ يوقاتماقچى بولغان توپىلاڭچىلارنىڭ باشلىقى سادىر بىزنىڭ ئۆپ-كىمىزنى ئىچىمىزدىن قىقىپتۇ . بىز قولغا چۈشۈرۈۋالغان سەركەردىلىرىنىمۇ ئېلىپ قېچىپتۇ ... سادىر ، سادىر ... بىرنەچچە ئون يىلدىن بېرى ، بىزنىڭ دوپپىمىزغا مۇشۇنداق جىگدە سېلىپ ، بىزنى مۇشكۈل ئەھۋالغا قالدۇرۇپ ، ئەخمەق قىلىپ كەلگەن سەن ! سەن ، سەن ... خەپ ... ــ دېگەنلەر كەچتى .

بـۇ ئاچچـىـق ، ھەسـرەتـلـىـك ۋەقـە ئۇنـىـڭ يۈرەك ـ باغرىغا تۇز سەپكەندەك قاتتىق ئېچىشتۇرۇۋاتاتتى . مانا ئۇ ئەمدى بىردىنلا :

ـــ ھۇجـۇم تـوختىتىلسۇن ! كۆرەگە دەخلى ـ تەرۇز يەتكۈزۈشكە يـول قـويـغـان قـوۋۇق قوغدىغۇچى باشلىق ـ چېرىكلەر دارغا ئېسىلسۇن ! يـارلـىـق تېزدىن ئىجرا قىلىنسۇن !، ـــ دېگەن بۇيرۇقنى غەزەپ بىلەن ئە- مـەلـدارلـىـرىـغـا ئاڭلاتـتـى . ئارقىدىنلا ئۇنىڭ سۆزلىرى سادىرغا كۆچۈپ داۋاملاشتى :

ـــ خـەپ سـادىـر ، خـەپ سادىر ، بۇ قېتىم قوچقار بولۇپ ئوردامغا كـىـرىپسەن ، ئەمدىكى قېتىمدا نېمە بولۇپ كىرىسەنكىن ، مەن بىر كۆرەي .

يەتتىنچى باب

سەنلەر دېگەن قاچاقلار ،
ئالتۇن قوزۇق قاشاسى .
ئۇلارنىڭ يوق بىلسەڭلار ،
باشقىلارغا ئازاسى .

سادىر ئۆزى خوخىنزە

جىياڭجۇن مەھكىمىسىدىن تاپشۇرۇلغان ھېلىقى ئىشنى ئورۇندىماي بولسا ، تۇغ ئوغلى غىياسىدىننىڭ كاللىسى ئېلىنىدىغانلىقى توغرىسىدىكى يارلىقنى ئەخمەتخان خوجا ئارقىلىق تاپشۇرۇۋالغاندىن بۇيان ، مەزمەزات سۇلتانىنىڭ كۆڭلى بەك پەرىشان ئىدى . شۇ يارلىق كەلگەندىن بۇيان ئۇنىڭ ئاڭلىغان - كۆرۈۋاتقانلىرى ئاز بولمىدى . مەزمەزاتنىڭ ئىلغا ئورۇنلاشقان تۇنجى بوۋىسى مۇساگۇڭدىن ھېسابلىغاندا بۇگۈنگىچە يۈز يىلدىن ئوشۇقراق ۋاقىت ئۆتكەنىدى . شۇ ئۇزۇن يىللار داۋامىدا ، جىياڭجۇننىڭ يارلىقلىرىنى كۆن كېچىكتۈرمەي ئىجرا قىلىپ كەلگەنىدى . بۇ ھەقتە سادىرمۇ 1812 - يىلى تاغسىنىڭ بىگۇناھ ھالدا ئالۋاڭ - سېلىق زۇلۇمى تۈپەيلىدىن ۋاقتىسىز قازا بولغانلىقى توغرىسىدا قوشاق توقۇغانىدى :

ئالۋاڭغا سۈرۈك بەرمەي ،
يايى قامچىلاپ چىقتى .
بۇ زۇلۇمغا چىدىماي ،

1817 ـ يىلى ئىلى بەگلىكىگە ئولتۇرغان مەزمەتنىك ئالتىنچى ئەجدادى خانزاتنىمۇ جياڭجۈن ئۆز يارلىقىنى ۋاقتىدا ئىجرا قىلمىغانلىقى ئۈچۈن بەگلىكتىن قالدۇرغانىدى. كېيىن 1818 ـ يىلى ئۇنىڭ ئورنىغا جياڭجۈن پۈتۈنلەي ئىلى بەگلىكىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان مەزمەت ئەجدادىنى قالدۇرۇپ، ئارا ئۆستەڭلىك ــ شۇ چاغدىكى ئىلىنىڭ يەرلىك ئاھالىسىدىن بولغان مەمتىمىنى بەگلىككە تەينلىگەنىدى. ئۇ ئادەمنى كىشلەر «چورۇق ھېكىم» دەپ ئاتىشاتتى.

ئۆز ۋاقتىدا جياڭجۈن چورۇق ھېكىمگە «مېنىڭ چۈشۈرگەن يارلىقىمنى ۋاقتىدا ئىجرا قىلمىدى، ئاق ئۆستەڭ ئۈچۈن تۆلەيدىغان ئالۋاڭ ـ سېلىقنى پۈقرالارغا ۋاقتىدا سالماي، جياڭجۈن يامۇلىغا ئېغىر چىلىق كەلتۈردى» دېگەن بەدنامنى چاپلاپ، بەگلىكتىن قالدۇرغانىدى.

ــ شۇنداق ئىشلار، ــ دەيتتى مەزمەت، ــ ئۆز ھۇجرىسىدا خىيالغا پېتىپ ئولتۇرغان ھالدا، ــ ئەجەبا، بۈگۈن ئۇنىڭ ماڭا چۈشۈرگەن ھېلىقى قورقۇنچلۇق يارلىقىنىڭ مۆھلىتى قەرەلىدىن ئېشىپ كەتتى. سادىرنى تۈتۈپ زىندانغا تاشلىيالمىدىم، ئۇغلۇم غىياسىدىننىڭمۇ كېسىلگەن كاللىسىنى ئېلىپ كەلگىنىنى كۆرمىدىم. بۇ جاھاندا قانداق قىسمەت بولۇۋاتىدۇ زادى؟ ــ ئۇ يەنىلا ھەسرەتلىك پىغان ئىچىدە ئويلىناتتى:

1864 ـ يىلى ــ خوتەن، يەكەن، قەشقەر، ئاقسۇ، ئىلى، ئۈرۈمچى، قۇمۇل قاتارلىق جايلاردا كەينى ـ كەينىدىن مانجۇ ئىستىبداتىلىرى، يەرلىك فېئوداللارغا قارشى كۆتۈرۈلگەن خەلق قوزغىلاڭلىرى يىلى بولدى. مۇشۇ ئەھۋاللار جياڭجۈننىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ، بۇرۇنقىدەك ھەيۋە بىلەن ئۆزى چۈشۈرگەن يارلىقلىرىنىڭ ئىجراسىنى سۈرۈشتە قى-

لىشتىن ۋاز كەچتۇرگەنمىدۇ ؟ ياق ، مەن جياڭجۇننىڭ يوشۇرۇن ئولتۇرغۇزغان ، سادىق سۇلتانى تۇرسام ، ئۇ مېنىڭدىن يارلىقىنىڭ ۋاقتىدا ئىجرا قىلىنىشىنى سۇرۇشتۇرۇشى كېرەك ئىدى ـ دە ، ئەلۋەتتە . زادى ...

يارلىق چۈشكەن شۇ كۈندىن ئېتىبارەن مەزمەزات سۇلتان ئوردىغا بىرەر قېتىممۇ بارمىدى . كۆرۈشۈشكە كەلگەنلەرگە « سۇلتان ھازىر بەمار » دېگەن جاۋابنى بەرگۈزۈپ ھۇجرىسىنىڭ بوسۇغىسىدىنلا قايتۇرغۇزدى . شۇ سەۋەبتىن ئۇ بىر نەچچە كۈندىن بۇيان ئوردىدىكى ئەھۋاللاردىن خەۋەرسىز قالغانىدى . ئۇنىڭغا پەقەت يۇقىرىقىدەك خىياللار ، ئوغلى غىياسىدىنغا مۇناسىۋەتلىك قايغۇ ـ ھەسرەتلەرلا ھەمراھ بولۇپ كېلەتتى .

ـــ تۇغ ئوغلۇم غىياسىدىن ، ـــ دەيتتى ئۇ ، جۆيلىگەندەك قىيا-پەتتە ، تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا ئۇنىڭ نامىنى ئۇنلۇك ـ ئۇنلۇك تىلغا ئېلىپ ھۇجرا ئىچىدە ئۇياق ـ بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ .

ئۇنىڭ بۇ ئوغلىغا بەكمۇ ھېرىسمەن بولۇشىدا ئالاھىدە بىر سەۋەب بار ئىدى . ئوغلى غىياسىدىن ئەمدىلا سەككىز ياشقا كىرگەندە ، ئاپىسى تۇغۇت ئۈستىدە قازا قىلغانىدى ، كېيىن تۇغۇلغان ئوغلى ئىلياسنىمۇ سەككىز ياشلىق غىياسىدىن بىلەن بىرلىكتە ئۆز قولى بىلەن ئاغىچا ئانىنىڭ ياردىمىدە باققانىدى . مەزمەزات يېڭىدىن ئۆي ـ ئۇچاقلىق بولمىغانىدى ، غىياسىدىن ئون بەش ياشقا ، ئىلياس يەتتە ياشقا كىرگەن بۇگۈنكى كۈنگىچە ئاشۇ ئىككى پەرزەنتنى بىلەن تۇرۇپ كەلدى . سۇلتانلىق قۇرۇلماستىن بۇرۇن مەزمەزاتنى زىندانىدىن چىقىرىۋەتكەن جىياڭجۇن ئاز ئۆتمەيلا ئۇنىڭ ئوغلىنى كۆرەدىكى تۇڭچىلىق (تەرجىمانلىق) ئوقۇشىغا قوبۇل قىلىش ئارقىلىق ئۇنىڭغا تۇنجى شاپائىتىنى ياغدۇرغانىدى . بۇ ئارىلىقتا ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمىدى ، غۇلجا قەلئەسى قوز-

غـلاڭـچـی دېهقانلار تەرىپىدىن ئازاد قىلىندى . قوزغىلاڭچىلار مەزمەزاتنى بـۇرۇن ئاز ـ تـولا بـىـلسمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ زىنداندا يېتىپ رىيازەت چەكـكەنـلـىـكـىـنـى نـەزەرگـە ئېـلـىپ ، ئۇنىڭغا ئىشىنىپ ۋاقىتلىق سۇلتانلىققا قـويـغانىدى . بۇ چاغدا غىياسىدىن كۆرەدىكى ئوقۇشىدىن تېخى قايتمىغان بولۇپ بۇنى بىلىدىغانلارنىڭ ھەممىسى مەزمەزاتقا :

ــ قـوزغـىلاڭـنـى تـېزرەك باشلايلى ، كۆرەنى ئازاد قىلغان كۆنىلا غـىـيـاسـىـدىـنـنى ئۇچراتساق ، ئۇنىڭ خۇشاللىقى شەرىپىگە سىلىدىن بىر مەشرەپ ئالساق ، ــ دېيىشەتتى .

مـەزمـزاتـنـىـڭ مـالـيـاڭـنـى ئوردىـدا يـوشـۇرۇن سـاقـلـىغانلىقى ئاشكارىلانغاندىن كېيىن ، باشقىلارنىڭ مەزمەزاتنىڭ بۇ ئىشى بىلەن كارى بـولـمـىدى . ئوغلى ھەققىدىكى ئويلىنىشلار بارا ـ بارا ئۇنىڭ ئۆزىگە تەئەللـۇق ئىشلا بـولـۇپ قـالدى . مەزمەزات ئۆز ھۇجرىسىدا يۇقىرىقىدەك ئېغىر ئوي ـ خىياللارغا غەرق بولۇپ ئولتۇرغىنىدا ئۇنىڭ ھۇجرىسىغا تۇيۇقسىزلا ئەخـمـەتـخان خوجا بەگ ئۇسسۇپلا كىرىپ كەلدى . ئۇنىڭ ئۇستىباشلىرى بـاشـقـىـچـە يـەڭـگـۇشلەنگەنىدى . قىزىل مۇنچاقلىق مانجۇچە قالپاق ، يان چـەكـلـىـرى ئوچـۇق ئۆرە ياقىلىق قىزغۇچ تەتىلا تون ، ئەجدىها رەسىمى كـەشـتـىـلـەنـگەن سېرىق دۇردۇن كالتە چاپان ، قىزىل جىيەك تۇتۇلغان كـالتە قونجۇلۇق قېلىن تاپان قارا مەخمەل ئۆتۈك ــ مانا بۇلار ئەخمەتخان خـوجـا بـەگـنى غەلىتە تۇسكە كىرگۈزگەنىدى . بۇنى كۆرگەن مەزمەزات قورقىنىدىن چۆچۈپ دىڭكىدە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . ئۇنىڭ كۆزلىرى چـانـقـىـنـىدىن چاچراپ چىقىپ كېتىدىغاندەك پارقىراپ ، يۈرىكى سېلىپ ھازىرلا جېنى چـىـقـىـپ كـېـتـىدىغاندەك لاغىلداپ تىترەپ ، چىشلىرى كـاسـىـلـداپ كـەتكەنىدى . ئۇ خېلى بىر ھازاغىچە ھوش ـ كاللىسىنى يـەغـۇالالـمـاي قالدى . بۇ كۆرۈنۈشاتقىنىم ئوغۇلمۇ ـ چۈشۈمۇ ، دەپ ئاغزى

گەپكە كەلمەي مىت ـ مىت قىلاتتى . چۈنكى ، مەزمەزات مۇشۇ بىر قانچە كۈنلەردىن بۇيان قايغۇ ـ ھەسرەت ، ئۈمىدسىزلىك ، ئىغىر خىياللار ئىلكىدە قېلىپ ، تاماققىمۇ تۈزۈكرەك كۆڭلى تارتماي ، جىسمانىي جەھەتتىن خېلىلا ئاجىزلاشقانىدى . ئۇنىڭدىن باشقا ، جىاڭجۈننىڭ ھېلىقى تەھدىتلىك يارلىقى ئۇنىڭ ئارامىنى يوققا چىقىرىۋاتقان مۇشۇنداق ئىغىر پەيتتە ، ئۆز ھۈجرىسىدا سۈلتانلىق قۇرۇلغاندىن بۇيان بۇنداق مانجۇ ئەمەلدارلىرىچە كىيىنگەن ئادەمنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاچقا ، مەزمەزاتنىڭ كۆزىدە بۇ كىرگۈچىنىڭ رەڭگى ـ رويىنى پەرق ئېتىش مادارى يوق ئىدى . پەقەت ئۇنىڭغا : مانجۇچە كىيىنگەن بىرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، جېنىنى ئالمەن ، ئوغلۇڭنىڭ كاللىسى مانا ... دەۋاتقاندەكلا كۆرۈنۈپ كەتكەنىدى .

ئەھۋال شۇنداق بولغاچقا ، مەزمەزات مانجۇچە كىيىنگەن ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ كىرىپلا ئۇنىڭغا ئۇزاتقان يۆگىكىنى ، ئوغلى غىياسىدىننىڭ كاللىسى يۆگەلگەن يۆگەك ، ئۇنى چېرىك باشلىقىدىن ئەۋەتىپتۇ ، شۇڭا ئۇ ھۈجرىغا بېسىپلا كىرگەن ، دەپ قالغانىدى . ئەخمەتخان خوجا بەگ بولسا ، ئۇنىڭ ئالدىدا تېخىچە تەزىم قىلغىنىچە تۇراتتى . ئۇنىڭ قولىدىكى يۆگەكمۇ ئۇنىڭغا سوزۇلغان پېتى تۇراتتى . مەزمەزات خۇددى تىلى تۇتۇلۇپ قالغاندەك ھېچبىر زۇۋان چىقمايتتى . ئاخىر ئەخمەتخان خوجا بەگ :

ـــ سۈلتان غوجام ھەززەتلىرى ئامان ـ ئېسەن تۇرىدىلىمىكىن ؟ ـــ دەپ ئېسەنلىك سوراپ كۆرۈۋېدى ، بۇنىڭغىمۇ جاۋاب بولمىدى . مەزمەزات ئىپادىسىز بىر خىل ھالەتتە ئىدى ؛ ئەخمەتخان خوجا بەگ سۈلتاندىن چۆچۈپ قالدى . شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنىڭ مانجۇ ئەمەلدارلىرىچە كىيىنگەن ھالدا سۈلتانىنىڭ ئالدىغا تۇيۇقسىز ئۇسسۇپ كىرىپ ، ئۇنى مۇشۇ ئەھۋالغا

چۈشۈرۈپ قويغانلىقىنى پەقەت ئويلىمىغانىدى.

«مەن» دەيتتى ئۇ، ئۆزى توغرىسىدا ئويلاپ، «دەسلەپ، بۇخارا شەھرىپتىن كەلگەن ئۆلىما، دېگەن نام بىلەن سۇلتانىنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشتىم، كېيىن جىياڭجۇنىنىڭ يارلىقىنى يوشۇرۇنچە ئۇنىڭغا ئەكىلىپ تاپشۇردۇم. ئۇ مەن ئارقىلىق ئۆزىنىڭ سۇلتان بولۇش جەريانىدىكى ئىشلىرىنىڭ پاش بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن، ماڭا چىلپەڭزە قەلئەسىنىڭ بېگىلىك مەنسىپىنى بېرىپ ئاغزىمنى ئەتمەكچى بولدى. كېيىن ئوغلى توغرىسىدىكى شۇم خەۋەرنىمۇ بۇنىڭغا مەن يەتكۈزگەن. بۇگۈن بولسا ئۇنى تېخىمۇ قورقۇتۇپ، مانجۇچە كىيىنىپ ھۇجرىسىغا ئۇسسۇپلا كىرىدىم. مېنىڭ مۇشۇ ھالەتتە كىرگەنلىكىمنى كۆرگەنلەر چوقۇم: مانجۇلار بىلەن تىل بىرىكتۈردى دەپ، مەزمۇتنى تېخىمۇ ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويۇشلىرى تۇرغان گەپ. مۇشۇ ئىشلار تۈپەيلىدىن مەزمۇت مېنىڭدىن ئۆچ ئالماقچىمۇ ـ قانداق!؟ ... ئۇنىڭ مۇشۇ تۇرقىغا قارىغاندا مېنى ئۆلتۈرگۈزۈۋېتەرمۇ، قول ئاستىدىكىلەرگە يارلىق چۈشۈرۈپ كاللامنى كەستۈرۈۋېتەرمۇ ... بولمىسا ئۇ نېمانچە جىم ... غەلىتىلا قارايدۇ ماڭا ـ ھە ...»

شۇنداق ئويلار بىلەن ئەخمەتخان خوجىمۇ جان قايغۇسىدا تىپىرلاپ قالغانىدى. ئۇ قولىدىكى يۆگەكنىڭ ئەسلىدە ئۆزى بۇرۇن ئۇ-چىسىغا كىيىپ يۈرگەن كىيىملىرى ئىكەنلىكىنى دەۋەتمەكچىمۇ بولدى.

ئۇ:

ـــ غوجام، مېنى تېخىچىلا تونۇمايۋاتامدىلا، مەن ئەخمەتخان جوجا بەگلىرى ئەمەسمۇ، ـــ دەپ، ئۇ ئۆزىنى قايتىدىن تونۇشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. بۇ چاغدا مەزمۇتنىڭ كۆز ئالدىدا ئۇنىڭ مىسرەڭ قىرقىما ساقاللىرىنى سىلاپلا يۈرىدىغان يوغان سېرىق سەللىلىك، ئالا ـ بۇلماچ

ئۇزۇن يەكتەكلىك ، شايى پوتىلىق قىياپىتى گەۋدىلەندى . شۇ چاغدىلا ئۇ :« ئۇھ ! ... » دەۋەتتى ـ دە ، ۋۇجۇدىنى چىرماپ ھالىدىن كەتكۈزگەن ئىزتىراپ ئازابىدىن قۇتۇلغاندەك يەڭگىللەپ ئىسىنى تاپقانىدى . شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىدە ئەخمەتخان خوجا بەگكە قارىتا بايىقى ئويلىغىنىدەك : ئۇ مېنى پاش قىلغۇچى ، سەستەقۇچى ، دېگەن ئۆچمەنلىك ساقلىنىپ تۇراتتى . بۇنى سەزگەن ئەخمەتخان خوجا ئۆزىنى ئاقلاش ئۈچۈن مەزمەزاتقا يالۋۇردى ، كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بېرىش ئۈچۈن ئۇنىڭدىن مىڭ تەسلىكتە ئىجازەت ئالدى . ئۇ كەچۈرمىشلىرى توغرىسىدا سۆز ئۇۋاقلىرىنىمۇ قالدۇر-ماي سۆزلەۋاتاتتى :

ــ بىلدىم ، ئۆزلىرىنىڭ مېنىڭدىن قورقانلىقلىرى راست ، مېنىڭ ئۆزلىرىگە شۇنداق قىياپەتتە كۆرۈنمەسلىككە ئامالىم يوق ئىدى . زادى ئۇ ئۆزلىرىنىڭ جانلىرىغا تېكىلگەن دۈشمەن ئىكەن ، ئالدىلىرىغا مېنى مۇشۇ تۇرقۇمدا كىرگۈزۈپ ئۆزلىرىنىڭ جېنىنى ئېلىشقا قىل قالغانمۇ شۇ ... ئۇ مېنىڭمۇ جېنىمنى ئالغىلى تاس قالدى . ئېتەكلىرىدە ناماز ئوقۇيدىغان مەندەك بىر مۇساپىرنى ئۆزلىرىگە شۇنداق قىلار دەپ ئويلايتتىلىمۇ؟ زادى ئۇ ... ئۇ ...

ــ زادى ئۇ ... ئۇ ... دېگىنىڭ كىم ؟! ئېيت ! ...

ــ كىم بولاتتى ، سادىر دېگەن قاچاق بولمامدۇ .

ــ سادىر ! ...

ــ شۇنداق ، ئەسلىدە سادىر قېچىپلا يۈرگەن چوڭ بىر قاچاق . ئۆزلىرى بىر نەچچە كۈندىن بۇيان ئوردىدا بولالمىدىلا ، ئوردىنى ھېلىقى مولالاروزى خاتىپ ، شائىر نازىم ، ئەلى ئەمىر سوردى . چېلپەكزە قەلئەسىدە بولسا ، ئەمىر ئابدۇرۇسۇل ئۆزلىرى ئۇنىڭغا تاپشۇرغان ئالۋاڭ ـ

سېلىق يىغىش ئىشلىرىنى تەكشۈرۈش باھانىسىدىن پايدىلىنىپ ، ئۆزلىرىگە قارشى پىدائىيلارنى تەشكىللەپتۇ . سادىر دېگەن نام يەنە باش كۆتۈرۈپ ، ئۆزلىرىنىڭ نام ـ ئابرويلىرى يەرگە ئۇرۇلۇۋاتىدۇ . بۇرۇنقىدەك ئۆزلىرىنىڭ ئاغزىلىرىغا قاراپ ئىش قىلىدىغان ئەھۋاللار تۈگەپتۇ . مەن توغرىسىدىمۇ « بۇخارالىق مىتە » دېگەن بەدنام ئەل ئىچىدە پۇر بولۇپ تارقاپ كېتىپتۇ . خان كۆرە زىندانىدىن گاڭگۇك باقى باشلىق ھېلىقى توپىلاڭچىلارنى سادىر قۇتقۇزۇپ چىقىپتۇ . ئۆزلىرىنىڭ ئوغۇللىرىنى سا-دىر بۇلاپ ئېلىپ قېچىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىنىڭمۇ گېپى بارمۇ ـ قانداق ؟ بۇ ئىشلار توغرىسىدا ئۆزلىرىگە جياڭجۈننىڭ زور ئىلتىپاتى بار ئىكەن ، ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا خىجىل ئىكەنلىكىنى ئىزھار قىلىدۇ . شۇڭا ، ئۇ بېيجىڭدىن ئىككى مىڭدىن ئوشۇق چېرىكنى پەقەت ئوغۇللىرىنى بۇلاپ قاچقان سادىرنى تۇتۇشقا چاقىرىپتۇ .... بىزنىمۇ ...

ـــ بۇ گەپلىرى راستمۇ ؟

ـــ سۇلتان غوجام ، بۇ گەپلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئوردىدا بولۇۋاتقان گەپلەر، بىر قىسمىنى خان كۆرەدىن ئاڭلاپ كەلدىم .

ـــ ئۇ يەرگە قاچان ، نېمە ئىش بىلەن بارغانىدىڭ ؟ ماڭا نېمىشقا خەۋەر قىلمايسەن ، بۇرۇنقىسىغۇ مەيلى ، ئەمدىلىكتە يەنە مۇشۇنداق ئۆز بېشىمچىلىق قىلامسەن ؟! ...

ـــ يوقسۇ ، سۇلتان غوجام ، بۇ نۆۋەت ئۆزۈم بارمىدىم ، ئۆزۈم بارمىدىم . ئەزبىرايى ! ...

ـــ ئۇنداقتا ، سۆزلە ... كىم ؟! ...

ـــ ئېيتتىمغۇ ، سادىر ! ئۇ مېنى بىر كېچىدىلا چىلپەڭزىدىكى ھۇجرامدىن تۇيۇقسىز تۇتتى . بۇ چاغ ئەمىر ئابدۇرۇسۇلنىڭ پىدائىيلىرىنى بىزنىڭ قەلئەگە ئېلىپ كېلىپ ، سادىر ، گاڭگۇك باقى باشلىق قاچاقلار

بىلەن قوشۇلۇپ ، قوشۇن قۇرغان ۋاقتى ئىكەن . ئۇلار :

ـــ سەن كۆرەگە بارىسەن ، بىز سېنى ئوبدان بىلىمىز ، سەن ئۇلارنىڭ ئادىمى ، جياڭجۈنگە مۇنداق دەيسەن : ھازىر چىلپەڭزە قەلئەسى بوش قالدى . چېرىك كىرگۈزۈڭ ، ئۇنى ئالىمىز ، ئاندىن ماڭا ئۆز تاجى كىيىمىڭزنى كىيگۈزۈڭ ، قوشۇننى باشلاپ غۇلجا قەلئەسىنى ئالىمىز ، دەپ چېرىك باشلاپ كەل . مۇشۇ ۋەزىپىنى ئورۇندىساڭ كاللاڭ ساق قالىدۇ ، بولمىسا كاللاڭغا ھېزى بول ! ـــ دېدى . ئامالسىز خان كۆرەگە باردىم . مۇشۇ كىيىملەرنى جياڭجۈن بەردى ، چېرىكلەرنىمۇ قوشۇپ بەردى . چېرىكلەرگە ئۆزۈم باش بولۇپ چىلپەڭزە قەلئەسىگە باشلاپ كىرىۋېدىم ، قەلئەگە كىرگەنلەرنىڭ بىرىنىمۇ تىرىك قويماي سادىر بىلەن ئەمىر ئابدۇرۇسۇلنىڭ قوزغىلاڭچىلىرى قىرىۋەتتى . ھەر ھالدا مېنى ئۆلتۈرمىدى . كىيىملىرىمنى ئالماشتۇرۇشقىمۇ يول قويۇشمىدى . بۇرۇنقى كىيىملىرىمنى بوپا قىلىپ قولۇمغا تۇتقۇزۇپ ئەكىلىپ مۇشۇ ھالدا ئۆزلىرىنىڭ ئالدىلىرىغا كىرگۈزدى ، ماڭا باشقا گەپمۇ قىلىشمىدى . بۇ ئىشنى سادىر ئاللىبۇرۇن پىلانلاپ قويغانىكەن ، ئۆزلىرىنىڭ شۇنداق بىھوش - بىسەرەمجان ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىشلىرىغا سەۋەبچى بولغان شۇ ! ...

ـــ بۇ گەپلىرى راستمۇ زادى ؟!

ـــ ئەزبەرايى ! . . . ـــ سادىر « خۇدا يولىدا ، مەن بىر مۇسۇلمانغۇ ، مېنى كەچۈرۈڭلار ! بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەيمەن » دېگەن شۇنداق سۆزلەرگە بەك ئىشىنىدىكەن . ئۇنىڭ قىلىچ - نەيزىسى شۇنداق دېگۈچىلەرگە سانجىلمايدىكەن . بۇنى ئۆتكەندە ئىككىمىز كۆرگەنغۇ ! بۇ قېتىمۇ خۇدانى ئاغزىدىن چۈشۈرمەي ساق قالدىم غوجام ! مۇبادا ئۆزلىرىنىڭ بېشىغا مېنىڭ بېشىمغا كەلگەندەك بالايى - قازا كەلگۈدەك بولسا ، سادىرنىڭ ئالدىدا خۇددى ماڭا ئوخشاش خۇدانى تىلغا ئالسىلا ،

ئۇنىڭ ئالدىدا تىرىك قالىلا ، بولمىسا . . .

ــ ھوي قاراۋۇل ! ــ دەپ ، مەزەمىزات ھۇجىرا سىرتىدىكى قارا-ۋۇلنى چاقىرغانىدى ، ئەخمەتخان خوجا :

ــ توختىسىلا سۇلتان بېگىم ، با مەسلىھەت ئىش قىلايلى ، ــ دەپ سىرتقا ماڭدى . ئۇنىڭ ھۇجرىدىن چىقىپ كېتىشىگىلا ، سادىر ئاسماندىن چۈشكەندەك مەزەمزاتنىڭ يېنىدا پەيدا بولدى . مەزەمزات تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى ـ دە ، كاللىسىغا شۇئان ئەخمەتخان خوجا ئۆگەتكەن ئەقىل كەلدى . ئۇ سادىرنى كۆرۈپلا :« خۇدا ھەققى » دېگەن سۆزنى تەكرارلىدى . سادىر ئۇنىڭ سۆزىنى بىردىنلا توختاتتى . سادىر ، مەزەمزاتقا قادىلىپ تۇرۇپ مۇنۇ سۆزلەرنى ئېيتتى :

ــ مەزەمزات ، سەن يەنىلا بىزنىڭ دېھقانلار ئوردىسىنىڭ سۇلتانسەن ! بىز يەنە جىاڭجۇننىڭ ئەدىبىنى بەردۇق . ئەخمەتخان خوجىنى چىلپەڭزە قەلئەسىنىڭ ھاكىملىقىدىن قالدۇرۇشنى ئويلاشتۇق ، بۇنى ئۇردا يەنىلا ئۆزۈڭ بىر تەرەپ قىلسەن ، ئوغلۇڭ غىياسىدىننى قايتۇرۇپ ئېلىپ كەلدۇق . دېھقانلار ئوردىسىنىڭ ئىسمى جىسمىغا لايىق بولۇشىنى قايتىدىن ئىشقا ئاشۇرسەن . چۈنكى ، بىزنىڭ چوڭ دۈشمىنىمىز يەنىلا سەن ئەمەس ، جىاڭجۇن ! ــ سادىر گېپىنى تۈگىتىپ گۈس ـ گۈس دەسسەپ ھۇجرىدىن چىقىپ كەتتى .

سادىرنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى مەزەمزاتنىڭ يۈرىكىنى تىترىتىپ ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلغانىدى . ئۇنىڭ كۆڭلىدىن سادىر ھەققىدىكى « سادىر ئۆزى خوخەنزە » دېگەن قوشاقلار بىر ـ بىرلەپ ئۆتۈۋاتاتتى .

سەككىزىنچى باب

مەن غاجەگىلەرگە چىققاندا ،
ھەمرىھىم يولدا قالغان .
سېھىرگەرلىك بىلگىنىم ،
جەگىلەردە پاناھ بولغان .

(سادىر پالۋان قوشاقلىرىدىن)

جەك پىلانچىسى

ـــ ئەجەب باپلاپسەن ، ئەجەپ ، ئەجەپ ! ...

ـــ ئۇلارنى شۇنداق باپلىغىنىمگە بەلەن بوپتۇ ، داستىخىنىمىزغا قوـ
نۇۋالغان ئۇ بىر توپ ھاشارەتلەر ئىدى ، ئۇلارنى بىردىنلا ھۇركۈتۈۋېتىش
تۇغرا ئىش ئەمەس ، ئۇنىڭ ئۇرۇغ ـ پۇشتىنى تېپىپ چىقىپ ، ئاندىن
تەلتۆكۈس قۇرۇتۇش جېڭى ئېلىپ بېرىش زۆرۈر . سەن بۇنى بىلگەچكە
ھۇركۈتمەپسەنۇ ، يۇرىكىنى ئاپسەن ! ياشا ! ئوغۇل بالا خاگرۇق ! ـــ
دەپ ، سادىرنىڭ تەگتۇشلىرىدىن ئەلى ئەمىر بىلەن ئابدۇرۇسۇل
ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنى كۈلدۈرۈۋەتتى .

بۇگۈنكى بۇ سۆھبەت يەنىلا بەيتۇللا مەدرىسى پەشتىقىدىكى موللا
بىلالنىڭ ھۇجرىسىدا بولۇۋاتاتتى . بۇنىڭغا موللا روزى ، ئەلى ئەمىر ،
ئابدۇرۇسۇل ، ئەخمەت خەزىنچى ، موللا بىلال ، سادىر پالۋانلار قاتناشقا
نىدى .

ـــ بولۇپمۇ شۇ كۈنى ، ـــ دەپ موللا بىلال ھاياجان بىلەن مۇنداق

دەپ گەپ ئاچتى، — سادىر كام، ئەخمەتخان خوجا بەگنى ياتقان ئورنىدىلا تۇتۇۋالغىنى خوپ بولغانكەن، بولمىسا ئۆز ئالدىغا تەشكىل لىۋالغان جاساقلىرىنى ھۇجۇمغا قويۇۋەتسە، سادىر كام باشلىق بىر نەچچەيلەنگە خەۋپ - خەتەر يەتمەي قالمايتتى. ئاڭلىسام شۇ كۈنى گاڭگۇك باقىكامنىڭ قىلىچى ئويناپ كەتتى دەيدىغۇ! ... ھەيھات، ھەيھات! ... زۇلۇم قانچە كۈچەيسە، ئادەملەرنىڭ قارشىلىقى شۇنچە كۆپەيىدۇ، دېگەن بىكار گەپ ئەمەسكەن. پۇقرالارنىڭ ئۆز قېرىنداشلىرىدىن چەككەن زىندان ئازابى ئۆتكەنكى خان چېرىكلىرىنىڭكىدىن دەھشەتلىك بوپتۇ. شۇڭا، سادىر كام بۇيرۇق بېرىشى ھامان جەڭ قىزىپ كېتىپتۇ.

— ئەخمەتخان خوجا بەگنى ئىشقا سالغىنى قىزىق، — دېدى مۇللا روزى، — ئۇنىڭ مانجۇ چېرىكلىرىنى گاڭگۇك باقىنىڭ قىلىچىغا تۇتۇپ بەرگىنىنى ئاز دەپ، ئۇ تەرەپتىن كىيىپ كېلىشكە تاپشۇرغان مانجۇچە كىيىم بىلەن كېلىپ، مەزمەزاتنى قورقۇتۇپ جېنىنى ئالغىلى تاس قالغىنىنى دېمەمسىلەر تېخى...

— بىرى جەڭ، — دېدى ئابدۇرۇسۇل، — تو قۇزىنىڭ رەڭ بولىدىغانلىقىنى سادىر ياخشى ئوقۇغان - دە!...

— ئاغىنىلەر! — دېدى سادىر، — ئۆزى توغرىسىدا بولۇۋاتقان پاراڭلارنى توختىتىش ئۈچۈن، — قىسقىسى، بىر تال چۈننغىمۇ ئازار بەرمەسلىكنى بىزنىڭ شەرئىتىمىز تەكىتلەيدۇ، بىز بۇ ئەقىدىگە بويسۇنالماي، ئوتتۇز - قىرىق يىلدىن بۇيان ئامالسىز نۆرغۇن قان ئېقتۇرۇپتۇق.

— ئۇ ئىشىمىز زالىملار، قارانىيەتلەر، مۇناپىقلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلدى، — دەپ گەپ ئارىلىدى بىرەيلەن، — بۇ ئىشلىرىمىز ھەق، دۇرۇس...

ـــ شۇنداق ، ھەق ، دۇرۇس ، ـــ دەپ تەستىقلىدى سادىر سۆز ئېلىپ ، ـــ مۇشۇ ئۆز سۈلتانلىقىمىز قۇرۇلغاندىن كېيىنكىلەرنى قېرىنداش-لىرىمىزغۇ دەپ ئاياپ كەلگەن ئىدۇققۇ ... ئۇنىڭ ئاقىۋىتى زادى قانداق بولدى ؟! بۇنىڭدا ، ـــ دېدى سادىر ، ـــ « كۆڭۈلچەكنىڭ كۆتى ئو-چۇق » دېگەندەك ، كۆڭۈلچەكلىككىمۇ يول قويۇشقا بولمىغۇدەك ...

ـــ بولمسا ، ـــ دېدى ئاريدىن بىرەيلەن سادىرغا سوئال قويۇپ ، ـــ ئەجەبا ، مەزمەزات بىلەن ئەخمەتخان خوجا بەگكە بوشاڭلىق قىلغىنىڭ نېمىسى ؟!

ـــ توغرا ، بۇ ھېلىلا ئۆزۈڭلار ئېيتقاندەك ، ـــ دېدى سادىر ، ـــ ئارىمىزدىكى تەييارغا ھەييار ، باشقىلارنىڭ تورىغا چۈشۈپ قالغان ھاشارەتلەرگە ئاۋۋال تورنى يېغىشتۇرۇۋالغىچە ئارامىلىق بەرمەي بولمايدۇ . ئۇلارنىڭ بىھۇدە ئۆركۈتۈۋېتىشى ـــ تورچى بىلەن ئووچىنى ئۇركۈتۈۋەتكەنلىك بولىدۇ . شۇڭا ، ئۇلارغا يول قويۇۋاتقىنىمىز شۇ .

ـــ توغرا ئېيتتىڭ پالۋان . شۇڭلاشقا بىر ھىيلە بىلەنلا ، مەزمەزات بىلەن ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ قۇيرۇقلىرىنى بىر يەرگە چىگىپ قويالىدى ، ئەمدى ئۇلار ئارقىلىق ئۆزى ئېيتقان :

ياز بولسا بولۇپ غەمكىن ،
ۋاڭ خۇلۇنىڭ ئالۋىنى .
بۇ ھاشارغا باش بولغان ،
مانجۇلارنىڭ يامىنى .

دېگەن ناخشىسىدىكىدەك « يامىنى » نىڭ قۇيرۇقىنى چىگمەكچى .

ـــ ھا ... ھا ... ھا! ـــ ئولتۇرغانلار ئاخىرقى سۆزدىن تولىمۇ مەمـ نۇن بولغانلىقتىن ، ھەممە بىردەك ئىختىيارسىز كۈلۈپ كېتىشتى .

ئاخىرىدا ھەمىسى مەزمەزات بىلەن ئەخمەتخان خوجا بەگدىن

هوقۇق تارتىۋېلىش پىكىرلىرىدىن ۋاقتىنچە يېنىپ تۇرۇش قارارىغا كەلدى. ئۇلار ئەمدىلا تارقىلىشىۋاتاتتى، موللا بىلالنىڭ ھۇجرىسىغا تۇيۇقسىزلا پىدائىيلاردىن ئىككىيلەن ئالدىراش كىرىپ كەلدى ـ دە:

ـــ سادىر كام! سادىر كام بارمۇ؟ ـــ دەپ توۋلاشتى. شۇئان ھەممە كىشى ئۇلارغا قاراپ داغدېپتىپ تۇرۇپ قېلىشتى.

ـــ نېمە گەپ، ـــ دېدى سادىر پىدائىيلارغا قاراپ، ئۇلار:

ـــ بىزنى گاگگۇك باقى سەركەردە ئەۋەتتى، كىملىكىنى بىلىمدۇق، ئىشقىلىپ قارانىيەت ئۇنسۇرلار ھەممە ئاشلىق، ئوزۇق ـ تۈلۈكتىن تارتىپ، جەڭ تەييارلىقى ئۈچۈن ياسىلىۋاتقان ئوق ـ دورا، نەيزە ـ قىلىچ تۆمۈرلىرىنى بۇلاپ قېچىپتۇ، كۈندىلىك خەجلىنىدىغان نەق ئالتۇن ـ كۈمۈش، يارماقلارنىمۇ قويماي ئېلىپ كېتىپتۇ.

ـــ ھىم، ـــ دەپ ئەخمەت خەزىنچى ھەمىدىن بۇرۇن غەزەپ لەنگەن ھالدا بىر نېمە دېمەكچى بولۇپ ئىككىيلەننىڭ ئالدىغا كەلدى. باشقىلارمۇ قاتتىق غەزەپلىنىپ تۇرۇشاتتى. خۇددى ئۇلارنىڭ بۇ قاراشلىرى كىرگەن پىدائىيلارغا ئەمەس، ئەخمەت خەزىنچىگە تىكىلگەندەك كۆرۈنەتتى. ئۇمۇ ئۆز ـ ئۆزىدىن خۇدۇكسىنىغاندەك بولۇپ تىپىرلاپ بىر جايىدا تۇرالماي قالدى.

ـــ زادى نېمە ئىش بۇ؟ كىم قىپتۇ بۇنى؟ ـــ دېدى ئۇ پىدائىيلارغا قاراپ.

ـــ ھازىرچە ئېنىق ئەمەس، ئاڭلىشىمىزچە بۇلاڭچىلار «سۇلتانلىق خەزىنىسىدىن ئوغرىلانغان ماللار ئۆز ئورنىغا قايتۇرۇلۇپ ئېلىپ مېڭىلدى، بۇ ئىشتا خەزىنچىنى يەڭگۈشلەش زۆرۈر بوپتۇ» دېيىشكۇدەك.

ـــ ھوي خۇمپەرلەر، ـــ دېدى ئەخمەت خەزىنچى، ـــ ئۇ

ئاچچىقلانغان ھالدا يانچۇقىدىن بىر توپ ئاچقۇچنى ئالدى ـ دە :
ــ مانا ئەمدى كۆرسۇن ، خەزىنە زادى كىمنىڭ ، قايتۇرۇۋېلىش تۇغرا كەلسە زادى كىم قايتۇرۇۋالىدۇ ، ئەسلىدە ئۇلار ئەمەس پىدائىيلار قايتۇرۇۋالىدۇ . خەزىنە پۇتۇنلەي پىدائىيلارنىڭ . مانا مەن ئاچقۇچنى پىدائىيلارغا ــ سىلەرگە تاپشۇرىمەن ، ــ دەپ ئاچقۇچلارنى سۇندى .
ــ بەرىبىر ، ــ دېدى سادىر، ــ ئەھۋال ئاشكارىلىنىپتۇ . «ئايرىلغانىنى بۆرە يەر » دەيدۇ ، ئۇلار بۇ ئىشتا يەنە ئۆزلىرىنى ئاشكارىلاپ ، تۇۋا قىلماي بىزدىن ئايرىلماقچى بوپتۇ . قېنى يەنە ئايرىلىپ كۆرسۇن ، بۇنىڭلىق بىلەن بىزنىڭ ھۆرلۈك يولىدا جان تىكىپ ئېلىپ بېرىۋاتقان قوزغىلاڭلىرىمىز ئارا يولدا توختاپ قالمايدۇ .
ــ مەن ، ــ دېدى ئەخمەت خەزىنچى ، ــ سۇلتانلىق خەزىنىسىنى بۇلاتقۇزۇۋېتەي ، ئۇلارنى بىر تىيىن ـ بىر يارماقسىز قىلىۋېتەي ، ئاندىن ئايرىلىپ چوڭ سۆزلىگىنىنى كۆرمەيمىزمۇ .
ــ كىمگە ، كىمگە قىلدۇرماقچىسىز ؟ ــ دېيىشتى ئەترapتىكىلەر .
ــ كىمگە بولاتتى ، پىدائىيلارغا ، ئابدۇرۇسۇل بىلەن گاڭگۇڭ باقىنىڭ يېڭىدىن تەشكىللىگەن پىدائىيلىرىغا قىلدۇرىمەن ، ــ دېدى ئەخمەت خەزىنچى .
ــ بۇنداق دېمەك ھازىرغا ئاسان ، ــ دېدى سادىر ئويلىنىپ تۇرۇۋېلىپ ، ئاندىن ئۇ :
ــ بۇ تۇرغان ئىككى ئەمىر ، ــ دېدى سادىر ئابدۇرۇسۇل بىلەن ئەلىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ ، ئاندىن ئۇ ، موللا روزى خاتىپنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ ــ بۇ ئوردا خاتىپلىرى ، مەن بىلەن نازىم ھازىرچە سىلەرنىڭ سىرتىڭلاردا تۇرۇپ تۇرايلى . چۈنكى ، ئۆزىمىز قۇرغان سۇلتانلىقنىڭ تاجۇ ـ تەختى بىزدە يوق . مانا شۇنداق سىلەر تۇرۇقلۇق سۇلتاننىڭ ئۆز

بەشىمچىلىق بىلەن تاكى ھازىرغىچە يۇرگۈزۈۋاتقان ناھەق ئىشلىرى ئاز ئەمەس. ئۇ سىلەرگە ھېچبىر يول بەرمىدى، ھەتتا ھەق سۆزنى دېيىشكىمۇ يول قويمىدى. «خانىنىڭ ئاغزى مايمۇن» دېگەن دەل مۇشۇ ئوخشايدۇ. بۇگۈنكى ئەھۋالىمۇ شۇنداق بولدى، سۇلتانلىق ئوردىسىدا تېخى بىرەر ياخشى ئۆزگىرىش بولغىنى يوق. ئەھۋال مۇشۇ ھالەتتە تۇرۇۋاتقاندا، خەزىنىنى سىلىنىڭ ئوچۇقتىن - ئوچۇق تارقىتىۋېتىشلىرى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس، ھەتتا سىلىنىڭ باشلىرىغا ئۇ قانداق كۈننى سېلىشنى ئويلاۋاتمىدۇ. بۇ بىر گەپ. — شۇ تاپتا سادىرنىڭ پۈتۈن دىققىتى، پىكىر - خىيالى ئەخمەت خەزىنچى ئۈستىگە بۇرۇلغانىدى.

ئەخمەت خەزىنچى غۇلجا قەلئەسىدە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان سو-دىگەر ئائىلە پەرزەنتى ئىدى. ئۇ كىچىكىدىن باشلاپ ئېلىم - سېتىم ئىشىنىڭ يولىنى پۇختا ئۆزلەشتۈرۈپ كەلگەن، دادىسىمۇ ئۇنى بەيتۇللا مەدرىسىدە بىر مەزگىل ئوقۇتۇپ، ئاندىن سودا - سېتىق ئىشىغا سالغانىدى. ئۇ مۇشۇ ئىش بىلەن مەزمەزات ئەۋلادلىرىغا نەرسە - كېرەك يەتكۈزۈپ بېرىپ يۈرۈپ تونۇشقانىدى. بولۇپمۇ ئۇ يېشىغا تولۇپ يىگىت بولغان، خېلىلا پۇللۇق بولۇپ قالغان يىللىرى باشقىلارغا كۆپلەپ خەير - ساخاۋەت قىلغانىدى. سادىرنىڭ قوزغىلاڭچىلىرى 1858 - يىلى ئىلىدىكى كونا ئامبارغا ھۇجۇم قىلىش ئالدىدا ئوزۇق - تۈلۈك، نەرسە - كېرەك ئېلىش ئۈچۈن پۇلدىن قىسىلغانىدى، شۇنىڭ بىلەن موللا بىلالنىڭ مەسـ لىھىتى بويىچە ئەخمەت خەزىنچى باشلىق بايلارنى ئۆز ھۇجرىسىغا بىر پىيالە چايغا چاقىرىپ ئەھۋالنى بايان قىلغانىدى. شۇنىڭ نەتىجىسىدە بايلار قوزغىلاڭچى قوشۇن ئۈچۈن كۆپلەپ پۇل ئىئانە قىلغانىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەخمەت خەزىنچى باش بولۇپ قوزغىلاڭچىلارغا پۇل ئىئانە قىلغاندىن باشقا، سادىر، موللا بىلاللارغا پات - پات ئۆز يېنىدىن

پۇل ـ پۇچەك بېرىپ ، خەيرخاھلىق قىلىپ تۇرۇشنىمۇ ئادەت قىلغانىدى . ئۇ مۇشۇ ياخشىلىقى بىلەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھۇرمەت ـ ئالقىشىغا سازاۋەر ئىدى . كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ ۋاقتىلىق سۇلتانلىق ئوردىسىنىڭ خەزىنىچىسى بولۇپ قالغانلىقىمۇ مۇشۇ سەۋەبتىن ئىدى .

سادىر ئەخمەت خەزىنىچى توغرىسىدا ئەنە شۇ كەچۈرمىشلەرنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى . شۇنداقلا مەزمەزاتنىڭ ئۇنىڭغا ئەزەلدىن ساقلانغان ئۆچمەنلىكى يوقلىقىنى ھېس قىلدى . پەقەت ئەخمەت خەزىنىچى مەزمەزاتقا ياخشى ئىش تىلىپ بېرىپ ، ياخشى خەۋەر يەتكۈزسىلا ئۇنىڭ ھەرقانداق گۇناھىدىن كېچىدىغانلىقىنى جەزملەشتۈردى ـ دە ، شۇنىڭ بىلەن ئەخمەت خەزىنىچىگە :

ـــ سەن سۇلتانلىق ئوردىسىغا كىر ، مەزمەزاتقا خۇش خەۋەر يەتكۈز ، ـــ دېدى . ھەممەيلەن ھەيرانلىقتا ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا قاراشتى ، سادىر سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ :

ـــ ئۇنىڭغا ئوغلىڭنى تاپتىم ، دېگىن ! ـــ دېدى . شۇئان باشقىلارنىڭ كۆز ئالدىدىنمۇ ئوخشاشلا مۇشۇ ئىش توغرىسىدىكى كەچمىش سەرگۈزەشتىلەر بىر ـ بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى :

ئىلى جياڭجۈنى مىڭ رۇي مەزمەزاتنىڭ ئوغلى غىياسىدىننى كۆرەدىكى تۇڭچىلىق مەكتىپىگە سۇلتانلىق ئوردىسى تىكلىنىشتىن ئىلگىرى ئىلىپ كەتكىنى بويىچە تېخى قايتۇرمىغانىدى . تۇغ ئوغلى غىياسىدىننى ئىلىپ كېلىش ئۈچۈن نۇرغۇن تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەن مەزمەزات ئوغلىنى ئۆز يېنىغا قايتۇرۇپ ئىلىپ كېلەلمىدى . كېيىن ئۇنى ئامان ـ ئېسەن ساقلىشى ئۈچۈن جياڭجۈنگە يىلىنىدى . بۇ ئىشلار كېيىنكى كۈنلۈكتە مەزمەزاتنىڭ ئوردىغا سۇلتان بولۇپ ئولتۇرغىنىدىمۇ ئۇنى جياڭجۈن ئۈچۈن ئىشلەشكە بەل باغلاتقۇزغانىدى . بۇ ، مەزمەزاتنىڭ

دەسلەپتە جياڭجۇنلىك زىنداندا يېتىپ ئازاب ـ ئوقۇبەتتىن قورقۇپ ، يېـ لىنىپ ـ يالۇۋروپ ئۇلارنىڭ ئايىغىغا باش قويۇپ يۇرۇپ ، زىنداندىن قايتىپ چىققانلىقىغا قوشۇلۇپ ، چوڭ بىر قەرز بولۇپ ئۇنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەندى . كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ سۈلتانلىق تەرەپدارى بولۇپ ئۆزگىرىشىدىن ئەنسىرىگەن جياڭجۇن ئۇنىڭ ئوغلى غىياسىدىننى ئۆلتۈرىدىغانلىقى ھەققىدە تەھدىت مەزمۇنىدا يارلىق چۈشۈردى . شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭ ئۆزى ئۈچۈن ئىش قىلىشىنى قولىغا كەلتۈرۈشنى ئويلىغانىدى . مۇشۇ مەقسەتتە مەزمەزاتنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇۋاتقاندا سادىر غىياسىدىننى كۆرە زىندانىدىن ئوغرىلىقچە ئېلىپ قاچقانىدى . بۇنى جياڭجۇن ئوردا مەھكىمىسى بىلەتتى ، سادىرنىڭ مۇشۇ ئولتۇرغان ئاغىنىلىرىمۇ بىلەتتى . شۇ ۋەجىدىن سادىر يۇقىرىقى سۆزلەرنى ئەخمەت خەزىنچىگە ئېيتىپ ، ئۇنىڭغا يەنە :

ـــ مەن ئۆزۈم ئوغلىڭىزنى سالامەت يەتكۈزۈپ كېلىمەن ، دەپ ۋەدە بېرىمەن . سىزمۇ ۋەدە بېرىڭ ، ئوغلىڭىزنى ئېلىپ كەلگەن ئاخشىمى پۈتۈن ئوردا ئىچى ـ سىرتىدا يۇرتقا ئاش تارتىپ ، مەشرەپ بېرىسىز دەپ ، ئۇنى ماقۇللۇققا كەلتۈرسەن ! ئاندىن مېنىڭ يېنىمغا كەل ، ئۇنىڭ ئوغلىنى ساڭا تۇتقۇزىمەن ! قېنى ئەمسە ماڭ ! ـــ دېدى . شۇ سۆزدىن كېيىن سادىرمۇ ، باشقىلارمۇ ئەخمەت خەزىنچى بىلەن بىرلىكتە موللا بىلالنىڭ ھۇجرىسىدىن چىقىپ كېتىشتى

※ ※ ※

مەزەمزات قوزغىلاڭچى دېھقانلار قۇرغان ئوردىنىڭ سۇلتانى بولغان ئىككى يىل مابەينىدە ، قوشۇندىكى قوزغىلاڭچىلارنى يەڭگۈشلىدى . بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار بولسا ، يېڭى قۇرۇلغان سۇلتانلىق ئوردىنىڭمۇ بۇ-رۇنقىدەكلا دېھقانلاردىن ئالۋاڭ ـ سېلىق ئېلىۋاتقانلىقىغا نارازى بولۇشۇپ ،

ئوردا قاراۋۇلى بولۇشتىن ئۆزلۈكىدىن ۋاز كېچىپ قايتىشقان ئىدى . يەنە بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلارنى ئەخمەتخان خوجا بەگدەك بەگلەر قايتۇرۇۋېتىپ ئورنىغا ئۆز يېقىنلىرى ، يۇرتلۇقلىرى ۋە ئۇرۇق ـ توغقانلىرىدىن سەپلەشكەنىدى . ھەتتا بىر قىسىم «قوزغىلاڭچى» لار جياڭجۈن تەرىپىدىن يوشۇرۇن تەشكىللەنگەنلەر ئىدى . بۇنىڭغا توپىلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاش مەقسىتىدە ، سۇلتان ئورۇنباسارى ياگور باشچىلىق قىلدى . سەۋەبى : ئۇ ، قوزغىلاڭچى دېھقانلار ئوردىسىنىڭ باش سۇلتانى بولمىغانلىقىغا نارازى ئىدى . دەسلەپكى قۇرۇلغان ئوردىنىڭ شۇنداق ئاجىزلىقلىرى مەزمەزاتنىڭ ئۆزى خالىغانچە ئىش يۈرگۈزۈشىگە سەۋەب بولۇپ قالغانىدى ، كېيىنكى كۈنلەردە دېھقانلارنىڭ ئۆز ئوردىسىدىن رىيازەت چېكىشىگە سەۋەبچى بولۇپ قالغانلىقىنىڭ تۈپ ئاساسى شۇنىڭدىن ئىدى .

سادىر ئۇچۇن بۇ ئىشلار نەچچە ئون يىللىق جەريان ئىچىدە مانجۇ چېرىكلىرى بىلەن ئېلىشقان چاغلىرىدىكىدىنمۇ قىيىنغا چۈشۈۋاتاتتى . سادىر ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ بۇنداق رەزىل نىيەت بىلەن سۈيىقەستلەرنى پىلانلاپ ، ھىيلە ـ نەيرەڭ ئىشلىتىدىغانلىقلىرىنى بۇرۇن ئويلاپمۇ كۆرمەگەنىدى . كېيىن بولسا ، ئۇ بۇنىڭغا قارشى پىلانىنمۇ ئويلاپ تاپتى . شۇ پىلان بويىچە ئۆزى قۇتقۇزۇپ ئېلىپ كەلگەن مەزمەزاتنىڭ ئوغلى غىياسىدىنى ئەخمەت خەزىنىچىگە تاپشۇردى . ئۇ شۇ ھامان غىياسىدىننى قولىدىن يېتىلەپ ئوردىغا ئېلىپ كەلدى . دېگەندەك ، شۇ كۈنى كېچە ـ كۈندۈز ئوردا ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئەمەلدارلار ، قوزغىلاڭچىلار ، ئاۋام پۇقرالارغا مەزمەزات ئاش تارتىپ ، مەشرەپ ئۆتكۈزۈپ بەردى .

ــ ئەخمەت خەزىنىچىنىڭ ئوغلۇمنى ئامان ـ ئېسەن ئۆز قولۇمغا يەتكۈزگەنلىكى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ ھەرقانداق گۇناھىدىن كېچىپ ، ئۆز ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ئۆتەۋېرىشىنى يۇرت ئەھلى ئالدىدا جاكارلايمەن ! ــ

دەپ مەزەمىزات سورۇن ئەھلىگە بىر نەچچە قېتىم ئاشكارا جاكارلىۋەتتى. بۇ ئەھۋال ئەخمەت خەزىنچىگە ۋە قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىغا سۈيىقەست پىلانلاپ كېلىۋاتقان ئەخمەتخان خوجا بەگ ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرىگە ئوغا ئىچكەندەك بىلىندى.

شۇ ئارىدا مەزەمىزاتقا تۈيۇقسىز بىر شۇم خەۋەر يەتكۈزۈلدى، پۈتكۈل سورۇندىكىلەر پايپېتەك بولۇشتى. ئەخمەتخان خوجا بەگ باشچىلىقىدىكى بىر قىسىملارنىڭ تازا گۈلگەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى، سورۇندىكىلەر تەرەپ ـ تەرەپتىن نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن تەقەززا بولۇپ تۇرۇشاتتى، توساتتىن قاراۋۇللار تېخىمۇ ئۇنلۈك ۋارقىرىشىپ:

ـــ خەزىنىگە ئوغرى چۈشۈپتۇ، سۇلتانلىق خەزىنىسىنىڭ ئۇۋاق ـ تۇۋۇكىنىمۇ قالدۇرماي ھەممىسىنى پىدائىي ئوغرىلار بۇلاپ كېتىپتۇ، ـــ دەپ بولغان ۋەقەنى ھەممىنىڭ كۆڭلىگە ئايان قىلىۋەتتى.

مەزەمىزات ئورنىدا تۇرالمايلا قالغاندى، ھېلىدىن ھېلىغا ئۆرە تۇرۇۋېلىپ شالىسىنى چېچىپ تېپىچەكلەيتتى، ئۇ:

ـــ ئوغرىلار تۇتۇلسۇن! تېزدىن تۇتۇلسۇن! ـــ دەپ كارنىيى يىرتىلغۇدەك ۋارقىرايتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئەخمەت خەزىنچىمۇ مەزەمىزات تۇرغاندا تۇرۇپ، ئولتۇرغاندا ئولتۇرۇپ، خىجىللىقىنى بىلدۈرەتتى. لېكىن، ئۇنىڭ كۆڭلىگە بۇ ۋەقەنىڭ سىرى ھەممىدىن بەك ئايان ئىدى. خەزىنىلەر سادىرنىڭ پىلانى بويىچە قايتىدىن بۇلاپ كېلىنىپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتكەنىدى. شۇڭا، ئەخمەت خەزىنىچىنىڭ بۇ ئىش توغرىسىدا مەزەمىزات ئالدىدا قىلچە تىل تۇتۇقى بولمايتتى. ئۇ بۇ خەزىنىلەرنىڭ ئەمدىلىكتە سۇلتان ئوردىسىدىكى بۇزدى ـ چاچتى، ئوغرىلىققا ئەمەس، توغرىدىن ـ توغرا ئازادلىق، ھۆرلۈك

ئۇچۇن جەڭ قىلغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ يېمەك ـ ئىچمەك ، ئۇزۇق ـ تۇلۇك ، ئوق ـ دورا ، نەيزە ـ قىلىچلىرى ئۇچۇن سەرپ قىلىنىدىغانلىقىنى ئويلاپ شادلاندى . بۇنىڭ سادىر تەرىپىدىن پىلانلانغان ئامال ـ چارە ئىكەنلىكىنى ئۇ ئوبدان بىلگەچكە « سادىر سەن سەركەردىلا ئەمەس ، بىزنىڭ ئوبدان جەڭ پىلانچىمىز!» دېدى ئىچىدە .

توققۇزىنجى باب

ساداىر دەپ ئېيتىم ياماڭ ،
ئون بەش ياشتا ئاتالغان .
دەسلەپكى تۇتۇلغاندا ،
قۇمۇل خانغا پالانغان .

(ساداىر پالۋان قوشاقلىرى)

ساداىرنىڭ نامى

بايانداى قەلئەسىگە جايلاشقان بىر قانچە قوۋۇقلار ئىچىدە ، ئوردا قوۋۇقى ئالاھىدە ياسىداق ، ئاۋات ، چىرايلىق كۆرۈنەتتى . شۇڭا ، بۇ يەرگە كەلگەن ھاكىم دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى سەيلە قىلىپ ھۇزۇرلانماي قالمايتتى .

كۆز باغلانغان چاغ ئىدى . بۇ يەرنىڭ كەچلىكىمۇ جىمجىت ، ئازادە ئىدى . بايانداي قەلئەسىنىڭ ھاكىمى گۇەنتۇڭ قوۋۇق ئىچىدىكى ئايرىم ھۇجرىسىغا كىرىپ كەلدى . ئادەتتىكى كۇنلەردە ئۇ بۇ ئايرىم ھۇجرىغا قوۋۇقتىن ئانچە يىراق بولمىسىمۇ ، تەختىراۋاندا كېلەتتى . بۇ-گۈن ئۇ نېمىدىنىدۇر خۇشال بولغاچقا ، پىيادىلا يېتىپ كەلگەنىدى . ھاكىمنى ئۇگۇك ئۆتىگىدىن ① ئېلىپ كېلىنىپ دېدەكلىككە قويۇلغان مانجۇ قىزى جۇلاڭ كۇتۇۋالدى .

جۇلاڭ ــ تەقى ـ تۇرقى كېلىشكەن ، بادام قاپاق ، زىلۋاغىنا

---

① ئۆتەڭ ــ ھازىرقى بېكەت .

كەلگەن ، ئاق پىشماق قىز ئىدى . ئۇنىڭ دادىسى ئۆتەكدە ئىشلەپ ، چاپىنى تىزىدىن ئاشمىغاچقا ، سادىر باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قوشۇلۇپ ، بىر قېتىم جەڭگە قاتنىشىپ قالغانىدى . شۇ ۋەجىدىن « ئۇ ئۇلۇغلار ئىچىدىن چىققان خائىن » دېگەن بەدنام بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنىدى . يالغۇز قالغان قىز جۇلاڭنى بولسا ، چېرىكلەر يوشۇرۇن هالدا بۇلاپ ئېلىپ كېلىپ ، باياندای قەلئەسىنىڭ مۇشۇ هاكىمىغا تەقدىم قىلغىلى ئىككى يىل بولاي دېگەنىدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇ قووۇقتا دېدەك بولۇپ ئىشلەپ كەلدى .

گۇەنتۇڭ هاكىم تۇيۇقسىز ئۇرۇلغان قوڭغۇراق ئاۋازىغىمۇ پىسەنت قىلمىدى . بۇنداق كېچىدە ، ئۇ ئولتۇرغان هۇجرىغا ئۆز خوتۇنىمۇ قوڭغۇراق ئۇرۇپ كىرەلمەيتتى . دېمىسىمۇ ئۇرۇلغان قوڭغۇراق هۇجرا سىرتىدىكى خوتۇنى تەرىپىدىن ئۇرۇلغانىدى . لېكىن ، ئۇنى قوبۇل قىلمىدى . قوڭغۇراق يەنىلا ئۇرۇلۇۋەرگەندىن كېيىن ، ئىشىك باقار چېرىك ئارقىلىق ئۇنىڭ كىرىشىگە رۇخسەت يوقلىقىنى ئۇقتۇرۇپ قايتۇرۇۋەتكەنىدى . چۈنكى ، ئۇ بۇگۈن شەھۋانىي نەپسىنى جۇلاڭدىن قاندۇرۇشنى ئاللىبۇرۇن كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانىدى . بۇگۈن هۇجرىسىغا كىرىپ جۇلاڭنى بىر كۆرۈپلا گۇەنتۇڭنىڭ شەھۋانىي نەپسى تاقىلداپ كەتتى . ئۇ خۇدىنى يوقاتقان هالدا ، ئۇنىڭدىن كۆز ئۈزەلمەيتتى . ئۇنى بۆدۈنىدەك يۇڭزۇلاپ يەۋېتىشكە نىيەت قىلىۋاتقان بۇ هاكىمنىڭ نەزىرىدە ، بۇ قىز پەقەت كۈن كۆرۈش ، قورساق تويغۇزۇش غەرىزىدە يۈرۈۋاتقاندەك بىلىنەتتى . شۇڭا ، ئۇ دېدەك قىز جۇلاڭنىڭ ئېلىپ كىرگەن تاماقلىرىغىمۇ قارىماي ، جامنى تولدۇرۇپ مەي ئىچىپ ، ئەرەڭ ـ سەرەڭ بولغان مەست كۆزلىرى بىلەن قىزغىلا قارايتتى . هاكىم مەينى ئىچىۋېرىپ ئوڭدا ـ دوڭدا دەسسەپ ، ئاخىر شەھۋانىيي نەپسىنى تۇتالماس دەرىجىسىگە بېرىپ يەتتى

① ئۆتكۈنچى ـ شاگىرت.

ـ ده ، قـىزنـى تـۇتۇۋېلىپ قۇچاقلاپ سۆيمەكچى بولدى . قىز بۇ ھالەتنى سـېزىـپ ، ئۆزىـنـى دەرھال ئىـشىك تەرەپكە قاچۇرغانىدى ، ئەمما ئىشىك مەقسەتلىك ھالدا ئالدىنئالا ئېتىپ قويۇلغانىدى .

ـــ ھى ، ھى ، ـــ دەپ گـۇەنـتـۇك ھاكىم كۇلگىنىچە سەنتۇرۇلۇپ كېلىپ جۇلاڭغا ئېسىلماقچى بولۇپ ئېتىلدى . بۇنداق ۋەھشىيانە قىلىقلارغا بـۇنـىڭدىـن بۇرۇنمۇ بىر نەچچە قېتىم يولۇققان جۇلاك قىز ئامالسىز ھالدا پەرۋانىدەك پىرقىراپ ، جان قاچۇرۇپ ، بىر دەم ئۇ تامغا ، بىر دەم بۇ تامغا ئۆزىنى ئېلىپ قاچاتتى .

تـۇيـۇقـسـىز ئىشىك باقار قوڭغۇراق ئۇرماي ، ياكى ئىشكىنى چەكـمـەيلا ، ھۇدۇقـقـان ھالـدا كىرىپ كەلدى . شۇئان جۇلاك قىزنىڭ يۇرىكى ئورنـىـغا چـۈشـۈپ « ئۇھ » دەۋەتتى . ئۇنىڭ كىرىپ كېلىشى ھاكىمنىڭ ئەرۋايـىـنى ئۇچۇردى . ئۇ شۇئان پىغانى ئۆرلەپ ، تۆردە ئېسىقلىق تۇرغان قـىـلـىچـىنى ئىنتىك قېپىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ ، ئىشىك باقارغا تەڭلەپ ئۇلـ ـگـۇرگەنىدى . قىز بولسا قورققىنىدىن تامغا چاپلاشقان ھالدا ئالاق ـ جالاق بـولـۇپ تـىترەپ تۇراتتى . ئىشىك باقارمۇ بۇ مۇدھىش ئەھۋالدىن قورقۇپ كېتىپ :

ـــ بـىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ھاكىم ، ئۆزۈمچىلا كىرمىدىم ، مېنىـى ئۆزلـىـرى ھېـلـىـقـى قـانداقلا ۋاقىتتا كەلسە ھۇجرامغا رۇخسەتسىز كـىـرگـۈزۈۋېـرىسەن ، دەپ بۇيرۇق قىلىپ تونۇشتۇرۇۋەتكەن « ئالا قاغا» لـىـرى كـەلـگـەنـىـدى ، شۇ ۋەجدىن كىردىم ، ـــ دېدى . ھاكىم ئۇنىڭ بـويـنـىـغا ئاپىرىپ بولغان قىلىچنى بىردىنلا تـارتـىـۋالدى ـ دە ، ئۇنىڭغا بـۇيـىـرۇق بېرىپ :

ـــ «ئالا قـاغا » تېز كىرسۇن ! ـــ دەپ كارکىرىدى . ئىشىك باقار شۇئان چىقىپ كېتىپ ، «ئالا قاغا» نى كىرگۈزۈۋەتتى .

چىكىڭ خاندانلىقى چېرىكلىرىنىڭ كىيىمىنى كىيىۋالغان ئۇزۇن قارا چاپانلىق، چوڭچولۇق مۇنچاق ئېسىلغان قارا قالپاق كىيگەن «ئالا قاغا» كىرىپ كەلدى. ئۇ ئاۋۋال ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام قىلماقچى بولۇپ تۇرۇپ، كەينىدىن بىردىنلا تىزلىنىپ يەرگە باش قويدى. ئۇنىڭ ئاۋۋال كىرگەن چاغدىكى رەڭگى - روھى بىلەن ئۇستىبېشىغا سەپسالمىغان دېدەك جۇلاڭ ئۇنىڭ دەسلەپ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئاپىرىپ بولۇپ، ئۆزىنى تىزلا تۇزەشتۇرۇۋالغان چاغدىكى ھەرىكىتىگە دىققەت بىلەن قاراپ تۇراتتى. دېمىسىمۇ ئۇنىڭ مۇشۇ تۇرقى ئادەتتىكى مانجۇ چېرىكلىرىدىن پەرقلەنمەيتتى. لېكىن، ئۇنىڭ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىشى دېدەك قىزغا ئۇگۇك ئۆتكىدە ئەڭ كۆپ كۆرگەن ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ سالىمىنى ئەسلىتىپ تۇراتتى.

— بۇ زادى ... — دەيتتى جۇلاڭ قىز ئىچىدە، — بۇ كىشى ئۇيغۇر ئوخشىمامدۇ، — دېگەننى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ.

«ئالا قاغا» تەرلەپ كەتكىنىدىنمۇ، ئۇستىدىكى قارا چاپىننى يېشىۋەتتى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئەسلىدىكى كىيىمى ئالا بەقەسەم تون، شايى قىيىقچا ئۇنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى. ئۇ بىردەم مانجۇچە، بىر دەم ئۇيغۇرچە سۆزلەيتتى.

— مەن، — دەيتتى ئۇ، — بۇ يەرگە بۇ قېتىم جېنىمنى قولۇمغا ئېلىپ دېگۈدەك ئاران يېتىپ كەلدىم. چۈنكى، ئەھۋال ئۆتكەندىكىدەك ئەمەس. ھازىر ئۇلار يەنە كۈچىيىۋالدى. بۇ ئەھۋاللارنى جىياڭجۈن جانابلىرىغا ئېيتىشقا جۇرئەت قىلالمىدىم. ئۆتكەندە جىياڭجۈن جانابلىرىمىڭ ماڭا قوشۇپ بەرگەن چېرىكلىرىنى سادىرغا يەم قىلىۋەتكەن جىنايىتىمدىن ھازىرغىچە قورقۇۋاتىمەن. جىياڭجۈن جانابلىرىغۇ ماڭا بىر نېمە دېمىدى، شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ يېنىغا بېرىشتىن كۆرە، سىلىنىڭ

ھۇزۇرلىرىغا كېلىشنى لايىق كۆرۈپ بۇ يەرگە كەلدىم. ماڭا سىلە ياردەم قىلغايلا. مەزمۇرات سۈلتانىمۇ ياردەم سوراۋاتىدۇ. ئۇنىڭ جىسمى خەزىنىسىنى سادىر قايتىدىن قۇراشتۇرغان پىدائىيلار بۇلاپ قاچتى. سۇلتان قۇرۇق قول بىلەن ئىش يۈرگۈزەلمەيۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئوغلى غىياسىدىننى بولسا، جياڭجۇن ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ زىندانغا تاشلىغان يەردىن ئېلىپ قاچتۇق دەپ پىدائىيلار سۇلتاننى يەنىلا ئۆزلىرىگە مايىل بولۇشقا مەجبۇرلاۋاتىدۇ.

— خوپ، — دېدى گۇەنتۇڭ ھاكىم «ئالا قاغا» نىڭ سۆزىنى بۆلۈپلا،

— دېگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسى ئوبدان خەۋەرلەر، — دېدى گۇەنتۇڭ ھاكىم. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كاللىسىدىن ئاللىقانداق خىياللار كەچمەكتە ئىدى. «ئېسىڭدە بولسۇنكى، بىزنىڭ خان جەمەتلىرىمىزنىڭ نەسەپنامىلىرىدە: ئۆزۈڭدىن كىچىك، ئۇۋاق دۇشمەنلىرىڭگە ھەرگىزمۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا قىلىچ كۆتۈرمە. چۈنكى، ئۇنىڭغا بىھۇدە كۈچ سەرپ بولىدۇ. پەقەتلا يۇمشاق گەپ بىلەن بېشىنى سىلاپ قويۇش كۇپايە قىلىدۇ. مۇھىمى ئۇلارنىڭ ئۆز ئاقساقلىدىن بىرەرىنى ئىشقا سېلىش — ئۇنۇملۇك جەڭدىن نەچچىنى قىلغان بىلەن باراۋەر، دەپ يېزىلغان. بۇ ھەق. قاچاقلار ھەقىقەتەن يامان، ئۇلارنى ئۇرۇش ـ سوقۇشلار بىلەن يوقاتقىلى بولمايدۇ. پەقەت بېشىنى سىلاپ قويۇش كۇپايە. چۈنكى، بىزنىڭ ياشىمىز ئۇچۇن، ئۇلار پۈتۈنلەي قۇرۇتۇۋېتىلسە، قۇل ـ دېدەكلىك ئۆز جەمەتىمىزنىڭ زىممىسىگە يۈكلىنىدۇ ئەمەسمۇ» دېگەنىدى جىياڭجۇن. شۇ چاغىنى ئىشقا سېلىش كېرەك، توغرا. ئۇ خىيالىدىن سەگىپ، بىردىنلا «ئالا قاغا» غا قارىدى:

— جەڭ قىلىپ يوقىتىمىز دېسەك، ئاللىبۇرۇنلا ئۇلارنىڭ بىرىنمۇ

قويماي يوقاتقان بولاتتۇق ، يېقندا سېنىك بىلەن يەنە بىر خەۋەرچىمىز- نىڭ بىزگە قىلىپ بەرگەن ئىشنى جىياڭجۇن ، هاكىملار مەجلىسىدە ئالاهىدە تەرىپلەپ تىلغا ئېلىپ ئۆتتى . ئۇ :

ــ ئىككى چوڭ خەۋەرچىمىز يېقىنقى ئىككى يىل ئىچىدە ، ئۇنىڭ- دىن ئۈچ يىل بۇرۇنقى قاچاقلارنى يوقىتىش مەقسىتىدە ئېلىپ بېرىپ قازانغان شان ـ شەرىپىمىزدىنمۇ كۆپ ئىشلارنى قىلىپ بەردى ، بۇنىڭدىن بىلىش كېرەككى ، جەڭ قوراللىرى بىلەن ئەسكەرلەرلا بىزنىڭ كۈچ - قۇدرىتىمىز بولۇپ قالماي ، قاچاقلار ئارىسىدىن «ئالا قاغا» لارنى كۆپلەپ بىز ئۈچۈن ئىشلەپ بېرىشكە يېتىشتۇرۇش بىزنىڭ ئورنىمىزنى مۇستەهكەملەش ئۈچۈندۇر .

ــ جىياڭجۇن شۇنداق دېگەنىدى ، شۇڭا سەندىن هەممىمىز مىن- نەتدار . بولۇپمۇ بۇ نۆۋەت ، ــ دېدى گۇەنتۇڭ هاكىم ئۆزى بىلەن «ئالا قاغا» غا چاي قۇيۇش بىلەن بەند بولۇۋاتقان دېدەك قىز جۇلاڭغا قاراپ قويۇپ . ئۇ قىزنى يا يېنىدىن چىقىرىۋېتىپ تۇرۇشقا كۆزى قىيمايتتى ، ياكى ئۇنىڭ ئالدىدا گەپنى ئوچۇق دەۋېرىشگە چىدىمايۋاتات- تى . ئۇنىڭ بايىقى مەستلىكى خېلىلا تارقىغانىدى . ئۇ شۇنداق ئارىسالدى بولۇپ تۇرغىنىدا ، «ئالا قاغا»:

ــ جىياڭجۇنىنىڭ مەخسۇس ئەۋەتكەن قەلئەدە تۇرۇشلۇق جەڭ ئىشلىرى نۆكىرى چاڭ گېڭ ئۆتكەندە سادىرنىڭ قولىدىن سۇلتانىنىڭ ئوغلى غىياسىدىننى تارتىۋالىمەن دەپ جېنىدىن ئايرىلىپتۇ ...

ــ سادىرنىڭ قولىدىن دەمسىنا !؟ خەپ سادىر! خەپ ! ــ دەپ غەزەپلەندى گۇەنتۇڭ . ئۇ ئۆزىنىڭ چىلپەڭزە قەلئەسىدىكى جەڭدە سادىر باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىدىن تەسلىكتە قېچىپ قۇتۇلۇپ ، ئاران دېگەندە بايانداىغا يېتىپ كېلىۋالغانلىقىنى بىر ـ بىرلەپ كۆز

ئالدىدىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى : ئۇ چاغدا گۈەنتۈك چىلپەڭزە قەلئەسىدە مۇئاۋىن ھاكىم ئىدى . شۇ دائىرىدىكى ھاكىمنىڭ قوراللىق چېرىكلىرىنىڭ سەركەردىسى مۇشۇ گۈەنتۈك ئىدى . سادىرنىڭ كېچىلەپ كىرگەن تېكە مۆڭگۈزلۈك مەشئەلچىلىرىنىڭ قاتتىق چۆچۈتۈشلىرى گۈەنتۈكنى ھېچ-قانداق قارشىلىق قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ ، ھەممە چېرىكلىرى بىلەن بايانداىغا قاراپ قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر قىلغا-نىدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇ ، « سادىر » دېگەن نامنى ئاڭلىسا ، خۇددى دېۋە كېلىۋاتقاندەك ۋەھىمگە چۈشۈپ ، ۋۇجۇدىغا تىترەك ئولىشىپ كېتەتتى .

بۈگۈن بولسا ، ئەنە شۇ سادىرنىڭ قولىدا ياراملىق نۆكىرى چاڭ گېڭنىڭ ئۆلگەنلىكى ئۇنىڭ ئوغسىنى قاينىتىپ ، ھەسرىتىگە ھەسرەت قوشۇپ ، قاتتىق قورقۇنۇچقا سالدى . شۇڭا ، ئۇ تېخىچە ئۆپكسىنى بې-سىۋالالماي تېپچەكلەپ ، ھە دەپ سادىرغا تىل سىلىۋاتاتتى . ئاخىرىدا ئۇ ئۆزىنى ئاران تۇتۇۋېلىپ ، دۇدۇقلاپ تۇرۇپ «ئالا قاغا »غا مۇنداق ئىككى ۋەزىپىنى تاپشۇرالىدى :

بىرىنچى ، يوشۇرۇن ھالدا تۇغ بالا غىياسىدىنىڭ كاللىسى ئېلىنسۇن . بۇنىڭ بىلەن جىمى قاتىللىق جىنايەتلىرى پىدائىيلارغا ، سا-دىرغا ئارتىپ قويۇلسۇن ، نەتىجىدە مەزمۇنىڭ يۇرىكى يەنە بىر قېتىم مۇجۇلۇپ ئۇنىڭ پىدائىيلارغا بولغان ئۆچمەنلىكى ئۆزلۈكىدىن كۈچەي-سۇن ، ئىككىنچى ، بىر ئامالار بىلەن سادىر يوشۇرۇن تۇتۇلۇپ زىندانغا تاشلانسۇن . ئەل ئاغزىدىن ، ئەل كۆزىدىن بىر مەزگىل يىراقلاشتۇرۇلۇپ ، يۇرت ئەھلى سەل ئۇنتۇشقا باشلىغاندا ، ئاندىن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنسۇن !

«ئالا قاغا » ھۇجرىدىن چىقىپ كەتتى . خېلى بىر ھازاغىچە

يۇقىرىقى سۆھبەتلەر دېدەك جۇلاڭ قىزنى ئەندىشىگە سالدى. ئۇ مۇشۇ ئۆمرى ئىچىدە «قاچاق» لار ئىچىدىن «ئالا قاغا» دەكنى كۆرۈپ باقمىغانىدى. ئۇ ھەم ھەيران بولدى، ھەم ئەندىشىگە چۈشتى. ئۇ، «قاچاق» لارنىڭ ساپ دىل، توغرا، ئاق كۆڭۈل، مېھماندوست، ھىيلە-مىكىر، قۇۋۇلۇق - شۇملۇقلاردىن خالىي ئادەملەر ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئۇيغۇلۇق لەندۇ خۇرجانىڭ قىزى شاتىنىڭ «قاچاق» لار باشلىقى يولىدا جان بەرگەنلىكى توغرىسىدىكى ھېكايىنى كىچىك چېغىدا باشقىلاردىن ئاڭلاپ بەك سۆيۈنگەنىدى. ئۆز دادىسىنىڭ «قاچاق» لار قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ قويغانلىقى سەۋەبىدىن، جىياڭجۇن يامۇلى تەرىپىدىن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلىقى تا ھازىرغىچە يۈرىكىدە چوڭقۇر ئىز قالدۇرۇپ كەلگەنىدى. ئۇ دادىسىنى ئۆلتۈرگەنلەردىن قىساس ئېلىش ئۈچۈنلا ھاكىمنىڭ ھۇجرىسىدا تۇرۇۋاتاتتى. ئۇنىڭ بۇگۈن «ئالا قاغا» «قاچاق» قا قاتتىق غەزىپى كەلدى. ئالاھىدە نۆكەر چاڭ گېڭنىڭ ئۆلگىنىگە بولسا دېدەك قىز ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولغانىدى. بۇنىڭدا مۇنداق بىر سەۋەب بار ئىدى:

بۇنىڭدىن بىر نەچچە كۈن ئىلگىرى، ھېلىقى «ئالا قاغا» تەرىپىدىن خان كۆرە قوۋۇقتا بىر قانچە «قاچاق»لار تۈتۈپ كېلىنگەنىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن گاڭگۇڭ باقى بىرىنچى بولۇپ ئۇلارنىڭ تۈرلۈك قىيناشلىرىغا ئۇچرىدى. ئۇلار ئارقىدىن ھەيدەرنى قىيناشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئالدى - كەينىدە قارا قاغدەك مانجۇ چېرىكلىرى تۇراتتى. ھەممىسىنىڭ قوللىرىدىكى قىلىچلىرى قىنىدىن سۇغۇرۇۋېلىنغان بولۇپ، جاللاتلار پەقەت بۇيرۇق كۈتۈپلا تۇرۇشاتتى. ئاخىرىدا داتاڭ - سوراقتا ھەيدەرنى تارتىۋاتقان پەيتكە ئۇلگۈرۈپ كەلگەن بايانداي قەلئەسىنىڭ ھاكىمى گۇەنتۇڭ، دېدەك قىز جۇلاڭمۇ بۇ يەردە ئىدى. بۇلارنىڭ كەي-

نىدە جياڭجۇننىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق مەخسۇس جەڭ ئىشلىرى نۆكىرى چاڭ گېپىڭ ئولتۇراتتى. ئۇ مۇشۇ مەيداندىكى جازاغا تارتىشقا بۇيرۇق بېرىش لايىقىتىگە ئىگە شەخس ئىدى. گۇمىنتۇڭ بولسا، «قاچاق» لارنى ئىقرار قىلدۇرۇشنىڭ چارە ـ تەدبىرلىرىنى بىلىۋېلىش ئۈچۈنلا جياڭجۇننىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن بىر چەتتە قاراپ تۇراتتى. ھەيدەر جازا مەيدانىدىن چاڭ گېپىڭ تۇرغان داتاڭغا ئېلىپ كېلىندى. شۇ ئورۇندىكى يوغان موما ياغاچقا ئۇنى چەمبەرچەس باغلىۋەتتى، ئاندىن ئىككى چېرىك يوغان كوزا كۈپنى كۆتۈرۈپ ھەيدەرنىڭ يېنىغا ئېلىپ كەلدى. يەنە بىر چېرىك يوغان تاختىلىق سېرىق سامان قەغەزدىن بىر توپ ئېلىپ كەلدى، بۇ بىر توپ قەغەز شۇئان قاتار تۇرۇشقان چېرىكلەرگە بىر ـ بىردىن تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. دەسلەپكى قەغەزنى ئالغان چېرىك قولىدىكى قەغەزنى كۈپكە يېقىن ئاپىرىپ تۇراتتى. چاڭ گېپىڭ:

ـــ قەغەز ھاراقتا چىلانسۇن! ـــ دەپ بۇيرۇق بەردى. پۈتۈنلەي قېپقىزىل كىيىملىك، ھەتتا قىلىچلىرىمۇ قىزىل قانغا بويىلىپ قورقۇنچلۇق تۈس ئالغان داتاڭ جاللاتلىرى چاڭ گېپىڭنىڭ بۇيرۇقىنى تەكرارلاپ تېخىمۇ ئۈنلۈك ۋارقىراشتى. جاللاتلارنىڭ پەقەت ئېغىزلىرى بىلەن ئىككى كۆزلىرىلا ئوچۇق قالدۇرۇلۇپ، بېشى پارقىراق قىزىل رەختلەر بىلەن چۈمكەلگەنىدى، شۇ ئەسنادا دارازا كەلگەن بىرىنچى جاللات:

ـــ سەن سادىرغا تۇرامسەن ياكى جېنىڭغىمۇ؟! ـــ دەپ ھەيۋە بىلەن كارکىرىدى. بۇ چاغدا داتاڭدا باغلاقلىق تۇرغان ھەيدەرنىڭ ئۆمۈچۈك تۇرىدەك ئۆتمە ـ تۆشۈك بولۇپ كەتكەن ئاق مودەنخان كۆينىكىدىن قانلار جىرتىلداپ ئېقىپ، يۈز ـ كۆزى تاياق زەربىسىدىن تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەنىدى. جاللاتنىڭ سوئالى ھەيدەرنىڭ ئىگىلگەن بېشىنى چىدام ـ غەيرەتكە كېلىپ، غەزەپ بىلەن يۇقىرى كۆتۈرۈشىگە

سەۋەب بولدى . ئۇ يۇقىرى ئاۋازدا :

ــ پادا باققاندا تېپىشقان دوستلارغا تۇرماي ، ئاۋامنى ، خەقنى ئەزگەن خارۇ ـ زارلىقتا قالدۇرغان سەن جاللاتلار تەرەپتە تۇراتتىممۇ !... سادىر ئوغۇل بالا ، ئۇ پالۋان ، ئۇ ھەققىي يۇرت قەھرىمانى . ئۇنىڭ يولىدا تېنىمنى قىيما ـ چىيما قىلىشساڭمۇ مانا مەن تۇرۇپتىمەن . ئات ! چاپ ! ــ دەپ جاراڭلىق جاۋاب قايتۇردى . داتاڭدا تۇرغان قىزىل چاپانلىق جاللاتلارلا ئەمەس، سوراق جوزىسىدىكى نۆكەر ۋە گۇۋەنتۇڭلارنىڭ ئۇنى قىينىاپ سوراققا تارتىش ئارقىلىق يەتمەكچى بولغان سادىر توغرىسىدىكى خام خىياللىرى سۇغا چىلاشتى ، ئۇمىدى بىراقلا ئۆچكەندەك ، كۆزلىرى يۇمۇلۇپ ، ئاغزىلىرى كامارداك ئېچىلدى .

ــ جاللات ! ــ دېدى نۆكەر، ــ ئۇنىڭ ئاغزى ـ بۇرنى يەمەلەنسۇن !

كۈپتىكى ھاراققا سامان قەغەزنى چىلاپ تەييار تۇرغان جاللات ئۇنىڭ يۈزىگە دەللەپ چاپلىدى . بۇ چاغدا ھەيدەر ئۆزى باغلاقلىق تۇرغان مومۇ ياغاچتىن بېشىنى يۇلۇپ ئالغۇدەك كۈچ بىلەن بىر نەچچە قېتىم سىلكىپ ـ چايقىدى . لېكىن ، سىبىق پۇراق ئۇنىڭ ئاغزى ـ بۇرنىنى بېسىۋالغاچقا، قىلچە زۇۋان چىقمىدى . جاللاتلارنىڭ قولىدىكى سىبىق بۇسلۇق قەغەزلەر ئۇنىڭ يۈزىگە ئارقا ـ ئارقىدىن چاپلىنىۋەرگەندىن كېيىن ، بېشى بىراقلا يەرگە ئېگىلىپ قالدى .

ھەيدەر ئەنە شۇنداق ئېچىنىشلىق ھالدا سىبىق بۇستا تۇنجۇقتۇرۇلۇپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، داتاڭ ئىچىدىكى جەسەت تاشلايدىغان ئورۇن ــ مويتوڭزىغا جاللاتلار تەرىپىدىن دارقىرىتىپ سۆرەپ ئېلىپ بېرىلىپ تاشلاندى.

ئاق يەرگە سېلىنغان بىر پارچە ئەسكى بورا ئۇستىدىكى

هەيدەرنىڭ تۇنجۇققان تېنى ، تېخىچە قان تامچىلاپ تۇرغان نەچچە ئون لىمغان بىگۇناھ كېسىلگەن باشلارنىڭ قىزىل قانلىرى ئىچىدە يەلكەندەك ئاقىرىپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى . مۇشۇنداق ۋەھشيانە پاجىئەنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغان دېدەك قىز جۇلاڭ ئۆزىنى شۇنچە چىڭ تۇتسىمۇ بەرداشلىق بېرەلمىگۈدەك ئەھۋالدا قېلىۋاتاتتى. ئۇ ئون سېلىپ يىغلىۋەتكۈسى، كۈچى يېتىدىغانلا بولسا ، قىزىل چاپانلىق جاللاتلار بىلەن بىللە نۆكەر چاڭ گېڭ ۋە ھاكىم گۇەنتۇڭنى يەتتە باشلىق يالماۋۇز قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ يەپ ، سۆڭەكلىرىنى ئايرىم ، تېرىسىنى ئايرىم پۈركۈۋەتكۈسى كېلىپ تۇراتتى ، لېكىن ئامال قانچە ؟ بۇ ئىشلارغا دېدەك قىز جۇلاڭنىڭ چامى يەتمەيتتى ، ئەلۋەتتە . پەقەت ئۇ ئۆز - ئۆزىگە : « سادىر پالۋان ئۈچۈن ، ئۇنىڭ قوزغىلاڭچى - پىدائىيلىرى ئۈچۈن جېنىمنى ئاتىغىنىم سەن قانخورلارغا يانتاياق بولغاندىن مېڭ مەرتىۋە ئەلا » دېگەن ھېس - تۇيغۇلا ئۇنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر ئورۇن ئېلىپ قالغانىدى .

شۇ كۈنكى داتاڭ سورىقى ئاخىرلاشتى . دېدەك جۇلاڭ ئالاھىدە نۆكەر چاڭ گېڭنىڭ ھۇجرىسىغا قايتىپ كەلدى .

— تۇۋا، — دېدى دېدەك قىز ، — ھەممىلا يەردە قازانىنىڭ قۇلىقى تۆت دېگەندەك ، چىلبۆرىلەرنىڭ تەبىئىتىمۇ ئوخشاش كېلىدىكەن ، — ئۇ كۆز ئالدىدا بولۇپ ئۆتكەن ھېلىقى ياۋۇزلۇقلارنى گۇەنتۇڭنىڭ ياۋۇزلۇقلىرىغا سېلىشتۇرۇپ ھەيران بولۇۋاتاتتى .

ھېلىقى بولۇپ ئۆتكەن ئېچىنىشلىق داتاڭ سورىقىدىن غەزىپى ئۆر-لەپ ، كۆڭلى غەش بولغان ھالدا ھۇجرىغا قايتىپ كەلگەن دېدەك قىز جۇلاڭ ھۇجرىدا ئۆزى يالغۇز تۇراتتى . ئاز ئۆتمەي ئارقىدىنلا ئالاھىدە نۆكەر چاڭ گېڭ كىرىپ كەلدى . ئۇنىڭ داتاڭدىكى ھېلىقى ياۋۇز قىياپىتى ھەتتا ئۇستىدىكى كىيىملىرىدىن تارتىپ ئۆزگەرگەنىدى . قارا

تاۋاردىن تۇگمىلىرىنى ئۆزىدىن چىقىرىپ تىكىلگەن ، ئىككى چەت ۋە كەينىدە يىرىقى بار، ئوشۇقىغىچە ئۇزۇنلۇقتىكى يەكتەكنى كىيگەنىدى . نۆكەر چاڭ گېپك چاچلىرى تۇگۇلگەن ھالدا يالاڭ باش ھالدا جۇلاڭنىڭ يېنىغا كىردى . ئۇ سەت چىرايىغا مەجبۇرىي كۇلكە پەيدا قىلىشقا تىرىشاتتى . ئۇ جۇلاڭ قىزغا يېقىنلاشتى - دە ، ئاچ بۆرىدەك قول سالدى . دېدەك قىز ئۇنىڭدىن نىجاسەتتىن سەسكەنگەندەك سەسكىنىپ غەزەپ بىلەن ئۇنىڭ قولىنى سىلكىپ تاشلىدى . جۇلاڭ قىزنىڭ زىلۋا ، يارىشىملىق بەستى ، ئاق ، سۇزۇك چىرايى ، چاققان ، تېتىكلىكى خېلى - خېلىلارنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىپ كېلەتتى . بۇگۇنكى مۇشۇنداق ئەھۋالدىمۇ ئۇ ئۆزىدىكى ئېغىر - بېسىق ، كەم سۆزلۈك خاراكتېرىنى ئىشقا سالدى . ھەتتا نۆكەر ئۇنىڭغا ھازىرقىدەك ئېسىلىشقا تايىنىپ تاپقانغا قەدەر ، دېدەك قىز ئېغىز ئاچمىدى . ئۇنىڭ قولىنى سىلكىپ تاشلىغاندىن كېيىنمۇ ، ئېغىز ئېچىپ بىرەر ئېغىز تىل سالمىدى . چۇنكى ئۇ ئۆزىنىڭ بۇنداق قاتمۇ - قات ئۆمۇچۇك توردەك مۇستەھكەم ھۇجرا ئىچىدە يالغۇز تۇرۇۋاتقىنىدا ، « ئېغىز يۇگرۇكى باشقا » دېگەن سۆزنىڭ تېخىمۇ تېز ئەملگە ئېشىپ ، كۆزلىگەن مەقسىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ بىرىنچى دۇشمىنى بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ياخشى بىلەتتى . چۇنكى ، ئۇ ئۆز قىساسىنى ئېلىش مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن ، كەم سۆز بولۇپ ، چىداشلىق بېرىپ ، تىل سالماسلىققا مەجبۇر ئىدى . دېدەك قىزنىڭ بۇ ھالىتىنى ئاجىزلىق دەپ مۆلچەرلىگەن نۆكەر ، جۇلاڭ قىزغا تېخىمۇ يېقىنلاشتى . جۇلاڭ قىز تېزلا بىر نەرسىنى ئويلاپ يېتىپ ، ئاخىر ئۇنىڭدىن :

ــ ئېچ كىينىلىرىمنى يەڭگۇشلەپ چىقىشىمغا رۇخسەت قىلغايلا ، ئاندىن ، ــ دېگەن جاۋابنى بەردى . بۇ سۆزدىن ئاغزى قۇلىقىغا يەتكۈدەك دەرىجىدە خۇشاللانغان نۆكەر قىزغا رۇخسەت بېرىۋېتىپ ، ئۇنىڭ قايتىپ

كىرىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتتى. دېدەك قىزمۇ ئانچە كېچىكمەي كىردى. ئۇ زىلۋا بەدىنىگە ئوك - سول تەرىپى يىرىق قارا دۇخاۋا جۇۋازا، ئۇزۇن كۆڭلەك كىيگەن، يارىشىملىق ئاق پىشمىلاق يۈزىگە قاشلىق ۋە باشقا گىرىملەرنى قىلىپ، خۇددى پەرىلەردەك تېخىمۇ گۈزەللىشىپ كەتكەندى. ئۇنى كۆرگەن نۆكەر ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالدى. ئۇ تەبىئىتىنى ئۆزگەرتىپ ئاچ بۆرىدەك ئۇنىڭغا ئېتىلدى. قىز چاقچاقلىق بىلەن ئۆزىنى قاچۇردى - دە، جۇۋازا كۆڭلىكىنىڭ ئوك تەرىپىدىكى يىرىقتا قولىنى سالدى. نۆكەر ئىككىنچى قېتىم تېخىمۇ ھەيۋە قىلىپ قىزغا ئېتىلىپ يېقىن بارا - بارمايلا توختاپ قالدى. مۇشۇ پەيتتە قىز كۆڭلىكىنىڭ يىرىقىدىن بىر سۈيەم ئۇزۇنلۇقتىكى پارقىراپ تۇرغان خەنجەرنى قولىدا چىڭ تۇتۇپ ئۇنىڭغا تەڭلەپ تەييار تۇراتتى. بۇ يالغۇز ھۇجرىدا كۆز ئالدىدا تۇيۇقسىز يۈز بېرىۋاتقان بۇ ھادىسىدىن نۆكەر دەسلەپتە مەڭدەپ قالدى. ئۇنىڭ ئانچە ئىشلەپ كەتمەيدىغان قاپاقباش كاللىسى بىرىنلا ئىشلەپ قالدى - دە، قىزغا يېلىنغاندەك ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى. تۇيدۇرماي قىزنىڭ خەنجەر تۇتقان قولىغا پۇتى بىلەن دەللەپ قاتتىق تەپتى. شۇئان جۇلاڭ قىزنىڭ قولىدىكى خەنجەر قاڭقىپ يەرگە چۈشتى. نۆكەر ھېيلە - مىكىرلىك بىلەن ئۇنىڭغا ھىجايغان ھالدا:

— ھېلىغۇ خەنجەر ئۇرىدىكەنسىز، يۈرىكىمنى سۇغۇرۇۋالسىڭىزمۇ مانا مەن تەييار! ... — دېدى.

ئۇ شىمپەنزە مايمۇندەك ھەممە ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ، ئاشۇنداق تىل ياغلىمىچىلىق بىلەن دېدەك جۇلاڭغا يېقىنلاپ كېلەتتى، قىز بولسا قەدەمدۇ قەدەم كەينىگە داجىپ ئۆزىنى قوغداشقا ئۇرۇناتتى. شەھۋانىي ھەۋىسى قىستاپ چىكىدىن ئاشقان نۆكەر چاڭ گېلىڭ دېدەك قىز

جۇلاڭنىڭ ئۇن ـ تىنسىز تۇرغان ھالىتىگە قاراپ :

ـــ سىزدەك چىرايلىق قىزنىڭ ھەرقانداق ئارزۇ ـ ئارمىنى ، بەخت ـ تەلىيىنى مەن بېرەلەيمەن . مانا مەن ئاتاق ـ ئابروي ، ھۇزۇر ـ ھالاۋەتنى باشقىلارغا ئەمەس ، سىزدەك گۈل سۇپەت قىزلارنىڭ ئېتەكلىرىگە تاشلاپ بېرىمەن ، ـــ دېدى مۇغەمبەرلىك بىلەن .

ـــ ياق ، ياق ! ماڭا سىلىنىڭ ھۇزۇر ـ ھالاۋەتلىرى كېرەك ئەمەس . مېنى ئۆز ھالىمغا قويسىلا ... ـــ جۇلاڭ غەزەپ بىلەن ئۇنىڭغا ھومايدى . بۇنى ئاڭلىغان نۆكەر چاڭ گېپىڭ داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى . ئۇ ئۆزىنى بىر ئاز تۇتۇۋالغاندەك قىلىپ :

ـــ ھىم ! ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئەخمەق ! مەن ساڭا شۇنى ئېيتىپ قويايكى ، كاللاڭغا ھېزى بول ، پەمسىچە « قاچاق » لارغا ھېسداشلىق قىلىدىكەنسەن . ئاقىۋىتىڭنى ئويلاپ قوي ! «قاچاق » لار بۇ دۇنيادا بىزگە قۇلدەك ئىشلەپ بېرىشكە ، بىزنى بېقىشقا يارالغان . ئۇلارنىڭ پىشانىسىگە بىزگە مەھكۇم بولۇپ ئۆتۈش پۈتۈلگەن . ئۇلار تېگى پەسلەر . ئۇلارغا ئىچ ئاغرىتىشىڭنىڭ ھېچقانداق پايدىسى يوق .

ـــ ياخشىلارغا ئۇۋال قىلغانلار هامان بىر كۈنى ئۆز بېشىنى يەيدۇ ،

ـــ دېدى جۇلاڭ قىز قەتئىيلىك بىلەن . ئۇ بارغانسېرى ئۆزىنى قىستاپ كېلىۋاتقان بۇ ۋەھشي يىرتقۇچقا تاقابىل تۇرۇش چارىسىنى كۆڭلىدە ئويلاپ قويغانىدى . ئۇ چەبدەسلىك بىلەن ئۇزۇن كۆڭلۈكىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى يىرتقىنى يەنە بىر خەنجەرنى ئېلىپ نۆكەرگە تەڭلىدى . بۇ قېتىمۇ نۆكەر دېدەك جۇلاڭ قىزنىڭ قولىدىكى خەنجەرنى تېپىپ چۈشۈرۈۋەتمەكچى بولۇپ ، پۈت ـ قولىنى تەڭلا ئىشقا سېلىۋىدى ، قىز چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ ئىككىلا ئەزاسىنى يارىلاندۇردى .

ـــ ۋاي ! ... ۋايجان ! ... ـــ دېدى نۆكەر ئاچچىق ئازابتىن

چوشقىدەك چىرقىراپ . نۆكەر ئاغرىقنا چىدىماي تىل سالدىيۇ ، يەنە بىر-
دىنلا پىلىكتەك يۇمشاپ مۇغەمبىرانە ھالدا قىزغا يالۭۇرۇش تەرىزدە
قارىدى . دېدەك قىز بولسا ئۇنىڭغا :

ــ ئۇن چىقارما ! جېنىڭنى ئالىمەن ! جىنايى قىلمىشلىرىڭ
ئۇستىدە تۇۋا قىل ؟! تىلخەت ياز ! «بىگۇناھ دېدەكلەرنى خارلاپ ئاياغ
ئاستى قىلمايمەن » ، «دېدەك جۇلاڭ قىزنى خارلىغانلىق گۇناھىم ئۇچۇن
جىيانجۇن جانابلىرى قانداق جازالسا مەن تەييار.» دەپ ياز ! ــ دەپ
خەنجەرنى تەڭلەپ تۇراتتى . نۆكەر چاڭ گېپڭ :

ــ خوپ ، خوپ ! ــ دەپ ئىش ئۇستىلى يېنىغا كەلدى . جۇلاڭ
قىز ئۇنىڭ دۇگەت قەلىمى يېنىدا بىر نېمىلەرنى قىلتۇاتقانلىقىغا قاراپ ،
ئۇنى توۋانامە يېزىۋاتقىدۇ دەپ ئىشىنىپ قالغانىدى . ساددا قىزنىڭ بىخەس-
تەلىكىدىن پايدىلانغان چاڭ گېپڭ چاقماق تېزلىكىدە قىزنىڭ خەنجەر
تۇتقان قولىغا دەللەپ بىر پەشۇا ئېتىپ ، ئۇنىڭ قولىدىكى خەنجەرنى
چۇشۇرۇۋەتتى . قىز خەنجەرگە ئۆزىنى ئاتقىچە ، نۆكەر قىزنا ئۆزىنى
ئاتتى ـ دە ، يەرگە بېسۇېلىپ ئاتقا مىنگەندەك قىزنىڭ ئۇستىدە ئولتۇ-
رۇۋالدى . قىز قانچە كۇچەپمۇ قىمىر قىلالمايۋاتاتتى . نۆكەرنىڭ شەھۋانىي
نەپسى چىرايلىق قىزنىڭ ئۇستىگە مىنۋالغاندىن كېيىن ، تېخىمۇ ئەدەب
كەتتى . ئۇ ئەمدىلا ئۇن ـ تىنسىز ھالدا قىزنا ئۆزىنى ياقماقچى بولۇۋا-
تاتتى ، قىز قانداقتۇر قولىنى بوشۇېتىلىپ ، ئۇنىڭ يۇز ـ كۆزىنى مورلاپ
بىردەمدىلا قېيما ـ چېيما قىلىۋەتتى . نۆكەرنىڭ ياۋۇزلۇقى چېكىدىن ئې-
شىپ ، قىزغا يەنە قول سالدى ـ دە ، ئۇنىڭ پۇت ـ قوللىرىنى ھەرىكەتتىن
توختاتتى . ئۇ كۆرەڭلىگەن ھالدا :

ــ تىلخەتنى سەن يازامسەن ـ مەنمۇ ، ئېيتقىنا ؟ ئەمدى جېنىڭغا
تۇرامسەن ياكى «قاچاق »لارغا تۇرامسەن ؟! ــ دېدى .

نۆكەر دېدەكنى ئەنە شۇنداق سوئال ـ سوراقنا ئېلىپ ھەيۋە قىلمۇاتاتتى ، تۇيۇقسىز تاشقىرىدا :

ـــ قاچقۇن ! قاچقۇن قاچتى ! ـــ دېگەن ئەنسىز ۋارقىرىغان ئاۋاز ھۇجرىنى قاتتىق ساراسىمگە سالدى .

ـــ قاچقۇن ! ـــ دېدى نۆكەر ئەنسىز ۋارقىرىپ . شۇ ئەسنادا جۇلاك قىز ئۇنىڭ ئېسىدىن پۈتۈنلەي كۆتۈرۈلگەن بولۇپ ، قورقۇنچتىن دېرىزە تەرەپكە ئۆزىنى ئاتتى . ھازىر بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل ئىلگىرى دودىشاڭ ئەترايىدا « بېشى قازانداق ، ئۆزى قاپلاندەك » قاچقۇن سادىرنى ئىزدەپ ، ئۇنىڭدىن ئۆزىگە ئەجەل تېپىۋېلىشقا قىل قېلىپ ، ئۆلۈپ ـ تىرىلىپ جېنىنى ئاران دېگەندە ئېلىپ قېچىپ قۇتۇلغانلىقى ئۇنىڭ يادىغا چۈشتى . بۇ قاچقۇننىڭ پەم ـ پاراسەت ، كۈچتۈكگۈرلۈكى توغرىسىدىكى گەپلەر ئۇنى ئۇخلىسا چۈشىدىمۇ قورقۇتۇپ كېلەتتى . ئۇنىڭ ئۆزىنى كۆرۈش بۇ ياقتا تۇرسۇن ، ھەتتا « قاچقۇن » دېگەن سۆزنى ئاڭلاشمۇ بىزار ئىدى .

جان قايغۇسىدا ئۆزىنى دېرىزە تەرەپكە ئاتقان نۆكەر چاك گېلىك بىردىنلا سرتتا ھېلىقى قاچقۇننىڭ كۆرۈپ قالدى .

ـــ ياپىر ! ياپىر ! ـــ دەيتتى ئۇ لاغىلداپ تىترىگەن ھالدا ئۆز ـ ئۆزىگە . تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا ئىككى ئالقىنى بىلەن كۆزىنى توسۇۋالاتتى . «قاچقۇن » ھۇجرا ئالدىدىكى مەيداندا جياڭجۇننىڭ ئەك ياراملىق دەپ بىلگەن بىر تۈلپارنى مىنگەن ھالدا مسران قىلىچى بىلەن ئۆزى تەنھا ھالدا مىڭلىدىغان قوۋۇق چېرىكلىرى بىلەن جەك قىلىۋاتاتتى . دېمىسىمۇ ئۇنىڭ بەستى زور ، بېشىغا كىيىۋالغان ئاق مالىخىيىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى . شۇڭلاشقىمۇ « قاچقۇن » مىنىۋالغان ياراملىق ئاتنىڭ تىز ـ گىنىسى ئۇياق ـ بۇياقنا تارتىپ چېرىكلەرگە قىلىچ ئۇرغاندا ، ئات

جانۋارنىڭ بېلى ئېگىلىپ كېتەتتى.

مانا سادىر بىلەن بولغان بىردەملىك جەڭدە چېرىكلەرنىڭ ئۆلگىنى ئۆلۈپ، تىرىك قالغانلىرى تېرە - پېرەن بولۇپ، جانلىرىنى ئېلىپ قېچىشتى. چۈنكى، «قاچقۇن» سۆزى بىلەن تەڭلا، «قاچقۇن سادىر!» دېگەن سۆزمۇ شۇ مەيداندا تەڭلا تىلغا ئېلىنىپ، ئەمەلدار ۋە چېرىكلەر-نىڭ جان - پېنىنى چىقارغانىدى.

«قاچقۇن سادىر!» دەپ چېرىكلەر ئارىسىدا چۇقان - سۆرەنگە سەۋەبچى بولغان بۇ ساداھۇجرا دېرىزىسىنىڭ ئالدىدا مۆكۈۋېلىپ لا-غىلداپ جان قاچۇرۇپ تۇرغان نۆكەرنىمۇ ئەقلىدىن ئاداشتۇرۇۋەتتى. شۇڭا، ئۇ ئۆز يېنىدا دېرىزىدىن قاراپ جەڭنى كۆزىتىپ تۇرۇپ توختىماي:

— ئاپىرىن! ... ئاپىرىن! — دەۋاتقان دېدەك جۇلاڭ قىزنىمۇ ئۇنتۇغانىدى، ئۇنىڭ بىلەن كارى يوق ئىدى. ئۇ شۇ تەقلىتتە مۆكۈپ، ئەھۋالنى كۆزىتىپ ياتاتتى.

— سېنىڭ بۇ ئۇستاتلىقىڭنى كۆزۈڭگە مەن بىر كۆرسىتەي، — دېدى دېدەك قىز سادىرنىڭ چېرىكلەر توپىنى قاپ ئوتتۇرىدىن يېرىپ ئۆتۈپ، قوۋۇق دەرۋازىلىرىدىن ئوقتەك چېپىپ چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، كۆڭلى تىنغاندىن كېيىن. تېخىچە هوش - كاللىسىنى يى-غىۋالالمايۋاتقان نۆكەرگە ئۇچىنچى خەنجەرنى تەييارلاپ ئۇلگۈرگەن جۇلاڭ قىز قولىدىكى خەنجەرنىڭ ئۇچىنى نۆكەرنىڭ بېقىنىغا تىرەپ، ئۇنى قاتتىق چۆچۈتۈپ ئۆزى تەرەپكە قاراتتى - دە، ئۇنىڭغا:

— مانا ئەمدى سەن جىياڭجۇنىڭ ئالدىدا نېمە دەپ جاۋاب بېرەرسەن!؟ جىياڭجۇنىڭ ئەشەددىي دۇشمىنى «قاچقۇن» كەلسە، هۇجرىدىن چىقماي مۆكۈۋالدىڭ، هەتتا چېرىكلىرىگە باش بولۇپ،

ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇشقىمۇ جۇرئەت قىلالمىدىڭ ،سەن مۇشۇ تەلەتىڭ بە-
لەن قانداقمۇ جىيادىجۇنلىڭ ئالاھىدە نۆكىرى بولۇشقا مۇناسىپ
بولالايسەن ؟! ئەمدى سېنىڭ بۇ جىنايى قىلمىشىڭنى كۆرە ئەمەلدارلىرى
ئالدىدا ، جىيادىجۇن ئالدىدا يوشۇرالمايمەن . ئالدىمدا ماڭ ! ... ھازىر سېنى
جىيادىجۇنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارىمەن ، ــ دېدى .

دېدەك قىز جۇلاڭنىڭ بۇ سۆزلىرى ھەقىقەتەنمۇ نۆكەرنىڭ
يۈرىكىنى سوغۇرۇپ ئالغاندەك بولۇپ ، قىزنىڭ قولىدىكى خەنجەردىن
كۆرە ، ئۇنىڭ جىيادىجۇنىڭ ئالدىدا سورالغان سوئاللارغا نېمە دەپ جاۋاب
بېرىدىغانلىقى ئۇنى ئالاقزادە قىلىۋەتكەنىدى . ئۇ لاغىلداپ تىترىگەن ھالدا
قىزنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ماڭدى . جۇلاڭ قىز ئۇنى يەنە ھۇجرىدىن تاشـ
قىرىغا چىقارماي توختاتتى . نۆكەر بۇ قېتىم شۇ توختىغان يېرىگە دۈم
يىقىلغان ھالدا قىزغا يىغلاپ تۇرۇپ باش قويۇپ :

ــ بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچىڭىز ، ھەرقانداق تەلىپىڭىز بولسا ،
بەجانىدىل قوبۇل قىلسام ، ئۆزىڭىز تەلەپ قىلغان بايانداي قەلئەسىنىڭ
ھاكىمىغا تاپشۇرسام ، مۇبادا مۇشۇ ھۇجرامدا تۇرۇپ قالغۇدەك بولسىڭىز ،
سىزگە بۇنىڭدىن كېيىن ھېچقانداق دەخلى ـ تەرۇز يەتكۈزمەسلىك توغـ
رىسىدا تىل خەت يېزىپ بەرسەم ! ... ــ دېدى .

ــ خوپ ، ــ دېدى جۇلاڭ قىز . نۆكەر ئورنىدىن تۇرغىچە ئۇ
چاقىنالىق بىلەن يەردە ياتقان خەنجەرلىرىنى ئېلىپ ، ئۆز ئورۇنلىرىغا
يوشۇرۇپ ئۇلگۇرگەنىدى . شۇ كۈندىن باشلاپ جۇلاڭ قىز بايانداي
قەلئەسىگە تاپشۇرۇپ بېرىلگەنىدى .

مانا بۇ ۋەقە جۇلاڭ قىز بايانداي قەلئەسىگە كېلىش ئالدىدا بولۇپ
ئۆتكەنىدى . ئۇ مۇشۇ ۋەقەلەرنى بايانىن بېرى گۇمانىڭ ھاكىم «ئالا قاغا »
نىڭ يەتكۈزگەن خەۋىرى « ئالاھىدە نۆكەر چاڭ گېڭ < قاچقۇن >

سادىر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپتۇ » دېگەننى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىر تۈرلۈك روھلانغان كەيپىيات ئىچىدە ئەسلەپ ئۆتتى . دېدەك قىز جۇلاڭدا ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن « قاچقۇن » سادىر بىلەن ئۇنىڭ يېقىن بۇرادىرى ھەيدەر تونغۇرسىدا ئەڭ ياخشى تەسىراتلار قالغانىدى . ئۇ ئۇلار ئۈچۈن بىرەر ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇ ئاتا ـ ئانىسى ئۈچۈن قىساس ئېلىش پۇرسىتىنى كۈتۈپ كېلىۋاتاتتى . جۇلاڭ قىز ئەنە شۇ مەقسىتىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، بۈگۈن ھاكىم گۇەنتۇڭنىڭ ھاياسىز ، پەسكەش قىلىقلىرىغا چىشىنى قاتتىق چىشلەپ ، غەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇپ چىداشلىق بېرىۋاتاتتى . ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە ھاي بېرەتتى . « چىداي ، چىداشلىق بېرەي ، لېۋىمنى لېۋىمگە چىشلەپ تۇرۇپ ، كۆڭلۈمنىڭ تېرەن يېرىگە پۈكۈپ كېلىۋاتقان ئارزۇ ـ مەقسىتىمگە جەزمەن يېتىشىم كېرەك » دەپ ئويلايتتى ئۇ ئىچىدە .

خام خىيال پاتقىقىغا پاتقان گۇەنتۇڭ ھاكىم بىردىنلا سەگىگەندەك بولدى . شۇ تاپتا دېدەك جۇلاڭ قىز ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا خۇددى ھۇر پەرىدەك كۆرۈنۈپ كەتتى . شۇ پەيتتە ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن قىز بىلەن بولىدىغان توي كۈنلىرى تىزىلىپ ئۆتۈشكە باشلىدى : توي كۈنى ، مانجۇچە رەسىم ـ قائىدە بويىچە ئۆينىڭ تۆرىگە رەڭگارەڭ خىتاي تاۋرىدىن ياسالغان گۈللەر ئېسىلغان ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئالاھىدە ياسالغان گۈللەر توي ئەھلى ئولتۇرغان ئورۇننىڭ ئوتتۇرىسىغا دەللەپ تورۇستىن يېپ باغلاپ تۆۋەنگە ساڭگىلىتىپ قويۇلغان . گۇەنتۇڭ بىلەن قىز بۇ گۈلنى ئىككى ياقتىن چىشلىمەكچى بولىدۇ ، ئەمما گۈل ئوتتۇرىدىن سۇرۇلۇپ كېتىپ ، ئۇلار بىر ـ بىرىنى سۆيۈۋالىدۇ . ئەتراپتا باركاللا كۈلكىلىرى كۆتۈرۈلىدۇ ... « شۇنداق داغدۇغا ، سەلتەنەت بىلەن ، جۇلاڭ مېنىڭ يېگىرمە بىرىنچى خانىمىم بولسا » دەيتتى ئۇ ئىچىدە . ئاخىر شۇ خىيالنىڭ ۋەسـ

ۋەسسىسى بىلەن جۇلاڭ قىزغا بىردىنلا قول سالدى. قىز ئۆزىنى ئۇنىڭدىن قانچە قاچۇرسىمۇ، ئۇزۇن ئۆرۈمە چېچى بۇ ياۋۇزنىڭ قولىدا مەھكەم تۇتۇلغانىدى. شۇ پەيتتە گۈەنتۇڭ:

— چىرايلىق قىز، سەن بۇگۈندىن باشلاپ، ماڭا دېدەك ئەمەس، كېنىزەكلەرگە باش بولىسەن، — دېدى كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ.

جۇلاڭ قىز مۇشۇ پەيتتە ئاچچىق غەزەپ ـ ھەسرەتنى ئىچىگە يۇتۇۋاتاتتى. كونا جۇۋازا كۆينىكىنىڭ ئوڭ ـ سول يېرىقلىرىدا چاڭ گېڭ نۆكەرنىڭ ئەدىبىنى بەرگەن پارقىراق خەنجىرى بار ئىدى. خەنجەر بىلەن نۆكەرنىڭ ئەدىبىنى قانداق بەرگەن بولسا، گۈەنتۇڭ ھاكىمنىڭ ئەدىپىنمۇ شۇنداق بېرىشنى بىلەتتى. لېكىن، كۆڭلىگە پۈككەن ئارزۇسى ئۈچۈن ئۇ سۈكۈتتە تۇرۇۋاتاتتى.

ھۇجرا ئىشكى تۈيۇقسىز ئېچىلىپ، يايى، ئىشىك باقارلار ھۇدۇقۇشقان ھالدا تۆپە ـ تۆپىلەپ كىرىپ كېلىشتى ـ دە:

— قاچقۇن! قاچقۇن! ... ئۇ ... ئوردا قوۋۇق ئەتراپىغا كىرىپلا كۆزدىن غايىب بولدى! — دەپ مەلۇمات بېرىشتى. ئاز ئۆتمەيلا قوۋۇق ئەتراپىدا گۈلدۈرماما گۈلدۈرلىگەندەك قاتتىق سادا كۆتۈرۈلدى. ھۇجرا ئىچىدىكى ھەممەيلەن پاياپىتەك بولۇشتى. يايى، ئىشىك باقارلار ھاكىمنىڭ بۇيرۇقىنى ئېلىپ يېڭىلا ئىشىكتىن چىقىشىپ تۇرۇشىغا، ھاكىم بىلەن جۇلاڭ قىز يالغۇز قالغان بۇ ھۇجرىنىڭ ئالدىدىكى پانۇسلارنىڭ يورۇقىدا، دۇپۇرلەپ ئايىغى ئۇزۇلمەي چاپقىداپ كېتىۋاتقان، مەخسۇس ئاتلىق چېرىكلەرنىڭ سېپىل تەرەپكە ئۆتۈۋاتقانلىقى كۆرۈندى. بىر تەرەپتە يەنە چېرىكلەر: «ۋايجان! ... ۋايەي!... » بىلەن ئاتلارنىڭ ئايىغى ئاستىدا دەسسەپ ـ چەيلىنىپ ئۆلۈۋاتقان، بەزىلىرىنىڭ پۇت ـ قوللىرى سۇنۇپ، باش ـ كۆزلىرى يېرىلىپ ئىڭراپ يەردە دومىلاپ ياتقانلىقى

كۆرۈندى . كۆز ئالدىدا بولۇۋاتقان مۇنۇ ۋەقەلەرنى كۆرۈپ تۇرغان ھاكىم ھوشىدىن كېتىپ قالايلا دەپ قالغانىدى . ئىگىسىز ئاتلار سىرتقا قاراپ شىددەت بىلەن چېپىپ چىقىپ كېتىۋاتاتتى . گۈەنتۇك ھاكىم ئەڭ ئاخىرقى ئاتلارنىڭ كەينىدە « ھاكىمنىڭ ئېتى » دەپ داڭق چىقارغان ئېگىز تورۇق ئاتقا مىنىۋالغان «قاچقۇن » سادىرنىڭ قۇيۇندەك كېتىپ بارغانلىقىنى كۆردى ـ دە ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ ، يىقىلىپ چۈشتى . چۈنكى ، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئۇ يىقىلىپ چۈشۈشتىن بۇرۇنلا «قاچقۇن » سادىرنى تۇتۇشقا خان كۈرە تەرىپىدىن بەلگىلىنىپ ، بۇ مۇشكۈل ۋەزىپىنى ئورۇندىيالماي ، سادىر باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلاردىن راسا ئەدىبىنى يەپ قاچقان ، شۇنىڭ تۈپەيلىدىن جىاڭجۈن تەرىپىدىن كاللىسى ئېلىنغان قانچە ـ قانچىلىغان نۆكەر ـ چېرىك باشلىقلىرى ، غۇلجا قەلئەسى ، چىلىپەڭزە قەلئەلىرىنى سادىر باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچى ـ پىدائىي «قاچقۇن » لارغا تارتقۇزۇپ قويغان زېمىن دارىن ، جاڭ ھاكىملارنىڭ كاللىلىرى ئۆزلىرىنىڭ بېشى كېسىلگەن مويتوڭزا ئازگىلىغا گۈەنتۇك ھاكىمنىڭ بېشىنىمۇ چاقىرىۋاتقاندەكلا بىلىنىپ كېتىۋاتاتتى .

ـــ مويتوڭزا ... مويتوڭزا ... باشقىلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىش ئۈچۈن ياساتقان مويتوڭزام ... ئاخىرقى ھېسابتا ، مېنىڭ كاللامۇ سېنىڭدە قالىدىغان ... قالىدىغان بولدى ، ـــ دېگەن ھەسرەت ـ نادامەتلىك سۆز-لەرنى گۈەنتۇك ھاكىم خۇددى چۈشىدە جۆيلۇگەندەك زەئىپ بىر ئاۋازدا تەكرارلىماقتا ئىدى . ئۇ داق يەردە خۇددى چالا ئۆلتۈرۈلگەن چوشقىدەك تىپچەكلەپ يېقىمسىز چىرقىراپ ياتاتتى ....

ئونىنچى باب

پاراسەت تاپارسەن دەپ ،
يار خالتا ئەۋەتىپتۇ .
پاراسەتسىز نادانلار ،
جياڭجۇننى سەمەتىپتۇ .

(سادىر پالۋان قوشاقلىرىدىن)

پاراسەت

ــ توختاڭلار ، بۇ هاشارغا باش بولغان مانجۇلارنىڭ يامىنىغا قاراتقان ئۆچەنلىكىمىزنى ئالدىراپ ئۆز ئادىمىمىزگە قاراتمايلى ، ئۇلارغا يەنە پەم ـ پاراسەت ئىشلىتىپ كۆرەيلى ، ــ دېدى سادىر . بۇ سۇئالتانلىق ئوردىنىڭ يۇقىرى هوقۇقىنى ئۆز قولىغا كىرگۈزۈۋالغان مەزامزاتقا قارشى ، ئوردا ئىچىدە باشقىدىن قۇرۇشتۇرۇلغان سادىر ، ئەلى ئەمىر ، گاڭگۇڭ باقى ، شەمشىدىن خەلپەت تەرەپدارلىرىدىن بولغان پىدائىيلار باش قوشۇۋاتقان سورۇندا دېيىلگەن سۆز ئىدى . سورۇندىكىلەر سادىرنىڭ بۇ مەسلىھەتلىرىگە قوشۇلدى . شۇ كۈندىن باشلاپ سادىر ئۆيىگىمۇ بارالمىدى . ئايالى شەرۋانەمنىڭ نېمە ئوي ، نېمە كويدا ئىكەنلىكلىرىنى پەقەت ئۆزىگە سادىق خەۋەرچىلىرىدىنلا ئاڭلاپ تۇردى . خەۋەرچى پىدائىيلار-نىڭ بىرىدىن شەرۋانەم سادىرغا ئۆزى توغرىسىدا : « مېنى ئېرجان دەپ ئاتىمىسلا ، تۇنجى پەرزەنتىمىزنىڭ ئىتىنى ئاللاقۇلى قويغىنىمىزدەك ، مېنىمۇ ئاللانىڭ قۇلى دەپ ئاتسىلا ، مەنمۇ ئاللانىڭ قۇلى بولسام ... ئاللامۇ

مېنىڭ ئۆزىنىڭ قۇلى بولغانلىقىمنى ئار كۆرمەس » ... دېگەن ئىلتىجالىق سۆزلىرى بىلەن مانجۇ قىزى جۇلاڭنىڭ « سىلەردىن بىرەيلەن بىز تەرەپكە < ئالا قاغا >بولۇپ ئۇچۇپ كەلدى » دېگەن مۇھىم خەۋىرىنى قايتىدىن يەتكۈزگەنىدى . بولۇپمۇ دېدەك جۇلاڭ ئېيتىپ بەرگەن «ئالا قاغا » نىڭ ئىككى ئىشىنى : بىرى ، سادىرنى تۇتۇپ زىندانغا تاشلاش ، يەنە بىرى ، مەزمەزات سۇلتانىنىڭ تۇغ ئوغلى غىياسىدىننى «پىدائىيلار ئۆلتۈرۈۋەتتى » دەپ ئۇلارغا دۆگدەپ قارا چاپلاشتەك رەزىل سۇيىقەستلەرنى پىلانلاۋاتقانلىقى ئۇنى سەگەكلەشتۈردى . سادىر شۇ هامان جۇلاڭ قىزغا بىر ئالاقىچىنى ئەۋەتتى . ئۇياقنىڭ جاۋاب خەۋىرى شۇ هامان سادىرغا يېتىپ كەلدى . سادىر دەرهال پىلان تۈزۈپ ، ئەخمەت خەزىنچىگە تاپلاپ تۇرۇپ :

ــ ئەتە تاڭ سەھەردە خەزىنىنى تېپىپ كېلىپ ، سۇلتانلىق ئوردىغا يەتكۈزۈشكە مەن تەييار ، دەڭ ، ــ دېگەن سۆزىنى ئۇنىڭغا تاپىلىدى .

سۇلتانلىق ئوردىدا زىياپەت سورۇنىدا ئولتۇرغانلارنىڭ هەممىسى ئەخمەت خەزىنچىنىڭ يەتكۈزۈپ كەلگەن خەۋىرىگە هاڭ ـ تاڭ بولۇشۇپ داڭقېتىپ تۇرۇپ قېلىشتى . بولۇپمۇ ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ رەڭگى ـ روهى ئۆڭۈپ بىر قىسىملا بولۇپ كەتكەنىدى . پىدائىيلارنىڭ سادىر بىلەن ئەخمەت خەزىنىچى ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان سۆزلەردىن خەۋىرى بولمىغاچقا ، ئۇلارمۇ هەيران قېلىشتى . ئەخمەت خەزىنچىنىڭ ئۆزىمۇ بۇ سىرنىڭ تېگىگە يېتەلمەيتتى . بۇ ئىشنى پەقەت سادىرنىڭ ئۆزىلا بىلەتتى .

ــ خوپ ! ــ دېدى مەزمەزات ، باشقا هېچقانداق سۆز قايتۇرمىدى . شۇ ئەسنادا ئوردا ئالاقىچىلىرىدىن بىرەيلەن كىرىپ :

ــ ياراملىق ئاتتىن يۈز باش ئات ھېلىلا سۇ ئىچىپ كىرىپ ، بىر - بىرلەپ يىقىلىپ ئۆلدى ... ــ دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى . سادىر بۇ ئىشتىن تولۇق خەۋەردار بولۇپ ئۇلگۈرگەنىدى . ئۇ شۇ هامان يولغا چىقتى .

ئارقا ـ ئارقىدىن يەتكۈزۈلگەن بۇ شۇم خەۋەرلەر مەزمەنىنى تازىمۇ مەڭدىتىۋەتتى . بۇ ئەھۋاللار ئەخمەتخان خوجا بەگنى « ئوبدان پەيت » دېگەن بىر چۈشەنچىگە كەلتۈردى . « ھەر كاللىدا بىر خىيال ، تاز كاللىدا مىڭ خىيال » دېگەندەك ، ھەر كىم ئۆز خىياللىرى بىلەن بولۇ- شۇپ ، شۇ كۈنكى زىياپەتنى ئاخىرلاشتۇرۇشۇپ چىقىپ كېتىشكەنىدى .

دېگەندەكلا بۇ كېچە ئۆتۈپ تاڭ سەھەرلىكى يۈزدىن ئوشۇق پىدائىي ئۇچقۇر ئاتلارغا مىنىشكەن هالدا ، خۇرجۇنىنىڭ ئىككى تەرىپى لىق تولدۇرۇقلۇق خەزىنىنى تېقىملىرىغا بېسىۋېلىپ سۈلتانلىق ئوردا ئالدىدىكى مەيدانغا يېتىپ كېلىشكەنىدى . مەزمەتمۇ شۇ هامان پەيدا بولدى . ئاتلارنىڭ بىرىگە مىنگەن ئەخمەت خەزىنچى مەزمەتقا سالام بېرىۋېتىپ ، ئاندىن :

ــ سۈلتان بېگىم ، مانا بۇ ئوغرىلانغان خەزىنىلەرنى مانجۇ چېرىكلىرى ئېلىپ قېچىپتىكەن ، ئۇنى بۇ ئاتلىق تۇرغان پىدائىيلار باتۇر- لۇق كۆرسىتىپ تارتىۋاپتۇ ، چېرىكلەرنىڭ هەممىسنى تېرە - پېرەڭ قىلىپ قېرىپ تاشلاپ ، ئاتلىرىنىڭ هەممىسنى ئولجا ئېلىپ مىنىشپ كەپتۇ . پىدائىيلارنىڭ ئۆزلىرىگە بىرلا تەلىپى بار ئىكەن ، سۈلتان بېگىم بىز پىدائىيلارنى ئۆز قوشۇنىغا قوبۇل قىلسا ، دەيدۇ . بۇنىڭغا ئۆزلىرى نېمە دەيلىكىن ؟! ــ دېدى .

ــ خوپ ! خەزىنىلەر ۋە ئولجىلار بىلەن قوشۇپ ، پىدائىيلارمۇ ئوردا قوشۇنىغا قوبۇل قىلىنسۇن ! ــ دەپ ، مەزمەزات سۈلتان ئەخمەت

خەزىنچىنىڭ تەلىپىنى قوللاپ بۇيرۇق چۈشۈردى.

سادىرنىڭ جىيانجۇنىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا قارشى ئېلىپ بارغان بۇ پىلانى «تۆھمىتىگە تۆھمەت قىلاي، تۆھمىتىڭ ھەيران قالسۇن» دېگەندەكلا بىر ۋەقە بولۇپ، يۇرت ـ جامائەت ئارىسىدا پۇر بولۇپ كەتتى. كىشىلەر ھەممىلا جايدا:

ـــ پىدائىيلارنىڭ ئېيتىشىچە، سادىر ھەقىقەتەن پاراسەتلىك ئىكەن، ئۆز ۋاقتىدا قايتۇرۇۋېتىلگەن مەزمەزاتنىڭ دېھقانلار قوزغىلاڭچىلىرىنى ئۆز پىلانى بويىچە قايتىدىن قۇراشتۇرۇۋالدى. ئەمدى يەنە دېھقانلار كۆچكە ئىگە بولدى. بايانداي قەلئەسىدىكى ئەمەلدار ـ چېرىكلەرنىڭ مىنىدىغان ئاتلىرىنى ھەيدەپ ئېلىپ قېچىپ چىققىنىنى تېخىمۇ قالتىس ئىش ئەمەسمۇ... ئۆز گۆشىنى ئۆز يېغىدا قورۇش دېگەن مانا شۇ!

ـــ دېيىشەتتى. بۇ ئىشتىن ئاۋام بەكمۇ خۇش بولۇشقانىدى. ئەكسىچە، بۇ خەۋەر ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ يۈرىكىگە نەشتەر بولۇپ تەگدى. ئۇ بۇ ئەھۋالغا چىدىيالمىغىنىدىن ئادەم يالليۈپلىپ، بىر كېچىدىلا تۈيۈقسىزدىن ئەخمەت خەزىنچىنى تۈتۈۋالدى. ئۇنى ھېلىقى پۇلغا يالانغان چوماقچىلىرىغا بىر ئورۇنغا يوشۇرغۇزۇپ قويدى. ئەخمەتخان خوجا ئەتىسى مەزمەزات سۇلتانىنىڭ ئوغلى غىياسىدىننى ئوينىتىپ، سەيلە قىلدۇرۇپ كېلىشنى بانا قىلىپ سىرتقا، خالىي يەرگە ئېلىپ چىقتى ـ دە، شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا ئۇنىڭ كاللىسىنى كېسىپ تاغارغا سالدى. ئەخمەت خەزىنچىنىمۇ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ، ئاتقا سۆرەتتى. ھەر ئىككى جەسەتنى سۆرەشتۈرۈپ ئوردىغا ئېلىپ كەلدى. ئەخمەتخان خوجا بەگ شۇ مەيدانىدىلا يالغان توقۇپ داد ئېيتتى:

ـــ غىياسىدىن بەگ جەمەن قوغلاپ يۈرۈپ، تۈيۈقسىز كۆزدىن غايىب بولۇپ كەتكەنىدى، ئۇنى ئىزدەپ بارساق، كاللىسى كېسىلگىلىك

يېتىپتۇ ، ئەخمەت خەزىنچى ئۆلتۈرۈلگۈچى بالىنىڭ يېنىدا ئىكەن ، بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپلا دەرغەزەپتىن ئۆزىمىزنى تۇتۇۋالالماي ، ئۇنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتۇق ، ئىلتىپات قىلغايلا سۇلتانىم ! ... ئۇ يالغۇز ئەمەس ، يەنە ئاتامانى باردەك قىلىدۇ ...

بۇ ئەھۋاللاردىن خەۋەر تاپقان مەزمەزات قېتىپلا تۇرۇپ قالدى . شۇ ئوردىدىكى ھەممە ئادەم ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قېلىشقانىدى . سادىر شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا جۇلاڭ قىزدىن يەنە بىر مەخپىي خەۋەر تاپشۇرىۋالدى . خەۋەردە : « < ئالا قاغا >يەنە كېلىپ كەتتى . ئۇ بۇ قېتىم سىلەرنى پۈتۈنلەي قورالسىزلاندۇرۇش ئۈچۈن ، بۇ يەردىن ئادەم يۆتكىمەكچى » دېيىلگەن . سادىر شۇ ھامان ئۇلارنىڭ بۇ ھەرىكىتىگە قارشى بىر پىلان تۈزۈشكە كىرىشتى .

※ ※ ※

ـــ ۋاي دادا! ـــ دەپ ئەنسىز ، ئاچچىق ۋارقىرىغان ئوردا قورال ـ ياراغ ئامبارچىسى مەخمۇتخاننىڭ ئاۋازى ئوردا ئەتراپىدىكىلەرنى ئىنتايىن ۋەھىمگە سېلىۋەتتى .

بۇ ئەنسىز كېچىدە ، ئاي يورۇقى ئەتراپنى يورۇتۇپ تۇراتتى . ئوردا ئەتراپىدىكى ئەگرى ـ توقاي كوچىلارغا جايلاشقان ئۆيلەرنىڭ بەزىلىرىدە چىراغ يورۇپ تۇراتتى . بۇ ۋەھىمىلىك سادادىن قۇلاقلىرى دىڭ بولغان بەزى ئىنتىلارمۇ ھويلا ھويلىلاردىن چىقىشىپ قاۋاپ تۇرۇشاتتى .

مەخمۇتخان ئامبارچىنىڭ بۇ كېچىدە تۈيۇقسىز كانىيى يىرتىلغۇدەك داد ـ پەرياد چېكىپ ئوردىنى بېشىغا كىيىشلىرىگە جور بولۇپ ، ئەتراپتىكى ئىنتىلارنىڭ بىر ـ بىرىدىن قېلىشماي قاۋاپ كېتىشلىرى بەزى ئۆيلەردىكى چىراغلارنىڭمۇ دەرھال پۈدەپ ئۆچۈرۈلۈشلىرىگە سەۋەب بولدى .

مەخمۇتخان ئامبارچى ئەھۋالنى ئوردىغا خەۋەر قىلىش ئۈچۈن ئامبار كۆزەتچىسىنى ئەۋەتىپ ، ئۆزى ئامبارنىڭ ئالدىدا ۋارقىرىغىنىچە يالغۇز تۇراتتى .

ھازىر مەخمۇتخان ئامبارچى باشتىن كەچۈرۈۋاتقان بۇ ۋەقە سۇلتان مەزمەزاتنىڭ تۇغ ئوغلى غىياسىدىننىڭ كاللىسى ئۈنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىنىپ ، ئۈنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمىگە ھازا تۇتۇلۇۋاتقان ئالتىنچى كۈنىگە توغرا كەلگەنىدى . مەخمۇتخاننىڭ ئىشى ــ ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ كۆرسەتمىسى ، مەسلىھەتى بىلەن بۇلۇۋاتاتتى . سۇلتان مەزمەزات ئوغلى غىياسىدىننىڭ يەتتە نەزىرسىنى بېرىپ ئاخىرلاشتۇرمىغىچە ، ئوردىدا ھېچقانداق ئىشنى ئورۇندىماسلىق توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرگەنىدى . بۇ ئەھۋالدىن كۈرە جىياڭجۈن مەھكىمىسى ، قوۋۇق چېرىكلىرىگىچە ھەممىسى خەۋەر تېپىپ بولغانىدى . جىياڭجۈن يامۇلدىكىلەر مۇشۇ كۈننى «ئەڭ قولايلىق پۇرسەت » دەپ مۇقىملاشتۇرۇپ ، دەل يەتتىنچى كۈنى پۈتكۈل سۇلتانلىق تەۋەسىدىكى يۇرت ئەھلى غىياسىدىننىڭ يەتتە نەزىرىسىگە ئاتاپ قازان ئېسىپ يۇرتقا ئاش بېرىۋاتقان پەيتتە ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ، باستۇرۇپ كىرىشنى پىلانلىغانىدى .

بۇ قىرغىنچىلىق ، سۇيىقەستلىك پىلان پەقەت « ئالا قاغا » بىلەن جىياڭجۈن مەھكىمىسى ئوتتۇرىسىدىلا ئىنتايىن خۇپىيانە ھالدا مۇقىملاشتۇرۇلغان بولغاچقا ، مەخمۇتخان ئامبارچىلا ئەمەس ، ھەتتا بۇ ئىشتىن سۇلتاننىڭمۇ خەۋىرى يوق ئىدى . مەخمۇتخان ئامبارچى يۈز بەرگەن مۇنۇ ئەھۋالنىڭ ئاقىۋىتىدىن بارغانسېرى قاتتىق ئەنسىرەپ قورقۇپ تۇرۇۋاتاتتى . ۋاقىتمۇ خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغانىدى . مەخمۇتخان ئامبارچى خەۋەر يەتكۈزۈشكە كەتكەن كۆزەتچىنى ساقلاپ ، مۇشۇ ئورۇندا ئۈچ ساەتتەك ۋارقىرىپ ـ جارقىراپ پايپېتەك بولدى . ئۇ تەقەززا بولۇپ

كۆزەتچىنى كۈتۈۋاتقاندا بىردىنلا گۈپ قىلىپ يەرگە يىقىلدى .

ئارىدىن خېلى ۋاقىتلار ئۆتكەندىن كېيىن ، كۆزەتچى بىر قانچە ئوردا ياساۋۇللىرىنى ئەگەشتۈرۈپ بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشتى . ئۇلار مىدىر ـ سىدىر قىلماي يەردە ياتقان ئامبارچى مەخمۇتخاننى كۆرۈشتى . ھەمدىن ئاۋۋال ئامبار كۆزەتچىسى قاتتىق قورقۇپ كېتىپ ، مەخمۇتخانىڭ باش ـ كۆزلىرىنى سىلىدى ۋە كۆزلىرىگە ئىسسىق ياش ئالغان ھالدا تىز-لىنىپ ئولتۇرۇپ يىغلىدى . شۇنىڭدىن كېيىن ياساۋۇللاردىن بىرى قۇلىقىنى يېقىپ تىڭشاۋاتاتتى ، باشقا باساۋۇللار ئارقا ـ ئارقىدىن :

ـــ بۇ ئۆز كاللىسىنىڭ چېچىلىپ كېتىشىدىن قورقۇپ ، ھېيلىگەر-لىك بىلەن ھوشىدىن كەتكەنلىك قىياپىتىگە كىرىۋالغان تۇلكە ! قاچانلا بولسا قۇرۇق پونى ئېتىپ ، ئادەم ئالداپلا يۇرىدىكەن سايىق مەخلۇق ! بۇ يەردە بۇگۈنمۇ بىزنى ئالدىماقچى ئۆزىچە ! تۇر ئورنىڭدىن مەخمۇتخان پوچى ! ئەمدى بىز سېنىڭ ئالدام خالتاڭغا چۈشمەيمىز ! ...

ـــ ھاي ، ھاي ! ئۇنداق دېگىنىڭلار بىلەن بۇمۇ كىچىك ئادەم ئە-مەس ، ھىلى بىكار خان ئاغزى مايمۇن دېگەندەك ، سۇلتان ئاڭلاپ قالىدىغان بولسا ... بۇ يەردە تۇرغانلىرىمىزنىڭ ھېچقايسىسىغا كۇن يوق جۇمۇ ! ... ـــ دېيىشۋاتاتتى .

مەخمۇتخان ئامبارچىنىڭ كۆكرىكىگە قۇلىقىنى يىقىپ تىڭشىغان ياساۋۇل مەخمۇتخانىنىڭ جېنى بارلىقىنى مەلۇم قىلدى .

ۋەقە مۇنداق بولغانىدى : شۇ كۈنى تاڭ سۈزۈلۈش ئالدىدىن بىر نەچچە سائەت ئىلگىرى قاۋۇل بىر يېگىت ئامبار ئىشىكى ئالدىدا پەيدا بولىدۇ . ئۇ ئۇخلاپ ياتقان كۆزەتچىنىڭ بۇرنىغا كەندىرنى كۆيدۈرۈپ پۇرىتىدۇ . ئۇ شۇنىڭدىن كېيىنلا ئامبار ئىشكىنىڭ قۇلۇپىنى بۇزۇپ ئاچىدۇ ۋە شۇ ھامان ئىتقا ئوخشاش ھۇۋلاپ بەلگە بېرىدۇ . شۇئان بىر

نەچچە قاپ ـ تاغار كۆتۈرگەنلەر يەردىن ئۇنگەندەكلا ئارقا ـ ئارقىدىن پەيدا بولۇشىدۇ . ئۇلار دەرھال ئامبارغا كىرىپ كېتىپ قاپ ـ تاغارلىرىنى تولدۇرۇشۇپ ، ھەرقايسىسى يەلكىلىرىگە بىر قانچە دانىدىن مىلتىق ۋە ئوق ـ دورا قاچىلانغان خالتىلارنى يۈدۈشۈپ يېنىپ چىقىدۇ ـ دە ، ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە كۆزدىن غايىب بولۇشىدۇ . ئۇلار كېتىپ بىر ئازدىن كېيىن ، بۇ يەرگە يەنە بىرەيلەن يېتىپ كېلىدۇ ـ دە ، شام يېقىپ ئامبارغا كىرىپ قايتا يېنىپ چىقىپلا قورققىنىدىن ئەتراپتىكىلەرنى ئەنسىز چىلىككە سېلىپ ، ھە دەپ ۋارقىراپ ـ جارقىرايدۇ .

ئاخىرىقى گەپلەر ، مەخمۇتخان ئېسىگە كېلىپ دەپ بەرگەن گەپلەر بىلەن ئوخشاش چىقىدۇ . دېمىسىمۇ مەخمۇتخان شۇ كۈنى كەچ لىكىلا ئەخمەتخان خوجا بەگدىن : «ئوق ـ ياراق ئېلىش ئۈچۈن ئامبارغا ئادەملەر باربدۇ . ئۆزۈڭدىن باشقا ئادەم ئۇ يەردە بولماسلىقى كېرەك . بارغانلار قانچىلىك ئالالىسا ، شۇنچىلىك ئوق ـ ياراق بېرىلسۇن . سۇلتاننىڭ پەرمانى »

دېگەن مەكتۇپنى تاپشۇرۇپ ئالغاندى .

شۇ بۇيرۇقتا ئاساسەن ، مەخمۇتخان ئامبارغا يالغۇز بارغان ھەمدە كۆزەتچىنى ئويغاتمىغاندى .

بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنىڭ جەريانى ياساۋۇللار تەرىپىدىن مەخمۇتخاندىن سۈرۈشتە قىلىنىپ ، سوئال ـ سوراق بولۇنۇۋاتقانلىقى ئۈستىگە ئەخمەتخان خوجا بەگ يېتىپ كەلدى . ئۇ ئامباردىكى قورال ـ ياراقلارنىڭ بۇلانغانلىق ئەھۋالىنى كۆرۈپ ، ئۆز پېشانىسىگە بىرنى ئۇردى ـ دە ، ئارقىدىن « جىياڭجۈننىڭ پۇقراچە كىيىندۈرۈپ ، قورال ـ ياراق ئالغىلى كېلىدىغان ئادەملىرىگە ئەمدى نېمىمۇ دەپ جاۋاب بېرەرمەن ... ئۇلارغا قايسى يۈزۈم بىلەن قارىياللارمەن » دېگەن ئىبغىر ئەندىشىلىك ئويغا

پېتىپ ، قاتتىق دەككە ـ دۈككە ئىچىدە قالدى . خاپىلىقىغا چىدىماي ھەممە ئاچچىقىنى ئاۋۋال مەخمۇتخاندىن ئېلىش ئۈچۈن ئۇنى قاتتىق سوئال ـ سوراق قىلدى . ئاندىن «كۈچۈك يەتمىسە ئۇر توقۇمنى» دېگەندەك ، كەندىر پۇرىقى بىلەن غەرق مەست بولۇپ ئۇخلاپ ياتقان كۆزەتچىنى دوقۇسلىتىپ سوراق قىلىشقا باشلىدى :

ـــ كەلگەنلەرنىڭ ھېچقايسىسىنى تونۇمامسەن ؟!

ـــ ياق ، تونۇماق تۈگۈل ئۇلارنى كۆرگۈنۈممۇ يوق .

ـــ ئامبارىدا يەنە قورال ـ ياراق بارمۇ ـ يوق ؟!

ـــ ھەممىنى ئاپتۇ ، بىرىمۇ قالماپتۇ ؟!

ـــ ۋەسسالام ! ...

ـــ ئاخىرقى بۇ سۆز ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئاغزىدىن تەكرار-لىنىپ تۇراتتى . شۇ ئەسنادا تۇيۇقسىز ئاياغ تاۋۇشلىرى ئاڭلاندى .

ـــ توختاڭلار ، ـــ دېدى ئەخمەتخان خوجا بەگ ، ـــ ھەممىنى ئۆز ئورۇنلىرىدا تىك تۇرغۇزۇپ قويۇپ ، ئۆزى يالغۇز ئاياغ تاۋۇشلىرى ئاڭلانغان تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى . بىر ھازا ئۆتۈپ ، ئۇ قايتىپ كەلدى . بۇ چاغدا ئاياغ تاۋۇشلىرىمۇ بېسىققانىدى .

ـــ ئۇلار بىكارچى كوچا ئادەملىرى ئىكەن ، ـــ دېدى ئەخمەتخان خوجا بەگ بۇ يەردە تۇرغانلارغا قاراپ ، ئەمما ئۇ ئۆز ئىچىدە : « جىياڭجۈننىڭ ئەۋەتكەن بۇ ئادەملىرى ئەمدى شۇنداق قۇرۇق قول قايتىپ بارغاندىن كېيىن ، مېنىڭ كۆرۈدىغىنىم ئەسكى سامانلىق بولىدىغان بولدى ـ دە » دەپ ئويلىنىپ قالدى . يەنە بىر جەھەتتىن ، بۇ ۋەقەنىڭ ئۇستىگە ئۆزىنىڭ ئۇلگۈرۈپ كېلىپ قالغانلىقىدىنمۇ بەك خۇرسەن ئىدى . بولمىسا ۋەقەنىڭ تېگى ـ تەكتىدىن خەۋىرى يوق ، ئوغرىلارنى تۇتالماي ئىنتايىن خاپىچىلىقتا تۇرغان ياساۋۇللار يوشۇرۇنچە كەلگەن مانجۇ

چېرىكلىرى بىلەن جەزمەن تۇتۇشۇپ قالاتتى ـ دە ، ئەخمەتخان خوجا بەگكە ھازىرقىدىنمۇ چوڭراق باش قېتىمچىلىقىنى كەلتۈرۈپ بېرەتتى . ئەخمەتخان خوجا بەگ ياۋۇز نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، ھەممە ئاچچىق ، ھەسرىتىنى بىراقلا قوزغىلاڭچى ـ پىدائىيلاردىن چىقىرىش قەستىگە كېلىپ ، مۇشۇ يەردە تۇرغانلارغا :

ـــ ئەھۋال شۇنداق ، راستمۇ !؟ قورال ـ ياراقلارنىڭ بىرىنىمۇ قويماي ئۆز ئادەملىرىمىز ئوغرىلاپتۇ ! بۇ ئەھۋالغا شۇنداق دەپ سۇلتاننىڭ ئالدىدا گۇۋاھلىقتىن ئۆتەلەيمىزغۇ ! دېگەنىدى ، ـــ ئۇلار بىردەك :

ـــ شۇنداق ! گۇۋاھلىق بېرەلەيمىز ، ـــ دېيىشتى ـ دە ، سۇلتانلىق ئوردىغا قاراپ يۈرۈپ كېتىشتى .

※ ※ ※

تۈن كېچە .

ئىلى بەيتۇللا مەدرىسى مۇنارىسىنىڭ ئىككىنچى قەۋەتتىكى ھۇجرىسىدا پىلدىرلاپ يانغان يالغۇز چىراغ يورۇقلا كۈنگۈرىلەردىن تالاغا خىرە يورۇق چۈشۈرۈپ تۇراتتى . يۇرت ئىچىدە قانداقلا بىرەر خېيىم ـ خەتەر ، پاجىئەلىك ئىشلار ھەم ۋەھىمىلەر يۈز بەرگەن تەقدىردىمۇ ، بۇ ھۇجرىدىكى چىراغنىڭ يېنىپ تۇرغىنى تۇرغاندى . شۇڭا ، بۇ ھۇجرىدىكى چىراغنىڭ يورۇقى ھېچقانداق كىشىنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى ئۆزىگە تارتمايتتى . چۈنكى ، ئۇ يەر ئاللىبۇرۇنلا « خۇدانىڭ ئۆيى » ، « ئاشقلار ماكانى » دەپ ئاتالغان ، نازىمنىڭ ھۇجرىسى ئىدى . باشقا جايلار ئاختۇرۇلۇپ كۆكۈم ـ تالقان قىلىنغان تەقدىردىمۇ ، ئىمانى بارلا ئادەمنىڭ بۇ يەرنى بىھۇدە ئاياغ ئاستى قىلىشنى كۆڭلى كۆتۈرمەيتتى ، ئايىغىمۇ بۇ تەرەپكە دەسسىمەيتتى .

ھەممە ئادەملەردە بۇ مەدرىسنىڭ ھۇجرىسىغا قارىتا يۈكسەك

ھۆرمەت ، ئېتىقادى بولغاچقا ، كېيىنكى كۈنلەردە سۇلتانلىق ئوردىنىڭ يۇرگۈزۈۋاتقان ناموۋاپىق ئىشلىرىدىن كۆڭلى رەنجىگەنلا كىشىلەرنىڭ ھال ـ مۇڭىنى تۆكۈشۈپ ، ئىچكى سىرلىرىغا تەڭ ئورتاق بولۇشىدىغان ، يۇرت ئەھلىنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك چوڭ ـ چوڭ ئىشلار ئۈستىدە بىرلىكتە باش قاتۇرۇشۇپ ، بىرلىكتە ئامال ـ چارە تېپىشىپ ، زېھنىي كۈچ ، ئەقىل بۇلىقىنى ئاچىدىغان سورۇنلىرى مۇشۇ «ئاشىق » نىڭ ھۇجرىسى بولۇپ قالغانىدى . مانا بۈگۈن كېچىمۇ بۇ ھۇجرىدا ئادەملەر تولۇپ ئولتۇرۇشاتتى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھۇجرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان پارقىراپ تۇرغان كىچىك شىرە يېنىدا ئولتۇرغان سادىردىن كۆزلىرىنى ئۈزۈشمەيتتى . سادىر ، قوشۇمىسىنى تۇرگەن ھالدا يەنە بىر ئاز ئويلىنىپ تۇرۇۋالدى ـ دە ، ئاندىن :

ـــ «خانىنىڭ ئاغزى مايمۇن » دېگەن تەمسىل دەل مۇشۇنداق ئوخشايدۇ . ئەگەر ئۇنداق بولمىغاندا ، سۇلتانلىق قۇرۇلغاندىن بۇيان ، ئۇ-نىڭ قىلىۋاتقانلىرى ئۈستىدە شىكايەت قىلىپ داد ، ئەھۋال ئېيتمىغانلار ئاز بولمىدى ، ھەتتا ئۆلۈم ـ يېتىم ، نەزىر ـ چىراغ ، توي ـ تۆكۈنلەردىمۇ ، ئەتىگەنلىك بامدات ، نامازشام ، نامازدىگەر ، نامازخۇپتەندىن قايتىشقانلىرىدا بىرەر ئېغىز سۆزلىرىنى قوشۇپ بولسىمۇ سۇلتانىنىڭ ئادا-لەتسىزلىكى ۋە سۇلتانلىق ئوردىدىكى يامان ئىشلار توغرىسىدا ئەرزىيەت ئېيتىشىدۇ . ئاچ ـ يالىڭاچ بىچارىلەر ئۇنىڭ زۇلمىدىن جاق تويۇشۇپ ، ئېچىنىشلىق يىغلىشۋاتقان ، ئوردا ئىچىدىكىلەرچۇ !؟ئۇلارنىمۇ ئېيىنى تاپقاندا ، سۇلتانلىققا قوشۇپ ، ئىما ـ ئىشارەتلىرى بىلەن ئالا قويماي زاڭ-لىق قىلىپ دوراۋاتقان . ئەھۋال شۇنداق تۇرۇقلۇق ، ئۇنىڭ توغرىسىدا ئوچۇق گەپ بولۇپ قالغاندا ياكى بىرەر ئىش بولغاندا ، ئاشۇ ئادەملەرنىڭ بىرەرىمۇ ئالدىغا چىقىپ مەردانىلىك بىلەن گەپ قىلالمايدۇ ياكى ئۇنىڭسىز

باشقىلارنىڭ ئورۇنلۇق سۆزلىرىنى ئاڭلىمايدۇ . توغرا ئىش كۆرمەيدۇ . هازىرقى ئەھۋالنىڭ ئەڭ ياماندا ، خەتەر تەرىپى مۇشۇ بولۇۋاتىدۇ . مانا ئاـ رىمىزدىنمۇ ، مەيدىسىگە مۇشتلاپ ۋەدە بېرىپ سۆزلىگەن ، بۇگۈن كېلىشكە تېگىشلىكلەردىن بىر قانچىسى يوق . نېمە ئۈچۈن بىز ئەنە شۇ قۇرۇق ھەيكەلگە ئىتائەت قىلىپ ، قول قوشتۇرۇپ ، ئۆلۈك ئادەمگە ئايلىنىپ قېلىپ ، سەۋەب قىل ، تەلەپ قىل دېگەندەك بولالمايمىز ، زادى نېمە ئۈچۈن ؟! ...

سادىرنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى تېخىمۇ جاراڭلىق چىققانىدى ، ئۇنىڭ مۇشۇ سورۇندا ئولتۇرغان بىر نىيەت ـ بىر مەقسەتتىكى چوڭ ـ كىچىك ئاغىنىلىرى ئوتتۇرىسىدا ئاچچىقلىنىپ كۆپرەك سۆزلىگىنىمۇ مۇشۇ ئىدى .

ـ راست ، ـ دېدى سادىر يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، ـ يوقاتقانىنى ئەسلىگە كەلتۈردۇق ، ئۇنداق بولمىغاندا ، ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ قۇتراتقىنىغا ئالدانغان مەزمەزات ، مۇشۇ سورۇندا ئولتۇرغانلىرىمىزدىن : ئابدۇرۇسۇل ، ئەلى ئەمىر ، موللا روزى ، گاڭگۇڭ باقى ، شەمشىدىن خەلپەت ، قەيسەر ، نازىملارنىمۇ ئەخمەت خەزىنىچىنى ئۆلتۈرگەندەك ، بۇ چاغقىچە يوق قىلىۋەتكەن بولاتتى . مېنىڭ ئاللىبۇرۇنلا قارىغا ئىلىپ بولغانلىقىنى ، ھەدەپ ماڭا سۇيىقەست قىلىۋاتقانلىقىنى ھەمـ مەيلەن بىلىسىلەر ! ... بېشىمىزغا ـ جېنىمىزغا تىرەلگەن بۇ پاجىئەنى بىلىپ ، ئۇنىڭدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرۇپ يەنە شۇنداق غەپلەتتە يېتىۋېـ رىمىزمۇ !؟ ياكى ئۇلارنىڭ بۇنىڭدىن بىر قانچە كۈن بۇرۇنلا : « غەيىاسىدىننىڭ كاللىسىنى ئالغان ئەخمەت خەزىنىچىنى ئۆلتۈردۇق ، ئۇنىڭ ئۆزىدىن چوڭراق يۆلەنچىكى بارەدەك قىلىدۇ ، سۇلتانىم » دېگەن قارا يۈزـ لۈك تۆھمەتلىرىگە بىر تىتىپ قويۇپ ھەيران قالدۇرامدۇق ! ـ دېدى ـ

ده ، سادىر ئېغىر خۇرسىنىپ ئۇھ تارتقان ھالدا ئولتۇرۇپ قالدى .
ــ يىغىپ ئېيتقاندا ، ــ دېدى ئەلى سۆز ئېلىپ ، ــ ھەممە كاسا-
پەت نادانلىق ـ نامراتلىقتىن كېلىپ چىقىۋاتىدۇ . يۇرتىمىز ئەھلى نادان ـ
نامرات ھالەتتە تۇرۇۋاتقان مۇشۇ بىر پەيتتە ، ئۇلار بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ
ئىمام ـ مەزىنلىرىمىزنى ئۆزلىرىگە قارىتىۋېلىپ ، شۇلار ئارقىلىق نامرات ـ
نادانلىق ئىسكەنجىسىدە تۇرۇۋاتقان پۇقرالارنى تېخىمۇ بىخوتلاشتۇرۇۋات-
مامدۇ . ئۇلار بۇ بىچارە ئاۋام پۇقرالارنىڭ ئۇستىبېشى ، قورسىقى ، تۇرمۇش
ئەھۋالى بىلەن قىلچە كارى بولماسلىقتىن باشقا ، ئۇلارغا « ياۋاش بو-
لۇڭلار ، قويدەك بولۇڭلار !» دەپ كاپشىپ ، ھە دەپ ۋەز ـ نەسىھەتلەر
قىلىۋاتىدۇ . ئوغرىلىق ، قىمارۋازلىق ، ئىچىملىك ، چېكىملىك ، قاتىللىق ،
بۇلاڭچىلىق قاتارلىقلارنى كۆرۈپ تۇرسىمۇ كۆرمەسكە سېلىۋاتىدۇ .
پۇقرالارنى كەينى تەرىپىدىن بۆرە يەۋاتسىمۇ كارى بولماسلىقتەك ھالەتكە
گىرىپتار قىلىۋاتىدۇ . توپىلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاپ ، ئۆز چۆنتەكلىرىنى
تولدۇرۇۋاتىدۇ ... مانا ئەھۋال شۇنداق ئىكەن ، زادى نېمە قىلىش كې-
رەك ؟! ... ــ ئەلى سۆزىنى مۇشۇ يەردە توختاتقاندى ، دەرھال
ئابدۇرۇسۇل سۆزگە كىرىشتى :
ــ سادىر ، ئۆتكەندە قوللانغان چارەڭ بەكمۇ ئوبدان بولدى . بىز
پادا باققان كۈنلىرىمىزدە ، مەزمەزات بىز بىلەن ئاغىنە ـ بۇرادەر ئىدى ،
كېيىنكى كۈنلۈكتە سېنىڭ ھىممىتىڭ بىلەن سۇلتان بولۇپ ياڭاق چاق-
قاندىن كېيىن ، بىزدىن ئايرىلدى . مۇنداقچە ئېيتقاندا ، ۋاپاسىزلىق
قىلدى . ئۇ ئوردىنىڭ سۇلتانلىقىدىن پايدىلىنىپ ، ئوردىنىڭ ھەممە ھوقۇ-
قىنى ئۆزىدىن ئىجازەتسىز قىل تەۋرىمەيدىغان دەرىجىدە چاڭگىلىغا
ئېلىۋالدى . بىزلەرنى بولسا ، ئوردا ئىچىدىكى يوپۇرماقسىز قۇرۇق قاخشال
بولۇپ قالغان دەرەخ شاخلىرىنىڭ قاتارىغا چۈشۈرۈپ قويدى . سادىر سەن

بـــزدىـــن ئاغرىنسەن ، بىزگە خاپا بولۇۋاتسەن ، شۇنداق قىلىشقا ھەقلىق سـەن . سـەن بـىلەن بىزلەر قوزغىلاڭچى ، پىدائىيلارغا باش بولۇپ قان ـ تـــەر ئاققـۇزۇپ يـۈرۈپ مـۇشـۇ ئوردىـنـى قـۇرغـان . ئاۋام سـىـنـىـڭ بۇ شـاپـائەتـلـىرىڭدىن مەمنۇن بولۇشقان ، ھەتتا مەزمەزاتىنىمۇ ئۆزۈڭ سۇلتان قىلىپ تەختكە ئولتۇرغۇزغان . بىزغۇ ئۇنىڭغا ھەرگىز ئوخشىمايمىز ، شىرە چـورۇقـمـىـزنـى قۇرۇتۇشنى ئەسلا خالىمايمىز . لېكىن ، ئەھۋال يۇقىرىدا ئىيتىلغاندەك بولۇۋاتقاندا ، پەقەت سىنىڭ دەسلەپتە قوللانغان ئامال ـ چا- رىلىرىڭ تـوغـرا . ئۇلار بـىـلـەن يۈزمۇ ـ يۈز تاقابىل تۇرۇپ ئېلىشىشقا چامسىز يەتمەيدۇ . بايانداي قەلئەسىدىكى بىزگە ساداقەتمەن دېدەك مانجۇ قـىـزى جـۇلاڭنىڭ بىزگە ئالدىن خەۋەر يەتكۈزۈشى بىلەن ئۇستاتلىقىڭنى ئىشقا سـېلىپ ، مانجۇ ئەمەلدار چېرىكلىرىنىڭ ئاتلىرىنى ھەيدەپ ئېلىپ كـەلگىنىڭ ، سۇلتانلىق تەرىپىدىن ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئاللىبۇرۇن تار- قـىـتـۇېـتـىـلـگـەن قـوزغـىلاڭچى ـ پىدائىيلارنى ئولجا ئېلىنغان ئاتلارغا مـىندۈرۈپ ، سۇلتانلىقنىڭ خەزىنىسىنى قايتۇرۇپ كەلگۈچىلەر قىياپىتىندە ، ئۇلارنـــى ســـۇلـــتـانـلـىـق ئوردا قـوشـۇنـى ئىـچـىـگـە سـوقـۇنـدۇرۇپ كـىـرگـۈزۈۋەتكەنلىكىڭ ئۆزى ئالدىمىزدىكى جەڭ تەييارلىقى . بىز ھا- زىرچە خـۇددى يـىـرتقۇچ بۆرىنىڭ ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە كۈچتۈڭگۈر كـەلـگـەن تـۆگىگە ئامال ـ چارە ئىشلىتىپ قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتىپ ئەركە- لـەپ ، ئۇنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشۈپلىپ ، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ تۇمشۇقىنى قـاتـتـىـق چىشلەپ ، چۆكتۈرۈۋېلىپ ، دۈمبىسىدىن ئۇياق ـ بۇياققا ئىككى سـەكـرىـۋېـتـىـپ ، لوكىسىغا ئېغىز سېلىپ ، شۇ تەبىئىتى بويىچە تۆگىنىڭ قـارنـىـنى يېرىۋېتىپ ئاندىن يېگەنگە ئوخشاش ، ئۇسۇل ـ چارىنى قوللىنىـ شـىـمـىـزغـا تـوغـرا كـېلىدۇ . بۇگۈن مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم : سۇلتان ھازىرچە بالىسىنى ئۆلتۈرگەنلەر سېنى ـ مېنى دەپ گۇمان قىلىپ تۇرسىمۇ

هەق دەپ تۇرايلى .

ـــ سىنىڭچە يەنە سۇلتانغا باش قويىمىزمۇ ؟! ـــ ئابدۇرۇسۇلنىڭ بۇ سۆزلىرىگە چىداپ تۇرالمىغان قەيسەر دەرغەزەپ بولۇپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى :

ـــ بىزنىڭمۇ قولىمىزدا قىلىچ ـ نەيزە توختايدۇ . ئوردىنى قالايمىقان قىلىپ ، بىگۇناھ ئاغىنىمىز ئەخمەت خەزىنچىنى ئۆلتۈرگەن ئەخمەتخان خوجا بەگ ، مەخمۇتخان پوچىلارنىڭ بولسىمۇ كاللىسىنى ئالماي قانداق چىداپ تۇرالايمىز !

ـــ توختاڭلار ! مەن كىچىك بولساممۇ ، سۆز قوشۇپ قويماي ، ـــ دېدى نازىم ، ـــ ئۇنىڭ سالماق ، ئاھاڭدار ئاۋازىغا هەممە ئىختىيارسىز هالدا قۇلاق سېلىشقا باشلىدى . ئۇ سۆزىنى مۇنداق دەپ باشلىدى :

ـــ يېقىندا مۇنداق بىر بېيىت ئاڭلىدىم :

ئاق خان بىلەن قاراخان ،
ئىتتىپاق ئىكەن باشتا .
بىز دەردلەرنى بايان ئەيلەپ ،
كېمە ياسىدۇق قاشتا.

بۇنىڭدىن قارىغاندا ، ئارىمىزدا مانجۇ ئىستىبداتلىرىنىڭمۇ ، چارروسىيە ئىستىبداتلىرىنىڭمۇ ئادەملىرى بار . خۇددى مانجۇ ئىستىبداتلىرى مەزمۇتانى بىزگە تاقابىل تۇرۇشقا كۈشكۈرتىۋاتقاندەك ، چارروسىيە ئىستىبداتلىرىمۇ ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن مەخمۇتخان پوچىنى بىزگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئالدىنئالا بۇ يەرگە ئەۋەتكەنلىكىدە شەك يوق . شۇڭا ، دېمەكچىمەنكى ، مەزمۇتقا تاقابىل تۇرالمايدىغان هازىرقى ئەهۋالىمىزدا ، ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن مەخمۇتخان پوچىنىمۇ تەك كېلەلمەسلىكىمىز تۇرغان گەپ . بۇنىڭ ئۈچۈن يەنىلا سەركەردىمىز

سادىر كام ئۆزى بىر نېمە دېسە ، ــ ئۇ ئاخىرقى قارارنى ئېيتىشنى سادىرغا ھاۋالە قىلغانىدى . سادىر :

ــ تـوغرا ، ئاغىنىلەر . مۇشۇ ئولتۇرغان ھەممىمىز قانچە ـ قانچىلىغان ريـيازەتـلەرنى چېكىپ ، ئېلىشىپ مۇشۇ كۈنگە كەلگەنلەر . ھازىرچە يـەنـىلا ئۇلارغـا تىغ كۆتەرمىگىنىمىز توغرىدەك تۇرىدۇ . قېنى كۆرمەيمىز- مۇ ! بېشىمىز كېتەمدۇ ، جېنىمىزمۇ ، نېمىدىن قورقاتتۇق ! پەيت كۈتەيلى ، قـوشـۇن تـولـۇقلانـسـۇن ، سۇلتاننىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈۋېلىش يـولىدا كۈچ چىقرايلى . بۇنىڭ ئۈچۈن ئاخشام ئالغان قورال ـ ياراق ، غە- نـىيـمەتـلـەرنـى سـۇلـتاننىڭ ئۆزىگە قايتۇرۇۋېتەيلى ، بۇ نەرسىلەرنى بۇ تـەرەپـكـە قـورال ـ يـاراق ۋە باشقا نەرسىلەرنى بۇلاپ كېتىش ئۈچۈن يو- شـۇرۇن ھالـدا كـەلـگـەن مـانـجـۇ چـېـرىكلىرىدىن دېھقان قوزغىلاڭچىلار تـارتـىۋاپـتـۇ دەپ ، يەنە نۇرغۇنلىغان دېھقان پىدائىيلىرىمىزنى سۇلتاننىڭ ئوردا قـوشـۇنـىغا كىرگۈزۈۋېتەيلى . ئۇلار كەلگۈسىدىكى جەڭلىرىمىزنىڭ ئىشەنـچـلـىـك پىدائىيلىرى بولۇپ قالغۇسى . «يوشۇرۇن كىرگەن مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ سۇلتانلىق ئوردىسىدا باشپاناھچىسى بارىدەك قىلىدۇ» دېگەن گـەپ ـ سـۆزلـەرنـى بـىـزمـۇ سـۇلـتـانـغا خەۋەرلەندۇرەيلى . شۇ ئارقىلىق ئەخـمـەتخان خوجا بەگ ، مەخمۇتخان پوچىلارغا سۇلتاننىڭ دىققەت ـ نە- زەرى قـارىـتـىـلـىـپ قالسا ئەجەب ئەمەس . چۈنكى ، بىزنىڭ ئامانلىقىمىز ، زېـمـنـىمـىزنـىڭ پاكلىقى مانجۇ ھۆكۈمرانلىرىنى يوقىتىش بىلەنلا چەكلىنىپ قـالـمـايـدۇ ، بـەلـكـى ئۇلارنـىـڭ ئارقـا تـىرىكى ۋە ھەمشېرىكى چارروسىيە ئىـمـپېرىيـىسىنىمۇ قارشى تۇرۇشقا مۇناسىۋەتلىك . چۈنكى ، ئەنە ئۇلارمۇ چـىـشـلـىـرىـنـى غۇچۇرلىتىشىپ ، بىزنىڭ زېمىنىمىزنى تارتىۋېلىشقا نىيەت باغلاپ ، شـۇ مـەقسەتتە مەنچىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن ھەمتاۋاق بولۇپ بىر سـېپىل ئىچىدە بىزنى ماراپ ، مـۆكـۈنـۈپ يېتىۋاتـقىلى خـېـلى ۋاقىتلار

بولدی ! ...

ـــ پالۋان ـ ده ! پالۋان ! پاراسەتلىك ئادەمدىن تەدبىر قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ . سېنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىڭگە ، ئىزتىراپلىق پەيتلەردە ئويلاپ تاپىدىغان ئامال ـ چارىلىرىڭگە هەممىمىز رازى !...

هۇجرىدىكى سورۇندا ئولتۇرغانلارنىڭ قەلبلىرىدىن چىققان يۇقىرىقى سۆزلىرى سادىرنىڭ ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرىگە تېخىمۇ زور مەدەت ، كۈچ ـ غەيرەت بەخش ئېتىپ ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى قان تومۇرلىرىغا تېخىمۇ جان كىرگۈزۈۋەتتى . هۇجرىدىكىلەر ئەنە شۇنداق قىزغىن سۆھبەتلەرنى قىلىشىپ ، كۆڭۈللىرى ئۈمىد ـ ئىشەنچكە تولغان هالدا ئۇستۇنكى قەۋەت پەشتاختا مۇنبىرىدە بامدات ئەزىنىنىڭ ئۇنلۇك توۋلانغىنىدىن كېيىنلا تارقىلىشتى .

ئون بىرىنچى باب

چۇشۇڭگە كىرىپ قالسام،
قورقۇپسەن يامان جىيادىجۇن.
سادىر سەندىن قورقايدۇ،
قىلسادىمۇ ھەر كۈنى تاك ـ تۈك.

(سادىر پالۋان قوشاقلىرىدىن)

جۇش

پۈتكۈل شىنجاڭ مىقياسىدا ئۆزۈنىڭ سىياسىي ـ ھەربىي ئۇستۇنلۈكى بىلەن ھەددىدىن ئاشقان ئىلى جىيادىجۇن مەھكىمىسى بۇ نۆۋەت ئۆزىنىڭ ئەڭ مۇستەھكەم ھەربىي بازىسى ئاتالغان بايانداي قەلئەسىدە بىر قانچە كۈن ئىچىدە يۈز بەرگەن «قاچاق» لار ھەرىكىتىدىن خىجىلا چۆچۈپ ساراسىمىگە چۈشۈپ قالغانىدى. ئارقا ـ ئارقىدىن تاپشۇرۇۋالغان جىيادىجۇن يارلىقلىرىدىن بايانداي قەلئەسىنىڭ ھاكىمى گۇەنتۈك «قاچاق» لار ھەرىكىتىگە تاقابىل تۇرالمىسا، ئۆتكەندە جىيادىجۇن قىلىچى ئاستىدا جېنىدىن ئايرىلغانلارغا ئوخشاش ئۆزىنىڭمۇ كاللىسى ئېلىنىدىغانلىقىنى ئويلاپ ۋەھىمىگە چۈشكەنىدى. چۈنكى، ئىلى جىيادىجۇنى ئۆز تەۋەلىكىدىكى ئەللىك نەچچە يېزا ۋە غۇلجا شەھىرى، چىلپەڭزە قەلئەسىنىڭ قايتىدىن قوزغىلاڭچى دېھقانلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى تېخى ئۇنتۇمىغانىدى. يېقىندىن بۇيان بايانداي قەلئەسى ئىچىدە يۇقىرىقىدەك ۋەقەلەرنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن يۈز بېرىشى ئۇلارنى

تېخىمۇ قورقۇتۇپ ، يۇرەكئالدى قىلىۋەتكەنىدى . شۇڭا ، ئىلى جياڭجۇنى ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ، چار روسىيىدىن تېخىمۇ كۆپلەپ قورال ـ ياراق ، ئوق ـ دورا ، ئەسكەر تەلەپ قىلدى . ھەتتا شىنجاڭ مىقياسىدىكى قەشقەر ، كۇچا ، يەكەن ، قۇمۇل ، ئاقسۇ قاتارلىق جايلارنى قايتا مۇستەھكەملەشنى پىلانلىدى . يەنە كېلىپ يەرلىك مۇسۇلمانلاردىن باشقا ، چارروسىيە تەۋەسىدىكى مۇسۇلمان زاتلاردىن باشلىق قويۇپ ، « ئالاقاغا » لارنى يېتىشتۇرۇپ ، ئۇلارنى مەخپىي ھالدا ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ئىشقا سالدى .

مۇشۇنداق بىر ھالەت شەكىللىنىۋاتقان چاغدا ، يۇقىرىقىدەك ۋەھىمىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى ، جياڭجۇن مەھكىمىسىنى تېخىمۇ دەككە ـ دۈككىگە سالدى . تۇنجۇقتۇرۇلغان « قاچاق » لارنىڭ قايتا باش كۆتۈرۈپ ، سۇلتانلىق ئوردا ئىچىدىمۇ ئالتوپىلاڭ چىقىرىشلىرىدىن باشقا ، بايانداي قەلئەسىنىمۇ تىنچ قويمايۋاتقانلىقى ئۇلارنى تېخىمۇ قاتتىق قورقۇنچلۇق ئويلارغا سالاتتى . بولۇپمۇ دېھقانلار قوزغىلىڭىغا باشچىلىق قىلغان « قاچاق » نىڭ تاغ يۇرەكلىكى ، باتۇرلۇقى ، پاراسەتلىكلىكى ، ئۇنىڭ ھالا بۇگۇنكى كۈندىمۇ ئۆزلىرىگە ئارام بەرمەي ، زەربە بېرىپ ، توختاۋسىز كۈرەش قىلىۋاتقانلىقى كۈرەدىكى جياڭجۇن ۋە ئوردا ئەمەلدار ـ چېرىكلىرىنى ھەتتا چارروسىيە دائىرىلىرىنىمۇ قاتتىق خۇرسەندۇراتتى . « ئوتتۇز يىلدىن بۇيان ، يا چېرىكلىرىمىزنىڭ جان تىكىپ ئېلىشىشلىرىغا ياكى مۇستەھكەم تۇرمە ـ زىندانلىرىمىزغا تاشلاپ قىيناپ ـ جازالاشلىرى ـ مىزغا تىز پۈكمىدى . شۇلا ئەمەس ، قاچاقلارنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ ، قايتا بىزنى ۋەھىمىگە سېلىپ ئارام بەرمەي كېلىۋاتىدۇ . تېخى يېقىندىلا < تاغ بۇركۈتى > دەپ نام چىقارغان سەركەردىمىز چاڭ گېڭنى بىرنەچچە يۈز چېرىك بىلەن جېنىدىن جۇدا قىلدى . كېچە ـ كۈندۈز مۇھاپىزەت بىلەن

پۇختا قوغدىلىۋاتقان مۇشۇ قەلئەنىڭ ئۆزىدىنلا بىزنىڭ كۆزىمىز چىلا بىر توپ جەڭ ئاتلىرىنى بۇلاپ كەتتى. ئۇنى ئاز دەپ زىنداندىكى مەھبۇسلارنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقىپ قويۇۋەتتى. ئەمدىلىكتە نۇرغۇن پۇل-مال، كۈچ سەرپ قىلىپ ئىلى سۇلتانلىقىنى ئۆزىمىزگە بېقىندى قىلىۋېلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتقان چېغىمىزدا، ئۇ يەرنىمۇ مالىماتاڭ قىلدى. «قاچاقلار قوشۇنىنى قايتا قۇراشتۇرۇپ، خەزىنە، قورال-ياراقلارنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ بىزگە قارشى تۇرۇۋاتىدۇ...» دېگەنگە ئوخشاش ھەرخىل گەپ-سۆزلەر جىياڭجۈن ئوردىسىدىكى چوڭ-كىچىك ئەمەلدارلار، ھەتتا چارروسىيەدىن كەلگەن ئەمەلدارلار ئوتتۇرىسىدا قىلىشىدىغان گەپ-سۆزلەرنىڭ مەركىزىي تېمىسى بولۇپ قالغانىدى.

1863-يىلى ياز. ئىلى جىياڭجۈن مەھكىمىسى تەسىس قىلىنغاندىن بۇيانقى ئۇچىنچى جىياڭجۈن — سۇڭ چۈن جىياڭجۈن بايانداي قەلئەسىگە ئالاھىدە يارلىق چۈشۈرۈپ، گۇمانتۇڭنى بۇ قەلئەنىڭ ھاكىملىقىغا قايتىدىن بېكىتكەنىدى. ئۇ بېيجىڭدىن كەلگەن بولۇپ، بۇ يىل ئەللىك ياشقا كىرگەنىدى. ھەربىي ئىشلاردا تەجرىبىسى ئىنتايىن مول ئىدى. مۇھىمى، ئۇ سۇڭ چۈن جىياڭجۈننىڭ يۇرتدىشى ھەم ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن ئادىمى ئىدى. ئۇ بۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ ھاكىملىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن، بۇ نۆۋەت ئالاھىدە قايتىدىن ھاكىملىققا تەيىنلەنگەنىدى. بۇ ئەھۋالنى گۇمانتۇڭ ھاكىم: «بۇ جىياڭجۈننىڭ ماڭا قىلىۋاتقان ھېيلىسىمۇ-قانداق؟» دەپمۇ ئويلاپ قالاتتى. شۇڭا، ئۇنىڭ ئۆچۈن، سادىر نىڭ بىر نەچچە كۈندىن بۇيانقى ئالتوپىلاڭلىرى بىر نۆرى بولۇپ تۇيۇلسا، جىياڭجۈن توغرىسىدىكى ئويلىغانلىرى بىر نۆرى بولۇپ تۇيۇلۇپ، ئۇنىڭغا بەك ئېغىر كېلىۋاتاتتى. ئۇ بىر كېچىلىكى ناھايىتى ئۇزۇن چۈش كۆردى: ئۇ چۈشىدە قاچاقلارنىڭ سەركەردىسى سادىر پالۋاننىڭ يېنىغا ئەلچى بو-

لۇپ بارغۇدەكمىش . ئۇ يەرگە بەرىشى بىلەنلا قاچاقلار نۆكەرلىرى گۇمانتۇڭنىڭ ئۆزى بىلەن بىللە بارغان تۆت ئادىمنى قوشۇپ ، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى تېڭىپ سادىرنىڭ يېنىغا ئېلىپ كىرگۈدەكمىش . ئۇ يەرگە ئېلىپ كىرگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ كۆزلىرىنى يېشىۋېتىپتۇ . « ھەي ، گۇمانتۇڭ ، سەن ھازىر قوزغىلاڭچىلارنىڭ زېمىنىدا ، سەركەردىمىز ئالدىدا تۇرىسەن » دەپ ئۇقتۇرۇپتۇ گۇمانتۇڭغا ئۇلارنى باشلاپ ئېلىپ كىرگەن پەرمانچى .

سادىر ئەلچىلەرگە بىر باشتىن كۆز يۇگۇرتۇپ چىقىپ ، گۇمانتۇڭغا كەلگەندە غەزەپ بىلەن تىكىلىپتىمىش . گۇمانتۇڭمۇ سادىرغا سىنچىلاپ قاراشقا باشلاپتۇمىش ، گۇمانتۇڭنىڭ كۆز ئالدىدا سادىر توغرىسىدا نۇرغۇن كەچۈرمىشلەر بىر - بىرلەپ ئۆتۈپتىمىش . گۇمانتۇڭنىڭ بالا چېغىدا مۇشۇ يۇرتقا چېرىك بولۇپ چىققان ۋاقتىدا ئۆز ئادەملىرىدىن سادىرنىڭ سۈرلۈك ، قورقۇنچلۇقلىقى ، پالۋانلىقلىرى ھەققىدە ئاڭلىغانلىرى ، ئۇنىڭ ئىدىن كېيىن ئۆزىنىڭمۇ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىرى ئۆتۈپتىمىش . بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ تېخى يېقىندىلا ، سادىرنىڭ بايانداي قەلئەسىگە كىرىپ ، ئۇنىڭ كۆزىنى پارقىرىتىپ قاراتقۇزۇپ تۇرۇپ ، چېرىكلەر مىنىدىغان ئاتلارنى ھەيدەپ ماڭغانلىرىدا ، ئۆزىنىڭ مۆكۈنۈۋېلىپ ھۇجرا دېرىزىسىدىن بۇ ئىشلارنى كۆرۈپ قورقىنىدىن ، ئۇن ـ تىنسىز كەينىگە دېرىكىدە ئۇ ، ھوشىدىن كەتكەنلىرى يادىغا كېلىپ ، پۈتۈن بەدىنىنى تىترەك بېسىپ كېتىپتۇمىش .

سادىرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئۇ ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان ئو-رۇندۇقنىڭ بىرىدە ئولتۇرۇپ ، تۆت ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراشقا باشلاپتۇمىش . بۇ يەر تۆت ئەتراپىغا تۆت خادا ئورنىتىلىپ ، ئۇستى مەڭگەن ـ پاخاللار بىلەن يەڭگىللا يېپىلغان ، تۆت ئەتراپى پۈتۈنلەي ئوچۇق

لاپاستەك بىر تۇرالغۇ يەر ئىمىش. قالغان تەرەپلەر ئوچۇقچىلىق بولۇپ، قاچاقلارنىڭ بۇ يەردىكى بارلىق ھەربىكەتلىرى ئالىقاندىكىدەك ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرغۇدەكمىش. ئۇ بۇ مەنزىرىلەرنى كۆرۈپ، ئۇ ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قالغانمىش.

« ھوي، بىلەمسەن! » دەيمىش سادىر ئاچچىق ۋە كىنايە بىلەن، « ئۆز تۇپرىقىمىزنى دەسسەپ تۇرۇۋاتقانلىقىمىزدىن بىز راست قۇدرەتلىك. لېكىن، سەنلەر پۇقرالارنىڭ يىلىكىنى شوراپ، ئەجىر مۇئىسىنى تالان ـ تاراج قىلىپ يېسەڭلارمۇ بەربىر ئاجىز، زەئىپ. سەنلەر بىزلەرنى كۆز ئالدىڭلاردا بەئەينى چۈمۈلە كۆردۈڭلار. ئۇ قانداق قىلىپ دەرەخنى لىڭشىتالىسۇن دەپ، بىزلەرنى كەمسىتىڭلار، ھاقارەتلىدىڭلار، مانا بۈگۈن نېمە دەپ جۆيلۈۋاتقانلىقىڭنى بىلىۋاتامسەن! سەن كۆرۈپ تۇرغان مۇشۇ چەكسىز زېمىندىكى ھەممە < قاچاق > لار، ھەتتا سەنلەر تەرىپىدىن خارۇزار قىلىپ قاخشىتىلىپ، ئۆز يۇرتلىرىنى تاشلاپ باشقا يۇرتلارغا سەرسان ـ سەرگەردان بولۇشۇپ قاڭقىپ چىقىپ كەتكەنلەر، زەي زىندانلىرىڭدا ۋەھشىيانە قىيىن ـ قىستاقلىرىڭدا جان تالشىپ ھازىرغىچە خورلىنىۋاتقان سانسىزلىغان قېرىنداشلارنىڭ ھەممىسلا بۇ دۇنياغا جەبرى ـ زۇلۇم تارتىش ئۈچۈن تۆرەلگەن ئەمەس. ئۇلارمۇ خۇددى ماڭا ئوخشاش ئەزىز تۇپراقلىرىدا ھالال تەرلىرىنى ئاققۇزۇپ ياراتقان ئەجرى مېۋىلىرىنى، قىممەتلىك بايلىقلىرىنى باشقىلارنىڭ زورلۇق بىلەن تارتىۋېلىپ، ھارامتاماقلىق بىلەن ئۆزلىرىنىڭ قىلىۋېلىشىغا چىدىمايدۇ. ئۇلاردىمۇ ۋىجدان بار بىلىپ قوي » دېگۈدەكمىش. گۇمانىتۇك سادىرنىڭ بۇ ئۆتكۈر سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئېتىزار بىلدۇرۇپ « چاپا، ئۇ ئەزەلدىن بار نەرسە، بولۇپمۇ ئۇلۇغلىرىڭنىڭ سىلەرگە قالدۇرغان كىتابىدا « بۇ دۇنيا بىكار، ئاخىرەت دەركار » دەپ يازغانلىقى يادىڭدا بولسا

كىبىرەك . مىنىڭ سۆزۈمگە ماقۇل دە سادىر ، سىنىڭ غايەڭ مۇشۇ دۇنيادا ئىشقا ئاشمايدىغان غايە . چۈنكى سىلەر ھەممە ئىشقا ئاللا پىشانەمگە پۈتكىنى مۇشۇ ، دەپ قارايسىلەر . ئۇنىڭ تەلىمىدىن باشقىچە ئۇمىد تەلەش ، يەنى بۇ دۇنيادىكى چەككەن جەبرى ـ جاپالىرىڭدىن زارلىنىش ـ ئىلاھىڭغا ھۇرمەتسىزلىكىڭ بولۇپ قالمىسۇن يەنە ... » دەپتۇمىش . « ياق ، بۇنداق ئادالەتسىز قىلمىشلارغا ئاللا قول قوشتۇرۇپ تۇرۇشنى ئەمەس ، سەۋەب قىلىشنى ئۆگەتكەن » دەپتۇمىش سادىر ئۇنىڭ ھېلىقى ۋەز ـ نەسىھەتلىرىگە قاتتىق رەددىيە بېرىپ ، « يەر يۈزىدىكى ھەممە نېمەتلەر ئىنسانلار ئۈچۈن تەڭ يارىتىلغان . ئۇنى ھارامتاماقلىق ، زورلۇق ـ زومبۇلۇق قىلىپ بىگۇناھ بەندىلەرنى زار قاخشىتىپ بۇلاپ ـ تالىغۇچىلار پەيدا بولغاندىن كېيىن ، بەندىلەر جاپالىق ئەمگەكلىرى بەدىلىگە مېۋىگە كىرىگۈزگەن نېمەتلىرىگىمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئىز تامغىلىرىنى بېسۋېلىشىپ ، ھەتتا بۇ بايلىق ، نېمەتلەرنى ئۆزلىرى يارىتقان بولۇشۇۋېلىپ ، پۇقرالارنى خورلاپ چەتكە قاقسا ، ئۆزلىرى يارىتقان بايلىق ـ نېمەتلەردىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قالدۇرسا ، ئۇ بىچارىلەر قانداقمۇ جاپادىن قۇتۇلۇپ ، ئوبدانراق كۈن كۆرەلىسۇن !؟» گۇمانتۇك زۇۋۇان سۆرەلمەي قاپتىمىش . ئارقىدىن سادىر ئۇنىڭغا « بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىڭ نېمە » دەپ سوراپتۇمىش . گۇمانتۇك دەرھال بېشىنى كۆتۈرۈپ : « مەن جىياڭجۇڭنىڭ ئالدىدىن سىنىڭ يېنىڭغا ئىككى تاپشۇرۇق بىلەن كەلدىم : بىرى ، قەلئەلىرىمىزدىن ئېلىپ قاچقان جەڭ ئاتلىرىنى قايتۇرىسەن ، ئۈستىلەپ قىلغان ئوغرىلىق قىلمىشىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ بەدىلىگە بىرنەچچە ھەسسە ئوشۇق جەرىمانە پۇل تاپشۇرىسەن . جەرىمانە توغرىسىدا ئايرىم توختام تۈزىمىز .» دەپتۇمىش . « مەن قولۇمدىكى تۈلپارلىرىمنى پەقەت سىلەر ئەزەلدىن قېرىنداشلىرىم ياشاپ كەلگەن زېمىنلىرىمنى ، ھەرىەر ـ ھەرىەرگە ئىنئام ـ

سوۇغات قىلىپ بېرىۋەتكەن زېمننىڭ بايلىق ـ نېمەتلىرىنى ،نەچچە ئون يىل مابەينىدە بىگۇناھ قېرىنداشلىرىمىزنىڭ تۆكۈلگەن قان ـ تەرلىرىنى تۆلەپ قايتۇرۇپ بەرگەندە ، ئاندىن تاپشۇرىمەن . » دەپتۇمىش سادىر جاۋابەن . « نېمە ، نېمە ،» دەپتۇمىش گۇمانتۇك غەزەپلىنىپ ۋە ھەيران بولغان ھالدا ، « سەن تېخى بىزنى يېگەن ـ ئىچكەنلىرىڭنى قۇس ، ئور- نۇڭنى بىكار قىل دېمەكچىمۇسەن » . « ھە ـ ئە ، يەنە تەكرارلاپ قويماي ، نەدىن كەلگەن بولساڭ شۇ ئورنۇڭغا قايت !» دەپ قاتتىق تىكىلىپتۇمىش سادىر . گۇمانتۇك « بۇ ، بۇ ... » دېگىنىچە گەپ قىلالماي قالغانمىش . شۇ چاغدا سادىر « ھە ، قېنى ! جىياڭجۇننىڭ يەنە بىر تەلىپى نېمە ؟ ئېيتە ! » دەپ سوراپتۇمىش . گۇمانتۇك بىردەملىك سۈكۈتتىن كېيىن : « جىياڭجۇن ساڭا < قاچاق > لارمۇ ئۆز كۇنىنى ئۆزى ئالسا ، بىزمۇ ئۇلارنىڭ جاما- ئەت قۇرۇش ، ئۆزلىرى ئىچىدىن بەگ ـ سۇلتانلارنى قويۇش ۋە باشقا خىلمۇ خىل ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە يول قويساق ، « قاچاق » لارمۇ پاراكەن- دىچىلىك سالمىسا . . . » دەپتۇمىش . « ئۇھ ! » دەۋېتىپتۇ سادىر ھەيران بولۇپ ، « بۇ مېنى بەكمۇ قىزىقتۇرۇۋاتىدۇ ، قانداق شەرتلەر بىلەن ؟! » « سەن ئەزەلدىن ئۇلۇغلارغا ئامراق ئىكەنسەن ، شۇڭا بىز بىلەن قۇدىلىشىپسەن راستمۇ !؟ » سادىر گۇمانتۇكنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغاندا قانداقتۇر يۇرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكەندەك ، ئۆزىنى باسالماي قالغانمىش . بىرئازدىن كېيىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ : « كىم شۇنداق دەيدۇ ، جىياڭجۇن بۇنى نەدىن بىلىدىكەن ؟ مېنىڭ ئۆي ـ ئوچاقلىق بولۇشۇمنىڭ سەنلەرگە قانداق ئالاقىسى بار ؟بۇنىڭ سەنلەرگە پاراكەندىچىلىك سېلىش ـ سالماسلىقىمىز بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى بار ! ؟ » دەپ ئۇنىڭغا ئۇستى ـ ئۇستىلەپ سوئاللارنى قويۇپتۇ . گۇمانتۇك تۆپە ـ تۆپىلەپ قويۇلتۇاتقان سوئاللاردىن دەسلەپتە بىرئاز ھودۇقۇپتۇ ، ئاخىر قەتئىي قارارغا كەلگەن

ئادەمدەك ، تېز ـ تېز سۆزلەپتۇ :« سەن مانجۇ قىزىنى ئىمان ئېيتقۇزۇپ ئۆز دىنىڭغا كىرگۈزۈپ ، ئىسمىنى شەرۋانەمگە ئۆزگەرتىپ نىكاھ قىلىپ ، بالىلىق بولدۇڭ ، لېكىن مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۆز قېرىنداشلىرىڭ ئىچىدىن سېنىڭ بىلەن ئۆچەكىشۋاتقانلارنى ئاز دەپ بىلەمسەن ؟ سەن 〈 قېرىنداشلىرىم ئۇچۇن بىر ئۆمرۇمنى ئاتىۋەتتىم 〉 دەيسەن ، لېكىن ئۇلار سېنى 〈 دىندىن ئازغان 〉 يات دىندىكىلەر بىلەن ئۆي ـ ئوچاقلىق بولغان 〉 دەيدۇ . ساڭا قىلچە ئىشەنمەيدۇ ، ھەتتا بۇرۇنقى ئايالىڭدىن بولغان قاچاق ئىگەمقۇل دېگەن ئوغلۇڭنىڭمۇ سېنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش ئۇچۇن قوينىغا خەنجەر يوشۇرۇپ يۈرۈۋاتقىنىنى تۇيمايۋاتامسەن . نادان قاچاقلار سېنىڭ دېگەنلىرىڭنى قىلچىمۇ قۇلقىغا ئالمايدۇ . شۇڭا ، باشتىلا بىز دېگەندەك سۇلتانلىق ئورۇننى ساڭا بەرسەك ، دېگەن مەسلىھەتكە كۆنگىنىڭ ياخشى بولارمىكىن !. . . » سادىر ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كېتىپتۇ . ئوك قولى بىلەن ساقلىنى سىلاپ قويۇپتۇ . كۆزىدە غەزەپ ئوتى چاقناپتۇ . ئاخىر سادىر سالماق ئاۋاز بىلەن :« سەن دېگەندەك ، ئۇ چاغدا مەن سۇلتان بولۇپ قالسام ، 〈 قاچاق 〉 لىرىمنى قانداق باشقۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ !؟ » دەپ سوراپتۇ . « ئۆز يۇرت ـ ماكانلىرىغا قايتىشىپ ، بىزگە تېرىقچىلىق قىلىپ بېرىدۇ . بىزگە شۇ ئىشلارنى قىلىپ بەرسىلا كۇپايە . ئۇ چاغدا سېنىڭ ئىشىڭمۇ 〈 قاچاق 〉 لارنىڭ تېرىقچىلىقىغا ھەيدەكچىلىك قىلىش بولمامدۇ .» ، « بۇ نېمىدېگەن ياخشى ، نېمىدېگەن مېھرىبانلىق ، كەرەمدىل ئىش ! » دەپتۇ سادىر كىنايە بىلەن .« سېنىڭچە قانداق بولسا بولاتتى ؟» دەپتۇ گۇمانتۇك تەكەببۇرلۇق ـ ئىشەنمەسلىك نەزەرىدە « جىياڭجۇننىڭ مۇددىئاسىچە بولسا ، بۇ زېمىنغا ئۇلۇغلارنىڭ قەدىمى چۇشكەندىن بۇيان ، خاتىرجەمسىزلىك تېرىپ بېرىۋاتقان بۇ 〈 قاچاق 〉 لارنىڭ ئوق ـ نەيزە ئۇچلىرىغا ئاتىۋەتسە ، تۇۋرۇك ـ

تـۇۋرۇكـلـەرگـە مـنقلاۋەتسىمۇ ئازلىق قىلىدۇ . ئۇنداق قىلماستىن ، ئۇنىڭ ئورنـىغا ‹ قاچاق › لارنى كەچۈرۈم قىلىۋاتسا ، بۇ كۇپايە قىلمامدۇ ؟ ». « هوي !» دەپـتـۇ سـادىـر ، قـانـچـە قـىـلىپمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي :« مەن ئۆمـرۈمـنـىڭ ساقمۇ ساق ئاتمىش نەچچە يىلىنى ، مۇشۇ يىللاردىكى ھەممە ئەقـىـل ـ هوشـۇمـنـى ، كـۈچ ـ قـۇدرىتىمنى ، ئادالەت ، تەڭلىك ئۈچۈن ، قـېـرىنداشلىرىمنىڭ بەختى ئۈچۈن بېغىشلىۋەتكەنمەن . شۇڭا ، ھەرقانداق ئاتـاق ـ ئابـروي ، مـەنـپـەئەت ـ پـاراغـەت ، هوقـۇق ، شـان ـ شـەرەپـنى ھازىـرغـىچە ئۆزۈمگە دوست تۇتمىدىم . ھالاۋەتنى باشقىلارغا ئۆتۈنۈپ بېـرىشنى بىرىنچى ئىشىم قىلىپ كەلدىم . ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە : ‹ مەن سۇلتان بولىمەن ، قېرىنداشلىرىم سىلەر مېنىڭ دېگەنلىرىمگە ئىتائەت قـىـلـىـپ ، كـەتـمـەن بـىـلـەنلا بـولـۇڭلار ، بـاشقا ئىشلار بىلەن كارىڭلار بـولـمـىـسـۇن ، ئۇلـۇغلارنـى خـاتـىرجەم قىلىڭلار ، مەن پەقەت سىلەرنىڭ ئۇبـدان تـېـرىـقـچىلىق قىلىشىڭلا ، ئىلا باشقۇرىمەن › دېسەم بولىدىكەن ـ ده ! » . بۇنى ئاڭلاپ « ئۇنداقتا سەن ، ئۇلۇغلار نەسلىدىن بولغان ئايالىڭ شـەرۋانـەمگىمۇ گۇمان بىلەن قاراپ ، ئۇنىڭ سۆزىنى بىر يارماققىمۇ ئالمايـدىـكەنسەن ـ ده ! » دەپتۇ گۇەنتۇڭ تەئەددى قىلىپ . « بۇ مېنىڭ كۆڭۈل مـەيلىم ، روزىگارىم . ئۇنىڭ ئۇلۇغلار نەسلىگە مەنسۇپ بولۇشى ، ئۇلارنىڭ سـۆزىنى ئاڭلاش ـ ئاڭلىماسلىقى بىلەن قىلچە مۇناسىۋىتى يوق . شۇ تاپتا مېنى غەزەپ ئوتى چىرمىۋالغان بىلەن ئەقىل ـ هوشۇم جايىدا . سېنىڭ بۇ يـەرگـە ئەلچى بولۇپ كەلگەنلىكىڭنى ئۇنتۇپ قالغىنىم يوق . سەنمۇ جىياڭـجۇنگە ئوخشاش مەككار ـ رەزىلسەن . سەن ماڭا ئاسىيلىق ، شەرمەندىلىك يـولىنى تەكلىپ قىلىپ كېلىپسەن . سىلەرگە ئوخشاش ئىنسانلىق سۈپىتى يـوق ۋە هېچنېمگە هۈرمەت قىلمايدىغان ئادەمىي هايۋانلارغا نېمىلەرنى قـىـلـساق راۋا ! ... سـىـلـەر بـىلەن بولغان مۇئامىلىدە خورلۇققا خورلۇق ،

ئۆلۈمگە ئۆلۈم ، قىرغىنغا قىرغىن ! ... كەت ! يولۇڭغا ماڭ ! ... » سادىر شۇنداق قاتتىق ۋارقىراپ كۆز ئالدىدىن يوقىلىش بۇيرۇقىنى بېرىپتۇ . لېكىن ، ئۇ ئاخىرىدا :« سېنىمۇ كۆرىمىز ... قېنى ... » دەپتۇ ئارانلا . بۇ چاغدا سادىر تېخىمۇ دەرغەزەپ بولۇپ ۋارقىراپتۇ : « كۆر ! كۆرسەڭ ، مەن سېنىڭدەك قارىمۇ ئەمەس ، ئۇلاردەك سېرىقمۇ ئەمەس ، زېمىنىمنىڭ ئاسمىنىدا مەڭگۈ پەرۋاز قىلىدىغان ئاق شۇڭقار ، ئاق بۈركۈتمەن ! ... ئەنە قارا ! ئاشۇ چەكسىز كۆكتە تىنماي پەرۋاز قىلىۋاتقان ئاق شۇڭقار مەن ! مەڭگۈ شۇنداق پەرۋاز قىلامدىم ، قىلالمامدىم يەنە كۆر ! »

شۇنىڭدىن كېيىن گۈەنتۇڭ چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى . ئۇ چۈشىدە بولۇنغان سۆزلەرنى ئوڭىدا ئەسلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈشكە شۇنچە تىرىشىپ باقتىيۇ ، ماجالى يەتمىدى . ئۇنىڭ بېشى قاتقاندى ، كۆزى يەنە ئۇيقۇغا ئىلىنىدى ، بۇ قېتىم ئۇ مۇنداق چۈش كۆردى :

ئۆزى ھاكىملىق قىلىۋاتقان قەلئە ئاسمىنىدا تۈيۈقسىز بىر ئاق قۇش پەيدا بولۇپ ، توختىماي پەرۋاز قىلىۋاتقۇدەكمىش . شۇ چاغدا كۈن پېتىش تەرەپتىن چىققان قارا بوران بىلەن بىللە ھەيۋەتلىك بىر قارا قۇش پەيدا بولۇپ ، ئاق قۇش بىلەن ياۋۇزلارچە ئېلىشقۇدەكمىش . بۇ ئىككى قۇش ئوتتۇرىسىدا ھايات ـ ماماتلىق ئېلىشىش بىر ھازاغىچە شۇنداق كەسكىن ، دەھشەتلىك داۋاملىشىپ ، ئاخىر ئاق قۇش قارا قۇشنىڭ پەي ـ قانىاتلىرىنى توزغاقتەك توزدۇرۇپ پارە ـ پارە قىلىۋېتىپتىمىش . بۇ چاغدا گۈەنتۇڭ « ۋايجان ، مەن ئۆلدۈم ! ئادەم بارمۇ ! ... مېنى تېز قۇتۇلدۇرۇڭلار !» دەپ ، قارا قۇشنىڭ ھالاكىتى بىلەن تەڭلا ۋارقىراپ ـ جارقىراپ ، قارا تەرگە چۈمگەن ھالدا لاغىلداپ تىترەپ ئۇندەرەپ ئويغىنىپ كەتتى .

چۈشىدىن قاتتىق چۆچۈپ ئويغىنىپ ھوش ـ كاللىسىنى يوقـ

تىپ ، بەزگەكتەك تىترىگەن ھاكىم بىر ھازادىن كېيىن ، پوكۇلداپ سوقىقان يۇرىكى بىرئاز جايىغا چۈشكەندىن كېيىن ، ئېسىنى يىغىۋالدى . شۇ تاپتا ئۇنىڭغا ئىككىنچى قېتىم ئالغان ھاكىملىق ھوقۇقى ئۆزىگە ئىشەنچسىز تۇيۇلاتتى . پات ئارىدا ئۆزىگە بىر چوڭ پالاكەت ئېلىپ كېلىدىغاندەك ئاجايىپ بىر ئىزتىراپلىق سەزگۈ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى كۈز ياپرىقىدەك تىترىتەتتى . ئۇ ئىختىيارسىز مۇنۇلارنى ئويلىدى :

« يا قۇدرىتىڭ ئۇلۇغ پەرۋەردىگار ، شۇنداق مەھكۇملۇقتا ياشاۋاتقان بەندىلەر نېمە ئانچە باتۇر ؟! ئاچ ـ يالىڭاچلىق ياكى بوران ـ چاپقۇن ، ئاق قار ، كۆك مۇزلار ئۇلارغا تەسىر قىلالمايدۇ . بۇلار زادى قانداق ئىقتىدارلىق ئادەملەر ؟ بىز نېمە ئۈچۈن ئۇلاردىن توق ، كىيىم ـ كېچەكمىز پۈتۈن ، قولىمىزنى قەيەرگە سۇنساق يەتكۈزەلمەيمىز . بوران ـ چاپقۇن ، قار شۇنچىلىك دالىدا بولساقمۇ شۇ يەردە جايىمىز بار . ھەتتا پىياز پوستىدەك ئىچكىرىدىن ئېچكىرى ياسالغان سېپىل ، ھۈجرىلار ئىچىدە پىنھان ياشايمىزىمۇ ، يەنە بىزلەر قورقۇنچاق ، يۈرەكسىز بولۇپ قالدۇق . جاۋاب بەر ، ھەي ئىلاھ ، جاۋاب بەر ! ياكى بۇ خەقلەر ئېيتقان ‹ ئۆيى يوقنىڭ جېنى يوق › دېگەننىڭ ئۆزىمۇ ياكى بولمىسا < ئۆز ئۆيۈڭنىڭ خۇشلۇقى ، پۈت ـ قولۇڭنىڭ بوشلۇقى > دېگەن ھېكمەتلىك گەپلەرگە ئەمەل قىلماي ، ياقا يۇرتلاردا يۈرۈۋاتقانلىقىمىزغا قارىتا كەلتۈرۈۋاتقان تەمىللىرىڭمىدۇ » ئۆز ـ ئۆزىگە قارىتىلغاندەك بىلىنگەن بۇ سۆزلەر ھەقىدە ئويلىنىپ ، ھەسرىتىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، بارغانسېرى تەگسىز خىياللار قاينىمىغا غەرق بولدى .

ئون ئىككىنچى باب

ئەنتىمنى ئېلىش ئۈچۈن،
نەيزە ئاپاردىم گېلىغا.
كىيگىنىم مەھبۇس كىيىمى،
كىردىم جىنايىجۇن يېنىغا.

(سادىر پالۋان قوشاقلىرىدىن)

مەھبۇس كىيىمى كىيگەن ئادەم

جىنايىجۇننىڭ بايانداي قەلئەسىدىكى ئەمەلدار، چېرىكلىرى يېقىندىن بۇيان قەلئەنى ئۇچار قاناتمۇ ئۇچۇپ ئۆتەلمەيدىغان دەرىجىدە پۇختا قىلىمىز دەپ بەزى قوغدىنىش تەدبىرلىرىنى ئىشلەۋاتاتتى: بايانداي قەلئەسىنىڭ تۆت ئەتراپىدىكى سېپىل تاملىرىنى قايتىدىن ئېگىزلىتىپ، سېپىل تاملىرىدىكى قوغدىنىش ئۆيلىرى بىلەن كۆزىتىش نۇقتىلىرىنى كۆپەيتكەنىدى. ئۇنىڭ ناملىرىنى كۆزەتچى چېرىكلەر قوختىسى، ئوق ئاتىدىغان قوختا، قوغدىنىش قوختىسى، مەجلىس ئېچىش قوختىسى، ماي چېچىش، تاش ئېتىش قوختىسى دەپ ئايرىم نام قويۇشقانىدى.

مانا بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى قوزغىلاڭچىلاردىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان جەڭ تەييارلىقلىرى ئىدى. بۇ ئىشلارنى گۇمانتۇڭ ھاكىم ئۆزى باشقۇرۇپ پىلانلاۋاتاتتى. ئەڭ چوڭ قەلئە ھېسابلانغان بۇ بايانداي قەلئەسىدە بۇرۇن ئون ئىككىلا ئورۇن تەسىس قىلىنغان بولۇپ، شۇ چاغلاردا بۇلارنىڭ نامىنى قوۋۇق دەپ ئاتىشاتتى.

قوۋۇق ئىشلىرى مەھكىمىسى بولسا ، شۇ ئورۇنلارنى باشقۇرغۇچى ئورگان هېسابلىناتتى . ئون ئىككى قوۋۇقتا ئون ئىككى راۋاق بولۇپ ، ئون ئىككى قوۋۇق مەھكىمىسىنىڭ مەركىزى هېسابلىناتتى . قەلئەنىڭ ئىچى ـ سىرتىدا بىرەر پائالىيەت ياكى هەربىكەت ئېلىپ بېرىلسا ، ئەنە شۇ ئون ئىككى قوۋۇق مەھكىمىسى بىردەكلا زەمبىرەك ئاتاتتى . يېقىندىن بۇيان ، گۇمانتۇڭ هەر بىر قوۋۇقتىن يەنە بىردىن زەمبىرەك ئېتىش مەركىزىنى تېخىمۇ كۆپەيتىپ ، قوۋۇقلارغا جايلاشقان ئون نەچچىدىن ئوشۇق قوختىلاردىن تەركىب تاپقان بىر يۈز ئەللىك نەچچە زەمبىرەك ئېتىش ئورۇنلىرىنى كۆپەيتىپ قۇرغۇزۇپ چىقتى . ئەگەر بۇ يەردىكى هەممە زەمبىرەكلەر ئېتىلىپ قالغۇدەك بولسا ، قەلئەنىڭ ئەتراپىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋېتەتتى .

1864 ـ يىلى ياز . گۇمانتۇڭ هاكىم ئۆز هۇجرىسىدا ئاخشىمى ئۇخلاپ يېتىپ ، بىر ئاق قۇش قارا قۇشنى مۇشۇ قەلئە ئاسمىنىدا پارە ـ پارە قىلىپ پەي ـ تۈكلىرىنى توزغاقتەك توزۇتۇۋەتكەنلىكى توغرىسىدا چۈش كۆرۈۋېدى ، ئۇ چۈش كۆرۈپ ئاربدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ ، ئۈچىنچى كۈنى سەھەردە قەلئەنىڭ هەممە يېرىدىن بىرلا ۋاقىتتا دەھشەتلىك يالقۇنغان ئوت ئۇچقۇنلىرى كۆككە كۆتۈرۈلۈپ ، ئېتىلغان زەمبىرەك سادالىرى يەر ـ زېمىننى لەرزىگە كەلتۈردى . بۇ قېتىم ئېتىلغان زەمبىرەكلەرنىڭ ئۆزىمۇ شۇنچىلىك دەھشەتلىك ئېتىلغان ئىدىكى ، سېپىل ئۈستىدە كېتىۋاتقان ئادەم ۋە ئات ـ ئۇلاغلارمۇ زەمبىرەكلەرنىڭ زەربىسىدىن ئىختىيارسىز سەنتىرەكلەپ ، ئۇياق ـ بۇياققا تەۋرىنىشىپ كېتىشكەنىدى . بۇ قەلئەنىڭ تارىخىدا بۇنىڭدىن بۇرۇن بولۇپ ئۆتكەن شۇنچە جەڭ ، شۇنچە كۆپ خاتىرە كۈن ، بايراملار ۋە سىرتتىن ئادەم كىرىپ ـ چىقىشلارنىڭ هېچقايسىسىدا كۆرۈلگەن ئەمەس ئىدى .

بۇگۈن ئېتىلغان زەمبىرەكلەرنىڭ زىلزىلىسىنى ئاڭلىغان ـ كۆر-

گەنلەرنىڭ ئاغزىدا « بۇگۈن زەمبىرەكلەر يەر ـ جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ ئېتىلدى ، بۇنىڭدا بىر سىر بار » دېگەن گەپ ـ سۆزلەر پۈر بولۇپ ، ھەممە يەرگە تارقىلىپ كەتتى .

شۇ كۈنى سەھەردە ، سۇئ چۈن جىياڭجۈن كۈرەدىن يولغا چىقىقاندى . ئۇ بېيجىڭ خانى ئالاھىدە خىزمەت بىلەن ئەۋەتكەن باش مەسلىھەتچى فۇدې ، چارروسىيە ئەلچىسى كالپاكوۋنسكى (سېرىق شاڭۇبېيمۇ دېيىلەتتى) قاتارلىقلارنى ئۆزىنىڭ قوغدىغۇچى چېرىك ، ئەمەلدارلىرىنىڭ قوغدىشى بىلەن باشلاپ كېلىۋاتاتتى . ئۇلار بايانداي قەلئەسىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىغا يېتىپ كېلىشى ھامان ، ھېلىقى زەمبىرەك ئاۋازلىرى گۈلدۈرلەپ يەر ـ جاھاننى بېشىغا كېيگەندى . قەلئەگە كىرىش ئىشكى ئالدىدىكى سېپىل تېمىنىڭ ئاستى تەرىپىگە جايلاشقان بۇ شەرقىي دەرۋازىسى ئەزەلدىن تارتىپ مانجۇ خان نەسەپلىرىنىڭ كىرىشگىلا مەنسۇپ قىلىنىپ ياسالغانىدى . بىر نەچچە ئون سوقما تاملارنىڭ قاتلىما ناندەك بىر ـ بىرىگە ھىم قىلىپ چاپلاپ ياستىلىشىدىن پەيدىنپەي كېڭەيتىلگەن سېپىل تېمىنىڭ ئاستىنقى تەرىپىنىڭ قېلىنلىقى ئون نەچچە مېتىردىن ئوشۇق ئىدى . ئۇنىڭ دەسلەپكى دەرۋازىسى ئەنە شۇ قېلىن سېپىل تېمىنى ئاي شەكلىدە ئويۇپ ياسالغان دەرۋازا ئىدى . ئۇ تولىمۇ ھەيۋەتلىك ، يوغان كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭدا خۇددى « يامان يولۋاس يولدا ياتسا شىرغا يول بەرمەس » دېگەندەك ، خىرىس قىلىپ تۇرغان شىر بىلەن يولۋاسنىڭ رەسمى نەقىشلەپ چۈشۈرۈلگەنىدى . چوڭ ئىككى قاناتلىق بۇ دەرۋازىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چەمبىرەك ئىچىگە ئېلىنغان رەسىم بار تەرىپى سېرىق سىر بىلەن سىرلانغان بولۇپ ، باشقا تەرەپلىرى پۈتۈنلەي قارا سىرلىق ئىدى . سېپىل تېمىدىن بىرەر مېتر ئىچكىرى ئورنىتىلغان بۇ دەرۋازا ئالدىدىكى لەپكە ئۈستىدە بولسا ، بىر نەچچە رەڭدار پانۇسلار

ئېسىقلىق تۇراتتى . بۇ پانۇسلار دەل مۇشۇ چاغنىڭ ئۆزىدە ، يازنىڭ گۈل ـ گىياھ ۋە دەل ـ دەرەخلىرىنىڭ بىرەرمۇ يوپۇرماقلىرىنى مىدىرلىتىشقا قۇدرىتى يەتمەيۋاتقان تىنجىق ئاسماندا ئۇياق ـ بۇياققا توختىماي چايقىلىۋاتقاندەك بىلىنەتتى . بۇ بەلكى بايىقى زەمبىرەكلەرنىڭ ئېتىلغان چاغدىكى ئەكس سادالىرىنىڭ تەسىرىدىن بولسا كېرەك . ھەتتا ، بۇ يەرگە يېڭىلا يېتىپ كەلگەن جىياڭجۇن ۋە ئۇنىڭ مېھمانلىرىمۇ ئىنتايىن قاتتىق سادا يېڭىراتقان بۇ زەمبىرەكلەرنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازلىرىدىن دەسلەپتە ئىختىيارسىز ھالدا ئاياغلىرىنى چىڭ دەسسەپ تۇرالماي خۇددى ئاشۇ پاراسەتلىك نۇسلاردەك پۇلاڭلاپ قېلىشتى . ھەممىدىن يامان بولغىنى ، ئۇلار ئولتۇرۇپ كەلگەن مەپىگە قاتقان ئاتلار گۈلدۈرلىگەن دەھشەتلىك ئاۋازدىن قاتتىق چۆچۈشۈپ ، چاپچىپ بېشى قايغان ، پۇتى تايغان تەرەپلەرگە قاراپ قېچىشقا باشلىدى .

ـــ ۋاي ئات قاچتى ! ۋاي ئاتلارنى تۇتۇڭلار !

ـــ ۋاي ! مەپىنى ئات ئېلىپ قاچتى ! مەپىنى قۇتقۇزۇڭلار ! ـــ دېگەن بۇ ئەنسىز ئاۋازلار ھەممە ياقنى قاپلىغاندى . ئۇلار كېلىشتىن بۇرۇن پايانداز لارنى سېلىپ ، خۇشامەتكويلۇق تەييارلىقلىرىنى تەخ قىلىپ ئولگۇرگەن گۈەنتۇڭ كەلگۈچىلەرنىڭ ئالدىغا چىقىپ ئىگىلىپ ، پايپېتەك بولۇپ ، قىلغىلى قىلىق تاپالماي قالغاندى . ھايال ئۆتمەي ئۇ ئارقا ـ ئارقىدىن كارکىراپ ، چېرىكلەرنى ئاتلارنى تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇدى . ئۇ بىردىنلا مېھمانلار ئالدىدا تولىمۇ خىجىل بولۇۋاتقان ئادەمدەك قىياپەت بىلەن :

ـــ بۇ بىر بېھۇدە ئىش بولدى ، ئەدەبسىزلىكىمىزنى كەچۈرۈڭ كەيلا ، ـــ دەپ ئېگىلىپ ـ پۈكلىنىپ دېگۈدەك ئۆزرىخاھلىق ئېيتتى . ئەمەلىيەتتە بولسا ، جىياڭجۇننىڭ ئالدىدا يۈرىكى پوك ـ پوك ئىدى .

چۈنكى ، هازىرقى تۈيۈقسىز يۈز بەرگەن بۇ ئەھۋالدا ، ئۇ ئۆز بېشىنىڭ كېتىپ قېلىشىدىن بەكمۇ قورقۇپ تۇراتتى . شۇ ئەسنادا سۇئال جىياڭجۈن :

ــ يېقىندىن بۇيان ، ــ دەپ سۆز ئېچىپ قالدى ، ــ قوزغىلاڭ چىلار تولىمۇ ھەددىدىن ئاشتى . ھەتتا ئۇلار غۇلجا ، چىلپەڭزە قەلئەلىرىنىمۇ تارتىۋالدى . ئەگەر بوشاڭلىق قىلىپ ئۇلارنىڭ رايىغا باقساق ، خان كۆرە ئوردىسىنىمۇ ھالقىپ ئۆتۈپ ، كۈن چىقىش تەرىپى بېيجىڭ خان ئوردىسىغىچە ، كۈن پېتىش تەرىپى سىلەرنىڭ . . . ــ دەپ ، يېنىدا تۇرغان ئەلچى كالپاكوۋسكىغا قاريدى ، ــ ئۇ يۇرتلارغىمۇ قول تىقماقچى . شۇ ۋەجدىن بۇ ئالدىنقى قاراۋۇلىمىز بايانداي قەلئەسىنىڭ قوغدىنىش ، جەڭ قىلىش ئورۇنلىرىنى قايتىدىن مۇستەھكەملەپ چىقتۇق . قوۋۇقلار ، قوختىلار كۆپەيتىلدى ، سېپىللار تېخىمۇ ئېگىزلىتىلدى . شۇڭا ، بۇرۇنقى بىر نەچچىلا قوۋۇق ـ قوختىلاردىن ئېتىلىدىغان زەمبىرەكلەر ھازىر نەچچە ئون ئورۇندىن ئېتىلىدىغان بولدى . جانابلار كۆرگەن بۇگۈنكى ئەھۋال دەل مۇشۇ ۋەجدىن بولغان دەپ بىلىڭلار ! . . .

ــ ھىم ، ــ دەپ قويدى بېيجىڭ خان مەسلىھەتچىسى فۇدې . ئۇ باشقىچە پوزىتسىيە بىلدۈرمەي قاراپلا تۇراتتى . سۇئال چۈن جىياڭجۈن فۇدېغا كۆز قىرىدا قاراپ قويۇپ ، ئۇنىڭ ئۈن ـ تىنسىز تۇرغىنىدىن بىر ئاز بىئارام بولۇشقا ھېس قىلدى . خۇددى « كۈچۈك يەتمىسە ئۇر توقۇمنى » دېگەندەك ، جىياڭجۈن ئىچىدىكى ئاچچىقىنى گۈەنتۇڭدىن ئالماقچى بولۇپ ، ئۇنىڭغا گۆلۈيۈپ قارىۋېدى ، ھاكىم گۈەنتۇڭنىڭ يۈرىكى قايتىدىن سەكرەپ سوقۇپ كەتتى . مۇشۇ دەقىقە ئىچىدە ، ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلمىگەن ئىشلار كېلىپ كەتتى . ھەتتا بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن بۇرۇن ئۆزى كۆرگەن چۈشىدىكى سادىرنىڭ : « كاللاڭ ھامىنى مەيلى جىياڭجۈن قو-

لـدا بولسۇن ، مەيلى مېنىڭ قولۇمدا بولسۇن ، تېنىڭدىن جۇدا قىلىندۇ » دەپ ، ئۇنـى ۋەھىمىگە سالغانلىقلىرى ، سادىرنىڭ ئاق شۇڭقار ، گۈەنتۇڭ ھاكىمنىڭ قارا قۇش بولۇپ كۆكتە ئېلىشقانلىقى ، قارا قۇشنىڭ پارە ـ پارە قىلىۋېتىلگەنلىكلىرىگىچە ئويلاپ ، قورقۇنچتىن چىرايىدا قان قالمىدى .

ـــ ھىم ، ـــ دېدى باش مەسلىھەتچى فۇدې قېلىن كالپۇكلىرىنى تەستە مىدىرلىتىپ ، ـــ ئۆزلىرىنزە بۇ ئىشتا تولىمۇ ئاقىلانە ئويلىنىپلا ، قوزغىلاڭچىلارغا شۇنداق زور ھەم قورقۇنچلۇق جەڭ ئېلان قىلمىغاندا ، ئۇلارنـى تەلتۆكۈس يوقاتقىلى ، قولدىن كەتكەن زېمىنلارنى قايتۇرۇپ ئالـغىلى بولمايدۇ . بۇ زەمبىرەكلىرى بىزنىمۇ خېلىلا ۋەھىمگە سالدى . ئەلۋەتتە ، زەمبىرەكلىرىمىز بۇنچىلىك كۈچلۈك تۇرغان يەردە ، رەقىبلىرىـ مىزنىڭ دەككىسنى بېرىشىمىزدە شەك يوق .

ـــ تووۋا ، ـــ دەيتتى گـۇەنتۇڭ ھاكىم ئىچىدە ، ـــ مەسلىھەتچى فـۇدېنىڭ كېيىنكى سۆزلىرىدىن كېيىن ، سۇڭ جياڭجۇننىڭ چىرايىدا يۇز بەرگەن خۇشاللىق ئالامەتلىرىگە قاراپ .

« ئوغـۇل كـۆرسـە ئۆزىـدىن ، قىز كۆرسە باشقىدىن » دېگەندەك ، جـياڭجۇن باشتا مېنى ئەيىبلىمەكچى بولغانىدى ، ئۆزىدىن يۇقىرى مەرتـىۋىلىـكلـەر بـولـمـسـا ، گـۆشـۇمـنـى يـەپ ، ئۇسـتـىخانلىرىمنى چاينـاپ پـۈركـىۋەتـكـەن بولاتتى . ئەمما ، بۇلارنىڭ ئالدىدا ئۇنداق قىلىشتىن تەپ تـارتـتـى . جـەڭ تـەيـيـارلـىقلىرىمىز ياخشى بولمسا ، ئۆزىنىڭمۇ ئۇلارنىڭ ئالـدىـدا خـىجالەتچىلىكتە قالىدىغانلىقىنى ياخشى بىلەتتى . شۇڭلاشقا . . . ماڭـا بـىـر نـېـمـە دېـيـەلـمـەي تۇراتتى . فۇدې مەسلىھەتچىنىڭ كېيىنكى سۆزلـىرى ئۇنـىڭ قار ـ مۇز يېغىپ تۇرغان چىرايىنى بىردىنلا ئۆزگەرتـىۋەتتى ، بۇ ئادەمنىزە ! » دېگەنلەرنى ئويلىدى گۇەنتۇڭ .

ـــ كـەيـپـلـىرى تازا ساز بولماي قېلىۋاتامدۇ قانداق ؟ كەيپلىرىگە

بىزنىڭ زەمبىرەكلىرىمىز دەخلى ـ تەرۇز يەتكۈزدىمۇ يا ؟ ـــ گۇەنتۇڭ ئىستىھزا بىلەن كالپاكوۋسكىغا قارىدى . كالپاكوۋسكى خىلىدىن بېرى بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچماي جىم ئولتۇراتتى . بۇنىڭدىن بېيجىڭ خان مەسلىھەتچىسى فۇدې بەكمۇ تەڭقسىلىقتا قالغانىدى . چۈنكى ، ئۇ كالپا-كوۋسكىنى خان ئوردىسىغا ۋەكالىتەن جىيڭجۇن مەھكىمىسىگە خەير خاھلىق قىلدۇرۇش يۈزىسىدىن ئالاھىدە باشلاپ ئېلىپ كەلگەنىدى . شۇڭا ، ئۇنىڭ كەيپىنىڭ ياخشى ياكى يامان بولىشى چوڭ پايدا ـ زىيانغا مۇناسىۋەتلىك ئىدى .

ئۇلار شۇنداق پاراڭلار بىلەن ئىختىيارسىز ھالدا ، قووۇقلاردا چې-لىنىۋاتقان داقا ـ دۇمباقلارنىڭ ئاۋازىغىمۇ پەرۋا قىلمىشماي بىرىنچى خان دەرۋازىسىدىن ئۆتۈشۈپ ، ئىككىنچى خان دەرۋازىسىغىمۇ يېتىپ كېلىشتى . دەرۋازىۋەنلەر ئۆز ئادەتلىرى بويىچە تەكشى تۇرۇپ قارشى ئېلىپ شوئار-لىرىنى توۋلىشىپ ، ئېگىلىپ تەزىم قىلىشتى . ئاندىن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ دەرۋازىنى ئاچتى . شۇئان قايتىدىن بايىقىدەك زەمبىرەكنىڭ گۈلدۈرلىگەن ئاۋازلىرى ياڭراپ كەتتى . خىلمۇ خىل قورال ـ ياراق تۇتقان چېرىكلەرمۇ رەت ـ رېتى بىلەن قەلئە ئىچىدىن چىقىشىپ ، كەلگەنلەرگە باش قويۇپ تەزىم قىلىشتى . دەل مۇشۇ چاغدا كالپاكوۋسكى چوڭقۇر ئويلارغا چۆمە-گەنىدى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن تارىختا ئىلى دېھقانلىرىنىڭ 1812 ـ يىلى ئاچارچىلىق ئاپىتىگە ئۇچراپ ، چىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلىكى ، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ ساراسىمىگە چۈشۈپ چار پادىشاھلىقىدىن ئاشلىق ۋە ئەسكىرىي كۈچ ياردەم ئېلىشقا مەجبۇر بولغان-لىقى ؛ 1832 ـ يىلىمۇ يەنە شۇنداق ئەھۋالغا دۇچ كەلگەنلىكى ، مانا ھازىر 1862 ـ يىلىمۇ شۇندق ئەھۋال تۇپەيلىدىن ، ئۆزىنىڭ بۇ يۇرتقا ئەلچى بو-لۇپ كەلگەنلىكى قاتارلىق بىر مۇنچە ئىشلار تىزىلىپ ئۆتتى .

ئۇ ئەتراپىدىكىلەرگە تەكشى قاراپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى :
ــ خاتىرجەم بولۇڭلار ! بىز بىر بىرىمىزگە ھەمنەپەس بولۇپ كېلىۋاتىمىزغۇ !

ئاق خان بىلەن قاراخان ،
ئىتتىپاق ئىكەن باشتا .
كەتمەككە بايان ئەيلەپ ،
كېمە ياسىدۇق قاشتا .

دېگەن قوشاقنى ئاڭلىغانمۇ ؟ بۇ قوشاق ئىلىلىقلار ئارىسىدا تەسادىپىي پەيدا بولغان ئەمەس . بىز دائىم سىلەر بىلەن بىللە ، بۇ قوشاق شۇ بىللە ئۆتكەن يىللىرىمىزنىڭ شاھىدى . سىلەرنىڭ بارلىق ئىشىڭلار بىزگە ئايان . زەمبىرەكلىرىڭلارغا تېخىمۇ كۆڭۈك بىز . ئۇنىڭدىن خاتىرجەمسىزلىنىپ كەتمەيدىغانلىقىمنى بىلدۇرۇپ ئۆتمەكچىمەن !

شاڭۇېيغا توققۇز تەزىم قىلىپ مېڭىۋاتقان فۇدې ، جياڭجۇن ۋە گۇەنتۇڭلار جىم بولۇپ كېتىشتى . پەقەت بىر ـ بىرىگە مەنىلىك بىر تۇيغۇدا يەر ئاستىدىن قارىشىپ قويۇشتى .

قەلئەنىڭ ئىچى شۇنداق ئاجايىپ تەكشى زىننەتلەنگەنىدى . مېھمانلار ئىككىنچى خان دەرۋازىسىدىن كىرىپ ، ھاكىم مەھكىمىسىگە قاراپ يول ئالدى . ئالا ـ يېشىل سىرلانغان ، پۈتۈنلەي كاھىش بىلەن قوپۇرۇلۇپ ياسالغان ئۇچ قەۋەتلىك قوۋۇق مەھكىمىسىنىڭ ئالدى لەپكىلىرىنىڭ ھەممىلا يېرىدە پانۇس ، شىر ، يولۋاس ۋە باشقا ھايۋاناتلار ، مېۋىلەرنىڭ نۇسخىلىرى ئويۇپ ياسىلىپ ئاجايىپ ـ غارايىپ مەنزىرە پەيدا قىلغانىدى . مېھمانلارنى قارشى ئېلىشقا چىققان ئەمەلدارلار ، چېرىكلەر ۋە باشقىلارنىڭ ھەممىسى بىر نەچچە مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى ئىككىنچى خان دەرۋازىسى

ئارىلىقى بىلەن قوۋۇق مەھكىمە راۋنقىنىڭ بىرىنچى قەۋىتىگىچە ئوتتۇرىدىن يول چىقىرىپ ئىككى چەتتە سەپ تۈزۈپ تۇرۇشاتتى. ئەنە، ئالدى بىلەن پوجاڭزا ئەترىتى مېھمانلارنىڭ ھۇرمىتى ئۈچۈن ھەر خىل ئاۋازلىق پوجاڭزىلارنى ئېتىشنى باشلىۋەتتى، ئۇنىڭدىن كېيىن ياغاچ ئايىغ ئويۇنچىلىرى ئۆتتى. ئۇلارمۇ مېھمانلار يېتىپ كەلگىچە ئويۇنلىرىنى كۆرسىتىپ بىر چەتكە ئۆتۈپ تۇرۇشتى. ئۇلاردىن كېيىن ئەجدىھا ئويۇنچىلىرى داقا ـ دۇمباقلار بىلەن ئويۇن كۆرسىتىشتى. ھەممىدىن كېيىن كاۋاپچىلار ئوتنى كۈچەيتىپ، ئۇزۇن قىلىپ قىلغانىدى. كېمە ئويۇنى باشلانغان چاغدا، مەيدان ئىنتايىن كەڭ ئېچىلغان بولۇپ، قەغەزدە ياسالغان چوڭ كېمە بىر قانچە مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى چوڭ يولنى بىر ئېلىپ، خۇددى دېڭىزدا ئۈزگەندەك ئايلىناتتى. ھەممىدىن قىزىقى، ئۇنىڭ ئىچىدە قارا ھەم ئاق رەڭدە كىيىنگەن چېرىكلەر ئۆزئارا بىر ـ بىرىگە خىرىس قىلىشقان ھالەتتە تۇرۇشاتتى. تۇيۇقسىز داقا ـ دۇمباق چېلىندى. شۇئان كېمە ئىچىدە كەسكىن جەڭ باشلىنىپ كەتتى. داقا ـ دۇمباق ئاۋازى تازا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەندە، كېمە ئىچىدىكىلەرنىڭ ھەر خىل ۋارقىراشلىرىمۇ كۈچەيدى. ئويۇن راسا قىزىپ، ئەتراپتىكىلەرمۇ ئىختىيارسىز ھالدا ئويۇنغا بېرىلىپ كېتىشتى. ئاق كىيىملىكلەر ئۈستۈنلۈككە ئېرىشىپ، قارا كىيىملىكلەرنى بىر يولدا قوللىرىنى كەينىگە قايرىپ باغلاپ، تەسلىم قىلدۇرۇپ كېمە ئالدىغا ئېگىشتۈرۈپ تىزىپ قويدى. مەيدانىكلەر ئاق كىيىملىكلەرنىڭ غەلبىسىنى تەنتەنە قىلىشىپ قىقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈشتى.

كېمە ئويۇنىدىكى قارا كىيىملىكلەرنى ئاقلارنىڭ يېڭىپ قويۇشى خۇددى ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپمەك قىلغاندەك، ئەلچى كالپاكوۋسكىدىن

ئىشتىكەن ئاھانەت ئازابى ئۇستىگە قويۇلغان شاكراپتەك ، ئۇچ ئەمەلدارنىڭ يۈرەكلىرىنى ئېچىشتۇردى . گۇمانتۇڭ ھاكىمغۇ بايىلا ئۆز چۈشىدە كۆرگەن « ئاق قۇش » نىڭ پاجىئە كەلتۈرگىنىدەك بىئاراملىق ، ئازابلىق بىر ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى . ئامال قانچە ، ئۇلارنىڭ يەنىلا بېيجىڭدىكى خانىنىڭ تەكلىپى بىلەن ئېلىپ كېلىنگەن قېرى شاگۇپي كالپاكوۋسكىنى كۈتمەي ئىلاجى يوق ئىدى . ئۇلار دەل ھاكىم قوۋۇقى راۋىقىغا يېقىنلاشقاندا ، قېرى شاگۇپي كالپاكوۋسكىنىڭ كۆزى قارشى ئالغۇچىلار توپىي ئوتتۇرىسىدىكى بىر مەيدانگە قاتتىق قادىلىپ تۇرۇپ قېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قېلىشتى .

※ ※ ※

— ئۇ كىم ئۆزى ؟ ئۇ كىم ؟ — دېدى كالپاكوۋسكى ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن خېرىدارلىق قىلىۋاتقان فۇدې ، سۇڭ جياگجۇن ، گۇمانتۇڭ ئۈچەيلەن باشلىرىنى بىر يەرگە قىلىشۇېلىپ ، ئۆز ئارا سوراشتى . بايىاتىن بېرى كالپاكوۋسكىنىڭ دىققەت ـ نەزىرىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىۋاتقان ، توپ ئوتتۇرىسىدىكى ئۇنىڭ كۆزى چۈشكەن ئادەمگە ئۇلارمۇ دىققەت بىلەن كۆز يۈرگۈزمەكتە ئىدى .

كالپاكوۋسكى شۇ ھالەتتە مېڭىپ ، ھاكىم قوۋۇقى مەھكىمىسىنىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى ياسداق پېشايۋىنىگە چىقتى . بۇ يەردە تۇرۇۋۇېلىپ توپقا قاراش تېخمۇ قولاي ئىدى . چۈنكى ، قوۋۇق پېشايۋىنى مەيداندىن خېلىلا كۆتۈرۈلۈپ ياسالغان بولۇپ ، مەيداندىكىلەرنى ئېنىق كۆرۈشكە ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرەتتى . ھەممە ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىشقا ماھىر قېرى شاگۇپي قوۋۇق ئەتراپىدىكى ھەممە ئىشلارنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ ، ئۆز ئىشى ئۈستىدىلا باش قاتۇرۇپ ئىزدىنىۋاتاتتى . شۇڭا ، ئۇ ئۆز يېنىدىكى ئەمەلدارلارنىڭ قوۋۇق پېشايۋانىدىن قوۋۇق ھۇزۇرىغا كىرىشنى

دالالەت قىلىپ ئېيتقان ئىلتىپات ، خۇش ـ خۇشلىرىنىمۇ ئارقا ـ ئارقىدىن رەت قىلىۋەتتى . ھەتتا ئۇلارغا ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق :

ـــ مېنىڭ بۇ يەردە بىر دەم شامالدىۋېلىشىم ئۈچۈن رۇخسەت قىلـ غايسىلەر . ئەگەر ۋاقىتىڭلارنى بوشقا ئۆتمەسۇن دېسەڭلار ، مېنىڭ ئۇ تەرەپتىن ئېلىپ كەلگەن مۇھىم ھۆججەت ـ يارلىقلىرىم بايىقى ئات ھۇرـ كۈپ ئېلىپ قاچقان مەپە ھارۋىسىدا قاپتۇ ، شۇنى تېزدىن تېپىپ قايتۇرۇپ ئېلىپ كەلسەڭلار ! ـــ دېدى ـ دە ، فۇدې باشلىق ئەمەلدارلارنىڭ دىققىتىنى بىردىنلا باشقا تەرەپكە بۆراپ تاشلىدى . ھەقىقەتەنمۇ ئۇلارنىڭ بۇگۈن پەقەتلا كالپاكۇۋىسكىنىڭ چاپارمەنلىرى سۈپىتىدە خىزمەت ئۆتەيدىغانلىقلىرىنى بېيجىڭ خانى يارلىقىدا ئالاھىدە كۆرسەتكەن بولـ غاچقا ، ئۇنىڭ سىزغان سىزىقىدىن نېرى بولۇشقا ھەققى يوق ئىدى . شۇڭا ، دەرھال فۇدې باشلىق ئۈچ ئەمەلدار پىشايۋاندا ئازغىنە ۋاقىت باش قوشۇشتى . بۇ پۇرسەت قېرى شاڭۋېي ئۈچۈن شۇنداق قىممەتلىك ئىدىكى ، ئۇ شۇ ھامان قويۇن يانچۇقىدىن ئالغان ، سەللىلىك يالغۇز چۈشكەن بىر ئادەمنىڭ سۈرىتىگە بىر نەچچە قېتىم قارىدى . سۈرەتنى بايىاتىن بېرى ئۆزى كۆزىتىۋاتقان ئادەمگە سېلىشتۇردى ، ئاساسلىق بەلگىـ لىرىنىمۇ بىلىۋالدى .

سۈرەتتىكى ئادەم بىلەن شاڭۋېي تىكلىپ قاراپ كۆزەتكەن ئادەمنىڭ بولسا ، ئوخشاشلا ئوڭ قېشىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدىن تۆۋەن تەـ رىپى پۈتۈنلەي ئاق قاش ، ئوڭ كۆزىمۇ جىرتاق ئىدى . ئۇنىڭ بىلەن تونۇشلۇق بېرىشنىڭ تېخىمۇ ئېنىق بەلگىسى « ئەسسالام ئاپئاق » دېگەن بولۇپ ، ئۇنىڭ ئاق قاشلىقىنى ئېتىۋارغا ئالغان سالاملىشىش بەلگىسى ئىدى . ئۇنىڭ قارشى تەرەپكە بېرىدىغان جاۋاب بەلگىسى سېرىق سۆزـ نىڭ باش تەرىپىدىكى « ۋائەلەيكۇم ئەسسالام سېرىپايىم » ئىدى .

كالپاكوۋسكى كۈتۈۋاتقان هېلىقى ئادەممۇ بارغانسېرى ئۇنىڭغا تەكتلەپ قاراپ يېقىنلىشىۋاتاتتى. ئۇمۇ يېقىندا «چارروسىيە ــ 25» ئورگىنى يازغان كالپاكوۋسكى توغرىسىدىكى خەتنى تاپشۇرۇپ ئالغاندى. ئۇنىڭدا «كالپاكوۋسكى» دەپ ئىسىملىك يېزىلمىغان، لېكىن «سېرىق شاكۆپي» دېگەن نام بىلەن ئاتىغاندى. دېمىسىمۇ كالپاكوۋسكىنىڭ چاچ ـ قاش، كۆز ـ كىرپىكلىرى ھەتتا يۈز قۇرۇلۇشىنىڭ سېرىقلىقى ھەم سېرىق تۈكلەرنىڭ پارقىراپ تۇرۇشى خەتتىكى «سېرىق شاكۆپي» نىڭ دەل ئۆزى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى. شۇڭلاشقىمۇ توپ ئىچىدىكى هېلىقى ئادەم شاكۆپيغا بىر ئامال بىلەن يېقىنلاپ «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سېرىپايىم» دېگەن بەلگە سۆزىنى ئېيتتىپ، «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ئاپئاق» دېگەن جاۋابىنى ئېلىشقا ئالدىراپ، بارغانسېرى تەقەززالىق بىلەن ئالغا سىلجيتتى.

قېرى سېرىق شاكۆپي كالپاكوۋسكى پاراسەتلىك ئىدى. شاكۆپي شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى ئۇنىڭغا قاراپ تۇرغىنى بىلەن، تېخىچە لام ـ جىم دەپ بىرەر ئىپادە بىلدۈرمەيتتى، ياكى يېنىدىكىلەرگە ئۇ توغرىسىدا ئېغىز ئاچمايتتى. ئۇ يا ئۇنداق، يا بۇنداق دېگەن مۇقىم بىر چۈشەنچىنى ئۆزىدە تېخىچە قارارلاشتۇرالمايۋاتاتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا دەرگۇمانلىق بىر تۈيغۇنى كۆكلىگە كەلتۈرۈپ قويۇۋاتقان يەنە مۇنداق بىر ھالەتمۇ بار ئىدى: ئۇ بولسىمۇ، «ئاپئاق» نىڭ شۇ تاپتىكى نەقى ــ تۇرقى، كىيىۋالغان سەرپايىلىرى شاكۆپينىڭ قولىدىكى سۈرەتكە قىلچە يېقىن كەلمەيتتى. قاش ـ كۆزىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇ مۇشۇ تۇرقىدا پۈتۈنلەي مانجۇ لاماسى ئىدى. ئۇستىبېشىدىكى كىيىۋالغان كىيىملىرىنىڭ ھەممىسى لاماغا خاس كىيىملەر ئىدى.

كالپاكوۋسكى ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ، ئۇنىڭ مۇشۇنداق

قىياپەتكە كىرىۋېلىپ يۇرۇشلىرىنى يەنىلا توغرا تاپتى. چۈنكى « چارروسىيە ــ 25 » ئورگىنى ئۆزىگە ئەزا بولغۇچىلارنى ئاز دېگەندە ئىككى يىل چامىسىدا تەربىيىلەيتتى. ئۇنىڭدا پۈتۈنلەي « ئىگىسىنى ئالىدىغان قۇش » بولۇپ يېتىلگەندىلا ئۇچۇرما قىلاتتى، ئۇنداقلارغا ۋەزىپە تاپشۇراتتى. يۇرۇش ـ تۇرۇش، ئولتۇرۇش ـ قوپۇشتا خۇددى « ئەلگە كىرسەك ئېلىڭچە، سۇغا كىرسەك بېلىڭچە » دېگەندەك ھەممە تەرەپلەردە تېزدىن ئۆزگىرىپ ماسلىشالايدىغان خۇسۇسىيەتلەرنى ئىگىلەش ــ شۇ ئورگانىنىڭ ئاساسلىق ئۆگىتىدىغان بىلىملىرىنىڭ بىرى ھېسابلىناتتى. « ئاپئاق » ئەنە شۇ ئورگاندا بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن يېتىلىپ ئۇچۇرما بولغانلارنىڭ بىرى ئىدى.

ــ بەلكى، ــ دېدى كالىكوۋ، ــ ئۇ مەن تۇغرىسىدا ئۆزگىنىدىن يولىيورۇق ئالغاندىن كېيىن، بۇ يەرگە كىرىپ مېنىڭ بىلەن ئالاقىلىشىش يۈزىسىدىن مۇشۇ قىياپەتكە كىرىۋالغان بولسا كېرەك. بۇ تەرىپى مەيلى، لېكىن مەن ئاڭلىغاندەك، بۇ « ئاپئاق » ئاينىپ ئاسىي بولۇپ كەتمىگەن بولسا...

شۇ ئەسنادا فۇدىي باشلىق ئۈچ ئەمەلدار كالپاكوۋسكىغا قاراپ دوكلات قىلىدىغان مۇھىم ئىشلار بارلىقىنى ئەسكەرتتى. شۇنداقلا ئۇ پىكىر ـ خىيالىنى يىغىپ ئۇلارغا قارىدى. ئارقىدىن ئۇلار تەڭلا كالپاكوۋسكىغا:

ــ بىز قايتا چېرىك چىقاردۇق. ناھايىتى تېزلا ھۇركۇپ قاچقان ئات، مەپىلەرنى تېپىپ قايتۇرۇپ كەلمەكچى. كەچۈرۈم ئېتەلا!... ــ دېيىشىپ ئۆزرىخاھلىق سوراشتى.

ــ بوپتۇ، ــ دېدى كالپاكوۋسكى تېزلا ئۇلارغا جاۋاب بېرىپ. چۈنكى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ھېلىقى « ئاپئاق، ئەڭ مۇھىم ئىش بولۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ تۇغرىسىدىكى چۈشەنچىلىرىنى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇ-

رۇش ، بولۇپمۇ ، ئۇنىڭ تۇرتكسىدە يەر ـ سۇ ئىگىلىرى بىلەن يۈزمۇ ـ يۈز كۆرۈشۈش پۈرسىتىنى يارىتىش مۇھىم ئىدى . شۇڭا ، شاگۇپي ئاخىر « ئاپئاق » توغرىسىدا پىنىدىكىلەردىن سوراشنى لايىق كۆردى ـ دە :

ـــ ئاۋۇ ئادەمنى تونۇمسىلەر ؟ ـــ دەپ ئىتتىكلا ھەر ئۈچ ئەملدارغا قارىدى . فۇدېدىن جاۋاب چىقمىدى ، جىياگجۇنمۇ بىر نېمە دېيەلمىدى ، ھاكىم گۇەنتۇڭ دەرھاللا كالپاكۇۋسكى كۆرسەتكەن تەرەپتىكى « ئاپئاق » قا قاراپ :

ـــ ئۇ بىزنىڭ كەلگۈسىدىكى ئىشەنچىلىك سۈلتانىمىز بولغۇسى كىشى شۇ . ھازىر بىز ئۈچۈن جان دىلى بىلەن خىزمەت ئۆتەۋاتىدۇ ، ئېتى ئەخمەتخان خوجا بەگ ، ـــ دەۋەتتى .

« بىز ئۈچۈن ؟ . . . » مانجۇ ئەملدارلىرىنىڭ سۆزىدىن كالپاكوۋسكى ئىختىيارسىز ئويلىنىپ قالدى . ئۇ ئۆز خىيالىدا : « ئەجەپ سەن ئۈچۈن بولىدىكەن ـ ھە . . . ئۆزىنى ئۇنتۇپ ، باشقىلارغىلا ئىشلەيدىغان ئادەم بۇ جاھاندا نەدە تۇرۇپتۇ . سەن چۆچۈرىنى خام سانا ، ئۇ بىزنىڭ ئەۋەتكەن جاسۇسمىز . سەنلەر ئۈچۈن ئەمەس ، بۇ باي زېمىننى سەنلەرنىڭ سايەڭگە كىرىپ ئولتۇرۇپ ، بىزنىڭ ئىشغال قىلىشىمىز ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن مەخسۇس قۇشمىز . بىز بىرنى بەرگەن يەردىن ئونىنى يۇلۇپ ئالمساق ، قەدەم ھەققىمىزگە رازى بولمايمىز . بىز چۈشكەن يېرىمىزدىن يۇلماي قويمايدىغان ، شۇ جايغا مەڭگۈ ئورناپ قالىدىغان ئورۇس مىخىنىڭ دەل ئۆزى بىز . بۇنىڭغا خىلاپ ئىش قىلغۇچىلار سېزىلىدىكەن ، شۇ ھامان . . . » دېگەنلەرنى ئۆتكۈزدى . ئۇ يەنە « مەخمۇتخان » دېگەن ئىسمىنى يادىغا ئېلىپ چوڭقۇر خىيال بىلەن « خوپ » دېدى ، « ئۆتكەندە مەن بۇ يەرگە كېلىشتىن بۇرۇن ، 〈 چارروسىيە ـــ 25 〉 نىڭ 〈 ئاپئاق 〉 توغرىسىدا ئىگىلى-

گەن ماتېرياللرى راستتەك قىلدۇ جۇمۇ ! ئۇنىڭ بۇ يەرگە كېلىۋېلىپ ، ئۆز ئابروي ـ ئىززىتىنى خېلى ئوبدان تىكلىۋېلىپ ، بىزنى ئۇنتۇغانلىقى توغرا ئوخشىمامدۇ . قاراڭلار ، ئۇنىڭ جىياڭجۇن ئۇچۇن سۇلتان بولۇشقا رازى بولغانلىقلرىنى . . . بۇ يەرنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى سۇلتانلىقى جەريانىڭجۇنىڭ قولىدا بولامدۇ ياكى بىزنىڭ قولىمىزدا بولامدۇ ؟ بۇنىڭ بىلەن قىلچە ھېسابلاشمىغىنىنى دېمەمدىغان . . . ئۇ دېگەندەكلا ساپ ـ ساپچى ، كەل ! كەل ! دېسە ھەممىگىلا كېلىپ قونۇۋېرىدىغان كۆكىنەك قۇش ئوخشايدۇ ، شۇڭلاشقىمۇ . . . » كالپاكوۋسكى ئۆز خىيالىنى داۋاملاشتۇردى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا بۇنىڭدىن ئۇچ يىل بۇرۇنقى ئىشلار تىزىلىپ ئۆتتى :

ئەنە ئۇ ئالا تاغ باغرى ، قىيپاش يالغۇز ئاياغ يول بىلەن « ئاپئاق » نى بېرەيلەن يول باشلاپ ئېلىپ كېلىۋاتاتتى . ئۇنىڭ ئالدىدا تۇيۇقسىز ئۆزلۈكىدىن سۇ چىقىپ كەتكەن گوداڭ يارلىق پەيدا بولدى . بۇ دەل چار روسىيە چېگرىسىدىن ئەينى يىللاردا چىن چېگرىسىغا كىرىش ئېغىزى ئىدى . ئۇنى باشلاپ كەلگۈچى كىشى :

ــ بۇ كىيىملىرىڭىزنى چىڭ تۇتۇڭ ، بۇ يەردىن ئۆتكەندىن كېيىنلا كېپەك بولىدۇ . چۈنكى ، سىز بۇخارادا ئوقۇپ قايتقان مۆتىۋەر ئىشان بولىسىز . شۇ ئىشقا بۇنداق كىيىملەر بولمىسا ، زادى ماس كەلمەيسىز ، ــ دەپ ، ئۇنىڭغا بوقچىدىكى كىيىملىرىنى تۇتقۇزدى . ئۇنى يارلىقىتىن ئېلىپ چىقماقچى بولۇپ ، بىرلىكتە گوداڭ يارلىققا چۈشتى . ئۇ يەردىن چىن چېگرىسى تەرەپتىكى گوداڭ يارلىقنىڭ تۆپىسىگە چىقىش ئۈچۈن ، باشلاپ كەلگۈچى كىشى « ئاپئاق » نىڭ بوقچىسىنى ئۇنىڭ قولىدىن ئېلىپ ، ئۇنى ئاۋۋال يارلىقنىڭ تۆپىسىگە تاشلىدى ، ئاندىن ئۆزى يارلىقنىڭ تۆپىسىگە ــ ئۇ تەرەپتىكى تالغا ئېسىلىپ چىقتى . « ئاپئاق »

نى بولسا يارلىقىتىن تارتىپ تۆپىگە چىقىرىش ئۇچۇن قولىنى سۇنۇشىغا پۇتى ئاستىدا تۇيۇقسىز پەيدا بولغان يىلاندىن قورقۇپ كېتىپ ، سوزغان قولىنى تارتىۋالغاندى ، « ئاپئاق » كەينىگە ئۇچۇپ ، يارلىقىتىكى ياۋا دەرەخكە يۇزى ئۇرۇلدى . شۇئان ئوڭ كۆزىنىڭ گىرۋىكىدىن قان قۇيۇلۇپ لۇپ ئېقىپ كەتتى . ھېلىقى كىشى بىر ئامالالاپ « ئاپئاق » نى يارنىڭ تۆپىسىگە تارتىپ چىقاردى . ئۇنىڭ ئوڭ كۆز گىرۋىكىدىن ئاققان قانىنى پاختا كۆيدۇرۇپ بېسىپ ئاران توختاتتى . « ئاپئاق » :

ــ ھەتتىگىنەي ، جىرتاق بولۇپ قالىدىغان بولدۇم ـ دە ! ــ دېۋىدى ، يېنىدىكى باشلاپ كەلگۈچى كىشى ئۇنىڭغا دەرھال جاۋاب قايتۇرۇپ :

ــ بۇنىڭدىن كېيىنمۇ كۆزىڭىزگە بايقاڭ . بۇ كۆز قارىچۇقىڭىزنىڭ بىر جايىدا توختىمىغانلىقىنىڭ كاشىلىسى ، ــ دەپ تەنە قىلغاندى .

ئاخىر ھېلىقى يول باشلىغۇچىنىڭ « ئاپئاق » قا دېگەن يۇقىرىقى تەنىلىك سۆزى شۇ ھامان ، شۇ بويىچە بىر ـ بىرلەپ كالپاكوۋۇسكىنىڭ خىيالىدىن ئۆتۈپ ، ئۇنىڭ گۇمانىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى . شائۇپىنىڭ دەل مۇشۇ ۋاقىتتىكى ئوي ـ خىيالىدا « ئاپئاق » قا دېيىلگەن شۇ تەنىلىك سۆزنى ھازىرمۇ يەنە بىر قېتىم دېگۈسى كەلگەندى ، لېكىن ھازىر پەيتى ئەمەسلىكى ئۇنى بۇ ئويدىن توختاتتى . ئاخىر كالپاكوۋۇسكى « ئاپئاق » بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلدى .

بۇ چاغدا ۋاقىتمۇ خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغانلىقتىن ، كالپاكوۋۇسكىنى باشلاپ ، فۇدې باشلىق ئۇچەيلەن بىرلىكتە ھۇجرىغا كىرىپ كېتىشتى . مەيداندىكى قارشى ئالغۇچىلارمۇ بىردەمنىڭ ئىچىدە ئۆزلىكىدىن تارقىشىپ كېتىشتى . مانا قووۇق ھۇجرا ئىشكىدىن تېخى با-

يىلا چاقىرتىپ ئەكىرىپ كېتىلگەن « ئاپئاق » رەڭگى — رويى ئۆچكەن ، لاما قىياپىتىدىن ئۆزگەرمىگەن بويىچە قايتىپ چىقىپ كەتتى . كالپاكوۋسكى ئەسلەپ بايا ئاغزىدىن ئېتىنى چىقارغان مەخمۇتخانمۇ شۇ ئارىدا ھۇجرا ئىشىكىدە پەيدا بولۇپ ، شۇئان ئىچكىرىگە كىرىپ كەتكەنىدى . ئۇ خېلى بىر ھازاغىچە ھۇجرىدا بولدى ، ئاخىر ئۇنى كالپاكوۋسكى قوۋۇق ئىشكى ئالدىغىچە ئۆزى ئۇزىتىپ چىقىپ كەلدى .

— ئۇنداقتا ئەمدىكى « چار — 25 » نىڭ ئادىمى سەن بولسەن ، يەر - سۇ ئىگىلىرىنى پۈتۈنلەي بىز تەرەپكە ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن خىز-مەت ئۆتەيسەن ، مۇبادا بۇ ۋەزىپىنى « ئاپئاق » تەك ئۇنتۇپ ، ئۆز پاناھىڭغا ئىچ - پەش تارتىدىكەنسەن ، ساڭىمۇ ياخشى كۆن يوق - بولامدۇ ؟

شۇنداق سۆزلەر بىلەن كالپاكوۋسكى مەخمۇتخاننى ئۇزىتىۋېتىپ ، ئارقىدىن :

— « ئاپئاق » نى سىناقتا قالدۇرۇپ سىناپ باقاي ، ئەمدى مەخمۇتقا ۋەزىپە تاپشۇردۇم ، قېنى بۇ ئىككى مىقمىز ھەققىي ئورۇس مىقى بولۇپ بۇ زېمىنغا قېقىلامدۇ ياكى بولمىسا ، — دەپ ئويلاپ تۇراتتى ، ھاكىم مەھكىمىسى ئالدىدا پەيدا بولغان بىر توپ چېرىكلەرنىڭ ۋاڭ - چۇقىسى كالپاكوۋسكىنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى .

— بۇ زادى نېمە ئىش ؟! — دەپ كالپاكوۋسكى داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى .

※ ※ ※

سادىر ئۆز ئاغىنىلىرى : ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ، ئەلى ئەمىر ، موللا روزى مۇپتى ، گاڭگۇك باقى ، قەيسەر ، نازىملار بىلەن بىللە بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ پەشتىقىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى نازىمنىڭ ھۇجرىسىدا ئالاھىدە سۆھبەتلىشىۋاتقىنىغا ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەنىدى . سادىر بۇ

ئىككى كۈننىمۇ شۇنداق ئالدىراشچىلىقتا ئۆتكۈزدى. ئاغىنىلەر ئوتتۇرىسىدا قىلىنغان مەسلىھەت بويىچە سۈلتانلىق خەزىنىسىنى يوشۇرۇنچە ئوغرىلاشقا كەلگەن مانجۇ چېرىكلىرىدىن تارتىۋالغان بارلىق خەزىنىلەرنى سادىر مەزمۇتقا تاپشۇرۇپ بەردى ئۇنىڭغا قوشۇپ، يەنە ئولجىغا ئېلىنغان ئاتلارنىمۇ بىرلىكتە بەرگەندى. پەقەت سادىرنىڭ ئوستاتلىق بىلەن شۇ جەريانىدا ئىشلىگەن يەنە بىر ئىشى ــ قايتۇرۇۋېتىلگەن دەسلەپكى پىدائىيلار قوشۇنىدىكىلەردىن بىر قىسىملىرىنى ئولجا ئاتلار بىلەن خەزىنىلەرنى قايتۇرۇۋالغانلار، دېگەن نام بىلەن يېڭىلاپ سۈلتانلىق قوشۇنى ئىچىگە كىرگۈزۈۋەتكىنى ئىدى.

شۇنداق بولسىمۇ، مەزمۇتنىڭ سادىرغا ۋە ئۇنىڭ ئاغىنىلىرىگە بولغان ئاچچىقى تېخى ھېچقانداق قايتمىغانىدى. ئۇ يەنىلا بۇرۇنقىدەك «بالامنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ، مېنىڭ ھۇجرامغا قاندىق ئېلىپ كىرگەن بولسا، مەنمۇ سادىرنىڭ، ئۇنىڭ ئاغىنىلىرىنىڭ كاللىلىرىنى مۇشۇ ھۇجرامغا جەزمەن شۇنداق ئالغۇزۇپ كەلمەيدىغان بولسام، ئاتامنىڭ بالىسى بولماي كېتەي...» دەپ، كۈنىگە نەچچە قېتىم ئىملاپ قەسەمياد قىلىپ ئولتۇرغىنى ئولتۇرغاندى. بۇ ئىشنىڭ پۈتۈنلەي ئويدۇرما، سۈيىقەست، يالغانلىقى ھەققىدە ئۇنىڭغا خەت ۋە ئېغىز بىلەن بولمىسۇن چۈشەندۈرۈپ ئېيتمىغان ئادەم ئاز قالدى. ئۇ پەقەتلا شۇ پەيلىدىن يانمايۋاتاتتى. سادىر بۇ ۋەقە ھەققىدە چوڭقۇر ئويلىنىپ، بەكمۇ خاپا بولدى. ئۇ بۇ سۈيىقەستنىڭ پىلانلىغۇچىسى باشقا بىرى ئەمەس، دەل ئەخمەتخان خوجا بەگ ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىپلا مەزمۇتقا تاپشۇرۇپ بېرىشنى سادىر نەچچە ـ نەچچە قېتىم ئويلاپ، نەچچە قېتىم قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىپ، يەنە قىلىچىنى ئۆز قىنىغا سېلىۋەتكەن چاغلىرىمۇ بولدى. چۈنكى، ئۇنىڭ تېنىدىن جۇدا

قىلىنغان قۇرۇق كاللىسى ھېچ ۋاقىتتا « ئوغلۇڭ غىياسىدىننىڭ كاللىسىنى مەن ئالغانىدىم » دەپ ، مەزمەزاتقا زۇۋۇان سۈرۈپ بەرمەيدۇ ـ دە ! شۇڭا ئۇنىڭ ئۆزىنى ، ھەتتا ئۇنى شۇنداق ئىشقا سالغان باش زالىم ، قان ئىچەرلەرنى مەزمەزات ئالدىدا ئىقرار قىلدۇرۇپ سۆزلىتىش پۈرسىتىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا سادىر ئىنچىكە ئويلىنىپ باش قاتۇرۇۋاتاتتى .

« خەپ » دەيتتى ئۇ قىرقىما ساقىلىنى سىقىمداپ ـ سىقىمداپ تۇرۇپ ، « شۇنداق ئۇيۇشقاق خەلقمنى تېرىقتەك چېچىۋېتىپ ، دانلاپ يۈرۈپ يەپ تۈگىتىمەن دېگەن سەن قارا نىيەت ئىپلاس ، قارا كۆڭۈل (قاغا) لارنىڭ ئەدىبىنى بەرمىسەم ! پەيغەمبىرىمنىڭ يېشىغا يەتكەن بۇ گۈنكى كۈنۈمگە ئىگەم مەدەت قىلغاي ! . . . »

مۇشۇ ئېغىر ئىش يۈزىسىدىن سادىر يېقىندىن بۇيان يەنە ئۆ ئۆيىگىمۇ بارالماس بولۇپ قالدى . سادىر كۆپىنچە ۋاقىتنى بۇنىڭدىن بۇرۇن كۆرگەن ـ بىلگەن ئىشلار بىلەن بەند بولۇپ ئۆتكۈزدى . بولۇپمۇ نازىمنىڭ ھۇجرىسى ئۇنىڭ شۇ كۈنلەردىكى پىغانىنى بىرئاز ياڭگىللىتىش سورۇنى بولۇپ قالغاندى . ھەتتا ئايالى شەرۋانەمنىڭ ئۇنىڭدىن كۆرگەن تۇنجى پەرزەنتى ئالاقۇلىنىڭ ياشقا تولغان كۈنى باشقىلاردىن : « ئاللاقۇلۇمنىڭ دادىسىنى كۆرگۈسى كېلىپ قاپتۇ » دېگەن خەۋەرنى ئېيتىپ بەرگەن كۈنىمۇ سادىر نازىمنىڭ ھۇجرىسىدا ئىدى . تۇيۇقسىز بەزىلەن شۇ ئورۇنغا « جۇلاڭ قىزدىن كەپتۇ » دەپ بىر ئالاقە يەتكۈزدى . شۇئان سادىرنىڭ يۈرىكى قىنىدىن چىقىپ كەتكۈدەك دەرىجىدە خۇشال بولۇپ كەتتى . نازىم ۋە شۇ كۈنى بۇ ھۇجرىغا يىغىلغان ئاغىنىلەر سادىرغا ئۆيىنى يوقلاشنى ئېيتىشتى . جۇلاڭ قىز تەرەپكە باشقا بىرەيلەنىڭ بېرىشنى دېيىشىپ قاتتىق تۇرۇشتى . لېكىن ، سادىر ئۇلارنىڭ پىكرىنى شۇ ھامان رەت قىلدى . ھۇجرىدىكى سورۇندا ئولتۇرغان ئاغىنىلىرى

بىلەن شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا خۇشلاشتى. ئۇلارنىڭ سوۋغا ـ سالاملىرىنى ۋە باشقىلارنىڭ بىرلىكتە بېرىشلىرىنىمۇ رەت قىلدى. ھۇجرىدىن قۇرۇق قوللا چىقىپ، پەسكە چۈشۈپ كۆزدىن غايىب بولدى.

مانا ئۇ، بايىقى فۇدې، جياڭجۈن بىرلىكتە بايانداي قەلئەسىگە ئېلىپ كەلگەن ئەلچى كالپاكوۋسكىنى گۇەنتۇڭ ھاكىم قارشى ئېلىش يۇزىسىدىن ئاتقان ئەڭ قاتتىق سادالىق بىرىنچى زەمبىرەك ئاۋازىنى قەلئە سىرتىدىكى چۆپ چېپىۋاتقان « قاچاق » مەھبۇسلار ئاڭلىغان ئىدى. ئۇ بارغان ھامان، بىمار بولغانلىقى ئۈچۈن ئۆز سولدىنى باشقىلارغا يەتكۈزەلمەيۋاتقان مەھبۇسنىڭ چالغىسىنى قولغا ئالدى. سادىر بىر دەمدە باشقا مەھبۇسلارنىڭمۇ چېپىۋاتقان چۆپ سوللىرىنى يۆگەپ ئېلىپ، ھەممىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەندى. بۇ چاغدا ئۇنىڭغا زەن قويغان بىر قىسىم مەھبۇسلار ئۇنىڭ سادىر پالۋان ئىكەنلىكىنى بىلىشسىمۇ، ئۆز ئەتراپلىرىدا مەھبۇسلارغا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ ئۇنى بىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىشپ تونۇشلۇق بەرمىدى، لام ـ جىم دېمىدى. ئەكسىچە ئۇنىڭغا مەھبۇس كىيىمىنى كىيگۈزۈپ قويۇشتى. ئۇ چاغدىكى مەھبۇس كىيىملىرى ئاق ماتادىن تىكىلگەن تامبال بىلەن، مىيىت كىيىمىگە ئوخشاش يەڭسىز، ياقىسىز ماتا كۆڭلەك، بېشىغا چۆكۈرۈپ كىيىۋالىدىغان ئاق تېرە پىنجەك ئىدى. بۇ كىيىملەر سادىرغا خوپ كەلدى.

سادىر كىيىۋالغان كىيىملەر پۈتۈنلەي مايلىشاڭغۇ، جۇۋاز چىنىڭ كىيىمىدەك پارقىراق ـ قاتمال ھالەتكە ئۆزگەرگەن بولۇپ، بەدبۇي پۇراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ھىدى كىشىنى ھۆ قىلدۇرماي قويمايتتى. بولۇپمۇ ئېسىلزادىلەر بۇنداق كىيىملەردىن بەدەر قاچاتتى. ھەتتا چېرىكلەرنىڭ ئۆزىمۇ شۇ سەپسىق پۇراق تۈپەيلىدىن مەھبۇسلاردىن قېچىپ، خېلىلا نېـ

ربدا تۇرۇپ سوئال ـ سوراق قىلاتتى ، ئۇلارنى كۆزىتەتتى . سادىرمۇ شۇ ئامال بىلەن خۇددى مەھبۇسلاردەك قىياپەتكە ئۆزگىرىپ ، چېرىكلەر يېقىن كېلىپ تونۇۋالالايدىغان خەتەرلىك ئەھۋالدىن خالى بولغاندى .

يۇقىرىقىدەك ، زەمبىرەكلەر يەنە ئېتىلىپ ، مەھبۇسلار مەيداندا خېلى كۆپ ئىشلارنى ئىشلەپ بولغاندىن كېيىن ، بىر قانچە ياسداق مەپە بىلەن چىرايلىق ئىگەرلەنگەن تۇلپار سياقى ئاتلار ئېگىز ـ پەس چېپىپ ، سادىرلار چۆپ چېپىۋاتقان تەرەپكە يېقىنلاشتى . مەھبۇسلارنى ئىشلىتىۋاتقان چېرىكلەر يۈگۈرۈپ كېلىپ مەپە ـ ئاتلارنى توسىغان بولـ سىمۇ ، ھۆركۈپ ياۋايىلىشىپ كەتكەن بۇ ئاتلار بىلەن كۈچ ئېلىشالمىدى . كەينىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان ئاتلىق چېرىكلەرمۇ ھۆركۈپ قاچقان ئات ـ مەپىلەرگە يېقىنلاپ كېلىشىپ ئالدىنى توسۇپ تۇتۇشماقچى بولۇشقان بولسىمۇ ، ھېچ ئامال ـ چارە قىلالمىدى . دەل مۇشۇ پەيتتىكى ئۆزىدە بۇ قالايمىقانچىلىق تۈپەيلىدىن بىر نەچچە چېرىك ئات ـ مەپىلەرنىكى ئاستىدا قېلىپ ، بەزىلىرى سوقۇلۇپ كېتىپ « ۋايجان ! . . . ۋايەي ! » دېيىشىپ يەردە ئېغىناپ ـ دومىلاپ يېتىشاتتى . يەنە بىر نەچچە چېرىك ئۆزلىرىنىكى مىنىپ كەلگەن ئاتلىرىدىنمۇ ئايرىلىپ قېلىپ ، ئاغزى ـ بۇرۇنلىرى قانغا بولغىنىپ ۋايجانلاپ يەردە ئېغىناپ يېتىشاتتى . مەھبۇسلار ئارىسىدىكى سادىر مۇنۇ ئىشلارغا بەكمۇ قىزىقىپ قاراپ تۇراتتى . ئۇ : « جۇلاك قىز ئېيتقان چار روسىيە ئەلچىسى كالپاكوۋسكىنى مۇشۇنداق بىر جىددىي ئىشتا خىزمەت كۆرسىتىش ئارقىلىق قەلئە ئىچىگە كىرىپ بىر كۆرمەك كېرەك . . . گۇەنتۇك ھاكىمنىمۇ توپلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاپتۇ دېگەندەك ، يالغۇز تۇتۇۋېلىپ ، ئەخمەتخان خوجا بەگنىك غىياسىدىننى ئۆلتۈرگەنلىكى توغرىسىدا تىلخەت ، تۆۋەنامە ـ ئىقرارنامىسىنى يازدۇرۇۋېلىش مۇھىم » دېگەن پىكىرلەرنى كۆڭلىدىن كۆچۈردى . دەل شۇ پەيتتە

چېرىكلەر :

ـــ ھۇي نەس باسقان مەھبۇسلار ! مۇنۇ ۋەقەلەرنى كۆرۈپ تۇ-رۇپمۇ قاراپ تۇرۇشسەنغۇ ! ئۆز گۇناھلىرىڭنى جىياڭجۇن ئالدىدا يۇيۇشۇپ ، خىزمەت كۆرسىتىشىدىغان شۇنداق بىر ياخشى پۇرسەتنى قولدىن چىقىرىپ قويۇپ ، بۇ ئىشقا مېڭىشمايسىنا ! بىزنى مەسخىرە قىلىشىپ ، تاماشىمىزنى كۆرۈشمەكچى بولۇشۇۋاتامسەن ! قارا سەنلەرنى ! دەپ ، مەھبۇسلارنىڭ ئالدىغا قامچىلىرىنى ئويىتىپ كېلىشكەنىدى ، سادىر شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا :

ـــ جۇرۇڭلار ! جىياڭجۇننىڭ ئاتلىرىنى تۇتۇپ ، ئۆزىمىز قەلئەگە ئېلىپ كىرىپ ، گۇناھلىرىمىزنى جىياڭجۇن ئالدىدا يۇيايلى ! ـــ دېدى . چۆپ چېپىش مەيدانىدىكى مەھبۇسلار ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە قاچقان ئات ـ مەپىلەرگە كەينىدىن خۇددى ئوغلاق تارتىشقا چۈشكەندەك تەرەپ ـ تەرەپتىن قوغلاپ يېتىشتى . ئەنە ھەممىنىڭ ئالدىدا سادىر ئالدىدا قاچقان مەپىنىڭ ئۈستىگە چىقىۋالدى . كەينى ـ كەينىدىن يۈگۈرۈشۈپ كەلگەن مەھبۇسلارمۇ بىر ـ بىردىن ئاتقا ئېگە بولۇشۇپ ، قىران بۇركۈتتەك ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇۋېلىشىپ ، قالغان ئاتلارنى ، ياردار چېرىكلەرنىڭمۇ ئات-لىرىنى قوغلاپ تۇتۇشۇۋاتاتتى . سادىر مەپە ئېتى بىلەن باشقا يەنە بىر نەچچە مەپىنى بىر بۇلۇڭغا قاپسىاپ توختاتتى ، قالغان مەھبۇسلارمۇ قاچقان ئاتلاردىن بىر قانچىنى قوشۇپ تۇتۇشتى . شۇ ئەسنادا ساق قالغان چې-رىكلەرمۇ يېتىپ كېلىشتى . چېرىكلەر ئۆز ۋەدىلىرى بويىچە ئاتقا مىنگەن مەھبۇسلارنى مىنگەن ئېتى بىلەن ، مەپە ھەيدىگەنلەرنى مەپىسى بىلەن قەلئە ئىچىگە ئېلىپ ماڭدى . بۇلار قەلئە ئىچىگە كىرگەندە ، فۇدې ، سۇڭ جىياڭجۇن ، كالپاكوۋسكى شاڭۋېيلارنى قارشى ئالغۇچىلارنىڭ ئويۇنلىرى تېخى ئاخىرلاشمىغانىدى . ئويۇن كۆرگۈچىلەرمۇ شۇنچە كۆپ بولۇپ ، بۇ

چوڭ مەيدان ئادەملەر بىلەن تولغانىدى . بۇنداق ھالەتتە مەپە ، ئاتلارنىڭ ئەمەس ، ھەتتا يالغۇز ئادەمنىڭ يۈرۈشمۇ تەس ئىدى . شۇڭا ، مەپە ئاتلار قەلئەنىڭ بوش بىر يېرىدە توختىتىپ تۇرۇلغانىدى . مۇشۇ پۇرسەتنى چىڭ تۇتقان سادىر مەھبۇسلاردىن بىرەيلەننى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ ئالدى ـ دە ، يوشۇرۇنچە جۇلاڭ قىز ئېيتىپ بەرگەن ، گۇمانتۇڭ ھاكىمنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىدىغان ئارقا ئىشىك بىلەن گۇمانتۇڭنىڭ يېنىغا كىردى . ئومۇ تېخى يېڭىلا ئۆزىنىڭ سۇلتانلىقتىن كەلگەن « ئالا قاغا » سىدىن بىرىنى يالغۇز كۇتۇۋېلىش ئۈچۈن ، مېھمانلارنى تاشلاپ ئۆز ھۇجرىسىغا كىرىپ ، ئۇنى يېڭىلا ئۇزىتىپ تۇرغانىدى . ئارقىدىنلا بۆسۇپ كىرىپ ئىشىك ـ تۆڭلۈكنى مەھكەم يېپىپ يېنىدا پەيدا بولغان سادىرنى كۆرۈپلا جان ـ پېنى چىقىپ كەتتى . سادىر خەنجىرىنى چىقىرىپ ، ئۇنىڭ يۈرىگە تاقاپ تۇرۇپ ، بۇرۇن ئۆزى كۆڭلىگە پۈككەن ھىلىقى يېزىپ بېرىشكە تېگىشلىك تىلخەت ـ ئىقرارنامىلەرنى يېزىشنى بۇيرۇدى . ئۇ ئالماسىز جان قاچۇرۇپ ، سادىر بۇيرۇغان تىلخەت ـ ئىقرارنامىلەرنى يازدى ، ھەتتا سۇلتانلىقتىن كەلگەن بايىقى « ئالاقاغا » نىڭ كىملىكىنىمۇ سادىرغا دەپ بەردى . « سادىرنى بۇگۈندىن ئېتىبارەن تۇتۇڭلار ، يۇقىتىڭلار ! ھېچبولمىغاندا پالاڭلار ! مۇبادا بېيجىڭ خان يېنىدىن ، ئاق خان يېنىدىن كەلگەن ئەزىز مېھمانلىرىمىز سادىرنىڭ دەخلى ـ تەرۇزلىرىگە يولۇقىدىغان ۋە بەلكى ئۇنىڭ مالىماتاڭچىلىق سېلىۋاتقانلىقىنى بىلىدىغان تىۋىش ئاڭلانغان ھامان ، سۇلتاننىڭ كاللىسى ئۆز ئوردىسىدا ئېلىنىدۇ » دېگەن يارلىق مەزمۇنلىرىغىچە ئېيتىپ بەردى . سادىر ئۇنىڭ دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى يازدۇرغانىدى . سادىر چىقىپ ، مەھبۇسلار مەپە ـ ئاتلارنى تۇتۇپ تۇرغان يەرگە يېتىپ كەلگەندە ، قارشى ئېلىپ ئويۇن كۆرگۈچىلەر تارقاپ ، تۇتۇپ كېلىشكەن مەپە ـ ئاتلاردىن

جياڭجۇنگە تاپشۇرۇپ بېرىشكە يول ئېچىلغانىدى. ئۇ تۇنجى بولۇپ ئۆزى تۇتۇپ كەلگەن مەپىگە چىقىپ، ھاكىم قوۋۇقى ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە، ھېلىقى قوۋۇق پېشايۋىنىدا ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قېتىپ تۇرۇپ قالغان كالپاكۇسكى سادىرنى بىرىنچى بولۇپ قارشى ئالدى. چۈنكى، سادىر ھەيدەپ كەلگەن مەپە كالپاكۇسكى ئۆزى چۈشۈپ كەلگەن مەپە ئىدى. ئۇ تاقەت قىلالماي تۇرغان ئورنىدىن يۈگۈرۈپ كېلىپ مەپىنى ئاختۇردى. شۇ ھامان سادىرمۇ ئۇنىڭ قولىغا بايىقى « ئۇ مەپىدە قاپتۇ » دېگەن ھۆججەت سومكىسىنى ئېلىپ بەردى. ئارقا ـ ئارقىدىن يىغىلغان قوۋۇق ئەمەلدارلىرى، سۇڭ جياڭجۈن، فۇدېلار مەپە ـ ئاتلارنى كۆرۈپ خۇشال بولۇشتى. بولۇپمۇ كالپاكۇسكى:

ـــ بۇ ئەزىمەتلەرنى، ـــ دېدى ئۆز مەپىسىدىن چۈشۈپ، مەھبۇس كىيىمى كىيگەن ھالدا مەپە يېنىدا تۇرغان سادىرنى كۆرسىتىپ، ـــ تېزدىن تارتۇقلاڭلار! ئىنئام بېرىڭلار! بىزدە بۇنداق خىزمەت كۆرسەتكەنلەر بەكمۇ ئەزىز ھېسابلىنىدۇ، ئىنئام ـ مۇكاپاتنى بۇنداقلاردىن قىلچىمۇ ئايمايمىز، ھەتتا ئۇنۇڭ ـ ھوقۇقمۇ ئاتا قىلىمىز! ـــ دەپ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كەتتى. شۇ ھامان كالپاكۇسكىنىڭ سۆزىنى ئېتىبارسىز قالدۇرۇشقا بولمايدىغانلىقىنى بىلگەن سۇڭ جياڭجۈن ئۆزىنى بىر كۆرسىتىۋېلىش غەرىزىدە، ھېلىقى مەھبۇسلارغا لىگەن ـ لىگەنلەردە يارماق پۇللارنى تارتۇق قىلدى. بۇلارنى ئالدىلىرىغا سېلىپ ئېلىپ كېلىشكەن چېرىكلەرمۇ ھاڭۋېقىپ قاراپ قېلىشتى. باشقا ئەمەلدار، بەگلەر:

« خەزىنىڭ بۇنچىۋالا چېچىلىپ كېتىپ، نەدىكى مەھبۇسلار قولىغا ئۆتۈپ كەتكىنىنى ھەي! ئۇلار بىزنىڭ نەسلىمىزدىن بولسىمۇ كاشكى! ئۇلار ماۋۇ ئاق خان ئالدىدا ئەزىمەتلەر بولۇشۇپ، بىزنىڭ ئەزىز نەسىل چېرىكلىرىمىزنىڭ قاراپ قېلىشىۋاتقانلىقلىرىنى كۆرمەمدىغان، بۇ بىزلەر

ئۇچۇن نېمىدېگەن خورلۇق، نېمىدېگەن ھاقارەت ـ ھە!» دېگەنلەرنى ئويلاپ تۇرۇشاتتى. گۇناھنى ئۆزىگە بولسا، بۇلارنىڭ ئويلاۋاتقانلىرىدىن پۈتۈنلەي باشقىچە ئىدى. ئۇ ئېچ ـ ئىچىدىن كۆيۈپ پۈچىلىنىپ، تۇغۇشۇپ كېتىپ باراتتى. بۇ كۆز ئالدىدا بولۇۋاتقان ئەينەن ئەھۋالنى شۇ مەيدانىنىڭ ئۆزىدىلا ئاشكارىلاپ، باشقىلارغا ئوچۇق دەي دېسە، گەپ، دېمەي دېسە شۇنداق ئاچچىق دەرد ئىچىدە قېلىۋاتقان گۇناھنىڭ ئىلاجسىز بۇ ئەھۋاللارنى ئۆز ئىچىگە يۇتتى.

«ئىلاھىم!» دەپ تەقدىرگە تەن بەرگەن ھالدا ئىچىدە ئۆز ـ ئۆزىگە توختىماي بىر نېمىلەرنى دەيتتى. «ئاق شۇڭقارنىڭ مەن تۇرغان مۇشۇ قەلئەگە پەرۋاز قىلىپ كىرىپ، قەلئەدىكى قارا قۇشنى كۆكتە پارە ـ پارە قىلىپ، پەرلىرىنى توزغاقتەك توزۇتۇپ غەرق قىلغانلىقىنىڭ بېشارىتى مۇشۇ ئىكەن ـ دە! يا پەرۋەردىگار!... يەنە باشقا قانداق كۆرگۈلۈكۈم باردۇ مېنىڭ!»

ئون ئۈچىنچى باب

سادىرنىڭ ياتقان يېرى،
يانبۇلاقتىكى گەمە.
ئىقرارنىڭ ئىقرار بولسۇن،
يېزىپ قالدۇر ئىقرارنامە.

(سادىر پالۋان قوشاقلىرىدىن)

ئىقرارنامە

بايانداي قەلئەسىنىڭ ھاكىمى گۈمنتۈك سادىرنىڭ قاپقىنىغا چۈشكەن كۈننىڭ ئاخشىمى تۈن بويى ئۇخلىيالماي چىقتى.

— زادى — دەيتتى گۈمنتۈك ھاكىم، — سادىر مېنىڭ جېنىمنى تۆرەلگەن بىر بالا ـ قازا بولدى. ئۇنىڭدىن يا ئۇنداق قىلىپمۇ، يا بۇنداق قىلىپمۇ قۇتۇلالماي كېلىمەنغۇ زادى. بولۇپمۇ بۇ قېتىمقى بالايى ـ ئاپەتتىن قانداقمۇ قۇتۇلۇپ، فۇدې بىلەن جىيانجۇننىڭ ئالدىدا باش كۆتۈرۈپ يۈرەلەرمەن ؟! ئېغىزدا دېگەن گەپ بولسىمۇ تېنىۋالغىلى، « تۆھمەت، يالا چاپلىدى » دەپ يوققا چىقارغىلى بولار ئىدى، ئەمما قولۇم بىلەن يېزىپ بەرگەن ئۆز ئىقرارنامەمنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرسەم، بۇ دۇنيا كۆزۈمگە قاپقارا كۆرۈنىدۇ. ئىلاھىم بۇ مۇشكۈلاتىمغا ئۆزۈڭ ئاسانلىق بەرگەيسەن ! ...»

گۈمنتۈك ھاكىم شۇنداق دەپ سۆزلەپ كېتەتتى ۋە بەزىدە ياتقان ئورنىدىن چۆچۈپ ئۇندەرەپ تۇرۇپمۇ كېتەتتى. سادىرنىڭ يەنە شۇنداق

ئەلىپازدا كۆز ئالدىدا پەيدا بولۇپ قېلىشىدىن بەكمۇ قورقۇپ لاغىلداپ بەزگەكتەك تىترەپ كېتەتتى.

ئۇ شۇنداق ۋەھىمىلىك خىياللار بىلەن كېچىچە كىرپىك قاقماي كېچىنى تاڭغا ئۇلاپ خارامۇش هالەتتە تۇراتتى، تۇيۇقسىز ئۇ ياتىدىغان ئۆينىڭ ئىشكى ئۇرۇلدى. يۇرىكى قېپىدىن چىققۇدەك هالەتتە قورقۇپ كەتكەن هاكىم خېلىغىچە زۇۋان سۇرەلمەي مەڭدەپ تۇرۇپ قالدى ـ دە، بىر هازادىن كېيىن مىڭ تەسلىكتە هوشىنى يىغۋېلىپ، ئىشك قاقىقۇچىنىڭ كىرىشىگە ئىجازەت قىلدى.

ـــ جانابلىرى، بىز يېڭىلىپتۇق، تۇنۇگۈن بۇ يەرگە فۇدې جانابلىرى، جىياڭجۇن جانابلىرى بىلەن كالپاكوۋسكى ئەلچى چۇشۇپ كەلگەن مەپىنى ئات ئېلىپ قاچقان يېرىدىن تۇتۇپ كەلگەن بىزنىڭ مەھبۇسلىرىمىز ئەمەس، سادىرنىڭ دەل ئۆزىكەن. بۇنى ئۆزلىرىگە خەۋەرلەندۇرۇپ، كەمىنلىرىدىن كەچۇرۇم سورىغىلى سەھەرلەپ هۇجرىلىرىغا كېلىشىم! ـــ دەپ، تۇرمە باشلىقى ئۆز سۆزىنى ئاخىرلاشتۇردى. هاكىم ئۇنىڭغا جاۋابەن:

ـــ مىڭ قەتلى شۇكرى! ـــ دېگەن سۆزىنى ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىغان هالدا ئىختىيارسىز ئۇنلۇك دەپ سالدى. تۇرمە باشلىقى بولسا، ئۆز يەتكۈزمىسىگە هېچقانداق مۇناسىۋىتى يوق دەپ چۇشىنىپ قالغان بۇ سۆزگە هاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالغانىدى.

ـــ مەن تېخى، ـــ دەپ هاكىم سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ سادىر كىرىپ كېلىۋاتقان ئوخشايدۇ دەپ قاپتىمەن. ئۇ هازىر بۇ يەردىلا يوق بولسا، قالغان ئىشنىڭ كارى چاغلىق. ئۇنداقتا، ـــ هاكىم بىر ئاز تۇرۇۋالدى، ـــ بۇ سىرنى هازىرچە هېچكىمگە دېمەي تۇر! مۇبادا باشقىلار ئاڭلاپ، شاۋقۇن ـ سۇرەن بولىدىغان بولسا بېشىڭ كېتىدۇ، بېشىڭ!

ئاڭلىدىڭمۇ !؟ چىق ئەمىسە ! ــ دەپ تۇرمە باشلىقىنى شۇ ھامان ھۇجرىدىن چىقىرىۋەتتى . ئۆزى بولسا : « ھاياتلىقنىڭ دوربىسى خەزىنە ـ پۇل ، بۇنى مۇشۇنداق ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئىشلەتمىسە ، نېمىگە ئارزۇلاپ يىغدۇ ئۇنى كىشى » دەپ ، دەرھال مۇشۇ تۇرغان ئو-رۇندىن مىدىر قىلماي يېنىدىكى تام ئىشكاپنى ئاچتى . ئۇنىڭ ئىچىدىن كىچىك بىر تۆمۈر ساندۇقنى ئالدى ـ دە ، ئۇنى يەرگە قويۇپ ئاغزىنى ئاچتى . شۇ ھامان ئۇنىڭ ئىچىدىن ۋال ـ ۋۇل چاقنىغان نۇر ئەكسى ھاكىمنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرىۋەتتى . مانا ئۇ ئۆز ئادىتى بويىچە ساندۇق-تىكى تىزىقچە ئۇنچە ـ مارجان ، كېسەكچە ، زىقچە ۋە باشقا خىلدىكى ئالتۇنلار ، ھەم تىزىقچىدىكى تىللا ـ يامبۇلارنى قوللىرىنى تىترىتىپ سىلاپ چىقتى . ئورنىنى ئالماشتۇرۇپ ، باشقىدىن تىزىپ چىقتى . بۇنىڭدىن بۇرۇن ، ئۇ يىراقتا قالغان ئۆز يۇرتى ۋە يارۇ ـ بۇرادەرلىرى ، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى سېغىنغانلىرىدا ياكى بولمىسا ئۆز ئىشى ، ئۆز ئەمەلدارلىرىدىن بىرەر خاپىلىق تارتسا ، ئەنە شۇنداق چاغلاردىلا پولات ساندۇقنى ئېچىپ ، ئۇنىڭدىكى ئالتۇن ـ كۈمۈش ، ئۇنچە ـ مەرۋايىتلارنى ، تىللالارنى قولىغا ئېلىپ ، ئاۋاز چىقىرىپ ئويناياتتى . خاپ لىق ، سېغىنىشلىرىنى شۇ ئارقىلىق يېڭەتتى . بۇگۈن بولسا ، پۈتۈنلەي باشقىچە بىر ھال ئۇنى قىينايتتى . ئۇ ساندۇقنى ئاچقاندىن باشلاپ ، يۈرەكىدىكى بىئاراملىقنى باسالمايۋاتاتتى . بەدەنلىرى تىكەنلەشكەندەك بولۇپ ، تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا قولىدىكى تىللالارغا قاراپ تەنلىرى ئىختىيارسىز شۇركىنىپ كېتەتتى .

« مېنىڭ ھەممىنى ئۇنتۇشۇمغا مەدەتكار بولغان بۇ خەزىنەم بۇگۈن ئائىلاج كەملەيدىغان بولدى » دېدى ئۇ ساندۇقتىكى تىزىقچا ۋە زىقچا ئالـ تۇن ـ كۈمۈش ، ئۇنچە ـ مارجان ، يامبۇ ـ تىللالارنىڭ ھەممىسىدىن

ئېلىپ تولدۇروپ كىچىك يۆگەككە قاراپ ، ئارقىدىن يەنە : « ئۆزۈم تويغان بىلەن كۆزۈم تويماي مۇشۇ يەرگە كەلدىم ، مۇشۇ دۇنيانى دەپ جاندىن كېچىپ بۇ يەرگە كەلگەنىدىم . بارغا شۇكرى قىلىپ ، مۇشۇلارنى ئېلىپ قايتىپ كەتسەممۇ بولىدىغان ئىش ئىدى ، كۆزۈم تويمىغانلىقتىن ، بۇ بالا قازاغا بولۇقتۇم . ئەمدى بۇنى ئۇنىڭغا بېرىۋەتسەم ، بۇ بايلىقىمنىڭ ئورنىنى قاچان تولدۇروپ بولىمەن . ھەي ! . . . مېنىڭ ئارزۇ ـ ئويلىرىمنى پۈتۈنلەي بىتچىت قىلغان سەن سادىر ! سەن مېنىڭدىن ئاشۇ تىلخەتنى ، ئىقرارنامىنى يازدۇرۇۋالمىغان بولساڭ ، بۇ تۈگۈنچەك خەزىنەمنى ھېلىغۇ جىياڭجۇن ئىكەن ، جاننى ئالىدىغان ئەزرائىل كەلسىمۇ بەرمىگەن بولاتتىم . ھەي ، سادىر ! سادىر ! » دېدى .

ئۇنىڭ بۇ ئويلىرىنى ئىشكىنى قاقمايلا تۇيۇقسىز كىرىپ كەلگەن بېيجىڭ خان مەسلىھەتچىسى فۇدې بۆلۈۋەتتى . گۇەنتۇڭ ئۆز ئەتراپىنى تولۇق يىغىشتۇرۇشقا ئۇلگۈرەلمەي قالدى . شۇڭا ، ئۇ ئامالسىزلىقتىن قولىدىكى تۈگۈنچەكنى ئىككى قوللاپ فۇدېغا سۇنۇشقا مەجبۇر بولدى . فۇدې تۈگۈنچەكنى دەرھال قولىغا ئالدى . ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ ، قولىدىكى تۈگۈنچەكنى مىجىپ كۆرۈۋاتاتتى . ھاكىم گۇەنتۇڭ بولسا ، ئۇنىڭغا توختىماي تەزىم بەجا كەلتۈرگەن بولۇپ ، ساندۇقنى يەردىن ئېلىپ ئىشكاپقا سېلىۋالدى . ئاندىن فۇدېغا قايتىدىن ئۆزىخاھلىق بىلدۈرۈپ :

ـــ جانابلىرى ، ئاز بولسىمۇ بۇنى قوبۇل كۆرگەيلا . ئۆزلىرى ئاتا ، بىز بالا . بالا ئاتا بولغىچە ، ئاتا لاتا بوپتۇ دەپ ، ئۆزلىرىگە سالىدىغان ئېغىرچىلىقلىرىمىز يەنىلا ئاز ئەمەس . شۇنىڭ بەدىلىگە ئاز بولسىمۇ بۇنى قوبۇل قىلغايلا .

فۇدې تۈگۈنچەكنى ئەمدىلا ئېلىپ قويىنىغا سېلىپ تۇرۇشىغا ، ھۇجىرا ئىشىكى بايىقىدەكلا تۇيۇقسىز ئېچىلىپ ،

خاپا هالدا كىرىپ كەلدى.

ــ ئۆزلىرىنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكلىرىنى ئاڭلاپ، كىرىپ كەلدىم، ــ دېدى كالىپاكوۋىسكى ئۆزىنى بىرئاز بېسىۋېلىپ تۇرۇپ، ئاندىن ئۇ: ــ بىزنىڭ بۇ يەرگە ئۆز ئىختىيارىمىز، ئۆز مەيلىمىز بويىچە كەلمىگەنلىكىمىز، بولۇپمۇ فۇدې جانابلىرى ئۆزلىرىگە بەش قولدەك ئايان بولسا كېرەك، ــ دېۋىدى، فۇدې:

ــ شۇنداق، شۇنداق بولماي جانابلىرى، ئۆزلىرىنى بېيجىڭ خانىمىز ئۆزى يارەمگە چاقىرغان تۇرسا، قانداقمۇ ئۆزى كەلدى دېيىشكە تىلىمىز بارسۇن. ئۇنداق دەيدىغان كىمكەن زادى. ئۆزلىرى بىزنىڭ كەم ئورۇنلىرىمىزنى تولدۇرغىلى، جاپايىمىزنى يەڭگىللەتكىلى، رەقىبلىرىمىزنى يوقاتقىلى كەلگەن تۇرسىلا، ــ دەپ، فۇدې ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياساشقا تىرىشۋاتاتتى. كالپاكوۋىسكى دەرھال فۇدىنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى:

ــ ئۇنى بىلگەنلىرى ياخشى. ئەمما نېمە ئۈچۈن مەن كەلگەندە ئۇ «قاچاق» لار باشلىقىنى، ئۇ يامان «قاچاق» نى ئوردىغا باشلاپ كېلىشىلا، يەنە تېخى ئۇ يامان «قاچاق» قا مېنىڭ مەپەمنى ھەيدەتكۈزۈپ مەخپىي يارلىق سانداۋقلىرىمنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپ قويۇشىلا. بۇنى مەن ئۆز ئورگىنىمغا دەرھال خەۋەر قىلىمەن. بېيجىڭ خان ئالىيلىرى جاۋاب بېرىشى لازىم!... ــ دېدى. شۇئان گۇۋەنتۇڭ ھاكىمنىڭ كۆزلىرى چاچراپ چىقىپ كېتىدىغاندەكلا بولۇپ كەتتى. ئۇ قورقىنىدىن ساماندەك سارغىيىپ، تامدەك قېتىپلا قالغانىدى. فۇدې بولسا بىر گۇۋەنتۇڭغا، بىر كالىپاكوۋىسكىغا قاراپلا تۇراتتى. ئاخىر فۇدې ئۆزىنى بىر ئاز ئوڭشىۋالغاندەك بولدى ــ دە، كالپاكوۋىسكىغا يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

ــ بۇ ئىشتىن پەقەت خەۋىرىمىز يوق. ئىشەنسىلە، بۇ

ئىشتىن قىلچە ، قىلچە خەۋىرىمىز يوق . ئۇ شۇنداق يامان « قاچقۇن » ، ياماڭ « قاچاق » . شۇڭا ، نەچچە ئون يىلدىن بۇيان ، نەچچە مىڭلىغان خان لەشكەرلىرىمىزنىڭ بىگۇناھ قانلىرى ، خانلىق ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرى مۇشۇنداق « قاچاق » لار تۈپەيلىدىن توزۇپ تۈگىدى . ئاخىرقى ھېسابتا ، ئۆزلىرىنىڭ بىزنىڭ بۇ يۇرتقا تەكلىپ قىلىنىشلىرىمۇ ، شۇ ياماڭ « قاچاق » لارغا بىزنىڭ تەڭ كېلەلمەيۋاتقانلىقىمىزدىن ئىكەنلىكىنى بۈگۈن بۇ يەردە ئۆزلىرىگە ئوچۇق ئېيتمىسام بولمايدۇ . شۇ ياماڭ « قاچاق » لار زادى جېنىمىزنى بىرەممۇ ئارامسىغا قويمىدى . بۇ ئىشقا ئۆزلىرىنىڭ ياردەم قوللىرىنى سوزۇشلىرىنى ئۈمىد قىلمەن ! . . .

ـــ مىڭ مەرتىۋە شۇنداق ، شۇنى مىڭ مەرتىۋە ئۈمىد قىلىمىز ! ـــ دەپ فۇدېنىڭ سۆزىنى يەتمىش تەزىم بىلەن قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەپ ، گۇەنتۇڭ ھاكىم سۆز قىستۇردى . كالپاكوۋسكى بولسا تېخىچە بايىقى سالاپىتىنى بۇزماي غادىيىپ تۇراتتى . فۇدې ئامالسىز قويىنىدىكى ھېلىقى تۈگۈنچەكنى ئاستا قولىغا ئالدى ـ دە ، كالپاكوۋسكىنىڭ يېنىغا كېلىپ تەزىم قىلىپ تۇرۇپ :

ـــ بۇنى ئاز كۆرمەي ، مۇشۇ ئۆتكۈزگەن سەۋەنلىكلىرىمىز بەدىلىگە قوبول قىلغايلا ، ئىشىنىڭ باشلىنىشىدىكى بۇ ئاچچىقچىلىق ئاقىۋەت خۇشاللىقنى ئاتا قىلغاي ، خۇشاللىقتىن بېشارەت بەرگۈسىدۇر ، ھەر نېمە قىلسىلا ئۆزلىرى ، قېنى . . .

ـــ ئاز كۆرمەي ئالسىلا ، سىلى ئۆزلىرى بارلا بولىدىكەنلا ، بۇ ئىشلاردىن تېخى ئۆزلىرىنى كۆڭۈل ـ كۆكسىلىرى قانغۇدەك رازى قىلىشقا بىز تەييار ! . . . قېنى ئالسىلا ! ـــ دەپ ، فۇدېدىن كېيىن گۇەنتۇڭ ھاكىم تولىمۇ مۇلايىم ، خۇش پېئىللىق بىلەن ئۇنىڭغا ئىلتىپات بىلدۈرگەندى ، كالپاكوۋسكى ئامالسىز تۈگۈنچەكنى ئالدى . بۇ چاغدا فۇدې بىلەن گۇ

ەنتۇك يوشۇرۇن كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالدى. گۇەنتۇك فۇدىغا ئىشكاپتىكى تۆمۈر ساندۇقنى شەرەت قىلىپ، شۇ ئەسنادا ئۇنىڭمۇ كۆڭلىنى ئېلىۋالىدى.

ئىش شۇنداق داۋاملىشىپ تۇراتتى. يەنە تۇيۇقسىز ھۇجرا ئىشكى ئېچىلىپ، بۇ قېتىم جياڭجۇن ئۆزى كىرىپ كەلدى. گۇەنتۇك ئۇنى كۆرۈپ، ئەندىشىگە چۈشتى. قېرىشقانىدەك جياڭجۇن ئۇنىڭغا ئۇدۇللاپ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتاتتى. جياڭجۇن گۇەنتۇڭنىك دەل قارشىسىدا، ئوتتۇرىدا بىر قەدەمچە يەر قالدۇرۇپ توختىدى، يېنىدىكى قىلىچنىك غىلاپىغا قولىنى ئىنتىك ئاپارغانىدى، شۇ ھامان كالپاكوۋسكى ئۇنى گەپ بىلەن ئۆزىگە قاراتتى.

— بايا مەن سىلىگە ئېيتقان ئاچچىق بۇ يەرگە كېلىپ تۇغىدى. سادىرنىك ھەقىقەتەن يامان قاچقۇنلۇقى سىزگىمۇ ئايان بولسا كېرەك. ئۇ بىر گۇەنتۇڭدەك ھاكىمنىك پەم - پاراسىتى بىلەن توختايدىغان ياكى يوقايدىغانلا ئىش بولسا، بۇ چاغقىچە بېيجىنىك خان جانابلىرى شۇنچە پۇللارنى بۇ يولدا سەرپ قىلىپ، مىڭلاپ چېرىكلەرنى بۇ يەرگە ئېلىپ چىقىپ ئاشۇلارنىك قولىدا قىلىچ - نەيزە، ئوقلارغا تۇتۇپ بېرىپ بىھۇدە تالاپەتكە ئۇچرىمىغان بولاتتى. ھەم بىزنىمۇ بۇنداق ئىلتىپات بىلەن بۇ يەرگە ئېلىپ كەلمىگەن بولاتتى. مانا ئەھۋال ئېنىقكەن، گۇەنتۇك ھاكىمدىن رەنجىش ئۆزلىرىگە ھەم ماڭىمۇ ھاجەتسىز.

— شۇنداق، — دېدى فۇدې كالپاكوۋسكىنىك سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، — كالپاكوۋسكى جانابلىرى توغرا ئېيتتى، بۇنىك ئامالىنى ئەمدى مانا بۇ جانابې كالپاكوۋسكىدىن كۈتىمىز. بۇنىك ئۈچۈن، ئۆزىمىزنى بىھۇدە رەنجىتىش ھەم خان جەمەتلىرىنى ئورۇنسىز قىرغىنچىلىققا ئۇچرىتىش، ئۇلارغا ئازار بېرىش ھاجەتسىز. شۇڭا، — دەپ ئالدى بىلەن

كالپاكوۋسكىغا ئاندىن جياڭجۇڭگە قاربدى . جياڭجۇڭ ئۆز پەيلىدىن قايتىپ ، كەينىگە بۇرۇلدى . فۇدې بىلەن جياڭجۇڭ يېقىن كېلىشىپ كالپاكوۋسكىنىڭ ئاغزىغا قارىشىپ تۇراتتى . گۇەنتۇڭ بولسا زىيادەت ① قۇربانى بولۇشتىن ئامان قالغان مايمۇندەك ، يۇرىكى جايىغا چۈشۈپ ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئېگىلگىنىچە تۇراتتى .

— بىز دېدى كالپاكوۋسكى ، — سىلەردىن ، ھەر ئىككىلا تەرەپتىن چىقىم تارتىدىغان ئىشنى ھەرگىز قىلمايمىز . چۈنكى ، بۇ ئىشتا بىزگە تۆلەيدىغان چىقىمىڭلارمۇ ئاز ئەمەس ـ تە . بېيجىڭ خانىنىڭ بۇ يەرگە يەتكۈزۈپ بېرىشكە تېگىشلىك ھەر خىل قورال ـ ياراق ۋە باشقا ئىنئاملارنى سىلەرگە ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ بېرىش ئىمكانىيىتى ئۆزۈلۈپ قالغان مۇنداق شارائىتتا ، قىسقىسى ئىككى باش ئاتنى بۇ يەردىن ئالۋان ـ سېلىق قىلىپ ئالمساڭلار بىزدىن بىر دانە قورال ئالالمايسىلەر . شۇڭا ، مۇشۇنداق چىقىملارنىلا تۆلىسەڭلار بەس ! . . . « قاچاق » لارنى يوقىتىشتا بولسا ، ئۆز گۆشىنى ئۆز مېيىدا قورىمىز . شۇ ئارقىلىق ھېلىقى يا ـ مان « قاچاق » ، يامان « قاچقۇن » لارنى تۇگىتىمىز ، ۋەسسالام ! . . .

بۇ سۆزلەر سۇڭ جياڭجۇن ، فۇدې ، گۇەنتۇڭلارغا بەش قولدەك ئايان بولغاچقا ، ھېچقانداق ئىككىلەنمەستىنلا ئۇنىڭ سۆزىگە مىننەتدارلىق تۇيغۇسىدا قاراپ قېلىشقانىدى .

※ ※ ※

---

① خەنزۇلارنىڭ قەدىمكى رىۋايىتىدە ، بايلار بىر قوتان مايمۇن باقىدىكەن . ئۇلار ھەر قېتىم كەلگەن ئەتىۋارلىق مېھمانلىرىغا ئەنە شۇ مايمۇننىڭ كاللىسىنى ئېلىپ زىياپەت بېرىشىدىكەن . زىياپەتكە تاللانغان مايمۇننى قوتاندىن سۆرەپ چىقاندا ، قالـ غان مايمۇنلار ئۇنى ئىتتىرىپ چىقىرىپ بېرىشىدىكەن ، ئۇ مايمۇن تاشقىرىغا ئېلىپ چىقىپ كېتىلگەندە ، قالغان مايمۇنلار خۇشال بولۇشۇپ ئويناپ كېتىشىدىكەن ، بۇ يەردە مانا شۇ تەمسىل نەقىل كەلتۈرۈلگەن .

ئەمدى سادىرغا كەلسەك ، ئۇنىڭمۇ كالپاكوۋسكىنىڭ مەپىسىنى تۇتۇپ ئاپىرىپ ، شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ گۇمانىڭ ھاكىمغا تىلخەت ـ ئىقرارنامە يازدۇرۇۋالغان كۈندىن باشلاپ ، بېشىدىن ئۆتكۈزگەن سەرگۈزەشتىلىرى ئاز بولمىدى .

سادىرنىڭ كالپاكوۋسكىنىڭ مەپىسىنى تۇتۇپ ئېلىپ كەلگەنلىكى بەدىلىگە بەرگەن ئىنئامىنى ئېلىپ ، قەلئەدىن قايتقانلىقىنى شۇ كۈنى ، شۇ چاغدا گۇمانىڭ ھاكىمىنىڭ خىزمەتكارى جۇلاڭ قىز ھۇجرا دېرىزىسىدىن كۆرگەنىدى ، ئۇ بۇ ئەھۋالدىن بەكمۇ خۇرسەن بولدى . جۇلاڭ قىز پەخرلىنىش بىلەن سادىرنىڭ نامىنى قايتا ـ قايتا تەكرارلايتتى .

ـــ ۋاي ! . . . ـــ دەپ ، جۇلاڭ قىز تۇيۇقسىز ۋارقىرىۋاتتى . ھۇجرا ئىچىدە ئۇنىڭدىن باشقا ئادەممۇ يوق ئىدى . سادىر باشلىق مەھبۇسلارنىڭ قەلئە ئىچىدىن چىقىپ ، سىرتقا چىقىشتىكى بىرىنچى خان دەرۋازىسىغا كەلگەندە ، يۈز بەرگەن ھېلىقى ۋەقە جۇلاڭ قىزنى ئاشۇنداق قاتتىق چۆچۈتۈپ ۋارقىرىتىشكە مەجبۇر قىلغانىدى . بولۇپمۇ جۇلاڭ قىزغا قاتتىق تەسىر قىلغىنى ، شۇ كۈندىكى مەپە تۇتۇشتىن كېيىن ، مەھبۇسلار بېرىلگەن ئىنئاملارنى قوللىرىدا چاڭگاللىغانلىرىچە قەلئەدىن چىقىپ كېتىپ بارغان چاغدىكى مۇنداق ۋەقە ئىدى :

ـــ سادىر ! ۋاي سادىر ! سەن سادىر ! مەھبۇس ئەمەس ! بۇ سادىر ! ـــ دەپ كارنىيى يىرتىلغۇدەك ۋارقىرىغان چېرىك ئاۋازى ئاڭلاندى . جۇلاڭ قىز ئۇنىڭدىن باشقا ئەھۋاللارنى تولۇق بىلىپ بولالمىدى . سەۋەبى ، شۇ ئەسنادا ھاكىم ئۆز ھۇجرىسىغا كىرىپ قالدى ـ دە ، دەرھال پەنجىرىنى ياپقۇزۇۋەتتى .

ئەسلى ۋەقە مۇنداق ئىدى : جياڭجۈن يامۇلىنىڭ ئات ـ مەپىلىرىنى تۇتۇپ كېلىشكەن مەھبۇسلارغا ئاز ـ تولا يارماق پۇل ئىنئام

بېرىلگەنىدى . ئۇلار بۇ يارماقلىرىنى ئامالسىز دېگۈدەك قوللىرىدا سقىمداپ تۇتۇۋېلىشقانىدى . چۈنكى ، ئۇلارنىڭ ئۇستىدىكى مەھبۇس كىيىملىرىنىڭ ھېچقانداق يېرىدە يانچۇق يوق ئىدى . شۇڭا ، مەھبۇسلار يارماقلىرىنى ئوچۇق ـ ئاشكارا ھالدا ئالىقانلىرىدا سقىمداشقانلىرىچە كېتىپ بېرىشاتتى . ئاچ كۆز چېرىكلەر بايىلا ، مەھبۇسلارنىڭ چاڭگاللىرىدىكى يارماقلارنى ئۆز يانچۇقلىرىغا چۈشكەندەك ھېس قىلىشاتتى . چېرىكلەر ئۆز مۇددىئالىرىنى مەھبۇسلار قەلئە دەرۋازىسىدىن سېپىل سىرتىغا چىقىشى بىلەنلا ئىشقا ئاشۇرۇشماقچى ئىدى . « تەدبىرنى تەقدىر ئۆرۈۋېتىپتۇ » دېگەندەك ، شۇ ئەسنادا بۇ يارماقا قارايدىغانغا ھېچكىمنىڭ چولىسى تەگمەيدىغان بىر ئەھۋال يۈز بەردى .

يارماقلارنى سىقىمدىۋالغان بۇ مەھبۇسلارنىڭ كۆپىنچىسى ، بۇ قەلئەنىڭ ئىچىنى ئۆز ئۆمرىلىرىدە بىرەر قېتىممۇ كۆرۈپ باقمىغانلار ئىدى . ئۇلار مۇشۇ قايتىۋاتقان چاغلىرىدا چېرىكلەر « جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا » دېگەندەك ، كۆز قىرىنى مەھبۇسلارنىڭ قوللىرىدىكى يارماقلاردىن ئۈزمەي ، ئۇلارنىڭ قولىدىن كۆپرەك يارماق يۇلۇۋېلىشقىلا قارىتاتتى . شۇنداق بولغاچقا ، مەھبۇسلارنىڭ قانداق مېڭىپ ، نېمىلەرنى ئويلاپ كېلىشىۋاتقانلىقلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ كارى يوق ئىدى . مەھبۇسلار بولسا ئۆزئارا قەلئە تۇغرىسىدا مۇنداق تەسىراتلارنى ئوچۇق ـ ئاشكارا بايان قىلىشۋاتاتتى :

ــ پاھ ، پاھ ! قاراڭلار بۇ مەر ـ مەر تاشلارنى . ئەنە ئۇ ھەر بىر بىنا ، ھەر بىر ھۈجرا ئۇستىدىكى پارقىراق كومزەكلەر ، يالتىراق ساپال قاچىدەك ياسالغان نەقىشلەرنىڭ كۆپلىكىنى كۆرمەمدىغان . بايا شۇ « ئوڭدا ياتقان گىردە يەر ، ئىشلەپ تاپقان جىگدە يەر » دېگەندەك ، بىزنىڭ بولسا يىگۈدەك ئېشىمىز يوق . يا بېشىمىزدا شاپاق دوپپا يوق ، يا لايدا

ياسىغان ساپال تاۋاقمۇ يوق. ئۇلارغا ئەيش ـ ئىشرەت، ئويۇن ـ تاماشا ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرغان. بىز هەممە تاپقان ـ تەرگىنىمىز، ئەمگەك مېۋىلىرىمىزنى سەرپ قىلىپ، ئۇلارنى مۇشۇنداق پاراغەتلىك كۈنگە ئىگە قىپتىمىز ـ دە!

ـــ ئاغىنە، «پۇل بايغا، سۇ سايغا» دېگەننى ئاڭلىماپمىدىڭ! قارا، ئۇلارنىڭ هەر بىرىنىڭ ئىشىك ئالدىلىرىغىچە دېگۈدەك ياستىشۋالغان گۈمبەزلىرىنىڭ هەيۋەتلىكىنى. ئۇلار ئۆز يەرلىرىدە چوقۇنىدىغان بۇتلىرىنىمۇ بۇ يەرگە بىللە ئېلىپ كېلىشىپ، بۇتلىرىنى قەدىرلەپ، ئاشۇ گۈمبەزلەرنى شۇ بۇتلارنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن ياسىتىپ چىقىشقان دېگىنە!...

ـــ چۈشەندىم ئاغىنە. ئۇلار هەتتا بۇتلىرىنىمۇ بىزنىڭ قان ـ تەر ـ ېمىز بىلەن بېزەۋاتىدۇ. ئۇنى خۇددى زېمىنىمىزنىڭ قۇتقۇزغۇچىسىدەك قەدىرلەپ كۆپەيتىۋاتىدۇ.

ـــ پاھ، پاھ! نېمىدېگەن سانجاق ئادەم بۇ! ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى هەممىسىلا قوللىرىدا بىردىن قورال تۇرمامدۇ، قارا. ئۇلارنىڭ هەممىسىلا چېرىكلەرمىدۇ يا.

ـــ ئۇلار يېقىندىن بۇيان تازىمۇ كۆپىيىپتۇ. ئاۋۇ سېرىق كىيىملىك، ئىككى مۇرىسىگە ئۆزلىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان سېرىق بىر نېمىلەرنى تاقىۋالغانلار يېڭىدىن كەلگەنلەر. ئۇلار، هېلى بىزلەرگە ياخشىچاق بولۇپ، ئىنئام يارماق ئالدۇرۇپ بەرگۈزگەن سېرىق ئەلچىنىڭ چېرىكلىرى.

ـــ هە، بۇنداق دە، بۇ قارا چېرىكلەر ئۆزلىرى قوزغىلاڭچىلارغا تەڭ كېلەلمەي، ئەمدى بۇ سېرىق چېرىكلەرنىمۇ ئەكىلىپ بىزگە قارشى جەڭگە سالىدىكەن دېگىنە!...

ـــ ئاغـنـنـه ، قورقۇپ كەتمە . ئۇلارنىڭ كارىمۇ چاغلىق . ئېسىگدە بـولـسۇنـكى ، يەر ـ سۇ ئىگىسىنىڭ يۇرىكىدەك چوڭ ، قۇدرەتلىك يۇرەك يـوق . ئازغـۇن ـ تـازغـۇنلارنـىڭ بولسا قۇشقاچنىڭ يۇرىكىچىلىك يۇرىكى يوق دېگىنە . شۇڭا ، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئەنە شۇنداق مەرمەر تاشلار ، ئاسمان بـويـى ئېگـىـز سـېپىللار ئىچىگە يوشۇرۇشىدۇ ، قوللىرىدىن بولسا قورالنى چۈشۈرمەيدۇ ، ئاغزىلىرىدا قۇرۇق ھەيۋە . . .

ئۇلار بـىـلـەن بـىـللـە كـېـتـىـپ بـارغـان سـادىـرمۇ بۇ گەپلەرنى ھۇزۇرلىنىپ تىڭشاپ كېتىپ باراتتى . مۇشۇنداق ئەھۋالدا ، سادىرنىڭ ئوي ـ خـىـيـالـى تـېـخـىـمۇ چوڭقۇرلىشىۋاتاتتى . ئۇ بايانتىن بېرى ، ھاكىمنىڭ ھۇجـرىـسـىدىن چىققاندىن تارتىپ ، تاكى ئۆزلىرى يېتىپ كېلىش ئالدىدا تـۇرغـان قـەلئەدىـن چـىـقىدىغان خان دەرۋازىسى ئالدىغا يېتىپ كەلگۈچە بـولـغـان ئارىلىقتىكى قەلئە قوۋۇقلىرىنىڭ ھەر قايىسىنىڭ ئايرىم ـ ئايرىم نـېـمـە ۋەزىـپىلەرنى ئىجرا قىلىدىغان ئورۇن ئىكەنلىكلىرىنى ، ھەتتا مۇشۇ ئارىـلـىـقلاردا تـۇرۇۋاتقـان ، قـەلئە ئىـچـىـدىـكـى سېپىل قوختىلىرىدىكى چـېـرىـكلەرنىڭ سانى ، ئۇلارنىڭ قورال ـ ياراقلىرىنىڭ تۇرلىرىگە سەپسېـلىپ ساناپ ، كۆڭلىگە تېخىمۇ چوڭقۇر ئورناتماقتا ئىدى .

مـانـا ، كـېـلـىـۋاتـقـان مـەھـبـۇسلارنـىـڭ ئالـدىـنـقىلىرى قەلئەدىن چـىـقـىـشـتـىـكى بىرىنچى دەرۋازا ئالدىدا دەرۋازىۋەن چېرىكلەر تەرىپىدىن تـوخـتـىـتـىـلـدى . مـەھـبـۇسلارنىڭ ئالىقانلىرىنى ئېچىپ قوللىرىنى ئېگىز كـۆتـۇرۇشكە مەجبۇر قىلىشقانلىرىدا ھەممە مەھبۇسلارنىڭ كاللىسى خىيالـدىـن خـالـى ئىـدى . « راخـمـانـنـىـڭ ئېـشـىـدىن شەيتانلار قىزغىنىپتۇ » دېـگـەنـدەك ، ھەممىدىن قىزىق يېرى ـــ بۇنىڭدىن بۇرۇن ئالىقىنىنى ئاچـ قـۇزمـايلا قـول كـۆتـۇرگـۈزىـدىـغـان دەرۋازىـۋەن چـېـرىـكـلـەر بۇ قېتىم مـەھـبـۇسلارنىڭ ئالىقانلىرىنى ئاچقۇزۇپ قول كۆتۈرگۈزدى . شۇ ئارقىلىق

مەھبۇسلارنىڭ ئالىقانلىرىدىكى ھارى - يوق يارماقلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆز چۆنتەكلىرىگە چۈشۈرۈۋېلىشنى قەستلىگەنىدى. بۇ ھال مەھبۇسلارنى ئېلىپ ماڭغان ۋە كۆڭۈللىرىگە مەلۇم مۇددىئانى پۈكۈپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ نىيەتلىرىگە ئىنتايىن زىت بولۇپ تۇيۇلغانىدى. ئامال قانچە، شۇ مەيدانىنىڭ ئۆزىدە بولسا، مەھبۇسلارنى يالاپ كېلىۋاتقان چېرىكلەردىن دەرۋازىنىڭ چېرىكلەر ئۈستۈن تۇراتتى. شۇڭا، خەپ! دەپ لەۋلىرىنى قاتتىق چىشلەشتىن باشقا، ئۇلاردا باشقا ئامال يوق ئىدى. ئىنئام بېرىلگەن يارماقلار ھەر بىر مەھبۇسنىڭ ئالىقانلىرىدىن شاراقلاپ چۈشكەنىدە، ئوخشاش بولمىغان ۋەزىپىدە تۇرۇۋاتقان بۇ چېرىكلەرنىڭ كاللىلىرىدا ئوخشاش بولمىغان نەپسانىيەتچىلىك مۇددىئالىرىنى قوزغىدى.

ئالىقىنىنى ئېچىپ قول كۆتۈرۈش نۆۋىتى سادىرغا كەلگەندە، ئۇ ئالقىنىنى شۇنداق ئېچىپ قول كۆتۈرۈۋېدى، ئۇنىڭ ئالقىنىدىن بىرمۇ يارماق يەرگە چۈشمىدى. ئەسلىدە ئۇ ئۆزىمۇ يارماق ئالمىغانىدى. شۇ تاپتا دەرۋازىنىڭ چېرىكلەر سادىردىن قاتتىق گۇمانلاندى. ئۇلارنى يالاپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرمۇ بۇ ئەھۋالغا قىزىقىش بىلەن قاراپ سادىرغا يېقىنلاشتى. ھەر ئىككىلا تەرەپتىكى چېرىكلەرنىڭ ئېسى - يادى ئۇنىڭ يارماقنى قەيىرگە يوشۇرغانلىقىغا قارىتىلغانىدى. شۇڭا، جىياڭجۇن يامۇلى تەرىپىدىن بېرىلگەن مەھبۇسلار كىيىمىنىڭ قانچىلىك سېسىق پۇراقلىرىغىمۇ شۇ تاپتا چېرىكلەر پەرۋامۇ قىلمايتتى. چۈنكى، مەھبۇسلار يىل بويى ئۇستىبېشىنى يەڭگۈشلىمەيتتى. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ ئەسلىدىكى ئاق ماتا كىيىمى قاتمۇ - قات كىر تۈپەيلىدىن، ئاقتىن پارقىراق قارا قوڭۇرلۇققا ئۆزگىرىپ، بەئەينى ماي قاپقىنىڭ تۈسىنى ئالغان قېلىن تاغارغا ئوخشاپ قالغانىدى. دېمىسىمۇ بۇ كىيىملەردىن چىققان ئاچچىق تەر پۇراقلىرى ھەددىدىن زىيادە گۈپۈلدەپ دىماقنى يارغۇدەك قىلاتتى. ئادەتتە مەھ-

بۇسلارغا چېرىكلەرلا ئەمەس ، ھەتتا خان جەمەتلىرىنىڭ ھەر قانداق ئادىمى يېقىنراق تۇرۇپ سۆز قىلىشتىنمۇ سەسكىنىشەتتى . بۇ يەردە بولسا ، ھەر ئىككىلا تەرەپ چېرىكلىرىنىڭ يەردە چېچىلىپ ياتقان يارماقلار نەپىسىنى تاقىلدىتىپ ، كۆزلىرىنى قىزارتىپ بىر ـ بىرىگە خىرىس قىلدۇرماقتا ئىدى .

ـــ ئېيىت ، سەندىكى يارماق نەدە ؟! يارماقنى قەيىرىگە يوشۇردۇڭ ؟! . . .

دەرۋازىۋەن چېرىكلىرىدىن بىرەيلەن سادىرغا شۇنداق دەپ ۋالاقلاپ سۆزلەپ ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ بېشىدىن تا پۇتىنىڭ ئۇچىغىچە ساق قويماي سىلاشتۇرۇپ ئاختۇرۇپ چىقتى . بۇ چاغدا سادىرنىڭ ئالدى ـ كەينىدە تۇرغان مەھبۇسلار خۇددى ئاتا ـ ئانىسىنى ئۇزىتىپ قويۇش ئالدىدا تۇرغان ئۇۋىدىكى قۇش بالىلىرىدەك سادىرغا تەمىلىپ قاراپ تۇرۇشاتتى . لېكىن ، بىرىمۇ ئېغىز ئېچىپ ، بىر نېمە دېمەيتتى . مۇشۇ ئىپادىلىرىنىڭ ئۆزى ھازىرقى جىددىي پەيتتە سادىرنى قوغداشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك چارىسى ئىدى . شۇنداق بولغاچقا ، ئۇلار خېلىغىچە ئېغىز ئاچماي چىڭ تۇرۇشتى . ئاخىر مەھبۇسلارنىڭ سەۋرى قاچىسى توشۇپ ئېشىشقا باشلىدى ، ھەر قانداق سەۋرى ـ تاقەتنىڭمۇ چېكى بار ئەمەسمۇ . شۇ تەرىقىدە سادىرنى ئاختۇرۇش ، يارماقلارنى نەگە يوشۇردۇڭ دەپ سوراقتا تارتىش تېخىمۇ جىددىيلەشتى . ئاچكۆز چېرىكلەر بايىقىدەكلا ئۇنى ئارقىمۇ ئارقا ئاختۇرۇپ ، ۋارقىراپ ـ جارقىراپ بىر نېمىلەرنى دەپ سادىرغا تىلمۇ سالدى . لېكىن ، بۇ قېتىم سادىر پۈتۈنلەي گاچا قىياپىتىگە كىرىۋالدى ـ دە ، ئۇن ـ تىنسىز تۇرىۋەردى . شۇ چاغدا باش دەرۋازىۋەن چېرىك نېرى تەرەپتىكى كۆزەتخانا ئىچىدىن چىقىپ كەلدى . قارىماققا ئۇ ياشانغاندەك كۆرۈنەتتى . كۆرۈنۈشىمۇ ئۆمسە ئىدى .

ئۇنىڭ قورۇلۇپ ئالدىغا ساڭگىلاپ كەتكەن بادام قاپاقلىرى ھەر ئىككىلا كۆزىنى خۇددى بىر تال قارا سىزىقتەك كۆرسىتىپ يېپىپ تۇراتتى. ئۇ چىقىپلا ئىككى قولىنىڭ ئالىقىنى بىلەن پېشانىسىنى توسۇپ تۇرۇپ، كۆز ئالدىدىكى سادىرغا تىكىلدى. شۇ ئەسنادا، ئۇنىڭ دىققىتىنى سېپىل سىرتىدىن تاكى باش دەرۋازىسىغىچە تۇرغان ئورۇنغىچە قاقىردەك قاتار تۇرۇشۇپ، چېرىكلەرنىڭ بىر - بىرىگە قۇلاق قېقىشىپ بەرگەن خەۋىرى بۆلۈنۈۋەتتى. باش دەرۋازىسىغا يېنىدىكى چېرىكنىڭ ئۇنىڭغا يېقىن كېلىپ ئەنە شۇنداق قۇلاق قېقىپ خەۋەر بېرىشىنى بىردىنلا ئاچچىق بىلەن سىلكىۋەتتى. چېرىك ئامالسىزلىقتىن ئۇنىڭغا پەس ئاۋازدا:

— مۇللا ئاتلىق بىرەيلەن ئەلچى كالپاكوۋسكىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ئوردىغا چاقىرتىلىپتىكەن، ئۇنىڭغا ئۆزلىرى رۇخسەت قىلامدىلەر كىن؟... — دېگەنىدى، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان سادىرمۇ بۇ مانجۇچە سۆزنى تولۇق ئاڭلىدى. ئۇ ئۆز ئىچىدە «مۇللا ئاتلىق» دەپ ئويلىنىپ تۇراتتى، باش دەرۋازىسىغا يېنىدىكى چېرىكنى جاۋابسىز قويۇپلا، سادىرغا قاراپ:

— ئالىقىنىڭنى ئاچ!؟ — دەپ ۋارقىرىدى. سادىر دەرھال ئالقىنىنى ئېچىپ كۆرسەتتى. باش چېرىك تېخىمۇ ئاچچىق ۋارقىراپ:

— بارماقلىرىڭنى كەڭ ئاچ، — دەپ، ئىككىنچى قېتىم تېخىمۇ قاتتىق ۋارقىرىغاندى، سادىر ھەر قانچە قىلىپمۇ، قالغان بارماقلىرىغا تەڭ قىلىپ، ئوڭ قولىنىڭ ئوڭ چىمەلتىكىنى يېيىپ ئاچالمىدى. قولىنىڭ ئوڭ چىمەلتىكى خۇددى ئىلغۇچتەك ئەگرىلا تۇراتتى. بۇ چاغدا باش چېرىك ئۇنىڭغا بېشىدىن ئايىغىچە يەنە بىر قۇر زەن سېلىپ بولۇپ:

— سەن سادىر، راستمۇ!؟ — دەپ تۇيۇقسىز ۋارقىرىۋەتتى. بۇ چاغدا مەھبۇسلارمۇ، چېرىكلەرمۇ ھاڭ - تاڭ بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتى.

سادىرمۇ ئۇنىڭغا شۇنداق دەرغەزەپ بىلەن تىكىلگەنىدى . ئۇنىڭ قارا زىقچىدەك كۆرۈنىدىغان كۆزىدىن بۇ قېتىم ئۇنى سادىر تونۇۋالدى . بۇ- نىڭدىن ئالتە يىل بۇرۇن سادىر ئون ئىككىنچى قېتىم كۈرە يامۇلى زىنداڭغا تاشلانغاندا داتاڭغا تارتىپ ، ئوڭ قول چىمەلتىكىدىن سىم ئار- قاندا باغلاپ ، تورۇسقا ئاسقان جاللات دەل مۇشۇ ئىدى . شۇ قىيناق جازالاش تۈپەيلىدىن ، سادىرنىڭ بارمىقى ئېچىلماس بولۇپ ساقايغانىدى . مۇشۇنداق ۋەھشىيانە جازالاشلاردىن كېيىن پەقەت سادىرنىڭ بارمىقلا ئىلمەك بولۇپ ساقايغان بولۇپ ، قالغان بىگۈناھ جازالانغانلارنىڭ ھەممە- سىنىڭ دېگۈدەك بارماقلىرى ئۇزۇلۇپ چولاق بولۇپ قالغان ، بەزىلىرى ئۆلۈپ كەتكەنىدى . بۇ ئېچىنىشلىق كەچۈرمىشلەرنى باش چېرىك تازا ئوبدان بىلەتتى . شۇنىڭدىن باشلاپ سادىرنى تېخىمۇ ئېنىق تونۇۋالغانىدى . سادىر بۇ ئەبلەخ جاللاتتىن قانداقلىكىن بولمىسۇن بىر ئا- مال بىلەن قۇتۇلمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئويلاۋاتاتتى ، مەھبۇسلار خۇددى سادىرنىڭ ئېچىدىكىنى بىلىۋالغاندەك ، باش چېرىك قايتا « سادىر ! » دەپ قاتتىق ۋارقىرىشى ھامان ھەر قايسىسى بىردىن چېرىككە ئۆزلىرىنى ئېتىشتى ـ دە :

ـــ سادىر ئاكا قېچىڭ ! تېز قېچىڭ ! بۇ جاننى بىز سىز ئۈچۈن ئاتىدۇق ! . . . سىز ئۈچۈن جېنىمىز پىدا ! . . . ـــ دېيىشتى . شۇئان كۈرە دەرۋازىسى ئالدىدا قىيامەت جەڭ باشلىنىپ كەتتى . سادىرمۇ قاراپ تۇر- مىدى ، چېرىكلەرنى بىرىنىڭ ئۈستىگە بىرىنى ئۇرۇپ يىقىتىپ ، ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن ھەسسەپ چىقىپ كېتىۋاتاتتى . مانا ھازىر دەسلەپ ئۇلارنى تورىۋالغان بىرىنچى خان دەرۋازىسىدىن قانلىق ئېلىشىشلار ئارقىسىدا ئۆزى ھەم مەھبۇسلار بۆسۈپ ئۆتۈشتى . بىر دەمنىڭ ئىچىدە قەلئەنىڭ ئىچى ۋە سىپىل قوختىلىرىدىمۇ ئوق ياغدۇرۇلۇپ ، قىيا ـ چىيا كۆتۈرۈلۈپ ، قىزىل

قانغا بويىلىپ كەتتى .ئەمدىكى گەپ ، سىپىل سىرتىغا چىقىدىغان ئىك كىنچى دەرۋازىدا قالغانىدى . « سادىر ! » دېگەن بۇ ئىسسىم پۈتۈن قەلئەنى زىلزىلىگە سېلىۋەتتى . چۈنكى ، ئۇنى قەلئەدىن چىقارماي تۇتۇۋېلىش يارلىقى ئاللىقاچان بېرىلىپ بولغانىدى . شۇڭا ، مەھبۇسلار قېچىپ چىقىپ كەتمەكچى بولغان ئىككىنچى خان دەرۋازىسىلا ئەمەس ، سىپىل سىرتىغا چىقىدىغان قالغان ئالدى ـ كەينى دەرۋازە ، يوچۇقلارنىڭ ھەممىسى بىردەك پۈتۈن كۈچ بىلەن بېكىتىلگەن ئىدى . بولۇپمۇ ئۇلار قېچىپ چىقماقچى بولغان دەرۋازا ئىنتايىن پۇختا بېكىتىلىپ ، ئۇ يەرگە بىر دەمنىڭ ئىچىدە چېرىكلەر تەرەپ ـ تەرەپتىن يېغىپ كېتىشكەنىدى . ئۆلگەنلەر ئۆلۈپ ، ھايات قالغان مەھبۇسلار سادىرنى ئوتتۇرىغا ئېلىشىپ ، بار كۈچلىرى بىلەن دەرۋازىنى ئىتتىرىپ ئاچماقچى بولۇشتى . شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ كەينىدىن چېرىكلەر يەنە قوغلاپ كېلىشتى . بۇ قېتىم ئۇلار ئوق ئېتىشمىدى ياكى قىلىچلىرىنى ئويناتمىدى ، ئوقيالىرىنمۇ چەنلەپ ئېتىشماي ئالغا ئىلگىرىلەپ ، مەھبۇسلارغا يېقىنلاپ كېلىۋەردى . شۇ ئەسنادا ئىلگىرىلەپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ باشلىقى :

ــ سادىرنى چىقىرىپ بېرىڭلار ، بىز سىلەرنى ئوققا تۇتمايمىز ، بۇ جىياڭجۇننىڭ يارلىقى ! ــ دەپ ۋارقىرىدى . ئاندىن يەنە :

ــ مۇبادا سادىر ئۆزىنى ئاشكارىلىمايدىكەن ، بۇ تۇرغان مەھبۇسلارنىڭ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلاشقا قادىرمىز ! ــ دەپ ۋارقىرىدى .

بۇ ۋارقىراپ ـ كاركىراشلار مەھبۇسلارنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ چىقمىدى . ئۇلار ھەدەپ دەرۋازىنى ئىتتىرىۋاتاتتى . سادىر قېرىنداشلىرىنى دەپ ، بۇنىڭدىن بۇرۇن تالاي ـ تالاي جەڭلەردە ئۆزىنى بۇ ياۋۇزلارغا تۇتۇپمۇ بەرگەنىدى . بۇگۈن يەنە شۇنداق تۇتۇپ بېرىشنىمۇ ئويلايتتى .

ئەمما، هېلىقى جان يېرىگە يوشۇرۇپ يۆگەپ باغلىۋالغان گۈەنتۇك ھا-
كىمنىك ئىقرارنامىسى بويىچە، سۇلتانلىق ئوردىسىدا چوك تازىلاش ئېلىپ
بېرىش مۇددىئاسى ئۈنى يەنىلا بۇ يەردىن ساق قۇتۇلۇپ چىقىشقا دەۋەت
قىلاتتى. شۇ ئەسنادا مەھبۇسلار: « ھە! ـ ھۇ! ـ ھە ـ ھۇ! سادىر ئاكام
ئۇچۇن!... ھە ـ ھۇ! جېنىمىز پىدا! » دېيىشىپ دەرۋازىنى ئىتتىرىش-
كىنىچە ۋارقىرىشماقتا ئىدى. بۇنىڭدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن سادىر ئۆزىمۇ
يۇتۇن كۈچىنى ئىشقا سېلىپ مەھبۇسلارغا قوشۇلدى. دەرۋازىنى شۇنداق
كۈچ بىلەن ئىتتىرىشىۋېدى، ئىككى تەرەپتىكى تۆمۇر قاپقاق بىردىنلا سې-
پىل ئۆرۈلگەندەك تاراسلاپ يەرگە ئۆرۈلۈپ چۈشتى. ئۇلار خۇددى
رىۋايەتلەردىكى « قاراڭغۇ كويىقاپ ئاغزىدىن قۇتۇلغان » دەك، سېپىل
سىرتىدىكى قەلئەگە بىراقلا ئېتىلىپ چىقىشتى.

مانا ئىشنىڭ چاتىقى قەلئە سىرتىغا پىلانلانغانىكەن. سېپىلنىڭ
ئۈستى، ئىككى تەرىپى پۇتۇنلەي قوراللانغان چېرىكلەر بىلەن تولغان
ئىدى. ئۇلار دەۋازىنىڭ ئۆرۈلۈشى بىلەن دەسلەپ قورقۇپ ئۆزلىرىنى
دالدىغا ئېلىشقان ئىدى، بۇ ئەسنادا مەھبۇسلار ئۇنىمىغىنىغا قويماي سا-
دىرنى يوشۇرۇنچە قاچۇرۇۋېتىشتى. ئۆزلىرى بولسا ھېلىقى كەينىدىن
قوغلاپ كەلگەن چېرىكلەر بىلەن جان تىكىپ ئېلىشتى. مانا ئا-
خىرىدا جىياڭجۇن چېرىكلىرىمۇ ئوق چىقىرىشتى، تەرەپ ـ تەرەپتىن
ئوقيالىرىنى ئېتىشىپ، قىلىچلىرىنى قانغا بوياشتى. بىرمۇ مەھبۇسنىڭ تى-
رىك قالمىغانلىقىغا كۆزى ئىمىن تاپقاندىلا، ئۇلار ئوق ئېتىش، ئوقيا
ـ نەيزە ئېتىشلىرىنى توختىتىپ قايتىشتى.

ـــ قىساس، ـــ دېگەن بىر سادا خۇددى يەر ئاستىدىن پارتلاپ
چىققاندەك، سېپىل سىرتىدىكى قارىياغاچلىق ئارىسىدىن بومبىدەك
گۈلدۇرلەپ چىقتى. مانا بۇ سادا سادىرنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئۇ بىر قولىدا

گۈەنتۈگۈنىڭ ئىقرارنامىسىنى مەجبۇرىي تۈتۈپ ، يەنە بىر قولىدا ئۆزى ئولتۇرغان جايدىكى قارىياغاچ تۈۋۈكىگە تاشلارنى سانىماپ ، ئۈستى ـ ئۈستىگە تىزىۋاتاتتى . ئۇ ئاخىر ئىككى يۈز يەتمىش ، دەپ تاش سانىشنى ئاخىرلاشتۇردى . بۇ سادىرنى قۇتقۇزۇش يولىدا ئۆز جانلىرىنى قۇربان قىلغان ھېلىقى مەھبۇسلارنىڭ سانى ئىدى . ھەر بىرىگە بىردىن تاش قويۇپ ، دۇئا ـ تىلاۋەت ئوقۇدى . ئاندىن ئۇ ، ئولتۇرغان ئورنىدىن دەس تۇردى ـ دە ، قولىدىكى ئىقرارنامىنى غەزەپتە قايتا مەجىقلىدى .

ـــ قېنى سەنلەر بىزنىڭ ئۇرۇق ـ پۇشتىمىزنىڭ يىلىكىدە ئەيش ـ ئىشرەت قۇرۇپ تويۇشماي ، قىردىڭ ـ چاپتىڭ ، ئەمدى ئۇنى ئاز دەپ ، ئۆز پۇشتىمىزنى ئۆزىمىزگە قارشى سالماقچى بولۇشۇۋاتسەن . قېنى سەنلەرمۇ بۇ ئويۇنلىرىڭنى ئويناپ باق ، مەنمۇ سەنلەرگە قارىتا ئۆز يولۇمنى قىلىپ باقاي ، سەنلەر بىزلەرگە يېڭىدىن سېلىشماقچى بولۇشقان « موللام » بارمۇ ، باشقا تايغانلىرىڭ بارمۇ ، قېنى كۆرۈپ باقايلى ! . . . ـــ دېدى ـ دە ، غەزەپ بىلەن كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپمۇ قويماي قارىياغاچلىق تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى .

※ ※ ※

سادىر تۇرغان ئەنە شۇ قارىياغاچلىقتىن چىلپەڭزە قەلئەسىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى . سادىر ئۇنىڭ قەلئەسىنى پىيادە ئادەمگە يېرىم كۈنگە يەتمەيدىغان يول ئىدى . سادىرغا بولسا بۇ يول ئادەتتە كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە بولغان ئارىلىقتا بېسىپ ئۆتۈپ كېتىدىغاندەكلا بىلىنەتتى . بۇ قېتىم بولسا ئۇ ، بۇ يولنى ساق بىر ھەپتىدە ئاران بېسىپ تۈگەتتى . بۇنداق بولۇشىنىڭ سەۋەبلىرى ئاز ئەمەس ئىدى :

سادىر بايانداي قەلئەسىگە كەتتى ، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغان سۇلتانلىق ئوردىدىكى ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن مەخمۇتخان ئاۋۋالقى

قۇتراتقۇلۇقلىرىدىن ئېشىپ چۈشكۈدەك پىتىنە ـ پاسات ، ئۆسەكلەرنى تەرەپ چاچقاندەك سۇلتانلىق ئوردىنىڭ ئىچىگە چېچىۋەتتى . ھەتتا ، بەزى كىشىلەرنى مەلۇم مۇددىئاسى ئۈچۈن پۇل بېرىپ سېتىۋېلىشتى . توي ـ تۆكۈن ، نەزىر ـ چىراغ ، مەسچىتلەردە سادىرغا ھەر تۈرلۈك بوھتانلارنى چاپلاپ يالغان سۆز ـ چۆچەكلەرنى تارقاتتى :

ـــ سادىر ئىمانسىز خوتۇننى ئېلىپ ، ئوتتۇز يىل قىلغان ئەجرە ـ ئىبادەتلىرىنى بىر يارماقتا ئالغۇسىز قىلىۋەتتى . ئۇنى ئاز دەپ ، ھە دېسىلا مۇسۇلمان نارەسىدە پەرزەتلىرىمىزنىڭ بېشىنى ئېلىپ ، مەسىلەنگە ، غىياسىددىننى شۇنداق قىلىپ ، كۈپارلار ئوردىسىغا تەزىم قىلىشقا كۈنىگە ئون قېتىم باردىغان بولدى . « قان بىلەن كىرگەن خۇي ، جان بىلەن چىقدۇ » دەپ ئۇنىڭ بالا ۋاقتىدىكى ئوغرىلىقلىرى يەنە باشلاندى . ئۇ ئەمدىلىكتە كۈپارلارنى ئاياپ قويۇپ ، يېتىم ـ يېسىر مۇسۇلمانلارغا سۇلتانلىقنىڭ بەرمەكچى بولۇۋاتقان ئات ـ كاللىرىنى ئوغرىلىدى . يالغاندىن ، بۇ ياخشى ئادەملەر دەپ ، ئوردىمىزغا قايتىدىن ئۆزىدەك ئوغرىلارنى توپلاپ كىرگۈزدى .

سادىر بايانداي قەلئەسىگە كەتكەن ئون نەچچە كۈن ئىچىدە مۇشۇنداق پىتىنە ـ ئىغۋا گەپلەر سۇلتانلىق ئوردىنىڭ ئىچى ـ سىرتى ۋە سۇلتانلىق قارىمىقىدىكى يىراق ـ يېقىن يېزا ـ قىشلاق ۋە تاغۇ ـ تاشلارغىچە پۇر كەتكەندى . بۇ ئىغۋالارنىڭ تۈرتكىسى بىلەن ، بۇنىڭ سىزمۇ سادىرغا ئوغسى قاينىپ تۇرغان مەزمەزات تېخىمۇ ئۆچەكەشتى . ئۇ ھە دېسىلا « سادىرنى تاپ ! » ، « سادىرنى ئوردامغا كىمكى تىرىك تۇتۇپ كېلىدىكەن ، ئۇنىڭغا بىر تاۋاق ئالتۇن ئىنئام بېرىمەن ! ئوغلۇم غىياسىددىننىڭ كاللىسىنى قانداق ئېلىۋەتكەن بولسا ، ئۇنىڭ كاللىسىنىمۇ شۇنداق ئالمىسام ، ئاتامنىڭ بالىسى بولماي كېتەي ! » دەپ ئوچۇق ـ ئاشكارىلا

سۆزلەيدىغان بولدى. ھەتتا سادىرغا يېقىن يۇرگەن ئۇنىڭ ئەل - ئاغىنىلىرىدىن ئابدۇرۇسۇل، ئەلى ئەمرلەرنىڭ، نەسىردىن قازى، روزى مۇپتىلارنىڭ بۇرۇن بەزىدە گەپلىرىنى ئاڭلىسىمۇ، ھازىر پۈتۈنلەي ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىماس بولدى. ئۇلارنىڭمۇ بىر نەچچە قېتىم دىلىنى ئاغرىتتى. سادىرنىڭ يېقىندا بايانداي قەلئەسىگە كەتكەن پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، سادىر قايتىدىن كېڭەيتكەن پىدائىيلار قوشۇنىنى تارقىتۋەتتى. گاڭگۇڭ باغىنى سەركەردىلىكتىن ئېلىپ تاشلىدى. نازىمنى ھۇجرىسىغا كېچىلەپ بېسىپ كىرىپ، ئۇرۇپ زەخمىلەندۇردى. ئەخمەتخان خۇجا بەگ بىلەن مەخمۇتخان سۇلتانلىق ئوردىسىدا بۆلگۈنچىلىك سالدى. بولۇپمۇ سۇلتانلىق ئوردىسىدىكى سۇلتان ئورۇنباسارى ياگورنى قۇتۇرتىپ، ئۇنىڭغا:

— سادىر بولسىلا ساڭا كۈن يوق، ئۇ سېنىڭ پۇقرالىرىڭنى چىلىپەڭزە قەلئەسىدە قىرىۋەتكەن ئەمەسمۇ، ئۇ يەردىكى تۈڭگانلار قەبرىستانلىقى ئۇنىڭ شاھىدى ئەمەسمۇ. ئۇ بۇ قېتىم سېنى سۇلتان ئورۇنباسارلىقىدىن ئېلىپ تاشلىماقچى. پەقەت ئۆز ئادەملىرىدىن باشقا ھەممىمىزگە چىش - تىرنىقى بىلەن ئۆچ بىر نەرسە، — دېگەن بۇ پىتنە پاسات، بوھتانلار ياگور باشلىق تۇڭگانلار قوشۇنىنى ھەقىقەتەن سادىرغا بەكمۇ ئۆچەكەشتۈردى. يەنە، ئۇ «قەيەردىلا بولسا، بىز مۇسۇلمانلار يەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋلادى، قەيەردە مۇسۇلمان بولىدىكەن، بىز ئۇلارنى دوست تۇتىمىز، ئۇلار بىزنىڭ دىنىي قېرىنداشلىرىمىز. مەسىلەن: تۇركىستان، ئەرەبىستان، ئەزەربەيجان قاتارلىقلار» دەپ، ئۆزلىرىنىڭ پاشىسىنى قورۇپ، ئۆز مەنپەئەتلىرى يولىدا ئەركىن - ئازادە ئىشلىشىگە يول ئاچماقچى بولدى. ئەخمەتجان خوجا بەگ قارا نىيىتى يەنىمۇ ھەددىدىن ئاشقان ھالدا ئەزۋەيلەپ گەپدانلىق قىلدى: «بىز مۇسۇلمانلار

قان تۆكۈشنى خالىمايمىز ، شۇڭا ئۇرۇش قىلمايمىز ، بولسا بىزگە تىنچلىق ، توقلۇق كېرەك . بۇنىڭغا كىمدە ـ كىم يول بېرىدىكەن ، ئۇلار بىلەن مەڭگۈ بىللە ياشاشنى يولغا قويىمىز . مەسىلەن : يېقىندا بىزگە مانجۇ ھۆكۈمىتى ئاچارچىلىقتىن قۇتۇلۇشىمىز ئۈچۈن ، نەچچە مىڭ سەر پۇل ، ئاشلىق ـ ماي ھەدىيە قىلدى . ئۇلار يەنىلا داۋاملىق بىزگە شۇنداق ياردەم قولىنى سوزماقچى . ئۇلار شۇنداق ياردەم قىلىمەن دەۋاتسا ، ئۇلار بىلەن جەڭ قىلساق بولامدۇ ، ياق ! . . . »

ئۇ ئاشۇنداق تىل ياغلىمىچىلىق قىلىپ نادان خەلقلەرنىڭ كۆزىنى تېڭىپ ، بېشىنى ئايلاندۇرۇپ ، ئۇلارغا ئاز ـ تولا پۇل ، ئاشلىق بېرىپ ، ئالۋان ـ سېلىقلارنى بىر مەزگىل كۆتۈرۈۋېتىشتەك قايمۇقتۇرۇش نەيرەڭنى ئىشقا سېلىپ ، يۇرت خەلقى ئارىسىدىمۇ ئاز ـ تولا بازارغا ئىگە بولۇۋالدى .

مانا شۇنداق ھەر خىل توسقۇنلۇقلار سادىرنىڭ بۇ قېتىمقى بايانداي سەپىرىدىن قايتىپ ، يېرىم كۈنگىمۇ يەتمەيدىغان مۇساپىنى ھەپتە بېسىشىغا سەۋەب بولدى . ھەتتا يولدا ئۇنى : « بىز سېنى تونۇمايمىز ، تېز كۆزىمىزدىن يوقال ، ھېلى بىكار تۇتۇپلا بەرسەك ، سۇلتان مەزەمزات توخۇنىڭ بوينىنى ئۈزۈپ تاشلىغاندەك ، كاللاڭنى تېنىڭدىن جۇدا قىلىدۇ » دەپ ، چىلپەڭزە قەلئەسىدە تۇرغان ئەخمەتخان خوجا بەگ چېرىكلىرى ئۇنىڭغا تەئەددى ياغدۇرۇپ پوپوزا قىلىشتى . سادىر ئۇلارغا سەۋرچانلىق بىلەن يول قويۇپ ، بولۇۋاتقان قۇۋۇلۇق ـ شۇملۇق ئەھۋاللارنى ئەينەن يەتكۈزدى . كەينى تەرەپتىن ئۇنى قوغلاپ كەلگەن باياندايدىكى جياڭجۇننىڭ چېرىكلىرى يا ئۇياققا ، يا بۇياققا يول بەرمەي توسۇپلا ياتتى . ئابدۇرۇسۇل ، ئەلى ئەمىر ، گاڭگۇڭ باقى ، نازىم ، قەمىر دىن خەلپەت يېتەكچىلىكىدە تەشكىللەنگەن پىدائىيلار قوشۇنى سادىرغا

يول ئاچتى . بۇ ئىشلار ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن مەزمەزاتنىڭ يۈرد-
كىگە خىلىلا قادالدى . شۇ چاغنىڭ ئۆزىدە ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن
مەخمۇتخان ئىككىيلەن ئىككى خىل ، ئىككى يوشۇرۇن يارلىق خەت تاپ-
شۇرۇپ ئالغانىدى . ھەر ئىككىيلەن ئوخشاشلا بىر ـ بىرىگە بىلدۈرمەي
ئۇنى مەزمەزاتقا شۇ ھامان يەتكۈزگەنىدى . ئۇ يارلىق خەتنىڭ
بىرىنچىسى :

« تېزدىن سادىر قولغا ئېلىنسۇن . . . »

ئىككىنچىسى بولسا :

« سېرىق ئەسكەرلەر قوشۇنى سىلەرگە يارەمگە بارىدۇ . ئەڭ
ئاۋۋال ئۆزۈڭلار بەلگىلەپ ، بىز تەرەپكە ئەۋەتكەن ھېلىقى ‹ موللا › نى
تېزدىن ئىشقا سېلىڭلار . ئۇ تېزدىن سىلەر تەييارلىغان كوزۇرنى بىر ئا-
ماللاپ ئىشقا سېلىپ ، سادىردىن تارتىپ ئەگەشكۈچىلىرىنى يوقاتسۇن » .

بولۇپمۇ يارلىقتىكى ئۆزلىرىگە تاقىلىدىغان ئاخىرقى جۈملىلەر
يەنىلا سادىرنىڭ سۈلتانلىق ئوردىغا كىرىشىگە يول بېرىش خېتى بولۇپ
قالغانىدى .

سادىرغا كەلسەك ، ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى مەقسەت ـ غايىسى ئۇلاردىن
پۈتۈنلەي باشقىچە ئىدى . ئۇ سۈلتانلىق قۇرۇلۇپ ، ھازىرغىچە « يېغى
يانداپ قوپار ، بالا كەلسە قېرىنداشتىن » دېگەندەك قېرىنداشلار
ئوتتۇرىسىدا بولۇۋاتقان ماجىراغىلا باش قاتۇرۇپ كەلگەنىدى . ئۇنىڭ
ئەسلى تېگى ـ تەكتى يەنىلا « زالىملارنىڭ يامىنى » مانجۇ خاندانلىقىدىن
كېلىۋاتقانلىقىنى ئالدىنئالا چۈشىنىپ يەتكەنىدى . شۇڭا كۆز ئالدىدىكى
مەزمەزات ، ياگور ، ھەتتا ئەخمەتخان خوجا بەگ ، مەخمۇتخانلارنىڭ
ئۆزىگە قىلغان رەزىل سۇئىقەست ، ھىيلە ـ نەيرەڭلىرىگە پىسەنت قىل-
مىدى ، قول كۆتۈرمىدى . بۇ قېتىم ئۇنىڭ بايانداي قەلئەسىگە بېرىشمۇ ،

سۇلتانلىق ئوردا ئىچىدىكى پىتنە ـ پاساتنى تارقاتقۇچى زەھەرلىك ئۇۋا ھەقسىقەتەن مانجۇ ئەمەلدارلىرى ئىكەنلىكىنى ئۆزلىرىدىن تىلخەت ـ ئىقرارنامە يازدۇرۇپ قېرىنداشلىرىغا تونۇتماقچى ئىدى . سادىر شۇنداق بىر ئۇلۇغ مەقسەت يولىدا ، مانجۇ ئەمەلدارى گۇەنتۇك ھاكىمنىڭ ئىقرارنامىسىنى يېنىغا سېلىپ ، ئۇنى ئاۋامغا ئاشكارىلىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ھەر تۇرلۇك خورلاش ـ بۆھتانلارغا چىداشلىق بەردى .

ئارىدىن ئون نەچچە كۈن ئۆتكەندە ، سادىر سۇلتانلىق ئوردىسى جايلاشقان غۇلجا شەھىرىگە يېتىپ كەلدى . بۇرۇندىن ئۇنىڭ ئەكە يېقىن مەسلەكداشلىرى يىغىلىدىغان بەيتۇللا مەدرىسى پەشتىقىنىڭ ئالدىغا نامازخۇپتەن بىلەن سادىر پەيدا بولغانىدى . ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە بىر قارا كۆرە كۆلەڭگىمۇ بىللە كېلىپ ، شۇ ئارىلىقتىكى دەرەخ دالدىسىغا ئۆتۈپ كۆزدىن غايىب بولدى .

ئۇن تۆتىنچى باب

هەر قانچە قىلساڭ جىمىجۇن ،
مويۇمنى تەۋرىتەلمەيسەن .
سادىرغا هېيلە قىلىپ ،
ئۆكسەكمۇ قەستلىيەلمەيسەن .

(سادىر پالۋان قوشاقلىرىدىن)

كاجات

ۋاخ ، خاخ ـ خا ! . . .

ئۇزۇندىن بۇيان ئاچچىق هەسرەت ـ نادامەت چېكىپ يۈرگەن بالىداي قەلبىنى ھاكىمى گۈەنتۇكنىڭ هۇجرىسىدىن تۇيۇقسىز كۆتۈرۈلگەن ئەنە شۇنداق كۈلكە ساداسى يېقىن ئەتراپتىكى ئىشىك باقار ، دېدەكلەرنى هاڭ ـ تاڭ قالدۇردى . بولۇپمۇ بۇگۈن هەممىدىن ئەتىگەن ئىشقا چۈشكەن جۇلاڭ قىزنى بۇ هال تېخىمۇ هەيران قالدۇردى . ئۇ بۇ ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلىپ بېقىش نىيىتىدە ، هۇجرىغا قەستەن چاي ئېلىپ كىردى .

ـــ ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزىنىڭ مېيىدا قورۇش ـــ خان نەسىللىرىنىڭ ئەلمساقتىن بۇيان ئۆزىدىن تۆۋەن تۇرىدىغانلارغا ئىشلىتىدىغان ئۇسۇلى بولغان بىلەن ، بۇ قېتىمقى كالپاكۇسكى ئەلچىنىڭ ئىشلەتكىنىدەك دەل كەلمىكى بىر گەپ . بولۇپمۇ ئۇنىڭ دەل يېرىدىن شىلىۋالغان « موللا » ئاتلىق مېيى هەقتەتەن هېلىقى يامان قاچاقنىڭ

گۆشنى قورۇپتۇ . دېمسىمۇ بۇ سېنىڭ تەلىيىڭ .

ــ بۇنى ئۆزلىرىدىن دەپ بىلمەن . ھېلىقى كۈنى ئۆزلىرى مېنى جىياڭجۈندىن ئارىچىلاپ قالمىغانلىرىدا ، بۇنداق بەخت ـ تەلەيگە ئېرىشىشىمۇ يوق ئىش ئىدى . شۇئان ئۆزلىرىگە بۇنى ئايرىم ئاتاپ قويۇۋېدىم . ئۆتكەنكىنى بولسا ، پەم ـ پاراسەتلىرى بولغانلىقتىن كالىپاكوۋىسكىنىڭ ئېچىلىشقا تەمشەلگەن ئاغزىغا كومىلا ئۇرۇپ ، ئۇنى ئاچچىق گەپتىن پۈتۈنلەي قالدۇردىلا . ئەمدى بۇنى ئۆزلىرىگە ! . . .

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ، شىرە ئۇستىگە قويۇلغان بىر نەچچە چوكا ئالتۇن ۋە تىزىقچا ئۇنچە ـ مارجانلارنى بېيجىڭ خان مەسلىھەتچىسى فۇدې ئاستا ئالدى ـ دە ، گۇمىنتۇڭ ھاكىمغا پىسكەندە كۈلۈپ قويدى . جۇلاڭ قىز چاي كۆتۈرۈپ كىرىپ قالدى . ھەر ئىككىلەن ئۇنى كۆرۈپ ھودۇقۇپ قېلىشتى . جۇلاڭ قىز سەزدۇرمەي ئۇلارنىڭ چايلىرىنى قايتىدىن يەكگۈشلەپ قويۇپ چىقىپ كەتتى .

بۇنىڭدىن بىر نەچچە كۈن بۇرۇن ، گۇمىنتۇڭ ھاكىم ئۆز قولىدا يېزىپ بەرگەن ئىقرارنامىنى سادىرنىڭ ئېلىپ كەتكەنلىكىنى جۇلاڭ قىز ياخشى بىلەتتى . ئۇنىڭدىن باشقا بۇلارنىڭ سۇلتانلىقنى يېمىرىپ تاشلاش ئۇچۇن ئىشىلتىۋاتقان خىلمۇ خىل ھىيلە ـ نەيرەڭلىرى ، ھەم تۆپىلەپ ئايىغاقچىلىققا سالغان « موللا » ئاتلىق توغرىسىدىمۇ خەۋەردار ئىدى . بۇ يەردە ئۇ نامىنىڭ قايتا تىلغا ئېلىنىشى بىلەن ، جۇلاڭ قىز ئويلىنىپ قالدى . ئۇ سادىرنى خان نەسىلىرىنىڭ ھەممىسى « يامان قاچاق » دەپ ئاتايدىغانلىقىنى بىلەتتى . دەل ھازىرمۇ شۇ نامىنىڭ ئىككى ئەمەلدار ئوتتۇرىسىدىكى سۆھبەتتە :

ــ « ھېلىقى يامان قاچاقنىڭ گۆشىنى قورۇپتۇ » دەپ تەكرارلىنىشى ئۇنىڭغا « موللا » ئاتلىق ئايغاقچى تەرىپىدىن يا سادىر تۇ-

تـۇلـغـان ، ياكى بولمسا ، ئۇ ئېلىپ كەتكەن گۈەنتۇڭنىڭ ئىقرارنامىسىنى تـارتـقـۇزۇپ قـويغاندەك بىر تۇيغۇغا كەلتۈردى . بۇنىڭ بىلەن جۇلاڭ قىز بـەكـمـۇ بـىئارام بـولـۇپ تـۇراتـتـى ، ھۇجـرىـدا قـايـتـىـدىـن يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى . لېكىن ، جۇلياڭ قىز بۇ قېتىم كىرىشكە ئامالسىز قالدى .

ھۇجـرا ئـىچـىدە بولسا ، گۈەنتۇڭ ھاكىم بىلەن فۇدې مەسلىھەتچى پاراڭنى قىزغىن داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى :

ـــ بـۇ بـۆدىـنـىنىڭ ياخشىلىقىغۇ ياخشى ئىدى ، ئۆزلىرىنىڭ بۇنى يـۇڭزىلاپ يېيىشلىرىگە ئاللىبۇرۇن تارتۇق قىلغان بولاتتىم ، ئەمما لېكىن .

ـــ چـۈشـەنـدىـم ، بـايا ئېيتقىنىڭ دۇرۇس . شاش بولسا ئىنىدەككە كـەلـتـۈرۈپ يـېـگـەن تۇزۇك . شۇڭا ۋاقىت كەتسە كەتسۇن ، شاشلىقتىن قـىلغان گۇناھلىرىمۇ كەچۈرۈم قىلىنسۇن ، قولۇڭنى سوزساڭلا ئۆز ـ ئۆز- زىـدىـن قـولـۇڭـغا قونىدىغان تەرەپكە كۆزۈڭ يەتسە مەيلى . . . شۇ چاغقا بـارغىچە كۈتەيلى . شۇ چاغدا ئۇ دېدەك يا ساڭا ، ياكى ماڭا نېسىپ بولۇپ قـالـسـا ئەجـەپ ئەمەس ! . . . بۇ سۆز مۇشۇ يەردە قالسۇن ، ئەمدىكى گەپ بايىقىدەك .

ـــ ھە ، راسـت ، تـوغرا ئېيتتىلا . بۇ ئىشتا مېنىڭ سەۋەنلىكىم بەك تـولا ، ھەم بـۇنىڭغا ھېچقانداق بىر ئامالمۇ قىلالمايۋاتقان ئىشىمنىڭ بىرىمۇ مۇشۇ ، ئۆزلىرىنىڭ بۇنىڭغا . . .

ـــ ئاڭـلىسام ، بۇنىڭدىن باشقا ئۇ ياماڭ قاچاق قەلئەگە بىر نەچچە قـېـتـىـم ئەنـە شـۇنداق يوشۇرۇن كىرىپ پاراكەندىچىلىك ساپتۇ . بۇنىڭغا قارىغاندا ، ئۇنىڭمۇ بۇ يەردە ئايغاقچىلىرىنى يوق دېيىشكە بولمايدۇ . شۇڭا ، ھېلىقى سەن دېگەن گۇلماڭانى ئېنىقلاپ كۆر ! . . .

ـــ ئۇنـى ئېـسـىمگە قايتا سالغانلىقلىرى بەك ئوبدان بولدى . دېمەـ سـىـمـۇ ئۇ ئەيـنـى يـىـللاردا بـىـزنـىـڭ جـياڭجۇن مەھكىمىزدە چېرىك

باشلىقىمىز ئىدى ، ھەتتا سادىرنى بىر قېتىم ئۆز پالۋانلىقى بىلەن تۇتۇپ بېرىپ ، بىزدىن ئىنئاممۇ ئالغانىدى . كېيىنچە بىزدىن يۇز ئۆرۈپ ، شۇ چېرىكلىرى بىلەن بىللە سادىرغا ئۆتۈپمۇ كەتكەن . سۇلتانلىق قۇرۇلغانـ دىن كېيىن ، « ئىمان ئېيتماق تەس كەلدى ، شۇڭا . . . » دەپ ، بىزنىڭ قەلئەگە قايتا قېچىپ كېلىۋالغان . ئاڭلىشىمىزچە ، يېقىنغىچە جۇلاڭ قىز بىلەن مۇناسىۋىتىمۇ بار ئىكەن . بىر ئاڭلىساق ، جۇلاڭ قىزنى ئۇنىڭ سىڭلىسى ، دەيدۇ . بىر ئاڭلىساق ، جۇلاڭ قىز ئۆزىنى مانجۇ دەيدىكەن ، ئۇنى شۇ دەيدۇ . بۇ ئىشلارنىڭ سىرىنى ئۆزلىرى دېگەندەك ، بۇگۈنلا بىلەي ! . . . ــ دېدى ـ دە ، گۇمانتۇڭ ھاكىم ئالدىراپ ئورنىدىن تۇرۇۋالـ غان فۇدې مەسلىھەتچىنى ئۇزىتىپ چىقتى . ئاندىن قەلئەنىڭ كاللا كېسەر داتاڭ باشلىقىنى چاقىرتىپ كىرىپ ، گۇلماڭانى دەرھال ھۇجرىغا يەتكۈزۈپ كېلىشنى تاپشۇردى .

شۇ كۈنى ئاخشىمى گۇمانتۇڭ ھاكىمنىڭ ھۇجرىسىغا گۇلماڭا ئېلىپ كېلىندى .

ــ قېنى ئولتۇر ، ــ دېدى ھاكىم زاكۇن تايىقىنى قولىدا ئويناتقان ھالدا ، گۇلماڭا ئۇ كۆرسەتكەن ئورۇندا ئولتۇردى .

ــ بىز سەن بىلەن مۇھىم ئىشلار ئۈستىدە سۆزلەشمەكچىمىز ، ــ دەپ سۆزىنى باشلىدى ھاكىم . ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان داتاڭ باشلىقى سۆز قوشۇپ :

ــ سەن نېمىلىكىن بولسا ، بىز بىلەن بىللە شەرقتىن كەلگەن . ئىسمىڭ گۇلماڭاغۇ دەيمەن ، ــ دېدى .

ــ شۇنداق ، ھىم ــ گۇلماڭا ھەر ئىككىسىنىڭ سۆزىگە بۇنىڭدىن باشقا جاۋاب قايتۇرمىدى . ھاكىم ئۈستەل ئۈستىگە قويۇلغان ھەيكەل بۇتنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ :

ــ ئەگەر يالغان سۆزلەپ ، بۇ يەردىن چىقىپ كەتكىنىڭ بىلەنمۇ ، ھامىنى مۇشۇ مۇئەككەل زۇۋانىدىن ئالىدۇ . قېنى ئېيتقىنا سادىر قەيەردە ؟! . . .

ھاكىم ، داتاڭ باشلىقى ۋە ئەتراپتا قىلىچلىرىنى شىمايلاپ تۇرغان جاللاتلار تىپتىنچ بولۇشۇپ ، گۈلماڭغا قاراپ تۇرۇشاتتى .

ــ ئۇ بار ، ــ دېدى گۈلماڭا ، ــ ھازىر سادىر ھەتتا ھاكىم جانابلىرى كۆرسەتكەن مۇئەككەلدىنمۇ مۇستەھكەم تۇرۇپ ، يالغۇز مېنىڭلا زۇۋانىمدىن ئەمەس ، بەلكى ھەممىزنىڭ زۇۋانىدىن ئېلىۋاتىدۇ . ئۇ بۇ-نىڭدىن بۇرۇن ئەللىك يىل مۇشۇنداق زۇۋانىمىزدىن ئېلىپ كەپتۇ ، كىم بىلىدۇ ، يەنە قانچە يىل شۇنداق ئالىدۇ تېخى ! . . .

ــ بىز سېنى مۇئەككەل سېلىشتۇرۇپ بەر دەۋاتقىنىمىز يوق ، بە-لىۋاتامسەن ، ئۇ قەيەردە دەپ سوراۋاتىمىز ، ــ دېدى ھاكىم . ئارقىدىن ھاكىمغا ئەگىشىپ خۇددى شۇنداق تەلەپپۇزدا داتاڭ باشلىقىمۇ ئەسەبىي-لەرچە ۋارقىراپ جوزىنى مۇشتلىدى . گۈلماڭا چىرايىنى ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ :

ــ قىزىق گەپ ، ئۇ نەدە بولماقچىدى ، مېڭىپ يۈرۈۋاتىدۇ ، چۈنكى ئۇ كىشىلەر يۈرىكىدىكى مۇئەككەل . سىلەرنىڭ ئۇ ھەيكەللىرىڭلاردەك لايدا ياسالغان ئەمەس ـ تە ! . . . ــ دېدى . بۇ چاغدا گۇمانتۇڭ ھاكىم :

ــ خۇپسەنلىك قىلما ، بىز سېنىڭدىن ئۇنىڭ ھازىر قەيەردىلىكىنى سوراۋاتىمىز ، ــ دېدى . گۈلماڭا بۇ قېتىم تېخىمۇ ئاچچىق بىلەن :

ــ مانا بۇ يەردە ! ــ دەپ ، قەستەن باشمالتىقى بىلەن بۇرنىنىڭ دەل ئۇچىنى كۆرسەتتى . داتاڭ باشلىقىنىڭ قاتتىق غەزىپى كەلدى ـ دە ، قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىپ ئۇنىڭ بوينىغا تەڭلەپ بولۇپ قايتۇ-

رۇۋالـدى . هاكـسم گۈلماڭاغا باشقىدىن ئىللىق مۇئامىله بىلەن سۆز قىلىپ جـاۋاب بـېرىشكه قىستىغانىدى ، بۇ قېتىم گۈلماڭا سۆز ئويۇنى قىلماي نەق جاۋاب بېرىپ :

ـــ مـەن ئۇنـىڭ ئىـمانـغا كەلتۈرۈشىدىن قېچىپ ، سىلەرنىڭ بۇ قـەلئەيـىڭلاردا ، نـەزەر ـ كۆزلۈرۈڭلارغا ئالمىساڭلارمۇ ، تەنها هالدا زاپوغا مـىـلـىنىپ يېتىۋاتسام ، مېنىڭدەك هەممه ئادەمنىڭ نەزەرىدىن يىراقلاشقان سـەرگـەردانـدىن سادىر قەيەردە دەپ سورىساڭلار ، قېنى ئۆزۈڭلار ئويلاپ كـۆرۈڭـلار ، تـوغـرا بـولامـدۇ . چـۈنـكى ، ئۇنـىڭ نەدىلكىنى شۇنداق ئۇلـۇغ جـيـاڭـجـۈن ـ دانالىرىمىز شۇنچه يىللار مابەينىده بىلمەي سەكپارە بـولـۇۋاتـقـان ، ئۇنـىڭ نـام ـ شـەرىـپىنى ئاڭلاپ ، بەزىده ئۇنىڭ ئۆزىنى تـۇيـۇقـسـىز كۆرۈپ قېلىپ ، ئەقىلدىن ئادىشىپ هەر قىسما ئىشلار يۈز بېـرىۋاتـقـان تـۇرسـا ، مـەنـدەك بـىر زاپوچنىڭ ئۇنى بىلىشى زادى ئەقىلگه سىغىدىغان ئىش ئەمەس ـ تە ، ـــ دېدى .

ـــ هىم ، يەنه باشقىنى سۆزلە ، ـــ دېدى گۈەنتۈڭ هاكىم .

ـــ ئاڭـلـىشىمچه ، تارانچىلار سادىرنى هازىر مۇهەممەت پەيغەمبەر-نـىڭ يېشىدا دېيىشىدۇ . ئۇنىڭ كۇچلۇكلۇكىنى تەرىپلەپ يەنه بايىقىدەك ئون نـەچـچىلىگەن چېرىكنى كاللىپاي قىلالايدۇ ، دېيىشىدۇ . هەيىرانلىقىنى دېـسەك ، مانا مۇشۇنداق ئۇنىڭ تۇرغان يېرىنى هېچكىممۇ بىلەلمەسمىش . تـۇرۇپلا بـىر يەردە پەيدا بولۇپ قالارمىش ، ئىشنى پۈتتۈرەرىكەنۇ ، شۇ هـا-مـان كـۆزدىـن غايىب بولارمىش . دەرغەزەپ بولغاندا يىلاندىن يامانمىش . هېـلـىـهەم ئەپچىل ـ چاققان ، هارماس دېيىشىدۇ . شۇنداق بولمىسا سىلەر-دەك ئۇلـۇغلار ئۇنـىڭـغـا بـۇنـچه كـۆپ پـۇل خەرج ـ خىراجەتنى چىقىم قـىـلـىـشـىپ ، ۋاقتىنى بىهۇده زايه قىلىپ ، ئۇنىڭ بىلەن هەپىلەشمەيدىغان بولغىيتتىڭلار !...

ــ بولدى قوي ! بۇنى دەرھال كۆزدىن يوقتىڭلار !

ھاكىمنىڭ بۇيرۇقى ئىشىك تۈۋىدىكى چېرىكلەرنى بۇرگىدەك سەكرىتىۋەتتى . جاللاتلار گۇلماڭانى ھۇجرا ئىچىدىن ئېلىپ مېڭىشقا خەۋەرچىنىڭ بىرى خەت ئېلىپ كىردى . ھاكىم لىپاپىنى يىرتىپ خەتنى ئىتتىك ئوقۇشقا باشلىدى .

« ھەر ئىككىلا قېتىم خان قەلئەسىگە بارغان ياماق قاچاقنى ئۆز-لىرىنىڭ ھۇجرىلىرىدىكى دېدەك جۇلاڭ زاپوغا باشلاپ يۇرگەنلىكىنى كۆردۇم . بۇ قېتىمقى « ئىقرارنامە » نى يازدۇرۇش ئالدىدا ، ياماق قاچاق زاپىدىن چىقىۋاتقانىكەن . زادى ئۇ زاپودا كىم بار ، جۇلاڭ قىزىڭلار زادى كىم ؟! . . .

ئەخمەتخان خوجا بەگ »

ــ ھىم ، ــ ھاكىم يېنىدا تۇرغان داتاڭ باشلىقىغا قاراپ ۋارقى-رىدى :

ــ جاللات ! ــ گۇلماڭانىڭ كاللىسى بازار ئالدىدىكى جادۇدا تېنىدىن جۇدا قىلىنسۇن ! ــ دەپ بۇيرۇق قىلدى .

شۇئان داتاڭ باشلىقى ۋە جاللاتلار گۇلماڭانى شۇنداق سۈر ھەي-ۋەت بىلەن ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى . ھاكىم شۇ ھامان : « سادىرنىڭ ھازىر قەيەردىلىكىنى بىلەتتىم . تېخى ئاخشاملا ئۇنىڭ قولىدىكى ئىقرارنامەم بىزنىڭ ئايىغاقچىمىز ‹ موللا › تەرىپىدىن قولغا چۈشۈرۈلۈپتۇ . ئەمدى سادىرنى مۇشۇ ئىش ئۈچۈن يەنە بۇ يەرگە كېلىپ ، تۈيۇقسىز مېنىڭ ئەدىبىمنى بېرەرمىكىن دەپ ئەنسىرەپ تۇرۇۋېدىم . ئۇنى كېلەلمەس قىلىشىنىڭ چارىسىنى مانا ئەمدى تاپتىم . يېنىمدىكى دېدەك جۇلاڭ قىزنىڭ تاماشىسىنمۇ كۆرەي . بۇنىڭ ياخشى چارىسى : گۇلماڭا ئۇنىڭ ئاكىسى ئىكەن ، راست شۇنداق بولسا ، ئۇنى جادۇ ئالدىغا ئېلىپ باراي ! » ھاكىم

هۇجرا سىرتىدىكى چېرىكلەرنى چاقىرىش ئۈچۈن گېلىنى قىرىپ تۇرۇۋۇۋېدى ، هۇجرا ئىشىكىدىن جۇلاڭ قىز ئۆزلىكىدىن كىرىپ كەلدى - ده ، هاكىمغا ئېگىلىپ تەزىم قىلدى . جۇلاڭ قىز بايىاتىن بېرى ئىككىيلەن ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان هېلىقى پاراڭلارنى ئىشىك سىرتىدا تىڭشاپ تۇرۇپ ئاڭلىۋالغان بولغاچقا ، بۇ سۆزلەرنى ئۆز كۆڭلىدىن قايتا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈۋېتىپ ، هاكىمدىن :

— هاكىم جانابلىرى ، ئۆزۈمگە كېرەكلىك بازارلىقلىرىم بار ئىدى ، ئېلىپ كېلىشىمگە رۇخسەت قىلاملىكىن ! ؟ — دەپ سورىۋېدى ، هاكىم گۈل - گۈلى كېلىپ قالغان كۆڭۈل مەيلىدىن بەكمۇ خۇشاللانغان هالدا :

— هوي ، — دەپ ئىشكىتىن كىرگەن بىرىگە ئىشارە بىلەن جۇلاڭ قىزنى كۆرسەتتى . ئالدىدا جۇلاڭ قىز ، ئارقىسىدىن قوشۇپ قويغان هېلىقىلار هۇجرىدىن چىقىپ كېتىشتى .

بايانداي قەلئەسى ئىچىدىكى قوغداش قوۋۇقى ئالدىدا هەر قېتىم ئەگگە ئاتلىنىش ئالدىدا قان ئېقىتىش ئادىتى بار ئىدى . بىرەر - يېرىم ئادەمنىڭ قېنىنى ئېقىتماي ، گۈەنتۇڭ هاكىمنىڭ چېرىكلىرى جەڭگە ئاتلانمايتتى . بۇ ئادەت گۈەنتۇڭ هاكىمدىن بۇرۇنمۇ شۇنداق ئىدى . گۈەنتۇڭ هاكىمغا كەلگەندە جەڭگە چىقىش ئالدىدىلا ئەمەس ، بىرەر هەرىكەت ، بىرەر چوڭ يارلىق چۈشۈرۈش ئالدىدىمۇ شۇنداق قان ئېقىتىش ئىشى داۋاملاشتۇرۇلۇپ كەلمەكتە ئىدى . شۇڭا ، قوغداش قوۋۇقى ئالدىدىكى جادۇ « گۈەنتۇڭ جادۇسى » دەپ نام ئالغانىدى . جۇلاڭ قىز ئەنە شۇ « گۈەنتۇڭ جادۇسى » ئالدىغا يېتىپ كەلدى . جادۇ ئالدىدا گۈلماڭانىڭ قوللىرى چەمبەرچەس باغلاقلىق تۇراتتى . ئۇنىڭدىن بىرنەچچە قەدەم نېرىدا ، هەر خىل كىيىنگەن پۇقرالار ، چېرىكلەر ، ئەمەلدارلار توپىمۇ بار ئىدى . تۇيۇقسىز جۇلاڭ قىز توپ ئارىسىدا مانجۇچە

كىيىنگەن بىرەيلەننى تونۇۋالدى . ئۇ داۋاملىق بايانداي قەلئەسسگە ئەنە شۇنداق ئۆز دىنىغا يات كىيىنىپ كېلىدىغان ئەخمەتخان خوجا بەگ ئىدى . ئۇنىڭ قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى جۇلاڭ قىز تولۇق بىلەتتى . جادۇ ئالدىدا تۇرغان گۇلماڭانمۇ ئەنە شۇ ئەخمەتخان خوجا بەگ ياخشى بىلەتتى . ئۇ بۇنىڭدىن بۇرۇن بىرنەچچە قېتىم ھاكىمنىڭ ھۇجرىسىدا :

ـــ ئەنە ئۇ زاپودىكى شۈە ، خەۋپلىك ئادەم ! ـــ دەپ گۇمەنتۇڭغا ئوت قۇيۇرۇقلۇق قىلغانلىقىنىمۇ ئاڭلىغان ، ھەتتا گۇمەنتۇڭنىڭ ئىقرارنامىسىنى سادىر يازدۇرۇش ئالدىدا ، ئۇنى قەلئەدە گۇلماڭانىڭ يېنىغا جۇلاڭ قىز باشلاپ ئېلىپ ماڭغىنىدىمۇ ئەخمەتخان خوجا بەگ كۆرگەن ئىدى . شۇڭا ، جۇلاڭ قىز جادۇ ئالدىدا چەمبەرچەس باغلاقلىق تۇرغان گۇلماڭاغا بولغان ئېچىنىشتىن نەچچە ھەسسە دېگۈدەك ، توپ ئىچىدىكى ئەخمەتخان خوجا بەگكە قارىتا ئۆچمەنلىكى تېشىپ ، ئۇنىڭغا كۆزىنى ئوقتەك تىكىپ تۇراتتى . ئەخمەتخان خوجا بەگمۇ جۇلاڭ قىزنى كۆرۈپ قالدى . ئۇ ھەر قانچە ئۇرۇنسىمۇ ئۆزىنى قاچۇرۇشقا ئامال قىلالمايۋاتاتتى . بولۇپمۇ بۇ-گۈنكى مۇنۇ ئەھۋال ئەخمەتخان خوجا بەگنى بىر تەرەپتىن ئۆزى يەتكۈزگەن خەۋپنىڭ ئۈنۈم بەرگەنلىكى بەك خۇشاللاندۇرسىمۇ ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزىنى جۇلاڭ قىزنىڭ كۆرۈپ قېلىشى يۈرىكىگە دەھشەت ، قورقۇنچ سېلىۋاتاتتى . ئۇ تۇيۇقسىز ئۈنىڭ كەينىدىن ئەگەشكەن چېرىكلەرنى كۆرۈپ قالدى . ئۇ ئەمدى :« مانا بۇ ياخشى پەيت ! » دەپ ئويلاپ تۇراتتى ، تۇيۇقسىز گۇمەنتۇڭ جادۇسى بېسىلدى ، گۇلماڭانىڭ تېنى بىر-دەمدىلا قېيما ـ چېيما قىلىنىپ توغرىۋېتىلدى . جۇلاڭ قىز دەرغەزەپ بىلەن شۇ ئورۇننىڭ ئۆزىدىلا :

ـــ ھەي جاللاتلار ! مانا ئەمدى مېنىمۇ ئۆلتۈرۈش ! سەنلەر

بـۇلاڭـچـىلار ! سەنلەر ۋەھشىي ھايۋانلار ! سەنلەر قان ئىچەرلەر ! سادىرغا ئالاقـىچى بولغان مانا مەن ! سادىر ــ ئۇ پالۋان ! ئۇ راستچىل ! ئۇ ئادىل ! ئۇ خـەلقپەرۋەر ! قېنى ئېتىشساڭ مېنى ئېتىش ! سادىر پالۋان ئۇچۇن ئات ! . . . ــ دەپ دەرغـەزەپ بىلەن ئەتراپنى چاڭ كەلتۇرۇپ ۋارقىرىدى . چېـرىكلەر بولسا جۇلاڭ قىزنى شۇ ئورۇندا يا چېپىپ ، ياكى ئېتىپ بىر تەرەپ قـىلـىشقـا پـېتـىنـىشالمايۋاتاتتى . چۇنكى ، ئۇنىڭ ھاكىم ئوردىسىنىڭ مـەخـسـۇس دېدىكى ئىكەنلىكىنى بىلىشەتتى . بۇنداق ھۇجرا دېدەكلىرىگە ھاكىم ئۆزى بۇيرۇق بەرمىگىچە ئوق چىقىرىشقا بولمايتتى .

تـۇيۇقسىز غايىبتىن بىر پاي ئوق ئېتىلدى . شۇ ھامان جۇلاڭ قىز :

ــ ۋايـجـان ! ــ دېـدى ـ دە ، يـەرگـە يـىقىلدى . ئۇ شۇئان جان ئۈزگەنىدى .

شـۇ ئەسـنـادا گـۇەنـتۇڭ جادۇسى ئالدىدا بېيجىڭ خان مەسلىھەتـچىسى فۇدې بىلەن گۇەنتۇڭ ھاكىم پەيدا بولدى . ھەر ئىككىيلەن جۇلاڭ قـىزنـىڭ جەسـىتـىگە قاراپ ـ قاراپ قويۇشاتتى . شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ كـالـلـىسىدا ئوخشاشلا ئۆز ــ ئۆزلىرىگە : « بۇ بۆدىنىنى ۋاقتىدا يۇگۈزۈلاپ يەۋالمىغىنىمىزنى قارا ، ھەتتەڭ ! » دىگەن بىر خىل پۇشايمان پەيدا بولۇپ ئۆتـتى . ئۇلار دەرھال ، ئۇنىڭغا ئوق ئاتقان ئادەمنىڭ دېرىكىنى قىلىشتى .

ــ بـىـز ئەمـەس ، ئاۋۇ ! ــ دېـدى كۆرە چېرىكلىرى شۇ مەيدانغا ئەخمەتخان خوجا بەگنى كۆرسەتىپ .

بـۇ چـاغـدا شـۇ مـەيداننىڭ ئۆزىدە بىر ياسداق مەپە كېلىپ توخـتـىدى . مـەپـە ئىچـىدىـن كـالـپـاكـوۋسكى چىقىپ كەلدى . گۇەنتۇڭ ، فۇدېلارمۇ ھاڭ ـ تاڭ بولۇشتى . كالپاكوۋسكى شۇ ھامان :

ــ ئۇ بـىـزگـە كـېـرەك ، ــ دەپ ئەخـمەتخان خوجا بەگنى كۆر-سەتتى . باشقا ھېچكىم ئۇنىڭغا بىر نېمە دېيەلمىدى . ئۇچ كاللا دەرھال شۇ

مەيداننىڭ ئۆزىدىلا بىر يەرگە جەم بولۇشتى. بىر ئازدىن كېيىن ئۇلار ئۆز يانلىرىغا ھېلىقى ئادەمنى چاقىرىۋېدى، ئۇ يېنىدىن مەزەمزاتنىڭ خېتىنى چىقىرىپ ئۇلارغا سۇندى. خەتتە مۇنۇلار يېزىلغانىدى:

« ھەر قايسىلىرىنىڭ يارلىقلىرى بويىچە، سادىرنى تۇتماقچى بولغانىدۇق، ئەمما سۇلتانلىقتىن ھېچقانداق ئادەمنى تەشكىللەپ ئۇنىڭغا قارشى چىقىرالمىدۇق. شۇڭا، سۇلتان مەزەمزات كەمىنلىرى ئەخمەتخان خوجا بەگنى ھەر قايسىلىرىنىڭ ئالدىلىرىغا سادىرنى تۇتۇش ئۈچۈن مەخسۇس ئالاھىدە كىيىنگەن، قوراللانغان ئادەملەرنى شۇ ئورۇنىنىڭ ئۆزىدىن تەشكىللەپ بېرىشلىرى ئۈچۈن ئەۋەتتىم... »

ئەخمەتخان خوجا بەگ ئاخىرىدا ئۆز سۆزىنىمۇ قوشۇپ قويدى:

— مەن ئۇلارنى بۇگۈن كېچىدە بىر ئاماللاپ، سۇلتانلىق زېمىنغا ئېلىپ ماڭماقچى.

جەم بولغان ھېلىقى ئۈچ كاللا بۇ سۆزلەردىن ھېچىيېپ بەكمۇ مەمنۇن بولۇشتى. شۇ ھامان ئەخمەتخان خوجىغا يارلىق چۈشۈرۈلدى:

— ئەتە كەچتىن قالدۇرماي يامان قاچاق سادىر قولغا ئېلىنىپ سۇلتانلىق ئوردا زىندانىغا تاشلانسۇن!...

※ ※ ※

شۇ كۈنى چۈش پېشىن بىلەن ئەخمەتخان خوجا بەگ ھاكىم ئوردىسىدىن سادىرنى قولغا ئېلىش بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇپ ئالدى. ئارقىدىن ئۆزىنىڭ سۇلتانلىق توغرىسىدىكى ئېيتقانلىرى ئۈستىدە مەزەمزاتنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن ھاكىم مەھكىمىسىدىن چۈشۈرۈلگەن يارلىقلىرىنى شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا خۇشاللىنىپ بىر قۇر كۆرۈپ چىقتى.

— سېنىڭ ھەر قاچان باشپاناھىڭ بىز. سەن ئەمدى خاتىرجەم بول، سېنىڭ يۆلەنچۈكىڭ مەن بار. مەن بۇ يەردە بولىدىكەنمەن، مانجۇ

ئەمەلدارلىرى ساڭا ھېچقاچان غەيرىي ئىشلارنى قىلالمايدۇ . بۇنى بۈگۈن جۈلاڭ قىزنى ئېتىپ قويۇپ ، جازاغا كېتىشىڭدىن قۇتۇلدۇرۇۋالغىنىمدىن بىلگەنسەن . ئەھۋال شۇنداقكەن ، سۇلتانلىقتىكى سېنىڭ چېچىڭدىن تولا دۈشمەنلىرىڭمۇ بىز بار . ئوچۇق ـ ئاشكارا ئىش قىلغىنىڭدىن خاۋاتىرلەنمە . ھامان شۇنداق ئوچۇق چىقماي ئىش پۈتمەيدۇ . ئەمدىكى گەپ ، سېنىڭ سولتانلىقتىكى زىنداندىن كۈرە زىندانىغا مەخپىي يۆتكەپ بەرگەن مەھبۇسلىرىڭنى چوقۇم سېنى قوغداپ قېلىش يۈزىسىدىن بۈگۈنلا تۇنجۇقتۇرۇپ تاشلايمىز ، قانداق ؟! . . .

بۇ سۆزلەر بولۇنغان مەيداندا فۇدي مەسلىھەتچى ، گۇەنتۇك ھاكىملار بار ئىدى . ئۇ ھەر ئىككىيلەن كالپاكوۋسكى ئوتتۇرىغا قويغان بۇ سۆزلەرگە قايتا ـ قايتا ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ ، باش لىڭشىتىشتى ، ھەتتا ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ بۇ قېتىمقى يارلىقنى ۋاقتىدا ئورۇندىغىنىدا سۇلتانلىق ئۇنىڭغا مەنسۇپ بولىدىغانلىقىنىمۇ سەمىگە سېلىپ قويۇشتى .

بۇنىڭدىن قىن ـ قىنىغا پاتماي خۇشاللانغان ئەخمەتخان خوجا بەگ پىلان بويىچە ھاكىم مەھكىمىسى تەرىپىدىن ئۇنىڭغا سادىرنى تۇتۇش ئۇچۇن بېرىلگەن ، نامى بار يۈزدىن ئوشۇق جاللاتنى تەييار قىلدى . يەنە بىر قىسىمغا كۈرە زىنداندىكى مەھبۇسلارنى قوشتى . مەھبۇسلارغا بولسا ئاتلارنى مىندۈردى . ئۇلارغا پۈتۈنلەي مانجۇ چېرىك ـ ئەمەلدارلىرىنىڭ كىيىملىرىنى كىيگۈزدى . قالغانلىرىنى بولسا ، پۈتۈنلەي پىيادە ئېلىپ ماڭماقچى بولۇشتى . ئۇلارنىڭ كىيىملىرىنى مەھبۇس ياڭزىسىغا ئۆزگەرتتى . ئالدىنقى ئاتلىقلار قوراللىرى بىلەن پىيادىلەرنى (مەھبۇسلارنى) ھەيدەپ ماڭغان كۆرۈنۈشتە يول يۈرمەك بولدى . ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۆزى مەھبۇسلار قاتاردا مېڭىشنى لايىق كۆرگەنىدى .

« ئوغرىنىڭ يۈرىكى پوك ـ پوك » دېگەندەك ، ئىش شۇنداق پىلانلانمىغىنىدا ئەخمەتخان خوجا بەگ پالاكەتكە ئۇچرايىتتى . ئۆزى باش بولۇپ تۇرغان چىلپەگزە قەلئەسىنىڭ ئۆزىدىمۇ ، ئۇنىڭ « دۇشمەن » لىرى ئاز ئەمەس ئىدى . ئۇ بۇ قېتىم بۇ ياققا ماڭغىنىدا ، ھېچبىر كىشىگە شەپە بىلدۈرمىگەنىدى ، باشقىلارمۇ ئۇنى بىلمەيتتى . لېكىن ، ئۇ ئۆزى بۇ ياقتا چىققان كۈنى تاپشۇرۇپ ئالغان مەزمەتنىڭ يارلىقىدىكى : « بۈگۈندىن باشلاپ سىلەرنىڭ قەلئەيىڭلارغا پۇقرالارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن ئاشلىق يەتكۈزگۈچى قۇشۇن بارىدۇ » دېگەن سۆزلەر ئۇنى بەكمۇ ۋەھىمگە سالغانىدى . چۈنكى ،باشقا قەلئە ـ يېزىلارغا بېرىۋاتقان شۇنداق قۇشۇن ئىچىدە ئورداغا ئىچىدىكى سادىرنىڭ يېقىنلىرىدىن ئارىلاشمىغىنى يوق ئىدى . بولۇپمۇ ئىككى ئەمىرنىڭ بىرى ، يا ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ، ياكى ئەلى ئەمىر بىرگە بولماي قالمايتتى .

شۇڭا ئەخمەتخان خوجا بەگ يۇقىرىقى ھېيلىسى بىلەن ئۆز قەلئەسىگە ئۆتۈشنى پىلانلىغانىدى . مانا ئۇنىڭ ھېيلىسىنىڭ مۇقەددىمىسى باشلانىدى . بايانداي قەلئەسى ئىچىدىن ھېلىقى ئادەملىرىنى باشلاپ مېڭىپ ، بىرىنچى دەرۋازىدىن ئۆتتى . ئۇلار ئىككىنچى دەرۋازىدىنمۇ ئۆتتى ـ دە ، ئاندىن سېپىلنىڭ سىرتىدىكى چىلپەگزە قەلئەسىگە ماڭىدىغان يولنىڭ قاپ ئۇدۇلىدىكى ئورمانلىق يولىغا كىردى .

نېمە ئۈچۈندۇر ، دەل مۇشۇ ئورۇنغا يەتكۈچە ئەخمەتخان خوجا بەگ توختىماي ئالدى ـ كەينىگە قارايتتى . خۇددى ئۇنىڭ كۆزىگە بىر نەرسە كۆرۈنۈۋاتقاندەك قاتتىق قورقۇنچ ئىچىدە كۆزىنى ئالاق ـ جالاق قىلىپ ئەتراپىغا تەكشى كۆز يۈگۈرتەتتى . ئۇ ئۆزى ئېلىپ ماڭغان ئاتلىقلار ھەم پىيادىلەرنىڭمۇ دىققەت نەزىرى خۇددى ئەخمەتخان خوجا بەگكە ئوخشاش بولۇپ ، كەينى تەرەپتىن بىر نەرسە كېلىۋاتقاندەك

قورقۇشۇپ ، بىر خىل دەككە ـ دۈككىدە كېلىشەتتى . لېكىن ، ئۇلار شۇ ئورۇنغا يېتىپ كەلگۈچە ، بىر ـ بىرىگە سىر ئېيتماي ، قورقۇنچلىرىنى ئۆزلىرىلا بىلىشەتتى .

تۇيۇقسىز بايانداي سېپىلى تاملىرىدىن ئوق ياغدۇرۇلدى . دەسلەپ ئەخمەتخان خوجا بەگدىن تارتىپ پىيادە ـ ئاتلىقلارنىڭ ھەممىسى قورقۇشتى . ئوق توختىماي ئېتىلىشقا باشلاپ ، ئاتلىقلار بىر چەتتىن يېقىلىپ يەر چىشلەشكە باشلىدى . ئۇلارنىڭ ئىچىدە ساق قالغان ئاتلىقلار قوللىرىدىكى قوراللىرىنى بەتلەپ ئېتىپمۇ باققانىدى ، بىراق ئۇنىڭغا ئوق ئەمەس ، ئالدىنئالا پاختۇمۇن قىلىپ قويۇلغان بولغاچقا ئوق ئېتىلماي ، ساق قالغان ئاتلىقلارمۇ يەر چىشلەپ بولدى . پەقەت پىيادىلەرلا قالغانىدى .

مۇشۇ ۋاقىتقا يەتكەندىلا ، ئەخمەتخان خوجا بەگ باشلىق پىيادىلەرنىڭ كۆڭۈللىرى ئۆز ئورۇنلىرىغا چۈشتى . ھەتتا ئۇلار :

ـــ بايانداي تەرەپ توغرا قىلدى ، بىزنى سۇلتانلىققا كىرگۈزۈش ئۈچۈن ، ئالدىن ئويلانغان پىلانى بويىچە ، لەۋزىدە تۇردى . مانا ئەمدى بىز « سۇلتانلىق قەلئەسىگە قېچىپ كەلگەن مەھبۇسلار » دەپ ، ئۆزىمىزنى يوشۇرالايدىغان بولدۇق ، ئەخمەتخان خوجا بەگ بولسا ، كۈرە زىندانىدىن بۇ مەھبۇسلارنى قۇتۇلدۇرۇپ ئېلىپ كەلدىم دەپ ، سۇلتانلىقتىنمۇ ئىنئام ئالىدىغان بولدى ، ـــ دەپ ئۆزئارا سۆزلىشىپ كۈلۈشەتتى . ئارقىدىن ئۇلار يولغا چۈشۈپ مېڭىشىپ ، ئاز ئۆتمەيلا يەنە بايقىدەك كەينىگە قارىشىپ ، ئەندىشىگە چۈشۈشتى . ئۇلار ھازىرنىڭ ئۆزىدىمۇ ئۆزلىرىنىڭ كۈرە قەلئەسىدىن كېينىگەن تەقى ـ تەرقى بويىچە ئىدى . ھەممىدىن جىياڭجۈننىڭ ئەخمەتخان خوجا بەگكە قوشقان جاللاتلىرىنىڭ دەمۇدەم كەينىلىرىگە قاراشلىرى كۆپەيدى . ئۇلار ھەر قېتىم قارىغانلىرىدا ، خۇددى كۆز ئالدىلىرىدا ئوقمۇ ، قىلىچمۇ ئۆتمەيدىغان سادىر تۇرۇۋاتقاندەك

قورقۇشاتتى. چۈنكى، بارلىق مانجۇ ئەمەلدارلىرىدىن تارتىپ چېرىك، جاللاتلىرىغىچە، بىر نەچچە ئون يىللاردىن بېرى، سادىر توغرىسىدا ئاڭلاشقانلىرى ئاز ئەمەس ئىدى. ھەتتا ئەخمەتخان خوجا بەگ ئېلىپ كېلىۋاتقان مۇشۇ جاللاتلارنىڭمۇ كۆپ قىسمى سادىرنىڭ قولىدا ئاغزى - بۇرنى قان يالىغان ئىنتىقام بۇلغىنىپ، نىمجان ھالدا قېچىپ، ئۆز قوشۇنلىرىغا بېرىپ، ساقلىنىپ قالغانلار ئىدى. جياڭجۈنمۇ ئۇلارنى ئەنە شۇ ئىنتىقاملىرىنى ئالسۇن دەپ، بۇ قېتىم سادىرنى تۇتۇشقا مەخسۇس ئەۋەتكەنىدى. ئۇلار ئاخىرقى قېتىم يەنە كەينىلىرىگە قاراشقاندا، راستتىنلا سادىرنى كۆرگەندەك بولۇشتى. «ئەيھانناس! راستتىنلا ئۇ، پالۋان! ئوقمۇ، قىلىچمۇ كار قىلماس ئادەمكەن، ھېلى ئېتىلغان ئوقلار ئىچىدىن ئامان - ئېسەن قېلىپ، يەنە بىزنىڭ سايىمىزدەك توختىماي كېلىۋاتقىنىنى قارا»! دېيىشەتتى بىر - بىرىگە.

ھايال ئۆتمەي كەينىدىن سادىرنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ھەممىسى بىلىپ بولدى. ئەخمەتخان خوجا بەگمۇ ئەھۋال شۇ دەرىجىگە يەتكەندە قورقتى. لېكىن، ئۇ ئۆز قورقۇنچىسىنى جاللاتلار ئالدىدا بىلدۈرمىدى. چۈنكى، ئۇنىڭ قورقۇشلىرى ئاشكارلىنىپ قالسا، جاللاتلار تېخىمۇ ۋەھىمىگە چۈشۈپ، مۇنۇ سەپەر ۋەسسالام بولۇپ تۇگەيتتى. شۇڭا، ئەخمەتخان خوجا بەگ بۇ قېتىم كەينى تەرەپكە تازا سىنچىلاپ قارىدى. راستتىنلا كەينىدىكى كېلىۋاتقان ئادەم خۇددى سادىردەك كۆرۈنۈپ كەتتى. لېكىن، ئۇ چېرىكلەردەك تولۇق ئىشىنىپ كەتمىگەنىدى. چۈنكى ئۇ سادىرنىڭ ھەر قانداق بىر ئىشقا غەزىپى كەلگەندە، ئۇنى بىر باشقا چىقىرىۋەتمەي تۇرۇپ باشقا بىر ئىشقا قەدەم قويمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭلاشقىمۇ ئۇنىڭ بۇ يەردە ئەمەس، بەلكى سۇلتانلىق ئەتراپىدا قولىدىن كەتكۈزۈپ قويغان گۇمانتۇڭنىڭ ئىقرارنامىسىنى ئىزدەپ تېپىش كويىدا

بولۇۋاتقانلىقىنى ئەسلەپ ئۆتتى ـ دە ، كەينىگە يەنە بىر قېتىم قارىدى. ئۇنىڭ كىيىملىرى ئوخشىغان بىلەن ، ئۆزىنىڭ سادىر ئەمەسلىكىنى مۇقىملاشتۇردى. شۇ ھامان جاللاتلارغا قاراپ ، ئۇنىڭغا نەيزە ئۇرۇش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى.

بايقاتماسلىقى سادىرغا ئوخشاش كېيىنىپ ، ئۇلارنىڭ كەينىگە چۈشۈپ كېلىۋاتقان سايە دەل قەيسەر ئىدى. ئەخمەتخان خوجا بەگ — بايانداينىڭ قەدىمقى قويماقچى بولۇپ ماڭغان كۈندىن خەۋەر تاپقان سادىر يېقىنى قەيسەرنى ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭغۇزغانىدى.

※ ※ ※

سادىر ئېلىپ كەلگەن گۇۋاھنامىنىڭ ئىقرارنامىسىنى سۇلتانلىقنىڭ ۋازىسى ھەم مەسلىھەتچىسى نەسىرىدىن قازى مەزمۇتنىڭ يېنىغا ئېلىپ كىرمەكچى ئىدى. ئۇ شۇ ۋەزىپە بىلەن ئىقرارنامىنى ئوردىغا ئېلىپ كىرىپ ، مەزمۇتنىڭ ئۆچمەنلىكىنى تۇگەتمەكچى بولۇپ ماڭغىنىدا ، ئەخمەتخان خوجا بەگ تەرىپىدىن يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈلۈپ ، ئىقرارنامە بۇلاپ كېتىلگەنلىكتىن قەيسەرنىڭ خەۋىرى بار ئىدى. ئەخمەتخان خوجا بەگكە باشقىلارغا ئوخشاشلا قەيسەرنىڭ تېخىمۇ غەزىپى ئۆرلىگەنىدى. شۇ چاغدا سادىر :

— ئىقرارنامىنى ئالغان كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئۇنى قولۇمغا تېرىك چۈشۈرىمەن ؛ بۇ يولدا جان كەتسە مەيلى ، سىلەر ئەمدى مېنى توسماڭلار ! . . . ماڭا يول بېرىڭلار ! مېنى توسماڭلار ! نەسىرىدىن قازىغا قاتتىق قىلىپ ، ئۇنىڭ پاك جېنىغا زامىن بولۇپ ، ئىقرارنامىنى ئېلىپ قاچقان بۇ قارا يۈرەك ئاسىي بىلەن ئۆزۈم بىر يۇز كۆرۈشەي ! مەن ماڭىدىم ، ھە ، راست ، — دەپ سادىر مېڭىشقا تايىن تېپىپ قەدەم تاشلاپ

بولۇپ توختاپ قالدى . بۇ چاغدا قەيسەرمۇ :

ــ ياق ، بۇ ئىشقا مېنى قويۇپ بەر ، سادىركا . مەن ئۆزۈم ئۇ ئىشنى ھەق دادىغا يەتكۈزىمەن ، ــ دەپ ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرلەۋاتقان ئاچچىقىنى باسالماي ئالدىغا چىققان ئىدى . سادىر ئويلىنىپ تۇرۇپ كېتىپ :

ــ مەن بايانداي قەلئەسىگە شۇ قېتىم كىرگەندە ، جۇلاك قىز بىلەن ۋەدىلەشكەن ، ــ دەپ سۆزىنى توختىتىۋالغاندى ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇرغان ئاغىنىلىرى :

ــ نېمە توغرىسىدا ، ــ دەپ ، ھەممىسى تەكشى سادىرغا قاراشتى . ئۇ ئۆزىنى بېسىۋېلىپ :

ــ مانا مۇشۇ كۈن ، مۇشۇ سائەت ئىچىدە ئۇ ماڭا گۇندىپاي باشلىقىنى تونۇشتۇرماقچى ئىدى . مەن ئۇنىڭ بىلەن ئەخمەتخان خوجا بەگ بولۇپ سۆزلەشمەكچى ئىدىم . چۈنكى ، ئۇنىڭ يېقىندا ھېلىقى ئات ئېلىپ قېچىپ ، سۇلتانلىققا يوشۇرۇن كىرگۈزۈۋېتىلگەن ئىككى يۈزدىن ئارتۇق پىدائىيلىرىمىزنى يوشۇرۇنچە ئاپىرىپ زىندانىغا تاشلىغانلىقى مەلۇم بولدى .

ــ ھە ، شۇنداقمىكەن ، ــ دېيىشتى ئاغىنىلىرى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرەيلەن گەپ قىستۇردى :

ــ راستلا ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرى : « ھېچ دېرىكسىز ئالالمايۋاتىمىز ، ئاتا ـ ئاكىلىرىمىز بۇ تۇپراقنىڭ ئۈستىدە بارمۇ ـ يوقمۇ ؟ » دېيىشىپ كۈنىگە بىرنەچچىسى كېلىپ بىزدىن بۇ ئەھۋالنى سوراۋاتىدۇ . ئۇلارنىڭ يوشۇرۇنچە زىندانغا ئاپىرىپ تاشلانغىنىدىن بىزنىڭمۇ خەۋىرىمىز يوقكەن . قاراڭلار ، بۇ قارانىيەت ئىپلاسلارنى ، ئوردىنى بۇ يەردە قۇرۇپ ، زىندانىنى كۈرە قەلئەسىدىن قىلىشۋالغىنىنى !

سادىر ئۇلارغا قاراپ :

ـــ شۇنداق ، ئۇلارنىڭ نەچچە ئون يىلدىن بۇيانقى ياۋۇز قىلمىشلىرى ، ھەددىدىن ئېغىر ئالۋان ـ سىلىق زۇلۇملىرى ئالدىدا بۇنداق گاڭگىرىمىغان ئاغىنىلەرنى بۇگۈنكى كۈنلۈكتە ئۆز ئىچىمىزدىن چىقىۋاتقان زەھەرلىك يىلانلار مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈۋاتىدۇ . . بۇ ئىشلارنى يەنە ھېلىقى جۇلاڭ قىز خەۋەر قىلغان . ئۇلارنى يوشۇرۇن ئېلىپ بارغانمۇ ئەخمەتخان خوجا بەگ بولغاچقا ، شۇنىڭ ئۆزى ئۇلارنى زىندانىدىن چىقىرىۋېلىش ھوقۇقىغا ئىگە ئىكەن . بۇنىڭدىن بىزنىڭ كونا قەدىناسىمىز ، شائىر گۇلماڭامۇ ئوبدان خەۋەردار . ئۇ بۇ ئىشقا بېشى بىلەن يارەملەشمەكچى ئىدى .

ـــ بۇنىڭغا بارمىسلا بولمايدىغان ئىش ئىكەن . ئۇنداقتا ، ـــ دەپ شۇ ھامان سادىرنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى نازىم ، ـــ بۇيەردە ئولتۇرغانلار-نىڭ ئىچىدە پېشۋالارمۇ بار ،ياشتا كىچىكمۇ بار ، ئەقىلدىمۇ شۇنداق . شۇنداق تۇرۇقلۇق ، باشباشتاقلىق قىلغۇم كېلىپ قالدى . سادىر ئاكام ئۆزى تاللىغان ئىشقا ماڭسا . قەيسەر ئاكام بۇ يەردىن چىقىپ جۇلاڭ قىز ۋە گۇلماڭا بىلەن ئۇچراشقىچە سادىر ئاكام قىياپتىدە ياسانسا ، ئىككىنچى ئىش ، پىدائىيلارنى كۆرە زىندانىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئېلىپ چىقسا دەيمەن .

ـــ خوش ، توغرا ئەقىل بولدى ، ـــ دېيىشتى بۇ يەردىكى ھەممە ئاغىنىلەر . ئىككى پالۋان نازىمنىڭ مەسلىھىتى بويىچە تەييارلىنىپ ، سادىر ئۇ تەرەپكە ، قەيسەر بۇ تەرەپكە بۆلۈنۈپ ، شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا ئايرىلىشىپ كۆزدىن غايىب بولۇشتى .

قەيسەر شۇ يەردىن چىققان پېتى بايانداي قەلئەسىگە يېقىنلاشتى . . ئۇ قەلئەنىڭ ئىچىگە كىرىش ئۈچۈن ، سادىردىن قېپقالغان ئىش ـــ توز-غاقچى قىياپتىدە ياساندى . شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا ئېتىزغا ھەيدەپتىلگەن

ئىككى ئېشەكنى تاپتى ، ئەسكى تاغاردىن تۆتنى تاپتى ، ئۇنىڭغا يول بويى تېخى پىشىپ يېتىلمىگەن چالا توزغاق غوزىكى ۋە توزغاقنى قاچىلىدى . بۇ جەريانىدا ئۆزىمۇ پۇتۇنلەي توزغاققا مىلىنىپ ، خۇددى قاردىن ياسالغان ئادەم قىياپىتىگە كىرىپ قالغانىدى .

ئۇستىبېشىغا بىر قۇر قارىۋەتكەندىن كېيىن توزغاقچى قىياپىتىگە كىرىۋالغان قەيسەرنى قەلئە قاراۋۇللىرى دەرۋازىدىن كىرگۈزۈۋەتتى . ئۇ ، « قاچاق » لارنىڭ قەلئە ئىچىدە جۇلاڭ قىز ھەم گۈلماڭا بىلەن ئۇچراشماقچى بولۇشقان ئورۇنلارنى ئىزدىدى . لېكىن ، ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىنى ئۇچرىتالمىدى . شۇ ئەسنادا قەلئە ئىچىدىكى گۈمبەزنىڭ جادۇسى ئەتراپىدا توپلانغان نۇرغۇن ئادەملەرگە كۆزى چۈشتى . ئەنە ، قەيسەر ئىزدىگەن گۈلماڭا جادۇ ئالدىدا تۇراتتى . قەيسەر ۋارقىراپ ، ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ چاقىرغۇدەك ھالغا يەتتى . لېكىن ، مۇشۇنداق ئەھۋالدا ، ئۇ ئۇنداق قىلالمايتتى . ئەتراپتا ئولىشىپ تۇرغان ئەمەلدار ـ چېرىكلەر يىرتقۇچلاردەك دەھشەت بىلەن قارىشىپ تۇرۇشاتتى . بىردەمدىلا گۈلماڭا قىيما ـ چىيما قىلىنىپ ، بېشى يەرگە دومىلاپ چۈشتى . ئاردىن ئاز ئۆتۈپ ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى . يىغىلغان توپ شۇ يېقىنلا ئەتراپتىكى يەنە بىر يەرگە گۈررىدە يۈگۈرۈشۈپ بېرىپ توپلاندى . قەيسەرمۇ ئۇلارغا ئەگىشىپ بېرىپ ، ئۇ يەردە ئۇنىڭ ئۇچراشماقچى بولغان ئىككىنچى ئادىمى ــ جۇلاڭ قىز قانغا مىلىنىپ سۈنايلىنىپ ياتاتتى . شۇئان قەيسەرنىڭ پىغانى ئۆرلىدى . بۇ چاغدا ئۇ ئاچچىقىنى چىقىرىدىغان يەر تاپالماي ئىككى مۇشتىنى چىڭ تۈگىكەن ، كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى يالقۇنلىغان ھالدا تۇراتتى . شۇ ئەسنادا ، شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدە تۇرغان ئەخمەتخان خوجا بەگكە كۆزى چۈشتى . ئۇنى كۆرگەن ھامان قەيسەرنىڭ غەزەپ يالقۇنى پەلەككە يېتىپ ، شۇ يەردىلا ئۇنى چايناپ

پۇركۇۋەتكۇسى كېلىپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئۆزىنى مىڭ تەسلىكتە تۇتۇۋېلىپ تۇراتتى. ئەخمەتخان خوجا بەگ ئىگىسىنى تونۇغان ئىتتەك قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ كالپاكوۋسكى، فۇدې، گۇەنتۇڭلارنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە، ئۇلار بىلەن قۇلاق قېقىشۋالدى. بۇ ئىشلارنىڭ هەممىسىنى قەيسەر باشتىن ـ ئاخىر چىداپ كۆرۈشكە مەجبۇر بولدى. قەيسەر ئەمدىكى پۇتۇن هاياتىنى پەقەتلا مۇشۇ ئەخمەتخان خوجا بەگنى ئۆلتۈرۈپ قىساس ئېلىشقا ئاتاپ قويغانىدى. شۇڭا، ئەخمەتخان خوجا بەگ نەگە بارسا، ئۇمۇ شۇ يەرگە باردى. ئۇنى قاردىن ياسالغان ئادەم قىياپىتىدە كۆرگەنلا ئادەم ئۇنىڭدىن چەتلەپ ماڭاتتى ـ دە، ئۇنىڭغا ئۆز يولىنى بوشتىپ بېرىشكە مەجبۇر بولاتتى. ئاخىر ئەخمەتخان خوجا بەگ قەلئە دەرۋازىسىدىن چىقىۋېدى، ئۇمۇ كەينىدىن چىقماقچى بولۇپ ماڭدى. تۇيۇقسىز قەلئە دەرۋازىسى ئالدىدا قىلىچلىرىنى قىنىدىن چىقارغان چېرىكلەر تەرەپ ـ تەرەپتىن كېلىپ، ئۇنىڭ يولىنى توسۇۋالدى. ئەخمەتخان خوجا بەگ بولسا، دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى. قەيسەر كەينىدە بولغاچقا، دەرۋازا ئىچىدە قېپقالغانىدى، بىر توپ چېرىك قەيسەر ئۆزى قۇتقۇزماقچى بولۇپ كەلگەن پىدائىي مەھبۇسلارنى ئالدىلىرىغا سېلىشىپ، ئۇرۇپ ـ دۇمبالاپ هەيدەپ كېلىشتى ـ دە، شۇ يەردىكى بوش بىر مەيدانغا توختىتىشتى. مەھبۇسلارنىڭ ئالدىدا هېلىقى قىلىچ تۇتقانلار باشتىن بويىغا قىزىل كىيىم كىيگەن، كۆزلىرىدىن باشقا يەرلىرىنىڭ هەممىسى نىقابلانغان هالدا سەپ تارتىپ تەييار بولۇپ تۇرۇشتى. شۇئان ئۇلارغا بۇيرۇق بېرىلدى.

ـــ قاچاقلارنىڭ كاللىسى تېنىدىن جۇدا قىلىنسۇن!

يۆزدىن ئارتۇق پىدائىي مەھبۇسلارنىڭ هەربىرىگە بىردىن توغرا كەلگەن، قىلىچ تۇتقان قىزىل كىيىملىك جاللاتلار بۇيرۇقتىن كېيىنلا ئۇلارنىڭ تېنىدىن كاللىلىرىنى جۇدا قىلىشتى ۋە ئارقىدىنلا هەممىسى

بىردەك قان تامغان قىلىچلىرىنى يالاپ چىقىشتى.

مانا بۇ قاباھەتلىك ھادىسە قەيسەرنىڭ قۇيقا چاچلىرىنى تۈرغۇزۇپ، ۋۇجۇدىنى قىساس ئوتى ئۆرتەشكە باشلىدى. ئۇ نەچچە ئون يىل مابەينىدە كۆرگەنلىرىنى بىر نۆرى، مۇنۇ كۆرگەنلىرىنى بىر نۆرى ھېسابلايتتى. مانجۇ چېرىكلىرىگە قارىتا غەزەپ ـ نەپرىتى قايناپ تاشسىمۇ، ئامال قانچە؟ ئاخىر، مۇنۇ دەھشەتلىك پاجىئەنىڭ ئۆز ئىچىدىن چىققان دۇشمەنلەرنىڭ رەزىل سۇيىقەستىدىن بولۇۋاتقانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدى.

« توختا، چوڭ دۇشمەن ـ ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئەدىبىنى مەن ئۆزۈم شۇنداق بەرمەسەم » دېدى ئۇ ئىچىدە. ئۇ ۋاقتىنى ئۆتكۈزمەي ئۆز بۇرادەرلىرىنىڭ قېشىغا قايتىش قارارىغا كەلدى. شۇڭا، ھايال ئۆتمەي قەلئە دەرۋازىلىرىنىڭ ھەرئىككىلىسىدىن ئۇچقاندەك چىقىپ كەتتى. بىر-دەمنىڭ ئىچىدە ئەخمەتخان خوجا بەگ ئەگەشتۈرۈپ ماڭغان جاللاتلارغا يېقىنلاشتى. قەيسەر ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئات مىنۋالغان، مانجۇ چېرىك، ئەمەلدارلىرى قىياپىتىگە كىرىپ، قولىغا قورال ئېلىۋالغانلارغا كۆز ئۈزمەي قاراپ كەلدى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى مانجۇ چېرىكلىرىگە زادىلا ئوخشىمايتتى. چىرايلىرى توپا رەڭگىدەك سېرىق، سولغۇن كۆرۈنەتتى.

« ئەجەبا، بۇلار زادى ھەقسىي چېرىكلەرمۇ ياكى ئۇلار نىقابلىنىۋالغان يالغان چېرىكلەرمۇ » دەپ پىكىر يۈرگۈزەتتى. « جەڭنىڭ توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ » بولىدۇ دېگەن تەمسىل قەيسەرنىڭ يادىغا كېلىپ چۈشتى. شۇ ھامان بۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ھىيلىگەرلىك قىلىپ ئۆزىنى چېرىكلەرگە قاتتىق ئۆچ قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن، يالغاندىن ئۆز ئادەملىرىنى چېرىكلەر قىياپىتىدە

ياساندۇرۇپ ، سۇلتانلىق ئوردىنىڭ خەزىنىسىنى يوشۇرۇنچە ئالىمىز دېگەن شۇم نىيەت بىلەن ئۇلارنى ئېلىپ بېرىپ ، بىر قېتىمدىلا هەممىسىنى ئۆزى ئۆلتۈرگۈزۈپ بولۇپ ، ئۆلگەن بۇ بىگۇناهلارنى خان چېرىكلىرى دەپ كۆرسەتكەنلىكى قەيسەرنىڭ يادىغا كەلدى . بۇ پاجىئە كېيىن پاش بولغان بولسىمۇ ، سۇلتانلىق ئوردا ئۇنىڭ تەرىپىدە تۇرۇپ سۆزلىگەچكە ، ئۇ بىگۇناهلارنىڭ قىساسىنى ئېلىشقا پۇرسەت كەلمىگەنىدى .

بۇ قېتىم بولسا ، « يەنە شۇنداق پىدائىيلار ياكى مەھبۇسلار ئۆتۈكەندەك پاجىئەگە ئېلىپ مېڭىلدىمۇ نېمە ؟ » دەپ ئويلاپ كېلىۋاتاتتى ئۇ . شۇ ئەسنادا سېپىل تاملىرىدىن ئوق يېغىدۇرۇلدى . دېگەندەكلا چېرىكلەرنىڭ ئوقلىرى خۇددى ئاتلىق ئادەملەرنى تونۇغاندەك ، شۇلار-غىلا تېگىپ ، بىرمۇ پىيادە ئادەملەرگە تەگمىگەنىدى .

پىيادىلەر بولسا ، بۇرۇنقىدەكلا ساقمۇ ساق هالدا ، مەھبۇسلاردەك چىلپەگۈزە قەلئەسى تەرەپكە قاراپ كېتىپ بېرىشاتتى . قەيسەرمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئىز بېسىپ كېلىۋاتاتتى . ئاتلىقلارنىڭ يېقىلغان يېرىگە كەلگەندىلا ، هەقىقەتەن بۇ قېتىممۇ ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ « قاچاق » مەھبۇسلارنىڭ قېنى بەدىلىگە ئۆزىنىڭ سۆيىقەستلىك مۇددىئاسىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ماڭغانلىقىنى چوڭقۇر چۈشەندى . ئەخمەتخان خوجا بەگ بولسا ، يەنىلا سۇلتانلىق ئوردا ئالدىدا ، پىدائىيلار ئالدىدا بۇ پاجىئەنى تۇغدۇرغان ، جىنايىتى پاش بولۇپ قالغۇدەك بولسا :

ــ قەلئە زىنداننىدىن مانا بۇ مەھبۇسلارنى قۇتۇلدۇردۇم ، ئۇلار-نىڭ كىملىكىنى بىلەلمەپتىمەن . بىلگەن تەقدىردە مەقسىتىم « قاچاق » مەھبۇسلارنى قۇتۇلدۇرۇپ كەلمەكچىدىم ، خەير ! ــ دېيىشنىمۇ ئويلاپ كېلىۋاتاتتى .

تۇيۇقسىز ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا جەڭ باشلاندى :

ـــ جاللاتلارنىڭ « ۋايەي ! ۋايجان ! » دېگەن سەت ، ئېچىنىشلىق ئاۋازلىرى كەينى ـ كەينىدىن ئاڭلىنىشقا باشلىدى . ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسىملىرى ھەش ـ پەش دېگۈچە قەيسەرنىڭ قىلىچى زەربىسىدە جەھەننەمگە يولىغا سېلىندى . قەيسەر بولسا ئەخمەتخان خوجا بەگنى توختىماي قوغلايتتى . ئۇ بارلىق قىساسنى شۇنىڭدىنلا ئالماقچىدى . ئەخمەتخان خوجا بەگ جان قايغۇسىدا بىردەم ئۇ جاللاتنىڭ ، بىردەم بۇ جاللاتنىڭ دالدىسىغا ئۆتۈپ ئىت جېنىنى ھەدەپ قاچۇراتتى ، قەيسەرنىڭ ئۇنى چەنلەپ ئۇرغان قىلىچى ئۇنىڭغا ئارا بولغان جاللاتنىڭ جېنىنى ئالاتتى ـ دە ، ئۇ ئاسىي بىردەملىككە قۇتۇلۇپ قالاتتى . مانا ئەمدى ئەخمەتخان خوجا بەگ جاللات ئىگىسىدىن قۇتۇلۇپ قېچىپ يۈرگەن بىر ئاتقا ئېسىلدى . دەل شۇ چاغدا ، قەيسەر گىمۇ ئۆلگەن جاللاتلاردىن بىرىنىڭ ئېتى توغرا كېلىپ قالدى . قەيسەر مۇشۇ غەيرەت ـ جاسارەت بىلەن ھەش ـ پەش دېگۈچە چەبدەسلىك بىلەن ئات ئۈستىگە ئىرغىپ چىقتى ـ دە ، ئۇزەڭگىسى بىلەن بېقىنىغا بىرنى تېپىۋىدى ، ئات شۇئان چاپچىپ ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ يېنىغا كەلدى . قەيسەر دەرغەزەپ بىلەن ئۇنىڭغا شۇنداق چاقماق قىلىچ ئۇرۇۋىدى ، « ۋايجان ! » دېگىنىچە ئەخمەتخان خوجا بەگ ئاتتىن يىقىلىپ بىر نەچچە دومىلاپ ، ئارقىدىن ئايانچلىق ئىڭراپ ئورنىدىن تۇردى . قىلىچ ئۇنىڭ ئوڭ قولىنى ئۇزۈۋېتكەنىدى . ئۇنىڭ ئوڭ قولىقى تەن بەرمەي يەردە دىرىڭ ـــ دىرىڭ سەكرەيتتى . ئۆزى بولسا كېسىلىپ قان ئېقىۋاتقان قولىنى چىڭ بېسىۋالغىنىچە « ۋاي جان » دەپ جان تالاشقان ھالدا جاللاتلارغا بۇيرۇق بېرەتتى . ئۇنى بىراقلا ئۇجۇقتۇرۇشقا قەتئىي نىيەت باغلىغان قەيسەر بۇ قېتىم ئۇنىڭغا قاراپ ئات سالغانىدى . تۇيۇقسىز چاقماق چېقىپ ، يۇلتۇز كۆچكەندەكلا ، ئېگىز سېپىل تېمىدىن ئېتىلغان بىر تال ئوق قەيسەرنى يەرگە بىراقلا

يـقـتتپ تاشلىدى . ئوق ئۇنىڭ ئارقا يەلكىسىدىن تېگىپ ، يۇرىكىنى تېـ شىپ چىقىپ كەتكەنىدى .

ـــ ۋايـەي ، ۋايـجـان ! ـــ دەپ كـاڭـشـىپ زارلاپتتى ئەخمەتخان خـوجـا بەگ ھەم يىغا ئارىلاش ھەم كۆزلىرى ئالاق ـ جالاق بولغان ھالدا . ئۇ بىردىنلا جان ئۈزۈپ قان ئىچىدە ياتقان قەيسەرنى كۆرۈپ گۈلقەقەلىرى ئېچىلغان ھالدا :

ـــ بـىزنىڭ خان چېرىكلىرىمىز ھەقىقەتەن يارايدۇ . ئەگەردە مۇنۇ جـاھـىل ئۆلتۈرۈلمىگەندە ، قۇلىقىملا ئەمەس ، ئۆزۈممۇ بۇ يەردە ساق قالـ مايتتىم ، ـــ دېدى .

ئۇ ئاخـىرقـى قـېـتـىـم قەيسەرنىڭ جەسىتىگە قارىغانىدى ، ئۇنىڭ كـۆزىـنـىـڭ تـېخىچە يۇمۇلماي ئوچۇق تۇرغانلىقىنى كۆردى . ئەخمەتخان خـوجـا بـەگ ئۇنـىڭ شۇ تاپتىكى كۆزىدىنمۇ قورقۇنچقا چۈشۈپ ، ئۇنىڭ جـەسـىتىنى تېپىپمۇ كۆزىنى يۇمدۇرالمىدى ، ياكى ئۇنى دۈم قىلىۋېتىشكە مـادارى يـەتـمىدى . ئاخىر يېنىدىكى جاللاتلارنى كۈشكۈرتۈپ قەيسەرنىڭ جـەسـىـتـىنى دەسسىتىپ ـ چەيلىتىپ ، خۇددى باشقا بىر نەرسىگە ئايلانـ دۇرۇۋېتـىـشـتـى . شۇ چاغدىلا كۆڭلى تەسكىن تاپقان ئەخمەتخان خوجا بـەگ ئوڭ قۇلىقىدىن ئايرىلغان ھالدا قالغان جاللاتلارنى باشلاپ چىلپەڭزە قەلئەسىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى .

※ ※ ※

ئەمـدىـكـى گەپتە مەزەمزاتقا كېلەيلى : ئۇ « ئوغلۇم غىياسىدىننى ئۆلـتـۈرگـەن ساداـردـىـن قانغا قان ، جانغا جان ئالغىنىم ئالغان » دېگەن ئەسـەبـىـي نـىـيـىـتـىـدىـن زادىلا يانمىغانىدى . دەل ئۆزلىرىنىڭ ئىنتايىن زەھەرلىك مۇددىئاسىدىن ۋە كۈتكەن يېرىدىن چىقىۋاتقان مەزەمزاتنىڭ بۇ سۆزلىرىنى دەستەك قىلىۋالغان ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن مەخمۇتخان

مەزمەزاتنىڭ قولتۇقىغا كىرىۋېلىپ ، كۈنبويى ئۇنى كۈشكۈرتۈپ ، ئۆتكەن ـ كەچكەن ئىشلارنىڭ ھەممىسىنىلا مەزمەزاتقا قارشى تۇرغان قىلىپ ، پىتنە ـ پاسات تېرىش بىلەن شۇغۇللاندى ،شۇنداقلا يەنە سادىرنى ئەزىلدىن مەزمەزاتقا قارشى قوزغىلاڭچى ، « قاچاق » لارنىڭ ۋەكىلى دەپ ئەيىبلەيتتى . سادىر پىلانلىغان ئات ۋەقەسى ، پىدائىيلارنى قايتا ئورۇنلاشتۇرۇش ، قەلئە چېرىكلىرىگە زەربە بېرىشلەرنى بولسا ، « مەزمەزات سۇلتانىنى ئاغدۇرۇۋېتىش » دەپ ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىپ چۈشەندۈردى . بۇنىڭ بىلەن ئەمەتخان خوجا بەگ ئۆزىنىڭ رەزىل مەقسەت ـ مۇددىئاسىغا يېتىش پۇرستىنى ئوبدان يارىتىۋالدى . مەزمەزاتنى بولسا ، تېخىمۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا ھالدا « جىياڭجۈنگە يېقىنلاشتۇردى » . بۇنىڭ بىلەن ئەمەلىيەتتە مەزمەزات سۇلتان پۇقرالىرى ئالدىدا ئىززەت ـ ھۆرمىتى ۋە ئىشەنچىسىنى پۈتۈنلەي يوقاتقاندى . شۇڭا ، سادىرنى زىندانغا تاشلاش يارلىقىنى ئۆزى چۈشۈرۈپ ھەم جىياڭجۈن يامۇلى تەرىپىدىن شۇ مەزمۇندىكى بارلىقنى تاپشۇرۇپ ئېلىپمۇ ، سادىرغا تېگەلمىدى . ئۇنى تۈتۈشقا ئۆز ئوردىسىدىن بىرمۇ پىدائىي ياكى بىرمۇ پۇقراسىنى ماقۇلغا كەلتۈرەلمىدى . سادىرنى تۇتقانلارغا ھەتتا ئەمەل ، پۇل ـ دۇنيا ـ نېمىمۇ ۋەدىسى بېرىلدى . يەنىلا بىرەرى ئوتتۇرىغا چىقمىدى .

مەزمەزات ئاشۇنداق ئاچچىق ھەسرەت يۇتۇپ بولالمايۋاتقان كۈنلەردە ئەخمەتخان خوجا بەگكە بايانداي ئوردىسىدىن تۇيۇقسىز يۇشۇرۇن يارلىق كېلىپ قالدى . ئۇ بولسىمۇ گۇمانتۇك ھاكىمنىڭ ئىقرارنامىسىنى سادىردىن تارتىۋېلىپ ، ئۇنى زىندانغا تاشلاش يارلىقى ئىدى . بۇنى ئەخمەتخان خوجا بەگ دەسلەپ ئۆزى پىلانلىدى . ئۇ سادىرنىڭ ئىقرارنامىنى شەھەرگە ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ، سادىرنىڭ ئاغىنىلىرىدىن بىرى ئارقىلىق خەۋەر تاپتى . بۇ ئادەمنى ئىككىنچى قېتىم

يالغۇز ئۆزى ئايرىم بىر ھۇجرىدا قوبۇل قىلىپ ، ئۇنىڭ ئالدىغا يۈز سەر ئالتۇن قويدى . ئىش پۈتكەندىن كېيىن ، ھاكىم ۋە جىياڭجۈنلەرنىڭ ئىلتىپاتىنىڭ ئايرىم بولىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى . ھەتتا ئۇنى قوغداپ قېلىش چارىلىرىنىمۇ ئېيتتى .سادىرغا ساتقىنلىق قىلىۋاتقان بۇ كىشى موللا شەۋكەت ئىدى . موللا شەۋكەت ئاخىر مال دۇنياغا دۇم چۈشۈپ ئەخمەتخان خوجىنىڭ تاپشۇرۇقىغا ماقۇل بولدى . لېكەندىكى ئالتۇننى بېلىدىكى شايى پوتىغا خۇددى نانىنى تۇگكەندەك تۇگۈپ رەزىل ئويۇننى ئويناش ئۈچۈن بېلىگە چىڭ باغلىۋالدى . ئالدى ـ كەينىگە ئەرەڭ ـ سەرەڭ بولۇپ قارىغىنىچە ، كۆزدىن غايىب بولدى .

شۇ كۈنى كەچلىكى موللا شەۋكەت سادىرنىڭ ئاغىنىلىرىنىڭ ئىقرارنامىنى نەسرىدىن قازىنىڭ ئوردىغا ئېلىپ كىرىش مەسلىھىتىگە بىر-لىكتە كىرىپ قاتناشتى ، قىزغىن پىكىر قاتناشتۇردى . كەچ كىرىپ قالغانلىقتىن ، نەسرىدىن قازىنىڭ يالغۇز قايتىشىدىن سادىرنىڭ ئاغىنىلىرى ئەنسىرەپ ، موللا شەۋكەتنىڭ بىللە بولۇشىنى ھاۋالە قىلغانىدى . بۇ چاغدا موللا شەۋكەت « ئوردىدا مۇھىم ئىشىم بار ئىدى » دەپ قارا يۈزلۈك بىلەن يالغان سەۋەب كۆرسىتىپ ، بىللە ماڭماي قېپقالغانىدى . كېيىن نەسرىدىن قازى مەلۇم يەرگە بارغاندا ، ئۇ قازىنىڭ كەينىدىن يېتىشۋالدى . شۇ تەرىقىدە قارا كۆرە ، قارا كۆرە كۆلەڭگە بولۇپ ماڭدى . ئەخمەتخان خوجا بەگ مۇشۇ نىشاندىن پايدىلىنىپ ،ئاخىر نەسرىدىن قا-زىنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپ قاتىللىق يولى بىلەن ، قازىنىڭ قولىدىكى ئىقرارنامىنى ئېلىۋالغانىدى .

قاتىللىق بىلەن قولغا چۈشۈرگەن بۇ « خۇش خەۋەر » ئەخمەت-خان خوجا بەگنى تىنچ ئولتۇرغۇزمىدى . ئۇ بىرەر « مۇھىم » ئىشنى باھانە قىلىپ ، بايانداي قەلئەسى تەرەپكە ئۆتۈشنى ئويلىدى . شۇ چاغدا ئۇنىڭ

یادىغا مەزەمزاتىنىڭ سادىرنى تۇتۇشقا ئادەم تاپالمايۋاتقانلىقى كەلدى - دە، مەزەمزاتىنىڭ ئالدىغا كىردى. سادىرنى تۇتۇش ئۈچۈن، كۈرە تەرەپتىن مەخسۇس ئادەم سېتىۋېلىشنى كېلىشىپ، شۇ كۈنى تاڭ سەھەردە ئەخمەتخان خوجا بەگ بايانداي قەلئەسىگە يۈرۈپ كەتكەنىدى.

شۇ كۈندىن باشلاپ مەزەمزات تا هازىرغىچە ئەخمەتخان خوجا بەگنى، ئۇنىڭ سادىرنى تۇتۇش ئۈچۈن سېتىۋېلىپ كېلىدىغان ئادەملىرىنى تاقەتسىزلىنىپ تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈۋاتاتتى. بۇ سىرنى ئوردىدا ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن مەزەمزات ئۆزىدىن باشقا هېچكىم بىلمەيتتى. شۇڭا، مەزەمزات بۇ هەقتە، باشقا هېچكىمگە كۆڭۈل سىرىنى ئېيتالمايتتى، ياكى ئۆز - ئۆزىگىمۇ ئۈنلۈك سۆزلىيەلمەيتتى.

شۇ كۈنىنىڭ ئەتىگەنلىكى ئوردا ئىچىدە تۇيۇقسىز « ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئوڭ قۇلىقى بىر كېچىدىلا ئۈزۈلۈپ چۈشۈپتۇ، ئەخمەتخان خوجا چولاق دېگەن گەپ چىقىپتۇ » دېگەن گەپ تارقالدى. بۇنىڭدىن مەزەمزات ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ قايتقانلىقىدىن خەۋەردار بولدىيۇ، لېكىن ئۆزىنى كۆرمىدى، شۇڭا ئۇ ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئۆزىنى كۆرۈش ئۈچۈن دەرهال ئۈنى ئوردىغا چاقىرتتى. ئەخمەتخان خوجا بەگ مەزەمزاتقا ئەهۋالنى تەپسىلىي سۆزلەپ بېرىۋاتاتتى، مۇشۇ ئەسنادا ئىشىك باقارلاردىن بىرى هەر ئىككىيلەنىنىڭ كۆڭلىنى دەككە - دۈككىگە چۈشۈرۈپ پەرىشان قىلىدىغان بىر خەۋەرنى ئېلىپ كىردى. ئۇ خەۋەر:

« ئەخمەتخان خوجا بەگ ئېهتىيات قىلىپ قايتۇرۇپ ئېلىپ چىقىپ كېتەلمەي، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمغا قالدۇرغان ئىقرارنامىنى سادىر قايتىدىن قولغا چۈشۈرۈۋاپتۇ. موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئۆزىنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى سادىردىن مىڭ قېتىم باش ئۇرۇپ، ئاران تىلىۋاپتۇ. سادىر ئۇ-نىڭدىن ئالغان تىلخەتنى بۈگۈن نەدىن بولسىمۇ كەچ بولغىچە سۇلتانغا

ئېلىپ كىرمەكچى » دىگەندىن ئىبارەت ئىدى .

ئوردا مۆھۈردارلىرىنىڭ سۇلتان مەزمەزاتقا تېزدىن يەتكۈزمەكچى بولغان مۇھىم خەۋىرى مۇشۇ ئىدى .

بۇ « شۇم خەۋەر » ، سۇلتان مەزمەزات بىلەن ئەخمەتخان خوجا بەگ ئىككىيلەنگە تازىمۇ دەل جايىدا دەللەپ ئۇرۇلغان بىر كاچات بولدى . بۇ ئادەمىي ھايۋانلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى بۇ خەۋەردىن كېيىن خۇددى سۇغا چۈشكەن چاشقاندەك بولۇشۇپ ، ئۆزلىرى ئولتۇرغان شىرەگە ئىگە كىلىرىنى تىرەشكەن ھالدا بىرى - بىرىگە قارىشىپ ، ھەيكەلدەك قېتىپ تىمتاس ئولتۇرۇپلا قېلىشتى .

ئون بەشىنچى باب

ياخشىلىق ئويلىما ھەرگىز ،
ياماندىن ھەزەر ئەيلە .
بالا كەلسە قېرىنداشتىن ،
سۇكۇت قىلما ، يوقات ـ چەيلە .

يوشۇرۇن تۇتۇش

كىشىلەر ئارىسىدا سادىرنى پۇتۇنلەي « پالۋان » ياكى « سەر-كەردە » دەپ ئاتايدىغان كۇنلەر ئىدى .

پالۋانىنىڭ بۇگۇنكى ئىشنى ئەتىگە قالدۇرمايدىغان ئادىتى تېخىمۇ كۇچەيدى . ئۇ كۇنسېرى تېخىمۇ جىددىي ، كەسكىن ھالدا ھەر قانداقلا ئىش بولسۇن ئۇنى ئالدىغا سېلىپ ماڭاتتى .

ياز باشلانغان ئون نەچچە كۇندىن بۇيان ئۆز ئائىلىسى ئولتۇراقلاشقان قازانچى مەھەللىسىدىن سادىر كۇنىگە ئاز بولغاندا ئىككى-ئۈچ قېتىم ، ئەڭ كۆپ بولغاندا ئون نەچچە قېتىملاپ ئىش بىلەن ئۆتەتتى . شۇنداق كۇنلىرى ئۇنى ھويلىسىدىكى سۆگەتكە قونۇپ سايرايدىغان بۇلبۇلنىڭ ئاۋازى ئۆزىگە مەپتۇن قىلاتتى ، ھەتتا ئوغلى ئاللا قۇلنىڭ ئىگىراشلىرىغىچە ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ ، سېغىنىشلىق يۇرەك ھېسلىرىنى قوزغىتىپ ئۆتەتتى . شۇنداق چاغلاردىمۇ ئۇ ھەممىنى ئۇنتۇپ ، سۇلتانلىق ئىشلىرى ئۈچۈنلا ماڭاتتى .

شۇنداق ئىشلار بىلەن ساق يېرىم ئايىنى ئۆتكۇزگەن پالۋان بۇگۇن

قازانچىدىكى ئۆز ئۆيىنىڭ بوسۇغىسىغا قەدەم تاشلىدى . ئۇنى بۇگۈن بۇ ياققا يەتىلا ئىش باشلاپ كەلگەنىدى .

قازانچىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان ئىككىنچى چوڭ ئۆستەڭ بويىغا پالۋاننىڭ هويلىسى جايلاشقانىدى . بۇ ـ باراخسانلىق بۇ هويلىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدە غۇلاچ يەتمەس ئىككى تۇپ قارىياغاچ ، ئۇ-نىڭ نېرىراقىدا بولسا ، ياغاچ ، كېسەك ، خىشتىن ياسالغان بىر نەچچە مازار بار ئىدى . هېلىقى ئىككى تۇپ قارىياغاچ ئوتتۇرىسىدىكى هارۋا يولىچىلىك دائىرىدىكى بوشلۇق ـــ مازارغا كىرىشتىكى تەبىئىي دەرۋازىدەك ، قارىيا-غاچلار بولسا مازارنىڭ شەيخلىرىدەك كۆرۈنەتتى . پالۋان كۆچۈپ كېلىشتىن خېلى يىللار بۇرۇن پەيدا بولغان مازار كېيىنكى كۈنلۈكتە پالۋاننىڭمۇ دىققەت ـ نەزەرىنى ئۆزىگە جەلب قىلغانىدى . بولۇپمۇ مازار ئالدىدىكى ئىككى تۇپ قارىياغاچ شاخلىرىغا كۈنىگە نەچچە ياڭىزا لاتا ـ پۇتلاڭنىڭ باغلىنىشلىرى ، چوڭ ـ كىچىك نىمجان بىمارلارنىڭ بۇ يەرگە ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىشىپ ، يىغا ـ زارە ئىچىدە تاۋاپ قىلىپ كېتىشلىرى خېلى ـ خېلى چوڭ يۇرت ئىچىدە ئابرويى بار ئۆلىمالارنىڭمۇ پات ـ پاتلا مازارغا كېلىپ دۇئا ـ تەگبىر ئوقۇشلىرى ئۈنى بارا ـ بارا ئۆزىگە تېخمۇ مەپتۇن قىلغانىدى . سادىر بالا چېغىدىلا ئالەمگە ، ئالەمدىكى بارلىق ئىشلارغا ، هەتتا قۇشلارنىڭ سايراشلىرىغىچە قىزىقىپ ، ئۆز ئاپىسىدىن ، باشقىلاردىن ئۈلار توغرىسىدا هېكايە ـ قوشاقلارنى ئاڭلاپ ، قىزىقىپ سورايدىغان ئادەتنى يېتىلدۇرگەنىدى . پالۋان مازارنىڭ تارىخىنى بىلىشكە قىزىقاتتى . مانا شۇ قىزىقىش ئادىتى بويىچە، مازارنىڭ تارىخىنىمۇ سوراپ بىلىۋالدى . بۇ قوچقار ئاتام مازىرى دەپ ئاتىلاتتى . مازار نامىنىڭ شۇنداق قويۇلۇشىمۇ سادىرنى خېلى كۆپ ئويلاندۇردى . بۇ يەردە مەيلى خىش ، كېسەك ، ياغاچ بىلەن قوپۇرۇلغان قايسىبىر مازارنىڭ تۆپىسىدە بولمىسۇن ،

چۆگـۈلـمـەش يوغان مۆڭگۈزلۈك قۇرۇق قوچقار بەشىنىڭ قويۇلغانلىقىنى كـۆرگـىلى بولاتتى. سادىر كەينىكى كۈنلەردە بۇ مازار توغرىسىدا تۆۋەندىكىلەرنى ھېس قىلدى. بۇ ئىلىنىڭ ئەڭ قەدىمكى شەھىرى بولسا كەرەك، ھەممە مازارلارنىڭ تۆپىسىدە قوچقار مۆڭگۈزىنىڭ قويۇلۇشى، مازار نامىنىڭمۇ قوچقار مازار دەپ ئاتىلىشى ــ غۇلجا (ئارقار ياكى قوچقار) شەھىرى نامىنىڭ خاتىرىسىنى ئەسلىتىدۇ.

مۇشۇلارنى ئويلىسا سادىرنىڭ بۇ مازارغا ھۆرمىتى ئاشاتتى. تېخى يېقىنىدىلا رەزىل سۈيىقەست بىلەن قەتلى قىلىنىپ دۇنيادىن كەتكەن ئاغىنىلىرىدىن ئەخمەت بەگ خەزىنچى، نەسرىدىن موللا قازىنىڭ مېيىتلىرىنمۇ مۇشۇ مازارغا دەپنە قىلىنغانىدى.

بۇنىڭدىن ئىككى كۈن بۇرۇن ئەخمەتخان خوجا بەگ تەرىپىدىن سۈيىقەست بىلەن شېھىت كەتكەن قەيسەرنىڭ مېيىتىنمۇ مانا مۇشۇ قوچقار مازارغا موللا شەۋكەت ئەسكەرگە يۆتكەپ ئەكەلدۈرۈلۈپ دەپنە قىلىنغانىدى. بۇ ئىش مۇنداق بولغانىدى:

سادىر پالۋان گۇەنتۇڭ ھاكىمنىڭ ئىقرارنامىسىنى ئېلىپ كېلىپ، ئۇنى نەسىردىن موللا قازى ئارقىلىق سۇلتانلىق ئوردىسىغا تاپشۇرۇشنى قارار قىلغان ئاخشىمى قەيسەر تۇيۇقسىز قازا تاپتى. ئىقرارنامىمۇ دېرەكسىز يوقالغانىدى. بۇ ۋەقەنى يەنە سادىر ئۆزى دېرەكلىگەنىدى. ۋەقە يۈز بەرگەن ئاخشىمى شۇ ئورۇندىكى « مۆكۈ ـ مۆكۈلەڭ » ئوينىۋاتقان بالىلارنى تاپتى. ئۇلار كەچلىكى شۇ ئويۇن قائىدىسى بويىچە ھەر تەرەپ-لەرگە مۆكۈشكەنىدى. بالىلاردىن بىرى شۇنداق بىر پىنھان ئورۇنغا مۆكۈپ تۇرسا، ئاق سەللە، ئۇزۇن پېرىنجە كىيگەن بىر ئادەم بالىنى كۆرمەي، كوچا تەرەپكە چۈشۈپ تۇرغان بىر چىراغنىڭ يورۇقىدا:

ــ ھىم، سادىر. گۇەنتۇڭ ھاكىمدىن يازدۇرۇۋالغان ئىقرارنامەڭنى

مەن قولغا چۈشۈردۈم. مەن موللا شەۋكەتنۇ بوش كەلمەيدىكەنمەن جۇمۇ! ــ دەپ خەتكە قاراپ سۆزلەۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان، ئاندىن دەرھال كېلىپ سادىر پالۋانغا بۇ گەپنى ئەينەن يەتكۈزگەنىدى.

بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان پالۋان شۇكۈنىلا موللا شەۋكەتنى تۈتۈپ ئاۋۋال خەتنى ئېلىۋالغان، ئاندىن نەسىردىن موللا قازىنى قاتتىللىق بىلەن ئۆلتۈرگەنلىكىگە ئىقرار قىلدۇرۇش ئۈچۈن بېسىم ئىشلەتكەن. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئۇنى ئۆلتۈرگەنلىكىگە زادى ئىقرار كەلمىگەن. سادىر ئۇنى ئۆلتۈرگەندە كۆرگۈچىلەرنىڭمۇ بولمىغانلىقى، موللا شەۋكەتنىڭ ئۇنى ئۆلتۈرمىگەنلىكى ھەققىدە قەسەم ئىچىپ، قۇرئان تۈتۈپ تۇرۇۋالغانلىقىدىن ئۇنى كەچۈرگەنىدى. نەسىردىن قازىنىڭ مېيىتىنى، ھەتتا كېيىنكى قەيسەرنىڭ مېيىتىنى ئەكەلدۇرۇپ قوچقار مازارغا دەپنە قىلدۇرغانىدى.

بۇگۈن بولسا، بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن، شېھىت كەتكەن ئەنە شۇ ئاغىنىلىرىنىڭ پىغانى يەتكەن پالۋان ئۇلارنىڭ روھىغا دۇئا ـ تەگبىر ئوقۇش ئۈچۈن مۇشۇ مازارغا كېلىۋاتاتتى. ئۇ شۇنداق خىياللار بىلەن تۇرغان چاغدا، يېنىدىلا بىرەيلەنگەن ئۆزىنى يوشۇرۇپ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىگە سەپسالمىدى. ئۇ مازار ئالدىدىكى قارىياغاچتىن ئۆتۈپ، يۇقىرىدا نامى ئاتالغان ئاغىنىلەرنىڭ تۇپراق بېشىغا يېقىنلىششى ھامان، ھېلىقى كىشىنىڭمۇ مازارغا بېرىپ دۇئا ـ تەگبىر ئوقۇۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۇ دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ:

ــ خۇدايا پاكا پەرۋاردىگارا!... مىڭ ئۆلۈكتىن بىر تىرىكنى ئەلا بىلگەن خۇدا، تىرىكلەر پىرى، سەركەردىمىز سادىرنىڭ تېنىگە سالامەتلىك، ئۆزىگە يەنمۇ زور كۈچ ـ غەيرەت ئاتا قىلغايسەن! ئۇنىڭ ئالغان كۈلى ئالتۇن، ئەخلەتلىرى كۈمۈش بولسۇن، ئەرلەرنىڭ كاتتىسى، يىگىتلەرنىڭ پىرى شاھى مەردان پىرىم ئۇنىڭغا مەدەت قىلسۇن!... ــ

دەپ تىلاۋەت قىلدى.

ئۇ بىردىن، كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ، سادىر سەركەردىنىڭ ئۆزى تەرەپكە يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى سەزدى ـ دە، شۇ ھامان دۇئاسىنى ئۆزگەرتىپ مۇنۇلارنى ئوقۇدى: «ئىلىنى بېسىپ ياتقان خەلپەم بۇز-رۇكۇار، تېرەك مازار، چوكان مازار، سۇلتانئۇۋەيس، قوچقار ئاتام مازارى، چولپان ئاتاملار مازارلىرىدىكى مۇجاپىر ـ مۇساپىرلار قاتاردا مۇللا نەسىردىن قازى، قەيسەر، غىياسىدىنلارنىڭ روھىغا تەگسۇن! ياتقان يەرلىرى جەننەتتە بولسۇن ئامىن! ئامىن! ئامىن!»

كەينى ـ كەينىدىن ئۇچ قېتىم ئېيتىلغان بۇ دۇئالار ئۇنىڭ يۈرەكنى ئۆرتەپ چىقىۋاتقاندەك، يىغا ھەم ئەلەم پۇراپ، بارغانسېرى ئۇنلۇك چىقىپ توختىغاندى. ئاندىن ئۇ بىر ھازاغىچە باش ۋە بەللىرىنى لىڭشىتىپ ھەر خىل شەكىلدە تولغاپ، ئۇنسىز ھالەتتە ئاغزىنى مىتىلدىتىپ ئىچىدە بىر نېمىلەرنى ئوقۇدى. كېيىن ئورنىدىن تۇردى ـ دە، كۆز ياشلىرىنى سۈرتكەن قىياپەتتە كەينىگە بۇرۇلۇپ مازارغا يەنە بىر قېتىم قارىۋېتىپ ماڭدى.

سادىر ئۇنىڭ كەلگەنىدىن تارتىپ قىلىۋاتقان ھەرىكەتلىرىگ چوڭقۇر ئويلانغان ھالدا دىققەت قىلىپ قاراپ تۇراتتى. بۇ كىشى مۇللا شەۋكەت ئىدى. ئۇ سادىرنىڭ يېنىدىن شۇنداق ئەپچىللىك بىلەن تۆت پۈكلەنگەندەك تەزىم قىلىۋېتىپ لىپىدە يانغا ئۆتۈۋالدى ـ دە، خۇددى ۋىتۋالداقتەك يورغىلىغىنىچە كۆزدىن غايىب بولدى.

«ھەي، مۇللا شەۋكەت ئاخۇنۇم. مۇنۇ ھەرىكەتلىرىگە قارىغاندا، چۆچۈرىنى خام ساناپ يۈرۈۋاتقان ئوخشايسەن. تەسىرلىك سۆزلىرىڭ بىلەن مېنىڭ كۆزۈمنى خىرەلەشتۈرمەكچى بولۇۋېتىپسەن. 〈ئۇنىڭ كۆزىنى تاڭدىم، مۇشۇنداق تاڭسام يەنە... 〉 دەپ، ھىيلەگە مېنى

تېخىمۇ چىرمىۋالماقچى بولۇۋاتامسەن » سادىر تۇرغان ئورنىدىن مىدىر - سىدىر قىلماي ئۇ كەتكەن تەرەپكە قەھرى - غەزىپى بىلەن تىكىلىپ قارىغان ھالدا ئەنە شۇنداق ئويلاۋاتاتتى . موللا شەۋكەت ئەسكەر سادىر پالۋان بىلەن قۇرداش ئىدى . ئۇ بالا ۋاقتىدىن باشلاپلا ئاتا تەربىيىسىدە قارى - قۇرئانلىقنى ئۆگەنگەن . غۇلجىدىكى موللا پۇرقەت ئاخۇنۇمنىڭ پەرزەنتى ئىدى . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ئۇنىڭ ئاتا - جەمەتى « شالغۇت » مىش . ئۇنىڭ ئاتا ئىسمىنىڭ ئەزەربەيجان - قۇقەنتلىكلەر ئوتتۇرىسىدا كۆپرەك قوللىنىلغانلىقىغا قاراپ شۇنداق ئاتالغانمۇ قانداق ، بۇنسى نامەلۇم . كېيىنكى كۈنلەردە ئاتا قېنىدا بار بولغان بارلىق خۇسۇسىيەتلەر قارى - قۇرئانلىق ، ھېكمەت ئېيتىش ، ھەتتا باشقىلارنىڭ بېيىتلىرىنى كۆپرەك يادلاپ ئىززەت - ھۆرمەتكە سازاۋەر بولۇش ، بىرەن - سەرەن ئۆزىمۇ غەزەل يېزىشتەك تەرەپلەر موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمدىمۇ بار ئىدى . ئۇنى سادىر پالۋان دەسلەپ مۇنداق بىر ئىش بىلەن ياخشى تونۇۋالغانىدى :

سادىر بەيتۇللا مەدرىسىگە بىر قېتىم نازىم بىلەن يۈز كۆرۈشۈشكە كەلگەنىدى ، ئۇنى دەل شۇ كۈنكى جۈمە نامىزىدا ئۇچراتتى . نامازدىن قايتىشقان ئالدىنقى توپ جامائەت ئىچىدە ئەڭ كىچىكى نازىم بولۇپ ، قالغانلىرى ئاتا دەمەتلىك مۆتىۋەرلەر ئىدى . بۇلارنىڭ ئارىسىدا شۇكۈنى موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمۇ بار ئىدى . سادىر ئۇلارنىڭ كەينىدىنلا توپ بەلەن قايتىۋاتاتتى . ئالدىنقى توپ ئارىسىدىكى قىزغىن بەس - مۇنازىرىنىڭ كەينىدىنلا تۇيۇقسىز :

ــ ئوق ئاتقان يەردە ، گەپ قىلغان يەردە ياخشى ، دەيدۇ كونىلار ، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟ ــ دېگەن نازىمنىڭ سۆزى ئاڭلاندى . بۇرۇن قانداق سۆزلەرنىڭ بولۇپ ئۆتكەنلىكىدىن پۈتۈنلەي خەۋىرى يوق سادىر نازىمنىڭ بۇ سۆزىگە ھەيران بولۇپ كېلىۋاتاتتى ، ئۇنىڭ سۆزىنىڭ

توغرىلىقنى تەستىقلاپ خېلى كۆپ ئۆلىمالار نازىمنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇشتى. شۇ ئەسنادا موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم:

ــ بەس، ــ دېدى ـ دە، ئاچچىقلىنىپ، ئۇچسىغا كىيىۋالغان پېرىجسىنىڭ پېشىنى قېقىشقا باشلىدى. ئاندىن بېشىدىكى سەللىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ، دەل يېنىدا كېلىۋاتقان نازىمغا قارىتىپ، بارماقلىرى بىلەن ئۇنىڭ ئۇستىنى قېقىشتۇردى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقى نازىمغۇ ھار كەلدى بولغاي، ئۇ لېۋىنى چىشلەپ «ئەستا» دەۋەتتى. سادىرنىڭ كىچىك نازىمغا بولغان ھۆرمىتى يۈزىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۇ قىلىق كىشىلەردە نازىمنى ئاسماندىن يەرگە ئۇرۇپ تاشلىۋەتكەندەك تۇيغۇ پەيدا قىلغانىدى. بۇ ئىش سادىرغا شۇنداق قاتتىق تەسىر قىلغان بولغاچقا، شۇ دەمنىڭ ئۆزىدىلا سادىر موللا شەۋكەتنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ، مەقسەتلىك ھالدا ئۇنىڭ يېنىدا كېتىۋاتقان كىچىك نازىمغا ئالاھىدە سالام بەردى. موللا شەۋكەت ۋە باشقىلار سادىرنىڭ بۇ ئىشىغا ھەيران قېلىشتى.

موللا شەۋكەتنىڭ ئەينى چاغلاردىكى تەقى ـ تۇرقى، مىجەز-خۇلقىلىرى سادىرنىڭ كۆز ئالدىغا كەلسە تا ھازىرغىچە ئۇنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرەتتى. سۈلتانلىق قۇرۇلغاندىن كېيىن، مەزمەزات ئۇنى ئوردىدىكى قوزغىلاڭچى ـ پىدائىيلار ئارا بولىدىغان دىنىي پائالىيەت ـ مەركىلەرگە باش قىلىپ، ئوردا مۆتىۋەرلىرى قاتارىغا كىرگۈزۈۋالغانىدى. ئۇ ئادەتتە «ئەسكەر» سۆزىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى. شۇڭا، ئۇنىڭغا ئەسكەر دېگەن نام سىڭىپ قالغانىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا نازىمنىڭ غەزەلخانلىق ۋە باشقا تەرەپلەردىن نامى چىقىپ قالغانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن، ھە دېسىلا ئۇنى ماختاپ يۈرۈپ، سادىر ۋە ئۇنىڭ ئاغىنىلىرى ئارىسىغا كىرىۋالغانىدى. ئۇمۇ قاتناشقان سورۇنلارنىڭ بىر ـ ئىككىسىدە سادىر:

ــ تامىقىنى يالاپ يەپ، تاۋىقىنى چاقىدىغان ئىشلار بولۇپ قالـ

مەسۇن يەنە ، ــ دەپ ئۇنىڭغا بىر قانچە قېتىم ئاگاھلاندۇرغانمۇ ئىدى . ھەتتا مۇشۇ يېقىنقى كۈنلەر ئىچىدە نازىمنىڭ ھۇجرىسىدا بولۇنغان سۆھبەتلەردە ئۇنىڭ يوقلىقىنى كۆرۈپ :

ــ ھېلىقى سىزگە ھېرىسمەن ئۇستاز كۆرۈنمەيدىغۇ ؟! ــ دەپمۇ ئەسكەرتىپ كەلگەنىدى .

مانا مۇشۇنداق جەھەتلىرىدىن ، ئۇنىڭغا نەزەر كۆزلىرىنى سېلىپ كېلىۋاتقان سادىر ئۆتكەنكى قاتىللىق ۋەقەسىنى قەسەم ئىچىپ يوقاپ چىقارغانلىقىنى بۈگۈنكى مازار خوجامدىكى تاۋابلىرى بىلەن چېتىشتۇرۇپ قاراپ ، بۇنىڭدا ئاللىقانداق بىر شۇملۇق سۈيىقەستنىڭ پىلانلىنىۋاتقانلىقىنى بىلىپ يەتتى . ھازىرنىڭ ئۆزىدە موللا شەۋكەتنىڭ سادىرنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىپ ئۆز ئۆيى تەرەپكە ماڭمايلا ، سۇلتانلىق ئوردا تەرەپكە بۇرۇلۇپ ماڭغانلىقىنى كۆرۈپ ، سادىرنىڭ كۆڭلىدە شۈبھە ۋۇغۇلغانىدى .

سادىر بىردەم ئويلانغاندىن كېيىن ، تۇيۇقسىز بېشىغا باردى . تېخى يېقىندىلا دەپنە قىلىنغان قەيسەرنىڭ تۇيۇقسىز بېشىدا ئولتۇرۇپ ، سادىر تۇيۇقسىز يىغلىۋەتتى . ئۆز ئۇمىدە ھەر قانداق ۋاقىتتا يىغلاپ باقمىغان سادىر بۇگۈن بىرىنچى قېتىم كۆزىدىن ئىختىيارسىز ياش تۆكۈلگەنلىكىنى ، ئۇن سېلىپ يىغلىۋەتكەنلىكىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى . چۈنكى ، ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن ئاتمىش نەچچە يىللىق ئۆمرى جەريانىدا بۇ ئىككىيلەننىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئاغىنىدارچىلىق ھەر ئىككىيلەننىڭ دادىلىرىدىن قالغان مىراس ئىدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئىچ قويۇن ، تاش قويۇن بولۇپ ئۆتۈپ كەلگەنىدى . ئۆمرىدە ئۇلار بىر ـ بىرىگە ئالىيىپ قاراشقانلاردىن ئەمەس ئىدى . قەيسەر ئۆزىنىڭ بالا ۋاقتىدىكى ياخشى كۆرىدىغان سۆيۈملۈك جانانىدىن ۋاقتىسىز ئايرىلغان كۈنىدىن تارتىپ ،

بۇگۈنگىچە ئۆي ـ ئوچاقلىق بولمىغاندى . كېيىنكى كۈنلەردە پالۋان سادىرنىڭ كۆڭلىگە قاراپ :

ـــ قاچانكى سېنىڭ كۆڭلۈڭ ئېمىن تاپىدىكەن ، ئوردا خاتىرجەم قىلىنىدىكەن ، مەن شۇ چاغدا ئۆي ـ ئوچاقلىق بولىمەن ، ـــ دەيىتتى ئۇ . ئەمەلىيەتتىمۇ شۇنداق قىلغانىدى .

قەيسەرنىڭ سۇيىقەستكە ئۇچراپ قەتلى قىلىنىشى سادىرغا ھەقىقەتەنمۇ ئېغىر كەلدى . شۇڭا ، ئۇ ئەلەم بىلەن كۆز يېشى تۆكتى . سادىر ئۆزىنى بىرئاز توختىتىۋېلىپ ، « قىساس ! » دەپ ئاچچىق ۋارقىرىۋەتتى . ئاندىن ئۆز ـ ئۆزىگە : « بىر ئۆمۈر قىساس يولىدا يۈرۈۋاتىمەن . مەن سادىر ئۆز گۆشىنى ئۆزى يەيدىغانلاردىن ئەمەس ، پىتقا ئاچچىق قىلىپ چاپانىنى ئوتقا سالىدىغانلاردىن ئەمەس ، ئارىمىزغا پىت ـ سىركە قۇيۇۋەتكۈچى ئوت قۇيرۇقلاردىن ئاداققىچە قىساس ئالماي قويمايدىغان سادىر پالۋان بولىمەن ! » دەپ قەتئىي نىيەت باغلىدى . « توختا » دېدى ئۇ بىردەمدىن كېيىن « ئاغىنەم قەيسەر ئادالەت يولىدا قەتلى قىلىنىدى . بۇ مۇللا شەۋكەتتەك مەلئۇنلارنىڭ كاساپىتىدىن بولدى ! ھېلىقى مۇللا شەۋكەتنىڭ ! . . . خەپ ! ئۇنى مۇشۇنداق ئاسىي ـ مەلئۇن قىلىپ يېتىلدۇرگەن پاناھچىسىنىڭ ئەدىپىنى بەرمىسەم . . . ئۇنىڭدىن بۇ ھېسابلارنى بىر ـ بىرلەپ ئالمىسام » ئۇ كۆڭلىدىن شۇلارنى ئۆتكۈزدى .ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كەينىگە بۇرۇلۇپ مېڭىۋېدى ، قەيسەر دەپنە قىلىنغان قەبرە يېنىغا يانداش جايلاشقان سادىر پالۋاننىڭ ئۆيى تەرەپتىن شەرۋانەم ئاللا ـ قۇلنى قۇچىقىدا كۆتۈرۈپ چىقىپ كەلدى .

ـــ ھوي ، سەن . . .

ـــ ئۇنىڭ مېيىتىنى ئۆزلىرى يېنىمدا تۇرسۇن دەپ مۇشۇ يەرگە قويغانلىرى ياخشى بوپتىكەن ، بايىقى يىغلىغانلىرىدىن تارتىپ ئاڭلاپ

تـۇردۇم . . . ئۆزۈم چـىقـمـىـسام يـەنـە ئۆز ئۆيلىرىگىمۇ كىرمەيدىغاندەك تۇرىلا ، شۇڭا . . .

ـــ هە ، شۇنداق .

ـــ ئىگـەمـقـۇل ئۆزلـىرىنىڭ يوقلىقىنى بىلىندۈرمەي پات ـ پاتلا كېلىپ تۇردى . . .

ـــ ئىگـەمـقـۇل دەمـسـىنا ! ـــ دېدى سادىر ، ـــ بۇرۇنقى ئايالى ، مـەرھۇم ھېۋىـزىخاندىن بولغان پەرزەنتىنىڭ كېلىپ ـ كېتىپ تۇرغانلىقىدىن دىـلـى يـورۇپ ، ئۆز دادىـسىغا قايتىدىن مېھرىنى باغلىغانلىقىغا ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال بولدى . ئۇ بۇنىڭدىن قاراڭغۇ كېچىدە نىشاندىن ئادىشىپ قـالـغـان كـىشى چولپان يۇلتۇزىنى كۆرگەندەك بولدى . تېخىمۇ ئۈمىدلەنـدى . ئۇ شەرۋانەمنىڭ تەلمۈرۈپ تۇرغان كۆزلىرىگە بىر قاراپ قويۇپ :

ـــ خـەيـر ! يـەنـە قـىساس يولىغا ماڭدىم ! مېنىڭ ئورنۇمدا ئەمدى ئىگـەمـقـۇل بـار ، خاتىرجەم بول ! ـــ دېدى ـ دە ، زۇلمەت قاراڭغۇلىقىدا يۈرۈپ كەتتى .

※ ※ ※

سـادىـر پـالۋان قازانچىدىكى قوچقار ئاتام مازارىدىن چىقىپ ، ئوردا مـەھەللـىـسـىگـە يـېتىپ كەلگۈچە نامازدىگەر ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى . ئۇ شـامـچـى مەھەللە ، يېڭى سۇ ، سۇ دەرۋازا ، سېپىل ياقا مەھەللىلىرىنى يول بـويـى مەقسەتلىك بىر قۇر ئايلىنىپ ، زېن دارىن يامۇلىغا كەلگۈچە ، كۆپ كـىشـىلەر بىلەن كۆرۈشتى . كۆپ يەرلەرنى كۆزەتتى . نۇرغۇن ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلدى . ئۇ كۆرۈشكەنلا ئادەملەرنىڭ ئاغزىدىن :

ـــ پالۋان سىلى بارمۇ ؟

ـــ سەركەردە سىلى بارمۇ ؟

ـــ سـىـلى تۇرۇقلۇق بىزلەر يەنە مۇشۇنداق ئېغىر كۈنلەرنى تارتـ

ممزمۇ ؟! قېنى ئۇ سىلى بىزنى ئېرىشتۈرگەن يورۇق كۈنلەر ؟! بۇرۇنقىدىن بەتتەررەك ئېغىر كۈنلەرنى كۆرۈۋاتىمىزغۇ ؟ سىلى نېمىشقا ئۇلارنىڭ سۇلتانلىقنى دەپسەندە قىلىشىغا يول قويىدىلا ؟! . . . ــ دېگەندەك زارلى-رىنى ،ئۆتۈنۈش ـ تەلەپلىرىنى ئاڭلىدى . كوچىدا ئويناۋاتقان باللار ئېيتقان مۇنۇ قوشاق ئۇنى تېخىمۇ قىزىقتۇردى .

راۋابچى بەگ بولدى ،
راھىبچى دوغا .
زامان نېمە بولدى ،
خۇدايىم توۋا .

ھەر ئىشكىتە تىك تۇرغان ،
سارغايدى چېرىك .
بىز خۇداغا نېمە قىلغان ،
خۇدايىم توۋا .

چاقۇچىغا كۈن تۇغدى ،
پالۋانغا غوۋغا .
زامانە نېمە بولدى ،
خۇدايىم توۋا .

مۇشۇنداق قوشاقلار تەكرار ـ تەكرار ئېيتىلاتتى . سادىر سۇلتانلىق قۇرۇلۇپ دەسلەپكى بىر ئايغا يەتمىگەن كۈنلەر ئىچىدە كۈنلىرىنى ناھايىتىمۇ خۇشال ، كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزگەنىدى . چۈنكى ، سادىر ئىكىنچى ئايالى شەرۋانىخان بىلەن قازانچىدا ئۆي تۇتتى . بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئۇزۇن يىللىق سەھرا ھاياتى ، ئويۇن ـ كۈلكە ، ناخشا ـ سازلىرى سې-

غەندۇراتتى . مۇشۇنداق كۈنلەردە ئۇ باشتىن - ئاخىر ئەنە شۇ مەھەللىلەرنى كۈنىگە بىر قانچە قېتىم ئايلىنىپ چىقاتتى . تولاراق چاغلاردا ، قازانچى مەھەللىسىگە جايلاشقان موزدۇزخانا ، ساتىراشخانا ، ناۋايخانىلاردا بولاتتى . بىرەن - سىرەن شېكەرخانىغا ، سوپۇنچى ، شامچى مەھەللىلىرىدىكى سوپۇنخانا ، شامخانىلارغىمۇ كىرەتتى . بۇ ئورۇنلاردىكى ئىشلەۋاتقانلار ھەم ئۇلارنىڭ يېنىدا ئولتۇرغانلارنىڭ يېڭى ، قىزىق پاراڭلىرىنى ئاڭلايتتى . بەزى - بەزىدە ئۇلارنىڭ خۇش چاقچاقلىرىغا ھەمسۆھبەتتە بولاتتى . ناخشىلارغىمۇ قوشۇلاتتى . شۇ ئارقىلىق ئۇلار ئىچ پۇشۇقلىرىنى چىقىرىشىپ ، ئۆيلىرىگە قايتىشاتتى .

بۇگۈن ئۇ بېسىپ ئۆتكەن مەھەللىلەرنىڭ ھېچقايسىسىدا ئۆتكەن چاغلاردىكىدەك خۇشال كەيپىياتتىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى . ھەتتا كوچا تام تەرەپكە دېرىزە ئېچىپ قويۇپ ، داۋاملىق سودا - سېتىق قىلىدىغان دۇكانلارنىڭ ھەممىسى تاقۇېتىلگەنىدى . پەقەت ھېلىقى « ئالەمنى سۇ باسسا ، ئۆردەكنىڭ قاپتىلىغا كەلمەپتۇ » دېگەندەك ، باللارنىڭلا ئۇ يەر - بۇ يەردە ئېيتىشىپ ئويناۋاتقان ناخشىلىرى سەركەردىنى ئالاھىدە ئويغا سالدى .

« تووۋا » دەيتتى سادىر ياقىسىنى چىڭ تۇتۇپ « بۇ باللارنىڭ سەزگۈرلۈكىگە نېمە دېسەم بولار - ھە . ئۇلار مەزمەزاتىنىڭ ئۆيىنىڭ تۆرىدە داۋاملىق ئېسىقلىق تۇرىدىغان ، يىلان قاسرىقىدا يۈزلۈك تۇتۇ- لۇپ ، پەدىلىرىنى ئالتۇندىن چەككەن ، قۇلاقلىرىنى خۇددى ئالتۇندەك پارقىراق ئالىيومىندىن ياسىغان ، باشتىن ئاخىرغىچە ھەتتا قورساقلىرىغىچە خىلمۇ خىل پارقىراق قىلىپ نەقىشلەپ ئىشلەنگەن راۋابنى بىلىدىغان ئوخشايدۇ » . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، بۇ ئاتا نەسەپ مىراسى بولۇپ ، ئىمىن ۋاڭنىڭ تۇرپاندا ياسالغان راۋابىمىش . ئۇلارنىڭ ھەممىسى بۇ راۋابتىن بىر

ـ ئىككى پەدە چېلىشنى بىلدىكەنمىش . مەزمۇنى بۇ راۋابنى شۇنداق تەرىپلەپ ، بىر ئىككى پەدىگە چالغان چاغلىرىنى سادىر پالۋانمۇ كۆرگەنىكەن . دەسلەپ شۇ چاغلاردا پالۋان ۋە باشقىلار مەزمۇنى « راۋابچى » دەپمۇ ئاتاشقان چاغلىرى بولغانىكەن . بۇگۈنكى كۈنلۈكتە بۇ نامنىڭ بالىلار قوشاقلىرىدا : « راۋابچى بەگ بولدى » دەپ تەكرارلىنغانلىقى سادىر پالۋاننى مەقتەتەنمۇ قىزىقتۇرغانىدى .

ئەخمەتخان خوجا بەگ توغرىسىدىكى مۇنۇ رىۋايەتمۇ قوشاقتا تەكىتلەنگەنىدى : ئەخمەتخان خوجا بەگ دەسلەپ ئىلىدا پەيدا بولغان بىر نەچچە ئاي ئىچىدە ، ئارىلىقتا بىر قېتىم يوقاپ كەتكەن . كېيىن يەنە پەيدا بولغان . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ بىراقلا بەيتۇللاغا كىرىپ ياتقان . ئۇنى كۆشىلەر « خۇدا ئۆز دەرگاھىدا ئۇزاق ۋاقىت ساقلاپ ، ھەر قايسىلىرىمىز ئۈچۈن شاپائەت يارىتىپ بېرىشكە ئەۋەتكەن ئوبدان ـ سادىق راھىبكەن » دېگەن گەپ ـ سۆزلەرنى تارقىتىشقان . مۇشۇ سۆزلەر يۈرت ـ جامائەت ئىچىگە تارقالغاندىن كېيىن ، ئەخمەتخان خوجا بەگ بۇ جامائەت پىكرىدىن پايدىلىنىپ ، تۈلكە قۇيرۇقىنى ئىچىگە تىقىپ ، پىشقان ھېيلىگەرلىك ۋاستىلىرى بىلەن ئەل ئىچىگە سىڭىپ كىرىۋېلىپ پۇرسەت كۈتكەنىدى ، دەل ئۇنىڭ مۇددىئاسىدىكىدەكلا ، سۇلتانلىق قۇرۇلغاندا بىر سەكرەپلا ئوردا ئەمەلدارى بولۇۋالغان . كىشىلەر نەزىرىدە بولسا ، ئۇنىڭ ھېلىقى « ئوبدان راھىب » دېگەن نامى ساقلىنىپ قېلىۋەرگەن . بالىلار بۇنىمۇ دەل جايىدا تەرىپلەپ :

« راھىبچى دورغا بولدى » دەپ قوشاقلا قوشقان . ئاندىن باشقا ، سادىرنىڭ ئۆزى تۇغرىسىدا ۋە باشقىلار توغرىسىدا بالىلارنىڭ قوشقان قوشاقلىرىنىڭ تولىمۇ ھەق ، مۇۋاپىق ، ئەملىي پاكىتلار بىلەن توقۇلغانلىقىمۇ سادىرنى تولىمۇ چوڭقۇر تەسىرلەندۈرگەنىدى . شۇ كۈنى ئۇ

ئايلانغان كوچىلاردا كۆرگەن خۇنۇك كەيپىياتنىڭ جاۋابىنى ئەنە شۇ بالىلار قوشىقىدىن چۈشىنىۋالغاندەك بولدى ـ دە ، ئوردا دەرۋازىسىدىن ئىچكىرىلەپ كىرىپ كەتتى .

سۇلتانلىق ئوردىسى . زىبۇ ـ زىننەتلىك ياسالغان ھۇجرا ئىچىدە مەزمەزات ھېلىدىن ھېلىغا سۆزلەيتتى ، ئۇياق ـ بۇياققا ماڭاتتى ، ئۇنىڭ يېنىدا بولسا ، خۇددى سايىدەك ئەخمەتخان خوجا بەگ مەزمەزات قانداق ھەرىكەتتە بولسا ، ئۇمۇ قۇيرۇق شىپاڭشتىپ شۇنداق ھەرىكەتلىنەتتى ، سۇلتان تۇرۇپلا قاياپ سۆزلەپ :

ــ ئۇ ، ئوغلۇمنى بوغۇزلاپ يېنىمغا تاشلىغان نەس قاتىلنى يەنە قانداقلارچە ئاياپ قويۇشقا توغرا كېلىدۇ ! بۇنداق مەسلىھەت كۆرسەتسىلە ھەرگىزمۇ مېنىڭ دوستۇم بولالمايدىلا . ھېلىلا سىلىگە ئېيتتىمغۇ ! ئۇنىڭ دىن ئوغلۇمنىڭ قىساسىنى ئالىمەن ، ئۇنى ئۆز قولۇم بىلەن ئۆلتۈرىمەن !

مەزمەزات شۇنداق غەزەپ بىلەن بۇ سۆزلەرنى تەكرارلايتتى . ئەخمەتخان خوجا بەگ بولسا :

ــ ئۇغۇ شۇنداق ، ئۇ ئۆزلىرىنىڭ يۈز ـ خاتىرىلىرىنى قىلمىدى . تۇزلىرىنى يەپ ، تۇزلۇقلىرىغا ئولتۇردى . لېكىن ، ھازىر ۋاقتى ئەمەس دەۋاتمەنغۇ ، چۈنكى تۈنۈگۈنكى ئەھۋال بۈگۈنكىگە ئوخشمايۋاتامدۇ . بىز ئۇنىڭ پىدائىيلىرىنى شۇنداق يول بىلەن يوقاتتۇق دېسەك ، ئاخشاملا گاڭگۇڭ باقى دېگەن بىر نېمە نازىم بىلەن ئۆزلىرىنىڭ سەھرا ئارىلاپ كېلىش دېگەن بۇيرۇقلىرىنى ئېلىپ بېرىپ ، قايتىدىن قەسىرىدىن خەلپەت مەھەللىسىدىن تاكى شەھەرگىچە پىدائىيلارنى توپلاپ كەپتۇ . ئاڭلىشىمىزچە ، ئۇلار دەريا يېقىسىدىكى توقماق مەھەللىسىدىمىش . ئەلى بىلەن ئابدۇرۇسۇل ئەسىرلىرىنىڭ ھەر ئىككىلىسىنىڭ ھازىر قەيەردە ، نېمە ئىش قىلىشىۋاتقانلىقلىرىنى ھەتتاكى ئۆزلىرىمۇ بىلمەيدىغانلىق تەرەپلىرىنى

ئېيتىۋىدىلە ، ئۇلارنىڭ ھەرگىزمۇ ئۆزلىرىنىڭ نىيەتلىرى بىلەن ئىش كۆرگىنىنى تا ھازىرغىچە كۆرۈپ باققىنىم يوق . بىزنىڭ ئادەملىرىمىز بولسا ، چىلپەڭزە قەلئەسىدىن تېخى بۇ تەرەپكە كېلەلمەيۋاتىدۇ . بىزگە يېقىندىن ياردەمدە بولىدىغان ياگور بولسا ، ئۆتكەندە پالۋاننىڭ بەرگەن زەربىسىدىن پەسكويغا چۈشۈپ قالدى . كۈرە يامۇلى دەرگاھىدىن بىر نېمە دەيلۈك دېسەك ، ئۇلار بىزدىن يىراقتا ، ئاۋازىمىز تېخى يەتمەيدۇ . شۇ تاپ نىڭ ئۆزىدە سادىرنى تۇتۇپ پالايمەن ياكى كاللىسىنى ئالمەن دېگەنلىرى بىلەن ، ئىككىمىزدىن باشقا ئۇنىڭغا قول كۆتۈرۈشكە پېتىنغۇدەك ئوردا ئىچى ـ سىرتىدا ئىشەنچىلىك ئادىمىمىز بولمىسا ، ئاخىرقى ھېسابتا ئۇنىڭغا ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز تۇتۇپ بەرمەيلى دەيمىنا ! . . .

ئۇ شۇنداق سۆزلەرنى دەپ بولۇپ ، بىر ئاز توختىۋالدى . مەزمەزات سۇلتان بېشىنى كۆتۈرمەي ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى .

ـــ بولمىسا ، ـــ دەپ ئەخمەتخان خوجا بەگ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، ـــ مېنىڭمۇ ئەتە كەچكىچە ئۇنىڭ يا كاللىسىنى ئالمىسام ، ياكى يىراقتا پالىمسام ، كۆڭلۈم تىنچىمايدۇ . ئۆزلىرى بىلەن بىللە خان جەمەتلىرى ئالدىدا يۈزىمىز كېتىدىغان ھېلىقى ئىشمۇ تۇرۇپتۇ ئەمەسمۇ ، شۇڭا بۇ ئىشلارنى ھېلىقى قوچقار ئاتام مازىرىدىن خەۋەر ئېلىپ قايتقان مولا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەر ۋە كالپاكوۋسكى ئەلچىنىڭ ئالاھىدە بىز ئۈچۈن ئالدۇرغان ئوق ـ دورىلىرىنى جايلاشتۇرۇشقا ، خەزىنە تەييارلاشقا ماڭغان مەخمۇتخان خەزىنچىنىڭ پىكىرلىرى بويىچە بولسا دەيمەن . ھازىرچە ئۇنى ئۆزلىرى چىرايلىقچە قوبۇل قىلىۋەرگەنلىرى تۈزۈك . تېخى ، مېنىڭچە بولسا ، ئۇ ئۇنداق غەلىتە ئىشلارنى ئەمەس ، بىزدىن تارتىپ دەرۋازىۋەنلەرگىچە بولغان ھەممىزدىن مىننەتدار بولغانلىق ھېسسىياتقا تولۇپ قايتسا دەيمەن . بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلارغا ، ـــ دەپ ئەخمەتخان

خوجا بەگ مەزەمزات سۇلتاننىڭ بېقىنىغا كېلىپ ، قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىغاندى ، سۇلتاننىڭ چىرايى بىرئاز ئوڭشىلىپ ، يۈزىگە قان يۈگۈرۈپ قالدى .

ئوردا دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلگەن سادىر پالۋان ھېچقانداق دەخلى ـ تەرۇزسىز ئىچكىرىلەپ كىردى . ئۇنى ھېچقانداق دەرۋازىۋەن ياكى سۇلتاننىڭ قوغدىغۇچىلىرى توسمىدى .

ـــ سەركەردە كەلدى ! يول بېرىلسۇن ! ـــ دەپ ۋارقىرىشىپ ئۇ-نىڭ مېڭىشى ئۈچۈن ئالاھىدە ئوتتۇرىدىن سۇلتاننىڭ ھۇجرىسىغا كىرگۈچە قوغدىغۇچى ، دەرۋازىۋەن ۋە باشقا ئوردا خادىملىرى ئىككى چەتتە تاق تۇرۇپ ، ئۇنىڭغا يول بەردى .

مۇشۇ تۇرغانلارنىڭ ئىچىدە سادىرنى بىلىدىغانلار ئاز كۆرۈنەتتى . سادىرمۇ ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنى تونۇيالمايۋاتاتتى . شۇڭا ، سادىر پالۋان ئوردا دەرۋازىسىدىن كىرىپ ، ھۇجرا بوسۇغىسىدىن ئىچكىرىلەپ كۆزدىن غايىب بولغىچە ، ئۇ توغرىسىدىكى گەپ ـ سۆزلەر بېسىقمىدى .

ـــ راستىنلا ئادەم بىر كۆرۈپلا ئەيمەنگۈدەك پالۋان ئىكەن . قاراڭلار ، ئۇنىڭ شۇنداق ياشانغان تۇرۇقلۇقمۇ مېڭىش ـ تۇرۇشى سالماق ، سۈرلۈك ئىكەن . كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ . ئۇنىڭ كۆزىگە قاراشقا ئادەم پېتىنالمىغۇدەك . . . كۆزىدىن ئوت چىقىدۇ ـ ئوت ، مۇشتۇملىرى گۈرزىدەك تۇرمامدۇ . ئۇنىڭ بۇ قامەت ـ قىياپىتى ياش چاغ-لىرىدا قانداق بولغىيتتى . نەچچىلىگەن كۈرە چېرىكلىرى بىلەن ئەل دۇشمەنلىرىنىڭ ئۇنىڭدىن قورقۇپ ، ئۆز ـ ئۆزىدىن يەر چىشلىگەنلىك-لىرى ، ئۇنىڭغا باش قويۇپ ، كۈز يوپۇرمىقىدەك ئۇنىڭ قولىدا تىترىگەنلىكلىرى بىكار ئىش ئەمەس ئىكەن . شۇڭا ، ئۇ بۈگۈنگىچە سۈل-تاننىڭ ئوردىسىغا ئېگىلىپ كەلمەپتىكەن ـ دە .

سادىر پالۋانمۇ ئۆزىگە بېرىلىۋاتقان ھەرخىل باھالار توغرىسىدا ئويلىماي قالمىدى . ئۇنىڭ ئوردا دەرۋازىسىدىن كىرىپ تاشلىغان تۇنجى قەدىمىدىن تارتىپ ، بۇ يەردە بۇنىڭدىن بىرنەچچە ئون كۈن ئىلگىرى ئۆزى كۆرگەن قوشۇن پىدائىيلىرىدىن بىرەرسىنمۇ كۆرمەيۋاتقانلىقىغا ھەيران ئىدى . ھەتتا ئۇلارنىڭ كىيىنىش - تۇرۇشلىرىمۇ بۇرۇنقى پىدائىيلار قوشۇنىدىكىلەردىن خېلىلا پەرقلىنىپ تۇراتتى . ئۇلارغا بۇرۇنقىدىن پالۋانغا تونۇش بولۇپ كەلگەن كۆرە قەلئەلىرىدىكى خان چېرىكلىرىنىڭ قىياپىتى - تۇرقىلىرى سىڭگەندەك تۇراتتى . سادىر پالۋان مۇنۇ كۆرۈنۈشلەرگە قاراپ ، ئەپسۇسلانغان ھالدا مۇنۇلارنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى : « سۇلتانلىقتىكى مۇنۇ ئۆزگىرىشلەرنىڭ ئاقىۋىتى مېنىڭ پەرىزىمدىكىدەكلا مۇشۇ يەرگىچە يېتىپ كەپتىكەن - دە ، بۇرۇنقىلارنىڭ ﴿ ئاكاڭ كىمنى ئالسا ، يەڭگەڭ شۇ ﴾ دېگەنلىكىنىڭ يەنە بىر تەرىپى مۇشۇنداق تەرەپلەرگىمۇ قارىتىلغان بولسا كېرەك ، بەلكى سۇلتان كۆرە جىياڭجۈنگە ئېگىلىپ باش قويغاندىكىن ، جاساقلىرىمۇ خان چېرىكلىرىنى تارتىدۇ - دە ، ئەلۋەتتە . قېنى ، يا سۇلتان پۈتۈنلەي خانىنى تارتسۇن ، ياكى ئۆز پۇشتىلىرىنى تارتىدىغان بولسۇن ! بۇ نېمە ئىش مېنى سۇلتانلىق ئوردىسىغا ئاياغ باسسا چاپىمەن ، قىيما - چىيما قىلىمەن ئۇنى تۇتقۇچىلارغا ئۇنداق ئىنئام ، بۇنداق غەنىيمەت بېرىمەن دەپ ، كۈندە يارلىق چۈشۈرۈپ ، شەھەرمۇ - شەھەر ئات چاپتۇرۇپ چاپارمەنلەرنى تەرەپ - تەرەپكە ماڭدۇرۇۋاتقان سۇلتان ـــ ئەجەبا بۇگۈنكى كۈنلۈكتە ئۆزۈمگە بىر نېمە دېمەيدىغۇ ؟ ئۇلار يا مېنى تۇتۇشقا پېتىنالمايۋاتامدۇ . ﴿ سەركەردە كەلدى ، يول بېرىڭلار ﴾ دېگەنلىرىگە قارىغاندا ئىش باشقىچە بولمىسۇن يەنە » .

ئۇ ھوشيارلىق بىلەن ئىچكىرىلەپ كىرىپ كېتىۋەردى . ئۇ پەرەز

قىلغاندىنمۇ ئارتۇقراق غەيرىي بىر ئەھۋال ھۇجرا ئىچىدە ئۇنى كۈتۈۋالدى .

ــ ھۆرمەتلىك سۇلتان ، مەن بۈگۈن ئىككى ئىش يۈزىسىدىن ئوردىغا كېلىپ ئولتۇرۇپتىمەن ، پىچاقنىڭمۇ ئۇستىخاندىن كۆرە گۆشكە تېزرەك يۈگرەيدىغانلىقىمۇ ھەقىقەت . شۇنداق بولسىمۇ ، مېنىڭ دەيدىغىنىم ئۇنىڭ ئەكىسىچە « دوست ئاغرىتىپ ئېيتار ، دۈشمەن كۈلدۈرۈپ » دېگەندەك ، مەن بۈگۈن پىچىقىمنى قەستەن ئۇستىخانغا يۈگۈرتۈش ئۈچۈن كەلدىم . بىرىنچىدىن ، مەن بۈگۈن گۈەنتۈك ھاكىمنىڭ بۇ ئىقرارنامىسىنى ئېلىپ كەلدىم . بۈنىڭدىن مەقسەت ــ ھەر ئىككىڭلار دەرقەمدە ئىكەنسىلەر ، بۈنىڭدا كۆرىستىلگەن ئىشلارنىڭ ھەق راستلىقىغا قول قويىسىلار ، باش لىڭشىتىسىلارلا بولدى . مەن قىسىنى قايمۇققان ، ئازغان قېنداشلاردىن ئەمەس ، ئەل دۈشمىنى ، ئەشەددىي مۇناپىقلاردىن ئالىمەن ـ سادىر شۇنداق دەپ ئەخمەتخان خوجا بەگكە لەنەت بىلەن قارىدى . ئەخمەتخان خوجا بەگ ئىختىيارسىز شۇركىنىپ كەتتى . ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، ــ ئىككىنچىدىن ، زالىملارنىڭ يامىنىدىن ئېلىشقا تېگىشلىك قالغان قىساسلارغا سۇلتانلىق يول باشلىسىلار . ئۇلار بېسىۋالغان ئانا تۇپراق يەرلىرىمىزنى بىرلىكتە قولغا كەلتۈرسەك دەيمەن !

سادىر پالۋان تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۇ سۆزلەر ئۇلارنىڭ بېشىغا چۈشكەن چاقماق بولۇپ ، ئىنتايىن قاتتىق ھەم تۇيۇقسىز تۇيۇلدى . ھەر ئىككىلەن پاقا تەشكەن سويىمدەك بولۇپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن بىر ـ بىرىگە قايتىدىن قارىشۇپلىشقا مەجبۇر بولۇشتى . شۇ تاپتا بۇ ئىككىلەننىڭ پالۋان كىرىشتىن بۇرۇنقى كېلىشىۋالغان پىلانلىرى ئەسلىرىدىن پۈتۈنلەيلا كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى . شۇڭا ، ھازىر كۆز ئالدىلىرىدا ئەجەل خەۋپىنى كەلتۈرۈپ تۇرغان سادىر پالۋاندىن قانداق قىلىپ قۇتۇ-

لۇپ قېلىش چارىسىنى ئىزدەپ ، ھەر ئىككىيلەن خۇددى بىر - بىرىدىن مەدەت تىلىگەندەك پەسكويغا چۈشۈپ تەمتىرەپ قېلىشقانىدى . مۇشۇنداق بىر خىل سۈرلۈك ھالەت ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتكىچە داۋاملاشتى . پالۋان ھەر ئىككىيلەنگە سۈرلۈك تىكىلگىنىچە ئۆز سۆزىگە جاۋاب كۈتۈپ قاراپ تۇراتتى .

مەزمۇن سۇلتاندا بولسا ، ئوغلى غىياسىدىننىڭ قىساسىنى سادىر- دىن ئېلىشتىن باشقا ھېچقانداق مەقسەت ـ مۇددىئا يوق ئىدى . شۇنداق بولغاچقا ، پالۋاننىڭ « ئىقرارنامە » دېگەن سۆزىگە ئانچە ئىرەن قىلىپ كەتمىدى . « ئىقرارنامە » دېگەن سۆزنى بۈگۈن مەزمۇن سادىر پالۋاندىن تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتاتتى . « زالىملارنىڭ يامنىدىن » ئاخىر- غىچە قىساس ئېلىش دېگەننى چۈشەنسىمۇ ، ئۇنىڭغا مۇھىمى ئوغلى غىياسىدىننىڭ قىساسىنى ئېلىش ئىدى . ئۇنىڭ قارا چىرايى بارغانسېرى كۆسەيدەك قارىداپ ، چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقىنىچە تۇراتتى . مەزمۇنقا قارىغاندا ئەخمەتخان خوجا بەگ ناھايىتىمۇ ھىيلىگەر ھەم ھوشيار ئىدى . ئۇنىڭ سارغۇچ كۆز چاناقلىرى توختاۋسىز ھەرىكەتلىنەتتى . قانداق قىلىپ ، « ئىقرارنامە » توغرىسىدىكى گەپنى بۇراپ ئېلىپ قېچىشنى « زالىملارنىڭ يامنى » دىن قىساس ئېلىش توغرىسىدىكى گەپكە بولسا ، قانداق ئامال ـ چارىلەرنى ئىشقا سېلىپ ، سادىرنىڭكىدىن ئاشۇرۇپراق بىر نېمە دەپ تاقابىل تۇرۇشنى ئويلاۋاتقاندەك ، پۇشۇلداپ ئېغىز ـ بۇرۇنلىرىنى ئىختىيارسىز ھەرىكەتلەندۇرەتتى . مانا دېگەندەكلا ئارىدىكى جىملىقنى بىرىنچى بولۇپ ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۆزى بۇزدى :

ـــ سەركەردە توغرا ئېيتتىدۇ ، سۇلتان جانابلىرى ، مانجۇلارنىڭ يامنىدىن قىساس ئالماي بولمايدۇ . سۇلتانلىقىمىزنىڭ ئىززەت ـ ئابرويى ، پۈتۈنلۈكى ئۈچۈن ، ئۇ نىجاسەتلەرنى تېزدىن بايانداي قەلئەسىدىنمۇ ،

كۈرە قەلئەسىدىنمۇ قوغلاپ چىقىرىپ ، تېرە ـ پېرەن قىلمىغۇچە ، كۈنىمىز تۇغمايدۇ . بۇنىڭ ئۈچۈن سۇلتانىم ، ئەتىلا بايانداي قەلئەسىگە ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇق چۈشۈرسىلە ، بۇ يولدا سەركەردىگە جان ـ تېنىم بىلەن كۈچ قوشۇشقا مانا مەن تەييار !

ئۇنىڭ بۇ تىل ياغلىما سۆزلىرى ھەممىدىن بەكرەك مەزەمزاتىنى ئۆزىگە قاراتتى . ئۇ قانداقتۇر ، ئەخمەتخان خوجا بەگدىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ تۇراتتى . ئەخمەتخان خوجا بەگ مۇشۇ پەيتنى تازىمۇ چىڭ تۇتتى ـ دە ، ھەييار كۆزى بىلەن سۇلتانغا قاراپ :

ـــ ھىم ، سۇلتانىم ، بايا مەن ئېيتقاندەك بولدى ، ھېلىھەم شۇنداق بولسۇن ، شۇنداق بولغاندا ، سەركەردە بىزگە باش بولىدۇ ، باش ! ـــ دەپ ئېچىتتى . سۇلتان بولسا ئىچىدە بۇرۇقتۇم بولۇپ ئۆز ـ ئۆزىدىن ئوغۇلاتتى . ئامالسىزلىقتىن بايا ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن كېلىشۈالمىغىنى بويىچە باش لىڭشىتىپلا قويياتتى . ئۇ يا لام ، يا جىم دەپ زۇۋان سۈرمەيتتى . مۇنداق سۈرلۈك ھالەت سادىر پالۋاننىڭ تازىمۇ ئاچچىقىنى كەلتۈردى . ئۇنىڭ غەزىپى ئۆرلىگەندە قۇلاقلىرى قىزىرىپ ، توختىماي ھەربىكەتلىنىپ كېتەتتى ، گۈرەن تومۇرلىرى كۆپۈپ مانا مەن دەپ كۆ-رۈنۈشكە باشلايتتى . بۇنداق چاغلاردا ئۇ ھەر قانداق ئەھۋالغا دۇچ كەلگەندە ، يا پۇتنى ، ياكى بولمىسا بېشىنى ھەربىكەتكە سالاتتى ـ دە ، پۇخادىن چىققۇچە ئېلىشىپ ، ئاندىن يېشىلەتتى . بۇگۈن بولسا ئۇ ھېچقانداق بىر ئەزاسىنى ئىشقا سالمىدى . چىدام بىلەن ئۆزىنى بېسىپ تۇردى . سادىر ئاۋۋالقى بىرىنچى ئىشنى قايتىلاپ يەنە بىر قېتىم ئوتتۇرىغا قويدى .

ـــ ھە ، ـــ دېدى بۇ چاققا يەتكەندە سۇلتان . سادىرنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇۋاتقان « ئىقرارنامە » توغرىسىدىكى پىكرىگە قۇلاق سېلىپ .

ــ شۇنداق، بۇ... بۇ... ــ دەپ گەپنى يەنىلا ئېلىپ قاچتى.
قورقۇپ جېنى هەلقۇمىغا كېلىپ قالغان ئەخمەتخان بەگ سۆزلىنىڭ ئاخىرىنى تولۇق چۈشۈرمەي قەستەن دۇدۇقلاپ.

شۇ ئەسنادا هۇجرىنىڭ ئىشكى ئۈرۈلدى. سۇلتان رۇخسەت قىلغاندىن كېيىن دەرۋازىۋەن كىرىپ كەلدى:

ــ هەزرەتلىرى، يامانلار قەبرىستانلىقىغا بېرىپ، دۇئا ـ تەگبىر ئوقۇغان، ئۇلارغا سېغىنغان، باش قويغان ئوردا خادىمدىن بىرەيلەن سېزلىپتۇ. ئۇنى ئالدىلىرىغا ئېلىپ كىرمەكچى، رۇخسەت قىلامدىلىكىن ؟!

ــ بۇ بەكمۇ زۆرۈر ئىش بوپتۇ، بۇنداق يامانلارنىڭ ئىشىنى تېزدىن هەممىدىن ئاۋۋال بىر تەرەپ قىلمىغاندا، بىزلەرنىڭ ئۇ مانجۇلارنىڭ يامىنىدىن قىساس ئېلىشىمىز قۇرۇق گەپ بولۇپ قالىدۇ، سۇلتان بېگىم شۇنداقتۇ، سەركەردە جانابلىرى!...

قۇتقۇزغۇچى خۇدا تەرىقىسىدە پەيدا بولغان دەرۋازىۋەننىڭ سۆزىگە هەمىدىن ئاۋۋال ئەخمەتخان خوجا بەگ ئەنە شۇنداق جاۋاب بېرىۋەتتى. ئاندىن سۇلتانمۇ رۇخسەت قىلدى. ئارىدىن ئاز ئۆتمەيلا موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم قوغدىغۇچىلار تەرىپىدىن يالاپ ئېلىپ كىرىلدى. سادىر بۇ ئەهۋالنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يېتىپ بولغۇچە، سۇلتان ئۇنىڭغا يۈز دەررە ئۇرۇش جازاسىنى بەردى. ئەخمەتخان خوجا بەگ بولسا:

ــ سۇلتانىم، ئۆزلىرى بەكمۇ رەهىمدىل ئىكەنلا، ئوردا خادىمى تۇرۇقلۇق شۇنچىۋالا يامانلىقنى سادىر قىلغان، ئەمىر ـ پەرمانغا بويسۇنمىغان بۇنداق ئادەملەرگە مېنىڭچە زەي زىندان لايىقتىغۇ دەيمەن! ــ دەپ موللا شەۋكەتكە شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا ۋارقىراپ تىل سالدى. مۇبادا سۇلتان موللا شەۋكەتنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇق بەرمەگەندە ئىدى، ئۇنىڭغا ئەخمەتخان خوجا بەگ قولمۇ سالىدىغاندەك

تەلەتىنى بۇزۇپ ئۇلگۇرگەنىدى. موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنى ئېلىپ كېتىپ تۇراتتى، ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۇشتۇمتۇتلا:

— جانابلىرى، شام ۋاقتى بولۇپ قالدى، قېنى ئەمسە، — دەپ سۇلتاننى قەستەن شام نامىزىغا ئالدىراتتى. بۇ چاغدا سادىر ھېچنېمە دېيەلمەي قالدى. سۇلتانمۇ «ئۇنداقتا» دېدى ـ دە، گېپىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرەلمىدى. پالۋان ئامالسىز ھۇجرىدىن چىقىشقا مەجبۇر بولدى. سادىر ئالدىن ماڭدى، كەينىدىن سۇلتان بىلەن ئەخمەتخان خوجا بەگ مېڭىپ كېلىۋېتىپ، پالۋاننىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كېتىشتى. شۇ چاغدا پالۋان يىراقتىن، ئۇ ئىككىيلەننىڭ بىر ـ بىرىگە قۇلاق قېقىشىپ، ئۆزئارا كۈلۈشكەنلىكلىرىنى سېزىپ قالدى. پالۋان شۇ يەردىلا يەرگە بىرنى تەپتى ـ دە، «ھەتتەڭ!» دەپ ئۇنلۇك ۋارقىرىۋەتتى.

※ ※ ※

پالۋاننىڭ يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيانقى مىجەزى تېخىمۇ خىيالچان، چۈس بولۇپ كەتكەنىدى. شۇڭلاشقىمۇ ئاغىنىلىرى ئولتۇرسا ـ قوپسا ئۇنىڭدىن ئەنسىرەيتتى. شۇ ۋەجدىن پالۋاننى يالغۇز قويمايۋاتاتتى.

بۈگۈن چۈشتىن باشلاپ پالۋان ئىز ـ دېرەكسىز يوقالغانىدى. ئاغىنىلىرى تەرەپ ـ تەرەپتىن پالۋان ھەر قانداقلا ئىش قىلىشىنىڭ ئالدىدا بىر دۇقۇرماي ئۆتمەيدىغان نازىمنىڭ ھۇجرىسىنى قايتا ـ قايتا يوقلاشتى، پالۋاننىڭ بۇ يەرگىمۇ كەلمىگەنلىكى مەلۇم بولدى.

ئاغىنىلىرى نازىمنىڭ ھۇجرىسىغا شۇنداق جەم بولۇشۇپ تۇرۇشقانلىرىدا، نازىم:

— ئەلى، ئابدۇرۇسۇل ئاكا، ماڭا مۇنداق بىر ئوي كېلىپ قېلىۋاتىدۇ. پالۋان ئاكام ھېلىقى ئىقرارنامىنى ئېلىپ، ئوردىنغا كىرىپ كەتكەن بولمسۇن يەنە. ئۆزلىرىنىڭ ئۇنىڭدىن خەۋەرلىرى يوقمۇ؟ —

دېگەنىدى ، ئۇلار :

ــ يوقسۇ ، بىزمۇ قەيسەر ئاغىنىمىز سۈيىقەستكە ئۇچراپ قەتلى قىلىنغان كۈندىن ئېتىبارەن ، ئوردىغا قەدەم باسمىدۇق . لېكىن ، تىنچمۇ تۇرمايۋاتىمىز . شۇڭا ، پالۋاننىڭ ئوردىغا كىرگەن ـ كىرمىگىنى بىزگە ئا-يان ئەمەس ، ــ دېدى .

ــ دېمەكچى ، ــ دەپ نازىم بۇ ئىككىيلەننىڭ سۆزىنى بۆلۈپ ، ئۆزىمۇ تۈيۈقسىز ئويلىنىپ قالدى ، ئاندىن :

تۇغۇلغاندا ئون نەچچە ئىدۇق ،
تېپىشقاندا قانچىمىز قالدۇق .
بىرىمىز ئوقتا ، بىرىمىز سايدا ،
ئۆلۈپ ـ ئايرىلىپ ساناقلىق قالدۇق .

دېگەندەك ، ئەسلى گېپىمىزگە كەلسەك ، بۇ گاڭگۇڭ باقى ئاكامۇ ئوردىغا بارالمىدى . ئۇمۇ ھېلىقى پالۋان ئاكامنىڭ ئورۇنلاشتۇرغان بايانداي قەلئەسىگە باشلاپ بارىدىغان ھۇجۇمچىلىرى بىلەن بىللە بولۇۋا-تىدۇ . ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ، ئىگەمقۇلمۇ ئۆز ئاتىسى پالۋانغا قىلىنىدىغان سۈيىقەستلەرنى چۈشىنىپ يېتىپتۇ . ئۇنىڭ ئېيتىشچە ، چۈشتىن ئاۋۋال ئۆز ئۆيىنىڭ يېنىدىكى قوچقار ئاتام مازىرىدا پالۋاننىڭ بولغانلىقىنى شەرۋانىخاندىن ئاڭلاپتىكەن ، ــ دېدى .

ــ بارىكاللا ! ئاتا ـ بالا ئىككىيلەننىڭ يارىشىپ قالغانلىقىنىڭ ئۆ-زىمۇ چوڭ ئىش . ئەمدىكى گەپ ، پالۋانغا قىلىنىدىغان سۈيىقەستلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش مۇھىم ئىش . ــ دەپ ، نازىمنىڭ دېگەنلىرىنى قۇۋۋەتـ-لەشتى قالغان ئۇچ ئاغىنە تەڭلا . ئاندىن ئۇلار يەنە ،ــ ئەسلىدە سادىر پالۋانغا ئېغىر كەلگەن ئىشمۇ قەيسەر ئاكامنىڭ سۈيىقەست بىلەن قەتلى

قىلىنىشى بولدى. شۇڭازە، ئۆيىگىمۇ كىرمەي، ئۇنىڭ تۇپراق بېشىدا بولغىنى شۇدە! شۇنىڭدىن كېيىن پالۋاننىڭ نەگە كەتكەنلىكىدىن خەۋەر يوق، ــ دېيىشتى.

ــ تېزدىن سۇرۇشتە قىلايلى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئاق خاندىن كەلگەن كالپاكۇۋسكى ئەلچى، قارا خاندىن كەلگەن فۇدې مەسلىھەتچىلەردىن تارتىپ پالۋانىمىزنى بۇگۈن كېچە تۇتۇشنى مۇقىملاشتۇرغانىكەن، دېمىسىمۇ بۇ ئىشنى ئەلۋەتتە سۇلتان بېكىتكەن. بۇگۈن ئۆز كوچىلىرىمىزمۇ باشقىچىلا سۇرلۇك كۆرۈنۈۋاتىدۇ.

ــ شۇنداقمۇ، ــ دېيىشتى باشقىلار. نازىم ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى زەن قويۇپ ئاڭلاۋېتىپ، بىر ئاز ئويلانغاندەك بولدى ــ دە، ئاندىن:

ئۆتمە نامەرد كۆۋرۈكىدىن سۇ سېنى ئاققۇزسىمۇ،
چەكمىگىن پەريات ئاخىر دەرد سېنى ئۆلتۈرسىمۇ.
كىرمىگىن نامەرد ئۆيىگە سوغۇق سېنى قاتۇرسىمۇ،
يېيمىگىن ئاش ــ نېنىنى ئاچلىق سېنى ئۆلتۈرسىمۇ.

دېگەن قوشاقنى ئوقۇدى ۋە ئۇنىڭغا ئۆزى چۈشەنچە بەردى. ئاندىن بىرئاز توختاۋېلىپ يەنە:

مۇسۇلمان ئوغلىدا بولسا شېرىن تىل،
ئېلىپ كەلسە بولۇر بىر قىل بىلەن پىل.
مۇسۇلمان ئوغلىدا بولسا زەھەر تىل،
گەر جان دوستىنى دۈشمەن قىلۇر بىل.

دېگەن غەزەلىنىمۇ ئوقۇپ بەردى. ئۇ يەنە بىر قانچە غەزەل ئوقۇدى. ئولتۇرغان ئاغىنىلەر بۇگۈن نازىمغا ھەيران بولۇشتى. ئۇ بۇگۈنگىچە

بۇنداق كۆپ غەزەلخانلىق قىلمىغانىدى. ئۇنىڭ ھەقىقەتەنمۇ « ئادەمنى دەرد سۆزلىتىدۇ، غەزەلنىمۇ دەرد چىقىرىدۇ » دەيدىغان بۇ سۆزنىگە بۇگۈن مۇشۇ سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى قايىل بولۇشتى. ئۇلار نازىم ئېيتقان بېيىتلارغا شەرھى بېرىشتى:

— ھەقىقەتەن ئارىمىزدا نامەردلەرمۇ كۆپەيدى. ئۇ ياقتا بېرىپ سۇلتاننى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈپ، بۇ ياقتا كېلىپ قوينىمىزغا كىرىۋېلىپ ئۆزىنى ئىسسىتىۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس. ئۇنى ئۆز سۇلتانىمىز تۇرسا، بىز قوللىماي كىم قوللايدۇ دەپ، بۇنى بولسا دىنىي قېرىندىشىمىزغۇ دەپ، ھەممىگە مۇسۇلماندارچىلىقنى مىزان قىلىۋېلىپ، ئۇلارغا داۋاملىقلا چىرايلىق تىل، يۇمشاق كۆڭۈللۈك بىلەن ئىش كۆرىمىز دەپ كېلىۋاتقانلىقىنىڭ كاساپىتى. پالۋاننىڭ ھەقىقەتەن بۇ جەھەتتە سەل كەتكۈزۈپ قويۇۋاتقىنى راستتەك قىلىدۇ جۇمۇ! بىزلەر ئۇنىڭ تەڭتۇشلىرى. ئىنىمىز نازىم بۇگۈن بۇ سۆزلەرنى بىزگە ئېيتىۋاتىدۇ. بىز چوقۇم پالۋانغا بۇ ھەقتە ئەسكەرتىپ، سەمىگە سېلىپ قويۇشىمىز لازىم. ئۇنى تېزرەك ئىزدەشتۈرۈپ تاپايلى! شام ۋاقتى بولۇپ قاپتۇ، شامغا ئەزەنمۇ چىقتى، شامدىن كېيىن ئۇنىڭدىن خەۋەر ئالايلى! — دېيىشتى ـ دە، ھەممىسى تارقىلىشتى. ئۇلار چىقىپ كېتىشىپ ئارقىدىنلا پالۋان ھۇجرىغا كىرىپ كەلگەنىدى، نازىمنىڭ ھۇجرىسىدا ھېچكىم كۆرۈنمىدى. پالۋان ئۆزى يالغۇز ھۇجرا ئىچىدە ئاغىنىلىرىنى كۈتۈپ ئولتۇردى. « ھەتتەك » دەيتتى ئۇ ھېلىقى سۆزنى تەكرارلاپ « ئۇلار مېنىڭ دوپپامغا جىگدە ساپتۇ. ئۇنىڭ قىلغان ـ ئەتكەنلىرىنىڭ ھەممىسى يالغان، ھىلە ـ نەيرەڭ. شۇنداق تۇرۇقلۇق يەنە نېمىشقا ئۇلارنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ تاشلاپ، 〈 ئىقرارنامە 〉نى ئوقۇمىدىم. شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا سۇلتاننىڭ، ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ قولىنى قويغۇزمىدىم. موللا شەۋكەت ئاخۇننى يۇز دەررە ئۇرۇپ

جازالاشنى جاكارلىغاندا ، قوچقار ئاتام مازىرىغا بېرىپ تاۋاپ قىلىشنىڭ نېمە يامانلىقىنى سورىمىدىم ، ئەسلىدە سەۋەنلىك مېنىڭ ئۆزۈمدىن ئۆتتى . زادى شۇنداق بولدى » .

ئاندىن پالۋان يەنە ئويغا چۆمدى . ئۇ بىر ھازا ئولتۇرغاندىن كېيىن ، ئۆزىگە ئۆزى غەزەپلەنگەن ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ـ دە ، قولىدىكى ئىقرارنامىنى ئېچىپ تۇرۇپ : « بۇ ئىككى ئەبلەخنىڭ كەينىدىن مېڭىپ كېلىپ ، بەيتۇللا مەدرىسىگىچە بىكار ئەگىشىپ كەلمىدىم ، قېنى ئۇلارمۇ شامنى ئوقۇپ چىقار ، شۇ چاغدا بۇ خەتنى ئوقۇپ ، ئەدىبنى بەرمىسەم » دەپ ئويلاپ قالدى . ئۆزى شۇ ئاچچىق ھەسرىتىدە شام نامىز زىغىمۇ كىرەلمىدى . مەزەمزات سۇلتان بىلەن ئەخمەتخان خوجا بەگ ئىككىسى تېخىچە نامازدىن قايتمايۋاتاتتى . سادىر ئۇلارنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈپ ، ئاخىر نازىمنىڭ ھۇجرىسىدىن چۈشۈپ ، جامائەت ئورنىغا ئارىشىدى ، ئۇلارنىڭ تېخىچە قوتىغا سۆيۈنۈپ ئولتۇرۇشقانلىقىنى كۆرۈ-ى . شۇئان سادىرنىڭ كۆزى ئوتتۇرىدىكى رەتتە قۇتىغا سۆيۈنۈپ ئولتۇرۇشقان ئۇچەيلەنگە چۈشۈپ قالدى .ئۇلار ئۆزئارا بىر ـ بىرىگە بو-يۇنلىرىنى ئېگىشىپ ، بىر ـ بىرىنىڭ قۇلاقلىرىغا بىر نېمىلەرنى دېيىشىپ پىچىرلاشقاندەك قىلىشاتتى . تۇيۇقسىز ئۇلارنىڭ بىرى جامائەت ئارىسىدىن چىقىپ كەلدى . ئۇ ئەسلى موللا توختى يۈز بېگىنىڭ ئوغلى رۇستەم ئىدى .

رۇستەمنىڭ ئۆزىمۇ ئۆز ئۆمرىدە نامازدا ئولتۇرغان يېرىدىن سەپنى يېرىپ قايتىشى مۇشۇ قېتىم ئىدى . ئۇ بۇنداق قىلىقىنىڭ بەكمۇ يامان ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرىدىغانلىقىنى ، خۇدا ئالدىدا ئاسىي ـ گۇناھكار بولۇ-دىغانلىقىنى بوۋىسى ئىسراپىل قازى ئامبالدىن بالا چاغلىرىدا ، ھەر قېتىم شەھەرگە كىرگەنلىرىدە ئاگاھلايتتى . شۇگىلاشقىمۇ ئۇ سەپنى يېرىپ ماڭ-

غـــنچه : « مېنى مۇشۇ بىر ئۆمۈر ئاشقلىققا بەند قىلىپ تاشلاپ ، ئاشقىم ھېۋىـزەمـنـى ئېلىۋالغان ، ئاتا ـ ئانامنىڭ قان قەرزىگە بوغۇلغان سادىرنى تـۇتـۇپ قـــساس ئېلىشىم ئۈچۈن بۇ گۈناھلىرىمنى مەخپىرەت ئەتكەيسەن خـۇدا » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى . ئىش مۇنداق ئىدى : مەزەمزات نـاماز ئۈستىدە ئۇنىڭغا سادىرنى تۇتۇپ ، ئوغلۇمنىڭ قىساسىنى ئالغايسەن ، دېگـەنـــدى . ئەخـمـەتـخـان خوجا بەگمۇ بىزنىڭ بۇ يەردىن چىقىشىمىز ئەپـســز ، ئىـشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇۋەتتۇق . سەن ھېلىقى بىز دېگەن يەر- گـــچىلا ئۇنى كەينىگە سېلىپ ماڭساڭ ، ئۇ يەردە ئۇنى قولغا ئالىدىغانلار چىقىدۇ . ئۇ جەزمەن سىرتتا بىزنى كۈتۈپ تۇرىدۇ . سېنى تېخىمۇ ئوبدان تـونـۇيـدۇ . نامىزىگىدىن بۇرۇن مۇنداق بالدۇر قايتقىنىڭدىن ئۇ گۇمان قى- لىدۇ ـ دە ، جەزمەن كەينىگە چۈشىدۇ . ئۇنداق بولسا ، ئىشىڭ ئۇتۇقلۇق بولـــدۇ . ماڭغـــان قەدىمـــىگە ئـــاق يـــول بولـــسۇن ، خەير ! دېگەنىدى . « قـــساس ئېلـــىش » يولىدا ئۇ مەزەمزات ، ئەخمەتخان خوجا بەگلەرنىڭ تاپشۇرۇقىنى ئېلىپ ناماز ئوقۇمىدىن مېڭىپ چىقىپ كەتتى .

دەرۋەقـە ، مـەدرىـس سـىرتىدا پالۋاندىن باشقا ھېچقانداق ئادەم ئۇ- نـــىڭغـا ئۇچـرىـمـــدى . پـالـۋان شـۇ هامـان رۇستەمنى تونۇدى . ئۇنىڭ سـۇلـتـانلىق قۇرۇلغاندىن بېرى يوقاپ كەتكەنلىكىنى سادىر ئاڭلىغانىدى . ئۇنـى بۇگۈن تۇنجى قېتىم كۆرۈشى بولغاچقا ، پالۋان ئۇنىڭ ئۆز يېنىدىن قـارىـمـاي ئۆتـۈپ كـېتىپ بارغىنىغا ئاچچىقلىنىپ مۇرىسىگە قول ئۇزاتتى . ئۇمـۇ دەرھال تـوخـتـاپ سادىرغا قارىدى . لېكىن ، گەپ ـ سۆز قىلمىدى . سـادىـر تـازا بىر قارىۋېلىپ ، ئاندىن قويۇۋەتتى . ئۇ شۇ هامان يەنە ماڭغا- نـــدى ، ســادىـر « قـارا ســېنـى ! » دەپ ئۇنـــىڭ كـەينىدىن ماڭدى . ئۇ بارغانسېرى سادىر پالۋاننى ئۆزىگە يەتكۈزمەي چوڭ ـ چوڭ قەدەم تاشلاپ ئىتتىك ماڭماقتا ئىدى .

شامدىن كېيىنكى قاراڭغۇلۇق ئەتراپنى خۇددى قارا سىياھ چېچەـ
ۋەتكەنـدەك بـىر تەكشى قاپلىغانىدى . بۇ ئىككىيلەن بىرىنىڭ كەينىدىن
بـىرى شۇنداق تېز ھەم جىددىي كېتىۋاتاتتى . تۇيۇقسىز ئايدىڭ كوچا يو-
لـىدا پەيدا بولغان ، بېشىنى ئوخشاش رەخت بىلەن چۆمكىۋالغان قىرنقتىن
ئوشـۇق ناتونۇشلار پالۋاننىڭ ئالدىنى توسۇشتى . رۇستەم بولسا ئۇلارنىڭ
ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتى . پالۋان بۇ ئادەملەرنىڭ ئۇستىبېشىغا سەپ سالدى .
لېكىن پەرق قىلالمىدى . ئۇلار تەكشى ئاۋازدا :

ـــ توختا ! ـــ دەپ پالۋانغا ۋارقىرىدى ، شۇئان سادىر توختىدى .
ئۇنـىڭ پـەرەز قـىلـىشـىچە ، ئالدىدا تۇرغانلار بەئەينى داتاڭ چېرىكلىرى
قـىياپـىتـىگە كىرىۋالغاندەك كۆرۈنگىنى بىلەن يەنىلا ئۆز قېرىنداشلىرى
ئىدى . سادىر پالۋان ، قېرىنداشلىرىغا ھەرگىزمۇ ئالدىراپ قول سالمايتتى ،
ـۇ قـېـتـىـمـۇ شۇنداق قىلدى . لېكىن ، ئۇلار يوپۇرۇلۇپ كېلىشتى ـ دە ،
الـۋانـغا تـەرەپ ـ تـەرەپـتىن خۇددى ئاچ بۆرىدەك ئېتىلىشتى . پالۋان ،
ارائـغـۇ كـېـچـىـدە تۇيۇقسىز بولۇۋاتقان بۇ ئەھۋالنى يەنىلا ھاراق ، بوزا
نـىـچـىـپ مەست بولغانلارنىڭ قىلىۋاتقان ھۇررەكلىك قىلىقلىرى بولسا كې-
رەك ، دەپ كەچۈردى . شۇڭا ئۇ :

ـــ ھە !. . . ـــ دەپ ئۇلارغا كـۈلـۈمـسـىرەپ قـارىـدى ، ـــ نېمە
بـولـدى ، بـوزا ئـىـچـىـپ مـەسـت بـولۇپ قالدىڭلارمۇ ؟! ـــ دېدى . سادىر
ئۇلارنـى ھەقـىـقـەتـەن ئۆز قـېـرىنداشلىرىم دەپ ئويلىغانىدى ، ئەمما ئىش
سـادىـر ئويلىغاندەك بولۇپ چىقمىدى . ئۇلار سادىرنىڭ قارشىلاشمىغانلىقى-
دىـن پـايـدىـلـىـنـىپ ، ئۇنى باغلاپ ، شۇ ھامان ئالدىلىرىغا سېلىپ ئېلىپ
مېڭىشتى .

ئون ئالتىنچى باب

ئادىمەن دېگەندە ،
سەللە يوغان ئىمان يوق .
ئەركەك ئۇچۇن ئاتلانساق ،
كۆڭۈل پۈتۈن ، قورساق توق .

سەللە يوغان ، ئىمان يوق

كۈرە دائىسىنىڭ قىزىل كىيىملىرىنى كىيگەنلەر تەرىپىدىن سادىر تۇتۇلۇپ ، سۇلتان يامۇلىغا ئېلىپ كېلىنىپ زىندانغا تاشلاندى . سادىر بۇ ئىشقا ئارتۇقچە قارشىلىق كۆرسەتمىدى . لېكىن شۇ كۈنكى كېچىنىڭ ئەنسىز قاراڭغۇلۇقى پالۋاننىڭ ئوغلى ئىگەمقۇلنى ئىنتايىن بىئارام قىلدى . ئىگەمقۇل ئۆز ئاتىسى توغرىسىدا سۇلتانلىق ئوردا تەرىپىدىن تارقىتىلغان پىتنە ــ پاساتلارغا تاكى بۈگۈنكى كۈنگىچە ئىشىنىپ ئاتىسى بىلە ئۇچرىشىش ، گەپ ــ سۆز قىلىشلاردىن چەتلەپ يۈرەتتى . ئۇ بۈگۈر تاڭ سەھەر ئوردا ئىچى ۋە سىرتىدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەردىن قەيسەرنىڭ سۇيىقەست بىلەن بىگۇناھ قەتلى قىلىنغانلىقىنى ئاڭلاپ ، پالۋاننىڭ ئاغىنىلىرى بىلەن ئۇچرىشىدىغان نازىمنىڭ ھۇجرىسىغا بارغانىدى ، ئۇ يەردە ئاغىنىلىرىنىڭ ھەممىسى پالۋان توغرىسىدىكى سۇيىقەستلەرنىڭ بارلىق تەپسىلاتلىرىنى بىر ــ بىرلەپ سۆزلەپ بەردى . شۇنىڭدىن باشلاپ ، ئىگەمقۇل ئۆز ئاتىسى بىلەن يۈز كۆرۈشۈش قارارىغا كېلىپ ، پالۋاننى ئىزدەپ قازانچىدىكى ئۆيگە كەلدى . ئۇ ئۆيدىن چىقىپ قوچقار ئاتام

مازىرىنى ئارىلىدى . ھەر ئىككىلا ئورۇندا ئۆز ئاتىسىنىڭ يېڭىلا قايتىپ كەتكەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلىدى .

ئىگەمقۇل ئۆز ئاتىسى سادىر توغرىسىدا رەنجىپ ئۇچراشماي يۈرگەن چاغلاردا تولاراق سۈلتانلىق تاپشۇرغان مۇھاپىزەتچى چېرىكلەر-نىڭ قىلىچۇازلىق مەشقىگە باش بولۇپ ، مەشق بىلەنلا شۇغۇللانغاندى . كېيىنكى كۈنلەردە ، ئەھۋالدىن تولۇق خەۋەردار سۈلتان ھەم ئەخمەتخان خوجا بەگ ئىگەمقۇلغا تېخىمۇ تولۇق ھوقۇق ، ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى . باشقا پىدائىيلار باشلىقلىرىنى ھەر تۈرلۈك ھىيلىگەرلىك ، بانا ــ سەۋەبلەر بىلەن جەڭ تەييارلىقلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشتىن ئايرىۋېتىپ ، چەتكە قاقتى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ياراملىق بولۇپ كۆزگە كۆرنەرلىك جەڭ ئىشلىرى باشچىسىمۇ ئىگەمقۇل ، ئوردا ئىچى ــ سىرتىدا ئۆز جەڭچىلىرىنى خالىغان جايلاردا ئىشەنچلىك مەشق قىلدۇرالايدىغانمۇ ئىگەمقۇل بولۇپ ، نېگىغا سۈلتان مەزەمزات ئىگىسىنى چىشلەش ئۈچۈن شۇنداق مكانىيەتلەرنى يارىتىپ بەرگەنىدى . ئەخمەتخان خوجا بەگمۇ ئۇنى تېزلا ۆز قانىتى ئاستىغا ئالغانىدى . ئۇلار ھەر قانداق جايدا ۋەز ــ نەسىھەت قىلغان چاغلىرىدا :

ــ ئىگەمقۇل ھەقىقەتەن سۈلتانلىقنىڭ ياخشى ئۇرۇش نۆكىرى ، ئۇ خۇددى « ئاتىسى ئاتالمىغان قوڭغۇزنى ، بالىسى ئېتىپتۇ توڭقۇزنى » دېگەندەك ، پالۋاندىن ئېشىپ چۈشكۈدەك ماھارەتنى ئىگىلىدى . ئۇ ئۇنداقچە ياخشى ، بۇنداقچە ياخشى دەپ ، ئىگەمقۇلنى كۆككە كۆتۈرۈ-شەتتى .

دەل شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە يۈز بەرگەن بۇ ئىش ئىگەمقۇلنى بىردىنلا ئۆزگەرتىۋەتتى . شۇڭا ئۇ بۈگۈن كېچە ــ كۈندۈز ئاتىسىنى ئىزدەپ ھارمىدى . ئادەتتىكى كۈنلەردە ئۇنىڭغا ھۇزۇر بېغىشلايدىغان

كوچا مەنزىرىلىرى، يازنىڭ مەجنۇن تاللىق ساپ ھاۋالىق كوچىلىرى، خۇش پۇراقلىق گۈل بەرگىلىرىدە رەڭگارەڭ ئېچىلغان ئەتىر گۈل، قىزىل گۈل ئىشقىلىرىدا سايرىشىدىغان مەستخوش بۇلبۇل ئاۋازلىرىمۇ بىر خىل كۆڭۈلسىز غەم ــ ئەندىشىنى ئەكس ئەتتۈرىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئەنە ئۇ ئوتتەك كۆرگۈسى كېلىپ، ئوقتەك تېز يۈگۈرۈپ بارغان ئاتسىنىڭ مەھەللىسى قازانچى كوچىلىرىدىمۇ ئۇزۇن تۇرمىدى. ھال ــ مۇڭ ئېيتىشىدىغان، ئۆز كۆڭۈل ــ كۆكسىنى خۇددى مېھرىبان ئانىلاردەك يېپ رىپ بېرىشكە تەييار تۇرغان شەرۋانىخان ۋە ئۇنىڭ قولىدىكى ئۆز ئىسمىغاماس جور بىر تۇغقان، بىر ئاتىنىڭ پەرزەنتى ئاللاقۇلنىغا قاراپ پەسكە قىلىپ كۈلۈپ قويمىدى. ئەنە قوچقار ئاتام مازىرىغا تېخى يېڭىلا دەپنە قىلىنىپ، ئۆزىنىڭ تاشلىغان يەتتە كەتمەن توپىسىنىڭ ئىزىمۇ تېخى ئۆچمىگەن قەيسەر ۋە باشقىلارنىڭ تۇپراق باشلىرىمۇ ئۇنىڭ مەيلىنى تارتمىدى. پەقەت قانداقتۇر بىر ئەنسىز كۈچ ئۇنى مېڭىشقىلا دەۋەت قىلاتتى. ئىگەمقۇل ئۆز ئاتىسى پالۋانغا گەپ ـ سۆز قىلماي ئۆتكۈزگەن كۈنلىرىگە قاتتىق ئۆكۈنەتتى. تېخى تۈنۈگۈن ھەم بۈگۈن ئەتىگەن كۆرگەن ئاتا ئىزلىرىنى تاۋاپ قىلغاندەك ئىزدەيتتى. ئاتىسى ئىزىدىن چىقماي ماڭاتتى. تۈن بىر يەرگە بېرىپ قالغان بولسىمۇ، ئۇ بۈنىڭغا قارىمىدى. يەنىلا شۇ ئاتا ئىزىنى داۋام قىلىپ ئىزدەپ مېڭىۋەردى. ئۇ كىرمىگەن پالۋاننىڭ ئاغىنىلىرىنىڭ ئۆي ـ ھۇجرىلىرى قالمىدى، ھەتتا ئۇ ئۆز ئىناۋىتى يۈزىسىدىن ئوردىنىڭ ھۇجرا ــ ئۆيلىرىگىچە كىردى. لېكىن، ھېچقانداق يەردە ئاتا پۇرىقىنىمۇ سېزەلمىدى. بارغانلا يېرىنىڭ ھەممىسىدە پالۋان توغرىسىدىكى گەپ ــ سۆزلەر، ئۇنى ئىزدەش ــ سۈرۈشتۈرۈشلەرنى ئاڭلىدى. ئاخىر ئۇنىڭ كۆڭلىگە: «توختا» دېگەن بىر ئوي كەلدى ــ دە، مانجۇ خاندانلىقى غۇلجا شەھرىگە مەخسۇس

ياساتقان زېن دارېننىڭ يامۇلى تەرەپتىكى گۈندىخانىغا ئۆتۈپ بېقىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. چۈنكى، بۇ ئورۇن تولا چاغلاردا، بولۇپمۇ مۇشۇ يېقىنقى كۈنلەردىن بېرىلا يوشۇرۇن ئادەم توتۇپ سولايدىغان سۇلتانلىق زىندانىغا ئايلىنىپ قالغانىدى. ئىگەمقۇل ئۆزىمۇ بىر نەچچە قېتىم جەڭ مەشقىدىن كەچ قايتقان چاغلىرىدا توتۇلغان ئادەملەرنى شۇ يەرگە ئېلىپ كىرىپ كېتىشتۇاتقانلىقلىرىنى كۆرگەنىدى. ئىگەمقۇل ئۆز ئاتىسى توغرىسىدا بولۇنغان تۈرلۈك پىتنە ــ پاساتلارنىڭمۇ كۆپىيىپ، سۇلتانلىق ئوردىسىدا سادىر پالۋانغا تىغ كۆتۈرۈشكە تايىن تېپىشتۇاتقان ئەھۋاللار-دىنمۇ خەۋەردار ئىدى. ئوچۇقىنى ئېيتقاندا، ئوردا ئىچىدە پالۋاننىڭ كەينىگە يوشۇرۇنچە چۈشكەن ئايغاقچىلارنى كېيىنكى كۈنلەردە ئىگەمقۇل ئېنىقراق بىلىپمۇ ئالغانىدى.

ئىگەمقۇل شۇنداق ئويلار بىلەن پالۋاننى ئىزدە ــ ئىزدە ئاخىر مېلىقى يامۇلنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ قالدى. شۇ ئەسنادا ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى بىر قانچە پىدائىي پەيدا بولۇشتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئاتىسى سادىر پالۋان يېقىندا قايتىدىن سۇلتانلىق ئوردىغا سۇقۇندۇرۇپ كىرگۈزۈشتەك يېڭى پىدائىيلاردىن مۇخپۇل سىركە ئاكىمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭغا «مۇخپۇل سىركە» دېگەن نام مۇناسىۋەتلىك سۆزلەنىدى: سادىر پالۋان بۇنىڭدىن بىر ئاي بۇرۇن مەزمەتلىك ئەسلىدىكى پىدائىيلارنى ئوردىدىن تارقىتىۋەتكەنلىكىنى قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈش يۈزىسىدىن «ئات قايتۇرۇش» بانىسى بىلەن سۇلتانلىق ئوردىغا خېلى كۆپ پىدائىيلارنى كىرگۈزۈۋەتكەنىدى. ئەنە شۇلارنىڭ ئارىسىدا مۇخپۇل سىركىمۇ بار ئىدى. ئۇ ئەسلى قازانچىلىق بولۇپ، پالۋاننىڭ دەم ئالغان كۈنلىرىدە قىزىقچىلىق قىلىپ بېرىدىغان ئاغىنىلىرىدىن بىرى بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ سۇلتانلىق ئوردىنىڭ ئەسكىرى بولۇپ، جەڭ قىلىش

ئىشتىياقى بەك كۈچلۈك بولغانلىقتىن ، ئۆزىنىڭ بۇ ھەقتىكى تەلىپىنى پالۋانغا ئېيتقاندى ، پالۋان ئۇنىڭغا : « ئۇنداق بولسا » دەپ ، شۇ بىر كەچلىكى قازانچىدىكى سىركىخانىغا كىرىش ئۈچۈن تام تەشكۈزگەنىدى ، مۇخپۇل تامنى تېشىپ ، ئەمدىلا سىركىخانىغا يوشۇرۇن كىرىشىگىلا سىركىچى دۇكانىنى ئېچىش ئۈچۈن كېلىپ قالىدۇ — دە ، ھايال بولماي دۇكانىنى ئاچىدۇ . مۇخپۇل سىر كە دۇكىنىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ئەھۋالدىن تولۇق خەۋەر تاپىدۇ . ئۇ ئۆزى كىرگەن تۆشۈكتىن قېچىپ چىقىپ كېتەي دېسە ، ئۈلگۈرەلمەيدۇ . يۇشۇرۇنۇۋالاي دېسە ، دۇكان ئىچىدىن قۇلايلىق ئورۇن تاپالمايدۇ . ئۆزىنى تۈتۈپ بېرەي دېسە ، ئەتىلا مەھەللىدە پۈتمەس — تۈگىمەس سۆز - چۆچەككە قالىدۇ . ئاخىر دۇكان ئىچىدىكى چوڭ ساپال قاچىغا لىپمۇ — لىق ئېلىنغان ، بويى بىلەن تەڭ دېگۈدەك سىر كە ئىچىگە كىرىپ ، بوينىغىچە چىلىشىپ ، ئۈستىدىكى تۇۋاقنى يېيىۋالىدۇ . كۈن كەچ بولغاندا ، سىركىچى دۇكىنىدىن ئالىدىغىنىنى ئېلىپ ، ھايال بولماي دۇكانىنى قايتا تاقاپ چىقىپ كېتىدۇ . شۇنىڭدىن كېيىنلا مۇخپۇل ئۇ ستېپشىدىن سىركىنى ئاققۇزغىنىچە ھېلىقى تۆشۈكتىن قېچىپ چىقىدۇ . شۇ چاغدا سادىر پالۋان :

— ئەمدى سېنى ئەسكەرلىككە قۇبۇل قىلسا بولىدىكەن ، بۈگۈن كەچتىلا سېنى پىدائىيلار بىلەن سۈلتانلىق ئوردىنىڭ ئەسكەرلىكىگە ئالسۇن ، بولامدۇ ، مۇخپۇل سىر كە ! — دەپ ، ئۇنىڭغا چاقچاق قىلىپ ، شۇ كەچلىكىلا ئۇنى پىدائىيلار بىلەن بىرلىكتە ئەسكەر قىلۇۋەتكەنىدى . ئۇ تاللىنىپ ، كېيىنكى كۈنلەردە ئىگەمقۇلنىڭ نەيزە — قىلىچ ئەتىتىگە بۆلۈنگەنىدى .

ئىگەمقۇل ئەنە شۇ ئۆز ئەتىتىدىكىلەر ئىچىدىكى مۇخپۇل سىر كە بىلەن كۆرۈشۈپ تۇراتتى . دەرۋازا ئالدىدا پاتپاراقچىلىق يۈز بەردى .

شۇئان سۇلتان ئەسكەرلىرىمۇ ئارقا ــ ئارقىدىن پەيدا بولۇشتى . ئۇلارنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىنى يېرىپ بىر توپ قىزىل كىيىملىكلەر ئۇدۇل سۇلتان يا- مۇلى دەرۋازىسىغا ئۆزلىرىنى ئۇرۇشقانلىرىچە يۈگۈرۈپ كىرىپ كېتىشتى . ئۇلارنىڭ كەينىدىن بولسا ئاتلىرىنى قۇيۇندەك چاپتۇرغان مەپە كېلىپ توختىدى . دەرۋازا ئالدىغا يېتىپ كەلگەن مەپىدە ئۆزلىرىنى نامايىش قىلىپ مەنمەنلىك بىلەن باشلىرىنى چىقىرىشىپ ، ئەخمەتجان خوجا بەگ بىلەن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئولتۇرۇشاتتى .

ھېلىقى شام نامىزىدا بەيتۇللا مەدرىسى جامائەت ئورنىدا باش قوشۇشقانلارنىڭ بىرى ــ ئەنە شۇ ئەخمەتخان خوجا بەگ ئىدى . ئۇ نا- مازغا ئۆزى بىلەن بىللە كەلگەن مەزمەزاتقا : ئالدىنئالا ئورۇنلاشتۇرغان قىزىل كىيىملىكلەرنى مەلۇم كوچا دوقمۇشىدا موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم يې- تەكچىلىكىدە تۇرغۇزۇپ قويغانلىقىنى ئېيتقانىدى ، پەقەت رۇستەم سادىرنى شۇ كوچىغا باشلاپ ئېلىپلا بارسا ، ئۇلارنىڭ چوقۇم پالۋانلىرى تۇ- تالايدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى . شۇڭا ، شام نامىزى ئورنىدا ئۇچ كاللىنىڭ ئەنە شۇ ئورۇنلاشتۇرۇشتىن رازى بولۇشۇپ كۈلۈشكەنلىرىمۇ شۇنىڭدىن ئىدى . دېگەندەكلا ، رۇستەم سادىر پالۋانلىرى باشلاپ بېرىپ ، ئۇلارغا تۇتۇپ بەرگەنىدى .

شام نامىزىدىن قايتىپ ، ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن مەزمەزات- نىڭ ئوردىغا كېلىشىگە ، موللا شەۋكەت ئالدىن يامۇل مەپىسىنى تەييارلاپ ، ئەخمەتخان خوجا بەگنى كۈتۈپ تۇراتتى . شۇئان ئۇنى مە- پىگە ئولتۇرغۇزۇپ ، ئۆزى ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇردى . قاراڭغۇ كېچىدە ئۇ ئىككىيلەن بىرلىكتە مەپىنى بولۇشىچە چاپتۇرغىنىچە ئەنە شۇ ھېلىقى يا- مۇلنىڭ ئالدىغا يېتىپ كېلىشكەنىدى . ھەر ئىككىيلەن ئۆز قوغدىغۇچى ئەسكەرلىرىدىن باشقا ، دەرۋازا ئالدىدا يەنە باشقىلارنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى

كۆردى . بولۇپمۇ ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۇلارنىڭ كىملىكىنى بىلىشكە ئالدىرىدى . شۇڭا ئۇ :

ــ كىمسەن !؟ ــ دەپ ۋارقىرىدى . ئاندىن مەپىدىن بېشىنى خېلىلا چىقىرىپ ، يېنىدا تۇرغانلارنىڭ بىرى ئىگەمقۇل ئىكەنلىكىنى سەزدى .

ــ بىز ! ــ دېدى ئىگەمقۇل ، بۇ چاغدا كەينىدىن كېلىۋاتقان ئەسكەرلەرمۇ كەلگەنىدى

ــ بىز دېگەن قايسىلىرىڭ ، ــ دەپ قايتا ئەخمەتخان خوجا بەگكە قۇشۇلۇپ ، موللا شەۋكەتمۇ ئەنسىز كارىكىردى . بۇ چاغدا دەرۋازىۋەنلەردىن بىرەيلەن قول پانۇسىنى كۆتۈرۈپ سىرتقا چىققانىدى .

ــ ئىگەمقۇل ! بىز مەشىق قىلىۋاتىمىز ، ــ دېدى ئىگەمقۇل .

مەشىق ، مەشقنى بۇ ياقۇل دەرۋازىسى ئالدىدىمۇ قىلامدۇ ! ــ دەپ ۋارقىرىدى قورقۇنچ ئىچىدە موللا شەۋكەت .

ــ شۇنداق ، بىزنىڭ قوشۇننىڭ سۇلتانلىقنىڭ ھەممىلا يېرىدە مەشىق قىلىش ھوقۇقى بار ،بۇنى مەزمەزات سۇلتاندىن تارتىپ تاكى ئەخمەتخان خوجا بەگكىچە بىلىدۇ . شۇنداقمۇ بەگ خوجام !؟ ــ دېدى ئىگەمقۇل مەپىدىن بېشىنى چىقىرىپ تۇرغان ئەخمەتخان خوجا بەگكە قاراپ . ئۇمۇ ھېچقانداق ئوشۇق گەپ قىلىشقا ئاغزى بارماي تۇراتتى ، ئىگەمقۇل ئارقىدىنلا :

ــ بىزنىڭ سەركەردىمىز ، ــ دەپ توختاپ ، يەنە سۆزلىمەكچى بولۇپ تۇراتتى ، مەپىدىكى ئىككىيلەن چۆچۈپ كېتىپ ئەنسىز ۋارقىرىشىپ :

ــ قايسى سەركەردەڭ ؟! ــ دەۋەتتى . ئىگەمقۇلمۇ دەرھاللا :

ــ قايسى سەركەردە بولاتتى ، گاڭگۇڭ باقى سەركەردىمىز بۇگۈن

ئوردا ئەتراپى تىنچلانسۇن ، ئوبدان قوغداڭلار ! دەپ ئەۋەتكەن ، شۇڭا بۇ تەرەپلەرمۇ ئوردىغا قارايدىغان بولغاچقا ، بۇ يەرنى قوغداش ئۈچۈن كەلدۇق ، ــ دەپ ئىنتايىن ئېنىق ۋە تېز جاۋاب بەردى .

ــ ھىم ، ــ دېيىشتى ھەر ئىككىيلەن . بۇ ئاردىدا ئىككەيلەننىڭ بۇ سۆزلەرنى مۇلاھىزە قىلىشقا ، ئۇنىڭغا مۇۋاپىق جاۋاب تېپىشقىمۇ ھەپسىلىسى يوق ئىدى . مۇشۇ تاپتا ئۇلار دەككە ــ دۈككىگە چۈشۈپ ، قورقۇنچ ئىچىدە ئولتۇراتتى . چۈنكى ، ئىككىيلەننىڭ بۇگۈنكى قىلغان مۇنۇ ئىشى كىچىك ئىش ئەمەس ئىدى . پالۋاننى يامۇلدىكى زىندانغا سولاشقا جۈرئەت قىلغانلارمۇ دەل مۇشۇلار ئىدى . شۇڭا ئۇلارنىڭ بىر نەچچە كۈندىن بېرىقى ئىشلىرى بىر نۆرى ، بۇگۈن ئەتىگەندىن تارتىپ تا ھازىرقى تۈن يېرىمىغىچە بولغان ئارلىقتىكى ئىشلىرى ئۇلارنىڭ مېڭىسىنى قوچۇپ سىراڭ قىلايلا دېگەندى . شۇڭا ، بولۇنغان گەپ ــ سۆزلەر ئىچىدە سادىر پالۋانغا باغلىنىشلىق گەپ چىقسىلا يۈرەكلىرى پوكۇلداپ كېتىشەتتى . ئۆزلىرىنىڭ ئىشقا ئاشۇرماقچى بولۇۋاتقان شۇ تاپتىكى سۈيىقەستلىك پىلانلىرىغا چېتىلىدىغان سۆزلەردىنمۇ ئۆلگۈدەك قورقۇپ تۇرۇشاتتى . ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەك ، ئۇلار شۇنداق قاتتىق قورقۇپ خۇدۇكسىنىپ تۇرغانلىقى ئۈستىگە :

ــ بىز بۇ يەرگە كەلسەك ، قىزىل كىيىم كىيگەن بىر توپ ئاتلىق داتاڭ سوراقچىلىرى بىرەيلەننى ئېلىپ قاچتى ، ئۇنى قوغلاپ مېڭىۋىدۇق ، مۇشۇ دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ يوقالدى ، ــ دېدى .

ئىگەمقۇلنىڭ بۇ سۆزى مۇنۇ ئىككىيلەننى تېخىمۇ ئالاق ــ جالاق قىلىۋەتتى . ئۇلارنىڭ پۈتۈنلەي تىلى كالۋالىشىپ زۇۋانلىرى تۈتۈلۈپ كەتكەندى . باشلىرىنى مەپىنىڭ ئىچىگە تىقىۋېلىپ ئۆزلىرىنى بىر ھازا- غىچە مەلۇم قىلماي تۇرۇشتى ، لېكىن قانداقتۇر مەپە ئىچىدىن بۇ

ئىككىيلەننىڭ ئاۋازىغا ئوخشمايدىغان يات بىر ئاۋاز چىقىۋاتاتتى. شۇ- نىڭدىن كېيىنلا ئىگەمقۇل ۋە باشقىلار مەپدە يەنە بىرنىڭ بارلىقىدىن گۇمانلىنىپ تۇرۇشاتتى، ئەخمەتخان خوجا بەگ قايتىدىن مەپدىن ئىتتىك باش چىقاردى ــ دە:

ــ سىلەر قايتىڭلار، بىز مەزمەزات سۇلتانىمىزغا قىلىچ ئۇرغان قاتىلنى قولغا چۈشۈردۇق. مانا ھازىر سۇلتانىمىز يارىدارلىنىپ مەپدە يا- تىدۇ، ــ دېدى.

ــ ھىم، ــ سۇلتانمۇ مەپدىكەن ــ دە، ــ دەپ تۇراتتى ئىگەمقۇل. شۇ ئەسنادا بىر توپ قوراللىق ئەسكەرلەر ۋارقىراپ كېلىپ ئۇلارنى قوللىرىنى كۆتۈرۈشكە مەجبۇرلىدى. ئاندىن ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى باشچىسىدىن بىرى:

ــ بۇ كېچىدە يۈرگەن بۇ ئوغرىلارنىڭمۇ كاللىسىنى ئېلىڭلار!ــ دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئۇنىڭ ئاۋازى شۇنچىلىك قاتتىق چىقسىمۇ مەپە ئىچىدىن ئۇنىڭغا يا ئۇنداق، يا بۇنداق جاۋاب بولمىدى. مەپە ئىچىدىكى- لەر تىمتاس بولۇپ تۇرۇشاتتى. مۇنۇ ئەھۋالدىن ئىگەمقۇل قاتتىق غەزەپلىنىپ، مۇخپۇل سىركە بىلەن بىر نەچچەيلەنگە بۇيرۇق قىلىپلا ئۆزىمۇ قىلىچىنى قىنىدىن چىقاردى.

ــ قېنى ئاغىنىلەر، ئۆز ئىچىمىزدىمۇ ئۆزىمىزنى قوغداش پەيتى يېتىپ كەلدى. ئۆزىمىزنى قوغدايلى!...

ئۇنىڭ شۇنداق ياكىراق ئاۋازى بىردىنلا ئۇرۇلغان قىلىچ ئاۋازلىرىغا تەڭكەش بولۇپ كەتتى. قىلىچى بارلىرى قىلىچ ئۇرۇشاتتى، ئوقيالىرى بارلىرى ئوقىمۇ ئۆزۈشەتتى. مۇشۇنداق قىرغىنچىلىق بولۇۋاتقان ئەسنادا مەپە بىراقلا يامۇل دەرۋازىسى ئىچىگە قېچىپ كىرىپ كەتتى. ئىگەمقۇل ئات ئۈستىدە ئۆزىگە قارشى كەلگەنلەرگە تىنماي قىلىچ ئۇرۇپ ئوقيا ئۇ-

زەتتى . بىر دەمنىڭ ئىچىدە ئىگەمقۇل قوشۇننىڭ قالغان پىدائىيلىرىمۇ شۇ مەيداندا ھازىر بولۇشتى . ئۇلارمۇ ئىگەمقۇلغا ئەگىشىپ قىلىچ ، نەيزە ئۇرۇشاتتى . شۇ ئەسنادا مۇخپۇل سىركە ئىگەمقۇلنىڭ يېنىدا پەيدا بولدى ــ دە ، ئىگەمقۇلغا قاراپ :

ــ ئوغلۇم ، بولدى قىلايلى ، ئۆز پۇقرالىرىمىز قىرىلىپ كېتىپ بارىدۇ . سۇلتانىنىڭ يۇرىكى پۇقرالارنىڭ قىرىلىشىغا چىدىغان بىلەن ، بىزنىڭ يۇرىكىمىز چىدىمايدۇ ، سىلى بولسىلا ئاتا بالىسى ، پۇقرانى قىرمايلى ! ــ دەپ توختىماي نەسىھەت قىلاتتى ، ئىگەمقۇل توختاۋسىز قىلىچ ئۇرۇۋېتىپ :

ــ سۇلتان چوڭ ناھەقچىلىككە يول قويۇۋاتسا ، بىز قاراپ تۇرامدۇق ، ياق ! ــ دەپ جاۋاب بەردى . شۇ ئەسنادا ئۇنى سۇلتان چېرىكلىرى قورشاۋ ئىچىگە ئېلىۋالماقچى بولۇشتى . ئۇ ئاجايىپ باتۇرلۇق بىلەن ئېلىشتى . ئاخىر قورشاۋنى بۆسۈپ ئۆتۈپ ، يەنىلا توختاۋسىز جەڭ قىلىۋاتاتتى ، مۇخپۇل سىركە ئۇنىڭغا يەنە ھېلىقىدەك ۋەز ــ نەسىھەت قىلىپ :

ــ ئوغلۇم ، سىلى ئاتا بالىسى ، بۇ كېچىنىڭ ئىشى ، سۇلتاننىڭ پەيلى بولسا ئەزەلدىن شۇنداق ، قان بەدىلىگە ھۇزۇر ــ ھالاۋەت كۆرۈپ ، ئوردا تۇتۇپ ياشاۋاتىدۇ . سىلى ئاتا بالىسى ، بىزگە پۇقرا كېرەك ، ئۇلارنىڭ قىرىلىپ تۈگىشىگە يول قويساق بولمايدۇ ، ــ دېدى . ئىگەمقۇلغا يالۋۇرۇپ سۆزلەۋاتقان مۇخپۇل سىركىگە كەينى ــ كەينىدىن ئىككى تال ئوقيا ئوقى تەگدى ، ئۇشۇ ھامان « ۋاي ! » دېدى ــ دە ، ئاتتىن پۇلاڭلىدە يەرگە يىقىلدى . ئىگەمقۇلنىڭ قوشۇنىدىكى پىدائىيلار-نىڭمۇ كۆپى بۇ چاغقا يەتكەندە يەردە دۇملاپ يېتىشاتتى . پەقەت ئۆزى بىر نەچچىلا پىدائىي بىلەن بىللە جان تىكىپ ئېلىشۋاتاتتى . شۇ جەريانىدا

قالغانلىرىمۇ يەرگە يېقىلىشتى . پەقەت ئىگەمقۇللا يالغۇز قالدى . ئۇنى سۇل تاننىڭ غالچىلىرى تۇتۇۋېلىپ كۆزنىنى تېڭىپ قاراڭغۇ ئۆيگە ئېلىپ كىرىشتى .

تاڭ يورۇدى . ئۇزۇندىن — ئۇزۇن كەتكەن بۇ ئۆي ئىچىدە « ۋايجان ! ۋايەي » دەپ ئېچىنىشلىق زارلاپ قاقشاپ بىر قانچەيلەن يېتىشاتتى ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ، ئەنە بىر چەتتە ئىگەمقۇلمۇ بار ئىدى . ئۇنى ئۆي ئىچىدە ياتقانلارنىڭ ھەممىسى تولۇق بىلەتتى . شۇڭا ، ئىگەمقۇلنى « ئاتا بالىسى » دەپ ئاتىشاتتى .

— ئاپلا ! — دېيىشتى ياتقان ئادەملەر ئىنتايىن ئەپسۇسلانغان هالدا ، ئۇلار ئارقا — ئارقىدىن ئىگەمقۇلغا قاراشتى :

— ئاتا بالىسى ! بىزنى كەچۈر ! بىز ئاخشام بۇ قاراڭغۇ كېچىدە ئۆز ئاتىمىزنى ئۆزىمىز پالاپتۇق ، بىزلەرگە قىزىل كىيىملەرنى كىيگۈزۈپ ، « مەزەمزات سۇلتاننى ياردار قىلغان قاتىلنى تۇتۇڭلار » دېسە ، پالۋانىمىزنى تۇتۇپ ياموۇلغا ئاپىرىپتىمىز . بىزنى بۇ قېتىم مۇش نەس باسقان جەڭگە باشلىغان موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم .

— سۇلتان باشلىق قارا يۈزلەر ! — دەپ ، ياردار بولۇپ ياتقان بۇ ئادەملەر ئۆز كاچاتلىرىغا ئۆزلىرى ئۇرۇشاتتى . ئىگەمقۇل بولسا گەپ — سۆز قىلماي جىملا تۇراتتى .

— ئاقىۋەت نېمە بولدى مانا ! . . .

— نېمە بولاتتى ، ئۆز ئادەملىرىمىزنى ئۆزىمىز قىردۇق ، ئۆزىمىز پالاپ بەردۇق ، ئۆز گۆشىمىزنى ئۆزىمىز قورۇپ يېگەندەك بولدۇق .

ياتقانلار شۇنداق تەسىرلىك سۆزلەرنى قىلىشۋاتسىمۇ ئىگەمقۇل غەزەپلىنىپ ياتاتتى . ئۇ يا ئۇنداق ، يا بۇنداق دەپ سۆزمۇ قىلمايتتى . شۇ چاغدا بىرەيلەن :

ـــ ئۆز ئادەملىرىمىزنى قاتىللار قىردى، نېمە بولماقچىتى، ھەي!.
.. ـــ دېدى.
ـــ كىمگە ئېيتىۋاتسەن بۇ گەپنى، ـــ دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆ-لۈۋەتتى ياتقانلاردىن بىرەيلەن. شۇ ھامان ئۇمۇ ئۇنىڭغا قادالغىنىچە:
ـــ سەن خەلق قاتىللىرىغا! ـــ دېدى. بۇ سۆز ھېلىقى سوئال قويغان ئوتتۇرىدىكى يارىدار بولۇپ ياتقان روستەمنى بەكمۇ ئالاق-جالاق قىلىۋەتتى. ئۇ شۇ كەمگىچە گەپ قىلماي شۇك ياتقان ئىگەمقۇلدىن ھېلىغىچە كۆزىنى ئۇزمەيتتى. ئۇ ئىگەمقۇلغا قارىغان بولۇپ، ھېلىقى كىشىلەرگە:
ـــ تولا كاپشىشما، خۇددى ئاققان يۇلتۇزدەك يەر چىشلەيدىغان پەيتلىرى كەلگەنلەر شۇنداق ئاقىۋەت بىلەن تۈگەيدۇ، خالاس!ـــ دېدى زەھەرخەندىلىك بىلەن. بۇنىڭغا جاۋابەن ئىگەمقۇل:
ـــ ھىم، سەنلەر ئۆزلىرىڭنىڭ بۇنداق رەزىل سۈيىقەستلىرىڭنى يوشۇرۇشماقچىمۇ! ـــ دەپ يۇزمۇ يۈز قارشى چىقىپ رەددىيە بەردى. شۇ ھامان ئۆي ئىچىدە ياتقان ۋە تالادىن كىرىپ پەيدا بولغان بىر توپ قورال-لىنىقلار ئىگەمقۇلغا قارا قاغىدەك قورالىلىرىنى تەڭلەپ يوپۇرۇلۇپ كېلىشكەنىدى، روستەم ئوتتۇردىن چىقىپ:
ـــ بۇ شۇم يىلان بالىسىنىمانا مەن روستەمگە تاپشۇرۇڭلار، مەن يا ئۇنىڭ مەزمەزات سۇلتانىنىڭ بالىسى غىياسىدىننىڭ كاللىسىنى سادىر ئالغاندەك كاللىسىنى ئېلىپ، ئاتىسىنىڭ ئالدىغا چۆرۈپ بېرەي ياكى بول-مىسا بۇ شۇم تۆرەلگەن مەشۇقۇمنى بۇلاپ قاچقان سادىرنىڭ ئۆزىگە ئۇنىڭ يۈرىكىگە سالغان خەنجىرىمنىڭ بىسىنى قان تامچىلاپ تۇرغىنىچە كۆرسىتىپ: سەن ئۇنىڭ ئانىسى بىلەن يۈرگىنىڭ بىلەن، مانا مەن ئۇنىڭ پۇشتىنىڭ قېنىنى ئىچىمەن، قانداق! دەيمەن. ئۇنى ماڭا يالغۇز

قويۇپ بېرىڭلار ! . . . ــ دېدى . رۇستەم شۇ هامان چەمبەرچەس باغلاقلىق ئىگەمقۇلنىڭ بېشىدىن ئۆز خەنجىرىنى ئايلاندۇردى .
ــ بۇيرۇق ! خەنجەر ئۇرۇلسۇن ! ــ دېگەن ۋەھشيانە بىر سادا ياڭرىدى . ئارقىدىنلا ئۇ :
ــ ياپىر! مېنىڭ قولۇم ئەمەس ، ــ دەپ خەنجىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۇرماقچى بولۇپ تۇراتتى ، شۇئان رۇستەمنىڭ خەنجەر تۇتقان قولى ئامبۇردا قىسىلغاندەك ، كۆتۈرۈلگىنى بويىچە مىدىر ــ مىدىر قىلماي تۇرۇپ قالدى . بۇ غەلىتە ئەھۋالنى كۆرگەن ئەتراپتىكىلەر ئۆلەر ــ تىرىلىشگىمۇ قارىماي ئىشككە ئۆزلىرىنى ئېتىپ قېچىشتى .

※ ※ ※

مانا بۇ كېچە نازىمغىمۇ شۇنداق ئېغىر ئەنسىز چىلىكلەرنى ئېلىپ كېلىۋاتقاندەك بىر تۇرلۇك سۇرلۇك بىلىندى . هازىر ئۇ ئۆز هۇجرىسىدا كىرپىك قاقماي ئولتۇرۇپ ، شىرە ئۈستىدىكى سىياھ دۇگىتىگە تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا قەلەمنى چىلاپ قويۇپ ، ئارىلاپ ــ ئارىلاپ خىيال دېڭىزىغا چۆكۈپ كېتەتتى . شىرە ئۈستىدىكى ئاق قەغەزگە غەزەل ئۇنچىلىرىنى تىزاتتى . ئۇ قەلەمنى يەنە دۇگەت تۆپىسىگە قويدى . گۈللۈك شامدانىنىڭ تېگىدىكى تەخسىگە ئېقىپ چۈشكەن ، شۇ شام مېيىدىن تەبئىي ياسالغان ئاق سۇزۇك قېتىشمىغا ئۇنىڭ كۆزى چۈشكەندى .
« قارىمامدىغان » دېدى ئۇ « مېنىڭ شۇنچە دىققەت بىلەن شام پىلىكىنى ئېلىپ ، ئۇنىڭ ئاققان يوچۇقلىرىنى توراپ تۇرغۇزغۇنۇمۇ كار قىلماي ، ئۇنىڭدىن قېتىشما بولغۇدەك بىھۇدە ماينىڭ ئېقىپ كەتكىنىنى كۆرمەمدىغان . بۇ سادىر ئاكامنىڭ شۇنچە كۆپ جاپا چېكىپمۇ يامانلارنىڭ ئالدىنى توسۇۋالالمايۋاتقانلىقىغا ئوخشاش بىر ئىش ئوخشايدۇ » دەپ ، ئۇ خىياللىرىنى يەنىلا سادىر پالۋان ئۈستىگە يىغىنچاقلىدى ـ دە ، دۇگەت

ئۇستىدىكى قەلەمنى قولىغا ئېلىپ ، ئۆز غەزىلىنى يېزىشقا باشلىدى . ئۇنىڭ قەلىمى ئاق قەغەز بېتىدە توختىماي يۈرگىلايتتى . ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ، قوشۇما قاشلىرى بىلەن قىرقما ساقال ــ بۇرۇتلىرى ھەركەتلىنىپ ، سېپىتا ، بۇغداي ئۆڭۈ يۇزىدە بەزىدە خۇشاللىق ، بەزىدە خاپىلىق ، غەزەپ ــ مۇھەببەتلىرىنى ئېنىق ئاشكارىلايتتى . ئەنە قاراڭ ، ئۇنىڭ چىرايىدىن غەزەپلەنگەنلىكى ئېپادىلەنگەندە ، ئاق قەغەز بېتىگە مۇنداق قۇرلار يېزىلىشقا باشلىغانىدى :

ئۇلۇغلار دىلىدا بۇزۇلدى نىيەت ،
كى ئارى بۇزۇق دىلدا يوق خاسىيەت .

مىسرالار مۇشۇنداق داۋاملىشۋاتاتتى . مەدرىس پەشتىقى تېگىدە پەيدا بولغان قالايمىقان چۇقان ـ سۇرەنلەر نازىمنىڭ دىققىتىنى بىردىنلا بۆلۈۋەتتى . نازىم شۇ ھامان ئورنىدىن تۇرۇپ ، ھۇجرا كۈنگۈرىسىدىن تۆۋەنگە قارىغانىدى ، ئەمدىلا سۆزۈلۈشكە باشلىغان تاڭ يورۇقىدا مەدرىس ئالدىدىكى بوشلۇقتا ئاتلىق يۈرگەنلەرنى كۆردى . ئەنە يولدا ئاتلىقلاردىن بىر قىسملىرى خېلى كۆپ پىدائىيلارنى ئالدىلىرىغا سېلىپ ھەيدەپ كېتىپ باراتتى .

« بۇ كېچىدە يەنە پۇقرالارنى تۇتقۇن قىلغان ئوخشايدۇ . سۈيىقەستچىلەر تېخىمۇ ئەدەب كېتىشىپتۇ ــ دە . بۇلارنىڭ بۇ يەرگە كېلىپ توپلانغىنىغا قارىغاندا ، نۆۋەت ماڭىمۇ كەلگەن ئوخشايدۇ . قېنى بېشىمغا كەلگەننى كۆرەي » دەپ ، نازىم يېزىۋاتقان غەزەللىرىنى يىغىشتۇردى . ئۆزى راۋۇرۇس تەييارلىنىپ ، ئاندىن ھۇجرىدىن تۆۋەنگە قەدەم قويماقچى بولۇپ تۇراتتى ، تۇيۇقسىز ھۇجرىنىڭ ئىشكى ئۇرۇلدى ، ئاندىن :

ـــ رۇخسەتمۇ ؟ ـــ دېگەن تونۇش ئاۋاز ئاڭلاندى . نازىم شۇئان ئۆز ھۇجرىسىدىن چىقىپ تۆۋەنكى پەلەمپەي ئېغىزىغا چۈشتى . نازىم ئىككىلەن بىر ھۇجرىسىغا چىقىۋاتقان ئادەممۇ ئۇنىڭغا ئۇچراشتى . ھەر ئىككىلەن يۈز كۆرشۈپلا قۇچاقلاشقانلىرىچە نازىمنىڭ ھۇجرىسىغا بىللىلا چىقىشتى .

ـــ نازىم ، ـــ دېدى ئەلى ، ـــ بۈگۈن كېچە مەن ئۇچۇن بەكمۇ بىر ئەنسىز كېچە بولدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىگەمقۇل ئاتىسى سادىرنى ئىزدەپ كەپتۇ . ئۇ بۇ يەرگىمۇ كەلدىمۇ ـــ قانداق ؟!

بۇ سۆز نازىمنى تېخىمۇ مەڭدىتىۋەتتى . ئۇ سادىر توغرىسىدا ئويلىنىپ ، كېچىنى كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزگەنىدى . ئۇنىڭ خىيالىغا ھەر خىل ئويلار كېلىپ ، ئىنتايىن بىئارام بولدى . ھەتتا پالۋانغا خىرىس قىلۋاتقاندەك چاررۇسىيە ئەلچىسى كالپاكوۋسكى ، بېيجىڭ خان مەسلىھەتچىسى فۇدې ، جياڭجۇن ، گۇەنتۇڭ ھاكىملارغىچە ئۇنىڭ خىيالىدىن بىر ـــ بىرلەپ ئۆتتى . لېكىن ، ئۇمۇ پالۋاننىڭ بېشىغا كېلىدىغان ئەڭ چوڭ خەۋپنىڭ ئۇلاردىن كۆرە سۇلتانلىق ئوردىسى ئىچىدىن كېلىدىغانلىقىنى كۆڭلىگە پۈككەن بولغاچقا ، ئەلىنىڭ ھېلىقى سۆزىنى ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى .

ـــ ئەنە قاراڭ ، ئەلى ئاكا ، ئۇلارنىڭ ئاخىرى ئەمدىلا ئۇزۇلۇۋېدى ، سىز پەيدا بولدىڭىز ، ئۇلار يەنە ئۆتۈشۈۋاتىدۇ . قاراڭا ، ـــ دېدى نازىم كۈنگۇرىدىن ، توختىماي ئۆتۈۋاتقان قارا ئاتلىقلارنى ئەلىگە كۆرسىتىپ .

ـــ مەن مانا مۇشۇلاردىن ئەنسىرەۋاتاتتىم . ئۇلار بۈگۈن مۇشۇۋاقىتقىچە ئۆتۈۋاتىدۇ .. لېكىن ، سەۋەبى بار ، ـــ دېۋىدى ، ئەلى نازىمغا شۇ ھامان :

مەن ئەمىرلىكىمدىن ئىستېپا بېرىپ ، ئوردىدىن قايتىپ چىققان

ئىككى كۈندىن بۇيان ، ئوردىدا بولۇۋاتقان ئىشلاردىن تولۇق خەۋىرىم بولمىسىمۇ ، بىر ئاز خەۋەردارمۇ بولدۇم . ئۇ بولسىمۇ ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئۇلارغا قۇشۇلۇپتۇ ، ئۇ ئالتۇنغىمۇ ، پۇلغىمۇ ياكى بولمىسا بىرەر كۈنلۈك بولسىمۇ سۇلتانلىق تاجى ــ تەختىگە ئىگە بولۇۋېلىشقىمۇ ، بۇ تەرىپى نامەلۇم .

ــ ھۇي ، ــ دەپ ئەلىنىڭ سۆزىگە نازىم دەرھال جاۋاب قايتۇرماقچى بولۇپ ، ئېغىزغا كېلىپ بولغان سۆزنى چىقارماي تۇرۇپ قالدى . ئۇ ئۆز ئىچىدە : ئىمانىنىڭ چىراغىدۇر ياخشىلىق ، دېيىلگەن . ياخشىلىق ئۇنداق بولىدىكەن ، يامانلىق ئەلۋاتتە ئىمانغا خلاپ . ئۇنداق يامانلارغا ئاللا قانداقمۇ مەخپىرەت قىلسۇن . ئۇ مەخپىرەت قىلمىغان ئىكەن ، مېنىڭ ئۇنىڭ توغرىسىدا ئويلىنىپ تۇرۇپ قېلىشىمنىڭ ھاجىتى قالمىغانىدەك تۇرىدۇ . شۇڭا ... دېگەنلەرنى ئويلىدى . نازىم موللا شەۋكەت توغرىسىدا ھېس قىلغانلىرىنى ئەلىگە مۇنداق سۆزلەپ بەردى :

ــ ئۇ شۇنداق ، سەللە يوغان ، ئىمان يوق . بولمىسا دېگەن ، پالۋان ئاكام تارتقان جەبرى ــ زۇلۇملارنى ئۆز ئاغزىدا داستان قىلىپ سۆزلەيدۇ . ئەمەلدە بولسا ، پالۋانغا قارشى تۇرىدۇ . بۇرۇن نەچچە قېتىملاپ پالۋان ئۇنىڭ مۇشۇنداق يۇزسىزلىكلىرىنى سۆكۈپ تاشلىغانلىرىدا ، بىزمۇ ئۇنى قوغداپ قالغانىدۇق . بۇ قېتىم ئۆزىنىڭ ئۆزى شەرمەندە قىپتۇ . قېنى بۇنىمۇ كۆرەيلى ! . . . بۇ توپىلاڭدىن ئۇ قانداق توغاچ ئوغرىلايدىكىن ! . . .

ئەلى شۇ ھامان :

ــ كىچىچە بىزمۇ جىم ياتمىدۇق ، ئىگەمقۇلنىڭ دەسلەپ سادىرنى ئىزدەپ كىرگىنى ئىش باشلىشىمىزغا تۇرتكە بولدى دېگىنە! ــ دېۋىدى ، نازىم ئەلىنىڭ سۆزىگە تېخىمۇ قىزىقتى .

ئەنە ئالپىن لىلۇگۈن كېچىچە سەرگۈلتان . بەزىدە ئۇيىقىسىزلىق ئۇغۇرۇۋاپتۇ ، ئۇنىڭ خاتىرىسى . شۇنىڭدىن ئىلگىرىمۇ ھېچقانداق قىلىپمۇ قولغا كەلتۈرەلمىگەن ئىسىل ، ئۇرۇقسىز ــ پالۋاننىڭ ئوغلى ئىگەمقۇلنى ئەجەل ئۇستىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئالدۇق .

ئەلىنىڭ بۇ سۆزى نازىمنى ئىنتايىن ھودۇقتۇرىۋەتتى . ئۇ نېمە دەپ ، نېمىنى سوراشنىمۇ بىلەلمەي داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى . ئەلى ئۇنىڭغا :

ــ ئۇكام ، سەن ياشتا كىچىك ، لېكىن ئەقىلدە بىزدىن چوڭسەن . سېنىڭ بۇ ھۇجرادىكى سۈلتانلىق ئوردىسىدا قىلغىلى بولمايدىغان پاراڭلارنىڭ ھەممىسىنى قىسىلماي دەپ ئۆتكەن بولغاچقا ، بۇگۈن بولۇپ ئۆتكەن بۇ ئىشنىمۇ ساڭا دېمەسەم كۆڭلۈم ئۇنىمايدۇ . گاڭگۇڭ باقى ، ئابدۇرۇسۇل ، مەن ئۇچەيلەننىڭ چامى پەقەت شۇ يەرگىچىلا يەتتى قارا !

. . . ــ دېدى .

ــ پالۋانىنى زىندانغا تاشلاپ ، ئوغلىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ ، كاللىسىنى ئالماقچى بولغانلارنىڭ يەنە بىرى رۇستەم بوپتۇ ـ دە . ئۇ پالۋانىمىزنىڭ بالا چاغلىرىدىكى رەقىبى ئەمەسمۇ . ھۇي قارا نىيەتلەر ! ــ دەپ ، بىر ھازاغىچە تۇرۇپ قالدى نازىم . بىر دەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن مۇنداق غەزەل ئوقۇدى :

بەگ سۇلتاندا ئەجەپ بولدى زامانە ،
يۇرتقا تولدى سۇيىقەستچى ھاراملار .
يۇرت قەدرىنى ئەسلا بىلمەس نادانلار ،
يۇرتقا بالا ياغدۇرار شۇ يامانلار .

ــ ئۇكام ، ــ دېدى ئەلى نازىمغا قاراپ ، بىز ئەمدى ئۇلارنىڭ

پەيلىگە قاراپ تۇرماينز ھېلىنە. بىز ئەمدى يۇرتكىمىز بولغان پالۋاننى زىندانىدىن قۇتقۇزۇش چارىسىنى قىلغىنىمىز تۇزۇك. ئۇلار بىلەن ئېلىشقىنىمىز ئېلىشقان. مەن ھازىر قايتمىسام بولمايدۇ. قەسىرىدىن خەۋەر پەت پىدائىيلارنى باشلاپ بۇگۈن سەھەردە ئالتۇنلۇققا ھازىر بولىدۇ. گاڭگۇك باقى ئاكاك بولسا پىدائىيلارنى باشلاپ بايىقى قىزىل كىيىملىك، قىزىل كۆز، سادىرنىڭ دۇشمەنلىرى بىلەن جەڭ قىلىۋاتىدۇ. ئابدۇرۇسۇل پۇقرالار ئارىسىدا يۈرۈۋاتىدۇ. ئەمدى مەنمۇ، ھېلىقى ئۆز ئىچىمىزدىن چىققان سەللىسى يوغان، ئىمانى يوق ئەبلەخلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈشنى پىلانلاۋاتىمەن... — دېدى ـ دە، ھۇجرىدىن چىقتى. نا-زىم ئۇنى ئۇزىتىپ قويدى.

تاڭمۇ ئاتتى. بۇگۈنكى تاڭمۇ باشقىچە كۆرۈنەتتى. ئادەملەر توپى بىردەمدىلا ئۇ يەر ـ بۇ يەردە پەيدا بولۇشقا باشلىدى. كىشىلەر توپى ئارىسىدا ھەر يېڭىزا گەپ ـ سۆزلەر تارقىلىشقا باشلىدى. ھەممىلا توپلار ئارىسىدا پەقەت مۇنداق مەزمۇندىكى سۆز ئېقىپ يۈرەتتى:

— سۇلتان ئۆزىنى بىلەلمەپتۇ، ئۇنىڭ پالۋانىمىزنى زىندانغا تاشلايدىغان يولى يوق؟ ئۇ قانداقمۇ ئىمانسىزلار قاتارىغا كىرسۇن؟! ئېرجان ئالغىنى ئىمانسىزلارغا تەن بولامتى. پالۋان، باشتىن ئاخىر پۇقرالار ئۈچۈن جان پىدا قىلىۋاتقان ئادەم تۇرسا...

— ھەممە ئەسكىلىك ئۆزىمىزدىن چىقىۋاتىدۇ. مەنسەپ، ئابرۇي ئۈچۈن ئۇنى ساتقان، تۇتقۇن قىلغانلار ساتقىن بولماي، پالۋانىمىز ساتقىن بولاتتىمۇ!...

— شەھەر ئېلىنغاندىن كېيىن باتۇر كۆپ چىقىدۇ دەپ، شەھەرنى ئالسا سادىر پالۋان ئالسا، ئۇنىڭ سايىسىدا ئوردا سۇلتانى بولۇۋالغانلارمۇ بۇگۈنكى كۈنلۈكتە پالۋانىمىزدىن يۈز ئۆرۈپ، ئۇنى قاراقچى دېيىشتىن

ئۇيالمامدۇ ؟

ــ بۇ يەردە بىر جىن بار ، بولمىسا سۇلتاننىڭ ئوغلى غىياسىدىن نىڭ ئۆلۈمىنى ھازىرغىچە سادىر پالۋاندىن ئۆچ ئېلىشنىڭ تۈتقۇچى قىلىۋالامدۇ . يېقىندا ئەللەر ئىگەمقۇلنى قۇتقۇزۇپ قالمىغان بولسا ، غىياسىدىننىڭ قىساسى ئۇچۇن ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىشماقچى بولۇشۇپتىكەن . نىجىس خۇمپەرلەر ! . . .

ــ مانا مۇشۇنداق ئۆزىمىز بىلەن ئۆزىمىز تالاشساق ، چىشلەشسەك ، بىرىمىزنى بىرىمىز گە ئۆچەكەشتۇرسەك ، ئۇنداقتا بىزلەرگە ھوقۇق ، تەخت ـ بەخت ، خانلىق دېگەنلەر ھارام ـ دە !

ئەنە شۇنداق ھەر تۇرلۇك غۇلغۇلا گەپ ـ سۆزلەر بىلەن يۇرت ئەھلى بارغانسېرى كۆپىيىپ دەۋرەپ ئوردا دەرۋازىسىغچە يېتىپ بارغانىدى . نازىم ھۇجرىدىن چىقىپ ئەنە شۇ مەدرىس ئالدىدىن باشلانغان توپنىڭ تا ئاخىرى ــ ئوردا دەرۋازىسىغچە ئارىلاپ يۇرۇپ ، ئاۋامنىڭ ھەممە گەپ ـ سۆز ، مۇلاھىزىلىرىنى ئاڭلىدى . ئۇ بەزى توپلاشقانلار ئارىسىغا يېتىپ كەلگىنىدە ، ئۆز ـ ئۆزىدىن تەسىرلىنىپ كېتىپ :

ــ ئۇ پالۋان ، ئۇ ئۇلۇغ سەركەردە ، ئۇ تۇغرىسىدىكى گەپ ـ سۆزلەرنىڭ ھەممىسى پىتنە ـ ئىغۋا ، ھەممىسى يالغان ، تۆھمەت ، بۆھتان . قارا نىيەت سۇيىقەستچىلەر ھېچقاچان ئۇنىڭ ئادىل يولىنى توسۇۋالالمايدۇ ، ئۇنىڭغا سادىق ، ئادىل پۇقرالارمۇ يول قويمايدۇ ، ــ دەۋەتتى . ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغانلار شۇ ھامان نازىمنىڭ ئەتراپىغا گۇررىدە ئولىشىپ ، ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەشكەن ھالدا :

ــ شۇنداق ، شۇنداق ! ئۇز سەركەردىمىزنى ئۆزىمىز قوغدايمىز ، پالۋانىمىز بىز ئۈچۇن تۆرەلگەن ، بىز ئۈچۇن جەڭ قىلغان ، ئۇنىڭغا ئارتىلغان توقا ـ لەنەتلەرنىڭ ھەممىسى يالغان ، تۆھمەت ، سۇيىقەست ! ــ

دېيىشكەن غەزەپ ـ نەپرەتلىك سادالار ھەر تەرەپتىن گۈلدۈرمامىدەك ھەيۋەتلىك ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

نازىمنىڭ مۇشۇ ئەتراپتىكى شۇنچە نۇرغۇن ئادەملەر توپى ئىچىدە ئېيتقان سادىر پالۋان ھەققىدىكى ھەققانىي ، سەممىي سۆزلىرى ئۇزۇلماس دولقۇنغا ئايلاندى . كوچىنىڭ ئۇ بېشىدىن تاكى بۇ بېشىغىچە سوزۇلغان يولۇچىلار ، ئات ـ ئۇلاغ سودىگەرلىرىنىڭ ھەممىسى ئۆز سودىلىرىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇشتى ، ئات ـ ئۇلاغ ، ھارۋا ـ پاروۋىلىرىغىمۇ قارىماي ئادەملەر توپىغا ئارىلىشىپ كەتكەچكە ، بۇ نەرسىلەر قويغان ـ تاشلىغان يەرلەر دىلا تۇرۇشاتتى . مانا ئەمدى كوچىدا باشتىن ئاخىر بىر سادا ياڭرايتتى . ئۇ بولسىمۇ بايا نازىم كۆپچىلىككە ئېيتقان : « سادىر پالۋانىمىز ! سەركەردىمىز ! ئۇ ئادىل ! ئۇ قەھرىمان ـ باتۇر ! ئۇنىڭغا چاپلىغان توقا ـ لەنەتلەرنىڭ ھەممىسى يالغان ! سۈيىقەست ! » دېگەن سۆزلەر ئومۇمىي خورغا ئايلىنىپ كوچىلارنى زىلزىلىگە كەلتۈرەتتى . دەۋرەپ كەتكەن ئادەملەر توپى بولسا ، نازىمنىڭ كەينىدىن كەلكۈندەك ئوردا دەرۋازىسى تەرەپكە قاراپ غەزەپ بىلەن ئېقىۋاتاتتى . مانا بۇ كوچا يۈزىدە نازىم تۇزگەن بىر يېڭى قوشۇن يېڭى سەپكە ئايلانغانىدى .

كوچىدا كېلىۋاتقان پۇقرالارنىڭ ئالدىنقى سېپىدە كېلىۋاتقان نازىمنىڭ ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كېلىشىگىلا ، تۇيۇقسىز ئوردا ئىچىدىن ئات سالدۇرۇپ ئوردا قوغدىغۇچىلىرى چىقىپ كەلدى ـ دە ، ئالدى ـ كەينىگىمۇ قارىماي توپنى يېرىپ ئۆتۈشۈپ ، توپتوغرا بەيتۇللا مەدرىسى ئالدىدىن ئۇدۇل ئالتۇنلۇققا قاراپ يول ئالدى . بۇ چاغدا ھېلىقى ئادەملەر توپى ئۇلارغا قارىشىپلا قېلىشقانىدى . بۇنىڭ زادى نېمە ئەھۋال ئىكەنلىكى بىر ھازادىن كېيىن ، ئاشكارىلاندى . ئۇلار سۇلتانلىققا قارشى قوزغالغان قەمىرىدىن خەلىپەت قوشۇنىدىكى پىدائىيلارغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن

ئاتلانغان سۇلتان قوشۇنلىرى ئىكەن.

ئالتۇنلۇق دەپ ئاتالغان بۇ يەر ئەسلىدە مەزمەزاتقىچە بولغان ئۇنىڭ ئىلىغا چىقىپ ھاكىم بولغان ئالتە نەسەبىنىڭ قەبرىستانلىقى ئىدى، ئۇنى ئالتە ئۇلۇغ مازارى دەپ ئاتىشاتتى. كېيىنچە ئۇ يەر كىشىلەر ئارىسىدا ئالتۇنلۇق دەپ ئاتىلىپ كەتكەنىدى. مانا مۇشۇ يەرگە بۇگۈن سەھەرلەپ، پالۋانىڭ زىندانغا تاشلانغانلىقىنى ئاڭلىغان ئۇنىڭ سەپدىشى قەمبەردىن خەلىپەت باشلاپ كەلگەن پىدائىيلار گاڭگۇڭ باقى ۋە ئەللەر توپلىغان پىدائىيلار بىلەن بىرلىكتە يىغىلىپ، مەزمەزاتقا قارشى جەڭ ئېلان قىلىش ئالدىدا تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ بىردىنلا سۇلتان ئوردىسىغا باستۇرۇپ كىرىشىنى شۇ مەھەل يەنىلا پالۋاننىڭ «ئۆز پۇقرالىرىمىزنىڭ قېنىنى ئېقىتمايلى» دېگەن سۆزى توختىتىپ تۇرۇۋاتاتتى. ئوردىدىن بۇلارغا قارشى ئاتلىنىپ چىققان سۇلتان قوغدىغۇچىلىرىنىڭ ئۇلارغا بىرىنچى بولۇپ جەڭ ئېلان قىلىپ كېلىشى پىدائىيلارنى دەرغەزەپكە كەلتۈرۈۋەتتى.

مانا شۇنىڭ تۈپەيلىدىن بىر دەمنىڭ ئىچىدە جەڭ باشلىنىپ كەتتى. ئىككى تەرەپ قىلىچۋازلىق ـ نەيزىۋازلىق قىلىشتى. ئاتلىقلار، پىيادىلەر گىرەلەشمە بولۇپ ئېلىشاتتى. ھەر ئىككى تەرەپتىن خېلى كۆپ قانلار تۆكۈلدى، جەڭ شۇنداق قاتتىق بولۇۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە بىر تۇر-كۈم ئاق تون ـ پىرىنجە كىيىشكەن، يوغان ئاق سەللىلىكلەر دۈئا ـ تەگبىر ئوقۇشۇپ ئوردا تەرەپتىن يېتىپ كېلىشتى.

گاڭگۇڭ باقى بىلەن قەمبەردىن خەلىپەت پىدائىيلار ئالدىدا قىلىچ-لىرىنى تەقەلەپ، ئالدىلىرىدا قېچىشقا تايىن تېپىپ قالغان سۇلتان قوغدىغۇچىلىرىنى بىراقلا ئوجۇقتۇرۇۋۈتتىش جېڭىگە بۇيرۇق بېرىش ئالدىدا تۇرۇشاتتى. ئاق سەللىلىكلەر بىردەمدە ئۇلارنىڭ ئالدىلىرىغا يېتىپ كېلىشتى ـ دە:

ـــ ئەي خۇدا ! ئۆز بەندىلىرىڭگە ئىنساپ ـ تەۋپىق ئاتا قىلغايسەن ، ئۆز پۇشتى ـ ئۆز نەسلىنى تونۇغلى نېسىپ قىلغايسەن ! ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىگە قىلىچ ئۇرۇشلىرىنىڭ گۇناھلىقىنى ئوچۇق جاكارلىغايسەن ! مۇبادا كىمدە ـ كىم ئۆز نەسلىگە قىلىچ ئۇرسا ، ئۇ دۇنيا ـ بۇ دۇنيا ئۇنىڭ قىلمىشىدىن كەچمەيسەن ! . . . ـــ سەللىلكەرنىڭ شۇنداق دۇئا ـ تەگبىرى بىلەن ھەر ئىككىلا تەرەپ جىم بولۇشۇپ قالدى .

شۇ ئەسنادا كەينى ـ كەينىدىن ئېتىلغان بىر نەچچە ئوقيا ئوقى ھەر ئىككىلا تەرەپنىڭ جىملىقىنى بىردىنلا بۇزۇپ تاشلىدى . بۇ ئوقيالار پۇتۇنلەيلا ئاق سەللىلىكەر ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن تەرەپتىن ئېتىلغانىدى . شۇڭا ، ئۇلارنىڭ قارشى تەرىپىدە تۇرغان قەمىرىدىن خەلىپەت بىلەن گائگۇڭ باقىنىڭ ئوڭ ـ سول تەرىپىدىن ئوقيا ئوقلىرى بۆرىلداپ ئۆتۈپ كەتتى ، شۇنداقتىمۇ ھېچقانداق ئادەم ئوقتىن خېيىم ـ خەتەرگە ئۇچرىمىدى . لېكىن ، ئوقيا ئېتىلغان تەرەپتە ئىنتايىن قاتتىق شاۋقۇن ـ سۇرەن باشلىنىپ كەتتى .

ـــ ئوغرى ! ئوغرىنى تۇتۇڭلار ! قاچقۇن قاچتى ! . . .

بۇ ئاۋازلار ھەممىدىن بۇرۇن گائگۇڭ باقى بىلەن قەمىرىدىن خەلىپەتنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتقانىدى . ئۇلار بۇ ئاۋازنىڭ ئۆزلىرىگە يېقىن بىرەيلەننىڭ ئاۋازى ئىكەنلىكىنى ئېنىق تونۇدى . شۇڭا ، ئۇلار ئاق سەللىلكەرنى بۆسۈپ ئۆتۈپ ، ئوقيا ئوقى ئېتىلغان ھېلىقى ئاۋاز تەرەپكە ئاتلىنىپ كېتىشتى .

ئۇلار ئات چاپتۇرۇپ خېلى ئۇزاپ كېتىشتى ، ئالتۇنلۇقتىن بايانداي قەلئە چېگرىسىغچە بېرىشتى . يول ئۇستىدە پەقەت ئوقيا ئوقىدا يارىلىنىپ يېتىپ قالغان رۇستەمنى تۇتۇۋېلىشتى . ئۇ ئۆزىگە قىلىچ تەڭلەپ تۇرغان گائگۇڭ باقى ، قەمىرىدىن خەلىپەتكە بىر نېمىلەرنى دەپ چىشلىرى كا-

سىلىدىغان هالدا يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ ، بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىشىنى تىلەيتتى . ئىككىيلەن بولسا ، بۇ خۇمپەرگە تېخىمۇ سۈرلۈك ئەلپازدا ھەيۋە قىلاتتى . ئۇ :

ـــ مەن ئېيتاي ! مەن ئېيتاي ! سۇلتان ئۇچەيلەننى ئۇچىگلارنىڭ جېنىنى ئېلىشقا يوشۇرۇن ئوقيا بېرىپ ، سەللىلىكلەرنىڭ كەينىدىن ئەۋەتكەنىدى ، ئوقيانى ئاۋۋال سەللىلىكلەر سىلەرنى تىنچلاندۇرغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ مەن ئاتتىم ، مەندىن كېيىن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئاتتى ، ئۇنىڭدىن كېيىن مەخمۇتخان ئاتتى . بۇ ئۇچىمىزگە باش بولۇپ ئەخمەتخان خوجا بەگ كېلىپ قاراپ تۇرغانىدى . ئۇ بىزنىڭ پالاكەتكە ئۇچراپ قالغانلىقىمىزنى كۆرۈپلا قاچتى ، ئۇنىڭ كەينىدىن ئىگەمقۇل قوغلاپ بايانداي قەلئە ئورمانلىقىغا كىرىپ كەتتى . موللا شەۋكەت بىلەن مەخمۇتخاننىك قايىقا يوشۇرۇنغانلىقىنى بىلەلمىدىم ، ئەھۋال شۇ ، ماڭا ئىشىنىڭلار ، مېنى ئۆلتۈرمەڭلار ، مەن سىلەرگە . . . ـــ دەپ توختىماي بەزگەكلەردەك تىترەپ سۆزلەيتتى رۇستەم .

ـــ خوپ ، ـــ دېدى گاڭگۇڭ باقى ، ـــ بىز سېنى بىلىمىز ، سەن بىزنىڭ ھەم سادىرنىڭ كونا رەقىبى . لېكىن ، قېرىنداش بىز . مۇشۇ ۋەجىدىن سېنىڭ بىر قوشۇق قېنىڭدىنمۇ كېچەيلى . سەن بىزگە موللا شەۋكەت بىلەن مەخمۇتخاننى تېپىپ بېرىسەن ، خۇپسەنلىك قىلىشىڭغا يول يوق ، ئۇقتۇڭمۇ ؟

ـــ خوپ ، ـــ دېدى رۇستەم ، شۇ ھامان رۇستەم بۇلارنىڭ ئالدىدىن تېزلا غايىپ بولدى . لېكىن ،قەمىرىدىن خەلپەت بىلەن گاڭگۇڭ باقىنىڭ پۇتكۇل ئوي ـ پىكرى ئەخمەتخان خوجىنىڭ كەينىدىن قوغلاپ ، بايانداي قەلئە ئورمانلىقىغا كىرىپ كەتكەن ئىگەمقۇل ئۇستىدە قالدى . ئۇلار جەڭ ئېلان قىلماي تۇرۇپ ، پالۋاننى زىندانىدىن قۇتقۇزۇش

تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئۈچۈن ، ئوردا تەرەپكە پىدائىيلارنى باشلاپ ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپمۇ ئىگەمقۇل توغرىسىدا ئويلىنىشاتتى .

※ ※ ※

ــ ئەسلىدىغۇ مېنىڭ پالۋانغا بولغان ئەقىدەمگە ھېچنەرسە تەڭكەلمەيدۇ . چۈنكى ، مەن بۇ يەرگە كېلىپ ، تۇنجى قېتىم پالۋاننىڭ خەيرخاھلىقىغا ئېرىشكەنمەن . ئۇ مېنى « ئوقۇمۇشلۇق ئەھلى مۇسۇلمانكەنلا » دەپ ، مۇساپىرلىق كۇچىسىدىن يېتىلەپ مەدرىسىگە ئېلىپ كىرىپ قويغان . ئۇنىڭ شۇ بىر قىلغىنىغا ئۆز ۋاقتىدا ئېتەكلىرىدە ناماز ئوقۇسامۇ ئەرزىيدۇ ، دېگەنىدىم ، ھېلىمىغۇ شۇنداق ، ئەمما سىلى ئۆزلىرىنى كۆرگەندە كۆڭلۈم بۇزۇلماي قالمايدۇ . سىلىنىڭ شۇنداق بىر پالۋان ئاتىلىرى تۇرۇقلۇق كۆزلىرىدىن ياش قۇرۇمايۋاتقانلىقلىرى مېنىمۇ ئەپسۇسلاندۇرىدۇ . بولۇپمۇ ياش ئاتمىشقا يەتكەندە ھاۋايى ھەۋەسكە بېرىلىپ ، پەرزەنتلەرگە مۇشۇنداق بىر ئېغىر كۈنلەرنى ئاتا قىلىشقا كەلمەسەك ، بۇنى كۆپىنىڭلا ئەمەس ، خۇدانىڭمۇ راۋا كۆرۈشى ناتايىن ، ئۆزلىرىنىڭ كۆڭۈللىرىنى چۈشىنىمەن ، ئوغلۇم . سىلى ئاتا بالىسى ، شۇنداقلا ئەھلى مۇسۇلمان نەسلى . ئۆز نەسلىدىن بولغان بىرەرى بىلەن ئاتىلىرى ئۆي ـ ئوچاقلىق بولغان تەقدىردە ، ئۇنى سىلىنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا « ئانا » دېيىشلىرىگە يەنە بولاتتى ، « ئېرجان » نى ئانا دېمەك ، ئۆزلىرىگە ئېغىر كېلىۋاتقان ئىش . بۇ بەرھەق !

مانا مۇشۇنداق سۆزلەر بىلەن ئىگەمقۇل تۇنجى تونۇشلۇق ھاسىل قىلغان ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئەسلى قىياپىتى ئارىدىن يىللار ئۆتۈپ بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ، ئۇنىڭغا تازىمۇ ئاشكارا بولغانىدى .

« ئۇ ئەسلىدە ياقا يۇرتتىن ئانا يۇرتۇمغا ھەم ئاتامغا سۇيىقەست قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن ، قوي تېرىسىگە ئورىنىۋالغان ياۋۇز بۆرە

ئىكەن ئەمەسمۇ . . . خام سۈت ئەمگەن ئىنسانلىقىمىزنىڭ كاساپىتىدىنمەن كىن ، شۇڭا ئۇنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپتۇق . ھېلىھەم بولسىمۇ ئۇنىڭ تېرىسىنى تەتۈر سويمىسام ئاتامنىڭ بالىسى بولماي كېتەي » دېدى ئەگەمقۇل ، ئۆز ئاتىسى سادىر پالۋان زىندانغا تاشلانغان كۈنىنىڭ ئەتىسى .

بۇ چاغدا ئىگەمقۇل ئۆزىمۇ غەزىپىنى باسالماي ، پالۋان توغرىسىدا ئوردا ئىچىدە ، كوچا يۈزىدىكى پۇقرالار ئارىسىدا توختىماي غولغۇلا قىلىۋاتقان ئادەملەرنى ئارىلاپ ھەربىكەتلىنەتتى . ئىگەمقۇل ھەتتا شۇ كۈندىن بىر كۈن بۇرۇنقى كېچىدە ئۆزىنىڭ سۈلتان ئادەملىرىنىڭ قولغا چۈشۈپ قېلىپ ، رۇستەم تەرىپىدىن كاللىسىنىڭ كېسىلىش ئالدىدا گاگگۇك باقىنىڭ ياردىمى بىلەن قۇتۇلغانلىقلىرىنىمۇ قايتا ـ قايتىلاپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈۋاتاتتى . ئۇ ھەممە پىكىر ـ ھېسسىياتلىرىنى يىغىنچاقلاپ ، ئاخىر يۇرتىنىڭ ئەڭ ئەشەددىي دۈشمىنى ئەخمەتخان خوجا بەگ ئىكەنلىكىنى مۇقىملاشتۇردى . ئۇنىڭ قىلمىش جىنايەتلىرىنى تېخىمۇ ئاشكارىلاش ئۈچۈن پالۋان توغرىسىدا ئويدۇرۇپ چىقىرىلغان ئۆز يۇرتى ۋە جياگجۇن ئوردىسى ئىچىدىكى غەلدى ـ غەشلەرنىڭ يىپ ئۈچلىرىغىچە ئىگىلەشنىمۇ كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرەتتى . تۈيۇقسىز ، كوچا ئەھلىنىڭ پالۋان توغرىسىدا غۇلغۇلا كۆتۈرۈشۈپ ، ئوردا دەرۋازىسىغا يېتىپ كېلىشىكەنلىكلىرىنى كۆرۈپ تۇرغان ئىگەمقۇلنىڭ دىققەت ـ نەزىرىنى بىردىنلا « ئالتۇنلۇقتا جەڭ باشلىنىپ كېتىپتۇ » دېگەن سادالار ئۆزىگە تارتتى . ئۇ بۇنى ئاڭلاپ دەرغەزەپكە كەلدى ـ دە ، شۇ تەرەپكە قۇيۇندەك ئات چاپتۇرۇپ كەتتى . ئۇ يولدا يوغان ئاق سەللىلىكلەرگە ۋەز ـ نەسىھەت ئېيتىۋاتقان ئەخمەتخان خوجا بەگنى ئۇچراتتى . ئۇ مۇنداق ۋەز ـ نەسىھەت قىلىۋاتاتتى :

ـــ ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ، پالۋان تەرەپدارلىرى ھازىر

سۇلتانلىقىمىزدىن ئەۋەتىلگەن قوشۇنىمىزنى تېرە ـ پېرەن قىلىش ئالدىدا تۇرۇۋۇپتېپتۇ ، ئۇلارنىڭ ئالدىنى تېزدىن ئىمانۇ ـ شەرىئەت قائىدىلىرى بىلەن توسۇۋالمىغىنىمىزدا ، ئوردا خەۋپ ـ خەتەرگە ئۇچرايدۇ . شۇڭا ، سىلەر دەرھال پالۋان تەرەپدارلىرىنى توسۇڭلار !

ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئۇلارنى يولغا سېلىپ قويۇپ ، ئۆزى ئوغرى يولغا چۈشكەنلىكىنى كۆرگەن ئىگەمقۇل شۇئان ئاستىدىكى ئاتنىڭ بېشىنى ئەخمەتخان خوجا بەگ ماڭغان ئوغرى يولغا بۇراپ سالدى . مانا ئەمدى ئىككى ئاتلىق بىرى بىرىنى ئىزمۇ ـ ئىز قوغلىشىپ كېتىپ باراتتى . ھايال ئۆتمەي ، كەينى تەرەپتىن تۇيۇقسىز يەنە بىر نەچچە ئاتلىق يېتىپ كېلىشتى ، ئىگەمقۇل ئۇلارنىڭ يەنىلا ئوردا ئادەملىرى موللا شەۋكەت ، رۇستەم ، مەخمۇتخان بەگلەر ئىكەنلىكىنى كۆردى . شۇ ئەسنادا ئىگەمقۇل ئۆزىنى دالدىغا ئالدى . كەينى تەرەپتىن ئېتىلغان ئوقيا ئوقىدا رۇستەم ئاتتىن يەرگە يىقىلدى . قالغان ئىككىيلەن ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ ئورمان تەرەپكە كىرىپ كېتىشكەنىدى . ئىگەمقۇل ئۇلار بىلەن كارى بولماي ، ئۆزىدىن خېلىلا ئۇزاپ كەتكەن ئەخمەتخان خوجا بەگنى قوغلاپ كېتىۋاتاتتى . ئۇ تۇلكە يولىنىڭ بۇرۇلۇشىدىن ئەگىپلا بىر دەمنىڭ ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولدى . ئىگەمقۇل بولسا بۇ ئەھۋالغا ھەيران بولۇپ قاراپ قالغانىدى . بىر شەپە بىلەن ئالدىدىكى يولغا قارىغانىدى ، ھېلىقى ئەخمەتخان خوجا بەگ مىنگەن ئاتنى مانجۇ چېرىكى مىنىپ كېتىپ باراتتى . ئىگەمقۇل ئۇنى كۆرۈپ بىرئاز ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى . چۈنكى ، ئۇ ئەخمەتخان خوجا بەگنى قوغلاۋاتاتتى . شۇئان ئۇنىڭ يادىغا سادىر پالۋاننىڭ : سەن بىلەن بىزنى ئۇلار « قاچاق » دەيدۇ . ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تۇرغان قەلئەلىرىگە ھەرگىزمۇ « قاچاق » لارنى كىرگۈزمەيدۇ . بىزنىڭ ئۇلارنىڭ قەلئەلىرىگە كىرىشىمىزگە توغرا كەلسە ، چېرىك كىيىملىرىنى

تېپىپ كېيىپ ئاندىن كىرىمىز ، دېگەن سۆزى كاللىسىدا يالت قىلدى .

ــ ھىم ، ئىش مۇنداقكەن ـ دە ، ئۇ بايا ئايلىنىشتا يوقاپ كېتىپ ، ئۆزى يوشۇرۇپ قويغان چېرىك كىيىمىنى كىيىپ مېڭىپتىكەن ـ دە ! ــ دېدى ـ دە ، ئىگەمقۇل بۇ ئاتلىق چېرىكنى كەينىدىن قوغلاپ ماڭدى .

بايانداي قەلئەسى سېپىلى كۆرۈنۈشكە باشلىغانىدى ، ئىگەمقۇلنىڭ ئاستىدىكى ئات ھېرىپ قالدى . چېرىك مىنگەن ئات بولسا ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىپ باراتتى . ئىگەمقۇل ھە دەپ ئۇزەكتىكە تېپىپ ئاتنى بېقىنداپ مېڭىبىر جاپادا ئاران ماڭغۇزۇۋاتاتتى . خېلىلا بۇرۇن سېپىلغا يېتىۋېلىپ كۆزدىن غايىب بولغان ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ كەينىدىن بىر ھازا ئۆتكەندىلا ئىگەمقۇل سېپىلغا يېتىپ كەلدى . سېپىلنىڭ ئىچىگە كىرىش ئۇنىڭ ئۈچۈن قىيىن ئىش ئىدى . شۇ ئەسنادا سېپىل دەرۋازىسىدىن بىر نەچچە مانجۇ چېرىكنى يەنە بىر نەچچە مانجۇ چېرىكى مىلتىقلىرىنى تەڭلەپ ئالدىلىرىغا سېلىشقانلىرىچە ھەيدەپ چىقىشتى ـ دە ، ئۇلار دەل ئىگەمقۇل يوشۇرۇنغان جىرانىڭ يېنىغا كېلىشتى . مىلتىق تۇتقانلار ئالدىلىرىغا سېلىۋالغان چېرىكلەرنى تىزلاندۇردى ـ دە ، ئاندىن ئۇلارنىڭ ھەر بىرى ئۆزلىرى تىزلاندۇرغان چېرىكلەرنى قارىغا ئېلىپ ئاتتى . چېرىكلەر شۇ ئان يىقىلىشىپ جان تەسلىم قىلىشتى . مىلتىق تۇتقان چېرىكلەر سېپىل تەرەپكە كېتىۋېتىپ :

ــ ئەمدى بىزنىڭمۇ كۈن ئالمىقمىز تەس ئوخشايدۇ . پالۋاننى تۇتۇش توغرىسىدىغۇ گەپ ئېچىشالمايۋاتىدۇ . سەۋەبى ، نەچچە ئون يىللار مابەينىدە جىياڭجۈن ئۇنى تۇتۇشقا قادىر بولالمايۋاتقان تۇرسا ، پۇقرا ئۇنى تۇتۇش توغرىسىدا نېمىمۇ دېيەلەيتتى . لېكىن ، مانا مۇشۇنداق بۇگۈن « قاچاق » لاردىن بىرەرىنىمۇ ئۆلتۈرەلمىگەن چېرىكلەرنى تېزدىن كۆزدىن يوقىتىڭلار دېسە ، ئەتە نۆۋەت بىزگە كېلىپ ، بىزمۇ ئەنە ئۇلارغا

ئوخشاش خان ئوقىنى يەپ، يەر چىشلەپ ياتىمىز ـ دە! ـــ دېيىشپ كېتىپ بېرىشاتتى. بۇ سۆزلەر ئىگەمقۇلغا ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

«ھۇي خۇمپەرلەر» دېدى ئۇ ئىچىدە، «بىز سەنلەرنىڭ ئارپىلىرىڭنى خام ئۇرۇشتۇقمۇ، نان، بايلىقتىن بايلىق، ئالتۇن ـ يامبۇدىن ئالتۇن يامبۇ، يۇرتتىن يۇرت بېرىپ، بېقىپ ـ بوردا ئۆاتقانلىرىمىز ئاز كېلىپ، ئەمدىلىكتە بىزنى ئۆلتۇرۇپمۇ تويۇشماي، ئۆز نەسىللىرىڭنى قىرغىلى تۇرۇشتۇڭمۇ؟»

قوراللىق چېرىكلەر كۆزدىن يوقالغان هامان، ئىگەمقۇلمۇ ئېتىپ ئۆلتۇرۇلگەن چېرىكلەردىن بىرىنىڭ كىيىمىنى كىيدى ـ دە، بىر ئاماللار بىلەن سېپىلنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

گۇەنتۇڭ تۇرغان مەركىزىي قوۋۇقتىكى ئايرىم هۇجرا ئىچىدە ئۇچ كىشىنىڭ ئاۋازى توختىماي ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ـــ خوپ قىلدىڭ، بىزنىڭ پەم ـ پاراسىتىمىزنى نامايان قىلدىڭ، خان جەمەتلىرى مانا مۇشۇ تاپتا يالغۇز سېنىڭدىن ياكى مېنىڭدىن ئەمەس، چارروسىيە خانىدىن مىننەتدار بولۇشماقتا. شۇنداقمۇ دەيمەن؟!...

ـــ شۇنداق بولماي، جانابلىرىنىڭ بۇ قېتىمقى پاراسەتلىك تەدبىرلىرى بىزنىڭ نەچچە ئون يىللاردىن بۇيان ئادا قىلالمايۇاتقان مۇشكۇلاتلىرىمىزنى ئاسانلاشتۇرۇپ بەردى. بېشىمىزغا چۇشكەن مۇشۇنداق چوڭ بىر بالايى ـ ئاپەتنى يوقاتتى دېسىلە! مۇبادا ئۆزلىرىنىڭ بۇنداق پاراسەتلىرى ئىشقا سېلىنمىغاندا ئىدى، بىز يەنە ئۇ بالايى ـ ئاپەت سادىر بىلەن نەچچە ئون يىل ئۇرۇشۇپمۇ بۇنداق ئاسان قىلتاقا چۇشۇرەلمەس ئىدۇق. ئۆزلىرى ئۇنى ئۆز قوراللىرى بىلەن باغلاتقۇزۇپ، ئۆز ئۆيىنىڭ تورۇسىغا گۆش ئاسقاندەك ئاسقۇزۇپ زىندانغا تاشلىتىپ

ـــ شۇنداق ، ئەلچى جانابلىرى ، ئۇنى ئەمدى شۇ زەي زىنداندا مىجىقىنى چىقىرىۋەتسىلە ، ۋەسسالام ! ئۇنىڭدىن ئادا ـ جۇدا بولاتتۇق .

ـــ ئۇنداق ئاسان ئىش يوق ! بۇنىڭغىمۇ پەم كېرەك ، پەم ! . . .

ـــ يوقسۇ ، ئۇنى يوقتىتىش ، ئۆلتۈرۈشنى دەيدىغان بولۇشسىلا ، بۇ ئىش مېنىڭ قولۇمدىن ئەمدى كەلمەيدۇ ، چۈنكى . . .

ـــ ھەي خوجا ! نېمە دەۋاتسەن ؟! . . .

ـــ ھازىرنىڭ ئۆزىدىمۇ ، ئۇنى زىندانغا تاشلىدىڭ دېيىشىپ يۈرت ئەھلى قوزغىلىپ كېتىشتى . ئۇنى بىلمەيدىغان ، ئۇنى ياخشى كۆرمەيدىغان ، قوغدىمايدىغان پۇقرالارنى شۇ كەمگىچە كۆرمىدىم ، بەلكى كىم بىلىدۇ ، زىنداندىمۇ ئۇنى تونۇيدىغان ، ئۇنى ياقلايدىغانلار بار ئوخشايدۇ ، شۇڭا . . .

ـــ ئۇنداقتا ، ساڭا بېرىلدىغان ئىنئامنى بېرەيلى . مەزەمزات توغرىسىدا بىر ئىغۋا توقۇش ھاجەت بولۇپ قېلىۋاتىدۇ .

ـــ شۇنداق ، ئەلچى جانابلىرى ، بۇ دېگەنلىرى راستتىنلا ئويلىشىدىغان ئىش .

ـــ ھە راست ، مەن بۇ يەرگە قاچقاندەك كېلىۋالدىم ، چۈنكى كەينىمدىن سادىرنىڭ ئوغلى ئىگەمقۇل مېنى مۇشۇ يەرگىچە قوغلاپ كەلدى .

ـــ ئۇ قەيەردە قالدى ؟!

ـــ بەلكى ئۇمۇ سېپىل ئىچىگە كىردى بولغاي ! . . .

ـــ ئۇنداقتا ، بىز ئۇنى تۇتايلى ، سۇلتانلىققا يارلىق چۈشۈرەيلى ، ئۇنىڭدا : « مەزەمزات سادىرنىڭ ئوغلى ئىگەمقۇلنى جىياڭجۇنگە تاپشۇردى ، ئۇنىڭ كاللىسى يېقىندا ئېلىنماقچى » دەيلى . بۇنى سۇلتانلىقتىكى پۇقرالار ئاڭلىسۇن . مۇشۇ چاغدا ، پۇقرالارنىڭ سۇلتانغا بولغان ئۆچمەنلىكى تازا

قوزغىلىدۇ .

ــ ئەخمەتخان خوجا بەگمۇ بۇ قېتىم قايتىپ بېرىپ تىنچ ياتمىسا بولمىدۇ . ئۇ سادىرنى زىنداندىن چىقارسۇن ، بېرىپلا مەزمەزاتقا قارشى تۇرسۇن ، ھېلىقى خوجا ئەسكەرلىرى ئارقىلىق يۇرت ـ جامائەت ئارىسىدىكىلەرگە مانا بۇ تىللا ـ يامبۇلارنى تارقاتسۇن ! ــ جوزا تۆپە سىگە بىر خالتا يامبۇ ـ تىللا ھۇجرا خادىمى تەرىپىدىن كەلتۈرۈلۈپ قويۇپ قويۇلدى ، ــ شۇنداق قىلىپ سۇلتانلىق ئەخمەتخان خوجا بەگكە ئېلىپ بېرىلسۇن ، شۇ كۈندىن ئېتىبارەن سادىر زىنداندىن ئازاد قىلىنسۇن ، ئۇنىڭ ئوغلى ئىگەمقۇلنى قۇتقۇزۇشنى ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۆز ئۈستىگە ئالسۇن ، ئۇنى بىز قويۇپ بېرەيلى . مەزمەزات توختاتقان ئابدۇ-رۇسۇل ئەمىر ، ئەلى ئەمىرنى قايتىدىن ئىشقا سالسۇن ، شۇ كۈندىن باشلاپ بايانداىغا ھۇجۇم باشلاشنى ئوتتۇرىغا قويسۇن . پىلان بىزگە يەتكەندە ، بىز پۈتۈنلەي بىر كۈن ئىچىدە پالۋانغا قوشۇپ يۇرت ئەھلىنى قايتىدىن قولغا ئالايلى ، قانداق ؟

ــ بۇ يەنە بىر پەم ـ پاراسەت بولدى ، ئاقىلانە تەدبىر بولدى ، ھۆرمەتلىك ئەلچى ئۆزلىرىگە ھەشقاللا ! . . .

ــ ھەشقاللا ! . . .

ھۇجرا ئىچىدىكى ئۈچ كىشى ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان بۇ سۆھبەتلەر شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى . بۇ ئۈچەيلەندىن بىرى قوۋۇق سىرتىغا چىقىپ قانىدى ، يىراقتىن بىرەيلەننىڭ :

ــ ھوي ئەخمەتخان خوجا بەگ ، ــ دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى . ئەخمەتخان خوجا يېنىدىكىلەرگە ھېلىقى يىگىتنى كۆرسىتىپ ، ــ بايا مەن سىلەرگە تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەن پالۋاننىڭ ئوغلى ئىگەمقۇل شۇ بولىدۇ ، ــ دېدى .

ھىكايە ن ئەخمەتخان خوجا بەگ مەركىزىي قوۋۇقتىكى سۆھبەتتىن ئا-
خىرلاشتۇرۇپ چىققۇچە بولغان ئارىلىقتا ، ئىگەمقۇلمۇ تىنچ تۇرمىغانىدى .
ئۇ ئۆز يۇرتىدا ئىگىلىگەن ئەھۋاللارغا ئاساسەن ، ئەڭ دەسلەپتە گۈلماڭا-
نىڭ ئۆيىگە يولۇققانىدى ، چۈنكى ، گۈلماڭا ئىگەمقۇلنىڭ ئىسىدە شۇنداق
ئېنىق ساقلىنىپ قالغان كىشىلەرنىڭ بىرى ئىدى . ئىگەمقۇل سوراپ يۈ-
رۈپ ، ئۇنىڭ ئۆيىنى ئىزدەپ تاپتى . ئۇنىڭ ئۆلۈمىگە ئېچىندى . شۇ
يەردىن يەنە جۈلاڭ قىز توغرىسىدىكى ئېچىنىشلىق پاجىئەنىمۇ ئاڭلىدى .
سۈرۈشتۈرۈپ يۈرۈپ ، ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ بۇ قەلئەگە داۋاملىق
سۈلتانلىقتىن خەۋەر يەتكۈزۈپ تۇرىدىغانلىقىنى ، يالغۇز ئۇ يەردىكى قې-
رىنداشلارنى بىگۈناھ ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىپ ھەم ۋەيران قىلىپلا قالماي ،
گۈلماڭا بىلەن جۈلاڭ قىزنىڭ جېنىغا زامىن بولغانلىقىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ
غەزىپى قاينىاپ تاشتى . ئۇ شۇنداق غەزەپ ـ نەپرەتكە كەلگەن ھالدا ،
ئەخمەتخان خوجا بەگنى نەق ئوردا قوۋۇقى يېنىدا كۆتكەنىدى . ئىگەم-
قۇلنىڭ كۆڭلىدە ئۇنى شۇ ئورۇننىڭ ئۆزىدىلا تۇتۇپ ، قېنىنى قوۋۇق
ئالدىدا ئېقىتماقچى ئىدى . شۇڭا ، ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ھۇجرىدىم
چىقىپ قوۋۇق ئالدىدا پەيدا بولۇشىغىلا ئىگەمقۇلنىڭ ئەتراپىغىمۇ قارا-
باقماي ، ئۇنىڭ ئېتىنى ئۇنلۇك توۋلىۋېتىشى تەڭ كەلگەن ئىدى . ئۇ ئ
تىسى سادىرنىڭ كېيىنكى كۈنلەردە داۋاملىق « سەللىسى يوغان ، ئىمانى
يوقلار » دېگەن سۆزى بويىچە شۇ مەيداندىلا ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ
ئېتىنى ئاتاپ توۋلىغانىدى . شۇ ھامان ئىگەمقۇلنى تونۇۋالغان فۇدې بىلەن
كالپاكوۋسكى ئەتراپىدىكى قوغدۇنغۇچىلارغا ئۇنى تۇتۇشقا شەرەت
قىلىۋەتتى . ئەخمەتخان خوجا بەگ سېپىل دەرۋازىسىدىنمۇ چىقتى ، كەي-
نىدىن ئىز بېسىپ ئىگەمقۇل قوغلاپ كېلىپ ، دەرۋازىدىن ئەمدىلا چىقىپ ،
ئۇنى تۇتاي دەپ تۇرۇشىغا ، ھېلىقى كۈرە چېرىكلىرى ئۇنى قورشاپ

تـۇتـۇۋالـدى ۋە چـەمبەرچەس قىلىپ باغلىدى ـ دە ، ئۇنى قايتىدىن قەلئە ئىچىگە ئېلىپ كىرىپ كېتىشتى .

ئون يەتتىنچى باب

سۇلتان بېگىم پۇقراغا ،
قىلمىدى ھېچ راپاۋەت .
سادىر سۆزى راست ئىكەن ،
ئەسلى شۇ كەن ھاماقەت .

ھاماقەت

1863 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى پالۋاننىڭ دەل سۇلتان يامۇلـ
دىكى زىندانغا تاشلانغانلىقىنىڭ 14 ـ كۈنى ئىدى . پىدائىيلارنىڭ ۋە
جامائەتنىڭ پالۋاننى قۇتقۇزۇش يولىدىكى ھەرىكەت ۋە ئىزدىنىشلىرى بارـ
غانسېرى ئۇلغىيىۋاتاتتى . دەل 14 ـ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن غۇلجىدىكى
تۆت سېپىل ــ كۈرە دەرۋازا ، سۇ دەرۋازا ، ئوردا دەرۋازا ، دولان دەرۋازا
ئەتراپلىرى ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغاندى . خۇددى مەسلىھەتلىشىپ
ئالغاندەك ، مۇنداق بىرلا تەلەپ سادالىرى كوچا يۈزى ، شۇنداقلا ئادەملەر
دېڭىزى ، كوچا ئاسمىنىنى زىلزىلىگە سالغاندى .

ــ پالۋانىمىزنى زىندانىدىن چىقارسۇن !

ــ پۇقرالارنىڭ بىھۇدە قىرىلىپ قان تۆكۈلۈشى مەنئىي قىلىنسۇن !

ــ سۈيىقەستچىلەرگە جازا بېرىلسۇن !

مەزمۇن بۇ قېتىم تېخىمۇ ئالاقزادىلىككە چۈشتى . ئۇ بىر نەچچە كۈندىن بۇيان پالۋاننى مۇشۇنداق زىندانغا تاشلاش تۈپەيلىدىن ئۆزىمۇ

ناھايىتى مۇشكۈل بىر ئەندىشىگە قالغانىدى . چۈنكى ، پالۋان توغرىسىدىكى مۇنۇ ئىشلار بۇنىڭدىن بۇرۇنقى ئوردا ئىشلىرىغا پەقەت ئوخشىمايتتى . ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى ئوردا ئىشلىرىنىڭ ھەرقاندىقى بولمىسۇن ، ئەل ـ يۇرتنىڭ كەچۈرۈم قىلىشىغا مۇناسىپ ئېلىپ بېرىلاتتى . بۇلۇپمۇ بۇ قېتىمقى پالۋاننى زىندانغا تاشلاشنى ھېچقانداق پۇقرا راۋا كۆرمەيتتى . ھەتتا سۇلتانلىق تەۋەسىدىكى شۇ چاغلاردا بار بولغان چوڭ ـ كىچىك ، يۇرت ـ جامائەتنىڭ ئىچىدىمۇ پالۋاننى زىندانغا تاشلاشنىڭ توغرا بولمىغانلىقى توغرىسىدىكى ئۆز ـ چۆچەكلەر كۈندە ئوقۇلدىغان بەش ۋاقىت نامازنىڭ ھەممىسىدە تەكىتلىنىدىغان مۇھىم ئىشلاردىن بولۇپ قالغانىدى . ئۇنىڭ مىسالىدىن بىرى: ئۆتكەنكى ئالتۇنلۇقتىكى پىدائىيلار بىلەن سۇلتان چېرىكلىرىنىڭ توقۇنۇشىنى بېسىقتۇرۇشقا ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم قۇراشتۇرۇپ ئېلىپ بارغان مەسچىتلەرنىڭ ئىمام ـ مەزنىلىرى چېغىدا ئۆز ـ ئۆزلىرىگە كايىشىپ يۇرۇشتى ، بەزىلىرى بولسا ، جامائەت ئالدىدا ئۆز گۇناھلىرىنى ئوچۇق ـ ئاشكارا ئېتىراپمۇ قىلىشقانىدى . ئۇلار ئۆزئارا بولۇنغان كېيىنكى سۆھبەت ـ پاراڭلىرىدا سۇلتانلىق توغرىسىدا مۇنداقمۇ دېيىشكەنىدى :

ـــ توغرىسى ، بىزگە كىمدە ـ كىم ئىنساپلىق بولىدىكەن ، ئەلنىڭ غېمىنى يەپ ، ئادىللىق بىلەنلا ئىش ئېلىپ بارىدىكەن ، شۇ ياخشى ، ئۇ نەسەپە بۇ نەسەپ دەپ ، ئىش ئېلىپ بارالمىسا ، ئۇنىڭ يۇرت ئەھلىگە نېمە كېرىكى ؟

ـــ كىتاب ھۆكمىدە ئۇلۇغدىن ئۇلۇغ ئىش ـــ يۇرت ـ جامائەتكە باش بولۇپ ، ئىمامەتچىلىك بىلەن پاك ئۆتۈش، بۇ ئىشتا ھېچقاچان نەسەپكە قارىماي ، كىمنىڭ ئىلمى بولىدىكەن ، كىمنىڭ ئار ـ نومۇسى كۈچلۈك ، يۇرت ئەھلى ئالدىدا ئىناۋەت ـ ئابرويى بولىدىكەن ، شۇنى باش

بولۇشقا قويمىقمىز ۋايىز ، يۇرتقا باش بولۇشتا نەسەپنىلا قوغلىشىپ ، ئادالەتلىك ، ئىقتىدارلىق كىشىلەرنى چەتكە قاققىنىمىز نېمىسى ؟ !

ــ مۇشۇ جەھەتتىن ئويلانغىنىمىزدا ، بۇقېتىم بىزدىن كۆرە نادان دەپ قارالغان پۇقرالار ئېشىپ چۈشۈۋاتىدۇ . ئۇلار پالۋانلىك ناھەق ھالدا زىندانغا تاشلانغانلىقى توغرىسىدا ، بۇ قېتىمقى ھەممە ئەيىبنى سۈلتانلىق نەسەپكە چىك يېپىشۋالغانلىقىمىزدىن كۆرۈۋاتىدۇ . شۇڭا ، بۇنداق نەسەپكە قارشى تۇرۇش ــ كىتاب ھۆكمىدە بارمۇ ـ يوق ؟ ! دەپ بىز-لەردىن ھەر قېتىمقى نامаз ۋاقتىدىن كېيىن ، نامازخانلار سورۇشۇاتىدۇ. بىز بۇ مەسىلىگە مۇۋاپىق ھەم ئادىلراق بىر نېمە دەپ جاۋاب بەرمەسەك ، ئۆزىمىزنى ئۇلاردىن ئەقىللىق دەپ ھېسابلىغاندىن كېيىن ، ئۇلاردىن ئارتۇقراق ئويلانمىساق بولمايدىغان پەيت كېلىپ قالدى .

ــ يالغۇز ئۇلا ئەمەس دەڭلا، ھازىر سۈلتانلىق بىزنىڭ دىنىي ئۆرپ ـ ئادەتلىرىمىزنىمۇ ئۆزى دەپسەندە قىلىۋاتىدۇ . قېنى ئۇ پالۋان دەۋرىدىكى ئېرجانلارنىڭ بىزگە تۇتقان لىللالىقى ، مۇسۇلمانچىلىقى ، ھە دېسىلا ھازىر ئۇلارمۇ بىزگە ئوشۇقتىن ئوشۇق تىل ياندۇرىدىغان ، ئۆز دىنىي قېرىنداشلىرى بىلەن بىرلىشىۋېلىپ ، بىزگە زۇلۇم سالىدىغان يەرگىچە بېرىپ يېتىشتى . بۇ بىرلىكنىڭ يوقالغانلىقى .

شۇڭا ، مۇشۇنداق گەپ ـ سۆزلەرمۇ مەزمەزات سۈلتانلىقنىڭ قۇلىقىغا كۈندىكىسى كۈندە دېگۈدەك يېتىپ تۇرغانلىقتىن ، ئۇنى ئويلاندۇرۇپ قويغانىدى .

دەل مەزمەزات سۈلتان مۇشۇلارنى ئويلاپ ئولتۇرغان شۇ كۈنلەر-دە ، سۈلتانلىق ئوردىدىكى سۈلتانىنىڭ ھۇجرىسىغا مەخمۇتخان خوجا بەگ بىر قانچە قېتىم ھودۇققان ھالدا كىرىپ كەلدى . ئۇنىڭ رەڭگى ـ روھى بۆلەكچىلا قورقۇنچ ئىچىدە ئۆڭۈپ ـ ئۆچۈپ كەتكەنىدى . ئۇ مىڭ

تەسلىكتە ئۆزىگە ئۆزى ھاي بېرىپ ، ئۆپكىسىنى بېسىۋالغان ھالدا ، سۇلـ تانغا سالىمىنى بېرىپ بولۇپ، ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇردى . سۇلتانمۇ ئۇنىڭدىن بۇگۈن ئۆز ئىشلىرى توغرىسىدا ئەمەس ، كوچىدىكى قالايمىقانچىلىق توغرىسىدا گەپ سورىدى .

ــ ئۇلارنىڭ بۇ ئىشىنىڭ ئايىغى چىقمايدىغاندەك كۆرۈنىدۇ ، بولـ مىسا ئۆزلىرى ئېيىتقان ھېلىقى ئون تۆت خاڭ ، قورغاس ، ئالتۇنلۇق ، نىلقا ، توققۇزتارا ، جىرغىلاڭلادا ئون تۆت مىس كان ، ئون ئىككى ئالتۇن كاندىن بۇ يىل كىرگەن ساپ ئالتۇنلارنىڭمۇ يېرىمى ئۇلارنىڭ بۇ ھەرـ كەتلىرىنى توختىتىش ئۈچۈن يالۋاغان ئادەملەرگە ئۆزلىرىنىڭ يارلىقلىرى بويىچە بېرىلگەنتى . نەدىكىنى ئۇلار ، بۇ توپىلاڭنى قىلچە بەـ سىقتۇرالمىدى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ، ھۆرمەتلىك سۇلتانىمىزدىن ئەڭ كۆپ ئالتۇن ئىنئام ئېلىپ ، ئۇلارنى قايىل قىلماقچى بولغانلارنىڭ ئۆزلىرى تېخى جامائەت ئارىسىدا ئۆزلىرىنىڭ نام ـ شۆھرەتلىرىگە مۇخالىپ كېلىدىغان گەپ ـ سۆزلەرنى تارقىتىپ يۈرۈشۈپتىمىش .

ــ ھوي تۈز كورلار ! ئۇلار زادى كىملەرگەن ؟ !

ــ كىملەر بولماقچىتى ، سۇلتان ھەزرەتلىرى ، ئۆزلىرى قاغا بالام ئاپئاق ، كىرپە بالام يۇمشاق دېگەندەك ، ئۇنى ئاقلاپ ، قوغداپ ، پەپلەپ يانلىرىدىن نېرى قىلماي كېلىۋاتقان ، تېخى شۇنداق ئىنئام تارقىتىشنى جانابلىرىغا مەسلىھەت قىلىپ خەزىنىنى خورىتىۋەتكەن ئەخمەتخان خوجا بەگ بولمامدۇ ؟ ! مەن بۇ ئەھۋالنى دېمىسەم بولاتتى ، چۈنكى ھەر ئىككىمىز بىر ئۆستەڭنىڭ سۈيىنى ئىچىپ ، بىر خوجىلىق تەلىمىنى ئالـ غان . ياقا يۇرتىدىن ئوردىلىرىدا تۇرۇۋاتقان پەقەت مۇشۇ ئىككەيلەنلا ئىدۇق ، ئەمدى ئۆزلىرىنىڭ ئاق كۆڭۈللىرىنى دېگەندە ، بۇ ئەھۋاللارنى دەۋېتىپ قالدىم ، كەچۈرۈلا ! . . .

ــ بۇنىڭغا قانداق دەلىل ـ ئىسپاتىڭ بار ؟ !

ــ مەسىلەنىگە سۇلتان جانابلىرى ، ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ، ئۇ يېقىنىدىن بۇيان پالۋاننى زىنداندىن چىقارغۇچىلار تەرىپىگە ئۆتۈۋاپتۇ . ئۆزلىرىنى بولسا ، پالۋاننىڭ ئوغلى ئىگەمقۇلنى ئوغۇللىرى غىياسىدىننىڭ قان قەرزى بەدىلىگە مانجۇ جياڭجۈنگە تۇتۇپ بەردى ، دېگەننىمۇ يۇرت ـ جامائەتكە تارقىتىۋېتىپتۇ .

ــ ئۇ خۇمپەر تېخى شۇنداق ئۆسەك سۆز تارقىتىپ يۈرۈپتىمۇ ؟ ! ئۇنىڭ تېخى ئۆتكەندە مېنىڭدىن گەپ كوچىلاپ ، سۇلتانلىقنى ئەمدى ئوغۇللىرىنىڭ كەنجىسى ئىلياس بەگزادە يېتىلگىچە باشقا بىرىگە ئۆتۈنۈپ بېرىپ تۇرمىسلا بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ ، دېگەنىدى ، مېنىڭ شۇنداق قىلىشىمغا توغرا كەلسىلا « ساڭا ئۆتۈنۈپ بېرىمەن » دېگەنلىرىمنى ئاڭلىغان دەيۇز شۇ ئىدىغۇ ! . . .

ــ ئىنسان دېگەن شۇنداق بولىدىكەن ، جانابلىرى ، بولۇپمۇ مەرتىۋە ئۆسكەنده ، خۇددى ھەسەلگە قونغان چۈنەدەك ، سىلىگە ھەر خىل مۇددىئا ـ مەقسەتلەر بىلەن يېپىشۋالىدىكەن ، قارىنى ـ كۆكسىلىرى تويغاندا بولسا ، ياكى ئۆزلىرىنىڭ بىرەر پالاكەتكە ئۇچراش ئالدىدا تۇرغانلىرىنى سەزگەن ياكى كۆرگەنلىرىدە بولسا جەزمەن ئۇلار سىلىدىن ئۆزلىرىنى ئەپقاچىدىكەن .

ــ بۇ سۆزۈڭ بەك توغرا ، توغرا ! راست . . . بۇ ئەخمەتخان دېگەن بىر نېمە ، سەنمۇ بىلسەن ، قەلئەگە بەگ بولغىچە ، زادى يېنىمدىن كەتمەي ، پېشىمدا ناماز ئوقۇپ كېلىۋېدى ، دېگەندەكلا مۇشۇ بىر قانچە ۋاقىتتىن بۇيان ، ئۆزۈم ئالاھىدە چاقىرتمىسام ، ئۆزلىكىدىن كەلمەيدىغان بولۇۋالدى . ھېلىمۇ ئۇنى مېنىڭ كۆرمىگىنىمگە خېلى كۈنلەر بولۇپ قالدى . قارا ئۇنى ! . . .

ـــ شۇنداق، جانابلىرى ، ئالدىراپلا ئۇنىڭغا سۇلتانلىقنى بەرمەكچى بولغانلىقلىرى يامان بوپتۇ . سۇلتان بولۇشقا يارايدىغان ، ئەتراپلىرىدا ئادەملەر ئازمىتى ! . . .

ـــ ئۇغۇ شۇنداق ، مىسالغا ئالىدىغان بولساق ، رەمىتى ئاتام داۋاملىق مۇنداق نەسىھەت قىلاتتى : ئوغلۇم ، كىمنىكى قولىدىكى پۇلغا چىڭ بولىدىكەن ، ئۇ ئۆزى ياكى ئۆز ئىگىدارچىلىقىدىكى بىر ئەلنىلا ئەمەس ، يۇرت ـ يۇرت چوڭلىرىنى باشقۇرۇپ ئۆزىگە قارىتىشقا ماھىر بولىدۇ . جۇمۇ ! دەيتتى . مانا سەن شۇنداق ، قولۇڭدىكى پۇلنىلا ئەمەس ، مېنىڭ خەزىنەمدىكى دۇنيانىمۇ مانا شۇنداق قالتىس باشقۇرۇپ كېلىۋاتىسەن ، بۇنىڭغا مەن ئاپىرىن ئوقۇيمەن ! ئاپىرىن ! . . .

ـــ يوقسۇ ، يوقسۇ جانابلىرى ، ماڭا تاپىلايدىغان يەنە قانداق خىزمەتلىرى باركىن ؟ مەن جانابلىرىنىڭ قۇللىرى ھېسابىدا ، مېنى نېمىگە بۇيرۇسىلا ، شۇنىڭغا ماڭىمەن ھەرگىز ، يانمايمەن ! . . . رەھمەت ، ھەممەتلىرىگە رەھمەت ! مەن ھېلىقى ئۆزلىرى ئۇيۇشتۇرغان ئىشان مۇرتلىرىغا بىر نېمە دەي ، ئۇلار مەدرىسلەرگە كەتكەن ، بۇگۈن ئەھۋال قانداقراق بولدى ، ئۇنى بىر ئۇقاي ! . . .

ـــ توغرا ئېيتتىڭ بەگ ، توغرا ! ھەرقانداق ئاتا ئۆز بالىسىنىڭ ئارزۇسىنى يەرگە ئۇرالمايدۇ ، قايىل بولمىغان ئەنە شۇ ئاتا ـ ئانىلارنى ئەمدى ئۆزلىرىنىڭ پۇشتىلىرىدىن تامغان شۇمتەكلىرى ئارقىلىق ئۆزىمىزگە شۇنداق قورقۇتۇپ ، يەنى ئۇ دۇنيانىڭ قېيىن ـ قىستاقلىرىنى سۆزلەپ ئۇ دۇنيا باقى ، بۇ دۇنيا پانىي دېگەننى سىڭدۈرۈشلىرىمىز راستىنلا زۆرۈر ، بۇ دۇنيانىڭ ھالاۋىتىدىن ئۇلارنى پۈتۈنلەي مەھرۇم قىلالىساق ، ئۇلار ھېچنېمىگە قىزىقماس ، ھېچنېمىنى تالاشماس ، ھەتتا ھېچقانداق ئۇلۇغ پالۋان بىلەنمۇ كارى بولماس ھالەتكە يېتىدۇ . شۇ چاغدا

ئۆزلىرىنىڭ بۇنداق بىر پالۋانىنى دەپ، كوچىمۇ كوچا قاتراپ يۈرۈشلىرىنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى جەزمەن ھېس قىلىشىدۇ ـ دە، بىرەر ـ ئىككى كۈندىن كېيىن، كوچىغا چىقىپ پالۋاننى قۇتۇلدۇرۇشتىن باش تارتىشىپ قالسا ئەجەب ئەمەس!...

ـــ بولىدۇ جانابلىرى، بولىدۇ.

ـــ بىزگە راستىنلا ئىگىسى ئۇ دۇنيالىقنى بەرگەن، بۇ دۇنيانىڭ ئىشى پۈتۈنلەي كۈپارلارغا تەئەللۇق ئەمەسمۇ! ـــ دېدى مەزمەزات. ئۇنىڭ يېنىدىن مەخمۇتخان غوجا بەگ ئوقيادەك ئېگىلىپ يەتمىش قېتىم تەزىم قىلغىنىچە يۈزىگە سۈنئىي كۈلكە يۈگۈرتۈپ قايتىپ چىقتى. ئۇ ئىشىك ئالدىغا چىققاندىن كېيىن شادلىقىنى باسالمىغان ھالدا ئۆز ـ ئۆزىدىن پەخىرلىنىپ سۆزلەيتتى:

« ئادەم بۇ دۇنياغا يەيمەن، ئىچمەن، مەرتىۋىلىك بولمەن دەپ تۆرەلمەسە، زادى نېمىگە تۆرىلەتتى. ئوغۇل بالا دېگەن يا ماڭقىنى ياكى داڭقىنى چىقىرىپ ياشىشى كېرەك، بىر كۈنى بولسىمۇ ئۆزىنى كۆرسىتىش پۇرسىتىنى يارىتىش زۆرۈر. شۇڭا، مەن سۇلتاننىڭ شۇنداق تەرىپىلەشلىرىگە ھەقىقەتەن سازاۋەر بولغان بولسام، ئۇنىڭ يولىدا تېخىمۇ جان بېرىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ سۇلتانلىقىغا ئېرىشىۋالسام ـ ھە!...»

ئۇنىڭ بۇ شېرىن ـ شېكەر خىياللىرىنى سۇلتاننىڭ يېنىدىن چىقىپ ئوردا دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقاندا، سىرتتىكى توپلانغان كىشىلەرنىڭ چۇقان ـ سۈرەنلىرى بۇزۇپ تاشلىغانىدى.

※ ※ ※

ـــ ھەي، پالۋانىنىڭ يەنە مۇسۇلماندارچىلىقىنى پەش قىلغىنىنى قارىمامدىغان، بىز نېمە كويدا، ئۇ يەنە زەي زىنداندا، ئۆزى باش بولۇپ

جەك قىلغان ، ئۆزى بەرپا قىلغان سۇلتانلىقنىڭ زەي زىنداندا يېتىپ تۇ-
رۇقلۇق ، بۇ دېگەن گېپى زادى قانداق ئىش ! ؟ . . .

ـــ توختاڭلار ! ئاغىنىلەر ، بىز بۇنداق يەڭگىلتەكلىك قىلمايلى ،
پالۋاننىڭ سۆزلىرىنى ئويلىنايلى ! يەنە قانداق ئويلىغانلىرىڭلار بار ، هەم-
مىسىنى ئوتتۇرىغا قويايلىچۇ ! . . .

ـــ مەن هەممىڭلاردىن ياشتا كىچىك ، مۇنداقچە ئېيتقاندا
پالۋانىنىڭ ئوكسى ، ئاغىنىسى ، پالۋان تولاراق نازىم ئاغىنەم دەپمۇ قويـ-
دۇ . مېنىڭچە ئۇنىڭ زىنداندا يېتىپ دېگەن ئاشۇ گېپىنىڭمۇ سالمىقى
بارەك قىلىدۇ . چۈنكى ، ئۇ ئەزەلدىن قېرىنداشلارنىڭ بىرلىكى ئۈچۈنلا
چېپىپ يۈرگەن ئادەم . بۇنداق دېيىشىم ، ئۇنىڭ ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن
ئەنە شۇ ئاتمىش نەچچە يىللىق كەچۈرمىشىنىڭ هەممىسىدە ئۇيۇشقان ئەل
كۈچىدىنلا هالاۋەتكە ئېرىشىپ ، زۇلۇمدىن قۇتۇلۇپ ، ئەل غېمى ئۈچۈن
ئىش كۆرۈش پۈرسىتىگە ئېرىشىپ كېلىۋاتىدۇ . شۇڭا ، ئۇ بۇنداق
بىرلىكنى بۇزمايدۇ ، ئۆتكەندىمۇ سۇلتانلىق ئوردىدىكى سۇلتان باشلىق بىر
نەچچەيلەننىڭ ئوچۇقتىن ئوچۇق ئۇنىڭغا سۇيىقەست پىلانلاپ ، تىغ كۆ-
تەرگەن چاغلىرىدىمۇ ئۆزىگە هاي بەردىغۇ ، ئۇلارنىڭ مەيلى ئەمەس ،
ئۇلارنىمۇ ئىشقا سېلىۋاتقان باشقا چوڭ دۈشمەنلەر بار . شۇ چوڭ دۈشمەنـ
لەر بۈرۈن بۇلارسىزلا بىزلەرگە تىغ كۆتۈرۈپ كېلىشكەنىدى ، هازىر ئۇ
چوڭ دۈشمەنلەر بۈرۈنقى ئۇسۇلىنى يەنە داۋام قىلدۇرىۋەرسە كۈچ ، پۇل
كۆپلەپ چىقىم بولىۋەرسە ، بۇ نەرسىلەرنى نەدىن توشۇتۇپ چىدايدۇ
دەيسىلەر ؟ ئۇنىڭدىن ئوڭايراق هەم پۇلسىز ، كۈچ كۆپ كەتمەيدىغان ئا-
مال ـ چارىلەرگە ئۇلار بەكمۇ موهتاج بولۇپ ، ئاخىر تاپقان يولى
مۇشۇنداق تۇرسا ، بىز ئۇلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشمىزمۇ ! ياق ! . . .
دېگەن نەسىھەتلىرى يادىمدا ، پالۋاننىڭ دېگىنىدەك ، چوڭ دۈشمەنلەرنى

بايقۇالدۇق ، ئۆزىمىزنىڭ ئىككى تەرىپىدە پەيت كۈتۈپ تۇرغانلار قارا ، سېرىق خان دۈشمەنلىرىمىز ئىكەن . ئەمدى بۇ ئىشتا بولسا ، پالۋاننىڭ ئېيتقىنى : سۇلتانلىقنى ئۆرۈپ تاشلاش ھەققەتەن توغرا ئەمەستەك قىلىدۇ . بولۇپمۇ بىزنىڭ سۇلتانلىقنى تارتىۋېلىشىمىز تېخىمۇ مۇۋاپىق كەلمەيدۇ . يا بولمىسا مۇشۇ تۇرغانلاردىن بىرەرىگىلار سۇلتان بولۇش ئۈچۈن ئالدىراۋاتامسىلەر ؟ سۇلتان بولۇش ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتامسىلەر ؟ پالۋانمىزنى سۇلتان قىلمىزمۇ يا ، ياكى پالۋان ئۆزى سۇلتان بولماقچىمۇ ! ؟ بۇ نۇقتىنى تېرەن ئويلانماي بولمايدۇ . پالۋاننىڭ « سۇلتاننى ئۆرىمەگىلار » دېگىنى مانا مۇشۇ يەردە . بىز ئۇنى ئۆرۈپلا تاشلىساق ، ئۇلار جەزمەن ئالدىن تارقاتقان « پالۋاننىڭ مۇددىئاسى سۇلتانلىقنى تارتىۋېلىش » دېگەن تۆھمەتلىرىگە يول ئېچىپ بەرگەن بولۇپ قالىمىز . پالۋان مانا مۇشۇ سەۋەبتىن سۇلتاننى ئۆرۈۋېتىشكە قوشۇلمايۋاتىدۇ .

— تۇغرا ! ئەقىل ياشتا ئەمەس ، باشتا ، دېگەن دەل مۇشۇنداق بولىدۇ ـ دە ! . . . —دېيىشتى نازىمنىڭ ھۇجرىسىدا ئولتۇرغان پالۋاننىڭ ئاغىنىلىرىدىن گاڭگۇڭ باقى ، ئەلى ، قەمبىدىن خەلپەتلەر . ئۇلار ئاخىر نازىمنىڭ پىكرى بويىچە ئىش كۆرۈشنى پىلانلىشىپ تۇرۇشاتتى ، كوچا يۇزىدىكى پۇقرالارنىڭ ۋارقىراشلىرى بۇلارنىڭمۇ دىققەت ـ نەزىرىنى ئۆزىگە تارتتى . شۇ ئارىلىقتا بىرەيلەن ھۇجرىغاچىقىپ :

— پۇقرالار سىلەرنى ئىزدەپ يۈرىدۇ ، سۇلتاننىڭ ئالدىغا كىرىشكە ۋەكىل تەكلىپ قىلىشماقچىكەن ، سىلەرنىڭ ۋەكىل بولۇپ كىرىشىڭلار ئۈچۈن سىلەرنى چاقىرىپ كېلىشكە مېنى ئەۋەتكەنىدى ، — دېدى ، ئولتۇرغانلار ماقۇل كۆرۈشتى . خەۋەرچى چىقىپ كېتىپ خېلى بىر ھازا- دىن كېيىن ، نازىم قاتارلىق پالۋاننىڭ ئاغىنىلىرى بىرلىكتە كوچىغا چىقىشتى .

ئۇلار بىرلىكتە ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدىكى دەۋاگەر پۇقرالارنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلگەندە ، شۇ يەردىكى پۇقرالارنىڭ ھەممىسىنىڭلا دىققەت ـ نەزەرىنى پۈتۈنلەي ئۆزىگە قارىتىۋالغان ھالدا موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەر ۋەز ـ نەسىھەت قىلىۋاتاتتى . ئاغىنىلەر بىر چەتتە تۇرۇپ ئۇنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاشتى :

ـــ سىلەرنىڭ دەۋاتقانلىرىڭلارنىڭ ھەنۋاسى شەرئىتكە ھەم سۇلتانلىق ئوردا ئىشىغا پايدىلىق ، مۇۋاپىق گەپلەر . مەن ئۆزۈمگە ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ ، مېنىڭ يۇرىكىمدىكى گەپلەرنى قىلىۋاتسىلەر . ھەقىقەتەن نەچچە ئون يىل خەلقىمىزنىڭ بەختى ئۈچۈن ھەق ـ ئادالەت يولىدا جەڭ قىلىپ ، غەلىبە مېۋىسىنى تۇتقۇزۇپ ، سۇلتانلىق قۇرۇپ بەرگەن بىر ئۇلۇغ پالۋاننى سۇلتانلىق ئوردىسى ئۆز زىندانىغا تاشلىدى دېگەن بۇ بىر بىمەنە ئىش ، ئالەمدە كۆرۈلمىگەن يۇزسىزلىك ، نومۇسسىزلىق . شەرئىتتىمۇ ياخشىلىققا ياخشىلىق دېيىلگەن ، ھەتتا يامانلىققىمۇ ياخشىلىق ئەھلى مۇسۇلمانىنىڭ ئىشىدۇر دەپ يازغان . مانا بۇنىڭغا خىلاپ ، نامۇۋاپىق ئىش قىلغانلار شەرئىەت دۇشمەنلىرى ، شۇنداقلا بىزنىڭمۇ دۇشمەنلىرىمىز بولىدۇ . ئەنە ئاۋۇ سۇلتانلىق يېنىدا بەگ بولۇپ تۇرغان ئەخمەتخان خوجا بەگمۇ مۇشۇنداق ئەھۋالغا چىش ـ تىرنىقى بىلەن قارشى تۇرۇۋاتىدۇ ، ھەتتا ئۇنىڭمۇ ئوردىدىن يامانلاپ ، سۇلتاندىن يۈز ئۆرۈپ ئەل ـ يۇرت ئىچىگە قايتىپ كېلىۋالغانلىقى ئەنە شۇنداق ئەھۋاللار تۈپەيلىدىن بولۇۋاتقانلىقنى كۆرۈۋاتىسىلەر ! شۇڭا بۇ ئەھۋاللار توغرىسىدا سۇلتانغا تەلەپ قويۇش ھەق ـ ھوقۇقىللا ئالدىدىمۇ مۇھىم قەرزىمىز !

ئەتراپتا ئولىشىپ تۇرغان پىدائىيلار ھەم پۇقرالار ئۇنىڭ ئاخىرقى سۆزىگە بىرلىپ قۇلاق سېلىۋاتاتتى . بۇ سۆزلەر ھەممىنىڭ كۆڭلىگە مايەك ياققاندى ، شۇڭا كۆپچىلىك بىردىنلا ئۆزلىرى ۋەكىل قىلىپ

سۇلتاننىڭ ئوردىسىغا كىرگۈزمەكچى بولغانلارنىمۇ ئۇنتۇشۇپ ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ ئۆزىنى كىرگۈزۈشنى لايىق تېپىشتى .

شۇ ئەسنادا ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ تۇرغان پالۋاننىڭ ئاغىنىلىرىدىن بىر قىسمى موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەرنىڭ ۋەكىل بولۇپ كىرىشىنى توسماقچى بولدى . شۇ ئارىلىقتا نازىم يەنە ئالدىغا چىقىپ :

ــ توختاڭلار ، هازىرغىچە ئۇنداق بىر ئادەم بىلەنلا ئالەمنىڭ دۈم كۆمتۇرۈلۈپ كەتكىنىنى هېچقايسىمىز كۆرمىدۇققۇ دەيمەن ، مېنىڭچە شۇنداق . سۇلتانلىقمۇ ئۇ يالغۇز ئەسكەر بىلەن ئوڭدا ـ دۈمدە بولۇپ كەتمەيدۇ . بىزنىڭ پالۋان توغرىسىدىكى هەققانىي تەلىپىمىزنىمۇ ئۇ يا ئۇنداق ، ياكى مۇنداق قىلىۋېتەلمەيدۇ ، پەقەت ئۆزىنىلا ئاشكارىلايدۇ . يۇرت ـ جامائەت ئالدىدا موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەرنىڭ قانداق ئادەملىكىنى تېخىمۇ ئايان قىلىمىز ! ئۇ كىرسۇن ، توسماڭلار ! . . . ــ دېدى .

بۇ قېتىمقۇ ئاغىنىلەر نازىمنىڭ سۆزىنى ماقۇل تېپىشتى . موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەر ئوردىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىكى تەلەپ ـ دەۋانى ئېلىپ سۇلتانىنىڭ يېنىغا كىرىپ كەتتى .

※ ※ ※

ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدىكى قوغدىغۇچىلاردىن باشقا ، مۇشۇ بىر نەچچە كۈندىن بېرى مەخسۇس ئوردا خەۋەرچىلىرىنىڭمۇ هالىغا ۋاي بولدى . ئۇلار كېچە ـ كۈندۈزلەپ تىنىمسىز هالدا دەرۋازا بىلەن ئوردا ئارىلىقىدا پەرۋانىدەك ئايلىنىپ كېتەلمەيۋاتاتتى . مانا كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا سۇلتانىنىڭ يېنىغا بىر نەچچە خەۋەرچى كىرىپ قايتىشتى . يېڭىدىن كىرگەن خەۋەرچى سۇلتانغا ئىگىلىپ تەزىم قىلىپ تۇرۇپ :

ــ هېلىقى ئادەم جانابلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشمەكچى ئىكەن ، كىرىشىنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ ، جانابلىرى نېمە دەيلىكىن ، ــ دېۋىدى ، سۇلتان ئۇنىڭغا تازىمۇ كايىپ ۋارقىراپ :

ــ هوي دەيۈز ! هېلىقى دېگەن ئادىمىڭ كىمكەن ئۇ ! ــ دېدى .

ــ جانابىي سۇلتانغا « هېلىقى » دېسەڭ بولىدۇ دەپ ، ئېتىنى زادىلا ئېيتماي تۇرۇۋالغان ، شۇڭا . . .

ــ قارا ! بار ، ئۇنىڭ ئېتىنى سوراپ كىر ! ــ دەپ سۇلتان خەۋەرچىنى چىقىرىۋېتەي دەپ تۇرۇپ ، گۈپپىدە يادىغا بىر نېمە كېلىپ قالدى ـ دە :

ــ ئۇ هېلىقى ئىسراپىل قازىنىڭ نەۋرىسى ، موللا توختىنىڭ ئوغلى ، هوشۇرخان سەتەڭنىڭ ئوغلى بولمىسۇن يەنە . . هوشۇرخان ! ــ بۇ ئىسمىنى ئاغزىغا ئېلىشى بىلەن ، بىردىنلا يۈزىدە كۈلۈمسىرەش ـ هۇزۇرلىنىش ئالامەتلىرى ئەكس ئەتتى . ئۇ هېلىقىنىڭ كىرىشىگە ئىجازەت بەردى .

ــ ئۇھ ، ــ دەۋەتتى سۇلتان ، ــ خۇددى بىر نەچچە كۈنلۈك ئەنسىز چىلىك ، ئارامسىزلىقنىڭ ھاردۇقىنى چىقارغاندەك بولۇپ ، ئاخىرىدا ئۆز ئۆزىگە ، ــ مۇشۇنداق كۈنلەردە هېلىقى كەلگۈچى ئانىسى مەرھۇم هوشۇرخان سەتەڭ بولۇپ قېلىپ ، قولتۇقىنى دومبايتىپ ئەمەس ، ئۆزىنىڭ نازى بىلەن كىرگەن بولسىچۇ ! . . . ــ دەپ قالدى . مانا مۇ- شۇنداق مۇناسىۋەتلەر تۈپەيلىدىن بىر قېتىم رۇستەم سۇلتاننىڭ يېنىغا كىرگىنىدە ، ئۇ تونۇيالماي قالغانىدى . شۇ چاغدىمۇ رۇستەمنىڭ بوۋىسى ئىسراپىل قازى مەنسەپ تۇتقان ئىناۋەتلىك ئادەم بولغاچقا ، ئاۋۋال ئەنە شۇ بوۋىسىنىڭ نامى بىلەن سۇلتانغا ئۆزىنى تونۇشتۇرغانىدى . سۇلتان ئۇنىمۇ ئەسكە ئالالمىدى . ئاخىرىدا ئۇ ئاتىسى موللا توختىنىڭمۇ ئېتىنى

ئېيتقاندى ، ئۇنىمۇ ئەسلىيەلمىدى ، ئانىسى ھوشۇرخانىنىڭ ئېتىنى ئاتىشى بىلەنلا :

ــ ھە ، ئېسىم قۇرۇسۇن ، ھېلىقى ، ھېلىقى . . . ــ دەپلا باشقا ھېچقانداق سۆز قىلماي ، ئۇنى قارشى ئالغاندى . شۇنىڭدىن كېيىن ، سۇلتانمۇ رۇستەمنى ھېلىقى دېسە يادىغا ئالىدىغان بولغاندى . مانا سۇلتان-نىڭ ھۇجرىسىدا ئۇنىڭ بەگزادىسىدەك كېرىلىپ ، ئەركىن ـ ئازادە رۇستەم ئولتۇراتتى . كەلدى ـ كەتتى گەپ ـ سۆزلەردىن باشقا ، كوچا خەۋەرلىرى توغرىسىدىمۇ ئىككىيلەن خېلى پاراڭلاشتى . شۇ ئەسنادا رۇستەم سۇلتانغا ئۆز كۆڭلىدىكى گەپنى قىلىپ :

ــ ئەگەر سۇلتان ئويلاشمسا ، ئۇنىڭ كاللىسى بىزنىڭ قىلىچ-مىزدا ئېلىنىدۇ دەپ ، پالۋاننى زىنداندىن چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن ئاتىلانغان پىدائىيلار مېنى جانابلىرىنىڭ ئالدىلىرىغا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى ، ــ دەپ سۆزلىگەنىدى ، سۇلتان دەرغەزەپ بولۇپ چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . قاقتەك يۇزلىرى تېخىمۇ قورۇلۇپ كىچىكلەپ كەتكەن رۇستەممۇ قورقۇنچ ئىچىدە ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتكەندى . سۇلتان ئاچچىقىغا ھاي بېرەلمەي شۇ ھامان خەنجىرىنى يېنىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىپ رۇستەمگە تەڭلىدى . رۇستەمنىڭ قان ـ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن ھېيلىسى دەل شۇ پەيت ئىچىدە بىر ئەسقاتتى . ئۇ تېخىچە ئېگىلىپ ، قولىنى قوشـ تۇرۇپ ، روكۇدا تۇرغاندەك تۇراتتى . شۇنداق ھالەتتە ئۇنىڭ ئاغزىغا :

ــ جانابلىرى ئۆزلىرىدىن ئەلچىگە ئۆلۈم يوق ، دېگەن گەپنى ئاڭلىتىپدىم ، مەن بىر ئەلچى ، شۇ ۋەجىدىن . . . ــ دەپ تۇرۇۋالدى . بۇ چاغقا يەتكەندە ، سۇلتان ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ، خەنجەرنى قىنىغا سېلىۋەتتى ـ دە ، ئاندىن :

ــ ئەلچى سېنىڭدەك بولمايدۇ ، تېخى ھېلىلا ئەلچىلىككە كىرگەن

موللا شەۋكەت ئاخۇنوم ئەسكەر مېنى خۇش قىلىۋېدى . ئۇ ياقتىكىلەرگە يالغاندىن مېنى تىللاپ بېرىپ ، يۇرت ـ جامائەتنىڭ ئاغزىدىن گەپ يىغىۋېلىپ ، بۇ ياقتا مېنىڭ گەپ خالتامنى تولدۇرۇۋېدى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەنە ئۆزى سېنىڭدەك سەللىلىكلەرگە تېخىمۇ ئوبدان ۋەز ـ نەسىھەت ئۆتەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قايتقانىدى . سەنزە . . . يەنە باللىق قىلدىڭ ـ دە ! ئۇنداق تومتاق گەپلەرنى كۆتۈرۈپ ئىككىنچى قېتىم ئەلچىلككە كەلگۈچى بولما ! بولامدۇ ؟ ! بۇگۈن پەقەت ھېلىقى . . . مەرھۇم ئاناڭنىڭ يۈز ـ خاتىرىسىنى قىلمىغىنىمدا ، بايىلا كاللاڭنى ئېلىپ تاشلىغان بولاتتىم ، خەير ! . . .

ـــ جانابلىرى ، مەن ئۆز پەرزەنتلىرىدەك ، لېكىن مېنى بوش چاغلىمىسىلا ، ئۇلارغا ئەلچى بولۇپ ئۆزلىرىنىڭ يۈرەكلىرىنى شۇنداق بىر ھەسسە ئالغىنىم بىلەن ، ئۇلارنىڭمۇ يۈرىكىنى جانابلىرىنىڭ يولىدا مىڭ ھەسسە ئېلىشنى بىلمەن ، شۇڭا . . .

ـــ بۇ گەپلىرىڭ جايىدا ، ئېگىلگەن بويۇننى قىلىچ كەسمەپتۇ دەپ ، بايا شۇنداق ئېگىلگەن بولساڭ ، قانچە ياخشى بولاتتى ـ ھە !

ـــ بۇنىسى توغرا ، مەن ئۇلارغىمۇ شۇنداق ئېگىلگەن بولغاچقا ، بۇگۈن جانابلىرىنىڭ ھۇجرىسىدا خىزمەتلىرىگە تەييار تۇرۇۋاتىمەن ، بولمىسا دېگەن ، مەن سادىرنىڭ دەسلەپكى خوتۇنى ھېۋىزەمنىڭ ئاشىقى تۇرسام ، ئۇلار مېنى مۇشۇنداقلا قوللىرىدىن تىرىك چىقىراتتىمۇ !

ـــ ھە ، مۇنداق ـ دە ! ئۇنداق بولسا ، گەپ مۇشۇ يەردە قالىدۇ . ئىككىيلەن ئۇلار توغرىسىدا بىر نېمە دېيىشۋالالايمىز . بەزى ئادەملەر كىشىلەر ئالدىدا بەھۇدە ۋەر ـ نەسىھەت قىلىۋاتىدۇ . بۇگۈن ئىككىيلەننىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان گەپ ھېساب . ھازىر ھەممەيلەن ماڭا قارشى چۇقان ـ سۇرەن قوزغاۋاتىدۇ ، پالۋاننى زىندانغا تاشلىدى دەۋاتىدۇ ، سادىرنىمۇ

زىنداندىن چىقىرىۋېتەرمىز ، لېكىن ئۇنىڭدىن ئۆلگىچە چىقمايدىغان ئەنتىم بار ، ئۇ بولسىمۇ ، ھامان ئۇنىڭ ياكى ئوغلىنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى ئىچمىسەم يۈرىكىم تىنچىمايدۇ . ئۆچۈم چىقمايدۇ . بۇ ئىشنى مەن ئادا قىلالمىسام ، ھېلىقى مەرھۇم ئاناڭنىڭ يۈز ـ خاتىرىسى ئۇچۇن ، سېنى پەرزەنتىمدەك كۆرۈپ ، مەن ئۇچۇن سېنىڭ ئۆچ ئېلىشىڭنى ساڭا ۋەسىيەت قىلىمەن ، مە ! . . . بۇنى ! . . . ـــ دېدى ـ دە ، سۇلتان بايا سالماقچى بولغان خەنجىرىنى يېنىدا ئولتۇرغان رۇستەمگە ئۆز غىلاپى بىلەن تەقدىم قىلدى . رۇستەم تېخىمۇ كۆرەڭلىگەن ھالدا خەنجەرنى ئېگىلىپ تۇرۇپ قولىغا ئېلىپ ، يېنىغا ئاستى . رۇستەم بايىقىدەك ئېگىلىپ يەنە بىر قېتىم سالام قىلدى ـ دە ، ھۇجرىدىن چىقىپ كەتتى . مەزەمزات سۇلتان بولسا ، ئۇنىڭ كەينىدىن قارىغىنىچە ئويغا چۆمدى : « پالۋان ، ساڭىغۇ قەست قىلىۋاتىمەن ، لېكىن مېنىڭدە ئارمان بار ، دەرمان قانچىلىك بىلمەيمەن ، چۈنكى ساڭا ئاتا قىلغان خىسلەت ـ نۇسرەتلەرنى ئويلىسام ، مېنىڭدەك يالغۇز بەندىنىڭ قولىدا جان بېرىشىڭ ناتايىن ، مەن يەنىلا سەن ئېيتقاندەك هاماقەت بولۇۋاتىمەنمۇ ـ نېمە ! . . . »

ئون سەككىز ئىنچى باب

جۇڭزا قالپاق كىيگەنلەر،
ئەخمەتخانغا پاريكەن.
سادىرنى تۇتۇپ بېرىش،
ئۇنىڭ ئارزۇ ـ مۇرادىكەن.

پالۋاننى زىنداندىن چىقارسۇن

1863 ـ يىل 6 ـ ئاي مەزگىلى ئىدى. ئىلگىرىكىگە ئوخشاشلا سۇلـ
تانلىق ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا سادىر پالۋان توغرىسىدىكى تەلەپلەر داۋام
قىلىۋاتاتتى. پىدائىيلار بىلەن پۇقرالار يىغىلىپ، «پالۋاننى زىندانىدىن
چىقارسۇن!» دەپ توۋلىشاتتى. بۇ سادالار تۇنۇگۈنكىدەكلا، كوچا
ئاسمىنىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ ياڭرىغىنىچە داۋاملىشىۋاتاتتى.

ئوردا ھۇجرىسىدا مەزمەزات سۇلتان ئەندىشىلىك كەيپىيات بىلەن
توختىماي ئۇياقتىن بۇياققا ماڭاتتى، تۇرلۇك خىياللار مېڭىسىنى
چۇلغىۋانغانىدى. ئۇ تىنىمسىز ھالدا كىرىپ ـ چىقىپ تۇرغان خەۋەر-
چىلەرنىڭ يەتكۈزمىلىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى. سۇلتاننىڭ
خىيالىدىكى بۇگۈن تېخىمۇ ئۇلغايدى. ئۇستى ئۇستىلەپ كېلىۋاتقان
ئاچچىق ھەسرەتتىدە، تۇرۇپلا ئۆزىگە ئۆزى سۆزلەپ كېتەتتى:

ـــ قارا، ـــ دەيتتى سۇلتان ئويلىنىپ تۇرۇۋېلىپ، ـــ ھايۋان
بالىسىنى باقسامۇ ئاغزى ـ بۇرنۇڭنى ماي ئېتەر، ئادەم بالىسىنى باقسامۇ

ئاغـزى ـ بـۇرنـۇڭـنـى قـان ئېـتـەر ، دېگەن گەپ بار . مۇشۇنداق ئەھۋال ھەقـىقەتەن ئۆز بېشىمدىن ئۆتـۈۋاتـامدۇ . ئۇ دەيـۇز ، يـۈزى قارا ئەخمەتخان خـوجـا بـەگ دېـگـەنـنـى بـۇخارادىن قەلەندەر قىياپـتىدە بـۇ ياققا ئۆتكەندە ، ھامـمـامغا ئاپىرىپ يۇيـۇندۇرۇپ ، ئۇستـۈاش ـ سەرىپاي كىيدۇرۇپ ، ئادەم سـىـيـاقـىـغـا كەلتـۈرۈپ باشپاناھ بولۇپلا قالماي ، كېيىن ئۇنى تـۈمشۇقلۇققا چـوقـۇتـمـاي ئاسراپ بېقىپ كەلدىم . ھەتتا ئۇنى كېيىنكى كۈنلۈكتە بەگ دەرىجـىـسـىـگـە كـۆتـۈردىم . ئاڭلاۋاتقانسىلەر ، بۇگۈنكى بۇ دەردلەرنى ئاز دەپ ، ئۇ خـۇمـپـەر مـېنىڭ تۆپەمدىن جامائەت پىكرى توپلاپ ، ماڭا « بـا ـ يـانـداي قـەلئەسـىگە ھۇجۇمغا ئۆتسە ئۆتسۇن ، بولمىسا سۇلتانلىقنى مانجۇ خـانـغـا قارشى ئوغۇلدىن بىرىگە ئۆتكۈزسۇن ! » دەپ ، خەت يېزىپ تەھـ ـدىـت سـالـغـىنىنى دەيمىنا . بۇ ئاخىرقى ھېسابتا ، ئىگىسىنى چىشلەيدىغان ئىتتەك ، يۈزسىزلا بىر نېمىگە ئايلىنىپتۇ .

سـۇلـتان مۇشۇنداق پۇشايمانلىق ھەسرەت بىلەن ئۆزىگە ئۆزى كا ـ يـىـپ تـۇراتـتى . ھۇجرا ئىشىكىدىن يەنە بىر خەۋەرچى ئوقتەك يۈگۈرۈپ كـىرىپ كەلدى . ئۇ بىر نەچچە تاختا سامان قەغەزگە يېزىلغان يارلىقلارنى تـەزىـم بىلەن سۇلتانغا سۇندى . سۇلتان بۇ قەغەزلەرگە بىر ـ بىرلەپ كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندى :

بىرىنچى قەغەزدە :

يارلىق

كۈرە سەركەردىسى ماياك سۇلتانلىق ئوردا ئامبىرىدا مەخپىي ساقلانسۇن !

ئوردا سۇلتانى :

مەزمۇنى

ئىككىنچى قەغەزدە :

يارلىق

كـۇره سـەركـەردىـسى ماليالۇ بايانداي قەلئەسىدىكى ئوردا قوۋۇق مەھكىمە سىگە تەزدىن يوشۇرۇن يەتكۇزۇلسۇن !

ئوردا سۇلتانى :

مەزمەزات

ئۇچىنچى قەغەزدە :

يارلىق

ئوغلۇم غىياسىدىننىڭ كېسىلگەن بېشىنىڭ قان قىساسى شەرتسىز سادىردىن ئېلىنسۇن !

ئوردا سۇلتانى :

مەزمەزات

تۆتىنچى قەغەزدە :

يارلىق

تـۆرگـان قـوشـۇنلىرى بىلەن ئېرجانلارنىڭ بەۋدە ئۆلتۇرۇلگەنلىك ئىشىغا سەۋەبچى بولغان سادىرنىڭ جىنايى قىلمىشى سۇرۇشتە قىلىنسۇن !

ئوردا سۇلتانى :

مەزمەزات

بەشىنچى قەغەزدە :

يارلىق

كـۇره قەلئەسىگە كىرىپ ـ چىقىشقا ھەرخىل سۇيىقەستىت پىلانلاپ ، سۇلتان لەققا قارا چاپلىغان سادىر تەزدىن زىندانغا تاشلانسۇن !

ئوردا سۇلتانى :

مەزمەزات

سۇلتان نامىدىن يېزىلغان مانا بۇ يارلىقلار مەزمەزاتنىڭ قۇيقا چېچىنى تىك تۇرغۇزۇپ ، ئۇنىڭ تازىمۇ جېنىغا تەگكەنىدى . ئۇ ئاچچىق قىدا دىر ـ دىر تىترەپ ، ھەممە يارلىق ۋاراقلىرىنى بىر ـ بىرلەپ يىرتىپ تاشلىدى ، ئاندىن :

ـــ مانا قارا ! بۇ تۆھمەتنى ! ئەدىلىكتە مېنىڭ ئۇستۇمگە توقۇل-

غىلى تۇرغىنىنى ، بۇرۇن تاغ ئايلانسا ، ئەمدى باغ ئېتەك ـ چۆرەكنى ئايلىنىدۇ دېگەن مانا مۇشۇنداق بولامدۇ ـ قانداق ! بۇ زادى كىمنىڭ ئىشى ؟ ! ـــ دەپ تۇراتتى ، ھۇجرىدىن تېخىچە چىقىپ كەتمىگەن ھېلىقى خەۋەرچى :

ـــ جانابلىرى ، بۇ كىمنىڭ ئىشى بولاتتى ، ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ، ئۇ تارقاتقان ۋەرەقلەرنىڭ بىر قىسمى . مۇشۇ بىر نەچچە كۈن ئارىلىقىدا ئەل ـ يۇرت ئىچىگە بۇنداق يارلىق ۋەرەقلىرى ناھايىتىمۇ كۆپ تارقىتىلىپتۇ .

ـــ بۇنىڭ بىلەن ئۇ زادى نېمە دېمەكچىكەن ؟ !

ـــ جانابلىرى ، بۇ ھەقتە ئۇنىڭ مۇددىئاسى ئېنىق ، قوللىرىدىكى ۋەرەقلەردىن باشقا يەنە بىرمۇنچە ۋەرەقلەرمۇ بار ئىكەن .

ـــ ھە ، ئۇلاردا نېمە دەپ يېزىلىپتۇ ؟

ـــ ئۇنىڭدا « بىزنى مۇشۇنداق دەرد ـ ھەسرەتكە گىرىپتار قىلغان ، ئەل ـ يۇرت ئالدىدا قارايۇز قىلغان دەل مەزمۇنات سۇلتاندۇر » دەپ يېزىلىپتۇ .

ـــ بىزنى دېگىنىگە قارىغاندا ، ئۇلار كىملەر ئىكەن زادى ؟

ـــ كىم بولماقچىتى جانابلىرى ، ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەر .

ـــ ئۇلارنىڭ ئىچىدە موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەرمۇ بارمىكەن ؟

ـــ بار ئىكەن جانابلىرى ، ئۇ كىشى تۇنۇگۈن ئۆزلىرىنىڭ يانلىرىدىن چىققاندىن كېيىن ، ئەل ـ جامائەتكە : « سۇلتان ھېنى سىلەرنىڭ ئەدىبىگىلارنى بېرىشكە قۇتراتتى . ھەتتا ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدىن قايتىشماسلىق ، ھەر بىر مەكتەپ ئالدىلىرىغا قۇرۇق شاخ ـ شۇمبا يۆتكەپ

كېيىنىپ تاغدەك دۆۋىلەپ ، ئۇنىڭغا ماي چېچىپ ، ئوت قويۇۋېتىمەن ، نارەسىدە پەرزەنتىڭلارنى كۆيدۈرىمەن ، دەپ قورقۇتۇڭلار ، دەپ بۇيرۇق قىلدى . ئۇ هايۋان ، ئۇ لەنىتى ، ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ بايانداي قەلئەسىگە هۇجۇم قىلىشقا تەييارلىغان ، چىلپەڭزە قەلئەسىدىكى پۇتكۈل خەزىنە ، ئوق ـ ياراق ، ئادەملىرىنىڭ هەممىسىنى بىر كېچىدىلا يوشۇرۇنچە مانجۇ خان چېرىكلىرىگە بۇلاتقۇزۇپ ، چېرىكلەرنى پالۋان قوشۇنلىرى بىلەن جەڭ قىلىشقا مەجبۇرىي زورلىغان . ئەخمەتخان خوجا بەگنى : ئەگەردە مۇشۇ ئەهۋاللارنى كىمدە ـ كىمگە يەتكۈزگۈچى بولساڭ ، كاللاڭ ئېلىپ تاشلىنىدۇ ، دەپ قورقۇتقان . شۇڭا ، بىچارە ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۆز پىلانى بويىچە ئەلنىڭ كۈتكىنىدەك خىزمەت كۆرسىتەلمىگەن . بۇگۈن ئۇنىڭ ئەل ـ يۇرت ئالدىدا سۇلتانىنىڭ قىلمىشلىرىنى ئېچىپ تاشلىغىنى پۈتۈنلەي هەق ، توغرا ! دېگەندەك بىر نېمىلەرنى دەپ ۋەز ـ نەسىهەت ئېيتىپتۇ .

ـــ بۇنىڭغا ئەل ـ جامائەت نېمىلەرنى دېيىشۋاتىدۇ ؟

ـــ ئۇلارنىڭ دېگەنلىرىنىڭ هەممىسىنى ئەل ـ يۇرت ئادەملىرى توغرا تېپىۋاتىدۇ . پالۋان ۋە ئۇنىڭ ئاغىنىلىرى سۇلتانىنى ئاغدۇرمايمىز دېگۈدەك . ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەرلەر بولسا ، سۇلتانىنى ئاغدۇرمساق ئەلگە شاپائەت يوق ، ئاغدۇرىمىز دەيدىكەن . يۇرت ئەهلىنىڭ بىر قىسمى ئۇلارنىڭكىنى توغرا دەپ ، ئەخمەتخان خوجا بەگنى سۇلتان قىلىمىز دەۋاتقاندەك قىلىدۇ .

سىرتتا بولۇۋاتقان مانا بۇ گەپ ـ سۆزلەر مەزمەتنى هۇجرا ئىچىدە هەقىقەتەنمۇ بۇرگىدەك سەكرىتىپ ، تېخىمۇ بىئارام قىلىۋەتتى . ئۇنىڭ بۇنداق قايغۇ ـ ئەلەم بىلەن ئاچچىق هەسرەت يۈتقان چاغلىرىدا روهىي ـ كەيپىياتى بىردىنلا تۆۋەنلەپ ، كېكەچ ئادەمدەك پۈتۈنلەي زۇۋان

سۈرەلمەي قالاتتى . بۇ هال ئۇنىڭدا بۇنىڭدىن خېلى بۇرۇن ئوغلى غىيا-
سىدىنىدىن ۋاقتىسىز ئايرىلغىنىدا پەيدا بولۇپ تېخىمۇ ئەۋج ئالغانىدى .
بۇگۈن دەل يەنە شۇنداق بولدى . هازىرمۇ خەۋەرچىلەر كەينى - كەينى
دىن كىرىپ - چىقىشىپ خەۋەرلەرنى يەتكۈزۈشكەنلىرىدىمۇ بۇنىڭ بىلەن
كارى يوق ئادەمدەك قاراپلا ئولتۇرىۋەردى . هەتتا شۇ ئارىدا نازىممۇ
كىرگەنىدى . ئۇ سۈلتاننىڭ باشتىن كەچۈرۈۋاتقان هېلىقىدەك هال -
ئەهۋالىدىن پۈتۈنلەي بىخەۋەر بولغاچقا ، ئۇنىڭ قاراپلا زۇۋۇان سۈرمەي
ئولتۇرغانلىقى يۈزىسىدىن دەسلەپ :

— بۇ پالاكەتنىڭ ئالدىنى ئېلىش لازىم ، مانجۇ خانىنىڭ دەهشەتـ
لىك زۇلمى پۈتۈن ئەل - يۇرتنى يەنە قايتىدىن قاخشاتمىسۇن ، بۇنىڭغا
كېڭەش بەرگۈچىلىكىم بولمىسىمۇ ، شۇنسى ئېنىقكى ، ئەخمەتخان خوجا
بەگدەك قۇترىغانلارنى ئەقىلگە دەۋەت قىلسىلا ، ساپلىق ، توغرىلىققا
دەۋەت قىلسىلا ، ئۇنىڭ پىتنە - ئىغۋا تارقىتىدىغان قارا يۈرىكىنىڭ سىرىنى
ئاخىرقى هېسابتا يۇرت ئەهلى ئېچىپ تاشلايدۇ . ئوتتۇرىدا پەيدا بولۇپ
تۇرۇۋاتقان شۇم قۇتراتقۇلار چاچقان بىھۇدە ئاداۋەت كىرلىرىنى سەمىمىي
- ساداقەت ، ۋاپا - مۇهەببەت چاچقۇلىرى بىلەن يۇيۇپ تازىلىۋېتەيلى ، -
دېدى .

بۇ هەقىقانىي سۆزلەر سۈلتانغا تەسىر قىلدى بولغاي ، ئۇنىڭ
چىرايى بىرئاز ئېچىلدى . هەتتا ئۇ نازىمنىڭ سۆزلىرىگە دىققەت قىلغاندەك
بېرىلىپ تىڭشاپ ئولتۇردى . تۇرۇپ - تۇرۇپلا نازىمنىڭ سۆزلىرىنى
« شۇنداق » ، « توغرىسى شۇ » دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر بىلەن
تەستىقلاپ تۇردى .

نازىم ئۇنىڭ دېگەنلىرىگىمۇ قۇلاق سالاتتى . نازىم نەچچە كۈندىن
بۇيان پالۋانىنىڭ ناهەق زىندانغا تاشلانغانلىقىغا بولغان ئاچچىق

هەسرەتلىرى تۇپەيلىدىن كۆپرەك سۆزلەپ كەتكەنلىكىنى بىلەتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇ ئۆز ھېسسىياتىنى زادىلا باسالماي قالاتتى. ئەنە شۇنداق ئۆتكۈر ۋە ئاقىل سۆزلىرى بىلەن كۆڭۈل - كۆكسىنى بوشۇتۇۋەتمەسە، ئۆز - ئۆزىدىن تىت - تىت بولۇپ كېتەتتى. شۇڭا، نازىم سۆزلىرىنى يېپقا تىزغان مارجاندەك شۇنداق رەتلىك داۋاملاشتۇراتتى.

— دوست ئاغرىتىپ، دۇشمەن كۈلدۈرۈپ سۆزلەيدۇ. مەن ئۆز-لىرىگە بىر دوست بولغانلىق سۈپىتىم بىلەن دەيدىغىنىم: بۇ يولدا تۆكۈلگەن قان، يۇز بەرگەن ئورۇنسىز ئىشلارغا مەنمۇ چىدىيالمايۋاتقان. قىسقىسى، ئەھۋال شۇنداقكەن، بىھۇدە قان تۆكۈشنىڭ ئۆزى جىنايەت، ئاتىلىق پەرزەنت كۆكلەيدۇ، ئەلۋەتتە. بۇ سۈلتانلىقنىڭ نۇرغۇن قۇربانلارنى بېرىپ ئېرىشكەنىدۇق، سىلى سۈلتانلىقنىڭ ئاتىسى، ئاتىلىق بۇرچ ئۆزلىرىدىن بىزگە تولۇق نېسىپ بولمىسا، يەنىلا بىز پەرزەنتلەر قانداق كۈنلەردە قالىمىز. بۇنى ئۆزلىرىنىڭ ئويلىشىپ كۆرۈشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن. بولۇپمۇ ئوردا ئىچىدە ھازىر پەيدا بولغان مەنسەپپەرەسلىك، خۇشامەتكويلۇق ئەۋج ئېلىۋېرىدىكەن، ئەل - يۇرتتا بىرلىك يوقايدۇ، يۇرتنى خارابە - ۋەيرانلىق قاپلايدۇ، شۇڭا بۇنداق شۇمبۇيىنىڭ يىلتىزىغا پالتا ئۇرۇش زۆرۈر. بولۇپمۇ ھازىرقى ئەخمەتخان خوجا بەگ، مەخمۇتخان خوجا، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم قاتارلىقلارغا مۇشۇ ئىش تۇپەيلىدىن ئاگاھلاندۇرۇش، چارە كۆرۈش بەكمۇ زۆرۈر دەيمەن سۇلتانىم.

يۇقىرىقى سۆزلەرنىڭ تەسىرىدىنمۇ ياكى ئۆز - ئۆزىدىنمۇ، مەزمات سۇلتان نازىمنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرىگە كەلگەندە كۈلۈپ كەتتى، لېكىن ھېچقانداق زۇۋان سۈرمىدى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ كۈلكىدىن ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ، باشتىكىدەكلىگە ئوخشاشلا:

— تۇغرىسى شۇ، ھەببەللى! — دېگەن ئىككى سۆزنى قوشۇپ

قويدى . نازىم سۇلتانغا :

ــ يەنە ئويلىنىپ باقارلا ، ــ دېدى ـ دە ، ئۇنىڭ جاۋابىنى كۈتمەستىن قايتىپ چىقتى .

نازىم سۇلتاننىڭ ھۇجرىسىدىن قايتىپ چىقىپ تۇراتتى ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئەينى چاغدا پالۋان باشلاپ كىرىپ تونۇشتۇرۇپ قويغان سەھرالىق نوكەر ئۇچراپ قالدى . ئۇلار سالاملاشتى ، ئاندىن نوكەر سۇلتاننىڭ ھۇجرىسىغا ئالدىراش كىرىپ كەتتى . نازىم بولسا ھۇجرىدىن چىقىپ بولغاندى . قايتىدىن نوكەرنىڭ كەينىدىن سۇلتاننىڭ ھۇجرىسىغا كىرىش نازىمغا ئەپسىز تۇيۇلدى . شۇڭا ، نازىم ئوردىدىن چىققاندىن كېيىنكى دەرۋازا ئىچىدىكى دەھلىزدە نوكەرنى كۈتۈپ ئولتۇردى . ئاردىدىن بىر ھازا ئۆتكەندىن كېيىن ، نوكەر ناھايىتىمۇ قاتتىق ئاچچىقلانغان ھالدا ھۇجرىدىن چىقىپ كەلدى . ئۇنىڭ دوغلاق ، قارامتۇل كەلگەن چىرايى تېخىمۇ قاردىپ ، كۆكۈرۈپ كېتىشكە تايىن تاپاي دەپ قالغاندى . نازىم ئۇنى توختىتىۋالدى .

ــ مەن ، ــ دېدى نوكەر ، ــ سۇلتانلىقنى قۇرغان كۈنىڭ ئەتسىگىلا ، قوزغىلاڭچىلاردىن ئايرىلىپ ، توققۇزتاراغا كەتكەنىدىم . تېخى ئاخشام پالۋاننىڭ زىندانغا تاشلانغانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئولتۇرالماي قالدىم شۇئان كېچىلەپ يول مېڭىپ ، ھازىر بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشىم . سۇلتانغا دەيدىغىنىمنى دېدىم ، ئالسا ، بۇ جاننى خۇدا ئالىدۇ . ھەرگىز بەندە ئالالمايدۇ . چۈنكى ، خۇدادىن بىتەقدىر قىل تەۋرىمەيدۇ . شۇڭا ، ئۇنىڭغا دەيدىغانلىرىمنىڭ ھەممىسىنى دېدىم . ھەتتا ئۇنى « ھوي تۇز كور قىلغۇر » دەپمۇ تىللىۋەتتىم . سادىرغا سۇلتان ۋە مەن ئۇچىمىز بىللە بولغان چاغلىرىمىزدا ھەمىشە ئېيتقۇزىدىغان :

سادىر دەپ ئېتىم قالدى ،

داگزىدا خېتىم قالدى .
خېتىمنى ئوقۇپ باقساڭ ،
بەش بالام يېتىم قالدى .

مېنى يىراققا پالايدۇ ،
ھېۋىزىخان توغاچ ياققىن .
بەش بالام يېتىم قالدى ،
تېنەتمەي ئوبدان باققىن .

دېگەن سادىرنىڭ ناخشىسىنى ئېيتىپ بەردىم . مۇشۇ يېقىندا يۇرت ئەھلى ئىچىدە پەيدا بولغان مۇنۇ قوشاقلارنىمۇ ئېيتىپ بەردىم :

ئىللىلىقنى قايتىدىن ،
مانجۇ خانغا ساتماقچى .
قارا توڭگۇز بەگ سۇلتان ،
مۇرادىغا يەتمەكچى .

دەريا بويىغا كەلسەك ،
قىلۋىدىن بوران كەلدى .
باج ـ سېلىقنىڭ دەستىدىن ،
جانلارغا زاۋال كەلدى .

پۇتۇمدا يوغان چورۇق ،
يولدا ماڭدىم چاك ئېيتىپ .
باج ـ سېلىقنىڭ دەستىدىن ،
قوزام ئۆلدى ئاچ يېتىپ .

خامانغا سالغان جانلار ،

ئەمدى بولدى تىپتىنچ .
ئېگەرنى باشقا قويدۇم ،
توقۇم بولدى يېپىنچى .

ئۆزىمىزنىڭ بېگى دەپ ،
سۇلتان بەگ دەپ تۇرغۇزساق .
باج ـ سېلىقى ئېغىر كەن ،
ئۇمۇ ئىكەن پوق قورساق .

ـــ ئاڭلىدىڭمۇ قارا ! بۇنى يۇرت ـ يۇرتتا ئېيتىشۋاتىدۇ . مانا ئەمسە دەپ ، قوشاقلارنىڭ هەممىسنى سۇلتاننىڭ ئۆزىگە ئېيتىپ بەردىم . ئۇ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى ، لېكىن زۇۋان سۇرمىدى . شۇنىڭغا قارىغاندا ، ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدىكىلەرنىڭ قوللىرىدىكى قەغەز ۋەرەقلىرىدە يېزىلغان سۇلتاننىڭ يارلىقلىرى پۈتۈنلەي راستتەك قىلدۇ . هېلىقى ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەر ئىككىيلەننى يېقىندىن بۇيان بىزنىڭ يۇرتتىكىلەرمۇ « هەقسىز ئۆلىمالار » ، « ئۇلۇغلار » دېيىشۋاتىدۇ . ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ، بۇگۈن بۇ يەردىكىلەرمۇ ئۇلارنى « سۇلتان بولۇشقا مۇناسىپ ئادەملەر » دېيىشۋېتىپتۇ ، قارا ! . . .

نودەرنىڭ بۇ سۆزلىرى نازىمنىڭ ئويلىرىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى . بولۇپمۇ پالۋاننىڭ زىندانغا تاشلانغانلىقىنى ئاڭلاپ ، سۇلتانلىق تەۋەسىدىكى پالۋان قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ كۈچى بىلەن ئېرجان بولغانلارمۇ يېقىندىن بۇيان قۇتراپ قېلىشقانىدى . ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ، هەرياڭزا ياسىنىپ ، بەزىدە يوشۇرۇنچە مانجۇ خان ئادەملىرىمۇ يۇرت ئىچىدە كۆپەيگىلى تۇرغانىدى . بۇ ئەهۋاللار نازىمنىڭ ئوي ـ پىكىر تارازىسىدىن : « ئەخ

مەتخان خوجا بەگ بىلەن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ « بىز تېزدىن ئاتلىنىپ ، بايانداي قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلساق ، بولمىسا ئۇلار بىزنى تۇپ يىلتىمىزدىن يوقاتماقچى » دېيىشكەنلىرى راست بولۇپ چىقىپ قالمىسۇن يەنە ، شۇڭا ئۇلارغا قوشۇلساق ، مۇسۇلمانلار بىرلىكتە مانجۇ خان چېرىكلىرىنى توسساق ، بۇنىڭ بىز ئۈچۈن نېمە يامىنى » دېگەنلەرنى ئۆتكۈزدى . كاللىسىدا يىلتىز تارتىشقا باشلىغان بۇ ئوي - پىكرىنى نومەرگىمۇ ئېيتتى . ئۇمۇ شۇئان بۇ پىكىرگە قوشۇلدى . شۇنىڭ بىلەن ئىككىيلەن بىرلىكتە پىدائىيلار تەرەپكە كېتىپ باراتتى ، ئورادا ئىچىدە تۇيۇقسىز چۇقان - سۇرەن ئاۋازى چىقتى . بۇ ئاۋازلار تالا - تۈزگە ئوقتەك ئاڭلاندى .

※ ※ ※

مەزمەزات سۇلتان نازىم بىلەن نودەرنى ئۇزۇتۇۋېتىپ ، ئۆز ھۇجرىسىدا بىر ئاز سەگىپ ئولتۇراتتى ، بولۇپمۇ ئۇنىڭغا نازىمنىڭ ئاخىرقى ئېيتقان « بىرلىك » توغرىسىدىكى سۆزى بىلەن پالۋاننىڭ سۇلتانلىقنى مەزمەزاتتىن تارتىۋالماسلىق ھەققىدىكى نازىمنىڭ يەتكۈزمىلىرى ئۇنىڭ كۆڭلىنى بىرئاز خاتىرجەملەندۈرگەنىدى . سۇلتان كۆڭۈل سۆزلىرىنى ئۇلارغا ئېيتمىغانىدى . ئەمما ، ئۇ ئىچىدە چوڭقۇر ئويلانىدى : « توغرا » دەيتتى ئۇ ، ئىچىدە ئويلىنىپ تۇرۇپ ، « مۇشۇنىڭ بىلەن ئۈچىنچى قېتىم ئەخمەتخان خوجا بەگ دېگەن ناكەسنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشتۈم . بىرىنچى مەرتەم ، بەگ قىلىشتا باشقىلارنىڭ : سۇلتان ، ئالدىرىمايلى ، يۇرتنى ئۆزىمىز ئالدۇق ، ئۆزىمىز سورايلى ، دېگەن مەسلىھەتلىرىنى بىر ياماققا ئالماي ، ئۇنى بەگ قىلىپ مەنسەپ بەردىم . ئىككىنچى مەرتەم ، ئوردا مەسلىھەتچىلىرى : پالۋان ئەزەلدىن ئۆزلىرىگە ھېرىسمەن ، ئۇ ھېچقانداق

ۋاقىتتا ئۆزلىرى توغرىسىدا سۆز - چۆچەك قىلغان ئەمەس ، ئۇ ھامان سىلىنى ياقلايدۇ ، ھمايە قىلىدۇ ، ئېرجان بىلەن ئوي - ئوچاقلىق بولغان مەسىلىسىگە كەلسەك ، ئۇ شەرۋانەمنى يارىتىپ ئاپتۇ ، كۆڭۈل خاھىشى ، بۇنىڭ كىتاب ھۆكمىدىمۇ ھېچقانداق يامىنى يوق . شۇڭا ، سادىر پالۋان توغرىسىدا قارا چاپلانغان ئىغۋالارنىڭ ھېچقايسىسىغا ئىشەنمەسلىكلىرىنى تەۋسىيە قىلىمىز ، دېيىشكەن چاغلىرىدىمۇ ، ئۇلارنىڭ ئېيتقانلىرىنى بىر يارىماقتا ئالماي ، ئاشۇ ئەخمەتخان دېگەننىڭ پالۋان توغرۇلۇق پىتىدىن سىركىسىگىچە تېرىپ - تۆشەپ يېنىمغا ئېلىپ كىرگەن قۇتراتقۇلۇق ئىغۋالىرىغا ئىشەنگەن مەن . ئۇچىنچى مەرتەم ، ئوردا مەسلىھەتچىلىرى يەنە « ئۆز ئەركىمزنى ئۆز قولىمىزدا تۇتايلى ، مانجۇ خاندىن قاچان راپاۋەت كۆرگەن بىز ، ئۇلارغا قارشى بۇ ئادالەت جېڭىنى توختاتمساق ، پىدائىيلارنى تارقىتىۋەتمەك ، دېگىنىدە ، بولىدۇ ، دېگەن بولسامۇ ، يەنە ئاشۇ قارايۇز تۇلكىنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ ، يەنىلا يامانلىقنى داۋاملاشتۇرغان مەن . »

ئۇ شۇنداق ئەپسۇس - پۇشايمانلار بىلەن ئۆزىنى ئۆزى كاچاتلىغۇدەك ھالەتكە بېرىپ يېتىۋاتاتتى . شۇ ئەسنادا ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدىغان ، ئوي - خىياللىرىغا بەرھەم بولىدىغان مۇھىم ئۇچۇردىن بىرىنى خەۋەرچىلەر ئېلىپ كىردى .

— مەخمۇتخان خوجا بەگ جانابلىرى ئۇچۇن بايانداي قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلىپ ، سۇلتانلىقىمىزغا شان - شەرەپ ئاتا قىلىش ئۇچۇن زەمبىرەك ياساپتۇ .

بۇ خەۋەر سۇلتاننى ھەقىقەتەن خۇشاللاندۇرغانىدى . ئۇ ھەتتا ئۇنىڭ ياسىغان زەمبىرىكى بىلەن بىرىنچى ئوقنى مانجۇ ئەمەلدارلىرى قەلئەسى بايانداىغا ئېتىپ ، خەلقنى خۇشال قىلىشتىن تولاراق ، ئەخمەتخان

خوجا بەگكە ئەجەللىك زەربە بېرىشنى ئويلايتتى .

كەچ كىرىپ قالغاندى . ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدىكىلەر قايتىشىپ ، ۋارقىراش ـ جارقىراشلارمۇ ئاخىرلاشقاندى . خەۋەرچىلەرنىڭ تۇشمۇ ـ تۇشتىن كىرىشمۇ ئازايغاندى . سۇلتان بولسا شېرىن خىياللار بىلەن ئۆز ئۆيىگە قايتماقچى بولۇپ تۇراتتى ، توساتتىن ئىشىك ئالدىدا تاراق ـ تۇرۇق ، « ۋايجان ! ۋايەي ! » دېگەن دەھشەتلىك ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى . سۇلتان بۇ ئەنسىز چىلىكتىن يۈرىكى جىغ قىلىپ ئەندىكىپ ، ھۇجرىدا قورقۇمسىراپ ، مىدىر ـ سىدىر قىلماي ، تۇرغان يېرىدە تۇرۇپلا قالدى . ئۇ ھۇجرا ئالدىدىكى قاراۋۇللىرىنى چاقىرماقچى بولۇپ !

ـــ ھوي ! . . . قايسىڭ بار ! ـــ دەپ ۋارقىرىغاندى ، قىلىچلىرىنى قىپقىزىل قانغا بويىغان ، ئۇزۇن قارا چاپانلىقلاردىن بىر نەچچەيلەن سۇلتان تۇرغان ھۇجرىغا باستۇرۇپلا كىرىپ كەلدى . ئۇلار ئۆز قوللىرىدىكى قانغا بويالغان قىلىچ بىسلىرىنى كۆرسىتىپ :

ـــ مانا بۇ سېنى قوغداۋاتقان قاراۋۇللىرىڭنىڭ قېنى ، ئۇلار ئاللىبۇرۇن يەر چىشلەپ يېتىشتى . ئەمدى ئۆزۈڭنىڭ جېنى ئۈستىدە ئويلان ! ـــ دېيىشتى . ئاندىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىرەيلەن سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىپ ، قىلىچنى سۇلتانغا تەڭلەپ تۇرۇپ :

ـــ سەن ئۆزلۈكىدىن سۇلتانلىقنى ئەخمەتخان خوجا بەگكە بېرەمسەن ـ يوق ؟ ! بولمىسا ئىسسىق جېنىڭدىن كېچىسەن . تېز جاۋاب قىل ! ؟ ـــ دەپ ۋارقىرىدى . سۇلتان زۇۋان سۈرەلمەيلا قالغاندى . شۇ چاغدا سۇلتان مەھكىمىسىنىڭ ئالدىدا يەنە بىر توپ ئادەملەرنىڭ ئاياغ تاۋۇشلىرى ئاڭلاندى . ھۇجرا ئىچىدىكى سۇلتانغا تەھدىت سېلىپ ھەيۋە قىلىۋاتقانلار سىرتتىكى ئاياغ تاۋۇشلىرىغمۇ دىققەت قىلغاچ ، ئۇلارغا تاقا-

تاقابىل تۇرۇشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىشاتتى. يەنە بىر ياقتىن بولسا، سۇلتانغا ھېلىقى تەھدىت سۆزلىرىنى تەكرارلاپ، زورلاپ، جاۋاب بېرىشكە قىستىشاتتى. مۇشۇ جەددىي پەيتتە، سىرتتىكىلەر ھۇجرا ئىچىگە بىردىنلا باستۇرۇپ كىرىپ كېلىشتى. ئۇلارمۇ قىلىچ، نەيزىلىك بولۇپ، گاڭگۇك باقى باشلاپ كىرگەن پىدائىيلار ئىدى. پىدائىيلارنىڭ كىرىپ كېلىشى بىلەنلا، سۇلتانغا قىلىچلىرىنى تەڭلەپ تەھدىت سېلىپ تۇرۇشقان قارا چاپانلىقلار شۇئان قىلىچلىرىنى گاڭگۇك باقى باشلاپ كىرگەن پىدائىيلارغا تەڭلەشتى. شۇنىڭ بىلەنلا ھۇجرا ئىچىدە قاتتىق گىرەلەشمە جەڭ باشلىنىپ كەتتى. قىلىچ ،نەيزە ئاۋازلىرى شۇنداق قورقۇنچلۇق جاراڭلاپ سادا چىقىراتتىكى، ھەربىر ئۇرۇلغان قىلىچ، نەيزىلەردىن يالت ـ يۇلت قىلىپ ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچراپ چىقاتتى. ئاخىر سۇلتاننىڭ ھۇجرىسى قانغا بويالدى. سۇلتاننىڭ جېنىغا تەھدىت سېلىشقان ھېلىقى قارا چاپانلىقلارنىڭ ھەممىسى جېنىدىن ئايرىلىپ، يەردە سونايلىنىپ يېتىشاتتى. پەقەت ئوتتۇرىدا ھوش ـ كاللىسى ئىشلىمەي قالغان سۇلتانلا داڭقېتىپ ئۆرە تۇراتتى. سۇلتان بەك قورقۇپ ئىسىدىن ئايرىلاي دەپ قالغان بولسا كېرەك، تېخى قىلىچلىرىنى قېنىغا سېلىشقا ئۇلگۈرمىگەن گاڭگۇك باقى ۋە ئۇنىڭ پىدائىيلىرىغا پارقىراپ قاراپ تۇرغاندەك قىلغان بىلەن، تېخىچە ئۇلارنى تونۇيالمايۋاتاتتى. گاڭگۇك باقى سۇلتاننىڭ شۇمشەيگەن مۇنۇ تۇرقىغا قاراپ:

— سۇلتان! بىزنى تونۇيالمايۋاتامسەن ـ قانداق!؟ — دەپ سوربۇيدى، سۇلتان پەقەت شۇ چاغدىلا ئېسىنى يىغقاندەك بولۇپ:

— رەھمەت، قېرىنداشلىرىم! رەھمەت، گاڭگۇك باقى! — دەپ مىننەتدارلىقنى ئىزھار قىلدى. ئاندىن گاڭگۇك باقى ئۆزىنىڭ يېنىدا تۇرغان پىدائىيلاردىن بىرىگە ئىشارەت قىلىۋېتىۋىدى، ئۇ شۇ ھامان

سىرتقا چىقىپ كېتىپ، ئۇزۇن قارا چاپانلىقىنى بىرىنى ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ كىردى. بۇ چاغدا گاڭگۇك باقى ئۇنى سۇلتانغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— بۇنى تونۇملا؟ — دېۋىدى، سۇلتان دەرھال:

— ياق، — دەپ جاۋاب بەردى.

— سۇلتاننىڭ مېنى تونۇماسلىقى ھەق، ئۇ مېنى كۆرمىگەن، ئۇنىڭ يارلىقى بويىچە زىندانغا تاشلانغانلىقىم راست، ئۇ يارلىقىنى ماڭا «سۇلتاننىڭ يارلىقى» دەپ ئوقۇپ، مېنى زىندانغا تاشلىغانمۇ شۇ ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئۆزى. مەن بۇگۈن ھەممە ئەھۋالنىڭ راستىنى سۇلتان جانابلىرىغا ئېيتاي، مەن ئەسلى پالۋان قوشۇنلىرى غۇلجا، چىلە پەگىزە قەلئەلىرىنى ئازاد قىلغاندىن كېيىن، مانجۇ نەسلىدىن ئېرجان بولغانلارنىڭ بىرى، كېيىن ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ قۇتراتتىشى بىلەن ئۇنىڭغا ئايغاقچىلىق قىلدىم. مەن نەس باسقۇر، شورى قۇرىغۇر. سۇلتاننىڭ پالۋانىنى ئۆچ كۆرۈپ، ئۆز قولى بىلەن يوقاتتىشى ئۈچۈن، ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ماڭا بەرگەن مۇشۇ قىلىچ بىلەن سۇلتاننىڭ ئوغلى غىياسدىننىڭ كاللىسىنى كەستىم. كېيىن ئەخمەتخان خوجا بەگ مېنى زىندانغا تاشلىدى. زىندانىدىكى چېغىمدىمۇ بۇ ئەھۋالنى ھېچكىمگە ئېيتماسلىقىم توغرىسىدا كۈندە دېگۈدەك ماڭا تەھدىت سېلىپ، سۈرۈشتە قىلىپ تۇردى. ئاخىر، پالۋاننىڭمۇ شۇ زىندانغا تاشلانغانلىقىنى بىلۈېلىپ، گۈندىپاينىڭ يوق ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭ ياتقان ئورنىغا يوشۇرۇن كىردىم. پالۋانغا مۇنۇ ئەھۋاللارنى ئەينەن ئېيتتىم، پالۋان مېنى بىر ئامالاپ زىندانىدىن چىقىرىۋەتتى. پالۋاننىڭ بۇ ئاغىنىلىرى ھايال قىلمايلا بۇ يەرگە مېنى ئېلىپ كىرىشتى، — دەپ، گاڭگۇك باقى ئالدۇرۇپ كىرگەن ھېلىقى ئۇزۇن قارا چاپانلىق ئەھۋالنى ئەنە شۇنداق بايان قىلغاندا، سۇلتان ھەيـ

كەلدەك داڭقىتىپ تۇرۇپ قالغاندى . ئۇ بىر ھازادىن كېيىن ھوشىنى يىغىپ ، ئوغلى غىياسدىننىڭ كاللىسىنى كەسكەن قىلىچقا ئۆزىنى ئاتتى . سۇلتان قىلىچنى قولىغا ئېلىپ قارىغۇدەك بولسا بۇ قىلىچ سۇلتان ناھايىتى ياخشى بىلىدىغان ، ئۆزىگە ئىنتايىن تونۇش قىلىچ بولۇپ چىقتى . بۇ قىلىچ ئەخمەتخان خوجا بەگ بىر قېتىم سۇلتاننىڭ ئالاھىدە مەسلىھىتى بويىچە يوشۇرۇن ھالدا بايانداي قەلئەسىگە سوۋۇغات ئېلىپ بارغاندا ، ئۇلار تەرىپىدىن تەقدىم قىلىنغان قىلىچ بولۇپ ، بۇگۈنكى كۈنلۈكتە ، سۇلتاننىڭ مانجۇ خان نەسلىگە قىلغان سوۋۇغاتلىرى بەدىلىگە كەلگەن قىلىچنىڭ ئۆز ئوغلىنىڭ كاللىسىنى كېسىشكە ئىشلىتىلىپ قالغانلىقى ، سۇلتاننىڭ يۈرىكىدە ئېغىر پۇشايمان ۋە دەرت ـ ئەلەم ئوتىنى يالقۇنلىتىۋەتتى . « ھەي ئەخمەتخان خوجا ، ھەي ئەخمەتخان خوجا » دەيتتى ئۇ غەزەپ ئىلكىدە تولغىنىپ . ئۇ بىر ھازا ئۈن ـ تىنسىز تۇرۇپ قالدى ـ دە ، پەقەت گاڭگۇك باقىغا قاراپ :

ـــ يارلىق ! ئەتە سەھەردە بايانداي قەلئەسىگە ھۇجۇم باشلانسۇن !

ـــ دەۋەتتى .

※ ※ ※

سۇلتان مانا شۇنداق جەڭ يارلىقىنى چۈشۈرگەنىنىڭ ئەتىسى ، ئۇ ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ ھەممىسىنى يىغدى . شۇ چاغدا ، ئوردىنىڭ ئۆزىگە قاراشلىق تولۇق قوراللانغان مەخسۇس ئىككى مىڭدىن ئوشۇق قوشۇنى سەپكە تىزىلغانىدى . بۇنىڭدا پالۋان قوزغىلاڭچىلىرى قوشۇنىدىكى كونا ـ يېڭى پىدائىيلاردىن يوق ئىدى . ئۇلار شۇ كۈنىنىڭ ئۆزىدە مۇنداق غەيرىي ئەھۋالغا دۇچ كەلگەنىدى .

گاڭگۇك باقى مەزمۇرات ھۇجرىسىدىكى جەڭدىن قايتىپ ، ئۇنىڭ ئوغلى غىياسدىننى ئۆلتۈرگەن ھېلىقى ئۇزۇن چاپانلىقىنى ئالدىغا سېلىپ

ئېلىپ چىقىۋاتاتتى ، دەل بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ ئالدىغا كېلىشىگە ، تۇن قاراڭغۇسىدا تۇيۇقسىز دۇپۇرلىگەن ئاتلىقلارغا دۇچ كەلدى . بۇ ئاتلىقلار خېلى كۆپ ئىدى . شۇ ئەسنادا ئاتلىقلار گاڭگۇڭ باقىنىڭ پىدائىيلىرىغا ئەتەي چېقىلدى . گاڭگۇڭ باقى دەسلەپ ئاتلىقلارغا ئاگاھلاندۇرۇش بەردى . لېكىن ، ئاتلىقلار ئاگاھلاندۇرۇشقا پىسەنت قىلماي ، يوپۇرۇلۇپ كېلىپ پىدائىيلارغا قىلىچ ئۇردى . شۇ ھامان گاڭگۇڭ باقى بۇ زوتالىققا چىدىماي جەڭ باشلىۋەتتى . ئاتلىقلار ھەم كۆپ ، ھەم تولۇق قوراللانغان بولغاچقا ، گاڭگۇڭ باقىنىڭ پىدائىيلىرىنى ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە قىرىپ تاشلىدى . ھەتتا ھېلىقى ئۇزۇن قارا چاپانلىقنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتكەنىدى . يالغۇز قالغان گاڭگۇڭ باقى ئۆزى بىر ھازاغىچە ئاتلىقلار بىلەن ئېلىشتى ۋە شۇ جەريانىدا ئۇلاردىنمۇ خېلىسىنى يەرگە دوملىتىپ چۈشۈردى . ئاخىر قارشى تەرەپتىكىلەر گاڭگۇڭ باقىنىڭ ھالسىزلانغانلىقىدىن پايدىلىنىپ ئۇنى تۇتۇپ ، ماتاپ ـ باغلاپ تاغارغا سالدى ـ دە ، ئاتلىقلارنىڭ بىرى ئاتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ ، چېپىپ چىقىپ كەتتى ، قالغانلارمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى .

ـــ ئەخمەتخان خوجا بەگ دەپ بەرگەن يەرگە ! ـــ دېگەن بىر ئاۋازنىڭ باشقۇرۇشىدا ، ئاتلىقلار ئۇچقاندەك چېپىشىپ چىقىپ كېتىشتى .

بۇ ۋەقە شۇ كېچىنىڭ ئۆزىدىلا ئوردا ئىچى ۋە پىدائىيلار قوشۇنى ئارىسىغا تارقىلىپ ، ئەلى ، ئابدۇرۇسۇل ، نازىم ، نوداملەر پىدائىيلارنى باشلاپ ماڭدى .

مەخمۇتخان خوجا باشچىلىقىدىكى سۇلتان قوشۇنلىرى ئۆز ئالدىغا ئايرىلا شۇ كۈنى چۈش بىلەن چىلپەڭزىگە يېتىپ كەلدى . ئۇلار مەخمۇتخانىنىڭ ياسىغان ياغاچ زەمبىرەكلىرىنى قوشۇننىڭ ئالدىدا سۆرەتتىپ ئېلىپ كېلىشكەنىدى .

جەڭگە مەخمۇتخان باشچىلىق قىلدى. مەزمەزات بولسا، بۇ جەڭنىڭ غەلىبىسىنى بەكمۇ تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ، ئوردا ھۇجرىسىدا تىپىرلاپ تىنچ تۇرالمايۋاتاتتى، جەڭ غەلىبىسىگە تولىمۇ زور ئۈمىد باغلىغانىدى. چۈنكى، ئۇ بۇنىڭدىن بۇرۇن ئۆتكۈزگەن سەۋەنلىكلىرىنى، مەتتا پالۋانىنى زىندانغا تاشلىغانلىقى ۋە ئۇنىڭدىن باشقا مانجۇ خان ئەمەلدارلىرى بىلەن ئاپاق ـ چاپاق بولغان گۇناھلىرىنىڭ ھەممىسى ـــ بايانداي قەلئەسىنىڭ ئېلىنىشى بىلەن يۇيۇلىدۇ، دەپ ھېس قىلاتتى. مۇشۇنداق چوڭ بىر ئىش قىلىش ئارقىلىق، بۇ ئىشتا ئۆز ئەجرىنىڭمۇ بارلىقىنى كۆز ـ كۆز قىلىپ، پالۋاننى زىندانىدىن چىقىرىشنى مەقسەت قىلغانىدى. شۇڭا، سۇلتان بۇ جەڭنىڭ غەلىبە قىلىشى يولىدا سۇلتانلىق خەزىنىسىدىن قانچىلىك بايلىقنىڭ چىقىپ كېتىشى بىلەن ھېسابلاشمىدى، بۇ ھەقتە ئويلاپمۇ قويمىدى. بەلكى ئۆزى باشلامچى بولۇپ، خۇددى يېڭى تۇيى بولغان يىگىت ـ قىزنىڭ بېشىدىن چاچقۇ چاچقاندەك، شۇ كۈنكى جەڭگە ئاتلانغان ئىككى مىڭدىن ئارتۇق كىشىلىك قوشۇننىڭ ھەممىسىنىڭ بېشىدىن تىللا ـ يامبۇلارنى چاچتى، ھەتتا ئۇنىڭ سىرتىدا دۇئا ـ تەگبىر ئوقۇشقانلار، ھەم ئۇلارنىڭ ئائىلە تەۋەلىرى، يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئۈچۈن لېگەن ـ لېگەنلەپ ئالتۇن ـ تىللالارنى ھەدىيە قىلىدى. ئۇنى ئاز دەپ، مەخمۇتخان خوجا ياسىغان زەمبىرەككە ئايرىم ئىنئام بېرىلدى. مەخمۇتخان خوجىنى بولسا، شۇ كۈندىن ئېتىبارەن قەلئە ئىلىنغىچە مېنىڭ ئورنۇمدا « ۋاقتىلىق سۇلتان دەڭلا » دەپ، ئۇنىڭغا « مەخمۇتخان خوجا سۇلتان » دەپ ناممۇ بەردى.

مەخمۇتخانغا بۇ نام شۇ كۈنى ـــ 6 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى كەچلىكى بېرىلدى. 18 ـ كۈنى ئەتىگەندە ئۇ ئىككى مىڭ قوشۇن بىلەن زەمبىرەكنى ئالدىغا سېلىپ سۆرەتكىنىچە، چىلپەڭزىدىن بايانداىغا كېلىپ

جەڭ ئېلان قىلدى.

بىردەمنىڭ ئىچىدە، مەخمۇتخان خوجا باشچىلىقىدىكى قوشۇن مانجۇ ئەمەلدارلىرى قەلئەسى ــ بايانداي سېپىلى ئالدىغا يېتىپ كېلىشتى. ئۇلار سېپىلغا ئون نەچچە چاقىرىم قالغاندا زەمبىرەكنى تىكلەپ، تۇنجى ئوقنى بەتلىدى، ئاندىن قوشۇننى ھۇجۇمغا تەييارلىنىشقا بۇيرىدى.

بايانداي سېپىلى ئەتراپى ۋە بىر قانچە تېرەك بويى كېلىدىغان سېپىل ئۇستىدىكى قوۋۇقلاردا، مەخمۇتخاننىڭ قوشۇنى يېتىپ بېرىپ تەييارلىق كۆرگىچە ھېچقانداق ھەرىكەتتىن دېرەك يوق ئىدى. مەخمۇتخان خوجا بەگنىڭ قوشۇنىغا بېرىلگەن جەڭ بۇيرۇقى بىردىنلا بايانداي سېپىلى تاملىرىنىمۇ ھەرىكەتكە كەلتۈرۈۋەتتى. تەرەپ-تەرەپتىن زەمبىرەكلەر ئېتىلىشقا باشلىدى، سېپىل تاملىرىدىكى قوختىلاردىنمۇ ئوق يامغۇردەك يېغىشقا باشلىدى، ھايت ــ ھۇيت دېگۈچە، ماخمۇتخان خوجا بەگنىڭ قوشۇنىنىڭ يېرىمى يەردە دومىلىشىپ يەر چىشلەپ يېتىشتى. زەمبىرەككە سېلىنغان ئوق ئېتىلىشى بىلەنلا زەمبىرەكنىڭ ئۆزىمۇ بىللە ئاسمانغا ئۇچۇپ، كۈلى كۆككە سورۇلغانىدى.

سېپىل تاملىرى پۈتۈنلەي ئوق ئېتىش تۆشۈكلىرى بىلەن تولغان بولۇپ، ئۇ تۆشۈكلەردىن ئوق ئۈزۈلمەي ئېتىلىپ تۇراتتى. بۇ چاغقا يەتكەندە، مەخمۇتخان خوجا بەگنىڭ قوشۇنى ئۇلارغا قارشى ھۇجۇم قىلىش بۇيىقتا تۇرسۇن، ھەتتاكى قېچىپ ئۇلگۈرەلمەي قالدى. ئاخىرقى ھېسابتا ئاتلىق مەخمۇتخان بىلەن ئۇنى قوغدىغۇچى ئاتلىق بىر نەچچەيلەنلا ئاران دېگەندە چىلپەڭزە قەلئەسىگە جېنىنى ئېلىپ قېچىپ كېلىۋالدى.

بۇ خەۋەر بىردەمنىڭ ئىچىدە ئوردىدىكى مەزمەزات سۇلتانىنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. ئۇنىڭ بۇنىڭدىن بۇرۇن ئويلىغان ھەممە شېرىن ئارزۇ-

لـىرى تـامـامـەن بـىتچىت بولۇپ ، تاۋۇزى قولتۇقىدىن چۇشكەن ھالدا ، بـۇنـىڭدىن بىر كۈن بۇرۇن جەڭگە ئۇزىتىش ئالدىدا ، مەخمۇتخان خوجا بـەگـكـە ئاتـا قـىلـغـان « سـۇلـتـان » لـىقـىنىمۇ تارتىۋېلىش بۇيرۇقىنى چۇشۇردى .

بـۇ قـېتىمقى جەڭدە مەخمۇتخان خوجا بەگكە « بىر كۈن سۇلتان بولدى » دېگەن نام بىلەن ئۇنىڭ ياغاچتا ياسىغان زەمبىرىكىنىڭ ئۆز ئوقى بـىـلـەن بـىـلـلـەن كۆيۈپ كۈل بولغانلىقىنى قوشۇپ ، جەڭگە قاتناشقانلار شـاڭـخو قىلىشىپ ، ئۇنى « مەخمۇت پوچى » دەپ ئاتايدىغان بولۇشتى .

بـۇ نـامـغا ئۇلگۇرۈپ ، شۇ كۈنى يېتىپ كەلگەن ئەخمەتخان خوجا بـەگ پـىـدائـىـيلار قـوشـۇنـىـدىـكىلەرگە گاڭگۇڭ باقىنى تېپىپ بەرسۇن ، پـالـۋانـنى زىنداندىن چىقارسۇن دېگەن تەلەپنى قويغۇزۇپ ، مۇشۇ بانا بـەـلـەن ئۇلارنـى ، كـەـيـنـىـگـە ئەگـەشـتـۇرىۋېلىپ ، ئوردا دەرۋازىسى ئالدىغا تـۇرغـۇزۇپ قـويـغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ قارا كۆڭلى يەنىلا دەككە ـ دۈكـكـىـدە ئىـدى . ئۇ ئۆز خـىـيـالـىـدا : « سـادىـر پالۋان بۇ قېتىم مۇشۇ ھـىـيـلـەـمـدىـن خەۋەردار بولۇپ قالسا ، باشقىلار كەچۈرگەن بىلەن ئۇنىڭ مـېنى ساق قويۇشى يوق گەپ ، شۇڭا سادىرنى كۆزدىن يوقتىتىش زۆرۈر » دېگەنلەرنىمۇ ئويلايتتى .

ئون توققۇزىنچى باب

زەھەرگە چىلانغانمۇ ،
ئاق ئۆرۈك دەمى باشقا .
سوۋغاتنى تۇگۈپ كەلگەن ،
يوغان سەللىلىك قاشقا ① .

ئاق ئۆرۈك

ئۇزۇن قارا چاپانلىقلار گاڭگۇك باقنى يوشۇرۇن ئېلىپ قاچقان يەردىن پالۋاننىڭ ئاغىنىلىرى ئەلى ، ئابدۇرۇسۇل ، نازىم ، نودەرلەر ئۇنى ئىزدەپ تاپالمىدى . ئۇلار بىلەن بىللە ئىزدەشكە بارغان ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۇلارنى ئۇدۇللاپ ئوردا دەرۋازىسىغا : يا سۇلتاننى سوراق قىلىمىز ، ياكى زىندانغا بېسىپ كىرىپ پالۋاننى قۇتقۇزىمىز ، دېگەن بانا بىلەن باشلاپ كەلگەنىدى . لېكىن ، پالۋان ئاغىنىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى يولدا كېلىۋېتىپ ، گاڭگۇك باقى توغرىسىدىكى ئوردا ئىچىدە بولۇنغان ئەھۋالاتلارنىڭ يىپ ئۇچىنى ئاڭلىۋالغان بولغاچقا ، ئۇنىڭ دەي ـ دەيگە سالغىنىدەك ، سۇلتاننى سوراق قىلىشقا قوشۇلمىدى ، زىندانغا بېسىپ كىرىپ ، پالۋانىنى زىنداندىن قۇتقۇزۇشقا بولسا ، تېخىمۇ ئۇنىمىدى ، چۈنكى پالۋاننىڭ سۆزى ئۇلارنىڭ يۈرىكىدە چىڭ ساقلاقلىق ئىدى . پالۋان ئۆز ئاغزى بىلەن :

---

① مۇللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ ئوڭ قېشىدا ئاق بولغاچقا ، ئۇنى قاشقا دەپ ئاتىشاتتى .

ـــ بۇ ئىشلارنى ئۆزىمىزدىن كۆرمەيلى، ئارىمىزغا بۆلگۈنچىلىك سېلىپ، ئۇلارنى ئىشقا سېلىۋاتقان چوڭ دۇشمەن باشقا، شۇڭا ئۆزىمىزگە، ئۆز ئىچىمىزدىكىلەرگە ئالدىراپ ئازار قىلمايلى، ـــ دېگەنىدى. سادىر پالۋاننىڭ شۇ نەسىھتى بويىچە، ئۇنىڭ ئاغىنىلىرى ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشلىرىغا پىسەنت قىلمىدى. ئاغىنىلەر شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا زىندانغا بېرىپ پالۋاندىن ھال سوراپ قايتىشنى قارار قىلىشتى.

ئۇ كۈنىمۇ ئۆتتى، يەنە تاڭ ئاتتى. شۇ كۈنى سەھەرلىكى ئەخمەتخان خوجا بەگ پالۋاننىڭ ئاغىنىلىرى كېلىشتىن بۇرۇن زىندان دەرۋازىسى ئالدىدا خۇددى سايىدەك ھازىر بولۇپ تۇراتتى. ئۇنى بۇنداق سەھەرچى قىلىۋەتكەن مۇنداق بىر ئىشمۇ بار ئىدى:

ئەخمەتخان خوجا بەگ پالۋاننىڭ ئاغىنىلىرى بىلەن بىللە گاڭگۇڭ باقىنى ئىزدەپ قايتقان كەچلىكى، بايانداي تەرەپتىن يوشۇرۇن خەت تاپشۇرۇۋالدى. ئۇنىڭدا: «خوجا! ۋەدە يالغان بولمىسۇن، ھېلىقى سەن بىلەن پۇتۇشكەن ئىش بەكمۇ ئارقىغا سۈرۈلسە، چىقىم كۆپ، زىيان ئېغىراق بولىدۇ. شۇڭا تېزدىن سادىرغا ‹سوۋغات› ئېلىپ كىرىپ، زىندانداا بىر تەرەپ قىلىۋەتكەيسەن.. چۈنكى، سەن ئىشلەتكەن سۇلتاننى جىمقىتۇرۇش قوشۇنىڭ گاڭگۇڭ باقى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىپتۇ، ئۇنى ئاز دەپ، زىندانغا تاشلانغان ھېلىقى ئېرجان غىياسدىننى ئۆلتۈرگەنلىكىنى، ئۇنى سېنىڭ ئۆلتۈرگۈزگەنلىكىڭنى پالۋاننىڭ ئۆزىگە پاش قىلىۋەتكەنىكەن. ئۇنى سېنىڭ قوشۇن ئەۋەتىپ ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىپ، گاڭگۇڭ باقىنى يوشۇرۇن ئېلىپ قېچىپ، ئۇلارنى بۇ ئەھۋالدىن خەۋەرسىز قالدۇرغانلىقىڭ، يەنە ئۇلار بىلەن ئىش ئېلىپ بېرىشقا ئىمكانىيەت يارىتىۋالغانلىقىڭ ياخشى بولدى. شۇنداق پۇرسەتتە ئۇلارنىڭ پوستىغا كىرىۋېلىپ تۇرۇپ، شۇلارنىڭ قولى بىلەن ھېلىقى ۋەزىپەڭنى

ئادا قىل ! سۇلتانلىق ۋە ئۇنىڭدىنمۇ زور ئابروي ـ ئاتاق سېنى كۈتۈپ تۇرىدۇ .

كالپاكوۋسكى »

دەپ يېزىلغانىدى .

مانا بۇ خەت ئەخمەتخان خوجا بەگنى بۈگۈن شۇڭا تېخىمۇ سەھەرچى قىلىۋەتكەنىدى . ئۇ ئۈياق ـ بۇياققا تىنىم تاپماي قارايتتى . زىندان ئەتراپىدىمۇ ۋاقىت ئەتىگەن ئىكەنلىكىگە قارىماي ، ئۇنىڭدىن باشقا ئادەملەرمۇ ئادەتتىن تاشقىرى كۆپ ئىدى . ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى يېزىدىن كەلگەن قېرى ـ چۆرى ، مومايـ بوۋايلار ، بەزى ئوتتۇرا ياشلىق ئەر ـ ئاياللار ئىدى . ھەممىسىلا دېگۈدەك زىندان دەرۋازىۋىسىگە يالۋۇرۇشۇپ ، ئالدىن ئۆزلىرىنىڭ پالۋان بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقلىرىنى ئېيتىشاتتى . ئۇلارنىڭ كۆرۈشۈشلىرىگە دەرۋازىۋىنىڭ رۇخسەت قىلمىغانلىرىدا قوللىرىدىكى بوقچا ـ تۇگۈنچەكلىرىنى دەرۋازىۋىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، ئۇنى پالۋانغا يەتكۈزۈپ بېرىشنى ئىلتىجا قىلىشاتتى .

مانا مۇشۇ ئىشلارغىمۇ ئەخمەتخان خوجا بەگ ئارىلىشاتتى . ئۇ مۇشۇ يەردىكى كەلگىنىلەر ئىچىدە ئالاھىدە كىيىنگەن ، يوغان سەللە ئورىغان ، بەستلىك ، سالاپەتلىك ئىدى . شۇ كۈنكى زىندان دەرۋازىۋىنىڭ ئىچىدە ئۇنى تونۇيدىغانلىرى يوق بولسا كېرەك ، ئۇ دەرۋازىۋىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، ئۇلارنى يۆلەشتۈرۈپ ، چاپانلىرىنى قېقىشتۇرۇپ ، ئۇلارنى كىرگۈزۈۋېتىشكە سالامۇ قىلاتتى . ھەتتا كەلگۈچىلەرنىڭ بەزى نەرسە ـ كېرەكلىرىنى دەرۋازىۋىنىڭ ئالدىغىلى ئۇنىمىغاندا بولسا ، دەرۋازىۋىنىڭ ئاچچىقلاپ ۋارقىراپ ھەيۋىمۇ قىلاتتى . بۇنداق چاغلاردا دەرۋازىۋىنىڭ ئۇنىڭغا : « ئۆزلىرى ئابرويلۇق چوڭ ئادەم كۆرۈنسىلا ، بۇلارنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ ،

ئۆزلىرىنى كايىتمىسلا قانداق بولارىكىن ! » دېيىشەتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ دەرۋازىئۆەنلەردىن يۈز ئۆرۈپ ، ئەتراپتىكىلەرگە قاراپ ، دەرۋازىئۆەنلەرنى راسا تىللاپ قاپساپ بېرەتتى . ئاندىن پالۋاننى كۆككە كۆتۈرۈپ ماختايتتى . سۇلتاننى بولسا ، مۇشۇنداق ئىشلارنىڭ ئەڭ چوڭ سەۋەبكارى ، جىنايەتچىسى دەپ ، ئۇنىڭغا ئوچۇق تىل سالاتتى . مۇشۇنداق ھەرخىل ، ھەرياڭزا ھىيلە ـ مىكىر ، قۇۋۇلۇق سۆزلىرى بىلەن شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىمۇ ئەتراپتىكىلەرنىڭ چوڭ ئىشەنچ ـ ھۆرمىتىگە ئېرىشۋالغانىدى . ھەتتا شۇ يەردىكى كۆپچىلىك : « مانا مۇشۇنداق ئىلىملىك ـ بىلەرمەنلەر سۇلتان بولسا بولاتتى . . . » دېيىشىپ ، ئۇنى ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق ماختىشاتتى . بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىنىڭ مۇشۇنداق چوڭ ـ كىچىك سورۇنلاردا « سۇلتان بولۇشقا باب ئادەمكەن » دېگەن باھانى مۇشۇنىڭ بىلەن بىرەر يۈزگە يېقىن ئادەم ئېيتقانلىقىنى ئۆز ئىچىدە ھېسابلاپ چىقتى . ئالدىنقى سوئۇنلارنىڭ ئاخىرىدا ئۇ ئۆز ئىسمىنى ئوچۇق ـ ئاشكارا ئېيتىپ ئۆتكىنىدەك بۇ قېتىممۇ ئېتىنى كۆپچىلىككە ئەخمەتخان خوجا بەگ بولىمەن دەپ ئېيتىپ تۇراتتى . توساتتىن توپ ئىچىدە موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەر پەيدا بولۇپ قالدى . موللا شەۋكەتنى كۆرۈپ ئۇ تېخىمۇ خۇرسەن بولدى ، چۈنكى ئۇنىڭ كۈتۈۋاتقىنىمۇ شۇ ئىدى . موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەر ، ئۇنىڭغا ۋاقتىدا كېلەلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئۆزىزىخاھلىق ئېيتتى .

ــ يوقسۇ ، ئۇنداق ئەمەس ، ــ دەپ ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۇنىڭغا قاريدى ، ئۇنىڭ قولىدا ھېچقانداق سوۋغا ـ سالام كۆرۈنمەيتتى . ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۆز قولىدىكى ئاق قول ياغلىقىغا تۈگۈپ ئېلىپ كەلگەن ئەتىيازلىق ئىلى ئۆرۈكىنى موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمغا بەرمەكچى بولۇپ ئويلاندى : « بۇنى ئۇنىڭغا بەرگىنىم توغرا ، ئەلۋەتتە ، ئۇ بۇنى پالۋانغا بەرسە ئىش جايىدا بولىدۇ . چۈنكى ، پالۋاننىڭ مېنىڭ قولۇمدىن

بىرنەرسە ئېلىشى زادى مۇمكىن ئەمەس. ئۇ تۇنۇگۈنلا غىياسىددىننى ئۆلتۈرگەن ھېلىقى ئۇزۇن چاپانلىق ئېرجاننى زىنداندىن ئۆزى چىقىرىپ، سۇلتاننىڭ يېنىغا ئەۋەتكەن تۇرسا، بۇ ئارقىلىق مېنى سۇلتان ئالدىدا ئو-سال قىلماقچى بولۇۋاتقان ئادەم مېنىڭ سوۋغامنى ئالمايدۇ، ئەلۋەتتە.»

ئەخمەتخان خوجا بەگ شۇنداق ئويلار بىلەن ئاخىر قولىدىكى ئاق قولياغلىققا تۇگۈلگەن ئۆرۈكنى موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمغا سۇندى.

— بۇنى ئۆزلىرى نامىدىن پالۋانغا كىرگۈزۈپ بەرگەيلا، — دېدى. موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەر سۆۋغىنى ئالدى - دە، داۋازىۋەننىڭ يېنىغا بېرىپ:

— بۇ مېنىڭ سوۋغىتىم، يازنىڭ يېڭى مۇسى، پالۋانغا بېرىپ قويغايسەن، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم كىرگۈردى دېسەڭ بولىدۇ، — دېدى - دە، ئۇنى دەرۋازىۋەنگە بېرىپلا، ئالدىراش ماڭغان ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ كەينىدىن يېتىشۋېلىش ئۈچۈن قەدىمىنى تېخىمۇ چوڭ - چوڭ تاشلاپ، بىردەمدىلا ئىچىدە زىندان دەرۋازىسى ئالدىدىن يىراقلاپ، كۆزدىن غايىب بولدى.

※ ※ ※

گۇندىپايلار زىندان كۈنگۈرىلىرىدىن ۋارقىرىشاتتى. مەھبۇسلارغا يېقىن يارى - بۇرادەر، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئېلىپ كەلگەن سوۋغاتلارنى ھەربىر كۈنگۈرىغا كېلىپ بىرەن - سەرەن تارقىتىشاتتى. بۇگۈن ئۈلار ئەنە شۇنداق تارقىتىش ئىشىنى ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. مانا بۇگۈن گۇندىپايلار ئادەتتىكى كۈنلەردىن تاشقىرى، مەھبۇسلارنىڭ سوۋغا - سالاملىرىنى كۆپ ئېلىپ كىرگەندى. ئېلىپ كېلىنگەن سوۋغا - سالاملارنىڭ كۆپى سادىر پالۋاننىڭ بولۇپ چىقاتتى.

پالۋان ياتقان زنداندا ، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بىرنەچچە مەھبۇس بار ئىدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى پالۋانغا ھېرىسمەن بولۇشۇپ قالغانىدى . پالۋان ئۆزىگە كىرگۈزۈلگەن سوۋغاتلاردىن بۇگۈنمۇ يېنىدىكىلەرگە تارقاتىپ بەردى . ئۆزى بولسا ، موللا شەۋكەت كىرگۈزگەن ھېلىقى قول ياغلىقتىكى ئۆرۈكنى يەشتى . خۇددى بولاق مانتىدەك سارغىيىپ پىشقان ئۆرۈكلەر پالۋاننىڭ كۆزىنىڭ يېغىنى يېدى . ئۇ بۇ يېڭىلىقتا بەكمۇ تەشنالىق بىلەن قاراپ ئۇنىڭغا زىنداندىكىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئېغىز تېگىشكە تەكلىپ قىلدى . ئۆزى بولسا ئۇنىڭدىن بىرىنى ئېلىپ ، كۆزىگە سۈرتكۈدەك بولۇپ ، ئاندىن ئاغزىغا سالماقچى بولۇپ تۇراتتى . تۇيۇقسىز ، ئۆرۈك تۇتقان قولىغا يېنىدىنلا ، قۇرۇق قاقشالغا ئايلانغان قارىيىپ كۆسەيدەك بولۇپ كەتكەن بىر قول ئېسىلدى . پالۋان بۇنىڭغا بەكمۇ ھەيران بولدى . ئۇ قاتمال قول قالغان مەھبۇسلارنىمۇ ئۆرۈك يېيىشتىن بىردىنلا توختاتتى . ئالمان ـ تالمان شۇ ئاردا ھەممە ئۆرۈكنى ئۆز يېنىغا تارتىۋالدى . ئەتراپتىكى ھەممە مەھبۇسلارمۇ ئۇنىڭغا ھەيران قېلىشتى . قاتمال قول ئۆزىنىڭ نىمجان ، ئاغرىقچانلىقىغا ، قېرىلىقىغا قارىماي ، باشقىلاردىن تارتىۋالغان ياغلىقتىكى ئۆرۈكلەرنىڭ ھەممىسىنى بىر ـ بىر-لەپ يېدى . ئۇنىڭ ئۇچكىلىرىنى شۇنداق تېز ئايرىپ پۈركۈپ يەرگە چۈشۈرۈۋەردى . شۇنداق قىلىپ ئۇ ، بىردەمنىڭ ئىچىدە بىرنىمۇ قويماي ھەممە ئۆرۈكنى يەۋەتتى . ئاندىن پالۋانغا ۋە باشقا مەھبۇسلارغا قاراپ :

ــ بۇ گۈمانلىق ئۆرۈك ! مەن بايىتىن ئۆرۈكنى ئېلىپ كەلگەنلەرنى كۈنگۈرىدىن كۆرگەنىدىم . ئۇلار ياخشى ئادەملەر ئەمەس ، ــ دەپ تۇرۇپلا قىيسايدى . باشقىلار ئۇنىڭ نېمە بولۇۋاتقانلىقىنى بايقىيالمىدى . لېكىن ، پالۋان ئۇنىڭ سۆزىدىن بىرخىل گۇماننى سەزدى . شۇڭا ئۇنىڭ بېشىنى يۆلەپ كۆتۈردى . ئۇنىڭ كۆز قارچۇقى بارغانسېرى

كەينىگە تارتىلۇاتاتتى . بىردىنلا ئۇنىڭ كالپۇكى ، رەڭگى ـ روھى كۆ-
كىرىپ ، چىشلىرى كىرىشتى . پالۋان ئۇنىڭ بېشىنى سىلكىپ تۇرۇپ :
ـــ قېرىنداش ، ئۇلار كىملەر ئىدى ، ـــ دېدى ، لېكىن ھېلىقى
قاتمال قول بىراقلا تاياقتەك قېتىپ ، مەڭگۈ ئۆرە بولالماس بولۇپ يەرگە
دومىلىدى . پالۋان ياتقان بۇ كۇنگۇرىلىك زىندان قايغۇ ـ ھەسرەتكە
چۆمدى . پالۋان ئۆرۈك ئېلىپ كىرگەن گۈندىپايىنى شۇنداق قاتتىق غە-
زەپ بىلەن تىللايتتى . ھېلىقى ئۆرۈكنى تۈگۈپ كەلگەن ئاق قول ياغلىق
ئۇنىڭ ئاچچىق ھەسرىتى يىغىلغان ئالقىندا ئېشىلىپ ، خۇددى كەندىر
يىپىدەك بولۇپ قالغاندى .

ئەخمەتخان خوجا بەگ زىندانىدىن قايتىۋېتىپ ، موللا شەۋكەت
ئاخۇنۇم يېتىشىپ كېلىشى ھامان زىندان تەرەپكە ـ كەينىگە بۇرۇلۇپ
يالغۇز قايتتى . موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەر بولسا ، ئۇنىڭغا قاراپ
تۇرۇپلا قالغاندى .

ئەخمەتخان خوجا بەگ زىندانغا يېتىپ كېلىپلا دەرۋازىۋەندىن
گۈندىپاي باشلىقىنى چاقىرتتى . ئۇنىڭ دەرۋازىدىن قەدەم تاشلاپ
تۇرۇشىغلا ، گۈندىپاي باشلىقى ئايرىم بىر ھۇجرىدىن چىقتى ـ دە ،
ئەخمەتخان خوجا بەگنى قولتۇقلاپ ئۆز ھۇجرىسىغا ئېلىپ كىرىپ
كەتتى . دەرۋازىۋەنلەر بولسا ھەيران بولۇپ قاراپ قېلىشتى . بىر ھازادىن
كېيىن ، ئۇ ئۆزى يالغۇز قايتتى . ئۇ يول بويى گۈندىپايغا ئېيتقان
سۆزلىرىدىن ھۇزۇرلىنىپ ، ئويلىنىپ مېڭىۋاتاتتى :

ـــ پالۋاننىڭ ئاغىنىلىرىدىن ئابدۇرۇسۇل ، ئەلى ئەسرلەرنى ، نازىم
شائىر بىلەن نودەر گاڭگۇڭنى بىلىدىغانسەن ، ـــ دېدى ئۇ گۈندىپايلار
باشلىقىغا . گۈندىپاي باشلىقى بىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى . ئەخمەتخان خوجا
بەگ ئۇنىڭدىن بىلىدىغانلىق جاۋابىنى ئېلىۋېلىپ ، ئاندىن ، ـــ ئەگەر

ئۇلار پالۋانىنى يوقلاپ كەلسە ، ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتۇرمە ، ھەتتا پالۋاننىڭ ئەھۋالىدىن قىلچىمۇ راست خەۋەر بېرىپ قويما ، بولامدۇ ! پالۋان ياتقان زىندانىدا ، بۇگۈن يۈز بېرىدىغان ئەھۋالنى ئېيتما ، ئۇلار غىلا ئەمەس ، گۈندىپاي ـ چېرىكلىرىگىمۇ ئېيتما ، ئۇلار بىلمىسۇن . ئەگەر بىلىپ قېلىپ ، زىندانىدىكى ئەھۋال سىرتقا چىقىپ كېتىدىغان بولسا ، كاللاڭنى ئالىمەن ، ــ دېگەنىدى . بۇ سۆزلىرى ئۇنىڭ يول بويى كاللىسىدىن كەتمەي تەكرارلىنىۋاتاتتى . مانا ئۇ ئاز ئۆتمەي ، بەيتۇللا جامەسى ئالدىغا يېتىپ كەلدى .

شۇ كۈنكى بەيتۇللا جامەسى ئالدىغا جۈمە نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن كەلگەن جامائەت شۇنچە كۆپ ئىدى ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاتلىق كەلگەن ئولىما ـ مەرتىۋىلىكلەرمۇ بار ئىدى . ھەممىسى دېگۈدەك ئەخمەتجان خوجا بەگكە ھۈرمەت بىلدۈرۈشتى . شۇ ئەسنادا ئەلى ، ئابدۇرۇسۇل ، نودەر ، نازىملار پەيدا بولدى . ئەخمەتجان خوجا بەگ قەستەن ئۇلاردىن گەپ ئېلىش ئۈچۈن ، توپتىن ئايرىلىپ ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى .

ــ شۇنداق قىلىپ پالۋان ياخشى تۇرۇپتىمۇ ؟ ــ دەپ سورىدى . لېكىن ئۆزىنىڭ ھەم موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ بارغانلىقىنى يوشۇردى . بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر پەس جىم تۇرۇۋېلىشتى . ئاندىن :

ــ بۈگۈن پالۋان بىلەن كۆرۈشەلمىدۇق ، ــ دېيىشتى ، لېكىن نودەر ئۆز ئاچچىقىنى باسالماي :

ــ سۇلتان پالۋان ئاغىنىلىرىنىڭ ھەرقاندىقى بىلەن كۆرۈشمىسۇن ، ھەتتا ئۇلارنىڭ سوۋغىسىنىمۇ قوبۇل قىلماڭلار ، دەپتۇ ، ــ دېدى .

بۇ سۆز ئەخمەتجان خوجا بەگكە تازىمۇ پۇرسەت ياراتتى ، ئۇ سۇلتان توغرىسىدا تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ سۆزلىدى :

ـــ قارا ، بۇ تۇڭگۇزنى ، مانجۇ ئەمەلدارلىرىدىنمۇ ياماڭ بولۇپ كەتكەنىنى . مەھبۇسلارنى ھەرقانداق ياۋۇز خانمۇ قېرىنداشلىرىغا كۆرسىتىدىغۇ . بۇنىڭ زادى ھەددىدىن ئاشقىنى ئاشقان . ئۇنىڭ بۇرنىنىڭ بېزىنى ئالماي بولمىدى . ئۇنىڭ شۇنداق قىلغىنىغا ، مەن بولساممۇ ئەدى بىنى بىر بەرسەم دەيمەن . سىلەر ئۆز قېرىنداشلىرىمىز بىلەن ئۇرۇشمايمىز ، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ دىلىنى ئاغرىتمايمىز دېسەڭلار دەۋېرىڭلار ، مەن جەزمەن ئۇنىڭدىن ھوقۇقنى ئالىمەن ، كۆرە ، بايانداىغا ھۇجۇم باشلاش ئۈچۈن ، مەخمۇتخان پوچى تەرىپىدىن بىھۇدە قۇربان بەرگەن ئىككى مىڭدىن ئوشۇق قېرىنداشلىرىمنىڭ قان قىساسىنى ئېلىش يولىدا بايانداي قەلئەسىگە ھۇجۇم باشلايمەن . بۇنىڭغا ئەمىر ئابدۇرۇسۇل ، ئەمىر ئەلى ئۆزۈڭلارنى سەركەردىلىككە چاقىرىمەن ، شۇندىلا پالۋاننى زىندانىدىن ئازاد قىلىمەن . گاڭگۇك باقىنى نەدىن بولسىمۇ تېزدىن ناپقۇزىمەن ! ـــ دەپ كارکىرىدى .

زىندانغا پالۋاننى ئالاھىدە يوقلاپ كېلىپ ، كىرەلمەي قايتىشقانلىقى ھەممىدىن بەك ئېغىر كەلگەن پالۋاننىڭ ئاغىنىلىرىدىن بولغان ئابدۇرۇسۇل ، ئەلى ، نازىم ، نودەر بۇ تۆت نەپەر زات بۇگۈنكى كۈنلۈكتە ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ بەزىلىرىگە ھەقىقەتەن قوشۇلۇشتى ، « جەڭ قىلساق قىلايلى ! » دېگەن يەرگە كېلىشتى .

بىگىرمىنچى باب

ئەخمەتخاننى ئېرجانلار،
قىلماق بويتۇ سازايى.
ئۆلۈمدىنمۇ بەتتەرەك،
تۇيۇلۇپتۇ جازايى.

سازايى قىلىش

ئاردىدىن بىر كۈن ئۆتتى. پالۋاننىڭ ئاغىنىلىرىمۇ، يۇرت مۆتىۋەرلىرىمۇ، ئەتراپتىكى يېزا ـ قىشلاق، ھەتتا شەھەر پۇقرالىرىمۇ سۇلتاننى ئاغدۇرۇش تەرەددۇتىغا قوشۇلۇپ قېلىشتى. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئوردا ئىچىدە ئۆزلىرىگە بىرەر باش بولىدىغان ئادەم ئىزدىشىپ يۈرۈشەتتى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەردار ئەخمەتخان خوجا بەگ سۇلتان توغرىسىدا يەنىمۇ كۆپ پىتنە ـ ئىغۋا تارقىتىشنى ئويلىدى. بۇ ئىش شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ قولىدىن تولۇق كەلمەيتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ ھازىرغىچە قىلغانلىرىنىڭ ھەممىسى شۇ توغرىسىدا بولۇپ، يەنە ئۆزى بۇ ھەقتە گەپ ئاچسا چېنىپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىدى. شۇڭا، بۇ ئىشنى تېزدىن بايانداي قەلئەسىگە يەتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ سۇلتانلىق ئوردىغا يوشۇرۇن كىرگۈزىدىغان ئادەملىرى ئارقىلىق ئىغۋا تارقىتىشنى پىلانلىدى. ھەتتا ئۇلار تارقىتىدىغان ئىغۋانىڭ مەزمۇنلىرىنمۇ ئويلاپ بولدى:

« سۇلتان سادىر پالۋاننىڭ ئوغلى ئىگەمقۇلنى بىزگە تاپشۇردى. گاڭگۇك باقى سەركەردىنمۇ بىزگە تاپشۇردى. زىنداندا ياتقان پالۋانغا

زەھەرگە چىلانغان ئۆرۈك كىرگۈزۈپ ، ئۇنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرمەكچى بولدى . »

مۇشۇنداق پىتنىلەرنى ئەل ئىچىگە تارقىتىپ رەزىل مۇددىئالىرىنى ئىشقا ئاشۇرماقچى بولدى . بۇنىڭ ئۈچۈن ، يەنىلا سۇلتانلىق ئوردىدا مەزمەت سۇلتانىنىڭ بىردىنبىر ئىشەنچىسىگە ئىگە بولۇپ تۇرۇۋاتقان كىشى مەخمۇتخان بىلەن ئاپاق ـ چاپاق بولۇپ تۇرۇشنىڭ زۆرۈر ئىكەنلىكىنى ئويلىدى . شۇ مۇددىئا بىلەن ، مەخمۇتخان خوجا بەگنى شۇنداق تېزلا ئۆزىنىڭ قىلتىقىغا چۈشۈردى . ئۇنىڭ ئامالى مۇنداق ئىدى :

مەخمۇتخان خوجا بىلەن ئەخمەتخان خوجا بەگ ئەسلى بىر يەرنىڭ پۇقرالىرى ئىدى . ھەرئىككىسى ئوخشاشلا چارروسىيەنىڭ ئادەملىرى ئىدى . ئۇلار بىر ـ بىرىنىڭ خوي ـ پەيلىنى ئوبدان بىلىشەتتى . بولۇپمۇ مەخمۇتخان خوجا سەل ساددا بولۇپ ، ئوڭايلا گول بولاتتى . ماختاپ قويسا ھەممىنى ئۇنتۇپ ، ھەرقانداق ئادەمگە ئوڭايلا ئىشىنىپ كېتەتتى . شۇڭا ، ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۇنى ماختاپ چارروسىيىگە مەكتۇپ يازدى . ئۇ يازغان مەكتۇپىدە : دەسلەپ مەخمۇتخاننى ئۇنىڭ سۇلتانلىققا مايىل بولۇپ ، ئۆزىنى تىللىغانلىقىنىڭ پۈتۈنلەي يالغان ئىكەنلىكىنى، كېيىن بايانداىغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ياسىغان زەمبىرىكىنىڭ يالغان ئىكەنلىكىنى ، قەستەن ئۆز ئادەملىرىنى باشلاپ بېرىپ ، بايانداي چېرىكلىرى تەرىپىدىن تېرە ـ پېرەن قىلغۇزۇپ بېرىشىنى مەقسەت قىلغانلىقىنى بايان قىلغاندى . بۇ مەكتۇپ بىر نەچچە نۇسخا كۆچۈرۈلگەن بولۇپ ، ئۇنى بىرى ئارقىلىق ئوغرىلىقچە مەخمۇتخانغا يەتكۈزۈپ بېرىشنىمۇ پىلانلاپ قويغاندى . شۇ مۇددىئا بويىچە ئىش قىلىپ ، بىرەيلەن ئۇنىڭغا بىر نۇسخا مەكتۇپنى يالغاندىن ئوغرىلىغان بولۇپ : « ئەخمەتخان بەگنىڭ ھۇجۇمىدىن قولغا چۈشۈردۇم » دەپ ، ئۇنى مەخمۇتخانغا ئاپىرىپ

بەرگەنىدى . مەخمۇتخان بۇ مەكتۇپنى ئوقۇپ ، ئەخمەتخان خوجا بەگكە راستتىنلا ئىشەندى . ئۇنى سۇلتانغا قايتىدىن ياخشى كۆرسىتىپ ، ئوردىغا تەكلىپ قىلغۇزدى .

مانا شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، ئەخمەتخان خوجا بەگ مەخمۇتخان خوجا بىلەن بىرلىكتە ، سۇلتانىنىڭ دەم ئىلىۋاتقان پەيتىدىن پايدىلىنىپ ، ئوردا ئەرباب ـ خادىملىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزدى . ئۇنىڭدا ئەخمەتخان خوجا بەگ سۆزلىدى ، ئۇ شۇ كۈنى ئوردا كېڭىشىگە كەلگەن ئەمىر ، ھاكىم ، خوجا ، بەگلەرگە قاراپ :

ـــ سۇلتانلىقىمىز تەۋرىنىپ قالدى ، ئەمدى شەھەرنى قوغداش ھەمدە سۇلتانلىققا باب ئىش قىلىش ئوردىمىز بويىچە مۇشۇ مەخمۇتخان خوجىغا مۇناسىپ ، ئۇنىڭدىن باشقىمىزنىڭ قولىدىن ئۇنىڭچىلىك ئىش كېلىشى ناتايىن ، شۇڭا . . . ـــ دېدى ئەخمەتخان خوجا بەگ . ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا ئولتۇرغانلارغا تەكشى كۆز تاشلىدى . بۇ چاغدا ، مەخمۇتخان خوجا بەگ راستىنى ئېيتقاندا ، ئۇنىڭ سۆزىدىن ئىنتايىن مىننەتدار بولۇپ ، بۇرۇنقى ئۇنىڭدىن ئاغرىنىش ۋە يامانلاشلىرىغا ئۆز ـ ئۆزىدىن پۇشۇيمان قىلىپ ، ئۇنىڭ ئالدىدا خىجالەت بولغاندەك قىزىرىپ ئولتۇردى .

ـــ ئۇ ھەتتا ، ـــ دېدى ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۇنىڭ توغرىسىدىكى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، ـــ سۇلتانلىق تەۋەسىدىكى ئالتۇن ـ كۈمۈش ، مىس كانلىرىغىچە ھەممىنى ئۆزى باشقۇرۇپ كەلدى ، يېقىندا سۇلتانلىق قۇرۇلۇشتىن ئاۋۋال قوزغىلاڭچىلار ئوق ـ دورا ياساش ئۈچۈن قازغان قازانچى غولىدىكى كاننى مەخمۇتخان ئىشقا سالدى . سۇلتانلىقىمىز بۇنىڭدىن بۇرۇن بىر تال مىلتىققا ئىككى ئات ، بىر ئوقياغا بىر قوي بىر بولاق پارتلاتقۇچ دورىغا ئىككى تۇياق ئۆچكە بېرىپ سىرتتىن ئالىدىغان

مەنقۇلاتلارنىڭ هەممىسىنى قازانچى كاندىن ئىشلەپچىقىرىدىغان بولدى .
ئولتۇرغانلار يۇقىرىقى سۆزلەرنىڭ ناموۋاپىق ئىپتىلغانلىقىنى ئۆزئارا مۇنداق غۇلغۇلا قىلىشتى :
ـــ ئۇنىڭ قىلمىغان ئىشلىرىنىمۇ بۇنچىلىك كۆپتۇرۇپ ، ئۇ قىلدى دەۋاتىدۇ ، بۇگۈن بۇ خوجامنىڭ نېمە مەقسىتى بارىكىن ؟ ! هەقنى هەق دېمەيۋاتقىنىنى قارىمامدىغان . ئەمگەك قىلغان جىگدە يەر ، ئوڭدا ياتقان گىرده يەر دېگەننىڭ ئۆزى مۇشۇ . ئۇ كانلارنى پىدائىيلار ئاچقان . پالۋان قوشۇنىدىكى مەرھۇم مامۇت قوتاز ، هەيدەر ، قەيسەرلەر ئېچىپ ، ئالتۇن ـ كۈمۈش ، مىس ، ئوق دورىلىرىنى تەق قىلىپ سۇلتاننىڭ خەزىنىسىگە بايلىق قوشقانلار شۇلار تۇرسا ! . . .
ـــ هەي ، بىلمەمسىلەر ، ئۇ خوجام هەرقانداق بىر ئىشنى قىلىشتىن ئاۋۋال ، لوقمان هېكىمدىنمۇ ئۆتەر ئۇستىلىق بىلەن تومۇر تۇتۇپ تېۋىپلىق قىلىدۇ . تومۇرىنى تۇتقۇزغان شۇ كىشىگە ماختاش ياقامدۇ ياكى باشقىمۇ ، ئۇنىڭ قايسىسى پايدا قىلسا ، شۇنى ئىشلىتەلەيدۇ ـ دە ، ئۆز مۇددىئاسىغا يېتىدۇ . بۇگۈنمۇ مەخمۇتخاننى بۇنچىلىك كۆككە كۆتۈرۈشتە بەلكى ئۇ خىجالەتچىلىكىدە بىرنېچى بولۇپ ئەخمەتخاننى سۇلتانلىققا كۆرسىتىپ قالسا ، باشقا جايلاردا بۇ هەقتە جان كۆيدۈرۈپ يۈرۈپ ئاران تولدۇرغان سۇلتان بولۇش شەرتلىرىگە ئوردا خەزىنچىسىنىڭ قولىنى قويدۇرۇۋالغان بولمامدۇ ! . . .
ـــ شۇنداق ، شۇنداق ! . . .
ئولتۇرغانلار ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان بۇ سۆزلەر ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ قولىقىغمۇ كىرىپ چىقمىدى . شۇڭا ئۇ ئۆز سۆزىنى تېخىمۇ كۆپتۈرۈپ تەرىپلەپ :
ـــ سۇلتانلىق ئىچىدىكى مۇشۇ ئولتۇرغان ئەمىر ، هاكىملارنى

يەڭگۈشلەش توغرىسىدا تۇرۇۋاتقان پالۋان قوشۇنىدىكىلەرگىمۇ ئۇنىڭدىن باشقىمىز تەڭ كېلەلەمدۇق ـ ياق ! مەخمۇتخاندەك ھەممىلا جەھەتتىن ـــ پەم ـ پاراسەت ، ئەقىل ـ ماھارەتلەردە تەڭ كېلەلمەيمىز . ئۇنىڭ شۇنداق خىسلەتلىرى بولغاچقىلا ، ھەتتا ئۇلارمۇ سۈلتاندىن بەتتەررەك مەخمۇتخاندىن تەپ تارتىشىدۇ ، شۇڭا . . .

بۇ سۆزلەر بۇ يەردە ئولتۇرغان مەخمۇتخان خوجىغا تېخىمۇ مايدەك ياقتى . ئۇ كالپۇكلىرىنى تامشىپ شوراپ :

ـــ سۈلتانلىقىمىزنىڭ ھەققانىيىتى ئۈچۈن ، ـــ دەپ گەپ باشلىدى ئۇمۇ ئەخمەتخان خوجىغا ھىجىيىپ قاراپ ، ـــ مەندىن تولاراق ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئەجرى ـ مېھنىتى كۆپرەك سىڭىۋاتىدۇ . ئېيتايلى : ئۇ تولىمۇ خەلقپەرۋەر ، ئوردىنىڭ نامۇۋاپىق ئىشلىرىغا چىداپ تۇرالمايدۇ ، گاڭگۇڭ باقىنى يوشۇرغان ئەبلەخلەرنىمۇ ئۇ ھاردىم ـ ئاچتىم دېمەي ئىزدەشتى . مانا ئەمدى پالۋاننىڭ ناھەق زىندانىدا ياتقانلىقىغا با، قاتۇرۇۋاتىدۇ . ھەر ئىشتا بۇنداق خەلق يۈرىكىدىن چىقىدىغانلار تۇرغاند مەن قانداقمۇ سۈلتان بولۇشقا مۇناسىپ بولاي ، شۇڭا ئەخمەتخان خوج بەگنىڭ . . .

ئىككىيلەننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئوغلاق تارتىشاق ئوينىغاندەك ئېيتى لىۋاتقان بۇ سۆزلەرگە باشقىلار بىر ئېغىزمۇ سۆز قوشمىدى . ئۇنىڭ مۇددىئاسىمۇ ـــ پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ ، سۈلتانلىقنى قولغا ئېلىش ، ئار قىدىنلا ئەل ـ يۇرتنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىش ئۈچۈن ، بايانداىغا ھۇجۇم باشلاش ۋاقتىغچە مانجۇ ئەمەلدارلىرى تەرەپكە ئەھۋالنى يەتكۈزۈپ ، جەڭ پىلانلىرىنى مۇقىملاشتۇرۇۋېلىش ئىدى . بۇ ساتقۇنلۇقنى ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئۆزىلا بىلەتتى .

مۇشۇ قېتىمقى ئوردا كېڭىشى ئۇنىڭ يۇقىرىقى ئاسىيلىق قارا

نـيـيتتنى ئىشقا ئاشۇرۇشنغا يول ئېچىپ بەردى . ئۇ يوللۇق ھالدا « خەلق غېمىنى يولىدا قارشى تەرەپنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلىگۈچى » سۈپىتىدە بايانداي قەلئەسىگە شۇ كۈنىلا يۈرۈپ كەتتى .

ئەخمەتجان خوجا بەگ يالغۇز يولغا چىقتى . ئۇنىڭ تەقى ـ تۇرقى ئادەتتىكىدىن ئۆزگەرگەنىدى : بېشىدىكى سەللە ـ پەللە ئېلىپ تاشلانغان ، ئۇزۇن شايى پېرىنجە ـ بەلباغلىرىمۇ يوق ئىدى . ئۇنىڭ ئورنىغا قارا يىرىق قالپاق ، مانجۇ لامالىرىنىڭ كەينى تەرىپى يىرىق ئۇزۇن چاپـ نىنى كىيگەنىدى ، مىنگەن ئېتىمۇ ئالا تورۇق ، قۇيرۇقى سولتەك بايتال ئىدى . مۇشۇنداق قىياپەتتە ئۇ چىلپەڭزىدىن ئۆتكەندىكى قومۇشلۇققا كۈن پېتىشقا يېقىن يېتىپ باردى . ئۇ يەر پاششىنىڭ يوغانلىقى ۋە ئاچكۆزلۈكى بىلەن داڭلىق ئىدى . شۇڭا ، ئۇ پاشلارنى كىشىلەر « موما ئېلىپ قاچىدۇ » دەپ قويۇشاتتى .

قىلىن قومۇشلۇق ، سازلىق ئىچىدە ئەنە شۇنداق پاشلارنىڭ غىڭشىلداشقان ئاۋازلىرىلا ھۆكۈم سۈرەتتى . ئادەتتە ، بۇ يالغۇز ئاياغ يولىدا ، باشقا نەرسىلەر بولسا كەمدىن ـ كەم ئۇچرايتتى . شۇڭا ، يولۇچىلار بۇ يولنى خەتەرلىك ھەم جاپالىق دەپ بەك ئاز ماڭاتتى . بۈگۈن بولسا ، ئەخمەتخان خوجا بەگ سۈلتانلىق ئوردىسىنىڭ ئادەملىرىنىڭ كۆرۈپ قالماسلىقى ئۈچۈنلا بۇ يول بىلەن مېڭىپ كېلىۋاتاتتى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ يۈرىكى پوك ـ پوك ئىدى . مانا « قورقانغا قوش كۆرۈنەر » دېگەندەك ، ئۇنىڭ يولدىكى قومۇشلۇقتا كەڭرى بىر سازلىق پەيدا بولدى . تۇيۇقسىز ئالدىدىن خورتۇلدىغان بىر يوغان ياۋا قارا چوشقا چېقىپ قالدى . ئۇنىڭ ئىككى تەرەپكە قايرىلغان ئىلمەك چىشى خۇددى ئەخمەتخان خوجا بەگـ نىڭ يۈرىكىگە سانجىلىدىغاندەك بىلىنىپ كەتتى . ئالدىدا كۆرۈنگەن بۇ قومۇشلارنى ئورۇپ يېقىتقانمۇ مۇشۇ چوشقىنىڭ ئاشۇ ئىككى ئىلمەك

چىشى ئىدى . ئەمدى ئەخمەتخان خوجا بەگنى قانداقسىگە ئورۇپ يىقىتىدىكىن ! ئۇ پۈت ـ قولىدا جان قالماي ئالاق ـ جالاق بولۇپ تازىمۇ قورقتى . شۇڭا ، مىنگەن بايتىلىنىڭ بېشىنى قايسى تەرەپكە بۇراشقىمۇ كاللىسى ئىشلىمەي قالدى . بايتال ئۆزى بىلگەن تەرەپكە بۇرالغانىدى . چوشقىنىڭ بۇرۇلۇشىمۇ بايتال بۇرۇلغان تەرەپكە توغرا كېلىپ قالدى . شۇندا بايتال بەك قورقۇپ كەتكەنلىكتىن ، چوشقىغا قاراپ قاتتىق كىشنەۋەتتى . چوشقا بولسا ، ھېچقانداق پەرۋا قىلمىغان ھالدا بايتالغا يېقىنلاشتى . بۇ چاغدا ئات ياكى ئادەمگە باشپاناھ بولۇپ ، قۇتقۇزغۇچىلىق بىرەرمۇ پاناھ كۆرۈنمەيتتى . پەقەت پاشلارنىڭلا غىڭشىلداشلىرى ، شامالنىڭ تەسىرى بىلەن قومۇشلارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئېگىز ـ پەس ئۇرۇلۇپ شىلدىرلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ئارىسىدىن يا بايتالغا ياكى ئۇنىڭ تۆپىسىدىكى ئادەمگە بىرەر پاناھلىق تېپىلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . شۇڭا ، پۈتۈنلەي چارىسىز قالغانلىقىنى ھېس قىلغان ئەخمەتخان خوجا بەگ شۇ پەيتىنىڭ ئۆزىدىلا قاراپ تۇرۇپ ئۆز ئەجىلىگە ئۆزى تەسلىم بېرىپ رازى ـ زىنا بولغانىدى . لېكىن ، جەڭگە يارالغان سوكال قۇيرۇق بايتال جېنىدا ئەخمەتخان خوجىدەك ، بىرىدىنلا ئۆلۈمگە تەن بەرمىدى بايتال بىر ئۇياققا ، بىر بۇياققا بۇرۇلۇپ ، ئۆزىنى چوشقىدىن قاچۇرۇپ ، جېنىنىڭ بېرىچە چاپچىيتتى . شۇ ئەسنادا ئەخمەتخان خوجابەگ قايتىدىن ئېسىنى يىغىۋېلىپ ،ئۆشىنىسىدىكى بەتەلكىلىك مىلتىقىنى چوشقىغا قارىتىپ باستى . شۇ چاغدا ئۇ مىنگەن بايتالمۇ پۇتلىشىپ يىقىلدى . ئەخمەتخان خوجا بەگ بولسا بايتالنىڭ بېشىدىن ھالقىپ بېرىپ پاتقاققا دۈم چۈشتى . ئۇ يەنە بايتالدىن بۇرۇن چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . بايتال يىقىلغان يېرىدىكى سازلىققا بارغانسېرى پېتىپ ، پۇتىنى چىقىرىۋالالمايۋاتاتتى . شۇڭا ، ئەخمەتخان خوجا بەگ قاچماقچى بولۇپ ئەتراپىغا قارىدى . ئۇنىڭ

ئۇدۇلىدا ئاتقان ئوقى يۇرىكىگە تەككەن، ھېلىقى چوشقا ياتاتتى. ئۇ جېنى ئامان قالغىنىغا خۇشال بولۇپ بايتالنىڭ غانجۇغىسىدىكى تۇگۈنچەكلەرنى كۆتۈرۈپ پىيادە مېڭىشقا مەجبۇر قىلدى. شۇنداق ماڭغىنىچە مىلتىقىنى تەسلىكتە سازلىقتىن ئاران چىقتۇالدى. ئەمدى قۇملۇققا قەدەم تاشلاپ تۇراتتى، دەھشەتلىك بىر ئاۋاز ئاڭلاندى.

※ ※ ※

ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ قۇملۇقتا ئەنە شۇنداق دەھشەتلىك پالاكەتكە ئۇچرىغان كۈنىدىن ئۈچ ئاي ئىلگىرى، ئېرجانلارنىڭ بىرىنچى قېتىملىق ئۆزگىرىشى يۈز بەرگەنىدى. بۇ ئۆزگىرىش — ئېرجانلار ئۆز ۋۇجۇدىن قايتا ئۆزگىرىپ، ھاياتلىققا قايتا ئېرىشتۇرگەن پالۋان قوزىلاڭچىلىرىغا تىغ كۆتەرگەنىدى. شۇ چاغدا سۇلتانلىقتىكى ئەخمەتخان خوجا بەگ ئېرجانلارغا باشچى ئىدى. ئۇ ئېرجانلارنى يوشۇرۇن ئۇيۇشتۇرۇپ: «سىلەرنى ئۆز نەسلىڭلاردىن مەجبۇرىي ئۆزگەرتىۋەتتى، قېرىنداشلىرىڭلارنى قىردى - چاپتى، سىلەرنى خورلاپ خوتۇن - قىزلىرىڭلارنى خوتۇنلۇققا ئالدى» دەپ پىتنە - پاسات تارقىتىپ، ئۇلارنى سادىر پالۋانغا قارشى ئۇيۇشتۇردى. ئېرجانلار شۇ چاغلاردا ئىككى - ئۈچ يۈزچە كىشى ئىدى. بىر قانچە قېتىم يوشۇرۇن ھالدا سۇلتان قوشۇنىغا ئەگىشىپ، پالۋان قوشۇنىدىكى پىدائىيلارنى قىردى. بىر قىسمىنى «سەن پىدائىيلاردا بىزنىڭ ئاتا - بوۋىمىزنىڭ قان قىساسلىرى بار» دەپ كېيىنكى يوشۇرۇن تۇتۇپ ئاپىرىپ تىرىك كۆمدى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان سادىر پالۋان ئۆزى يالغۇز بىر كېچىدىلا ئۇلارنىڭ بار يېرىنى تېپىپ، بىر قىسمىغا ئۆلۈم ھۆكۈم قىلىپ، قىلىچ ئۇرۇپ چېپىپ تاشلاپ، قالغانلىرىنى يۇرتتىن يوقۇلىشقا بۇيرۇق قىلغانىدى. بۇنىڭدىن قورققان

يۇزدىن ئارتۇق ئىرجان شۇ كۈنىلا بايانداي قەلئەسىگە پاناھ ئىزدەپ قېچىپ بېرىشقانىدى. ئۇ يەردىمۇ مانجۇ خان جەمەتلىرى ئۇلارنىڭ ئىر-جان بولۇپ كەتكەنلەر ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىپ، « سەنلەرگە ئوخشاش نەسلىدىن تانغانلارغا ئورۇن يوق » دەپ ھەيدىۋەتكەنىدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ ئىرجانلار يا ئۆز نەسلىگە قوشۇلالماي، ياكى ئىرجان بولۇپ ياشىغان يېرىگە سىڭەلمەي، مۇشۇ ئىنسان كەمدىن ـ كەم باردىغان قو-مۇشلۇق ئاغزىدىكى قۇملۇقنى ماكان قىلىشىپ ھايات كەچۈرۈشۋاتاتتى. ئۇلار بۇ ماكاندا ھەممىدىن بىزار، ھەممىدىن ۋاز كەچكەن ھالدا ئېغىر تۇرمۇش كەچۈرۈشەتتى. قىسقىسى، ئۇلار ھاياتلىقتىن پۈتۈنلەيلا قول ئۈزۈشكەنىدى. شۇڭا، نە ئاچلىق، نە ماكانسىزلىق، نە ياۋايىلىق، ۋەھشىي ـ قورقۇنچلۇق، ياۋۇزلۇقلار ئۇلارغا خۇددى شۇ يەرنىڭ پاشىسى چاقىقاندەكمۇ تۇيۇلماي ئۆتەتتى. ئىنسانلاردا بولۇشقا تېگىشلىك ۋاپا ـ دە-يانەت، مېھىر ـ مۇھەببەتتىن ئېغىز ئېچىشقۇ ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى، يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم دېگەن تۇيغۇ، ئۇلارنىڭ شۇ چاغدىكى بىردىنبىر ئورتاق خۇسۇسىيىتى بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇلار كۈنلە-رىنى ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ، نەرسە ـ كېرەكلىرىنى بۇلاپ ـ تالاش بىلەن ئۆتكۈزەتتى. ياز ئايلىرى بولغاچقا، بەزى چاغلاردا مېۋە ـ چىۋە تېپىپ يەپ كۈن كەچۈرەتتى. بولۇپمۇ ئۆزلىرى ياشاۋاتقان مۇشۇ ماكاندا، قانداق چاغدا، قانداق شەپە بولىدىغانلىقىنى بىلىپ بولغا-نىدى.

ئەخمەتخان خوجا بەگ قومۇشلۇق يولغا ئات سالغان دەسلەپكى قەدەمدىلا، ئىرجانلار ئۇنىڭ تىۋىشىنى ئاڭلاشقانىدى. « غەم ـ ئەندىشىدە كېلىۋاتقان بىر ئاتلىق يولۇچى » دەپ، بايتالنىڭ ئالدىرىمايلا قەدەم تاشلاپ كېلىۋاتقانلىقلىرىغىچە بىر ـ بىرىگە خەۋەر بېرىۋېتىشىپ يوشۇرۇ-

نۇپ قاراپ تۇرۇشقانىدى . كىيىن ئۇنىڭ ئالدىغا چىققان چوشقىنى ئاتقانلىقى ، بايتال پاتقاقتا پېتىپ قالغاندا ، غانجۇغدىكى تۇگۈنچەكنى كۆتۈرۈپ ئاران ـ ئاران پىيادە مېڭىپ كېلىۋاتقانلىقىنىمۇ بىلىپ تۇرۇشقانىدى . مانا ئەخمەتخان خوجا بەگ قۇملۇققا قەدەم قويۇشى بىلەنلا ، ئۇلار تەڭلا يوپۇرۇلۇپ كېلىپ قاتتىق ، دەھشەتلىك ئاۋازدا ۋارقىراشتى .

ــ هاي ، كىم سەن ؟ !

خۇددى ئاچ قالغان چىلبۆرىلەر هۇۋلىغاندەك ئاڭلىنىدىغان بۇ ئاچچىق ئاۋاز ، هېرىپ ـ چارچاپ هالى قالمىغان ، قورقۇنچ ئىچىدە جان ـ پېنى چىقىپ پۇتلىرى تىترەپ هالدىن كېتىپ ، ئارانلا چامداپ كېلىۋاتقان ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ تېخىمۇ جېنىنى تۇمشۇققا كەلتۈرگەنىدى . ئۇ نېمە قىلىشنى بىلمەي ، تۇگۈنچەكنى مەيدىسىگە چىڭ باسقىنچە مىدىر ـ سىدىر قىلماي تۇرغان پېتىدە تۇراتتى .

مانا بىر دەمنىڭ ئىچىدە يۇز ـ كۆزلىرىنى ئادەم كۆرگۈسىز مەينەتچىلىك باسقان ، قارا كىيىملىرى پاتقاقتا تېخىمۇ بۇلغىنىپ كەتكەن ، تەلەتىدىن بەئەينى ياۋايى ئادەمله‌ردەك كۆرۈنىدىغان بىر ياۋۇز قوشۇن ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئالدىدا قاتار پەيدا بولۇشتى . ئۇ بۇ تۇرغانلارنىڭ بىرەرىنمۇ پەرق ئېتەلمىدى ، لېكىن ئەخمەتخان خوجا بەگنى ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرغان بۇ ياۋۇز قوشۇندىكىلەرنىڭ هەممىسىلا تازا ئېنىق تونۇدى . چۈنكى ، ئەخمەتخان خوجىنىڭ بۇ چاغدىكى روهىي قىياپەتلىرىمۇ ئۇلاردىن پەرقسىز هالەتتە ئىدى . ئۇ شۇ تاپتا قاتتىق ئازابلانغان ، هەسرەت ئىچىدە ئۆز كۆڭلىدىن : « مەن مەخمۇتخانىنى ئەپلىدىم دېسەم ، ئۇ مېنى ئەپلەپتۇ . توغرا يولغا سالمەن دەپ ، تازىمۇ ياۋۇز ئوغرىلارنىڭ يولىغا ساپتۇ » دەپ ئۇنىڭغا باشقىدىنلا چوڭقۇر ئۆچمەنلىكى

كەلدى. شۇ چاغدا، ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرغان ياۋۇزلار قوشۇنى تەڭلا قاتتىق ئاۋازدا:

ــ ئەخمەتخان خوجا بەگقۇ سەن! سېنى بىزگە ئاللا يەتكۈزدى! ئاللا!... مانا بۇنىڭ ئۆزى قارا، ئەل قىساسى مىنەلھەق! دېگىنە قارا! ــ دەپ ۋارقىراپ، ئۇنىڭ جېنىنى ئالغىلى قىل قالدى. مانا شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە ئۇ ئۆزىنىڭ ياۋۇزلار ئالدىدا ئەمەس، ئۆزى ئازدۇرۇپ ئىشقا سالغان ھېلىقى ئېر جانلىرى ئالدىدا تۇرغانلىقىنى بىلدى. ئاندىن، ئۇلارغا توۋا ـ ئىستىغپار ئوقۇپ ئېگىلدى. بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىشنى تەلەپ قىلدى. لېكىن، ئۇلار كەينى ـ كەينىدىن غەزەپ بىلەن ۋارقىرىشاتتى.

ــ سەن ئەخمەت، بىزنى باشقۇرۇپ ئارام تاپقۇزمىدىڭ، ئەكسىچە بىزنى ئازغاشتۇردۇڭ، ئىسسىق قوينىنى ئاچقان يۇرتتىن، قېرىنداشلاردىن، ئەسلى زاتىمىزدىن تېخىمۇ ئايرىۋەتتىڭ، ئاخىر ئۇنىڭغىمۇ، بۇنىڭغىمۇ يارامسىز قىلىۋەتتىڭ! ئاخىرقى ھېسابتا بۇگۈنكىدەك ياۋايىلىقا، ياۋۇزلۇققا گىرىپتار قىلدىڭ!

ــ ھەم، بىزنى ئۆزۈڭگە ئوخشاش ئۆز مىللىتىمىزگىمۇ قارا قىلغان، باشپاناھ بولغانلارغىمۇ قارا قىلىپ قويغان ئەبلەخنى جەبرائىل بۇگۈن ئالدىمىزغا ھازىر قىپتۇ. شۇنى بىلىپ قويغىنكى، بىز ھاياتلىقتىن ئاللىبۇرۇن قول ئۈزۈپ، بۇ قوموشلۇقتا ئىنسانغا كۆرۈنمەي ئۆلۈشنىلا ياد ئېتىپ ياشاۋاتىمىز، مانا قارا، ئەنە بىرىمىزنىڭ بۇرنى، بىرىمىزنىڭ قولىقى، بىرىمىزنىڭ پۇتى، بىرىمىزنىڭ قولى دېگۈدەك كېسىكلىك تۇرۇپتۇ. مۇشۇلارنىڭ ھەممىسى يەنىلا سېنىڭ بىزنى ئازدۇرغانلىقىڭنىڭ كاساپىتى!...

ــ سەن بىزنى تونۇۋاتقاندەك قىلۋاتامسەن! بىلىپ قوي! بىز دەسلەپتە ھېلىقى گۇناھنى قوشۇنىدىكى خان چېرىكلىرى ئىدۇق.

چىلىپەكزە ـ غۇلجا قەلئەسىدە پالۋان قوشۇنى بىزنى يېڭىپ ، يۇرتنى ئالـ
غاندىن كېيىن ، بىزنى ئۆلتۈرمىدى ، بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كېچىپ ،
قايتا هاياتلىق يولى بەرگەن . شۇ چاغدا بىز ئىمان ئېيتىپ پالۋان قوشۇنىغا
ئۆتكەن ئېرجانلار ئىدۇق . سەن بىزنى سۇلتاننىڭ بۇيرۇقى دەپ ، دەسـ
لەپتە پالۋاننى ، ئوغلى ئىگەمقۇلنى ، ئاخىرىدا هەممە مۇسۇلمانلارنى قىرىشقا
ئۇيۇشتۇردۇڭ ، ــ دەپ ، ئۇلار بىر تەرەپتىن دەرد ـ ئەلەملىك غەزەپ
بىلەن سۆزلەپ ، يەنە بىر تەرەپتىن قوللىرىدىكى ئايپالتىلىرىنى ئۇنىڭغا
تەڭلەپ ئېگىز كۆتۈرۈشتى . شۇ چاغدا ئاردىدىن بىرەيلەن پالتا
كۆتەرگەنلەرگە هاي بېرىپ ، ئۇلارنى تورتۇالدى ـ دە ، ئاندىن ئۇ :
ــ جىنايىتىڭگە ئىقرارمۇسەن ؟ ! ــ دەپ ، ئەخمەتخان خوجا
بەگدىن سورىدى ، ئۇ :
ــ ئەلھۆكمىلىلا ئىقرارمەن ! ــ دېدى .
ــ ئۇنداقتا ، ــ دېدى هېلىقى ئالدىنغا چىقىپ سۆزلىگەن چېچى
تۇگۇكلۇك قارا گەۋدە ، ــ بىزنى ئاقلايسەن ! ئۇيېقى جياڭجۇن ئوردـ
سىغا ، بۇيېقى سۇلتانلىق ئوردىسىغچە بېرىپ بىزنى ئاقلايسەن ! بۇ يولدا
ئۆز جىنايىتىڭنى بوينۇڭغا ئالسەن ! . . . دېۋىدى ، ئۇ دەرهال :
ــ جەزمەن ئورۇنداىمەن ، ــ دېدى . لېكىن ، بۇنىڭغا هېلىقى
ئايپالتىلىق بىر نەچچەيلەن تولۇق ئىشەنچ قىلىشالمىدى ـ دە ، ئۇنى
ئۆلتۈرۈۋېتىشكە تەرەددۇتلاندى . لېكىن هېلىقى قارامتۇل يوغان گەۋدە
يەنە سۆزگە كىرىشىپ :
ــ ئەلقىساسى مىنەلھەق ! بۇ سۆز توغرا ! لېكىن شۇنىمۇ بىلىش
كېرەككى ، قىساس شەكلى خىلمۇ خىل بولىدۇ ، بىز بۇنىڭغا قىلىچ ئۇـ
رۇپ ، ياكى پالتا بىلەن چېپىپ ، ياكى بولمىسا ئاچ قويۇپ ، قېيىن ـ
قىستاقتا ئېلىپ قىساس ئالمايمىز . پەقەت بىزنىڭ بۇنىڭدىن ئالىدىغان قـ

ساسىمىز مۇنداق بولسا دەيمەن : ئەگەر بىز ئۆزىمىزنىڭ مۇشۇنداق هايات كەچۈرۈشىمىزنىڭ ئېغىرلىقىنى هېس قىلالىساق ، هاياتلىق جازاسى بۇ- نىڭدىن ئېغىر بولمايدۇ . بۇنىڭ ئالدىدا هەتتا ئۆلۈش ـ ئۆلتۈرۈشلەرنى كىچىك ، ئادەتتىكى بىر ئەهۋال دەپ قاراشقا توغرا كېلىدۇ . هەممدىن ئېغىر جازا شۇكى ، ئەل ـ يۇرت ئالدىدا شەرمەندە بولۇپ ياشاش ، شۇڭا دەيمەن ، بۇ ئەبلەخ بۇگۈن بىزنىڭ ئالدىمىزدا شەرمەندە بولدى ، ئەتە ئۇ مۇشۇ قىلمىشى بىلەن ئەل ـ يۇرتنىڭ ئالدىدا شەرمەندە بولىدۇ ، كېيىن بولسا ئۆزى باش قويۇپ سوقۇنۇپ كىرىۋېلىپ ، هېيلىگەرلىك ـ تۈلكىلىك بىلەن بەگلىككە ئېرىشۋالغان سۇلتانلىق ئالدىدا ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ قان تۆكۈپ مىڭبىر جاپالار بىلەن سۇلتانلىقنى قۇرغان پالۋان قوشۇنى — پىدائىيلىرى ئالدىدا شەرمەندە بولىدۇ . ئۇنىڭ تىرىك تۇرۇشىنىڭ هەممىسى مۇشۇنداق ئۆلتۈرۈلۈش ـ چېپىشتىنمۇ چوڭ جازا ئەمەسمۇ ! قا- ساسقا كەلسەك ، ئەخمەتخان خوجا بەگمۇ ئۆز قولى بىلەن بىزنى قىرىپ ـ چېپىپ ئۆلتۈرمىگەن ، لېكىن بىزنى ئەل ـ يۇرتتىن ئايرىپ ، ئۇلارنىڭ يې- نىغا بارالماس ، يۈزلىرىگە قارىيالماس ، هالەتكە گىرىپتار قىلىپ ، ئىت ـ ئېشەكتىنمۇ بەتتەر كۈنگە قويۇپ ، مۇشۇ چۆلدە تىرىك مۇردىدەك دوزىخى كۈنگە دۇچار قىلدى . بىزمۇ ئەمدى ئۇنى بىز كۆرگەن كۈنگە تاشلاپ قىساس ئالساق ، بۇنىڭ ئۆزىمۇ قىساس بولمامدىكەن ؟

هېلىقى يوغان قارامتۇل گەۋدىنىڭ بۇ سۆزلىرى پالتا كۆتەرگەنلەرنى بىردىنلا پەسكويغا چۈشۈرۈپ قويدى . شۇ ئەسنادا بىر نەچچە ئېشەككە توزغاق قاچىلاپ ، بايانداي قەلئەسىگە ماڭغانلار ئۆتۈپ قالغانىدى . پالتا كۆتۈرگەن قارا چاپانلىقلار ئەخمەتخان خوجا بەگنى ئۇلارغا قوشتى هەمدە ئۇنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنىڭ بىرىنمۇ قويماي ئېيتىپ بېرىپ ، ئۆزلىرى هېلىقى قۇملۇقتا قېلىشتى .

بـايـانداي قەلئەسدىكى ئۆي ـ ئىمارەتلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ سىلىق سـۈۋاقـلـىرى ئەيـنـى يىللاردا تولاراق ھاك ـ توزغاق ئىلەشتۇرۇلگەن لاي بـىـلـەن سـۈۋىلاتـتـى . مانا شۇ ھاك بىلەن توزغاق سېپىلى ئىچىدە بولمـغـاچـقـا ، پـۈتـۈنـلـەي سـىـرتـتـىـن تـوشـۇپ كـېـلـىنەتتى . پەقەت بۇنى تـوشـىـغـۇچـىلارلا مانجۇ قەلئەسىگە كىرىپ ـ چىقالايتتى . شۇڭا ، توزغاق چىلارنىڭ كۆپىنچىسى قەلئە سىرتىدىكى « قاچاق » لار ئىدى . ئەخمەتخان خـوجا بەگنى ئەنە شۇنداق « قاچاق » لار بىلله ئېلىپ ماڭغانىدى . ئۇ ئۆز مـەنـزىـلـىـگـە يـەتـكـىچە بولغان ئانچە ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمىگەن ئارىلىقتا ، قـانـداقـتـۇر سـىـلىق ـ سىپايە سۆزلەر بىلەن بۇ كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قـىـلىپ قارىتىۋالدى . ئۇ ئۆزىنىڭ ھېلىقى شەرمەندىچىلىكىنىڭ قىلچە ئىز ـ ناسـىـنـى بـىلدۇرمىدى . ھەتتا ئۇلاردىن سۆز ئېلىپ ، ئۆزى سۇلتانلىقتىن ئايـرىـلغاندىن كېيىنكى ئۆزگىرىشلەرنى ئاڭلىدى . بولۇپمۇ ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئۆزى بـىـلـەن بـىـلـلـە مېڭىۋاتقان ناتونۇش « قاچاق » لارنىڭ ئاغزىدىن چـىـقـقـان : « ئەخـمەتخان خوجا بەگ دېگەن بىرى يېقىندا سۇلتان بولار ـ مـىـش » دېـگـەن سـۆزى ئۇنـىـڭ قـۇلـىـقـىغا شۇنداق شىرىن ۋە يېقىملىق ئاڭلانـدى . ئۇلار بايانداي قەلئەسىگىمۇ يېتىپ كېلىشتى . ئەمدىلىكتە بولسا ئەخمەتخان خوجا بەگ بۇ يەرگە كېلىشتىن كۆزە كېتىۋېلىش تەقەززالىقىدا يۇرىكى پوكۇلدايتتى .

※ ※ ※

ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتتى . ئاغرىپ ياتقان مەزمەزاتىنىڭ ھۇجرىسىغا تۇيۇقسىز ئەخمەتخان خوجا بەگ كىرىپ كەلدى . ئۇ بۇرۇنقـىـدىنمۇ ئارتۇقراق مەزمەزاتقا ئېگىلىپ ئېھتىرام بىلدۈردى . ئۇنىڭ ئاغرىق ياتقانلىقىنى كۆرۈپ ، كۆز يېشىمۇ قىلدى . بۇ ئەھۋالدىن مەزمەزاتنىڭ

ئەخمەتخان خوجا بەگكە بولغان ئاۋۋالقى كۆڭۈل ئاغرىنىشلىرى بىر ئاز يۇمشىغاندەك بولۇپ قالدى. ئۇ شۇ هامان ئۇنىڭغا ئېغىز ئېچىپ گەپ قىلدى. ئۇنىڭغا مەخمۇتخان خوجا بەگنىڭ ئۆزىگە ئەخمەتخان خوجا بەگنى ماختاپ بەرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. ئۆزىنىڭ ئەمدىكى سۈلتانلىقىنى جەزمەن ئەخمەتخان خوجا بەگكە بېرىدىغانلىقىنى، ئالدىراپ پالۋانلىرىنى زىندانىدىن چىقارماسلىق لازىملىقىنى بىر - بىرلەپ ئېيتقانىدى. ئەخمەتخان خوجا بەگ سۈلتاننىڭ بۇ سۆزىگە قوشۇلمىغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، مەزمەزات سۈلتاننى سىنىماقچى بولدى. بۇ چاغدا مەزمەزات ئۇنىڭغا:

— لېكىن، — دېدى ئۇ ئويلىنىپ تۇرۇپ كېتىپ، — مەن بەربىر ئۇنىڭغىمۇ ياماق كۆرۈنۈپ قالدىم.

— كىمگە دەيلا جانابلىرى، — دېدى ئەخمەتخان خوجا بەگ، سۈلتانلىقنى سۆزىنى بۆلۈپ.

— خان جەمەتلىرىگە، ئۇلار مېنى تۇنۇگۈندىن بېرى: پالۋاننى ئوغلى ئىگەمقۇلنى، هەتتا گاڭگۇڭ باقىنى بىزگە تۇتۇپ بەرگەن مەزمەزاتنىڭ ئۆزى دەپ، مېنى ياماق كۆرسىتىپ ئىغۋا تارقىتىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئۆز يۇرتداش - قېرىنداشلىرىمۇ مېنىڭدىن يۈز ئۆرۈپتۇ. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، يۇرت - جامائەت ئاغزىدا ئۆزلىرى سۈلتان بوپتىلا. ئەمدى مېنىڭ ئۆز رازىلىقىمنى بېرىدىغانلا ئىش قاپتۇ. مەن رازى، بايىقى ئىشلارنى شۇنداق قىلالا !...

— يوقسۇ جانابلىرى، يوقسۇ !...

ئىككىيلەن ئوتتۇرىسىدا بولۇنۇۋاتقان مۇشۇنداق سۆزلەر ئۈستىگە مەخمۇتخان خوجا كىرىپ قالغانىدى، ئەخمەتخان خوجا بەگ دەسلەپ بىرئاز جىم بولۇۋالدى - دە، ئاندىن مەزمەزاتقا:

ــ ئۆزلىرى سۇلتانلىقنى ، ــ دەپ توختاپ قالدى .
مەزمەزات دەرھال مەخمۇتخان خوجىغا :
ــ بۇ قېتىم سېنىڭ ئاغىنەڭ ئەخمەتخان خوجا بەگ توغرىسىدا ماڭا دەپ بەرگەن تەرىپلىرىگە ئاساسەن ، ئۇنى سۇلتان بولسۇن دەيمەن ، سېنىڭچە قانداق ؟ ! ــ دېدى . لېكىن بۇ سۆز ئادەتتىكىچە ئېيتىلمۇاتقان بىلەن ، ئۇنىڭ تەسىرى مەخمۇتخان خوجا بەگكە بەك قاتتىق تۇيۇلدى . چۈنكى ، مەزمەزاتنىڭ باشتىلا ئۇنىڭغا « خەزىنىچىمۇ سۇلتان بولالايدۇ » دېگەن سۆزى ئېسىدە چىڭ ساقلاقلىق ئىدى . سۇلتانلىقتىن چوڭ تەمەسمۇ بار ئىدى . ھەمدە مەزمەزاتقىمۇ چوڭقۇر ئىشەنچ باغلىغانىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئەخمەتخان خوجا بەگنى ئۆز ئاغزى بىلەن مەزمەزات سۇلتانغا ماختاپ بېرىپ ، ئەمدىلىكتە ئۆزىنىڭ سۇلتانلىق مەنسەپتىن ئايرىلىپ قېلىۋاتقانلىقىنغا ئاچچىق پۇشايمان قىلدى . « نېمە ئامال » دەپ خۇرسىندى ئۇ ئاخىر .
شۇ ئەسنادا سىرتتىن خەۋەرچىلەر ۋارقىرىشىپ « ياۋ كەپتۇ ! ياۋ ! » دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزۈپ كىرىشتى . بۇ ياۋنىڭ كىملەر ئىكەنلىكىنى باشقىلار سوراپ بىلگىچە ، ئەخمەتخان خوجا بەگ ئاللىقاچان بىلىپ بولغانىدى . ئۇ بولسىمۇ بايانداي چېرىكلىرى ئىدى . بۇ جەھەتتىكى يوشۇرۇن مەسلىھەت ئالدىنقى قېتىمدا ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن بايانداي قەلئەسىنىڭ ھاكىمى گۇەنتۇڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىشىلگەنىدى . شۇ چاغدا گۇەنتۇڭ ئەخمەتخان خوجا بەگكە : « شۇ بەلگىلەنگەن كۈنى بىز ھۇجۇم باشلايمىز . شۇنداقتىمۇ ئاۋۋال ساڭا قارايمىز ، سەندىن شەپە بولمىغاندىمۇ بىز ھۇجۇمنى باشلاۋېرىمىز » دېگەن ئىدى . بۈگۈن دەل شۇ مەسلىھەت ئىشقا ئاشۇرۇلماقتا ئىدى. شۇڭا ، ئەخمەتخان خوجا بەگمۇ ھازىر ئۆز ئىچىدە مەمنۇن ئىدى . لېكىن ، مەزمەزات

بـىلەن مەخمۇتخان خوجا هودۇقۇشۇپ ، تىپىرلاپ قېلىشقانىدى . بىر هازا-
دىن كېيىن ئىشىك باقار ، خەۋەرچىلەرمۇ هۇجرىغا كىرىپ :

ـــ سۇلتان جانابلىرى ! پۇقرالار بېسىپ كىرىۋاتىدۇ ! سۇلتان پالۋان - باتۇرلىرىمىزنى زىندانغا تاشلاپ ، يوشۇرۇن قاماپ ، ئەمدىلىكتە سۇلتانلىقىمىزنىمۇ مانجۇ خانغا قايتىلاپ ئۆتكۈزۈپ بېرىدىغان بولسا ، بۇ شەھەردە يا سۇلتان تۇرسۇن ، يا بىز تۇرايلى ! شۇڭا ئۆزىمىز مانجۇ خان چېرىكلىرىگە تاقابىل تۇرىدىغان سۇلتان بېكىتىمىز ! . . . دەپ بېسىپ كېلىشۋاتىدۇ ، ـــ دېيىشتى . بۇ چاغدا مەزمەزات :

ـــ چىقىپ ئۇلارغا ئېيت ، ئۆز نەسىبىمدىن پەرزەنتىم تېخى كىچىك بولغاچقا ، بۇگۈندىن ئېتىبارەن ئەخمەتخان خوجا بەگ سۇلتان بولسۇن !

ئۇنىڭ بۇ سۆزى شۇ هامان خەۋەرچى ، قوغدىغۇچى ، دەرۋازىۋەنلەر ئارقىلىق كوچىدىكى يۇرت - جامائەتكە پۇر بولۇپ تارقالدى . پالۋاننىڭ ئاغىنىلىرىمۇ بۇ سۆزنى ئاڭلىدى . شۇ ئەسنادا يېڭى ئولتۇرغان سۇلتاننىڭ يارلىقى دەپ ، يەنە بىر خەۋەر تارقالدى . « سۇلتاننىڭ يارلىقى : بۇگۈندىن باشلاپ ، بايانداىغا هۇجۇم باشلىنىدۇ . سۇلتانلىقنىڭ ئەمىرلىرى ئەلى ، ئابدۇرۇسۇل قايتىدىن ئۆز هوقۇقىنى قولغا ئالسۇن ! هۇجۇمغا ئۆزلىرى باش بولۇپ سەركەردىلىك قىلسۇن ! . . . »

بۇ يارلىق بىر تەرەپتىن كەڭ پۇقرالارنى خۇش قىلسا ، يەنە بىر تەرەپتىن ، نېمە ئۈچۈن يېڭى سۇلتان ئاۋۋال پالۋاننى زىندانىدىن چىقىرىش يارلىقىنى چۈشۈرۈپ ، ئۇنى ئۇرۇشقا سەركەردە قىلمايدۇ ! ؟ . . . » دېگەن غۇلغۇلىلارغا سەۋەبچى بولۇپ ، كۆپچىلىكنىڭ كۆڭلىدە گۇمان پەيدا قىلىپ قويدى .

بۇ گەپ - سۆزلەر شۇ هامان سۇلتانلىق ئوردىغا يەتتى .

ئەخمەتخان خوجا پۇقرالارنىڭ كېيىنكى گەپ ـ سۆزلىرىنى ئويلىنىپ : « بۇنىڭ چارىسىنى قىلماي بولمايدۇ ، بۇ ئىشنى يەنىلا ھېلىقى گۇندىپايلار باشلىقىغا ئوبدان تاپىلاش لازىم . زىندان ئارا ئالاقە قىلىشنى تېخىمۇ چەكلەش كېرەك . سادىر توغرىسىدا كۆپرەك سۆز ـ چۆچەك تارقىتىپ ئۇنى زىنداندىن چىقالماس قىلىۋېتىش لازىم » دېگەنلەرنى كۆڭلىدە پىلانلاپ بولدى . بۇ سۆز ـ چۆچەكنى يۇرت ئەھلىگە تارقىتىشنى يەنە شۇ گۇندىپايلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ زىممىسىگە يۈكلەشنى ، شۇنداق قىلغاندىلا غوۋغىنى تىنجىتىپ يۇرت ئەھلىنىڭ كۆڭۈل كۆزىگە توپا چاچقىلى بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ ، بۇ چارىنى بىر ـ بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈۋالدى .

زىندان ياقىتىنمۇ دېگەندەكلا گۇندىپايلار تەرىپىدىن « پالۋاننىڭ سۆزى » دەپ ، « ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى » يۇرت ـ جامائەتكە تارقىتىلدى . يۇرت ـ جامائەت ئەھلىنى بولسا ، ئالدى بىلەن بايانداپغا قارشى ھۇجۇم قىلىشقا ئۇندىدى . شۇنىڭدىن كېيىن ئارىدىن بىر كۈن ئۆتمەي بايانداي ئەلئەسىگە قارشى جەڭ باشلاندى .

يىگىرمە بىرىنچى باب

غەزەپتە تىكىلگەن كۆز،
ئاتلاندى جەسۇر ئالغا.
سادىر ئۇچۇن گاڭگۇك باقى،
دۇشمەنگە ئاتتى سالما.

ئالغا

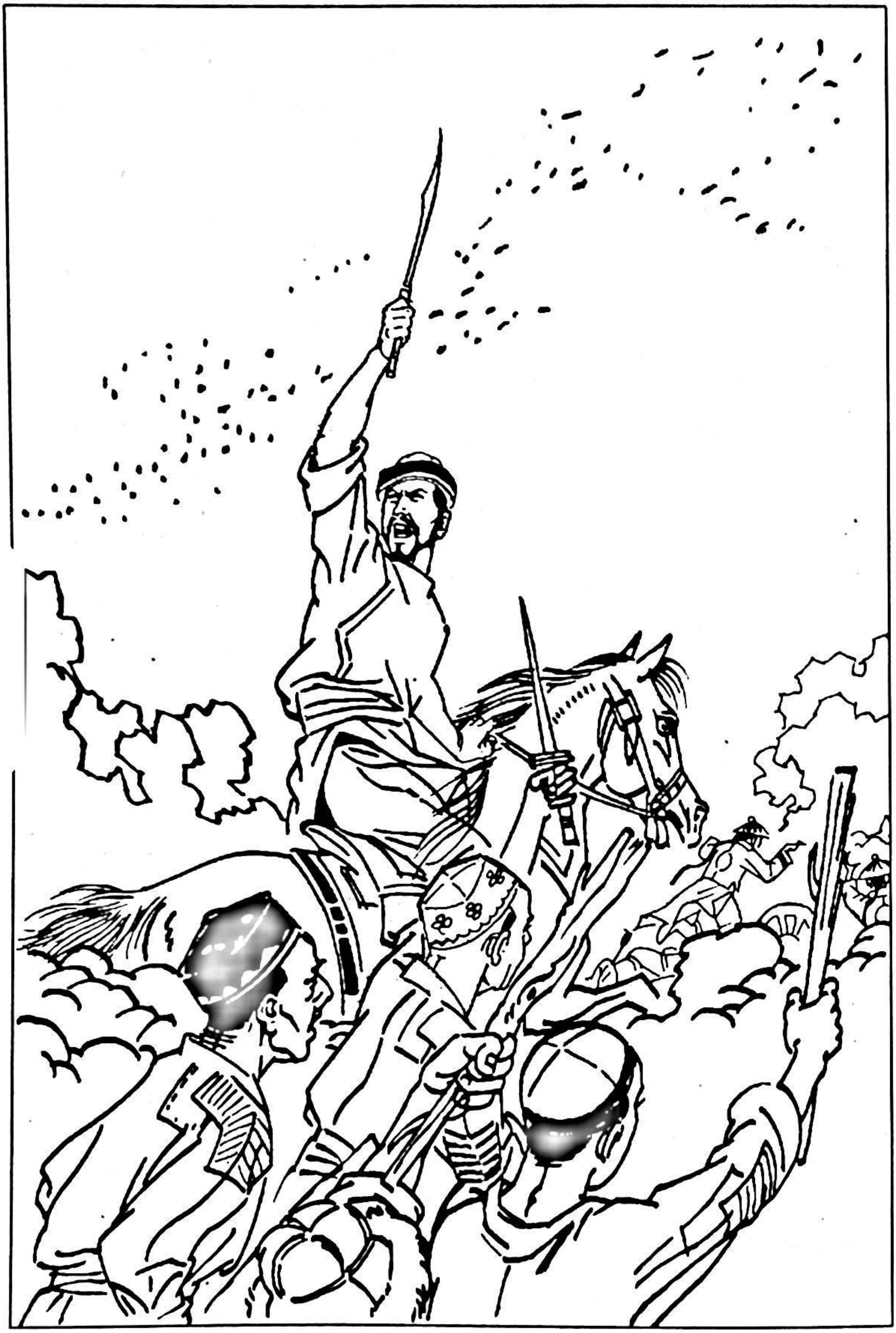
نازىم بۇگۈن ئۆز ھۇجرىسىدىن چۇشمىدى. ئۇ ھەتتا بەش رەكەت نامازنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ھۇجرىسىدا ئوقۇدى. چۇنكى، يېقىندىن بۇيانقى ئىشلار ئۇنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر تەسىراتلارنى قالدۇرغانىدى. ئۇ بۇنىڭدىن بۇرۇنقى ئىشلار توغرىسىدا نۇرغۇن غەزەل، قىسسەلەرنىمۇ يازغانىدى. ۋاھالەنكى، ئۇنىڭ ھازىر يېزىۋاتقان سۇلتانلىق توغرىسىدىكى قىسسىسى ئۇنى ئادەتتىن تاشقىرى ھېس ـ ھاياجانغا سالغانىدى. بۇ قىسسىنى يېزىشقا باشلىغان مۇشۇ بىرنەچچە كۇندىن بۇيان ئۇ، مىجەزى چۇس، كەم سۆز، ئادەملەر بىلەن ئاز ئۇچرىشىدىغان، ئەتراپىدا يۇز بېرىۋاتقان ئىشلارغا بېپەرۋا قارايدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۇ بارلىق ئەقىل ـ پاراسىتى، زېھنىي كۇچىنى قەلىمگە مۇجەسسەم قىلىش بىلەن بەندە ئىدى.

بۇگۈنمۇ ئۇ دەل مۇشۇ ئىشقا تۇتۇنغانىدى. مانا ئۇنىڭ سائەتلەپ توختىماي يورغىلاۋاتقان قەلىمى يېڭىلا دۇۋۇەت ئۇستىگە قۇيۇلدى. نازىم بىرئازدىن كېيىن يېزىۋاتقان تەسىرلىك جەڭنامىسىنى داۋام قىلدۇرۇش ئۈچۇن، دۇۋۇەت ئۇستىدىكى قەلىمنى قولىغا ئالغانىدى. ئەپسۇسكى، ئۇ-

نـسـڭ قەلەم تۇتقان بارماقلىرى ئۇيۇشۇپ قېلىپ ، مىدىرلىتىشقا ئىمكانىيەت بەرمەي ، زىڭىلداپ ئاغرىپ كەتتى . ئۇ تا شۇ كەمگىچە بىر قانچە كېچە - كۈندۈز ھۇجرىسىدىن چىقمىغاندى . بۇگۈنمۇ خۇپتەن نامىزىنى ھۇجرىسىدا ئوقۇپ ئولتۇرغان بۇ زات بامدات نامىزىغىمۇ مۇشۇ قەلەم تۇ- تۇپ ئولتۇرغان يېرىدىن تۇرغانىدى .

تۇيۇقسىز ، ھۇجرا ئىشىكى چېكىلدى - دە ، تونۇش خەۋەر چىدىن بىرەيلەن كىرىپ كەلدى . ئۇ ئاللىقانداقتۇر بىر خەۋەرنى ئۇنىڭغا يەتكۈزدى . شۇئان ، نازىمنىڭ چىرايى جىددىي تۈس ئالدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ، خەۋەرچىنىڭ باشلىشى بىلەن سىرتقا قاراپ ماڭدى .

شۇ كۈنكى بۇلۇتلۇق ھاۋانىڭ ئاچچىق - ئىزغىرىن شامىلى نازىم- نىڭ بىر قانچە كۈندىن بۇيان ئۆي ھاۋاسىغا كۆنۈپ قالغان يۈز - كۆزىگە نەشتەردەك سانجىلىپ ئۇرۇلاتتى . نازىم خەۋەرچىنىڭ كەينىدىن تېز - تېز چامداپ ، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مېڭىۋەردى . خەۋەرچىدىن ئاڭلىغان گەپلەر ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرىۋالغانىدى .ئۇ يول بويى خىيال بىلەن كې- ئۇاتاتتى . تېخى بىرقانچە كۈن بۇرۇن پالۋان زىنداندا يېتىپ تۇرۇپ : « چوڭ دۇشمەن مانجۇ خان قولىدىكى قەلئەلىرىمىزنى ئۇنتۇپ قالمايلى . شۇ قەلئەنى ئازاد قىلىش يولىدا باتۇرلۇق بىلەن قۇربان بولغان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ، قوزغىلاڭچى پىدائىيلىرىمىزنىڭ ئىزلىرى ئۆچۈپ كەتمىسۇن . مەرھۇم ھەيدەر ، قەيسەر ۋە گۇلماڭا ، جۇلاڭ قىزلار ئەنە شۇ مانجۇ خان بېسىپ ياتقان قەلئەلىرىمىزدە بىزنىڭ غەلبە ، نۇرسەت قازىنى- شىمىز ئۈچۈن بىزنى پايدىلىق خەۋەرلەر بىلەن تەمىنلىگەنىدى . بىز شۇلارنىڭ ياردىمىدە كىملەرنىڭ قانداق شۇملۇق ، نەيرەڭلەر بىلەن مەش- غۇل بولۇۋاتقانلىقىنى ، كىملەرگە باش قويۇپ ، ئۆز بېشىنىڭ ئامانلىقىنى تىلەۋاتقانلىقىنى بىلىۋالغانىدۇق . ھېلىمۇ مۇشۇ ئىش يادىڭلاردىن كۆتۈ-

رۇلۇپ قالمىسا ، بىز مانجۇ خان بېسىپ ياتقان قەلئەلىرىمىزنى ئازاد قىلىمىز ، دەيدىكەنمىز ، مۇشۇ ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلمىسەك بولمايدۇ . شۇ- ڭا ، ئاغىنىلەرنىڭ مانجۇ خان قولىدىكى قەلئەلىرىمىزگە ئاياغ ئىزلىرى چۈشسۇن ! . . . » دېگەن مەزمۇندا مەكتۇپ چىقارغانىدى . ئاغىنىلەردىن ئەلى باياندای قەلئەسىگە بارماقچى بولدى . ئۇ بىر تەرەپتىن قەلئەگە جەڭ باشلاش تەييارلىقلىرىنى كۆرسە ، يەنە بىر تەرەپتىن گاڭگۇڭ باقى ، ئۇ- گەمقۇللارنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى شۇ يەردىن سوراپ بىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى . لېكىن ، بۇ ۋەزىپىنى ئۈنىڭ ئورۇندىشىغا شارائىت يار بەر- مىدى . مەزمەزاتنىڭ ئورنىغا ئولتۇرغان يېڭى سۇلتان ئەخمەتخان خوجا بەگ ئەلىنى يېنىغا ئېلىۋالدى ـ دە ، ئۇنى بىۋاستە پىدائىيلارنى توپلاپ ، جەڭگە تەييارلىق قىلىشقا سەركەردە قىلىپ بېكىتىپ قويدى . شۇ تۈپەيلىدىن بۇ ۋەزىپە ئاخىر نازىمغا يۈكلەندى . ئۇ سەپەرگە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇيۇقسىز ئاسىم تەمبۇرگە يولۇقۇپ قالغانىدى . شۇنىڭ بىلەن بۇ ۋەزىپىنى نازىمدىن ئۇستىلىق بىلەن يېرىم يولدىلا ئاسىم تەمبۇر ئۆتكۈ- زۈۋالغانىدى . شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ، نازىم ئۈنى ئۆزى كۈرە يولىدا ئۇزىتىپ ، سەپىرىنىڭ ئاق يوللۇق بولۇشىنى تىلەپ قېپقالغانىدى .

خەۋەرچى بايىتىن نازىمغا ئەنە شۇ ئاسىم تەمبۇر توغرىسىدىكى شۇم خەۋەرنىڭ يىپ ئۈچىنى چىقىرىپ قويۇپ ، ئۈنى كەينىگە سېلىپ كېلىۋاتاتتى . يول بويى نازىم ئۈچراشقانلارغىمۇ ئۈنچىۋالا ئېچىلىپ سالام سائەت قىلمايلا ئالدىراپ كېتىۋەردى . ئۇلار كېلىدىغان مەنزىلگىمۇ يېقىنلاشتى . يىراقتىن قانداقتۇر خۇش ناۋالىق بۇلبۇللار ماكانى دەپ ئاتالـ غان ئاسىم تەمبۇرنىڭ قازانچىدىكى ئىككى ئۆستەڭنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان تېرەكلىك هويلىسىدىن يىغا ئاۋازى چىقىۋاتاتتى . كىشىنىڭ مەيلىنى تارتىدىغان قايىنام ـ تاشقىنلىق هايات مەنزىرىسى بۇگۈن

بۆلەكچىلا جىمجىت ، قايغۇ ـ ھەسرەتكە چۆمگەندەك بىلىنەتتى . ئەنە شاختىن ـ شاختا قونۇشۇپ بەس ـ بەستە سايرىشىدىغان بۇلبۇللارنىڭ ئاۋازىمۇ بىردىنلا ئۆچكەن ، ئۇلارمۇ خۇددى ئاسىم تەمبۇر بىلەن بىللە تەڭلا يۇرتنى تاشلاپ ، ئىز ـ دېرەكسىز غايىب بولغاندەك ئىدى . نازىمنىڭ يۇرىكى بىردىنلا قايغۇ ـ ھەسرەت بىلەن سىقىلدى . ئۇ بىردىنلا تېز ـ تېز قەدەم تاشلاپ ئىككى ئۆستەڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئاسمىنىڭ ئۆيى جايلاشقان قورۇغا كىرگەنىدى ، ئۇنى ھە دېگەندىلا ھويلا ئوتتۇرىسىدىكى ئاق يوپۇقلۇق تاۋۇت كۆتۈۋالدى .

※ ※ ※

ئاسىم ئاتا ـ بوۋىسىدىن تارتىپ قازانچى مەھەللىسىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن نادىر غېجەكنىڭ ئوغلى ئىدى . ئۇ ئاتىسىدىن كىچىك قېلىپ ، مەھەللە موزدۇزخانىلىرىدا ھۇنەر ئۆگەنگەنىدى . ئۇ كوچا ناخشىلىرىنمۇ ئوبدانلا ئېيتاتتى . بارا ـ بارا ئۇ موزدۇزخانىلاردا ئېسىقلىق تۇرىدىغان دۇتار ، تەمبۇرلەرنىمۇ بوش ۋاقتىلىرىدا چېلىپ ئۆگىنىۋالدى . سادىر پالۋان قازانچى مەھەللىسىگە كۆچۈپ كەلگەندە ، ئاسىم ئۇنىڭ پالۋانلىقى ، قوشاقچىلىقى ، ناخشىچىلىقىغا قىزىقىپ ، ئۇنىڭ بىلەن تونۇشتى . پالۋانمۇ ئۇنىڭ ناخشا خۇمارلىقىغا ئامراق ئىدى . بارا ـ بارا ئۇلار يېقىن ئاغىنىلەردىن بولۇپ قالدى . سادىر بارلا سورۇندا ئاسىم تەمبۇر بار بولاتتى . شۇنداق سورۇنلارغا داخىل بولغان سادىرنىڭ ئاغىنىلىرىمۇ ئاسىمنى ياقتۇرۇپ قېلىشقانىدى . نازىممۇ شۇ قاتاردا بار ئىدى . ئاسىممۇ كېيىنكى كۈنلەردە پالۋانىنىڭ زىندانغا تاشلانغىنىغا نارازى بولۇپ يۈرەتتى . نازىمنىڭ بايانداي قەلئەسىگە كىرىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇشى ئۇنىڭغا بەك ياقتى . ئۇ شۇ مەقسەتتە كۈرە دەرۋازىسىدىن ئۆتۈپ ، چىلپەكزىگە كەلدى . ئۇ يەردە توزغاقچىلىق بىلەن كۈن كەچۈ-

رىدىغانلارغا قوشۇلۇپ ، بايانداي قەلئەسگە ماڭدى . ئاسمىنىڭ مېڭىشى بىلەن ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ قۇملۇقتىكى قارا چاپانلىقلارغا ئۇچراپ ، ئۇلاردىن جېنىنى ئاران قۇتۇلدۇرۇپ كېلىۋاتقان ۋاقتى تەڭ كېلىپ قالدى . ئاسمم قاتارلىق توزغاقچىلار ئۇنى بايانداي قەلئەسگە ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئېلىپ ماڭغانىدى .

يول بويى ئەخمەتخان خوجا بەگ بىلەن توزغاقچىلار ئارىسىدىكى ئاسىم تەمبۇز بىز - بىرىگە خىرس قىلىپ مېڭىشتى . چۈنكى ، ئىككىلىسى بىر - بىرىنى ئوبدان بىلىشەتتى . بولۇپمۇ ، ئەخمەتخان خوجا بەگ ئاسىم تەمبۇرنىڭ پالۋاننىڭ ئەڭ يېقىن ئادەملىرىنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى بەش قولدەك بىلەتتى . شۇڭا ، ئۇنىڭ يولدا بۇنداق تۇيۇقسىز ئۇچراپ قېلىشى ئەخمەتخان خوجا بەگنى ئەندىكتۈرۈپ يۇرىكىنى سىرقىرىتىۋەتتى . ئۇ بۇ سەپەردە ئاسىمنى كۆزدىن يوقاتمىغاندا ، كۆڭلىگە پۈككەن ئىشلىرىنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ئويلاپ ئۆلگۈردى . شۇڭا ، ئۇنى قەلئەگە كىرىشتىن بۇرۇن ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش نىيىتىگە كەلدى . ئۇ نىيىتىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، پۇرسەت كۈتۈپ كېلىۋاتاتتى . ئاخىر پۇرسەت كەلدى . توزغاقچىلار قەلئەگە كىرىش ئالدىدا سېپە سىرتىغا ياسالغان مۇھاپىزەت قوۋۇقىغا كىرىپ رويخەتكە ئالدۇرۇشى شەرت ئىدى . دائىم كىرىپ - چىقىپ يۈرگەن توزغاقچىلار ئۇ يەرگە ئۆزلىرى كىرىپ كەتتى . قارىياغاچلىق ئارىسىدا ئاسىم ئۆزى يالغۇز قالغان ئىدى . ئۇ ئالدىدىكى چىملىقتا غىڭشىپ ناخشا ئېيتىپ بىردەم ئوڭدا ياتتى . هارغىنلىقتىن بولسا كېرەك ، بىرئازدىن كېيىن ، بىر يېنىغا قىيسايدى - دە ، كۆزى ئۇيقۇغا كەتتى . ئوغرى مۇشۇكتەك ماراپ تۇرغان ئەخمەتخان خوجا بەگ بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ ، ئاستا كېلىپ ، ئۇ- نىڭغا سىنچىلاپ قارىدى . ئاسىم تەمبۇر تاتلىق ئۇخلاۋاتاتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ

ئىسسىق جېنىنىڭ بىر خائىن ، لەنىتىنىڭ قولىدا ئېلىنىش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى ئەسلا ئويلىمايتتى . ئەخمەتخان خوجا بەگ ئۇنىڭ كۆكسىگە خەنجەرنى دەللەپ ئۇرۇپ ، ئۇنى سۇغۇرۇۋالمايلا بەدەر قاچتى . خەنجەر ئاسمىنىڭ يۇرىكىنى بۆسۈپ ئۆتكەنىدى . ئۇنىڭ كۆكرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان قان ئۇنىڭ يۈزىنى قىپقىزىل بويىۋەتتى . « ۋايجان » دەپ ئېچىنىشلىق ۋارقىرىغان ئاسىم ئالاقزادە بولۇپ قېچىۋاتقان ئەخمەتخان خوجا بەگنى كۆرۈپ قالدى . ئەخمەتخان خوجا بەگ جان - جەھلى بىلەن قېچىپ ، بايانداي قەلئەسى تەرەپكە ئۆتۈپ كۆزدىن غايىب بولدى . تۇزغاقچىلار مۇھاپىزەت قووۇقىدىن قايتىپ كەلگەندە ئاسىم ئاللىبۇرۇن جان ئۇزۇپ قان ئىچىدە ياتاتتى . تۇزغاقچىلار ھەيرانلىقتا ياقىلىرىنى تۇشتى . شۇ كۈنىلا ئۇنى ئۆزىنىڭ قازانچىدىكى ئۆيىگە يەتكۈزۈپ بېرىشتى .

بايا خەۋەرچى مۇشۇ ئېچىنىشلىق ھادىسىنى نازىمغا يەتكۈزگەندى . نازىم يېتىپ بېرىشتىن بۇرۇنلا جامائەت ئاسمىنى يۇيۇپ - تاراپ تاۋۇتقا ياتقۇزۇپ قويۇشقانىدى .

نازىم يىغا - زارە ئىچىدە جامائەت بىلەن بىللە تاۋۇتنى كۆتۈرۈشۈپ تۇپراق بېشىغا چىقتى . جامائەت ئاسمىنى يەرلىكىگە قويۇشتى . ئۇنىڭ قانداق ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى نازىم ھېلىقى تۇزغاقچىلاردىن سۈرۈشتۈرۈپ بىلىۋالغانىدى . بارا - بارا ئاسمىنىڭ قاتىل تەرىپىدىن ئېچىنىشلىق ھالدا قەتلى قىلىنغانلىقى نۇرغۇن خەقنىڭ قۇلىقىغا يەتتى . ئۇنىڭ بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى توغرىسىدىكى گەپ - سۆزلەر يۇرت - جامائەت ئىچىگە تارقىلىشقا باشلىدى : « ئاسمىنى بايانداي قەلئەسىگە ماڭغان ئەخمەتخان خوجا بەگ يولدا ئۇچرىشىپ قېلىپ ، ئۆزىنى يوشۇرۇپ قېلىش ئۈچۈن خەنجەر سېلىپ ئۆلتۈرۈپتۇ . خەنجەر ئاسمىنىڭ كۆكسىدە قالغانىكەن . بۇ

خەنجەر ئەسلىدە مەزەمزات تەرىپىدىن پالۋاننى ئۆلتۈرگۈزۈش ئۈچۈن رۇستەمگە بېرىلگەنىكەن . ئەخمەتخان خوجا بەگ قەلئەگە مېڭىش ئالدىدا بۇ خەنجەرنى رۇستەمدىن ئۆتنە ئېلىپ تۇرغانىكەن » دېگەن سۆزلەر ئەل ـ جامائەت ئاغزىدا پۈر بولۇپ كەتتى . نازىمنىڭ شۇنداق غەزىپى كەلدىكى ، شۇ تاپتا ئەخمەتخان خوجا بەگ ئالدىدا بولسا ، چاينap ، پۈر-كۈۋەتكۈسى كېلىپ كەتتى :

ــ خەپ ! ئەخمەتخان خوجا بەگ دېگەن مۇناپىق ! قېرىندىشىمىزنىڭ قېنىنى تۆكۈپ ، خۇن قەرزىگە بوغۇلدۇڭ ، ئەل قىساسى مىنەلھەق ، بىر كۈنى جاجاڭنى يەيسەن ! توختاپ تۇر سېنى . . . ــ دېدى ئۇ مۇشتلىرىنى تۈگۈپ .

بىرئاز ئۆتكەندىن كېيىن ، بىر قانچە يېقىنىنىڭ دەۋىتى بىلەن نا-زىم سۈلتانلىق ئوردىسى ئالدىغا كەلدى . بۇ يەردە ئۇنى تېخمۇ دەھشەتلىك ، پاجىئەلىك ئەھۋال كۈتۈپ تۇراتتى . جەڭدە مېيىپ بولغان ، يارىلانغان ئاقساق ، چولاق پىدائىيلار هارۋا ـ هارۋىلاردا توشۇپ كېلىنىپ ، ئوردا ئالدىغا تولۇپ كەتكەنىدى . پەلەككە يەتكەن يىغا ـ زار ئادەمنىڭ يۈرىكىنى ئېزەتتى . نازىم بۇ يەردىكى ئېچىنىشلىق مۇسىبەت مۇ-ـ زارلارنى كۆرۈپ هەيران بولۇپ تۇرۇپ قالدى . نازىم بىردەمنىڭ ئىچىدە ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە بايانداي قەلئەسىگە هۇ-جۇم قىلغان پىدائىيلارنىڭ جىياڭجۈن قول ئاستىدىكى چېرىكلەر تەرىپىدىن قىرىلىپ ، مېڭدىن ئارتۇق پىدائىينىڭ جەستى سېپىل ياقىسىدا قالغانلىقىنى ، يارىدارلارنىڭ هارۋىلاردا توشۇلۇاتقانلىقىنى ئاڭ-لىدى « ئەخمەتخان خوجا بەگ يوق ! ئۇ كۆرۈنمەيدىغۇ ! ئۇ خوجا زادى نەدە ! » دەپ قوغدىغۇچىلار ، دەرۋازىۋىنلەر پاراڭلىشىپ بولۇشۇپ هەر تە-رەپكە چېپىشاتتى . ئۇلارنىڭ ئەنسىز ۋارقىراشلىرى ئەتراپنى بىر

ئالغانىدى .

شۇ تاپتا « مەخمۇتخان خوجا بەگ ئۆلۈپتۇ . ئۇنىڭغا بىرى پىچاق ساپتۇ . ئۇنىڭ ئۆلۈش ئالدىدا « خەپ ! ئەخمەتخان خوجا ! نامەردلىك قىلدىڭ ! » دېگەن سۆزنىڭ ئەتراپتىكىلەر ئاڭلاپ قاپتۇ . . . دېگەن سۆز-لەر كىشىلەر ئارىسىدا پۇر بولۇپ كەتكەنىدى . شۇ چاغدا نازىم :

ــ ھەي بەدبەخ خوجا ! قاتىل ، خائىن خوجا ! سېنى قەيەردىن كەلگەن بولساڭ ، ئېشەككە تەتۇر مىندۈرۈپ ، شۇ يەرگىچە سازايى قىلـ دۇرۇپ ، شەرمەندىچىلىكىڭنى ئاشكارىلاپ قوغلاش لازىم ! ــ دېگىنىچە غەزەپلەنگەن ھالدا توپتىن ئايرىلىپ چىقتى ـ دە ، ئەلى ، ئابدۇرۇسۇللارنى ئىزدەپ تېپىشقا ئالدىراپ ماڭغانىدى . بىرەيلەن ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ :

ــ بايانداي قەلئەسگە كىرىپ ، گاڭگۇك باقى ، ئىگەمقۇللارنىڭ دېرىكىنى شەرۋانىخان ئىگىلەپ قايتىپتۇ ، ــ دېدى . نازىم بۇ خەۋەردىن خۇشال بولدى . ئۇ قەدىمنى ئىتتىك ـ ئىتتىك ئېلىپ شەرۋانىخاننىڭ ئۆ-يىگە قاراپ راۋان بولدى .

※ ※ ※

بۇگۈن دەل ئاي يېڭىلانغان كۈن ئىدى . نازىم تېز ـ تېز ماڭاتتى ، ئۇ قازانچى مەھەللىسىدىكى سادىرنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلگىچە ، چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ كەتتى . ئۇ پالۋاننىڭ ھويلىسىغا قەدەم قويۇشىغا ، يېڭىلا ئايىغى چىققان ، پالۋاننىڭ شەرۋانەمدىن بولغان ئوغلى ئاللا قۇلى ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى . شۇ ھامان نازىم ئاللا قۇلىنى ئىككى قوللاپ يەردىن دەس كۆتۈرۈۋېلىپ ، بېشىدىن ئېگىز بىر نەچچە قېتىم تاشلاپ ، يەنە تۇتۇپ ، ئاندىن يەرگە قويدى . ئاڭغىچە شەرۋانەممۇ ئۆيدىن چىققانىدى .

ئۇ سالاملىشىپ بولۇپ شەرۋانەمدىن گەپ سورىدى :

ــ هېلىقى خەۋەر راستمۇ ؟

شەرۋانەممۇ ئۇنىڭ كۆتكەن يېرىدىن چىقىپ ئۆيىگە باشلىمايلا شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا ئەھۋالنى تولۇق ئېيتىپ بەردى.

پالۋاننىڭ ئۆز هويلىسىغا قەدەم باسمىغىنىغا نەق شۇ كۈنى ئىككى ئاي ئون كۈن بولغانىدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئىگەمقۇل بۇ هويلىغا كىرىش ئۇياقتا تۇرسۇن، قاراپمۇ قويمايتتى. سەۋەبى ــ شەرۋانەم بىلەن پالۋاننىڭ ئۆيى ــ ئوچاقلىق بولغانلىقتىن بانا قىلىپ، پالۋان توغرىسىدا ئويدۇرۇپ چىقىرىلغان پىتنە ــ ئىغۋالار ئىگەمقۇلنىمۇ خېلىغىچە ئاينىتىپ كەلگەنىدى. شۇ تۈپەيلى بۇ هويلىغا كىرمەي يۈرگەن ئىگەمقۇل كېيىنكى كۈنلەردە پالۋاننىڭ يوقلۇقىنى بىلدۈرمەي يوقلاپ تۇرغانىدى. بۇنىڭ خاسىيىتىدىن شەرۋانەمدە خۇشاللىق پەيدا بولغانىدى. خۇدا كۆزدىن ئايرىغان بىلەن، هاسىدىن ئايرىمايتۇ، دېگەندەك، پالۋاننىڭ يوقلۇقىمۇ بارا ــ بارا، ئىگەمقۇلنىڭ پات ــ پات يوقلاپ تۇرۇشى بىلەن ئانچە بىلىنمەي ئۆتۈۋاتاتتى. تۇيۇقسىز ئۇنىڭ كېلىپ كېتىشىمۇ ئۈزۈلۈپ قالدى. دەسلەپتە شەرۋانەم ئىگەمقۇلنى: يەنە يامانلاپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ، ئۇنى سۈرۈشتۈردى، لېكىن هېچبىر خەۋىرىنى ئالالمىدى. شۇنىڭ بىلەن تەخمۇ ئەندىشىگە چۈشۈپ بەكرەك ئىزدەشكە باشلىدى. ئاخىر، «ئىگەمقۇلنى بايانداي قەلئەسىنىڭ چېرىكلىرى تۇتۇپ كېتىپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن «توختا، پالۋان ئاتىسى بولسا ئىدى، ئىگەمقۇل ئۇلارنىڭ قولىغمۇ چۈشمەيتتى. بايانداي قەلئەسىنىڭ چېرىكلىرىمۇ ئۇنى تۇتۇپ يالاپ ئېلىپ كېتەلمەس ئىدى. پالۋاننىڭ يوقلۇقى ئىگەمقۇلغا ئېغىر كەلدى. مەن مۇشۇنداق چاغدا قاراپ تۇرسام بولامدۇ؟ ياق! ئۇنىڭ ئۆز ئانىسى بولغان بولسا هەرگىز قاراپ تۇرماي بىرەر چارە تاپقان بولار ئىدى. مەن نېمىشقا ئۇندىمەي قاراپ تۇرىمەن»

دېگەنلەرنى ئويلىغان شەرۋانەم بىر كېچىدىلا بايانداي مەھكىمسىنىڭ دىدىكى قىياپىتىدە ياسىنىپ ، بايانداي قەلئەسىگە يېتىپ كەلدى . ئۇ ئۆزى بىلىدىغان پۇتكۈل قەلئە ئىچىدىكى ئويمان — چوڭقۇرلارنى ئالا قويماي كۆزىتىپ ئىگەمقۇلىنىڭ دېرىكىنى قىلىپ ئىزدىدى . ئۇنىڭ ئۇچراشمىغان تونۇش ئادەملىرىمۇ قالمىدى . ھەتتا گۈلماڭا ، جۈلاڭلارنىڭ ئۇرۇغ - تۇغقانلىرىدىن بىر نەچچىسى بىلەن ئۇچراشتى . بۇ ئۇچرىشىشتىن شەرۋانەم : سۈلتانلىق ئوردا تەرەپتىن كېلىپ تۇرىدىغان ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئەھۋالىنى ، قەلئەنىڭ ئۆزىدە ئىلىپ بېرىلىۋاتقان ئۇرۇش تەييارلىقى ئەھۋالىنى ، فۇدې مەسلىھەتچى ، جياڭجۈن ، كالپاكوۋسكى ئەلچىلەرنىڭ پات يېقىندا سۈلتانلىققا بىرلىكتە ھۇجۇم باشلاشقا تەييارلىنىۋاتقانلىقلىرى ھەققىدىكى پىلانلىرىنى بىلدى . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ، ئىگەمقۇلنى يېقىندا قەلئە ئىچىدىكى زىندانىدىن بىرەيلەن قۇتقۇزۇپ چىققانلىقىنى ، گاڭگۇڭ باقىنى ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئادەملىرى يۇشۇرۇپ تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان يېرىدىن قۇملۇقتىكى قارا چاپانلىقلار ئاخشام قۇتۇلدۇ- رۇپ ئېلىپ قېچىپ كەتكەنلىكىنى ، ئۇلارنى قۇتۇلدۇرغانلارنىڭ ئىلگىرى ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ دامىغا چۈشۈپ ئەسكى ئىش قىلغان ، كېيىن ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ يامان ئادەملىكىنى بىلىپ ، ئۆز قىلمىشلىرىغا تۇۋا قىلغان ئېرجانلاردىن ئىكەنلىكىنى بىلدى . مۇشۇلارنىڭ بىرىنمۇ قالدۇرماي شەرۋانەم نازىمغا سۆزلەپ بەردى . نازىم خۇشال بولغىنىچە ، ئوردا تەرەپكە ـ ئاغىنىلەرگە خۇش خەۋەر يەتكۈزۈش ئۈچۈن يەنە تېز ياندى .

بۇ قېتىم نازىم ئالدىدا شۇ مەنزىرىنى كۆردىكى ، بايانداي ئۇرۇشدا ئېغىر - يېڭىلانغان ھارۋىدا يەتكۈزۈپ كېلىنگەن پىدائىيلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ غەزەپ بىلەن ۋار-

قىراشماقتا ئىدى :

ـــ بىزگە سادىر كېرەك ! پالۋان بولمىسا جەڭ قىلمايمىز ، پالۋاننى زىنداندىن تېز چىقارسۇن ! . . .

ـــ بولمىسا زىندانغا پاچاق ـ پاچاق قىلىۋېتىمىز ! . . . ـ ئۇلار بىر ـ بىرىنى يۆلەپ ـ كۆتۈرۈپ دېگۈدەك بىر ئامالا زىندان تەرەپكە مېڭىشىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ سۆزلىرى شۇنچە تەسىرلىك ، شۇنچە مۇڭلۇق ئىدى . كوچىدىن ئۇياق ـ بۇياققا ئۆتۈشۈاتقان ئادەملەر ئىختىيارسىز تەسىرلىنىپ ئۇلارغا قارىشاتتى . بىرد،منىڭ ئىچىدە چوڭ ـ كىچىك كوچىلار ئادەملەر بىلەن لىق تولدى . ئۇلارنىڭ غەزەپلىك سادالىرى ياڭراپ كوچىنى زىلزىلىگە كەلتۈرەتتى .

ـــ زىنداننى پاچاق ـ پاچاق قىلىپ تاشلاپ ، پالۋانىمىزنى قۇتۇلدۇرىمىز ! . . . ـــ دېگەن بۇ سادا بارغانسېرى كېڭىيىپ ئومۇمىي خورغا ئايلىنىشقا باشلىدى . غەزەپكە كەلگەن كىشىلەر توپى زىندانىنىڭ ئالدىغا كېلىشتى . دەرۋازىنى ، قوغدىغۇچى ھەم گۇندىپايلارنى بىر ـ بىرلەپ كانايلىرىدىن ئېلىپ بوغۇپ تاشلاپ ، ئۇلارنى يېرىم جان ھالدا يەرگە دومىلىتىپ ياتقۇزۇۋېتىشتى . شۇ ئەسنادا ئەخمەتخان خوجا بەگ باشلىق سۇلتان ئوردا قوشۇنىدىكىلەرنىڭ ئات چاپتۇرۇپ كېلىشى ، خالايىقنىڭ ئالدىنى بىردىنلا توسۇۋالدى . ئۇلار شۇ مەيداندىكى پۇقرالارغىمۇ دوق قىلىشىپ ھەيۋە كۆرسىتىشكە باشلىغانىدى ، بىردىنلا يىراقتىن :

ـــ ئالىغا ! ـــ دېگەن قاتتىق سادا ھەممە ئادەمنى جەلپ قىلىپ پەلەككە ياڭرىدى . بۇ ياڭراق سادا ئىچىدىن گاڭگۇڭ باقى بىلەن ئىگەمقۇلنىڭ تونۇش ئاۋازى ئالاھىدە باشقىچە ئاڭلىنىپ توپنى تېخىمۇ غەيرەتلەندۈرۈۋەتتى .

يىگىرمە ئىككىنچى باب

قايتىدىن كۆرۈشكەنلەر ،
پالۋاننى كەپتۇ دېدى .
بىز تارتقان بۇ خورلۇقنى ،
بىلغا ساپتۇ دېدى .

پالۋان

ئىگەمقۇل بىلەن گاڭگۇك باقى قايتىپ كەلگەن كۈننىڭ ئەتىگىنى ئوردا ئىچىدە تۇيۇقسىز چوڭ هازا بولدى . ئىككىلىسى شۇ كۈنكى ئوردىدىكى هازىغا قاتناشتى .

ــ خۇدايا تووڭا ! سىلەرنىمۇ كۆرىدىغان كۈن بولىدىكەن ـ هە ! بۇ ياۋۇز قارانىيەتلەر شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى هەرقايسىڭلارنى بىزگە كۆرسەتمەي تۇتۇپ تۇرغاچقا ، سىلەردىنمۇ ئايرىلدۇق دەپ ئۈمىد ئۈزگەنىدۇق . لېكىن ، مانا بۈگۈن سىلەرنى كۆردۇق . بۇمۇ خۇدانىڭ هىممىتى ، خۇدا ئالدىدا قىلغان ياخشى ئىشلىرىڭلارنىڭ بەرىكىتىدىن ! ــ دېيىشتى هازا سورۇندا ئىگەمقۇل بىلەن گاڭگۇك باقىنى كۆرگەن كۆپچىلىك .

ــ شۇنداق ، بۇمۇ خۇدانىڭ هىممىتى ، يەنە بىرى ، ئىرجانلارنىڭ بىزگە قىلغان غەمخورلۇقى دەڭلار ، ــ دېدى هەر ئىككىيلەن ئۈلارغا جاۋابەن .

ــ شۇنداقمۇ ؟! راست ـ راست ! ئۆتكەن كۈنى شەرۋانەم بايانداي قەلئەسىگە سىلەرنى ئىزدەپ بارغانىكەن ، ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئاز-

دۇرۇشىغا ئۆچراپ ئېغىر قىسمەت چەككەن ھېلىقى ئېرجانلار ھوشلىرىنى يىغىپ، پالۋان قوشۇنىغا ياخشى ئىش قىلىپ بېرىپ ئۆز سەۋەنلىكلىرىنى يۇيىماقچى بولۇپ سىلەرنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقىپ يۇرتقا قايتۇرۇۋېتىمىز دېيىشىپتىكەن، سىلەرنى قۇتۇلدۇرغان شۇ ئېرجانلار ئىكەن ـ دە! ـــ دېيىشتى ئۇلار. شۇ ئەسنادا ئۇستىلەپ يەنە بىر مىيىت شۇ كوچىغا پىدائىيلار تەرىپىدىن ئېلىپ كېلىندى. مىيىت قويۇلغان ھارۋىغا پۇتۇنلەي يېپىلغان ئاق يۇپۇقمۇ قىزىل قانغا بويىلىپ، ئۇنىڭدىن، ئىسسىقلىق سىر-تىغا تېپىپ تۇراتتى. شۇنىڭغا قارىغاندا، ئۇنىڭ بۇگۈن سەھەردىلا پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلگەنلىكى مەلۇم ئىدى. پىدائىيلار كۆزلىرى ياشقا تولغان ھالدا ئۇن ـ تىنسىز، ھارۋا بىلەن مىيىتنى ئوردا دەرۋازىسىدىن ئېلىپ كىرىشتى. بۇ زادى كىم ؟! بۇ كىمنىڭ جەسىتى بولغىيتتى ؟! شۇئان بۇ يەردە تۇرغان كۆپچىلىك ئوتتۇرىسىدا بىردىنلا غۇلغۇلا باشلاندى.

ـــ زادى بۇ ئوردىغا نېمە پالاكەت ياغقان ـ ھە!... كۇندە بىر نەچچە ئۆلۈم، كۇندە بىرنەچچە مىيىت... بۇ زادى كىم ؟! ـــ دېيىشۇاتاتتى. ئىچ ـ ئىچىدىن بۇقۇلداپ يىغلىشۇاتقان پىدائىيلار ئۆلتۈ-رۇلگۈچىنىڭ ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ئىكەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى.

ـــ ئابدۇرۇسۇل ئەمىر! ئۇنى بىز تېخى تۇنۇگۈنلا پالۋاننى قۇتۇلدۇرۇش يىغىلىشىدا كۆرگەن ئىدۇق. بايانداي ئۇرۇشنى باشلاش ئۈچۈن ماڭغان ئىككىنچى قېتىملىق جەڭنىڭ سەركەردىسى بولۇپتۇ دەپ ئاڭلىغانىدۇق. بۇگۈن ئۇنىڭغا نېمە قازا يەتكەن! ئۇنىڭ جېنىغا زادى قايسى قانخور قەست قىپتۇ! كىم ئۇنىڭ جېنىغا زامىن بوپتۇ ؟! ـــ دەپ كۆپچىلىك تەرەپ ـ تەرەپتىن تەۋرەپ كېتىشتى.

ـــ كىم بولاتتى، يەنە شۇ ھېلىقى ئارىمىزغا كىرىۋالغان ماكانسىز مىتە قۇرۇت ئەخمەتخان خوجا بەگ بولمامدۇ!...

ـــ ئەخمەتخان خوجا بەگ ! ھوي ئەبلەخ ! ئەسلىدە بىزگە ئىلىم ـ مەرىپەت ئېلىپ كەلمەي ، بېشىغا يوغان سەللىنى يۆگىۋېلىپ ، بالايى ـ ئاپەت ئېلىپ كەلگەن قانخور ئىكەن ـ دە ئۇ ! ھۇرلىكىمىزنى قايتىدىن ۋەيران قىلىپ ، پۈت ـ قوللىرىمىزنى قايتىدىن زۇلمەت زەنجىرى بىلەن چۇشەپ ، يەنە بىر چوڭ دۇشمەنگە بىزنى ساتماقچى بولغان مۇناپىقكەن ، ھۇ ! مۇناپىق !...

ـــ توغرا ، شۇنداق ، شۇڭا جەڭگە تەييارلانغان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئايرىم ھۇجرىسىغا ئەخمەتخان خوجا يوشۇرۇن كىرىپ خەنجەر ئۇرغان...

ـــ ھۇ ئەبلەخ !... ئۇنى تىرىك تۇتماي بولمايدۇ ، ئەنە ، ئوردا ئىچىدە ھازىر بولۇۋاتقان ياگور سۇلتانىنىمۇ شۇ ئۆلتۈرگەن ، بۇنىمۇ شۇ !...

ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدىكى كۆچىلىك شۇنداق دېيىشىپ تۇرۇشاتتى ، تۇيۇقسىز بىرنەچچەيلەن بىرەيلەننى قولتۇقلاپ ئاران دېگەندە يەر دەسسىتىپ ئەكىلىشتى . ئۇنىڭ ئوڭ يەلكىسى قانغا بويالغانىدى . ئۇ خېلىلا يىراقتىن توپ ئىچىدە بولۇۋاتقان گەپ ـ سۆز ، غۇلغۇللارغا قۇلاق سېلىپ ئاڭلاپ كېلىۋاتقان بولغاچقا ، ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ ئېتىنى تىلغا ئېلىنغان يەردىلا ئۇ نىمجان ئاۋازى بىلەن :

ـــ مېنىمۇ شۇ ياردار قىلدى ، ماڭىمۇ شۇ خەنجەر ئۇردى ، ھېلىمۇ ياخشى بۇ قېرىنداشلار تۆپىلەپ كېلىپ قىلىپ ، مېنى بۇ ناھەق ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالدى ، ـــ دېدى ئۇ . دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندىمۇ يەنە شۇ سۆزنى تەكرارلىۋېدى ، ئۇنى دەرۋازىدىن ئوردا ئىچىگە ئېلىپ كىرگىچە ، ئەتراپتىكىلەر ئۇنىڭمۇ كىملىكىنى بىر ـ بىرىدىن سۇرۇشتۇرۇپ بىلىۋېلىشتى .

ـــ موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەسكەر ! ئۇنىڭمۇ ئوڭ يەلكىسىگە خەنجەر ئۇرغان ئەخمەتخان خوجا بەگ ئىكەن ، خوپ بوپتۇ ! ئۇنىڭغا يەنە تازا ئەگەشسە بوپتىكەن ! هە دېسىلا ئاغزىدىكى نېنىنىڭ چۇشۇپ قالغىنىغا قارىماي ، « خوجامغا ئېتىقاد قىلايلى ! خوجام ئوقۇمۇشلۇق ئادەم ! مەرد-پەتىپەرۋەر ئادەم ! ئۇ يۇرتنى سورىسا ، بىزگە شاپائەت ياغدۇ ! » دەپ ، ئۇنىڭ چاپىنىنى تازا كۆتۈرگەنىدى ، بۇگۈن بولسا ، ئۆزى ئۇ خوجىسـ ىدىن خويمۇ دەككىسىنى يەپتۇ !

ـــ ئۇ هەر نېمە قىلغىنى بىلەن ، يەنىلا بىر ئۆستەڭنىڭ سۈيىنى ئىچكەن قېرىندىشىمىز ، ئۇنداق دېمەيلى .

ئۇنى ئوردىغا ئېلىپ كىرىپ كەتكىچە ، كۆپچىلىك بىردەك ئۇنىڭغا ئاچچىقلىنىشىپ كېيىن يەنە ئىچ ئاغرىتىپ هېسداشلىق قىلىشتى . ئاردىدىن بىرەيلەن كوچىنىڭ ئېگىزرەك بىر يېرىگە چىقىپ ئۇنلۈك ۋارقىراپ :

ـــ بىز مۇشۇنداق يىغلاپ تۇرۇۋېرىمىزمۇ ! ـــ دەپ جار سالدى . ئوردا دەرۋازىسىدىن تاكى بەيتۇللا ئالدىدىكى كوچىغىچە يىغلىغان يۇرت ئەهلى ئۇنىڭ سۆزىگە ئۇن ـ تىنسىز قۇلاق سېلىپ ئاڭلىماقتا ئىدى ، ئ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ يۇرت ئۆزىمىزنىڭ ، يۇرت ئەهلى يولىدا جان بەرگەن بۇگۈنكى مەرهۇم قېرىنداشلىرىمىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ ، هەي ، يۇرت ئوغۇللىرى ، يۇرت پالۋانلىرى ! ئاشۇ ناهەق قۇربان بولغانلارنىڭ جېنىغا زامىن بولغان ، ئۇلارنى سۈيىقەست بىلەن ۋەهشىيلەرچە خەنجەر ئۇرۇپ هاياتىدىن ئايرىـ غان ماڭانسىز قاتىل ئەخمەتخان خوجىغا نېمىشقا ئۆزىمىز ئۆلۈم جازاسى هۆكۈم قىلىپ ، ئۇنىڭ ئىت جېنىنى جەهەننەمگە ئەۋەتمەيمىز ! نېمە ئۈـ چۈن قاراپ تۇرىمىز ! ئۇنى تېزدىن تۇتۇپ ، ئەل ـ يۇرت ئالدىدا سازايى قىلىپ قىساس ئالماي ، نېمىگە سۈكۈت قىلىپ تۇرىمىز ! ئۇنى تۇتۇپ كې-

لەيلى ، ئەدىبىنى بەرەيلى ! ــ ئۇ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ سۆزلىگەنىدى . بۇ يەردە ئۇنىڭ سۆزى توپلانغان يۇرت - جامائەتنىڭ ۋەكىلىرىگە يالقۇنلۇق قىساس ئوتى بولۇپ تۇتاشتى - دە ، ھەممەيلەن بىردەكلا :

ــ ئەخمەتخان خوجىدىن قىساس ئالايلى ! ئۇنى تىرىك تۇتۇپ كېلەيلى ! ــ دەپ چوقان - سۇرەن سېلىشقانلىرىچە كەينىلىرىگە بۇرۇلۇشۇپ ، خۇددى كەلكۇن سۇدەك دەۋرەپ مىڭىشقانىدى . ئۇلارنى بەيتۇللا تەرەپتىن ئۇچقاندەك ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كەلگەن ئەلى باشلىق بىر قانچەيلەن تېزلا توختىتىۋالدى :

ــ ئەخمەتخان خوجا قاچتى ! ئەمدى ئۇ بۇ يۇرتقا كېلەلمەيدۇ ، ئۇ ھەقىقىي ماكانسىز قالدى ، ماكانسىز ئادەمنىڭ كۈنى نېمە بولماقچى دەيسەلەر ! . . . بولدى بەس ! شۇنداق ماكانسىز قېلىشتىن ئارتۇق ھەرقانداق جازامۇ ئۇنىڭ قىلمىش جىنايىتىگە بەس كېلەلمەيدۇ ! ماكانسىزلىق بۇ دۇنيادا ھازىرقى ئىنسانغا بېرىلگەن ئەڭ مۇدھىش جازا ! . . .

غەزەپ بىلەن ماڭغان يۇرت ئەھلىنىڭ مۇشۇ سۆزى بىلەن توختاپ قېلىشتى . كۆپچىلىك يەنە كەينىگە يېنىشىپ ، بايىقىدەكلا ئوردا ئالدىغا يىغىلىشىپ قاراپ تۇرۇشاتتى . سۇلتانلىق ئوردىنىڭ ئۆزىدىلا مېيىت نامىزىنى چۈشۈرۈشكە ئەزەن چاقىرىلدى . ئۇ كوچا بۇ كوچا ، ئۇ چەت - بۇ چەت ئادەم دېگىزىغا ئايلىنىپ ، ھەممە تەرەپ شۇنداق سۈكۈتكە چۆمگەنىدى ، پەقەت ھاۋادىكى ئۇچار قۇشلار بىلەن ئاستا چىقىۋاتقان ، شامالنىڭ دەرەخلەرنى شىلدىرلىتىپ ئۆتكەن ئاۋازلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى . يۇرت ئەھلىنىڭ ھەممىسى مېيىت قويۇلغان تەرەپكە بىر تەكشى قاراپ قۇلاق قېقىشىپ ، مېيىت نامىزىنى ئوقۇۋاتاتتى . مانا بىرىنچى قېتىمدا ياگور سۇلتاننىڭ ئوقۇلۇپ پۈتتى ، ئاندىن ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنىڭ ، ئۇقۇلۇپ بو-

لۇپ ئەمدىلا ئاخىرلىشۇاتاتتى ، ناماز ئۇستىدە تۇيۇقسىز مەزمەزات يېقىلىپ چۈشۈپ ، شۇئان ئۇنىڭ جېنى چىقتى .

ــ مانا پالاكەت ، مانا ئالامەت ، بۇ پۈتۈنلەي ئوردىغا كەلگەن بىر پالاكەتچىلىك ، سەۋەبسىز قىل تەۋرىمەيدۇ دەپ ، بۇ ئوردىدا يۈز بېرىپ كەلگەن نەچچە ۋاقىتتىن بۇيانقى مەرەزلىكنىڭ ئاقىۋىتى . مەرەزلىك ئاخىر ئوردىنى ھالاك قىلدى ، ۋەسسالام ! . . .

ناماز ئۇستىدە تۇرغان يۈرت ـ جامائەتنىڭ ھەممىسى مانا شۇنداق دەپ پىكىر يۈرگۈزۈشتى . مانا شۇ ئارىلىقتا مەزمەزاتنىڭ مېيىتىمۇ يۇيۇلۇپ جامائەتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىندى ۋە ئۇنىڭ نامىزىمۇ شۇ ئورۇندا چۈشۈرۈلدى .

ئاپئاق يوپۇق يېپىلغان ئۇچ تاۋۇت ئېلىپ مېڭىلىۋاتقاندا ، تۇيۇقسىز بىرىنىڭ :

ــ پالۋان كەپتۇ ، پالۋان ! ــ دېگىنى ھەممىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى . بۇ ئاۋاز مۇسىبەتكە چۆمگەن يۇرت ـ جامائەتنىڭ جىمجىتلىقىنى بىراقلا بۇزۇپ تاشلىدى . يۇرت ـ جامائەت ئەھلىمۇ ، ھەتتاكى تاۋۇت كۆتۈرگەنلەرمۇ باشلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈشۈپ :

ــ پالۋان ! پالۋان ! پالۋان كەپتۇ ! ــ دېيىشىپ ئۇنلۇك ۋارقىرىشىپ ، ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن ھەدەپ بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ تۆت ئەتراپقا تەقەززالىق بىلەن قارىشىپ ، پالۋاننى ئىزدىشەتتى .

※ ※ ※

مانا باش تاۋۇتنىڭ ئالدى تەرىپىنى كۆتۈرگەن كىشى ھەممىدىن ئاۋۋال ئالدىغا كەلگەن پالۋان بىلەن بىرىنچى بولۇپ كۆرۈشۈپ ، تاۋۇتنى پالۋانغا بەردى ، بىردەمدىن كېيىن پالۋان ئىككىنچى تاۋۇتقا ئۆتتى ، ئۈچىنچى تاۋۇتقا كەلگەندە ئۇنىمۇ كۆتۈردى . مانا شۇ چاغدا ، پالۋاننىڭ

كىيىملىرىدىكى قان داغلىرى نامازغا كەلگەن يۇرت ـ جامائەتنىڭ كۆزىگە چېلىققانىدى ، ئۇلار:

ـــ بـۇ نـېمە ئىش ! پالۋاننى ئاخشام بىز زىندانىدىن سالامەت قۇتۇلـدۇرغـان ئىدۇققۇ ! بۇگۈنكى بۇ قان ـ داغلار قانداق پەيدا بولۇپ قالدى ـ ھە ! بـۇ نـېمـە ۋەقـە يەنە ، ـــ دېيىشىپ ئۆزئارا پىچىرلاشتى . شۇ ئەسنادا تاۋۇت ئالدىدا يەنە بىر ھەيەلەن پەيدا بولدى . ئۇنىڭمۇ ھەممە كىيىملىرى قان داغـلىرى بىلەن بويالغاندىن تاشقىرى ، كىيىملىرى يىرتىلغانىدى ، بەزىلەر ئۇ ئادەمـدىـن نېمە ئەھۋاللىنى سورىغانىدى ، ئۇ بولغان ئەھۋالنى مۇنداق سۆزلەپ بەردى .

مـانـجـۇ ئەمـەلـدارلـىرى تۇرۇۋاتقان بايانداپدا ، يېقىنقى بىر نەچچە كـۈنـدىـن بـۇيـان ، سۇ قىسلىقى بىلەن ئاش ـ نان قىسلىقى خېلىلا ئەدەپ قـالـغـانـىـدى . ئەسـلىدە ئاقئۆستەڭنىڭ سۈيى بايانداي قەلئەسى ئىچىدىن ئۆتـەتتى . شۇنداق ئوبدان تاغ سۈيىگە قەلئەدىكىلەردە گۇمان پەيدا بولۇپ قـالـدى . چـۈنـكـى ، بـىر ئەتىگەنلىكى ، داۋاملىق ئۆستەڭ سۈيىدىن يەتتە يـۇتـۇم ئىچىپ ناشتا قىلىدىغان قەلئەدىكى باش قۇۋۇقنىڭ قوغدىغۇچىسى ، بـىـر ئەتـىگەنلىكى يەتتە يۇتۇم سۇنى ئىچىپ بولۇپلا تۇيۇقسىز شۇ يەردىلا ئۆلـگـەنىدى . بۇ ئەھۋال شۇ كۈنىلا قەلئەدىكىلەرگە تارقاپ ، ئۆستەڭ سۈ- يـىـگـە « قاچاقلار زەھەر تاشلاپتۇ » دېگەن ئىغۋانى تارقىتىپ ، شۇ ئەھۋال تۇپەيلىدىن قەلئەدىكىلەر سۇ ئىزدەشكە مەجبۇر بولۇشقانىدى .

ئاش ـ نـانـغا كەلسەك ، بىر نەچچە كۈندىن بۇيانقى سۇلتانلىق تە- ۋەسـىـدە يـۈز بـەرگـەن جەڭگى ـ جـىدەللەر بايانداي قەلئەسىگىمۇ ئۆز تـەسـىرىنى كۆرسەتكەنىدى . بولۇپمۇ قەلئەدىكىلەرنىڭ ئەخمەتخان خوجا بـەگ ئارقـىـلـىـق قـەلئەنىڭ سىرتىدىكى چىلپەڭزىدىن يوشۇرۇن يۆتكەپ ئېـلـىـپ كـەلـتۇرۇلۇاتقان ئاق ئۇنلىرى پۈتۈنلەي قىسقارغانىدى . باشقىمۇ

يەردىن ئۇن يۆتكەش پىلانى ئالدىن تۇزۇپ قويۇلمىغاچقا ، ئامال قىلىپ باشقا يەردىن ئۇن يۆتكەپ كېلىنگىچە قەلئە ئىچىدە بار ئۇن ئاساسەن تۇگەپ ، قەلئە ئىچىنى جىددىيلىككە سېلىۋەتكەندى . مۇشۇ ئىككى تۇرلۇك ئېغىر ئەھۋال قەلئە باشلىقى گۇمنتوك بىلەن چارروسىيەدىن كەلگەن كالىكوۋ ئەلچى ، فۇدې مەسلىھەتچىلەرنى چوڭقۇر باش قېتىنچىلىقىغا سالغاندى . ئۇنىڭسىزمۇ ئۇلارنىڭ بۇنىڭدىن باشقا پىلانلىرىمۇ مۇشۇ بىر نەچچە كۈندىن بۇيان ئورۇندالماي ، كەينىگە سۈرۈلۈپ كەلمەكتە ئىدى . ئۇلار ھەتتا بېيجىڭ خانىغا بۇنىڭدىن بىر قانچە كۈن ئىلگىرى ، ئۆزلىرىنىڭ ناھايىتىمۇ خاتىرجەم ئىكەنلىكىنى ، مەبلەغ ، چېرىك كۈچلىرىگە ھاجەتسىز ئىكەنلىكلىرىنى ، « قاچاق » لارنى ئۆزلىرىنى ئۆزلىرىگە سېلىش ، ئۆز گۆشىنى ئۆز مېيىدا قورۇش تەدبىرى بويىچە بابلاپ ئاز كۈندە بۇ يۇرتنى پۈتۈنلەي خان جەمەتىگە تەۋە قىلىدىغانلىقىنى يەتكۈزگەنىدى .

ئورۇندىيالمىغان مۇشۇ ئىشلار ۋە قەلئە ئىچىدىكى ئىككى تۇرلۇك جىددىيلىك قەلئەدىكى كاتتا ئەمەلدارلارنى خېلىلا پاراكەندە قىلىپ قويغانىدى . مەيلى فۇدې بولسۇن ، مەيلى گۇمنتوك ، كالىكوۋلارنىڭ قايسىلا بولمىسۇن ، مۇشۇ بىرنەچچە كۈندىن بۇيان ئەخمەتخان خوجىنى كۆرمىدى . ئۇنىڭ ئۆتكەندە تاپشۇرۇپلىپ قايتقان ۋەزىپىلىرىنىڭ بىرىنمۇ ئۇچۇرىنى ئاڭلىمىدى . بۇلارغا ئەڭ زۆرۈر بولۇۋاتقىنى ، ئەخمەتخان خوجا بەگنىڭ سۇلتانلىقنى خارابلاشتۇرۇشتىنمۇ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسى پالۋاننى مەخپې ئۆلتۈرۈش ئىدى . بۇنىڭدىن ئەخمەتخان خوجا بەگ ھازىرغىچە قەلئەدىكىلەرگە ھېچبىر خەۋەر بېرەلمەيۋاتاتتى . ئەخمەتخان خوجا ئۆز ۋەدىسىدە : « بۇ ئىشنى ئورۇندىيالمىسام ، بوينۇم قىلىچتا كېسىلسۇن » دېگەنىدى . ئەمما ، ئۇنىڭ ۋەدىسى قېنى ؟ ئاش ، سۇ قىسلىقى قەلئە كاتتىباشلىرىنى ئىنتايىن دەككە ـ دۈككىگە سېلىپ قويدى . قەلئە

هاكىمى گۇمانتوك ئاخىر دەريادىن ئادەملەرنى ئوغرىلىقچە ئوتكۈزۈپ، سۇلتانلىقنىك ئاشلىق ئامبىرىدىن ئاشلىق ئوغرىلاپ ئەكەلدۈرۈشنى پىلانلىدى.

دەريا بويىدىكى سۇلتانلىققا قاراشلىق كونا ئامباردا، بىر كەچلىكى تۇيۇقسىز ناھايىتىمۇ قالايمىقانچىلىق يۈز بەردى. ئامباردا داۋاملىق تۇرىدىغان قوغدىغۇچىلار، شۇ كۈنى ئوردا ئەتراپىدا بولۇۋاتقان پالۋاننى قوتقۇزۇش ئىشى ۋە باشقا ئىشلار بىلەن بولۇپ كېتىپ، ئۆز ۋاقتىدا ئامبارغا يېتىپ چىقالماي قالغانىدى، ھەتتا شۇ كۈنى ئامبار باشلىقىمۇ يوق ئىدى. شۇ كۈنى كەچلىكى، بىر نەچچە ئون قولۇاقلىق مانجۇ چېرىكلىرى دەريادىن ئۆتۈپ، ئامباردىن ئاشلىق ئوغرىلاشقا كەلگەنىدى، ئۇلار ئامبارغا چىقىدىغان يارداكلىقتا قولۇاقلىرىنى توختىتىپ قىرغاققا چىقىشتى. بۇ-رۇنىدىن بۇ يەرنىك ئېپى - جېپىنى ئوبدان بىلىدىغان بىر نەچچە چېرىك ئۇلارنى ئۇدۇل ئاق ئۇن قويۇلىدىغان ئامبارغا باشلاپ كەلدى. ئوغرىلىققا كەلگەن بۇ چېرىكلەر ئالدىلىرىغا ئۇچراپ قالغان شۇ ئەتراپتىكى پۇقرالاردىن بىرنەچچىسىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈشتى. ئاندىن بۇ بۇلاڭچى چېرىكلەر ئامبارنى ئېچىپ ئۇننى قولۇاق تەرەپكە توشۇشقا باشلىدى.

دەل مۇشۇ كۈنى كەچلىكى يۇرت - جامائەت ئەھلى ۋە يارىدار پىدائىيلارنىك زورلۇق كۈچ بىلەن بېسىم ئىشلىتىشى نەتىجىسىدە سادىر پالۋان زىنداندىن بوشىتىپ ئېلىپ چىقىلغانىدى. پالۋان ئۆزى زىندانداپاتقان بىر نەچچە ئاي ئىچىدىكى ھەم ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى ئەھۋاللاردىن تامەن خەۋەردار ئىدى. شۇنداقلا تېخىچە يازلىق يىغىم - تېرىم تولۇق يىغىۋېلىنمىغانلىقىنىمۇ بىلەتتى. بولۇپمۇ بۇ يىلقى سېرىقتال ۋاقتى، دېھقانلارنىك يىلىكىنى تولىمۇ ئاجىزلاشتۇرۇۋەتكەنىدى. پالۋاننىك كۆز ئالدىدىكى بۇ ئىشلارنى بۇنداق چوڭقۇر ئويلاپ كېتىشى تەسادىپىي ئەمەس

ئىدى . پالۋاننىڭ كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا پۈكۈپ كىرلىۋاتقان چوڭ نىشانى ــ بۇ يەردىكى مانجۇ ئەمەلدارلىرىنى يوقىتىش ئىدى . پالۋان ، زىندانىدىن چىقىپلا يەنە جەڭ باشلاش ئۈچۈن ، ئالدى بىلەن ئەنە شۇ ئىشلارنى ئوبدان سەرەمجانلاشتۇرۇش زۆرۈرلۈكىنى ئويلايتتى . شۇڭا ، جەڭ باشلاش ئۈچۈن ، ئالدى بىلەن ئامباردىكى ئاشلىقنى كۆرۈپ بىلگۈسى كېلىپ ، دەل ئامبارغا قاراپ ماڭغانىدى .

پالۋاننىڭ ئامبارغا يېتىپ كېلىشى مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ ئامباردىن ئاشلىقنى ئوغرىلاپ ، دەريا بويىغا توشۇشى بىلەن تەڭ كېلىپ قالدى . پالۋان بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ زادى چىداپ تۇرالمىدى ، چۈنكى سۇلتانلىقنى تىكلەشنىڭ بىرىنچى جېڭىنى پالۋان مۇشۇ ئورۇندىن باشلىغانىدى . بۇ قېتىمقى جەڭنىمۇ ، ئۇ مۇشۇ ئورۇندىن باشلىۋەتتى .

ــ ھوي ياۋۇزلار كەل ! بىر ـ بىردىن كېلىش ! ئەجىلىڭ توشقانلار بىر ـ بىردىن كېلىش ! . . .

پالۋانىڭ ياڭراق ئاۋازى يۈزگە يېقىن دۈشمەن چېرىكلىرىنى بىردەمنىڭ ئىچىدە ئالاقزادىلىككە چۈشۈرۈۋەتتى . پالۋان دەسلەپ ، ھېلىقى مانجۇ ئەمەلدارلىرىنىڭ زىنداندا مەھبۇسلارنى ئۇرىدىغان ماباڭ تايىقىدەك چوماقنى قولىغا ئېلىۋالغانىدى . بىردەمدىلا چوماق يەپ جان بەرگەن دۈشمەنىڭ قورالىلىرىغا ئېرىشتى . بۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ قاتتىق جەڭ بولدى . دەسلەپتە پالۋان ئۆزى يالغۇزلا دۈشمەن چېرىكلىرىنىڭ يېرىمىنى يوقاتقانىدى ، بىردەمدىلا تەرەپتىن كەلگەن دېھقانلار ، ئامبارغا قارىغۇچىلار پالۋانغا كۈچ بولۇپ قوشۇلۇشتى . بىر ھازادىن كېيىن قەمىرىدىن خەلىپەتمۇ نېمىدۇر ئىش بىلەن ئامبارغا پەيدا بولۇپ قالغانىدى ، ئۇمۇ پالۋانغا زور مەدەتكار بولدى . مانا بۇ جەڭ يېرىم تۈنگىچە داۋاملىشىپ ، چېرىكلەرنىڭ پۈتۈنلەي ئۆلۈپ تۈگىشى بىلەن ئاخىرلاشتى .

پالۋان ئەنە شۇنداق قاتتىق جەڭ بىلەن دۇشمەن چېرىكلىرىنى قىرىپ تاشلاپ ، ئامبارنى ئامان ـ ئېسەن ساقلاپ قېلىپ ، شەھەرگە قايتىـ قاندى . پالۋاننىڭ قۇربانلارنىڭ مېيىت نامىزىغا ئارانلا ئۇلگۈرۈپ كېلىشى دەل شۇ جەڭ سەۋەبىدىن ئىدى .

ـــ شۇڭا ، ـــ دېدى جامائەت ئارىسىدىن بىرەيلەن ، ـــ پالۋاندىن دۇشمەنلىرىمىزنىڭ قورقايدىغىنى يوق ئەمەسمۇ ، ئەگەردە پالۋاننىڭ بۇگۈن مۇشۇنداق زىنداندىن چىقىپلا يەنە مانجۇ چېرىكلىرىنى يوقاتقانلىقىنى جاڭجۇن ئاڭلايدىغان بولسا . . .

ـــ بۇ چاغقىچە ئاڭلىماي قالاتتىمۇ ، ـــ دېدى يەنە بىرەيلەن ، ـــ بۇ ئىشنى ئاڭلاپ يۈرىكى يېرىلىپ كېتەي دېگەندۇ ، تېخى پالۋانىمىز ھاياتلا بولدىكەن ، قاراپ تۇر ، ئۇلارنى ئۇركىتىۋېتىدۇ جۇمۇ !

ئامبارىدىكى ئاشلىقنى ساقلاپ قېلىش يولىدىكى جەڭ ئەھۋالى دېگەندەكلا جىياڭجۇن ئوردىسىغا مەلۇم بولۇپ ، ئۇلارنى پۈتى كۆيگەن توخۇدەك قىلۋەتتى .

※ ※ ※

بايانداي باش قوۋۇقىدا ئېچىلۋاتقان باشلىقلار يىغىنى ئورنىغا تۈيۇقسىز بىر خەۋەرچى كىرىپ كەلدى ـ دە ، ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ بولۇپ ، قولىدىكى خەتنى جىياڭجۇنگە سۇندى . جىياڭجۇن خەتنى ئالدى ـ دە ، ئالمان ـ تالمان ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى . ئولتۇرغانلار خەتنى ئوقۇپ بولغىچە دىققەت بىلەن قاراپ تۇرۇشاتتى . جىياڭجۇننىڭ چىرايى تاتىرىپ ھەش ـ پەش دېگۈچە ئۆلۈكنىڭكىدەك تۇسكە كىردى .

جىياڭجۇن رەڭگى ـ روھىنى ساماندەك سارغايتىپ ، ئولتۇرغانلارغا تېخىمۇ زەردە بىلەن چالۋاقاپ ۋارقىرىدى :

ـــ سەنىلەر پەقەت بىرلا تۆشۈككە كىرىۋېلىپ يەپ ـ ئىچىپ يېـ

تىشىنىلا بىلىشىسەن ! ئاللىقانداق يات بىر نېمىلەرگە ئىشەنچ قىلىپ كېتىشتىڭ ! ئەخمەت . . . ئەخمەتخان خوجا بەگ دېيىشىپ ، پۇتكۇل خان جەمەتىنىڭ تەقدىرىنى شۇنىڭغا باغلاپ قويۇپلا ، باشقا چارە تەدبىر تېپىشمىدىڭ . سەنلەر ئىشەنگەن ئۇ ئەخمەتخان خوجا ئۆز ئانىسىنىڭ قولىدىكى دۇنيانى ئېلىش ئۈچۈن ، ئۇنى تۇغۇپ چوڭ قىلغان ئاشۇ ئانىسىنى ئۆلتۈرگەن قاتىل ، شۇنداقمۇ ؟! ــ دەپ جىيانجۇن يىغىندا ئولتۇرغان چارروسىيە ئەلچىسى كالپاكوۋسكىغا قارىغاندى ، ئۇ دەرھال سۆز ئېلىپ :

ــ شۇنداق ، ئۇ چارروسىيە تەۋەسىدىكى بۇخارا شەھىرىدە ئولتۇرۇشلۇق باي ، مۆتىۋەر ئادەمنىڭ ئوغلى ئىدى . ئۇ دادىسىدىن ئايرىلىپ ، يالغۇز ئانا قولىدا قالغان . كېيىنكى ۋاقتىدا ئۇ ، ئۆز ئانىسىنى ئۆلتۈرۈپ ، شۇ ئائىلىنىڭ مۈلكىگە مراسخور بولغان ، ــ دەپ قوشۇپ قويدى .

ــ قانداقكەن ؟ ــ دېدى جىيانجۇن كالپاكوۋسكىنىڭ سۆزىدىن كېيىن ، ئولتۇرغانلارغا تەكشى قاراپ قويۇپ سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى :

ــ ئەخمەتخان خوجا بەگ شۇنداق ئادەم تۇرۇقلۇق ، سەنلەرگە سادىق بولاتتىمۇ ، ياق ! ئۇ يەنىلا سەنلەرنىڭ پۇل ـ دۇنيالىرىڭغا سادىق . قارا ، ئۇ سەنلەرنىڭ پۇلىنى ئاز بەرگەنلىكىنى كۆرۈپ ، سادىرنى ئۆزى ئۆلتۈرمەي ، باشقىلارغا ئىتتىرىپ قويغان . سەۋەبى ، ئۇ يەنىلا ھايات قېلىشنى ئويلىغان . ئۇ ھاياتلىققىلا ئەمەس ، بەلكى تېخىمۇ كۆپرەك پۇل ـ دۇنياغا ئۇمىد باغلىغان . شۇڭا ، بىزنىڭ ئىشلىرىمىز بۇگۈنكىدەك ھالغا چۈشۈپ قالدى . ئەمدى ئەخمەتخان خوجا بەگ دېگەن بۇ ئىستىم بۇ يەردە ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كاللىسىدىن چىقىپ كەتسۇن ! ئۇ ئۆزىمۇ ئەنە شۇنداق ئاخىرەتكە سەپەر قىپتۇ .

ــ ياق ، ئۇ تېخى تىرىككەن !
جىياڭجۇننىڭ سۆزىنى تۇيۇقسىز ئاڭدىن بىرەيلەننىڭ سۆزى بۆ-لۈۋەتتى . ئۇنىڭغا جياڭجۇن ئاچچىقلاندى . جياڭجۇن ئۆز ئادەملىرىنىڭ سەزگۈرلۈكىنى سىناپ كۆرۈش مۇددىئاسى بىلەن شۇ سۆزنى قىلغانىدى . ئاندىن ئۇ :
ــ تۇغرا ، ئەخمەتخان خوجا بەگ ھازىرمۇ بار . بۇگۈنكى خەۋەرگە قارىغاندا ، خان جەمەتىمىزدىن يۈز ئۆرۈپ ، يولىنى ئۆزگەرتكەن ، ئاڭلىساق ، ئۇنى قۇملۇقتا كېتىۋاتقان يېرىدىن قارا چاپانلىقلار تۇتۇۋېلىپ قېيىلىڭاچ قىلىپ دوديشاڭىنىڭ « موما ئېلىپ قاچىدىغان » پاشىلىرىغا تاشلاپ بېرىپ تالىنىپتۇ ! ــ . . . جياڭجۇن بۇ گەپنى دەپ بولۇپ ھۆزۈرلىنىپ كۈلۈپ كەتتى .
يىغىندا ئولتۇرغانلارمۇ ئۇنىڭ كەيپىياتىغا قاراپ بېقىپ ئەگىشىپ كۈلدى . جياڭجۇن ئاندىن :
ــ مۇنۇ خەتتە بولسا ، سادىرنىڭ ھۇجۇم قىلىدىغانلىقى يېزىلىپتۇ ، بۇنىڭغا ، ــ دېۋىدى ، چارروسىيە ئەلچىسى كالپاكوۋسكى ئېغىز ئاچتى :
ــ بىزدىن تېز ئاڭدا ئەسكەر كېلىدۇ ، ئۇنىڭ بىلەن . . .
ــ بېيجىڭ خانغا ئالاقە ئەۋەتتىم ، ئۇ تەرەپتىنمۇ لەشكەر كېلىدۇ ،
ــ دەپ كالپاكوۋسكىنىڭ سۆزىدىن كېيىن مەسلىھەتچى فۇدې ئۆز پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويىدى . گۇۋەنتۇڭ ھاكىم بولسا تېپتىنچ ئولتۇراتتى . جياڭجۇن بۇ قېتىم :
ــ گۇۋەنتۇڭ ! قاچاقلارنىڭ ئات ئايلىنىپ ئۆز ئوقۇرىنى تاپىدۇ دېگەن تەمسىلى بار ، شۇنداقمۇ ، بىزنىڭ ئۇ قاچاقلارنى قولغا كەلتۈرۈپ باشقۇرۇشىمىز يەنىلا بىر ۋاقىتلىق چارە ، مەڭگۈلۈك ئەمەس . ئۇلار پەقەت ھوشىنى يىغىپ ، ئۆزلىرى بىرلىشىۋالغىچىلا ئۇلاردىن بىز شۇنداق

پايدىلىنالايمىز . باشتىمۇ ئىشلىرىمىز شۇنداق بولغانىدى . ئەمدىلىكتە بول-
سا ، سادىر ئۇلارنىڭ بېشىنى بىر يەرگە ئەكىلىۋالدى . ئەمدى بۇ ئۇسۇل
كۇنا ئۇسۇل بولۇپ قالدى . بىز بولساق ئەسلىمىزگە كېلىپ ئىش باشقۇر-
مىساق ، چېرىكلىرىمىز ، قورالىمىز بىلەن ئۇلارغا تاقابىل تۇرمىساق ،
بولمايدۇ . بولۇپمۇ سەن بايانداىدا چىڭ تۇرۇپ جەڭ قىلمىساڭ ، خان
جەمەئىتىنىڭ شەنىگە داغ چۈشۈرىسەن ، ئۇقتۇڭمۇ ؟

ـــ ئۇقتۇم .

ـــ قەتئىي ئۇرۇشنى باشلايمىز ،خان جەمەتى ئۇچۇن جېنىمىز
پىدا ! . . .

ـــ جېنىمىز پىدا ! . . .

جىيانجۇن بۇگۇنكى يىغىندا ، ئولتۇرغانلارنىڭ شۇنداق ۋەدىلەرنى
بەرگەنلىكى بىلەن كۆڭلى ئەمىن تاپقاندەك بولدى ، باشقىلارغا بولسا ئۇ :

ـــ قېنى ، قارشى تەرەپكىمۇ قارايلى ، ـــ دەپ ، سادىرنىڭ ھۇجۇم
قىلىشىغىمۇ ھوشيار بولۇشنى قايتا ـ قايتا تەكىتلىدى .

يېگىرمە ئۈچىنچى باب

مەن سەپەرگە چىققاندا ،
ھەمراھلىرىم يېنىمدا .
تىرىكلىك ئەلا ماڭا ،
كۈچ بولۇر شۇ قېنىمغا .

بىر تىرىك ئىلا

ــ مىلك ئۆلۈكتىن بىر تىرىك ئەلا ، ــ سۇلتانلىق ئوردىغا يىغىلغانلارنىڭ ئۆتكەن ئىشلار توغرىسىدىكى پاراڭلىرىغا قارىتا پالۋان شۇنداق دېۋىدى ، ھەممە ئادەم جىمجىت قىلىشتى . ئاندىن پالۋان :

ــ قېنى سۇلتان ئەلى ، ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇر ، ــ دەپ كۆپچىلىككە قارىدى . بۇ چاغدا سۇلتانلىق ئوردىسىدا ئولتۇرغان بۇ كىشىلەرمۇ پالۋانغا قاراپ تۇرۇشاتتى ، بولۇپمۇ بۇگۈن ئوردىغا يىغىلغانلار شۇنچە ئۇزۇندىن بۇيان تونۇشىدىغانلار بولسىمۇ ، ئۇلار يەنىلا تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك بىر ـ بىرىگە قايتا ـ قايتا قاراشماقتا ئىدى . ھەر بىرىنىڭ كاللىسىدىن ئۆتكەنكى تۇرلۇك ئىشلار كېچىۋاتاتتى . مۇشۇ ئولتۇرغانلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمى شۇ تاپتا ئەلى سۇلتان ھەققىدە ئويلىماقتا ئىدى :

« پالۋاننىڭ بالدىلىق چاغلىرىدىن تارتىپ بۇگۈنكىچە ئايرىلمىغان دوستلىرىنىڭ بىرى مانا مۇشۇ ئەلى بوپتۇ . شۇڭا ، ئۇنى يەنىلا ئەلى دەۋاتىدۇ » .

مۇشۇ ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ سادىر پالۋانغا ئوخشاش ياشىغان تەرەپلىرىنى تولۇق تونۇپ بولغاچقا، كېيىنكى كۈنلەردە ئەلاخان پالۋان دەپ ئاتاشىنى ئادەتكە ئايلاندۇرغانىدى. شۇڭا، مۇشۇ نام بىلەن ئاتىماي، پالۋانىنىڭ بۇگۈن «ئەلى» دەپلا ئاتاشلىرى كۆپچىلىكنىڭ دىققىتىنى قوزغىغانىدى.

شۇ ئەسنادا ئەلاخان سۆلتان سۆزلەشكە باشلىدى، ئۇ ئۆز پىلانى بويىچە ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇۋاتاتتى.

ــ سادىر، ــ دېدى ئۇ، ــ يەنىلا بىزنىڭ سۇلتانلىقىمىزنىڭ باش سەركەردىسى. بۇ قېتىمقى جەڭگە، ئۇ باشتىن ـ ئاخىر ئۆزى باشچى، ئۇنىڭسىز جەڭنى يا ئۇنداق، يا بۇنداق ئېلىپ بېرىشقا ھېچقايسىمىز قادىر ئەمەس، بۇنىڭ ئىچىدە جەزمەن مەنمۇ بار. بۇ، ھەرقايسىڭلارغا دەيدىغان ئەڭ مۇھىم ئىشنىڭ بىرى.

ئەلاخان سۇلتانىنىڭ سۆزى بۇ سورۇندا ئولتۇرغانلارغا بەكمۇ ياقتى. چۈنكى، بۇنداق سۆز سۇلتانلىق ئوردىسى قۇرۇلغاندىن بۇيان تۇنجى قېتىم بولۇۋاتاتتى. كۆپچىلىك بۇ قېتىمقى سۇلتاننى سايلاشتا يەنىلا سادىر پالۋاننى كۆرسىتىپ تۇرۇۋالغانلىقىلىرىنى ئەسلەپ ئۆتۈشتى. لېكىن، پالۋاننىڭ:

ــ مېنىڭ جەڭ قىلىشىم، ھەرگىز سۇلتان بولۇش ئۈچۈن ئەمەس، شۇڭا ئەلى سۇلتان بولسۇن!... ــ دەپ، ئۇنى سايلىغانلىقىنى تىلغا چىقىۋاتقانلىقىدىن بۇ قېتىم بەكمۇ مىننەتدار بولۇۋاتاتتى. بۇ يەردە سۆزلىنىۋاتقان ئىشلارنى ئولتۇرغانلار ئىچىدە نازىم تېخىمۇ تەكىتلەپ:

ــ تۇغرا، بەك ئادىل ئورۇنلاشتۇرۇش بولدى، ــ دېدى. نازىمدىن كېيىنلا ھەرقايسىسى ئۆز ئىشلىرى توغرىسىدا ئويلىنىپ مەسلىھەت

پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى :

ـــ باياندای بىلەن بولغان ئالاقىنى مەن زىممەمگە ئالاي ، شۇنداقلا ئاقىۋىتىگىنىڭ سۈيىنى باشقا تەرەپكە بۇرۇۋېتىشنى بىرلىكتە ئېلىپ بارايلى ، ـــ دېدى نودەر .

ـــ توغرا ، توغرا ! قەلئەدىكىلەرنىڭ نەچچە ۋاقىتلاردىن بۇيانقى ئاش ـ سۇ جىددىيچىلىكىمۇ خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالدى . بۇ قېتىمقى سۇغا سېلىنىڭ مەسئۇل بولغىنىڭ جەزمەن ئۇلارنى ئۆز ئۆيلىرىنىڭ ئىچىدىن قۇدۇق كولاشقا مەجبۇر قىلىدۇ ـ دە ! ـــ دەپ نودەرنىڭ سۆزىنى تېخىمۇ جانلاندۇردى نازىم .

ـــ ماڭىچۇ ؟! ماڭا . . . ! سۇلتان ئۆزلىرى مۇھىم ئىشتىن تاپشۇرسىلا ، پىدائىيلارنى خەلپەم دادام بىلەن بىللە بېرىپ يېزىلاردىن يىغىپ كېلەمدىم ياكى باياندای ـ كۇرە قەلئەلىرىدىن لەخمە تېشەمدىم ، ئۆزلىرى بىر نېمە دېسىلە ، مەن تەييار ، ـــ دېدى ئىگەمقۇل . ئۇنىڭ كەيـ نىدىنلا :

ـــ مەنچۇ ، مەن ! ـــ دەپ نازىمۇ ئوتتۇرىغا چۇشكەنىدى ، ئۇنىڭغا پالۋان تېزلا جاۋاب بەردى :

ـــ سېنىڭ ئاۋازىڭنى مۇشۇ ئوردىدا ئاڭلايلى ، سەن پۇتۇن خەت بىلەن ، سۆز بىلەن بولىدىغان ئىشلارنى باشقۇرساڭ . . . قانداق دېدىم ئەلى .

ـــ شۇنداق ، بۇنىڭدىن كېيىن ئوردا ئىشىغا كاتتا ، پۇتۇكچى ئۆزۈڭ بولىسەن ، ـــ دېدى ئەلاخان سۇلتان سادىر پالۋاننىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ ، ئۇ يەنە :

ـــ توغرا ، بۇ ئىشلار شۇنداق بولسۇن ، هازىر پالۋاننىڭ سۆزلـ رىنى ئاڭلىساق ، ـــ دېدى . شۇنان سادىر پالۋان ئۆز پىكىرىنى مۇنداق

قويدى .

ــ مەن ئاۋۋال ئۆزۈم بېجىرىدىغان مۇنداق ئىشلارنى سۈلتاندىن تەلەپ قىلماقچىمەن : بىرىنچىسى ، مەن بۇگۈن مۇشۇ سورۇندىن چىقىپ ، خانىۋەيران بولۇپ ، خارابىلىككە يۈزلەنگەن يۇرت ئەھلىنى ئەمىن تاپقۇ- زۇشقا ئوردا خىراجىتىنى توپلاشقا ئاتلانسام ، يەنە بىر ئىش ، ئوغلۇم ئىگەمقۇل ياخشى ئېيتتى ، ئۇ بايانداي قەلئەسىنىڭ لەخمىسنى كولاشقا ماڭسا ، خەلپەم سۇ ئىشلىرىغا ئۈستا ، كۈرە لەخمىسنى دەريا ياقىسىدىن كولاشقا ماڭسا ، ھەرئىككى لەخمە ئورنىنى مەن كۆرسەتكەن يەردىن باشلاپ كولىسا ، قالغان پىدائىيلارنىڭ ئىشىغا گاڭگۇك باقى مەسئۇل . نودەر پۈتۈن ئەھۋاللاردىن بىزلەرنى ۋە ئوردىنى خەۋەردار قىلىپ تۇر- سۇن .

ــ خوپ ! ــ دېيىشتى ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغانلار ، ــ ئۇلار پالۋاننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىنى تامامەن مۇۋاپىق تاپقاندى . ئەلاخان سۇل- تان پالۋانغا :

ــ پالۋان ، بۇ ئىشلار ساڭا ئېغىر كەلمەسمۇ ؟ ــ دېگەندى پالۋان :

ــ ياق ، ئېغىر كەلمەيدۇ . سەن پۈتكۈل ئىشلارغا كۆز ـ قۇلاق بولۇپ باشقۇر ! ــ دېدىدى . ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپ ئوردىدىن چىقىشقا تەمشەلگەندى ، ئەلاخان سۇلتان باشقىلارغىمۇ :

ــ ھازىرچە تەييارلىق شۇنداق ئىشلەنسۇن ! ــ دېدى . ئۇ سو- رۇندىكىلەرنىڭ تارقىلىشىغا ئىجازەت بەردى . پالۋان ئوردىدىن شۇنداق تېز چىقتى ـ دە ، يۈرۈپ كەتتى . ئۇنىڭ كەينىدىن چىققان كۆپچىلىك ئۇنىڭغا ھەيران بولۇشۇۋاتاتتى . ئۇلار ھەتتا پالۋاننىڭ كەينىدىن خېلى يەرگىچە قاراپ مېڭىشتى . ئۇ بولسا ، ئۇدۇللاپ كۈرە يولىغا قاراپ كېتىۋا-

※ ※ ※

پالۋان ئوردىدىكى مەجلىستىن قايتقاندا ، چىكقى چۈش ۋاقتى بولغانىدى . ئۇ چۈشلۈك غىزاغىمۇ ئولتۇرمىدى . شەھەرنىڭ بىر چېتىگە يېتىپ بارغىچە ، ئۇنىڭ يول بويى كۆرۈشمىگەن ئادەملىرى قالمىدى ، ھەممە چوڭ ـ كىچىكلەر ئۇنى :

ـــ پالۋان ! پالۋان ئاتا ! پالۋان بوۋا ! ـــ دېيىشىپ ، ئۆزلىرىنىڭ ھۆرمىتىنى ئىزھار قىلىشاتتى .

ئۇ شەھەردىن چىقىپ ، كۈن پېتىشقا تايىن تاپقاندا ، پالۋانلىق تۇسىنى ئۆزگەرتىپ توزغاقچى قىياپىتىگە كىردى . بىرنەچچە ئېشەككە توزغاق تاغارلىرىنى ئارتقان ھالدا ئېشەكلىرىنى ھەيدەپ ماڭدى .

ئەمدى ئۇ دەريا ياقىسىدىكى يېكەنلىكتىن ئېشەكلەرنىڭ دۇمبىسىدىكى قۇرۇق تاغارلارنى ئېلىپ ، قۇرۇق توزغاقتا تولدۇرۇپ ئېشەككە ئارتىپ ، قايتا ماڭغان چېغىدا تۈن كېچىدىن ئۆتۈپ ، تاڭ سۈزۈلۈشكە ئاز قالغانىدى . ئۇ ئايدىڭدا كېچىلەپ توزغاق يىغىپ تاغارلارغا قاچىلاپ ، ئەمدى بايانداي سېپىلى ياقىسىدىكى قوغدىغۇچىلار جايلاشقان قوۋۇق ئالدىدىكى ناۋايخانىغا يېتىپ كەلگەندە باش توخۇ چىللىدى . شۇ چاغدىلا پالۋان قورسىقىنىڭ پۈتۈلداپ ئاچقانلىقىنى تۇيدى ـ دە ، ئەتراپقا زەن سېلىپ قاردى . قوۋۇق ئەتراپىدا ئىنسى ـ جىنىدىن ئەسەر يوق ئىدى . ئۇ ئېشەكلەرنى بىر يەرگە قايرىپ توختىتىپ قويۇپ ، ئۆزى ناۋايخانىغا كىردى .

قوۋۇق قوغدىغۇچىلىرى ـــ ئەسلىدە يۇرت ـ يۇرتتىن يىغىپ كېلىنگەن چېرىكلەر ئىدى . ئۇلار ئۆز يەرلىرىدە يۈز بېگى ، دورغا ، ئام-

بىاللار تەرىپىدىن تازا ئوبدان غەزالىنىپ ئادەتلەنگەنلەر ئىدى. شۇ يۇرتلاردىكى « قاچاق » لارنىڭ ئاش ـ نېنى بىلەن ئەتكەن چايلىرى ئۇلارنىڭ ئاغزىلىرىدا قالغانىدى. بۇ يەرگە كېلىپمۇ قەلئە ھاكىمىدىن شۇنداق غەزالارنى تەلەپ قىلىشقانىدى. ئۇلارنىڭ تەلەپلىرىگە ئاساسەن، قەلئە باشلىقى « قاچاق » ناۋايىدىن بىر ئائىلىنى سېپىل سىرتىغا كۆچۈرۈپ ئېلىپ كېلىپ شۇ يەردە ناۋايىلىق قىلىشقا سېلىۋاتاتتى.

قاق سەھەردە كىرىپ كەلگەن پالۋاننى ناۋاي ئۇستا تونۇمىدى. ئۇنى قەلئەگە ماڭغان ئادەتتىكى توزغاقچىلاردىن دەپ بىلگەنىدى. پالۋان كىرگەن ھامان نان بىلەن چاي كەلتۈردى. دەسلەپ كەلتۈرگەن نانلىرىنى پالۋان گەپ قىلماي پاك ـ پاكىز يەۋەتتى. ئاندىن يېنىدىكى بار پۇلىنى ناۋايغا بېرىپ ئورنىدىن تۇردى.

پالۋان كۈرە راۋىقى يېنىغا كەلگەندە كۈن خېلىلا كۆتۈرۈلۈپ قالغانىدى. بۇ چاغدا مانجۇ كۈرەسىنىڭ ئىچى ئادەملەر دېگۈزىغا ئايلانغا-نىدى. كۈرەنىڭ قوڭغۇرىقى ئەتراپىدا بولسا، ناغرا ـ كانايلار چېلىنىپ ھەممە ئادەملەر مەخسۇسلا بېيجىڭ خانىنىڭ ئادەملىرى كىرىپ ـ چىققىدەك غان ئايرىم دەرۋازا تەرەپكە قاراپ تۇرۇشاتتى. پالۋاننىڭ قووۇق راۋىقى يېنىغا يېقىنلىششى ــ دەرۋازا تەرىپىدىن تۆمۈر قەپەس ئىچىدە ئۆزىنى ھەر تەرەپكە ئۇرۇپ ھەيۋە كۆرسىتىۋاتقان يولۋاسنى ئېلىپ كېلىۋاتقان ھارۋىغا دۇچ كەلدى.

كۈرە قوڭغۇراق راۋىقى ئەتراپى بۈگۈن ئالاھىدە بايرام تۈسىنى ئالغانىدى. راۋاق تۆپىسىدە ئولتۇرغان جىياڭجۈن باشلىق مانجۇ ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەممىسى خۇشال يايرىشىپ ھەدەپ كۈلۈشەتتى. چاۋاك چېلىشاتتى. يولۋاس سولانغان تۆمۈر قەپەسلىك ھارۋا قوڭغۇراق راۋىقىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە توختىتىلدى. ئەنە، يولۋاسنى بېيجىڭدىن

يەتكۈزۈپ كېلىنىشكە باشچى بولغان ئەمەلدار ، ئالدى بىلەن راۋاق ئۇستىدىكى جياڭجۇن ، فۇدې ، كالپاكوۋسكىلار بىلەن كۆرۈشتى ، ئاندىن راۋاق ئاستىدىكى كۈرە ئادەملىرىگە :

ـــ خان كۈرە جياڭجۇنى باشلىق خان ئەمەلدارلىرىغا بېيجىڭ خانىنىڭ سالىمىنى يەتكۈزۈشۈمگە روخسەت ئەيلىگەيسىزلەر ! خان كۈرە جياڭجۇنى نەچچە يىللاردىن بۇيان يۇرتىنىڭ تىنچلىقىنى ، يۇرتىنىڭ پاراۋانلىقىنى ئويدان قوغدىدى . خان ئۇنىڭ خىزمەت تۆھپىسى ئۈچۈن ، بۇ ئۇلۇغ سوۋغاتنى مەخسۇس بېيجىڭدىن يەتكۈزدى ، ـــ دەپ كارکىراپ سۆزلەۋاتاتتى . قەپەس شادلىرىنىڭ تۇيۇقسىز چارس - چۇرۇس قىلغان ساداسى مەيداندىكى ھەممە كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى . ئاندىن ھايال ئۆتمەي يولۋاسنىڭ قەپەستىن ئېتىلىپ چىقىپ ، ئۇياق ـ بۇياققا يۈگۈرۈپ دەھشەتلىك ھۆكۈمەپ ھەيۋە قىلىشلىرى مەيداندىكى ئادەملەر توپىنى توزغاقتەك توزدۇرۇۋەتتى . شۇنچە كۆپ ئادەملەرنىڭ ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە باقماي ھۇركۈپ قېچىشلىرى تۈپەيلىدىن ، مەيداندا پاتپاراقچىلىق باشلاندى . بىردەمنىڭ ئىچىدە مەيداندا ئادەمدىن ئەسەر قالمىدى . ھەتتا بىر نەچچە قەۋەت راۋاق ئۈستىدىكى جياڭجۇن باشلىق ئەمەلدارلارمۇ قۇيرۇقلىرىنى خادا قىلىشقانىدى . بۇ كەڭ مەيداندا بىرلا مۇشۇ يولۋاس ھەممىنىڭ ئىگىسى ئىدى . بىردەمنىڭ ئىچىدىلا يولۋاس بىر قانچە ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولدى . ئۇ بىردەم ئۇياققا ، بىردەم بۇ ياققا ئۆزىنى ئۇرۇپ ، ئۆزىنىڭ ھەيۋىسىنى ناماياں قىلماقتا ئىدى . شۇ ئەسنادا توزغاقچى پالۋان ئېشەكلىرىنى ھەيدەپ كېلىۋېتىپ ، بۇ يىرتقۇچلار پادىشاھىغا دۇچ كېلىپ قالدى . يولۋاس ھايت ـ ھۇيت دېگۈچىلىك بولغان ئارىلىقتا توزغاقچىنىڭ توزغاق ئارتىلغان ئېشەكلىرىدىن بىر ـ ئىككىسىنى يېرىپ تاشلىدى . ئاندىن كېيىن يولۋاس پالۋانغا ھەيۋە قىلىپ ئېتىلغانىدى ، شۇ ئەسنادا

پالۋانمۇ ئۇنىڭ چىش ـ تىرنىقىدا جېنىدىن جۇدا بولغىلى قىل قالدى. پالۋان چاققانلىق بىلەن ئۆزىنى ھەر تەرەپكە بۇراپ ئەپچىللىك بىلەن قاچۇراتتى. يولۋاس غالجىرلاشقان ھالدا ئۇنىڭغا بىر نەچچە قېتىم زەرپ بىلەن ئېتىلىپ، تۇمشۇقىنى يەرگە ئۇرۇپ، خىرىس قىلىپ ئۇنى قوغلايتتى، پالۋان بولسا نەدە يوغان تاش، يوغان تۆمۈر زەنجىرلەر ئورۇنلاشتۇرۇلغان جايلارغا قاچاتتى، يولۋاس بولسا ئۇ نەرسىلەرگە ئۇرۇلۇپ ـ سوقۇلۇپ ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە باقماي قوغلايتتى. بىردەمدە يولۋاسنىڭ خېلىلا يېرى يارىلانغانىدى. ئۇنىڭ ئوستىگە ئۇ ئۇزاق يولدىن بۇ يەرگە كەلگىچە خېلىلا ھالسىرىغانىدى. لېكىن، ئۇ يىرتقۇچلۇقىدىن قىلچىمۇ يانمىغانىدى. تېخىمۇ غالجىرلاشقان ھالدا پالۋانغا ئېتىلغانىدى، پالۋان ئىنتايىن ئەپچىللىك بىلەن يىرتقۇچنىڭ ئىككى قۇلىقىدىن تۇتۇپ، بار كۈچى بىلەن ئۇنىڭ ئاغزىنى ئۆزىدىن يىراقلاشتۇردى، يولۋاس كەينى پۇتى بىلەن يەرنى تېلغاپ، ئەتراپىنى توپا ـ چاڭغا كۆمۈپ تاشلىدى. پالۋانمۇ ئادەم تونۇغۇسىز ھالغا كەلگەنىدى. ئۇ قورقمانسىزى بار كۈچىنى ئۇنىڭ قۇلىقىنى تۇتقان قولىغا يىغىۋاتاتتى، مانا يولۋاس پالۋاننى ئىنتىرىپ كېلىۋېتىپ، كەينى پۇتى تەرەپكە يوغان بىر تاش توغرا كېلىپ قالدى دە، تاشقا تېيىلىپ تىزلىنىپلا ئولتۇرۇپ قالدى. بۇ چاغدا پالۋان تېخىمۇ بار كۈچىنى ئىشقا سېلىپ، يولۋاسنىڭ بېشىنى بىردىنلا تىزلانغان تەرەپكە قايرىدى، ئەمدى ئېلىشىش تازا ئەۋجىگە چىقتى. پالۋاننىڭ تازا غەزەپلەنگەندە كۆپۈپ كېتىدىغان گۆرەن ـ چېكى تومۇرلىرى قىپقىزىل بولۇپ كەتكەن، ماڭلاي تەرلىرى خۇددى شەبنەمگە ئوخشاش بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇستىدىكى كىيىم ـ كېچەكلىرى تىتما ـ تىتماق بولۇپ كەتكەنىدى. يولۋاسنىڭمۇ پۇتۇن ئەزايى ـ بەدىنى ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى. يولۋاس توزغاق ئارتىلغان ئېشەكنى يېگۈچە ھەممە بەدىنىنى توزغاققا

مىلەشتۇرۇۋالغانىدى . ھەتتا ئۇنىڭ كۆز ـ قۇلاق ، بۇرۇنلىرى ئەتراپىلىرىغمۇ توزغاق چاپلىشىپ كەتكەچكە ، تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا كۆزىنى ئاچالماي قالاتتى . شۇنىڭ تۈپەيلىدىن يولۋاس ئۆزىنى قارا ـ قويۇقلار ھەر يەرگە ئۇراتتى . پالۋان بۇ قېتىم يولۋاسنىڭ شۇ ئاجىزلىقلىرىدىن پايدىلانىدى ـ دە ، مىڭ تەسلىكتە قايرىۋاتقان بېشىنى ئىتتىرىپ ، كەينى تەرەپتىكى تۆمۈرچى سەندىلىگە ئاپىرىپ ئۇردى . سەندەل ئۇنىڭ مېڭىسىنىڭ قېتىقىنى چىقىرىۋەتتى . پالۋان ئارقا ـ ئارقىدىن شۇنداق ئۇرۇۋاتاتتى ، ھالسىزلانغان پالۋان ئەتراپقا بىرلەپ ـ ئىككىلەپ يىغىلغان ئادەملەر يولۋاسنىڭ قۇلىقىدىن ئۇنىڭ كىرىشىپ كەتكەن قولىنى ئاجرىتىۋېلىش ئۈچۈن تارتىشۋاتقاندىلا ھوشىنى يىغالىدى . پالۋان شۇئان بۇ مەيدانىدىن شارتتىدە ئۆزىنى چەتكە ئالدى ـ دە ، توپ ئىچىدىن ئۆتۈپ ، بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولدى .

مانا شۇ ۋەقە يۈز بېرىپ ، ئارىدىن ئون بەش كۈن ئۆتتى . كۈرە ئوردىسىدىن تارتىپ ، كۈرە كوچىلىرىنىڭ تام ـ تاملىرىغا مۇنداق ئىككى ۋەقە توغرىسىدا يارلىق خەت چاپلاندى :

يارلىق

كۈرە ئوردىمىزغا بېيجىڭ خان ئوردىسىدىن ئىنئام قىلىپ ئەۋەتىلگەن يولۋاسنى ئۆلتۈرگەن ئادەم بىلەن كۈرە خەزىنىسىنى ئوغرىلىغان ئادەمنى كىمدە كىم پاش قىلىپ خەۋەر بېرىدىكەن ، شۇ كىشى بېيجىڭ خان تەرىپىدىن يۇقىرى ئىنئامغا ئېرىشىدۇ .

كۈرە جىياڭجۇنى : سۇڭ چۈن

بۇ ئىلاننى كۆرگەن خالايىق :

ـــ بۇ ، بىر تېنى ، بىر جېنى بار ئىنسانىنىڭ ئىشى ئەمەس ، بۇ

جەزمەن جىن ـ ئالۋاستى ياكى شاياتونلارنىڭ ئىشى بولۇشى مۇمكىن. بۇنداق ئىشنىڭ ئىنسانىنىڭ قولىدىن كېلىشىگە ھەرگىزمۇ ئىشەنمەيمىز. يولۋاسنى ئىنسان ئۆلتۈردى، كۆرە ئوردىسىنىڭ خەزىنىسىنى ئوغرىلىدى، دېگەن ئاجايىپ ئىشقۇ!

ــ ئادەم بالىسىنىڭ قولىدىن ھەممە ئىش كېلىدىكەن، قاراڭلار!... ــ دېگەندەك، سۆزلەرنى قىلىشاتتى. دېمىسىمۇ بۇ پۈتكۈل كۆرەنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن ئاجايىپ بىر ۋەقە بولدى. تىرىك يولۋاسنى ئادەم بالىسى ئۆلتۈرۈپتۇ دېگەنلەرنىڭ چىقىشىمغۇ بىر نۆرى، بولۇپمۇ ئۆيدەك ـ ئۆيدەك ياسلىپ پىشۇرۇلغان خىشلار بىلەن قوپۇرۇلغان خەزىنە تېمى ۋە خەزىنە ئۈستى ـ ئەتراپلىرىنىڭ ھېچقانداق يېرىدە بىرەر ئىز بەلگىسى يوقلا خەزىنىدىكى بايلىقنى بىرى ئېلىپ چىقىپ كەتكەنىدى:

مۇشۇ ئاجايىپ ـ غارايىپ ۋەقە ئەمەلدارلارنى، ھەتتا بېيجىنىڭ خانـ
نىڭ ئەقىل كۆرسەتكۈچى مەسلىھەتچى ئەمەلدارلىرى كۆرەگە يېتىپ كەلگىچە ھەممىلا ئادەملەرنى ھەيرانلىققا سالغانىدى. ئۇلار يېتىپ كېلىپ، يەنىلا ئەتراپنى كۆزەتتى، خەزىنە ئەتراپىنىڭ ھېچقانداق يېرىدىن بىرەر بەلگە تاپالمىدى. ئاخىر جياڭجۇن خەزىنە ئۆيىدە ئولتۇرۇپ، ھېلىقى «ئەقىل كۆرسەتكۈچى» لەرگە ئاچچىقلانغان ھالدا زوكۇن تايىقىنى شۇنداق شىلتىپ پولغا ئۇرغانىدى، تاياق تەگكەن يەردىن پوك ـ پوك قىلغان سادا چىقتى. بۇ، ئۆي ئىچىدىكىلەرنىڭ دىققەت ـ نەزىرىنى قوزغىدى. جياڭجۇن شۇئان خەزىنىنىڭ باشقا قويۇلغان خىشلىرىغا زاكۇن تايىقىنى ئۇرۇپ كۆردى. بۇ ئاۋازلار ھېلىقى خاپىچىلىقتا ئۇرۇلغاندا چىقـ
قان ئاۋازغا ئوخشىمايچىقتى. شۇئان جياڭجۇن چېرىكلەرنى ھازىر قىلدى. بىر نەچچە ئون چېرىك ھەرخىل قورال سايمانلار بىلەن يەر ئاسـ
تىدىكى خىشلارنى قومۇردى، ھېلىقى پوك ـ پوك قىلغان خىشنى ئون

نەچچە چىرىك ئاران تەسلىكتە ئورنىدىن يۆتكىۋىدى ، ئۇنىڭ تېگى شۇنداق ئۇزۇتسىغا كەتكەن لەخمە بولۇپ چىقتى . دىققەت بىلەن بۇ لەخمنى تىكشاپ كۆرۈشكەنىدى ، بىر تەرەپتىن دەريا سۈيىنىڭ شارقىراپ ئىقىۋاتقان ئاۋازى ئاڭلاندى . جىياڭجۇن باشلىق ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى خەزىنە ئىچىدە پەيدا بولغان بۇ كارامەتلىك لەخمگە قارىشىپ داڭقېتىپ تۇرۇپ قېلىشقانىدى .

※ ※ ※

ــ ئەيھانناس ! ئەيھانناس ! . . .

ــ بارىكاللا ! ــ دېگەن ئاپىرىنلار شۇ كۈنى سۈلتانلىق ئوردىسىدا بولغان پاراڭدىن كېيىن داۋاملاشماقتا ئىدى . مانا ئەمدى ، پالۋاننىڭ ئۇرۇدىكى ئاغىنىلىرىدىن باشقىلىرى ئۇنىڭ بۇنداق تاپقۇرلۇق ۋە غەيرەت ـ جاسارىتىگە ئاپىرىن ئوقۇشاتتى . مانا كۈرە خەزىنىسىدىن ئېلىپ كېلىنگەن ئالتۇن ـ كۈمۈش ، يامبۇ پۇللار يۈرت ـ يۇرتتىن ئېلىپ كېلىنگەن كىيىم ـ كېچەك ، قورال ـ ياراغ ، يېمەك ـ ئىچمەك قاتارلىقلارغا تېگىشلىگەنىدى . بۇ پۇللار بىلەن ئات ۋە ھېلىقى ماددىي بۇيۇملارغا ئىگە بولغان پىدائىيلار تو-لىمۇ خۇشال ئىدى . پالۋاننىڭ بۇ تۆھپىسى ھەش ـ پەش دېگۈچە خالايىقلار ئارىسىغىمۇ تارالدى . ئۇلارمۇ پالۋاننى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختىشاتتى :

ــ ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئۆزى ـ دە ، بۇ پالۋان شۇلارغا ئوخشاپ تۆرەلگەن بولغاچقا ، بىزگە بۇ شاپائەتلەر يېغىۋاتىدۇ . بىزنى قاچان شۇنداق ھەزرىتى ئەلى ، شاھمەردانلار كېلىپ ، بۇ زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇراكىن دېۋىدۇق ، ئۇلار مۇشۇ پالۋانىمىز ئىكەن ئەمەسمۇ ! پالۋانـ مىز ھەم يولۋاسنى ئۆلتۈرۈپتۇ ، ھەم كۈرەنىڭ خەزىنىسىنى ئاپتۇ . ۋەيران بولاي دەپ قالغان سۇلتانلىق ئوردىسىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈۋاتـ

مامدۇ ، قاراڭلار بۇ كارامەتنى ! . . .

شۇ ئەسنادا ، سۇلتانلىق ئوردىنىڭ جاكارچىسى كوچا ـ كوچىدا ئات چاپتۇرۇپ ئايلىنىپ يۇرۇپ ، مۇنۇلارنى جاكارلاشقا باشلىدى :

ـــ خالايىق ! ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار ! بۇگۈن چۈشتە ئالتۇنلۇقتىكى چوڭ مەيدانىدا پالۋان سۆزلەيدۇ ، چوڭ ـ كىچىك يۇرت ئەھلى مەجلىسكە ئىشتىراك ئېتىپ ، بېرىڭلار ! بۇ ، سۇلتانلىق ئوردىنىڭ ئەمرى ! ئەلاخان پالۋاننىڭ ئەمرى !

جاكارچىنىڭ جاكارسىدىن كېيىن كوچا ـ كوچىلاردىكى يۇرت ـ جامائەت ئەھلى ئىنتايىن ھاياجانلىنىپ كېتىشتى . ئۇلار كوچا ـ كوچىلاردا پالۋانغا بولغان مىننەتدارلىقىنى ، پالۋاننىڭ سۆزىنى ئاڭلاشقا تەشنالىقىنى ، پالۋانىنى كۆرۈشكە تەقەززالىقىنى ئىپادە قىلىشاتتى . بىر نەچچە سائەتتىن كېيىن پالۋاننىڭ بۈيۈك قامىتىنى كۆرەلەيدىغانلىقلىرىنى ئويلاپ ، پالۋاننىڭ يولىغا ئىنتىزارلىق بىلەن كۆز تىكىشەتتى .

يېگىرمە تۆتىنچى باب

ئەجەل تاپتى ياۋۇزلار ،
پالۋان ئۇرغان قىلىچتىن .
ئاخىر پالۋان قوشۇنى ،
غەلىبە تاپتى ئۇرۇشتىن .

ياشاك ، پالۋان !

ـــ تاش چىقىۋاتىدۇ ، سۇغا يېتەلمەيۋاتىمىز، سۇغا ! ـــ دەيتتى توختىماي جوتۇ ئۇرۇپ بايانداي قەلئەسى ئىچىدە سۇ چىقىرىش بىلەن ھەپىلىشىپ قۇدۇق قېزىۋاتقان مانجۇ خان چېرىكلىرى ، ـــ يەرىنغۇ ئۆزۈمىز كولاۋاتىمىز ، سۇ چىقىرىپ ئىچەمدۇق ياكى بۇ يەر بىزنى ئۆز قوينىغا ئېلىپ يۇتامدۇ ، ئاخىرقى ھېسابتا ، ئۆز گۆرىمىزنى ئۆزىمىز كولاۋاتامدۇق ، ھېچبىر بىلەلمىدۇق جۇمۇ ئاغىنىلەر ! . . . ھەي ، نەچچە ئون يىللاردىن بۇيان ، جىياڭجۇننىڭ قىلمىغانلىرى قالمىدى . لېكىن بۇ « قاچاق » لار يامانكەن . ئۇلارنى ئەزىلدىن يامان دەپ ئاڭلىۋېدۇق . بىلەمسىلەركىن ، ھېلىقى تاڭ دەۋرىدە توپىلاڭنى تىنجىتقانلارنىڭ نەسلى مۇسۇلمانلار ئىكەن دېيىشىدۇ . بۇلار ئەزىلدىن بوش خەقلەر ئەمەستەك . قارىمامسىلەر ، يولۋاسقا تەڭ كەلدى ، يولۋاس بىلەن ئېلىشىپ ، ئۇنى ئۆلتۈردى ، دېگەننى مانا بۇگۈن ئاڭلاۋاتىمىز ، خان كۈرەنىڭ خەزىنىسىنمۇ ئالغانىنىڭ ئۆزى كىچىك ئىش ئەمەس . بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسنى ئۇلارنىڭ سەركەردىسى سادىر قىلغانمىش . ئۇ بىر كۈن ھايات بولىدىكەن ، مىڭ كۈنلۈك جاپا ـ

مۇشەقـەت ، غەم ـ ئەندىشىنى بېشىمىزغا تاڭغىنى تاڭغان . تېخى ئالدىـ
مىزدا بىزلەرگە قانداق كۈنلەرنى كۆرسىتىدىكىن تاڭ ! . . .

ـــ ئۇ بـىـزگـە ھەيـۋە كـۆرسـەتـكەن بىلەن ، چار پادىشاھنى بەك كۈچلۈك دېيىشىدۇ . بىز ئۇلار بىلەن بىرلەشتۇق ، ئۇلارنىڭ ئەسكەرلىرىمۇ كەلدى . ئەمدى « قاچاق » لار بىزگە كۆرسىتەلمەس ، بەلكى ! . . .

ـــ ئاغـىـنـىـلـەر ! كـۈن كەچ بولدى ، ئەنە ئاڭلاۋاتامسىلەر ، قەلئە سـىـرتـىـدىـكـى پـادىچىلارنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلىنىۋاتىدۇ ، ئۇلار پادىلىرىنى ھەيـدىـشـىـپ قايتىپتۇ . بىزمۇ قايتايلى ! ـ ئۇلار كولاۋاتقان قۇدۇقلىرىدىن چـىـقـىـشـىـپ ، ھەر تـەرەپـتـە ئالا ـ تـاغـىل توۋلىشىۋاتقان پادىچىلارنىڭ ئاۋازلىرىغا قۇلاق سېلىشاتتى .

بـۇ چـاغـدا ئوتلاقلاردىن پادىچىلار پادىلىرىنى ھەيدىشىپ قايتىشقا ـ نـىـدى . ئۇلارنـىـڭ ئـىـچـىـدە بـىـرى بـار ئاۋازى بـىـلەن ئالاھىدە سوزۇپ ۋارقـىـرايـىـتـتى ، ئۇنىڭ ئاۋازىدا بىر تۈرلۈك بېشارەت بەلگىسى سېزىلەتتى . شۇ ئەسنادا بىر چېغىر يولدىن نوچى چىقىپ كەلدى .

ـــ ئاتا ، ـــ دېدى پادىچى بالا ، ـــ ئاخشام بىر ئەھۋالنى كۆردۈم ، قـەلئەگە مانجۇ چېرىكلىرىگە ئوخشىمايدىغان بىز تۈرلۈك سېرىق چېرىكلەر كەلدى . ئاڭلىسام ئۇلارنى چار چېرىكلىرى دەيدۇ ، ـــ دېدى .

نوچى بالىنىڭ ئىنكاسىدىن كېيىن دەرھال :

ـــ ھەي ئوغلۇم ، دۈشمەن جان تالاشقاندا ، ئۆزىنى غالجىر ئىتتەك ئۇيـاق ـ بـۇيـاققا ئۇرۇپ ، ئامال ـ چارە ئىزدەيدۇ دېگىنە . ئۇمۇ مانجۇ خانـ لىقىڭ ئامالى بولمامدۇ . ئۇ قانچىلىك دەيسەن !

ـــ تـوغـرا ، پـالـۋان ئاتـام تۈرسا ، ئۇلاردىن قورقاتتۇقمۇ ئاتا ، ـــ دېـدى پـادىچى بالا نوچىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ . بۇ چاغدا نوچى بالىغا :

ـــ سـەن ، پـالۋان بوۋاڭ تونۇشقان ھېلىقى ناۋاينىڭ ئوغلى دېگـ

نـه ، ئاتـاڭـمۇ پالۋاننى ياخشى كۆرۈپ قالغان . ئۇ مېنىڭ بالامۇ پالۋاندەك بولسا ، ـــ دېگەندى ، ـــ دېدى .

ـــ مـەنـمۇ پـالـۋان بوۋامدەك بولسەم ، ئاتا سىز پالۋان بوۋامنىڭ دوسـتـى ئـىـكـەنـسـىز ، ماڭا مەسلەھەت بېرىڭ ، ـــ دېگەندى ، ـــ نودەر دەرھال پادىچى بالىغا :

ـــ ئۇنـداقـتـا ئېسىڭدە بولسۇن ، بىز ھازىر بايانداي قەلئەسىگە كـىـرىـمـىـز ، ئۇ يـەرنـىـڭ ھېـلـىـقى ئوق ئامبىرى بار يېرىنى بىلەمسەن ؟! ـــ دېدى .

ـــ ھە ، بـىـلـىـمـەن ، بىز تولا چاغلاردا مال ھەيدەپ كىرىپ كۆرگـەن ، ئوق پـىـستـانلىرىنى ئىسقىرىق قىلىپ ئويناش ئۈچۈن شۇ يەردىن پىستان ئېلىپ چىقاتتۇق .

ـــ شـۇ يـەرگە سېنى ئەۋەتىمەن ، قۇلىقىڭنى يەرگە يېقىپ ئاڭلاپ بـاقـىـسـەن ، يـەردىـن ئاۋاز چـىـقامدۇ ـ يوقمۇ ، شۇنى ماڭا خەۋەر قىلىپ ئېيتىسەن ، بۇ ۋەزىپىنى ئورۇندىمىغىچە ئۇ يەردىن چىقمايسەن ، قانداق ؟!

ـــ خوپ ! ۋەزىپىنىڭ ئورۇندالغانلىقىنى قانداق بىلىمىز ؟

ـــ يـەر ئاسـتـىـدىـن ئاۋاز ئاڭلانـسـا ، بـولـۇپمۇ جوتۇنىڭ ئاۋازى ئاڭلانسا ، ۋەزىپە ئورۇندالغان بولىدۇ .

شـۇنـداق قـىـلـىـپ ئۇلار بـىـر ئامـاللاپ يـۇرۇپ قەلئەنىڭ ئىچىگە كـىـرىدى . نـودەر بـىـر پىنھان يەردە يوشۇرۇنۇپ ياتتى ، پادىچى بالا كۈندە بـىـر نەچچە قېتىم يەرگە دۈم يېتىۋېلىپ قۇلىقىنى يېقىپ تىڭشايتتى ، لېكىن نـودەر ئېيتقان ئاۋاز چىقمايتتى . ئۇلار شۇ ھەرىكەت بىلەن بولىۋاتقان شۇ كـۈنـلـەردە ، بـايـانـداي قەلئەسىنىڭ ئىچى ـ سىرتىدا ھەر كۈنى دېگۈدەك جـىـددىـي جـەڭ تـەييارلىقلىرى بولۇۋاتاتتى . پادىچى بالا دەسلەپكى قېتىم شـۇنـداق تـەييارلىقنىڭ بىرىگە دۇچ كەلدى . زەمبىرەك گۈمبۈرلەپ ئېتىلىـ

ۋېدى، بالا قاتتىق قورقۇپ كەتتى. ھەتتا ئۇ، قورقمىدىن نودەرنىڭ يېنىغا كېلىۋېلىپمۇ كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ، ئىككى قولىقىنى چىڭ بېسىۋېلىپ تۇرۇۋالغۇلۇپ ياتاتتى. بىر ھازادىن كېيىن بىرئاز ئىسىنى يىغىۋېلىپ بېشىنى كۆتۈرۈپ:

ــ قارائىلار، مېنىڭ قورقمىنىمنى، شۇنداق كۈچلۈك يولۋاسنى ئۆلتۈرگەن، كۈرە جاڭجۇنىڭ خەزىنىسىنى ئېلىپ يۇرت ئەھلى، پىدائىيلارغا تارقىتىپ بەرگەن پالۋان بوۋام تۇرسا، مەن نېمىدىن قورقمەن، ــ دەپ ئۆزۈ ـ ئۆزىگە تەسەللى بەردى.

شۇ كۈندىن ئېتىبارەن، پادىچى بالا زەمبىرەكلەرنىڭ ئاۋازلىرىدىن قورقماي، كۈنىگە نەچچە قېتىم پوشۇرۇنۇپ بېرىپ، قورال ئامبىرىنىڭ يېنىدا قۇلقىنى يەرگە يېقىپ شەپە ئاڭلاشنى داۋاملاشتۇرىۋەردى.

بۇ كۈنلەردە، قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى چېلىپەڭزە قەلئەسىدىن ئىلگىرىلەپ، بارگاھىنى شېھىتكارلىق يېنىغا ئورۇنلاشتۇرغانىدى. ئۇ يەردە مەشىق قىلىش، قارىغا ئېتىشتەك ھەممە مەشىق تۈرلىرىنى قوشۇندىكىلەرگە گاڭگۇڭ باقى باشچىلىق قىلىپ ئۆگىتەتتى. بۇ قوشۇننىڭ ئارىسىدا ئېگىزگە چىقىش، قىلىچۋازلىق، پارتلىتىش قوشۇنلىرى بار ئىدى. ئېگىزگە چىققۇچىلارنىڭ مەشقى، ھەممىدىن قىيىن ئىدى. ئۇلار سۈلتانلىق تەۋەسىدىكى سېپىللاردا ئۆز مەشقلىرىنى ئۆتكۈزەتتى. يېقىندىن بۇيان مەشقنى چېلىپەڭزە سېپىلىدا ئۆتكۈزدى، ھەر بىر جەڭچى بىردىن ئىلمەكلىك شوتا بىلەن يۇگرەيتتى. ئۇلار شۇنىڭ ئىلمىكىنى بىر نەچچە تېرەك بويى سېپىلىغا ئېتىشنى مەشق قىلاتتى، شۇنداق كۈچ بىلەن ئاتقاندىلا، ئاندىن ئۇنىڭ ئىلمىكى سېپىلغا ئېلىناتتى. دەل شۇنداق مەشق قىلىۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە ئەلاخان سۈلتان كەلدى. ئۇ شۇ يەردىكى جەڭگە ئاتلىنىشقا تەييارلىق كۆرۈۋاتقان قوشۇنغا قاراپ:

ـــ بـزنىڭ بۇ قوشۇنىمىز ئەينى يىللاردا سادىر پالۋان ئۆزى قۇر-
غان ئىلى دېھقانلىرىنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇنى . بۇ قوشۇن ھەر مىللەت
دېھقانلىرىدىن تەركىب تاپقان ئەللىكتىن ئوشۇق چوڭ ئەترەتنى ئۆز ئى-
چىگە ئالغان ئون مىڭدىن ئارتۇق پىدائىيلارغا ئىگە قوشۇن . بۇ قوشۇننىڭ
بىردىنبىر مەقسىتى ـــ يۇرتنى قوغداش ، ۋەتەننى قوغداش ،
مۇستەبىتچىلەرگە ، زۇلۇمغا قارشى تۇرۇش . بىز بۇ قېتىم چوقۇم مانجۇ
ئەمەلدارلىرىنىڭ زۇلۇمىنى ئاغدۇرىمىز ، چار ئەسكەرلىرىنى قوغلاپ
چىقىرىمىز ! ـــ دېدى . ئەلاخان سۇلتان ئەنە شۇنداق ھەممىنى غەيرەت-
لەندۇرىدىغان جاراڭلىق سۆزىنىڭ ئاخىرىدا : ـــ بىز بۇ قېتىم ھۇجۇم
باشلايمىز ! ـ دېۋىدى ، ئۇنىڭ بۇ سۆزى بۇ يەردىكى بارلىق قوشۇن پىدا-
ئىيلىرىنى تېخىمۇ روھلاندۇرۇۋەتتى . بولۇپمۇ ئۇنىڭ :
ـــ بۇ قېتىمقى جەڭگە سادىر پالۋان ئۆزى سەركەردىلىك قىلىدۇ .
ئۇ قاچان بىزگە بۇيرۇق قىلسا ، بىرىنچى ئوقنى بايانداىغا ئاتىمىز ! ـــ
دېگىنى ھەممەيلەننى باشقىچە جانلاندۇرۇۋەتتى .
ـــ ياشا پالۋان ! پالۋان يولىدا جېنىمىز پىدا ! ـــ دېگەنگە ئوخ-
شاش ياڭراق سادالار ئەتراپنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ پەلەككە يەتتى . بۇ
يەردىكى پىدائىيلار قوشۇنى پالۋانغا تېخىمۇ زور ئۈمىد بىلەن تىكلىمەكتە
ئىدى . ئەلاخان سۇلتان ، گاڭگۇك باقىلار بايانداىغا كۆز تىكمەكتە ئىدى .
چۈنكى ، بۇ قېتىمقى بايانداي جېڭى خەۋىرى ئەنە شۇ بايانداي تەرەپتىن
شەپە قىلىنىپ بېرىلەتتى . بۇمۇ يەنىلا پالۋاننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى ئىدى .
ئۇ خەۋەرنى يەتكۈزىدىغان كىشى ـ مۇشۇ تۇرغانلار ئىچىدە ئەلاخان
سۇلتان ، گاڭگۇك باقىلارغا تونۇش ھەم ئىشەنچلىك بولغان نودەر ئىدى .
نودەر تېخىچە بايانداي قەلئەسىنىڭ ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ ، ھەر سائەت
ئىچىدە بىر قېتىم پادىچى بالىنى يەر تىڭشاشقا ئەۋەتىپ تۇرماقتا ئىدى . بۇ

تەرەپتە بولسا، قوشۇندىكى ئەلاخان سۇلتان، گاڭگۇك باقلار ۋە شېھىنتكارلىقتىكى پىدائىي قوشۇن تەقەززا بولۇپ نودەرنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈشەتتى. گۇگۇم ۋاقتى بولغاندى، تۈيۇقسىز ئارقا ـ ئارقىدىن بىرنەچچە بەردەڭگە ئوقى ئېتىلدى. قوشۇندىكىلەر شۇئان ھۇجۇمغا ئۆتۈمەكچى بولىشۋېدى، ئەلاخان سۇلتان بىلەن گاڭگۇك باقى ئۇلارنى توختىتىۋالدى. چۈنكى، ئېتىلغان ئوق، نودەر ئاتقىنىغان بەردەڭگە ئوقىنىڭ ئاۋازىغا ئوخشىمايتتى. بۇ ئەھۋالدىن ئەلاخان سۇلتان بىلەن گاڭگۇك باقى بەكمۇ ئەنسىرەشتى. ئۇلار باياندايي ئالدىنقى لەخمە كولاش ئورنىغا قوشۇن ئەۋەتىشنى پىلانلاشقانمۇ ئىدى، لېكىن پالۋاننىڭ: قوشۇننى پارچىلاشقا زادىلا بولمايدۇ، يەنىلا ئۆز پۇقرالىرىمىزنىڭ قىرىلىشىغا يول قويساق بولمايدۇ، دېگەن سۆزلىرىنى ئەسكە ئېلىشىپ توختاپ تۇرۇشتى، شۇ ئەسنادا تۈيۇقسىز پادىچى بالا پەيدا بولدى، بالا مانجۇ چېرىكلىرى نودەرنى تۇتۇپ ئۆلتۈرگەنلىكىنى، ئۇنىڭ بەردەڭگىسى بىلەن بۇ تەرەپكە بەلگە ئوقى ئاتقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. بۇنى بولسا سۇلتانلىق ئوردا تەرەپتىن كۈرە قەلئەسىگە بىرەيلەنىڭ ـ موللا دەمدۇ، موللا شەۋكەت دەمدۇ، بىرەيلەن خەۋەر بېرىپتۇ دېگەن گەپنىمۇ شۇ پادىچى بالا ئەينەن يەتكۈزگەنىدى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان ئەلاخان سۇلتان بىلەن گاڭگۇك باقى قاتتىق غەزەپلەندى. ھەتتا گاڭگۇك باقى قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىپ:

ـــ بۇ ئەبلەخنى تىرىك تۇتۇپ، شۇئان تېرىسىنى تەتۇر سويىمەن! ـــ دەپ تەرەددۇتلەنگەندە، ئەلاخان سۇلتان ئۇنى توسۇپ:

ـــ پالۋان يوق، ھەر قانداق ئىشتا ئۇ بىر نېمە دېيىشى كېرەك. ھازىرقى چوڭ دۇشمەن ئەنە ئاۋۇ قەلئەدە!... ـــ دېدى ـ دە، ئۇنى ئاران توختىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن قوشۇن ئالدىنقى لەخمىگە يارداملىشىپ

ئۆتۈشىنى پىلانلىدى. بۇ بالا پادىچىنى بولسا، بىر نەچچەيلەن بىلەن قوشۇپ، ئاۋۋالقى ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ماڭدۇرۇۋەتتى.

يالغۇز ئاياغ يول، ئۇ يەردە يالغۇزلا بىر كۆلەڭگە ئۇياق ـ بۇياقتا تەۋرەپ، مىدىرلاپ تۇراتتى. بۇ، لەخمە كولاۋاتقان ئىگەمقۇلنىڭ سايىسى ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم لەخمىدىن توپا ئېلىپ چىققاندا، بىر قېتىم، قايتقاندا بىر قېتىم تەكرارلىنىدىغان سايە ئىدى. بىر ھازادىن كېيىن، ھېلىقى لەخمە ئىچىدىن پالۋان چىقىپ كەلدى. پالۋان لەخمىگە يەنىلا قوشۇن كېرەك بولغانلىقىنى، لەخمە مەركىزى بولغان بايانداي قەلئەسىنىڭ دورا ئىسكىلاتى ئۈستىدىن ئۇرۇلۇپ تۇرىدىغان بەلگىنىڭ توختاپ قالغانلىقىنى قوشۇنغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئىگەمقۇلنى قوشۇن تەرەپكە ئەۋەتتى. ئۆزى بولسا، لەخمە ئىچىگە كىرىپ كۆزدىن غايىب بولغانىدى. ئارىدىن ئانچە ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمەي، ئىگەمقۇل قايتىپ كېلىپ، پالۋان بىلەن ئۇچراشتى. پالۋان بۇ قېتىم تېخىمۇ غەزەپلەنگەنىدى:

ـــ خەپ! سەن خائىننى دەرياغا ئېقىتىۋەتمىسەم! ـــ دېدى ئۇ نوۋەرنىڭ قازا تاپقانلىقىغا قاتتىق ئېچىنىپ. پادىچى بالىنىڭ ئۇ يەرگە مەسئۇل بولۇپ ماڭغانلىقىنى ئاڭلاپ قايتىدىن تېخىمۇ ئالدىراش ئىش باشلىۋەتتى. بىر ھازادىن كېيىن، ئالدىن تەييارلىۋالغان كالا ئۈچىينى لەخمىدىن سۆرەپ ئېلىپ چىقتى. ئۇ خۇددى گۈرۈچلۈك سۇ قاچىلانغان ھېسىپقا ئوخشايتتى. ئۇنىڭ ئاخىرقى ئۇچىنى ئىگەمقۇلغا تۇتقۇزدى.

ـــ مەن قايتا لەخمىگە كىرىمەن، قاچان چىقسام شۇ چاغدا بۇنىڭ ئۈچىغا ئوت ياقسەن! ـــ دېدى پالۋان ئوغلى ئىگەمقۇلغا. شۇنىڭ بىلەن ئىگەمقۇل دورا قاچىلانغان كالا ئۈچىينى سۆرەپ سىرتقان ئېلىپ ماڭدى. شۇ ئەسنادا موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم پەيدا بولدى. ئۇنىڭ ئالدىدا بىر ئايال قېچىپ يۈرەتتى، ئاخۇنۇم ئايالنى ئېتىش ئۈچۈن بەردەڭگىسىنى

بەتلەۋىلىپ كەينىدىن قوغلاپ يۈرەتتى. ئىگەمقۇلنىڭ موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ بۇنىڭدىن بۇرۇنقى ئىشلىرىدىنمۇ خەۋىرى بولغاچقا، بۇ قېتىم ئۆزىنى تۇتالمىدى. دورا قاچىلانغان كالا ئۇچيىنى قويۇپ قويۇپ، ئايالنى قۇتقۇزۇشقا ئالدىراپ ئۇچقاندەك يۈگۈردى، ئاخىر ئايالغا يېتىشۋالدى. بۇ ئايال شەرۋانىسخان ئىدى، ئۇ پالۋاننى ۋە يەنە بىر تەرەپتىن ئىگەمقۇلنى ئىزدەپ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ قىلمىشىنى ئېيتىشقا كەلگەنىدى. مانا تۇيۇقسىز ئالدىدىن چىققان ئىگەمقۇلنى موللا شەۋكەت كۆردى ـ دە، بەردەڭگىنى ئۇنىڭغا قارىتىپ ئاتتى. بەردەڭگە ئوقى دەل بېرىپ ئىگەمقۇل نىڭ قۇلاق تۈۋىگە تەگكەنىدى، ئۇ شۇ ھامان يىقىلىپ نەمجان بولۇپ يېتىپ قالدى. ئاندىن ئۇ قاتىل بەردەڭگىنى شەرۋانەمگە قارىتىپ ئاتماقچى بولۇۋاتاتتى، ئۇنىڭغىچە ئۇ، قولىدىكى تاشنى موللا شەۋكەتكە ئاتتى. تاش ئۇنىڭ تىزىغا تېگىپ يىقىتتى. شۇئان شەرۋانەم ئىگەمقۇل ياتقان تەرەپكە ئۆزىنى ئاتتى. نەمجان ياتقان ئىگەمقۇل قولىدىكى دورا قاچىلانغان كالا ئۇچيىنى بىلەن گۈڭگۈرتىنى شەرۋانەمگە ئارانلا سۇندى:

ـــ بۇنى تېز يېقىڭ! ـــ دېيىلدى ـ دە، شۇ يەردىلا جان ئۈزدى. شەرۋانەم پىلىكىنى تۇتاشتۇراي دەپ تۇراتتى، شۇئان موللا شەۋكەت ئاقساقلاپ كېلىپ شەرۋانەمگە ئېتىلماقچى بولدى. ئەمما، يىراق تىن كېلىۋاتقان پالۋاننى كۆرۈپ غىپپىدە تىكشۈەتتى. پالۋان تېزلا پىلىكىنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇيەردە تۇرغان شەرۋانەمنى كۆردى. ئىگەمقۇل نىڭ ئاللىبۇرۇن جان ئۈزۈپ بولغانلىقىنى بىلدى. ئۇنىڭ كۆزىدىن ئىختىيارسىز ھالدا ئىككى تامچە ياش سىرغىپ چۈشتى. ئۇ ئىگەمقۇلنى ھاپاشلىۋېلىپ شەرۋانەمگە:

ـــ قېنى تېز! قېنى تېز! ئوت ياق! ئۆزۈڭنى قاچۇر!... ـــ دېدى ـ دە، ئالدىغا قاراپ ماڭدى. شەرۋانەم پىلىككە ئوتنى يېقىپ چە-

قىشىغا پالۋان ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ئوقتەك ئېلىپ قاچتى. بۇ ئىككىسى پىلىكتىن قوغدىنىش ئۈچۈن بارغان دالىدا ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم غال ـ غال تىترەپ ئولتۇراتتى. سادىر ئۇنى گەجگىسىدىن قامالالاپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى. سادىر ئاچچىقىغا پايلىماي ئۇنى بوغۇۋەتمەكچى بولدىيۇ ، لى كىن بۇ ئاسىي ، مۇناپىقنى خەلقى ئالەم ئالدىدا جازالاشنى ئويلاپ نىيىتىدىن يانىدى. قاتتىق پارتلاش بىلەن تەڭ ، يەر ـ زېمىنغا ئوت تۇ- تاشتى. ئەتراپ بىرەمدىلا ئوت دېڭىزىغا ئايلاندى ، شۇ چاغدا باياناي قەلئەسىنىڭ كۈلى كۆككە سورۇلۇپ ، يەر ـ زېمىننى زىلزىلىگە كەلتۈر- گەنىدى. شۇ ئەسنادا پادىچى بالىمۇ پالۋاننىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى ـ دە :

ـــ دەل جايىدا بەلگە ئۇرۇپتىمەنمۇ ، ـــ دېۋىدى ، پالۋان ئۇنىڭغا :

ـــ شۇنداق ئوغلۇم ! شۇنداق ! ئەمدى سەن مېنىڭ ئىگەمقۇل ئوغلۇمنىڭ ئورنىدا ئىشلە ، ـــ دەپ ئۇنى شۇئان ئۆز يېنىغا تارتتى.

ـــ سەن شۇ تاپتا كۈرە لەخمىسگە بار ! پىلىككە ئوت ياقسۇن ! خەلپەم پىلىككە تېز ئوت ياقسۇن ! ـــ دېدى پالۋان.

پادىچى بالا شۇئان كۆزدىن غايىب بولدى. بۇ چاغدا قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىمۇ بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەنىدى ، ئۇلارنىڭ ھەممە- سىلا روھلانغان ھالدا :

ـــ ئالغا ! ئالغا ! ـــ دېيىشىپ ، ئەتراپنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى.

قوشۇن پىدائىيلىرى سەركەردىنىڭ ئالدىدا شۇنداق كۆتۈرەڭگۈ روھتا ھۈرمەت بىلدۈرۈپ تاق تۇرۇشاتتى. پالۋاننىڭ بۇيرۇقى بىلەن بىرەيلەن شۇئانلا يوغان بىر تاغارنى كەلتۈردى ـ دە ، موللا شەۋكەتنى تاغارنىڭ ئىچىگە سولاپ ئاغزىنى مەھكەم بوغدى. ئاردىن بىرەيلەننى ئاتقا مندۇرۇپ ، موللا شەۋكەتنى ئۇنىڭ ئېتىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىشتى :

ـــ كىتاب ھۆكمى بويىچە : رىياكار موللىنى دەرياغا تاشلاش كېرەك ، دېيىلگەن . شۇڭا ، بۇ موللىنى دەرياغا تاشلاڭلار ! ـــ دېدى پالۋان . ھېلىقى ئاتلىق شۇئان ئۇچقان قۇشتەك ئېتىنى چاپتۇرۇپ تاغاردىكى موللا شەۋكەتنى دەريا تەرەپكە ئېلىپ كەتتى . شۇ ئەسنادا كۆرە تەرەپتىن ئوت كۆتۈرۈلۈپ بىردەمدىلا دەھشەتلىك يالقۇنغا ئايلىنىپ ، كۆرە ئاسمىنىنى ئىس ـ تۈتەك قاپلىدى ، جياڭجۇن كۆرەسى تېگى ـ تېگىدىن بىتچىت بولۇشقا يۈزلەنمەكتە ئىدى .

مانا كارامەت ! قوشۇندىكىلەر خۇشاللىقتا چۆمۈلگەنىدى . شۇ چاغنىڭ ئۆزىدە بايانداي قوشقى ئوقۇلۇپ ، ئەتراپنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتكەنىدى . چۇقان ـ سۈرەن ئىچىدە ئاتلىق پالۋان ، ئۇنىڭ يېنىدىكى ئاتلاردا سولدا شەرۋانەم ، ئەلاخان سۇلتان ، گاڭگۇڭ باقى ، نازىملار ئات سېلىپ ، مەردانە قىياپەتتە قوشۇنغا قاراپ چىقىپ كېلىشۋاتاتتى . مانا ، كۆرە يولىدىن خەلىپەت بىلەن پادىچى بالا باشلىق پىدائىيلارمۇ يېتىپ كېلىشتى ، ئۇلار بولغان ئەھۋاللارنى پالۋانغا بىرمۇ بىر سۆزلەپ بېرىشتى .

ـــ رۇستەم پۈتۈن كۆرە بويىچە يالغۇز قۇتۇلۇپ قېلىپ ، ئاقلار تەرەپكە قېچىپ كەتتى ، ـــ دېدى ئاخىردا .

پالۋان قوشۇنغا قاراپ :

ـــ ئەمدىكى جەڭدە ئۇنى ھالاك قىلماي قويمايمىز ! ـــ دېدى ـ دە ، چار روسىيە تەۋەسىگە قاراپ تۇرۇپ غەزەپ بىلەن ھوماىدى . ئاندىن ، قوشۇننىڭ ئالدىدا ئات سېلىپ ئالغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى .

خاتىمە

ئالغا بىلەن تۆرەلگەن ،
قوشۇن ئىزى ـ پالۋاندۇر .
مىراس بىزگە بۇ تارىخ ،
ئالتۇن نۇرىنى چاچقاندۇر .

« ئالغا ! » دېگەن بۇ ئۇنلۇك جەڭ ساداسى بايانداي قەلئەسىنى پارتلىتىپ ، كۈللىنى كۆككە توزۇتقان ئۇچ كۈنگىچە سادىر پالۋان يېتەكچىلىكىدىكى بىر نەچچە مىڭ مىللىي قوشۇن تەرىپىدىن توختىماي ياڭراپ تۇرغانىدى . مانجۇ ئەمەلدار ـ چېرىكلىرىنىڭ قەبىھ زۇلۇم زەنجىرى ــ بايانداي قەلئەسىنىڭ ئىچى ـ سىرتى پۈتۈنلەي قىپقىزىل ئوتقا ئايلانغان ئۇچىنچى كۈنىلا قەلئەگە ھۇرلۇك ـ ئازادلىقنىڭ مەشئىلى يېقىلغانىدى . شۇنداىمۇ يەنىلا « ئالغا ! » ساداسى توختىماي ياڭراۋاتاتتى . قىلىچ ئويناتقان ، نەيزە تۇتقان ، بەردەڭگە ئاتقان ، سېپىلغا ياماشقانلار جەڭ كەمەرلىرىنى تېخىچە بوشاشتۇرمىغانىدى . ئۇلار يېنىپ تۇرغان بىر پارچە ئوتقا ئوخشاش ، بارغانسېرى لاۋۇلدايتتى . مانا بۇ جەڭ پىدائىيلىرى شىر يۈرەك پالۋاننىڭ « ئالغا ! » دېگەن ياڭراق ساداسىدىن ئۆزلىرىگە كۈچ ـ جاسارەت ئېلىشىپ تېخىمۇ غەيرەت بىلەن ئات سېلىشاتتى ، چېپىشاتتى ، نەيزە ئۇرۇشاتتى .

ئەمدىلىكتە ، پالۋاننىڭ كۆز ئالدىدا ، جياڭجۇن ئوردىسى بولغان كۈرەگىمۇ ئازادلىق ـ ھۇرلۇكنىڭ مەشئىلىنى تۇتاشتۇرۇش ئىشى تۇراتـ

تـى . پـالـۋان بـۇ قـەلئەنىڭ لەخمىسنى ھەممىدىن بۇرۇن پىلانلاپ ، دەريا ياقـىسـىدىن كولاپ پۈتتۈرۈپ بولغانىدى . شۇڭا ، پالۋان ئالدىنئالا جەڭ تـەييارلـىقـىنى ئەنە شۇ لەخمە ئارقىلىق كۆرە خەزىنە ئامبىرىدىن ئېلىپ چـىقـقـان ئالـتۇن - كۈمۈش ، يامبۇلار بىلەن پۈتتۈرگەنىدى . ئەمدىلىكتە ئـىـككـىـنـچى قېتىم بايانداي قەلئەسىگە يېقىلغان پىلىك ئوتىغا ئوخشاش ، كـۆرەگە ئوت يېقىشقا بۇ لەخمە تازىمۇ ئەسقاتقانىدى . لېكىن ، پىلىك ئوتى تـۇتـۇشـۇپ قـەلئە كـۆيـگـەن بـولسىمۇ ، ئۇ يەردىكى مانجۇ ئەمەلدارلىرى ، كالپاكۇۋسكى قاتارلىق چارروسىيە ئەمەلدارلىرى تېخى تەلتۆكۈس كۆيۈپ تۈگىمىگەنىدى . پـالـۋان قـوشـۇنى مانا شۇ قالدۇق جىن - ئالۋاستىلارنى « ئالـغـا ! » ساداسى بىلەن تەلتۆكۈس تازىلاپ يوقىتىش ئۈچۈن ئاتلانغا- نىدى .

پـالـۋان قـوشـۇنـى تـوپ - تـوغرا ئىككى يىل چامىسىدا جىياڭجۈن ئوردىسىدىكى ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشتى . شۇ يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ، جـيـاڭجۈن ئۆز ئوردا قوۋۇقىنىڭ ئوق - دورا ئامبىرىغا ئۆزى ئوت قويۇپ ، ئۆزىـمـۇ شـۇ ئامـبـاردا كـۆيـۈپ ئۆلـگەنىدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ، كۆرە قـەلئەسـى پـۈتـۈنـلـەي زۇلـۇم - زۇلمەتتىن قۇتۇلۇپ ، ئازادلىققا ئېرىشتى . شـۇنـداق بـولـسـىمـۇ ، پـالـۋان قوشۇنى ئالدىدا يەنىلا چوڭ بىر دۇشمەن تـۇراتـتى . ئۇ بولسىمۇ ، ئىلگىرى بايانداي قەلئەسى بىلەن كۆرە قەلئەسىدە تـۇرۇپ ، مـانـجـۇ ئەمـەلـدارلـىـرىـغـا ھەمـنـەپـەس بـولغان كالپاكۇۋسكى بـاشـچـىلىقىدىكى چارروسىيە ئەسكەرلىرى ئىدى . ئۇلار كۆرە قەلئەسىدىن قـېـچىپ چىققاندىن كېيىن ، قورغاستىكى چېگرا ئاغا يېقىن جايدا بازا قۇرۇپ ياتقانىدى .ئۇلارنى تەلتۆكۈس سۈرۈپ قوغلاپ چىقىرىپ ، ۋەتەن زېمىنىنى تازىلاش پالۋانىنىڭ ئالدىدىكى يەنە بىر چوڭ جەڭ ئىدى .

شـۇڭـا ئۇ ، 1867 - يـىـلـى باھارغىچە بولغان يەنە بىر يىل چامىسى-

دىكى ۋاقىت ئىچىدە چارروسىيە ئەمەلدار ، چېركىلىرىنى كۆرەدىن قوغلاپ ، ئەزەربەيجانىنىڭ كۆكتاش رايونىغىچە سۈرۈپ ـ توقاي قىلىپ قوغلاپ بارغاندى . دۈشمەن ئەسكەرلىرىنى پالۋان باشچىلىقىدىكى قوشۇن ئىچىدىكى ھەربىر جەڭچى قىرىپ ـ چېپىپ ، ئىسسىق جانلىرىدىن ئايرىپ ، ئۇلارنىڭ كاللىلىرىنى يول بويلىرىدىكى تېرەك ، قارىياغاچلارغا مىخلاپ مېڭىشقانىدى . مۇشۇ ھەيۋەتلىك قوزغىلاڭچى پىدائىي قوشۇننىڭ قۇدرىتى بىلەن كالپاكوۋسكى باشلىق چار روسىيە ئەمەلدار ، سولداتلىرى پۈتۈنلەي دېگۈدەك تارمار قىلىنغانىدى . ئىككى تەرەپ خەلقى ئارىسىدا ، پالۋان قوشۇنىنىڭ شۇ قېتىمقى غەلىبىسى يۇقىرى ھۆرمەتكە ، چوڭقۇر ھېسداشلىققا سازاۋەر بولۇپ : « چار روسىيە قوشۇنىنى پالۋان قوشۇنى كۆكتاشقا مندۇردى » دېگەن سۆزلەر ئەتراپقا پۇر كەتكەنىدى .

شۇ يىلى ئەلاخان پالۋانغان سۇلتانلىق ، گاڭگۇڭ باقىغا بىرقانچە مىڭ كىشىلىك قوزغىلاڭچى پىدائىيلاردىن تەركىب تاپقان مىللىي قوشۇن تاپشۇرۇلۇپ ، سادىر پالۋان ئۆز يېزىسى موللا توختى يۈزىگە ، قەمىرىدىن خەلپەت ئۆز يېزىسى ئارا ئۆستەڭگە قايتىشتى .

دەل پالۋان ئۆز يېزىسى موللا توختى يۈزىگە قايتىپ بىر ئاي ئۆتكەن 1867 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ باھارىدا ۋەزىيەت ئۆزگەردى . بولۇپمۇ چارروسىيە پادىشاھى قوقەنت ، بۇخارا قاتارلىق ئىككى مۇستەقىل خانلىقىنى شۇ يىلى بېسىۋالدى ، ئاندىن ئۇلار ئەسكىرىي كۈچىنى ئاجرىتىپ ، ئىلىغا تاجاۋۇز قىلىشقا ھازىرلاندى . 1868 ـ يىلغا كەلگەندە ، چارروسىيە ھۆكۈمىتى بىر روتا پىيادە ئەسكەر ، بىر باتالىيون كازاك ئاتلىق ئەسكەر ، ئىككى زەمبىرەكنى ئۆز ئىچىگە ئالغا ئۇچ دائىمىي تۇرۇشلۇق قوشۇنىنى تېكەس دەرياسىنىڭ يۇقىرىقى قىسمىغا كىرگۈزۈپ تۇرغۇزدى . بورتالانىڭ قاپاتخاي قاراۋۇلى ، ئىلىنىڭ غەربىي چېگرىسىدىكى چونجى قاراۋۇلى

قاتارلىق جايلارغا تاجاۋۇز قىلىش ئۇچۇن ئەسكەر ئەۋەتتى.

ئەنە شۇ يىلدىن باشلاپ، ئىلى سۇلتانلىقىغا رەسمىي ھالدا ھەربىي پوپوزا، ھەربىي تەھدىت سېلىشقا باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن چارروسىيە ھۆكۈمىتى ئىلى سۇلتانى ئەلاخاننى چارروسىيە سودىگەرلىرىنىڭ ئىلدا ئەركىن سودا قىلىش ھوقۇقىنى يولغا قويۇشقا چارروسىيە ھۆكۈمىتىگە قارشى قوزغالغان جۇڭگولۇق قازاق چارۋىچىلارنى ئۆزلىرىنىڭ جازالىشى ئۇچۇن، ئۇلارنى تۇتۇپ بېرىشكە زورلىغاندى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماستىن ئۇلار ئىلىغا يوشۇرۇن ئىشپىيونلارنى كىرگۈزۈپ، پوچتا يوللىرىنى بۇزۇش، ھەربىي قاراۋۇلخانىلارنى ۋەيران قىلىش، ئوق ـ دورا قاتارلىق ھەربىي قورال ـ ياراق ئامبارلىرىنى پارتلىتىش بۇزغۇنچىلىق ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى.

1869 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ بېشىدا، بىر قېتىمدىلا، چارروسىيىنىڭ تاجاۋۇزچى ئەسكەرلىرىدىن يۈز ئادەم جۇڭگونىڭ ئىلى چېگرىسىدىن يۈز چاقىرىمدىن ئارتۇق ئىچكىرى بولغان قورغاس دەرياسى ئەتراپىدىكى مازارغا تاجاۋۇز قىلىپ كەلدى، ھەتتا شۇ يەردىكى خەلقلەرنىڭ مال ـ مۈلكىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى.

ئىلى سۇلتانلىقى بولسا، چار پادىشاھ ھۆكۈمىتىنىڭ ئارقىمۇ ـ ئارقا قىلىۋاتقان تاجاۋۇزچىلىق مۇستەبىتچىلىكىگە، زورلۇق ـ زۇمبۇلۇقلىرىغا قارشى تۇردى، ئۇلارنىڭ ئۆكتەملىك بىلەن قىلغان يولسىز تەلەپلىرىنى قەتئىي رەت قىلدى، كۆپ قېتىملاپ ئۇلارغا نارازىلىق بىلدۈردى. ھەتتا ئۇلارنىڭ ئىلى دەرياسىدا قاتناشنى ئېچىپ، كۆمۈر، ياغاچ، نېفىت، ئاشلىق، ئالتۇن كۈمۈش قاتارلىق يەر ئاستى بايلىقلىرىنى توشۇش پىلانىغا قەتئىي قارشى تۇردى. ئۇلارنىڭ بۇ پىلانلىرىغا ئىلىدىكى ھەر مىللەت خەلقى « بۇ يولسىز تەلەپ، ئۇلارنىڭ پىلانىغا بىز ئىلىدىكى ھەر مىللەت

خەلقى قوشۇلمايمىز » دەپ بىردەك ئېتىراز بىلدۈرۈشتى . لېكىن ، چار پا-دىشاھ ھۆكۈمىتى تاجاۋۇزچىلىق قارا نىيىتىدىن يانماي ، كۆپلەپ ، ئەسكىرىي كۈچنى كىرگۈزۈپ ، ئىلنى پۈتۈنلەي بېسۋېلىشنى قارار قىلدى .

1870 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ، چار پادىشاھ ھۆكۈمىتى شۇ پىلانى بويىچە ئىلىغا قوراللىق تاجاۋۇز قىلىشنىڭ شەرتلىرىنى تەييارلاپ چىقتى . ئەزەلدىن ئىلىغا كۆز تىكىپ ، ئۇنى ئۆز چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىش قارا نىيىتىدە ، بايانداي قەلئەسى جېڭىگە بېۋاستە قاتناشقان كالپاكوۋسكى ئىلدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتىدىغان بىردىنبىر قاتناش تۈگۈنى بولغان مۇز تاغ ئېغىزىنى ئىشغال قىلىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى . ئۇنىڭ بۇ ئىشغالىيەتچىلىكىگە قارىتا ئىلى خەلقى يەنە قارشى تۇردى . سۇلتانلىق « ئەگەر شۇنداق قىلىدىغان بولسا قورال كۈچى ئارقىلىق بېسىقتۇرىلىدۇ ! » دەپ بۇيرۇق ئېلان قىلدى . لېكىن ، كالپاكوۋسكى تېخىمۇ ئەسەبىيلەشكەن ھالدا : « پاسسىپ مۇداپىئە بىلەنلا چەكلەنمەستىن ، ھۇجۇمغا ئۆتۈپ تارانچىلارنى (ئىلى ئۇيغۇرلىرىنى) جازالاش لازىم . ئۇلارنى قورال كۈچىمىز ئالدىدا تېز پۈكتۈرۈش لازىم . بۇنىڭ ئۈچۈن زورلۇق كۈچ ئىشلىتىش لازىم » دەپ جار سالدى .

1871 ـ يىلى باھاردا ، چار روسىيە ھۆكۈمىتى ئىلنى بېسۋېلىش تۇغرىسىدا ئۆز يېرىدە بىر قانچە قېتىم ئالاھىدە يىغىن ئاچتى . بۇ يىغىنغا ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى ئەلچىلىرىمۇ قاتناشقاندى . ئۇلار چار روسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ تاجاۋۇزچىلىق پىلانىغا قىزغىن قوشۇلدى . چۈنكى ، شۇ چاغدىكى يىغىندا قەشقەر ياقۇپ بەگ ھاكىمىيىتىنى ئەنگلىيىگە ، ئىلى ـــ ئەلاخان سۇلتان ھاكىمىيىتىنى چارروسىيىگە بېقىندى قىلىۋېتىش پىلانلانغاندى . شۇ تاجاۋۇزچىلىق پىلان بويىچە كالپاكوۋسكى ئىلى

سۇلتانلىق ھاكىمىيىتىگە « چارروسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ تۇرمىسىدىن قاچقانلارنى قايتۇرۇۋالغۇلار ، بولمىسا ، بىز ھۇجۇمغا ئۆتىمىز » دېگەن مەزمۇندا ، تەھدىت ، زوراۋانلىق تۇس ئالغان ئۇلتىماتوم تاپشۇرغانىدى .

بۇ مۇنداق ئىش ئىدى . 1871 ـ يىلى تازا بېك چارروسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆزىگە زىيانكەشلىك قىلغانلىقىدىن نارازى بولۇپ ، ئىلى سۇلتانلىقىغا خەت ئەۋەتىپ ، ئۆز قول ئاستىدىكى قەبىلىنى باشلاپ چار-روسىيىدىن ئايرىلىپ جۇڭگو چېگرىسى ئىچىگە ئولتۇراقلىشىپ ، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانماقچى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ . چارروسىيە ھۆكۈمىتى بۇنىڭدىن خەۋەر تاپىدۇ . شۇنىڭ بىلەن چارروسىيە قوشۇنلىرى تازابېك ئولتۇراقلاشقان جاينى قورشۇالىدۇ . يېرىم كېچە بولغاندا تازابېك قەبىلىسى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ قېچىشقا تەييارلانغاندا ، چارروسىيە قوشۇنلىرى تەرىپىدىن سېزىلىپ قالىدۇ . شۇ ئىش تۇپەيلىدىن شۇ ئورۇندا تاڭ يورۇغىچە جەڭ بولۇپ ، تازابېك پۇرسەت تېپىپ قېچىپ قۇتۇلىدۇ . چار روسىيە ھۆكۈمىتى بولسا ، ئىلى سۇلتانلىقى ھاكىمىيىتىدە ئەنە شۇ « قاچقۇنلار » نى تاپشۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلغانىدى ئۇلارنى تاپشۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىشى ــ چارروسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئىلىغا تاجاۋۇز قىلىپ ، ئۇنى بېسىۋېلىشتىكى باناسى ئىدى .

1871 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئىلى سۇلتانى ئەلاخان ، سەركەردە گاڭگۇڭ باقى ئۇلارنىڭ يۇقىرىقى زوراۋانلىق سۇيىقەستىگە قاخشاتقۇچ زەربە بەردى . نەتىجىدە ئۇلار قايتۇرۇشنى تەلەپ قىلغان « قاچقۇن » بىرىنىمۇ قايتۇرمىدى . مانا شۇنى بانا قىلغان چار-روسىيە تاجاۋۇزچى قوشۇنى دەل 5 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئەتىگەنلىكى ئىلىغا بىرىنچى قېتىم رەسمىي قوراللىق تاجاۋۇز قىلدى . ئۇرۇش باشلىنىپ ئۇچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ، ئىلى خەلقىنىڭ بېشىغا ئىنتايىن ئېغىر ماتەم

※ ※ ※

1871 ـ يىل 5 ـ ئاي مەزگىلى ئىدى. ئىلى ئاسمىنى باھار تۈسىگە كىرگەن، ئىلى دەرياسىنىڭ باھار تاشقىنى كەڭ، مۇنبەت، باي ۋادىنى تېخىمۇ جۇشقۇنلاشتۇرغان، باغ ـ ۋاران، ئورمان ـ دالىلاردا ھەرخىل مېۋىلىك دەرەخلەر، نەشپۈت، ئالما چېچەكلىرى غۇنچىدە ئېچىلغان بىر مەزگىل ئىدى. لېكىن، نېمىشقىدۇر، بۇ باھار تۈسى، باھار چېچەكلىرى بۈگۈن سولىشىپ خازان بولغاندەك، ئاچچىق جۇدالىق ھالەت يۈز بەرگەندەك كۆرۈنەتتى.

موللا توختى يۈزى ئاسمىنىنى بولسا، تېخىمۇ جۇدالىق قاپلاپ ئۈستىگە قارا توننى يېپىنچاقلىۋالغاندەك مسكىن ـ مۇڭلۇق ئىدى، ئۇنىڭدا تېخى بىر كۈن بۇرۇنلا ئېسىلغان چوڭ داش قازانىنىڭ ئاشلىرى پۈرۈقلاپ پىشىپ، باغ ـ ۋاران پەشتاقلىرىغا سېلىنغان ئاپئاق داستىخانلاردا لېگەن ـ تاۋاقلاردا ھورى چىقىپ تۇرغان تائاملار قويۇلغانىدى. بۈگۈن بولسا، شۇ داستىخانلار ئەتراپىدا ئولتۇرۇشقان، يۈرت ـ يۇرتتىن ئېيتىلىپ كېلىنگەن چوڭ ـ كىچىك يۇرتداشلار ئالدىدا تاماقتا خوش ـ خوش ئېيتىپ ھۈرمەت بىلەن قول باغلاپ تۇرغان سادىر پالۋان تۇيۇقسىز كۆچكەن يۇلتۇزدەك، ئېقىپ كۆرۈنمەي قالغان، يۇرتىنىڭ باغ ـ كوچا، ساي ـ سايلىرىدىن بولسا، يۇرتىنىڭ شۇ كۈنكى مۇڭ ـ كۈيلىرى ئاڭلىنىپ تۇرغان، كىشىلەر كۆڭلى پۈتۈنلەي قايغۇ ـ ھەسرەت، مۇڭ زارغا چۆمگەن مۇسىبەتلىك كەيپىيات قاپلىغانىدى.

دەرۋەقە، ھەممىلا نەرسە، تەبىئەت، كىشىلەردىن تارتىپ ھەممە ماتەم قايغۇسىغا چۆمگەنىدى. بۇ ماتەم قايغۇسى موللا توختى يۈزى ئاسمىنىدىن ئىلى ۋادىسىنىڭ ھەرقايسى يۇرت ـ يۇرتلىرىغىچە بىر تۇتاش ئانا

يەر ئاسمىنىغا ، موللا توختى يۈزى خەلقىدىن قېرىنداش يۈرتلاردىكى قەلبلەرگە تارقىغاندى .

چۈنكى بۈگۈن ئەنە شۇ يۈرت سەركەردىسى ، دېھقانلار ئاممىسىنىڭ پالۋانى ، قەيسەر خەلق قوشاقچىسى ، ھەقنىڭ ئەل سۆيگۈچى ، ۋەتەن ئوغلانى سادىر پالۋاننىڭ ۋاپات بولغان كۈنى ئىدى .

بۇ خەۋەر شۇنداق تېز ، چاقماق چاققاندەك بىر نەچچە ئون مىڭلىغان ئىلى خەلقىگە يەتتى . پالۋان ئۆزى تەشكىللەپ ، ئۆزى باشچىلىق قىلىپ قۇرغان ئىلى سۇلتانلىق قوشۇنى ئۈچۈن بۇ خەۋەر تېخىمۇ قايغۇ - ھەسرەتلىك بولدى . ئۇلار ئۈچۈن بۇ مۇسىبەتلىك خەۋەر خۇددى ئالەم كۆمتۇرۈلۈپ ، يەرۇ - ئاسمان كۈمپەيكۇم بولغاندەك قايغۇ ، ئىزتىراپ ئېلىپ كەلگەنىدى . بولۇپمۇ جەڭلەردە سەپداش گاڭگۇك باقى ، ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ سەركەردىسى ئەلاخان سۇلتان قاتارلىقلار ئۈچۈن ئىنتايىن ئېغىر يوقىتىش بولۇپ تۇيۇلدى ، گاڭگۇك باقى بۇ كۈنلەردە كالىپاكوۋسكىنىڭ باشلىغان بىرىنچى قېتىملىق تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىنى قايتۇرما زەربە بېرىش ئۈچۈن ، قورغاستىكى جەڭ مەيدانىدا ئىدى .

— ھەسرىتا ! — دېدى گاڭگۇك باقى بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، ئۆزىنى تۇتالماي خۇددى كىچىك بالىدەك قاتتىق ئۈن سېلىپ يىغلىغان ھالدا ، — جېنىمدىن ، يۆلكىمدىن ، قەھرىمانىمدىن ئايرىلىپتىمەن !

گاڭگۇك باقىنىڭ بۇ يىغىسى بارلىق جەڭچىلەرنىمۇ يىغلىتىۋەتتى ، پۈتۈن جەڭ مەيدانى شۇئان ماتەم قايغۇسىغا چۆمدى . ھەممە ئادەم مۇسىبەتلىك قايغۇ - ھەسرەتكە چۆمگەنىدى . جەڭچىلەرنىڭ ئىچىدىن بىرەيلەن مۇڭلۇق سادا بىلەن سادىر پالۋاننىڭ ناخشىسىنى باشلىدى :

سادىر دەپ ئېتىم قالدى ،

داگزىدا خېتىم قالدى .
مېنى زىندانغا سالغاندا ،
بەش بالام يېتىم قالدى .

باشتا بىر جەڭچىدىن باشلانغان ئەنە شۇ قوشاق ، بارا ـ بارا ئۇل-
غىيىپ ، ئاخىردا ئەتراپنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ ئەۋج ئېلىپ ياڭراپ ،
كۆككە كۆتۈرۈلگەندى . ئۇنىڭ ساداسى قەلبلەر قېتىدىن تەڭرىتاغنىڭ
باغلىرىغىچە ھالقىپ ئۆتۈپ ، يەرۇ ـ ئاسماننى زىلزىلىگە كەلتۈرگەندى .

1978 ـــ 1989 ـ يىللاردا يېزىلدى .
1989 ـ 1991 ـ يىللاردا تۈزىتىلدى .

مەسئۇل مۇھەررىر : باربجان زەپەر
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى : ئەزىمەت ئابدۇكېرىم
تېخرىداكتورى : گۈلنار بارات

سادىر پالۋان

(رومان)

تۇرسۇن ياسىن

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى № 348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقاتتى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى كومپيۇتېر ئىشخانىسىدا تىزىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 3 ـ باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى : 1168 × 850 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى : 13.5 قىستۇرما ۋاراقى : 7
1997 ـ يىل 5 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
1997 ـ يىل 5 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى : 1 — 5 000
ISBN7—228—04121—6/I • 1506
باھاسى : 14.50 يۈەن

责任编辑：巴力江·札帕尔
封面设计：艾则买提·阿布都克里木
技术编辑：古丽娜·巴拉提

萨迪尔好汉 （维吾尔文）
（长篇小说）
吐尔逊·亚森 著

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码830001）
新疆新华书店发行 新疆新华印刷三厂印刷
新疆人民出版社微机室排版
850×1168毫米 32开本 13.5印张 7插页
1997年5月第1版 1997年5月第1次印刷
印数：1——5 000

ISBN7—228—04121—6/I·1506 定价：14.50元